

ОБРАЗНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНТРОПОНІМІВ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'373.23: 82

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).397-402

Прокопович Л. Образно-стилістичний потенціал антропонімів як невід'ємний елемент структури художніх текстів Мирослава Дочинця; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню образно-стилістичного потенціалу антропонімів як невід'ємного елемента структури художніх текстів Мирослава Дочинця на матеріалі романів «Лис», «Криничар», «Мафтей».

Власні назви людей (імена, прізвища, прізвиська) вивчає розділ ономастики – антропоніміка. На сьогодні антропоніміка виділилася в окремий розділ мовознавства як самостійна наукова одиниця, особливо вона почала розвиватися в середині ХХ ст.

Неповторність творчості Мирослава Дочинця визначається найрізноманітнішими знахідками і проявами на різних рівнях художнього тексту: лексичному, граматичному, синтаксичному. Особливу роль у розкритті смислового спрямування творів, семантики тексту відіграють антропоніми, що свідчить про багатство виражальних засобів, філософізм, глобальний погляд на світ автора. З огляду на брак розвідок, присвячених аналізу особливостей антропонімів, постала необхідність різноаспектного вивчення мовотворчості цього автора.

Мета – розкрити образно-стилістичний потенціал антропонімів як невід'ємний елемент структури художніх текстів. Основні завдання полягали в тому, щоб виявити в художніх текстах Мирослава Дочинця антропоніми як один із ключових засобів текстотворення; проаналізувати їх образно-стилістичний потенціал, з'ясувати роль антропонімів як елементів художньо-естетичного освоєння дійсності в прозовому дискурсі.

У результаті аналізу встановлено, що антропоніми як компоненти художнього мовостилію по-різному виявляють свій текстотвірний потенціал: не тільки стають мітками, позначками, маркерами в прозовому творі, а й набувають ознак ключових слів, стають елементом метафоризації та символізації. Підтверджено думку, що виділення в складі літературно-художніх антропонімів емоційно-оцінних та інформаційно-оцінних власних назв й загальнооцінна тональність ускладнюється, оскільки їхня посилена експресія об'єднує всі компоненти задля виконання естетичної функції прозового дискурсу. Зазначимо, що таке дослідження онімного простору безмежно розширило художню палітру митця, зробило її гнучкою і багатобарвною, вивершеною і оригінальною.

Ключові слова: мовостиль, персоносфера, ономастика, оніми, антропоніми, символізація, естетизація.

Постановка проблеми. Важливою складовою концептуальної картини світу є персоносфера культури та мови, тобто сфера реальних або видуманих особистостей через образи, якими ми оцінюємо світ. Персоносфера – це своєрідна репрезентація когнітивного рівня мовної системи через призм власних імен. На думку П. Флоренського, власне ім'я в художньому творі є «категорією пізнання особистості» [Флоренський 1999, с. 28].

Власні назви, – наголошує О. Карпенко. – стають концептами, «служують організаторами ментального лексикону, координаторами ментальної картини світу» [Карпенко 2006, с. 5].

Художні тексти майстра такого рівня, як Мирослав Дочинець, привертають увагу дослідників своєю глибиною і філософічністю, психологічністю та мовним багатством. Як сьогодні ми інтерпретуємо те чи те власне ім'я в художньому творі автора, як виводимо його мотивацію, у цьому виявляється актуальність творів митця в сучасному світі, їхня живучість, здатність зацікавити читача, вплинути на почуття, принести естетичну насолоду.

Аналіз досліджень. Власні назви людей (імена, прізвища, прізвиська) вивчає розділ ономастики, який називається антропонімікою. На сьогодні антропоніміка виділилася в окремий розділ мовознавства як самостійна наукова одиниця, особливо вона почала розвиватися в середині ХХ ст. Зокрема,

українська антропоніміка цього періоду представлена монографічними дослідженнями Ю. Редька «Сучасні українські прізвища» (1966); П. Чучки «Антропонімія Закарпаття» (1970); Л. Худаша «З історії української антропонімії» (1977); В. Горпинича «Прізвища степової України» (2000). За широкою тематики та проблематики, обсягом досліджень сьогодні найпомітніші досягнення мають праці І. Фаріон «Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці ХVIII – початку ХІХ ст.: (з етимологічними словником)» (2001); Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини)» (2002); Р. Падалки «Динаміка прізвищ Слов'янщини» (2010); В. Горпинича, І. Корнієнко «Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України» (2012) та ін.

Мета та завдання дослідження. Неповторність творчості Мирослава Дочинця визначається найрізноманітнішими знахідками і виявами на різних рівнях художнього тексту: лексичному, граматичному, синтаксичному. Особливу роль у розкритті смислового спрямування творів, семантики тексту відіграють оніми: це і антропоніми, і топоніми, і теоніми, і гідроніми, і т. ін., що свідчить про багатство виражальних засобів, філософізм, глобальний погляд на світ. Художня творчість Мирослава Дочинця в аспекті лінгвістичної проблематики була

об'єктом наукових студій О. Микитюк, А. Вегеш, Л. Прокопович та ін. З огляду на брак розвідок, присвячених аналізу особливостей онімів, постає необхідність різноаспектного вивчення мовотворчості цього автора. Зокрема, ми ставимо собі за мету – розкрити образно-стилістичний потенціал антропонімів як невід'ємних елементів структури художніх текстів Мирослава Дочинця. Зазначимо, що таке дослідження онімного простору безмежно розширило б художню палітру митця, зробило її гнучкою і багатобарвною, вивершеною і оригінальною. Завдання дослідження: виявити в художніх текстах Мирослава Дочинця антропоніми як один із ключових засобів текстотворення; проаналізувати їх образно-стилістичний потенціал, з'ясувати роль антропонімів як елементів художньо-естетичного освоєння дійсності. **Об'єкт дослідження** – художні тексти Мирослава Дочинця. **Предметом дослідження** став онімний корпус лексем у романах «Лис», «Криничар», «Мафтей».

Методологія та методи дослідження. Методи і прийоми зумовлені специфікою самого предмета дослідження, специфікою мовного матеріалу, метою і завданнями зокрема, – це метод семантико-стилістичного аналізу та метод зіставлення.

Виклад основного матеріалу. Кожен твір Мирослава Дочинця щодо номінаційної системи дуже своєрідний, вишукано неповторний. Важливу роль у них відіграють *номінації* персонажів. Власні назви стосуються не тільки їхніх носіїв, але й автора художнього твору «оскільки сам вибір власних назв, спосіб їх подачі у тексті, форми використання, характер художнього осмислення відображає психологію автора» [Бачинська, Тишковець 2017, с. 48]. Отже, вибір власних назв – справа автора. Письменник підбирає і конструює всі компоненти ономастичного простору художнього тексту. Вибір імені може бути пов'язаний не лише з художнім задумом автора, але й з жанром твору, художньою школою і стилем. Іноді ім'я може сказати більше, ніж задумав митець. Письменник вибудовує ім'ям лаконічну опуклу, зриму і влучну характеристику персонажа.

Антропоніми як компоненти художнього мовостилі по-різному виявляють свій текстотвірний потенціал: набувають ознак ключових слів, стають елементом метафоризації, символізації, тобто естетично навантажують дискурс.

Глибинний зміст закладено в символічному імені Мафтей з одноіменного роману: *Йменю мое – Мафтей. Чудне навіть на наш велемовний підкарпатський вигін, яким людність протяжить, як вихор у доброму комені. Але ймення не від Бога – від людей. А все людське – недовершене. До імені свого я й досі не звик, як пес не звикає до реп'яха за вухом. Чорноризець Авакум нарід мене так, бо заявився я в грішну сю юдолі уночі між днями апостола Матвея і великомученика Фатей. Либонь, аби не уразити жодного зі святих, Божий чоловік поєднав їх одним нариччям – Мафтей. Як перст і ніготь. Як стовп і рамено Христа. Таким трибом, народжений у присмерку ночі, ношу я в собі два сонця – для*

вчорашнього і дня завтрього. І та подвійна світність мене не сліпить [Мафтей, с. 30].

Майстер слова, звертаючись до скарбів свого народу, використовує власне ім'я персонажа Мафтей, що засвідчує глибокий сакральний зміст – *ймення не від Бога, апостол Матвей, великомученик Фатей, чорноризець Авакум, рамено Христа* та позначає авторські уподобання і рефлексії: *Моя матиця була шептучою, повивальницею і просвірницею при монастирській церкві. Се й на мене прилипло – другим назвиськом – Просвірник* [Мафтей, с. 186]. *Друге моє йменю не наречене, а доточене людьми – Проскурник. Воно теж прийшло завдяки матері. Властиво – рукам її. Як я не озирався, крім матері, нікого не видів. Сіяла муку, причиняла опару, місила формувала і пекла сама мати...* [Мафтей, с. 186]. *Вже перегодом пояснив мені Авакум чин проскури. Вона кругла, як і земля наша, як колесо вічного оберту, і поєднана двома половинками, двома сутностями – Божою і людською. Борошно, сіль і вода сполучені вогнем чистоти... Земля і небо споєні в жертвовному сонячному хлібці. Так я врешті розкусив зерно матеріної примовки: «Засвіти, Боже, з раю нашому короваю, щоб було видненько краяти дрібнесенько...»* [Мафтей, с. 186].

Загалом мовностилістичний потенціал антропоніма *Просвірник, Проскурник* спрямований на посилену інтимізацію мовлення, досягнення високого емоційного ефекту, при якому сакральний зміст доповнюється емоційно-оцінним. Автор пов'язує образний смисл «перекидаючи місток» від власного імені до пов'язаних із ними асоціацій – рід заняття матері – випікання проскур і дало друге назвисько, неофіційне, – *Проскурник*.

Як зауважує М. Наливайко: «Кожна назва ідентифікує та індивідуалізує номінований об'єкт у лексичному складі української мови. Створення власного імені (офіційного та неофіційного) є одним із різновидів кодування історично-культурної інформації, у якому відображено об'єктивне і суб'єктивне, мовне і позамовне» [Наливайко 2017, с. 74]. Неофіційні найменування – це додаткові імена, на основі яких ідентифікується та характеризується особа. Вони займають важливе місце у лексичному складі української мови. Ми дотримуємося погляду, що прізвисько – неофіційне найменування, яке дають номінатори особі чи колективі людей за індивідуальними ознаками, а також спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвиськам притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення, вмотивованість. Така насиченість номінаціями художнього тексту спонукає читача до роздумів і домислення персонажів і, безперечно має своє місце в системі прийомів художнього письма, а пошуки нових форм виразності в художньому дискурсі позначаються в антропоніміконі лаконізмом і доречністю вживання імен, їх узгодженістю з вимогами контексту.

Емоційно-експресивні нашарування, що їх одержали антропоніми в романі «Криничар», з одного боку, відповідають загальній тенденції вживання власних імен у художніх текстах, а з ін-

шого, – зумовлені особливостями слововживання в епічних творах. Виділення в складі літературно-художніх антропонімів емоційно-оцінних та інформаційно-оцінних власних назв і загальнооцінна тональність ускладнюється, оскільки їхня посиленна експресія об'єднує всі компоненти задля виконання естетичної функції. Власні імена людей нерідко стають свого роду мітками, позначками, маркерами в прозовому дискурсі. Зокрема, розглянемо, як змінюється, конотативно ускладнюється власне ім'я Криничар з однойменного роману. *Так мене в тій довбанці з білої шовковиці й похрестили. І то була перша в моєму житті купіль. Влена зрідка мене потому мила в помийниці, щоб не навіркливим ріс. І це помагало. Тоді з хрестиком мідним припечатали ім'я – Овферій. Досі не знаю, чи Николай вичовгав його в святцях, чи слабими очима щось наплутав? Уже звідтоді і я зиваю брати, що давали. Якщо давали. Бо сирота, як мовиться, сам собі й пуповину обрізає* [Криничар 2017, с. 30].

Я теж по писаному Овферій. Файне ім'я, сказав один мудрий чоловік, треба заслужити, як честь [Криничар 2017, с. 130].

Автор наголошує, що традиція давати ім'я ведеться з давніх-давен. Ще у віршах давньогрецького поета Гомера йшлося про те, що без імені ніхто між людей не буває – / *Хто б не родився на світ – родовита людина / чи проста / Кожному з них, породивши, батьки / надають вже імення*. Очевидно, в народі біблійне ім'я Овферій не сприймалося, не запам'ятовувалося, а тому згодом люди припечатали назвисько Кутьо (за способом життя героя серед собак): *Світ мене не приймав, люди сторонилися, а пси нараз прихистили, пригріли, мали за свого. []. Що за дивні істоти! Самі без мислення, зате вгадують мислі твої. Безсловесні, а розуміють тебе з півслова, з півзвука чи навіть з погляду. За подихом твоїм, за запахом шкіри чують стрій твоєї душі, здогадуються про кожен твій крок. То не ми доглядаємо їх, вони стережуть наше життя. Вірний пес відчуває люблячого хазяїна за десятьки верст, не їсть і не спить, коли не їсться і не спиться тому* [Криничар 2017, с. 32]

Пор. в іншому контексті: *«Пес пса впізнає» – зубоскалять і поза моїми плечима, коли вбираюся в чужі двори і відв'язую щеня з мотузка чи збиваю ланець з шиї з озвірілого собачища. Зараз і тебе прив'язу до кола – скусиш, як це», – гиркаю до господаря». Так вони зліші, пане. Сторож має бути злим», – виправдовується». Злим, кажеш. – То чому дався мені в голі руки твій злий сторож?» – «Ну то ж ви єсте, – бурчить уголос, а про себе: Пес пса впізнає». але кріпляться, не суперечать, бо в кожному другому дворі мені винні. Не я їм, а вони мені. Котрому назвисько припечатали – Кутьо. Пес, що ж я його легко ношу* [Криничар 2017, с. 32].

Помітним мовно-стилістичним засобом, який реалістично зображує денотата персонажа, вказує не тільки на рід заняття, а одночасно втілює головну ідею твору, є антропонім Криничар. З одного боку, орієнтація на власне ім'я впливає на створення загального художнього тла прозового дис-

курсу, відкриває можливості метафоричних персоналізацій, аксіологічних нашарувань. Пор: *І став я криничарем [...]. Комусь орати й сіяти, комусь – рубати дерево, комусь – мурувати, а мені – дай воду. Одні її відрами черпають, другі – ситом, а я руками, бо інак не вчую її норову. У криничара два найперші струменти – прочуття і окомір. Але не просторовий, а глибинний. Інакше не пізнає жилу в глибині [...]. Вода, як і чоловік, різниться. Вода буває і пуста, і блудлива, і млява, і хвора. Міркуй далі, бийся доти, доки не нападеш справедливу жилу, що склом задзвенить на зубах, що аж скроні зведе від свіжості. Така вода й думки проміє, не лише кості. Вода як дарунок долі. І тишся тоді, як дитина: це один замочок відімкнув... а вже самі надра – тут я свій, тут я дома. Пласти читаю, як дяк Апостола [...]. Ти не повіриш, я мозком кістки чую товщину кам'яного пласта; волосиною на руці – глибину; за віддыхом з рота вгадую, скільки ще копати. А вже кремій, пісок, шутер чи суглинок самі мені вказують, чим мостити стіни зрубу. Бо криниця, хлопе, не до криниці, як майстер не до майстра. Я перед тим мастаком, котрий видобав цей колодязь, доземно схилию крисаню. І за рівну без ганджу роботу, і за хитрий приховок...* [Криничар 2017, с. 158].

З іншого, – звертаємо увагу на естетизацію антропоніма Криничар, який має символічне значення – знаходити воду, копати криницю – давати життя. Зауважуємо і своєрідну синтаксичну організацію даного контексту, особливий ритмолад, де актуалізована фігура протиставлення, антитези: *Комусь орати й сіяти, комусь – рубати дерево, комусь – мурувати, а мені – дай воду*. Показова структура і семантика порівняння: *вода, як і чоловік, різниться; бийся доти, доки не нападеш справедливу жилу, що склом задзвенить на зубах, що аж скроні зведе від свіжості; вода, як і чоловік, різниться; вода як дарунок долі; пласти читаю, як дяк Апостола; криниця, хлопе, не до криниці, як майстер не до майстра*.

Антропоніми у творах Мирослава Дочинця здебільшого мають змістове наповнення, стають своєрідним, номінативним кодом; вони не є нейтральними, довільно дібраними назвами персонажів, а здебільшого це промовисті, художньо мотивовані, психологічно значущі «імена-характеристики», які певною мірою завуальовані і потребують осмислення в контексті з боку читача, дослідника або ж у межах творчості автора» [Сколоздра-Шепітко 2016, с. 103].

Цікаво, що епізодичні персонажі мають теж промовисті імена: за зовнішніми, індивідуальними ознаками, характером, звичками, родом занять: Наприклад:

– родом занять:

Кликався він Данило-Копач. Я спершу гадав, що через свою суху поставу, як надломлена тріска. Аж то з іншого дива – просто любив чоловік копати. Все життя шукав у землі якісь скарби – і все в пусті вітри. Одне добро настав – викопав у передсілку криничку, тут і халабуду собі зліпив... [Криничар 2017, с. 100].

Гречин ніколи не питав мого імені. Зате я мучився з того, як мені називати його. І зважився якось це вияснити. «Ім'я моє десь загублене в просторі і часі. Може, тому, що я ще не гідний його мати. Можеш називати мене якоюсь буквою, котра тобі найбільш прилюбна. Сам же буквами списував стіни, підлогу й кам'яну стільницю. Він учив мене всьому помалу, наскубуючи з різних наук рясні вершки й смаковите коріння й набиваючи ними мою голову, котра – дивна річ! – не ставала з того тяжкою, а навпаки – світлішала, повнилася якоюсь веселою легкістю. Тверде зерно вчень м'якшив він прикладами з життя достойних і мудрих мужів і ніби медом перемащував його для легкостворності строкатими оповідками з вікодавніх часів []. Коли я пізнав грецьке письмо, то прочитав: «Безсмертя людини в двох благах – шукати правду і творити добро». «Хто виповнив ці слова? – поцікавився я. «Піфагор, мій найперший учитель»... [Криничар 2017, с. 189–190].

– за зовнішніми ознаками:

– Я чувся обрубком, як той чоловік – півчоловіка Ілько Кривондя, що в своєму порепаному сидлі циганив на торжищі, правда, в мені відмерла верхня половина, а бідар Ілько не мав нижньої. [] видати той був зятятим перебойцею в юності, бо першим зголосився на поклик курців повстати проти австрійців. [] Ілько, якому дали кобилу, летів з іншими комонниками на розпечені жерла з щербатим тесаком в руці. І в одно горло з іншими комонниками ревів: «З Богом за вітцівіцину і свободу!» Він не загадував, яку вітцівіцину і чюю свободу йде боронити, горлав, бо так чинили інші, бо так було вишито на корогві. Та й коли ти реवेश, страх виривається з тим ревом. Ядро гупнуло перед кобилою, і та стала свічкою, задріжжала на обпалених ногах. Ілько... встиг, падаючи, вхопитися мертво за попругу рукою, а зубами – за стремено. Так його й заціпило, так і волік його кінч через ціле поле з каміняччям. До стану повстанців напасник дістався з кривавими ціпами замість ніг [Криничар 2017, с. 195–196].

Як виявилось, митцеві таке ім'я дуже потрібне, воно допомагає лаконічно, опукло, рельєфно змалювати іменем людину, її улюблене заняття.

Нерідко в канві художнього твору ім'я допомагає авторові виконувати асоціативно-символічну функцію: Звали її Дорою. Родом болгарка, а ходом із-під Солуна, звідки двоє святих єдинокровних братів Кирило і Мефодій. Дорину матір турки забрали в ясир, тут вона понесла від Шібабового родака. Народилася дівчинка, що перебрала від матері християнство, так і вбиралася, примулі ходила вільною слугинею і ученицею [Криничар 2017, с. 293]. Власне ім'я Дора співзвучне з загальним іменником дора – хліб, що дають на причастя.

Загальновідомо, що антропоніми є одними з ключових засобів текстотворення, зокрема образотворення. Майстер слова має широкі можливості щодо вибору номенів для персонажів, адже «роздає найменування не новонародженим, майбутнє яких невідоме, а вже дорослим людям. Він знає характер, заняття, душевні і фізичні дані персонажів, яких

наділяє іменами. І в цій ситуації у справжнього письменника ім'я просто не може не увійти в якісь зв'язки з уже відомими властивостями персонажа і завданнями твору» [Швець 2002, с. 11].

У центрі оповіді роману «Лис» – людина безіменна, узагальнена, поіменована типовим символістським способом, людина, що діє й бореться, поставлена перед важкими життєвими проблемами, яка не підкоряється і переборює всі скрутні повороти долі. Не тільки на ім'я автор звертає увагу. Він заглиблюється в людські переживання, прагне розкрити психологію людських вчинків, докопатися до глобальних причин цих вчинків. Для автора у побудові антропонімікону все вирішує текст, і для кожного майстер знаходить свої номінаційні барви, необхідні для здійснення творчого задуму. Реальні події й важкі переживання стають основою для сюжетного розгортання, і антропонімікон вирішується в повному узгодженні з реаліями життя персонажа. Сам герой про себе згадує: «– Жив-був хлопчик. Хлопчик без роду-імені. Ні спочатку він не жив та й потім. Зрештою, життя його важко назвати життям»... [Лис 2017, с. 11]. День його народження став днем смерті його матері. «– А хлопчик вижив. Господь милосердний для сиріт» ... [Лис 2017, с. 47].

В лікарні нарекли його Іванком «А дівчата й прізвище вигадали – Неділик, бо в неділю народжений» ... [Лис 2017, с. 47].

Використовуючи різні форми найменування, автор чітко розставляє онімічні акценти – і онім не лише виконує свої основні функції – називання і позначення персонажа, виділення його з-поміж інших, а й стає яскравою художньо-образною деталлю. Такою яскравою художньо-образною деталлю є кличка Лисеня, Лис: «Першими виряджали Лисеня, бо в нього була чуйка. Він на відстані відчував ментівські засідки чи крадочки чужих, не берегових, зграй. Він був відчайдушним пролазою і в руки нікому не давався. А якщо й був спійманий і дико битий, то зятято мовчав і жодного разу не привів ворогів до підземного стану «бакланів». ... [Лис 2017, с. 47].

Пояснити мотивацію вживання цього імені в тексті досить просто, адже прізвисько Лис зазвичай дають людині, що має хитру і розумну вдачу, уміє знайти вихід з будь-якої ситуації, і таке ім'я цілком відповідає характеру, вдачі, поведінці цього персонажа: «А кличка Лисеня прилипла до нього після того, як Тухлий здибав його у піщаній норі. Стояла сльотава осінь – і малий утікач рахував дрижаки в собачій ямі, загорнувшись у діряве руде кашине ...» [Лис 2017, с. 47]. «Тухлий витяг з кишені пахучий марокканський апельсин і простягнув малому сіромасі. Той не ворухнувся. «Бери, коли дають. Біжи, коли доганяють. Бийся, коли нападають» – чвиркнув крізь зуби разом із слиною свій філософський кодекс» ... [Лис, с. 83]. «І я на тебе види маю, Лисеня, Ти кент правильний, зі стержемем, А головне – з казанком на плечах. Шушвалі всякої – як піску. А таких мало» ... [Лис 2017, с. 97]. «... Ти, Лисок – не блатна тля. Мені глядиться одним оком, що ти з благородних». «Коли чеченки Дудаєва бомбанули

літерський «общак», Лиса послали на розбір... Він мав усе з'ясувати, порушити «роздрай» і покарати винних. Свою роботу він робив, як завжди, вміло, чітко, жорстко. Приводили розтерзаних бідолх, які мали стосунок до «общака». Він їх допитував коротко і сухо, висновуючи свої здогадки, які, зрештою, поставали ясною картиною, і це визнавали всі, від нього не відбереш». [Лис, с. 97].

Висновки. Отже, онімна творчість Мирослава Дочинця засвідчує велику і плідну роботу митця, утворює великі й місткі, промовисті узагальнення, пробуджує в читача роботу думки, дарує естетичну насолоду. З'ясовано образно-стилістичний потенціал антропонімів як невід'ємний елемент структури

художніх текстів на матеріалі романів «Лис», «Криничар», «Мафтей». Антропоніми як компоненти художнього мовостилію по-різному виявляють свій текстотвірний потенціал: не тільки стають мітками, позначками, маркерами в прозовому творі, а й набувають ознак ключових слів, стають елементом метафоризації та символізації. Виділення в складі літературно-художніх антропонімів емоційно-оцінних та інформаційно-оцінних власних назв і загально-оцінна тональність ускладнюється, оскільки їхня посиленна експресія об'єднує всі компоненти задля виконання естетичної функції. Перспективним є дослідження онімних (топоніми, теоніми, гідроніми) просторів художніх дискурсів Мирослава Дочинця.

Література

1. Бачинська Г., Тишковець М. Художня роль ономастичної лексики у поетичних творах Миколи Вінграновського. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 48–53.
2. Вегеш А. Промовистість назв романів М. Дочинця [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.visnyk_filolog.uzhnu.edu
3. Карпенко О. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 328 с.
4. Микитюк О. Діалектизми як засіб увиразнення текстів Мирослава Дочинця. *Лінгвостилістичні студії*. Луцьк: Східноєвропейський університет імені Лесі Українки. 2015. № 2. С. 85 – 91.
5. Наливайко М. Типологія системи словотвору прізвиськ жителів Львівщини. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 74–81.
6. Прокопович Л.С. Діалектна лексика в романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Філологія (мовознавство)»: збірник наукових праць*. Вінниця. 2019. Вип. 29. С. 112–121.
7. Сколоздра-Шепітко О. Онімний простір оповідання Івана Франка «Герой поневоли». *Проблеми гуманітарних наук: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Філологія*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. 2016. Вип. 38. 432 с.
8. Теребус Р.М. Функційне навантаження власних назв у романах Мирослава Дочинця «Криничар» та «Вічник». *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки. Мовознавство*. Том 2. № 8. 2017. С. 110–113.
9. Флоренский П. Пути. Сочинения: в 4 т. Москва: Мысль. 1999. Т. 3. У водоразделов мысли. С. 34–35.
10. Швець А.І. Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму та характеротворення у прозі Івана Франка: дис....канд. філол. наук: спец. 10.01.01 українська література. Львів. 2002. 218 с.

Джерела фактичного матеріалу

- Лис – Дочинець М. Лис. Лис та інші детективні історії. Роман. Мукачево: Карпатська вежа, 2017. 354 с.
- Криничар – Дочинець М. Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Роман. Мукачево: Карпатська вежа, 2017. 331 с
- Мафтей – Дочинець М. Мафтей. Книга, написана сухим пером. Роман. Мукачево: Карпатська вежа, 2016. 352 с.

References

1. Bachynska H., Tyshkovets M. (2017). Khudozhnia rol onomastychnoi leksyky u poetychnykh tvorakh Mykoly Vinhranovskoho [Artistic role of onomastic vocabulary in the poetic works of Mykola Vinhranovsky]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. Vyp. 64. Ch II. S. 48–53 [in Ukrainian].
2. Vehesh A. Promovystist nazv romaniv M. Dochynetsia [The eloquence of the titles of M. Dochynets' novels]. [Elektronnyy resurs]. Rezhyim dostupu :www.visnyk_filolog.uzhnu.edu [in Ukrainian].
3. Karpenko O. (2006) Problematyka kohnityvnoyi onomastyky [Problems of cognitive onomastics]. *Monohrafiya*. Odesa: Astroprynt. 328 s. [in Ukrainian].
4. Mykytiuk O. (2015) Dialektyzmy yak zasib vyvraznennia tekstiv Myroslava Dochynetsia [Dialects as a means of expressing the texts of Myroslav Dochynets]. *Linhvostylistychni studiyi*. Lutsk: Skhidnoyevropeyskyi universytet imeni Lesi Ukrainky. № 2. S. 85–91 [in Ukrainian].
5. Nalyvaiko M. (2017) Typolohiya systemy slovtvoru pryzvysk zhyteliv Lvivshchyny [Typology of the word formation system of nicknames of Lviv region residents]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. Vyp. 64. Ch. II. S. 74–81 [in Ukrainian].
6. Prokopovych L.S. (2019). Dialektna leksyka v romani Myroslava Dochynetsia «Maftei» [Dialect vocabulary in Myroslav Dochynets' novel «Maftei»]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho*

universytetu imeni Mykhayla Kotsyubynskoho. Seriya «Filolohiya (movoznavstvo)»: zbirnyk naukovykh prats. Vinnytsya. Vyp. 29. S. 112–121 [in Ukrainian].

7. Skolozdra-Shepitko O. (2016). Onimnyy prostir opovidannya Ivana Franka «Heroy ponevoli» [The onymic space of Ivan Franko's story «Hero of Slavery»]. *Problemy humanitarnykh nauk: Zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Filolohiya. Drohobych: Redaktsiyno – vydavnychyy viddil DDPU imeni Ivana Franka. Vyp. 38. 432 s. [in Ukrainian].*

8. Terebus R.M. (2017). Funktsiynе navantazhennya vlasnykh nazv u romanakh Myroslava Dochyntsa «Krynychar» ta «Vichnyk» [Functional load of proper names in Myroslav Dochyntsa's novels «Krynychar» and «Vichnyk»]. *Naukovyy visnyk DDPU imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohichni nauky». Movoznavstvo. Tom 2. № 8. S. 110–113 [in Ukrainian].*

9. Florenskyy P. (1999) Puty [Roads]. Sochyeniya: v 4 t. Moskva: Mysl. T. 3. U vodorazdelov mysly. S. 34–35 [in Russian]

10. Shvets A.I. (2002) Kryminalnyy syuzhet i problemy khudozhn'oho psykholohizmu ta kharakterotvorennya u prozi Ivana Franka [Criminal plot and problems of artistic psychology and characterization in the prose of Ivan Franko]: dys.....kad. filol. nauk: spets. 10.01.01 ukrayinska literatura. Lviv. 218 s. [in Ukrainian].

Sources of actual use

Fox – Dochyntsa M. Fox. Fox and other detective stories. Novel, story. Mukachevo: Karpatska vezha, 2017. 356 p.

Krynychar – Dochyntsa M. Krynychar. He was the richest man of Mukachevo dominion. Roman. Mukachevo: Carpathian Tower, 2017. 331 p.

The book is written with a dry pen – Dochyntsa M. The book is written with a dry pen. Roman. Mukachevo: Carpathian Tower, 2016. 352 p.

FIGURATIVE AND STYLISTIC POTENTIAL OF ANTHROPNOMS AS THE INTEGRAL PART OF THE STRUCTURE OF FICTION WORKS WRITTEN BY M. DOCHYNETS

Abstract. The article is devoted to the investigation of figurative and stylistic potential of anthroponyms as the integral part of the structure of creative works written by M. Dochyntsa such as «Lys», «Krynychar», «Maftai».

Proper names (names, family names, nick names) are studied by the brunch of onomastics, which is called anthroponomy. Nowadays, it has been distinguished into a separate brunch of linguistics as an independent scientific unit, especially it began to develop in the middle of the 20th century.

The uniqueness of works of M. Dochyntsa is determined by the most diverse findings and manifestations at different levels of the literary text: lexical, grammatical, syntactic. Anthroponyms play a special role in revealing the semantic direction of works and semantics of the text, which testifies to the richness of means of expression, philosophism, and the author's global view of the world. Given the lack of intelligence devoted to the analysis of the peculiarities of anthroponyms, there was a need for a multifaceted study of the language of this author.

The aim – to disclose figurative and stylistic potential of anthroponyms as an integral element of the structure of artistic texts. The main tasks were to identify anthroponyms in literary texts of Myroslav Dochyntsa as one of the key means of text creation; to analyze their figurative and stylistic potential, to find out the role of anthroponyms as elements of artistic and aesthetic development of reality in the artistic text.

As a result of the analysis it is established that anthroponyms as components of artistic style reveal their text-forming potential in different ways: not only do they become labels, marks, markers in a prose work, but also acquire features of keywords, become an element of metaphorization and symbolization. The opinion is confirmed that the separation of emotionally-evaluative and information-evaluative proper names in the composition of literary and artistic anthroponyms and the general evaluation tone is complicated, as their enhanced expression unites all components to perform the aesthetic function of prose discourse.

It should be indicated, that such a study of the anonymous space infinitely expanded the artist's artistic palette, made it flexible and multicolored, perfect and original.

Keywords: language style, personal sphere, onomastics, homonyms, anthroponyms, symbolizing, aesthetics.

© Прокопович Л., 2021 р.

Лідія Прокопович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій Мукачівського державного університету, Мукачєво, Україна; tubek25@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4882-5322>

Lidia Prokopovych – Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Philological Disciplines and Social Communications, Mukachevo, Ukraine; tubek25@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4882-5322>

СВІТОГЛЯДНО-МОВНА КОНЦЕПЦІЯ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'271:821.161.2(477.87)Потушняк

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).403-409

Сньозик Г. Світоглядно-мовна концепція Федора Потушняка; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. У статті розглядається світоглядно-мовна концепція Федора Потушняка. Мова художніх творів письменника становить великий науковий інтерес для мовознавчих досліджень передусім тому, що вона належить до конкретної національної культури, що охоплює національні традиції, мову, історію, літературу. Мовотворчість письменника є зразком живого та різнобічного відтворення подій у сфері української культури та мови 30–50-х років ХХ століття.

Внесок Федора Потушняка у розвиток літератури та науки на Закарпатті важко переоцінити. Його художніми творами та науковими роботами захоплюються в Україні та за кордоном.

Федір Потушняк ішов у ногу з європейським культурно-мистецьким розвитком, якого сучасники не розуміли або не хотіли розуміти. Його творчість явно модерністська. Дослідники відзначали риси символізму, імпресіонізму, сюрреалізму тощо, що не вписувалося в програму соцреалізму та викликало тиск на життя Ф. Потушняка. Отже, за життя письменника не лише недооцінили, а й намагалися знищити морально, адже, як людина з європейським мисленням, феноменальними здібностями, він не вписувався в тодішню тоталітарну систему.

Уточнено поняття *мовна особистість* відповідно до сучасних концепцій лінгвокультурології; виявлено домінуючі риси особистості Федора Потушняка; проаналізовано екстралінгвальні чинники: навчання, місце проживання, період життя і творчості тощо; доведено, що такі фактори здійснюють вагомий вплив на індивідуально-художнє мовомислення, формування соціально-культурної концептосфери й способів її вербальної репрезентації у творчості митця. Позамовна складова мовної особистості письменника мотивує вибір автором засобів, методів та форм словесного вираження внутрішнього світу у своїй творчості. З'ясувати домінуючі мовної особистості Федора Потушняка є актуальним завданням, оскільки творчість письменника має велике значення для розвитку української мови. Хоча письменник і призабутий, і був вилучений з культурного контексту епохи, але сьогодні відбувається нове відкриття та дослідження його художньої спадщини.

Ключові слова: екстралінгвальні чинники, лінгвокультурологія, мовна особистість, мовотворчість, Федір Потушняк.

Постановка проблеми. Мова художніх творів Федора Потушняка становить великий науковий інтерес для мовознавчих досліджень передусім тому, що вона належить до конкретної національної культури, що охоплює національні традиції, мову, історію, літературу. Мовотворчість письменника є зразком живого та різнобічного відтворення подій у сфері української культури та мови 30–50-х років ХХ століття.

Внесок Федора Потушняка у розвиток літератури і науки Закарпаття важко переоцінити. Його художніми творами й науковими працями захоплюються в Україні і поза її межами. За словами самого письменника, його мета як поета – побачити свій світ у калейдоскопі всесвітньої культури, ... добитися власного поетичного виразу ... та при тім не втратити контакт зі своїм ґрунтом [Потушняк 2000, с.20]. Федір Потушняк ішов у ногу з європейським культурно-мистецьким розвитком, який не розуміли або не хотіли розуміти його сучасники. Його творчість є виразно модерністською. Дослідники відзначали риси символізму, імпресіонізму, сюрреалізму тощо, що не вписувалося у програму соцреалізму й спровокувало тиск на життя Ф. Потушняка. Тож за життя письменника не просто недооцінювали, а й намагалися морально знищити, бо, як людина з європейським мисленням, феноменальними здібностями, він не вписувався в тодішній тоталітарний устрій.

Аналіз досліджень. Системне вивчення наукового і творчого доробку Федора Потушняка припадає на період незалежності України. До 90-річчя

з дня народження митця Ужгородський національний університет та Науково-дослідний Інститут Карпатознавства провели конференцію «Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка». 2001 року з'явився збірник праць учасників конференції [Carpatika-Карпатика 2001, с. 263].

Гідним ушануванням наукової та мистецької спадщини Федора Потушняка стала міжнародна наукова конференція до його 100-річчя і збірник матеріалів «Науковий і мистецький світ Федора Потушняка» (Ужгород, 2010 р.) [Ліхтей 2010, с. 456], а також конференція професорсько-викладацького складу філологічного факультету Ужгородського національного університету (Ужгород, 2020 р.), приурочена до 110-ліття від дня народження видатного письменника, педагога, історика, філософа Федора Потушняка.

Наукове осмислення цієї неординарної поста-ті розпочате, але попереду багато незвіданого, адже поза увагою дослідників залишається велика частина його багатогранної діяльності.

Тексти художніх творів Федора Потушняка, що яскраво відображують складні й суперечливі часи в історії українського народу та його мови, вивчають передусім із погляду літературознавчого. Завдяки дослідженням літературознавців мовно-культурна постать письменника була повернена в історію української літератури. Важливу роль у цьому контексті відіграли розвідки Л. Голомб, яка зробила чи не найвагомий внесок у вивчення й

популяризацію творчості обдарованого поета, упорядкувала добірку вибраного «Хвилини вічності: лірика», у якому вміщена її ґрунтовна стаття «У темничому дивосвіті слова. Лірика Федора Потушняка» [Голомб 2000, с. 3–98]. На академічному рівні поезику автора Л. Голомб розглянула у монографії «Поетична творчість Федора Потушняка» [Голомб 2001, с. 98].

У літературознавчому аспекті твори Федора Потушняка досліджували Ю. Балєга, Е. Балла, В. Барчан, Н. Вигодованець, Л. Голомб, О. Ігнатівич, М. Козак, О. Кордонєць, Т. Лях, В. Поп, Н. Рєбрик, Г. Сабадош, І. Сєнько, Г. Сньозик, О. Тиховська, Д. Федака, М. Яремкович.

Учені Л. Бабота і М. Капраль здійснили неабияку роботу, доповнивши бібліографію Федора Потушняка [Бабота 2010, с. 120–128], [Капраль 2010, с. 161–167].

Тож, звільнений від стереотипів радянської системи, творчий доробок Федора Потушняка нарешті зазнав нового осмислення в європейському та світовому історико-літературних контекстах і став причетним до формування нового канону в сучасному літературознавстві.

Особливе зацікавлення виявляють праці мовознавців. В. Статєєва характеризує маловідому частину спадщини видатного закарпатського вченого і письменника, зокрема його праці з питань мовознавства («Мовознавчі праці Федора Потушняка»). До неї мовознавчий доробок Федора Потушняка окремо не розглядався. В. Статєєва подає загальну характеристику статей про філософські проблеми мовознавства, етимологію власних назв, ономастику, етніміку, діалектологію, народну фраземіку, історію письменства та історію літературної мови на Закарпатті. Переконаливою є думка дослідниці, що Ф. Потушняк заслуговує на те, щоб про нього говорити і як про мовознавця [Статєєва 2010, с. 167–178].

Цікаві міркування про мову творів Федора Потушняка в статтях В. Папіш «Психологічні фактори у художньому мовленні Федора Потушняка», у якій авторка робить спробу зіставити форми художнього мислення з психологічним типом і темпераментом митця, та Ольги Чижмар, котра розглядає функціонування літературно-художнього антропонімікону в романі «Повінь», є актуальними не тільки в галузі мовознавства, а й у літературознавстві.

Нашу увагу привернула мова художніх творів Федора Потушняка, яка на сьогодні майже не досліджена. Його художні твори є справжнім джерелом мовознавчих студій. Змальовуючи народні образи, письменник творить цілу систему мовних стереотипів, які допомагають як пізнати народні вірування, уявлення людей про світ, так і дати мовну характеристику світу.

Мета статті, завдання. Метою цієї роботи є вивчення мовної особистості Федора Потушняка шляхом аналізу екстралінгвальних чинників, що вплинули на формування її основних рис. Екстралінгвальні чинники (навчання, місце проживання, період життя і творчості тощо) здійснюють вагомий

вплив на індивідуально-художнє мовомислення, формування соціально-культурної концептосфери і способів її вербальної репрезентації у творчості митця. Екстралінгвальна складова мовної особистості письменника вмотивовує вибір автором засобів, способів і форм словесного вираження внутрішнього світу в його творчості. З'ясування домінант мовної особистості Федора Потушняка є актуальним завданням, оскільки творчість письменника має велике значення для розвитку української мови. Хоч письменник і зазнав тривалого забуття та вилучення з культурного контексту епохи, проте сьогодні відбувається нове відкриття й вивчення його художньої спадщини.

Методи та методика дослідження. Загальною методологічною основою роботи є лінгвістична концепція О. Потебні про слово як засіб апперцепції; концепція В. Виноградова про мовну особистість. Відповідно до характеру досліджуваного матеріалу були обрані методи: описовий, метод лінгвістичного спостереження, порівняльно-історичний, метод лінгвокультурологічного аналізу, метод теоретичного узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХХ сторіччя у зв'язку з антропоцентричним спрямуванням лінгвістики активного використання набуває термін *мовна особистість*. Така активізація пов'язана передусім із працею російського лінгвіста Ю. Караулова «Русский язык и языковая личность» (1987 р.), у якій розроблено функціональну модель мовної особистості. Уперше ж цей термін з'являється в 1930-х рр. у праці В. Виноградова «О языке художественной прозы», у якій науковець вивчав дві іпостасі художньої мовної особистості – особистість автора й особистість персонажа. Зверталися до проблеми поняття *мовна особистість* і такі вітчизняні та зарубіжні мовознавці: Г. Богін, О. Глазова, І. Голубовська, В. Карасик, В. Красних, О. Леонтєв, І. Синиця та ін. Особливість активного функціонування терміна «мовна особистість» у сучасному мовознавстві полягає в тісному зв'язку з такими поняттями, як *ідіолект*, *ідіостиль*, *індивідуальний стиль*, *художнє мовомислення*, *мовна картина світу автора*, *світобачення письменника* тощо (І. Голубовська, П. Гриценко, С. Єрмоленко, С. Жаботинська, В. Жайворонок, В. Кононенко, Н. Сологуб).

Синтезуючий характер і багатогранність поняття мовної особистості викликають зацікавлення у науковців низки галузей науки: психолінгвістики, лінгводидактики, стилістики художнього тексту, комунікативної лінгвістики, лінгвоперсонології та лінгвокультурології. Із точки зору культурології мовна особистість досліджується як певний лінгвокультурний типаж, під яким розуміють узагальнених упізнаваних представників конкретних груп суспільства, поведінка яких втілює в собі норми лінгвокультури в цілому та впливає на поведінку всіх представників суспільства [Карасик 2007, с. 78]. Соціальна суть мови полягає передусім у тому, що початково вона існує в мовній свідомості – колективній та індивідуальній. «Носієм мовної свідомості є мовна особистість, тобто людина, що

існує в мовному просторі – в спілкуванні, в стереотипах поведінки, зафіксованих у мові, в значеннях мовних одиниць і сенсах текстів» [Карасик 2002, с. 7]. Відповідно колектив як носій певної мови та індивід як представник цього колективу є носіями культури в мові.

Важливим чинником та передумовою для формування мовної особистості є вплив загальних умов життя людей однієї нації чи соціальної групи. Зважаючи на те, що в суспільстві, у якому народився, виховувався та перебуває певний індивід, уже сформувалися суспільна свідомість і мова та притаманна певна ментальність, індивідуальна мовна практика обов'язково виступає як частина суспільної мовної практики. Поряд із загальними чинниками формування мовної особистості є й індивідуальні, притаманні лише окремому мовцю. Незважаючи на схожість такого процесу в усіх носіїв мови, він визначається специфікою внутрішнього індивідуального світу, життєвої позиції та особистої свідомості. Попри нерозривний зв'язок, індивідуальна і суспільна мовні практики є відносно самостійними. Мовна особистість – це не відмінні риси індивідуального стилю мови, а вся сукупність її ментально-лінгвальних складників. «Мовна особистість завжди існує в певному часопросторі – актуалізованих ідей, концептів і концепцій, понять, значень, смислів і образів, стереотипів і мовної поведінки, що виформувалися і діють у певний час і в конкретній лінгвокультурній спільноті» [Мацько 2013, с. 7]. Структурними компонентами мовної особистості є світоглядний, ціннісний і культурологічний.

«Через мову художніх творів, відбір зображальних засобів із загальнонаціонального мовного фонду та їх художнє осмислення розкривається і мовна особистість письменника, його світогляд, духовні цінності, уявлення про добро і зло, прекрасне і потворне, справедливість, смисл історії і призначення людини тощо» [Совтис 2013, с. 477]. Мовна особистість Федора Потушняка, знайшовши свій вихід у творчості митця, реалізує як об'єктивні фонові знання соціуму, до якого належав автор, так і суб'єктивні – притаманні лише його індивідуальності. Творчість письменника позначена новизною й соціальним звучанням порушених ним проблем, вербалізованих актуальними для його доби засобами мови, – це самобутнє явище в мовно-літературному процесі 30–50-х років ХХ ст. Мовна свідомість письменника нерозривно пов'язана з національною свідомістю. Його спосіб мислення та індивідуальний мовний стиль письма був сформований перипетіями багатого на події життя. На формування доміант мовної особистості Федора Потушняка вплинула низка факторів, основні з яких варто проаналізувати.

Одним із основних чинників, без сумніву, є мала батьківщина письменника – Закарпаття, яке було вписане в культуру кількох народів, мало власну історію багатоетнічності та релігійно-культурної толерантності.

Закарпаття – унікальний етнокультурний регіон, своєрідність якого зумовлена передумовою

сім історичними умовами розвитку. Формування лінгвального узусу на цій території відбувалося в складних обставинах, адже Закарпаття упродовж багатьох віків було відірване від споконвічних українських земель, перебуваючи у складі Угорщини (з кінця Х ст.), Австро-Угорщини (з середини ХІХ ст. до 1918 р.), Чехословаччини (1919–1938 рр.), гортистської Угорщини (1939–1944 рр.). Українська мова на цій території завжди була в тісному контакті з угорською, словацькою, румунською, чеською. Лінгвоетнічні контакти та соціально-політичні умови, тривала орієнтація на мову староукраїнського зразка, відсутність єдиного правопису, стабільного підручника, велика діалектна розмаїтість були серйозними перешкодами до створення єдиних літературних норм. Після воз'єднання з Україною (1945 р.) зникли перешкоди для розвитку української літературної мови. Це був час відродження, оновлення, великого злету культурного життя пригнобленої раніше частини українського етносу. Після вікового застою зросла національна свідомість закарпатців, які починають усвідомлювати себе українцями.

Протягом віків закарпатці прагнули соборності в українській родині. Проте національно-культурне відродження і розвиток українців Закарпаття розпочався, коли воно опинилося під владою демократично налаштованої Чехословацької Республіки. На цій хвилі впродовж 20–30-х років ХХ-го ст. і відбувалося становлення Федора Потушняка як ученого і письменника. Відомо, що безпосередній вплив на Ф. Потушняка як етнографа мав Іван Панькевич – знаний український мовознавець, педагог, етнограф і громадський діяч Закарпаття ХХ-го ст., родом з Галичини.

Аналізуючи художні твори й наукові праці вченого, можемо зробити однозначний висновок: він глибоко розумів і відстоював загальноукраїнський контекст традиційної культури Закарпаття. Його внутрішній духовний світ був тісно пов'язаний з рідним краєм, землею, де зростав фізично, духовно, інтелектуально. Науковець жив думками й устремліннями рідного народу. Саме в селянській сім'ї Федорові Потушняку прищепили любов до рідного слова і культури, високі духовні, моральні й естетичні цінності української традиційної культури, які він і проніс через усе своє нелегке життя.

Німецький класик Гете справедливо сказав про те, що зрозуміти поета можна лише побувавши у його краях. Нам, закарпатцям, у цьому плані пощастило, бо живемо у тому культурному просторі, що й він. Ф. Потушняк дивився на світ очима свого народу.

Місце, де народився Федір Потушняк, – невелике село Осій з великими культурними традиціями, розвиненим фольклором і багатими місцевими легендами та міфами – стало першопочатком у формуванні мовної особистості митця як представника регіональної культурної самобутності. У його творах це вербально проявилось широким використанням народнорозмовної лексики з притаманним для закарпатського села говірковим забарвленням.

Локальність, де письменник провів ранні роки життя, неодноразово ставала місцем розгортання подій у його творах. Письменник, художньо оформлюючи власні почуття, переповідає події зі свого дитячого та юнацького періоду життя. Юність Ф. Потушняка проходила, коли Україна боролася за незалежність, а в народі пробуджувалась національна свідомість і надія на відродження держави. Згадаймо березневі події 1939 року – створення Карпатської України.

Вагомий вплив на формування соціально-культурної концептосфери й індивідуально-художнього мовомислення Федора Потушняка мали навчання і знайомство з відомими гімназійними й університетськими професорами – видатними діячами української культури.

В історії розвитку української національної культури Федір Потушняк був і залишається неповторною творчою особистістю. Упродовж свого короткого земного життя (за два тижні до свого п'ятдесятиліття, 12 лютого 1960 року, відійшов у Вічність) він намагався завжди залишатися самим собою. Така філософія власного життя почала формуватися в нього ще під час навчання в Берегівській руській (українській) гімназії, а продовжувала в Карловому університеті в Празі. Це й не дивно, бо на формування світогляду дванадцятирічного хлопця (1922 р.) мали безпосередній вплив гімназійні професори – відомі педагоги і діячі української культури, такі, як Андрій Алишкевич, Антін Артемович, Олександр Бачинський, Михайло Григаший, Андрій Дідик, Степан Ілляшевич, Іван Кульчицький, Василь Пачовський, Кирило Феделеш та інші. За визначенням Петра Скунця – психологічну установку бути таким прищепив собі ще як йшло становлення його багатогранної особистості під час навчання в Берегівській гімназії та Карловому університеті в Празі [Скунець].

У Празькому університеті Потушняк мав можливість слухати лекції проф. Й. Крала, проф. Козака (філософські дисципліни), проф. Ю. Горака і проф. О. Пертольда (етнографію, порівняльні науки, релігію, історію, етнопсихологію та етнопедagogіку), проф. Олександра Колесси (українське мовознавство, історію українського романтизму XIX ст. та історію української новітньої літератури, а також спецкурси), доц. Мукаржовського (курс ліричної поезії, поезики й естетики), проф. Щерацького (курс психології, характерології і графології) та ін.

Нахили до філософського узагальнення проявилися у Федора Потушняка вже під час закінчення Берегівської української (руської) гімназії. Згідно з тогочасними вимогами до контролю та оцінювання навчальних досягнень гімназистів, кожен випускник повинен був виконати дві письмові роботи. Федір дуже здивував своїх однокласників і педагогів вибором тем. Для письмової роботи з української (руської) мови і літератури він обрав тему «Розвиток української поезії від Тараса Шевченка до наших днів», а з чеської мови і літератури – «Лев Толстой і Фрідріх Ніцше». Цей факт підтверджує, що випускник гімназії Потушняк уже мав чітко

сформовану українську національно-культурну самоідентифікацію. Він належить до когорти тих випускників Берегівської української (руської) гімназії, про яких пізніше Василь Пачовський в історичному нарисі «Срібна земля» напише: «Та під нашою (професорів, педагогів Берегівської української (руської) гімназії – виділено нами Г.С.) рукою за 10 літ, що я там був, росло молоде покоління в середніх школах, з року на рік побільшуючи й число молодих діячів, сяючих ідеєю України, якої не знищить уже ніяка сила» [Пачовський 1993, с. 138].

1930 року Федір Потушняк розпочав свої студії на філософському факультеті Карлового університету в Празі, де обрав спеціальність «українська мова і література». Він, як і більшість його однокурсників, готувався стати педагогом, викладачем гімназії. Ця обставина й визначила перелік дисциплін, які викладались педагогам руських (українських) гімназій: історія української літератури, історія слов'янських літератур, курс української мови, український фольклор, історія філософії, історія грецької і римської філософії, курс сучасної філософії, сучасна російська філософія, організація шкільної освіти в ЧСР, практична психологія, іноземні мови та ін.

Отже, навчання і знайомство з видатними діячами української культури справило значний вплив на формування його творчих домінант.

Особливість мовотворчого коду Ф. Потушняка простежується в контексті його життєвого досвіду, багажу знань, освіченості.

Спадщина письменника – це не лише регіональне, а й загальноукраїнське духовно-культурне явище, що має повноцінно входити у скарбницю національного письменства та вітчизняної науки. Поетичні твори Ф. Потушняка 30–40-х років ХХ-го ст. за рівнем майстерності, емоційної сугестивності, психологічної напруженості та глибинної інтроспективності можна ставити в один ряд із творчими здобутками Богдана-Ігоря Антоновича й раннього Павла Тичини. А сюрреалістичні поезії збірок «Кристали» і «Терези вічності», створені поетом в останній рік життя, можна вважати в українській літературі добротним передвісником не тільки Драчевого ножа в сонці, а й художніх творів письменників-шістдесятників та навіть і сучасних [Потушняк 2007, с. 576].

Заради історико-культурної об'єктивності належить сказати: не багатьох із закарпатських письменників першої половини ХХ-го століття порівнювали з Діогеном, називали закарпатським Сквородою, спадкоємцем Духновича, Будителем ХХ-го віку. У цих порівняннях простежується водночас і визнання, і пошанування, і невмирущість Федора Потушняка як Людини, Особистості, Творця європейського виміру.

Ще в студентські роки Потушняк самостійно вивчав праці Вільгельма Вундта, Ріхарда Кронера, Бенедетто Кроче, Макса Мюллера, Едуарда Тітченера, Карла Фосслера, Зігмунда Фрейда, Карла Густава Юнга, Фрідріха Ніцше, а також різні мови. Як сам відверто зізнається в автобіографії: «...Коли я

прийшов в університет, я не знав жодної іноземної мови (щоправда, в це важко повірити, бо випускники гімназій того часу, як відомо за спогадами багатьох із них, добре володіли кількома іноземними мовами). Щоб успішно займатися наукою, читати іноземними мовами, я вивчав майже всі головні мови настільки, що вільно і легко читаю наукові книги (навіть літературні твори) такими мовами, як німецькою, французькою, англійською, італійською, латинською, угорською, польською, сербохорватською, чеською, словацькою та ін.» [Потушняк 2000, с. 20].

Мовна особистість письменника уособлює в собі високий рівень національної самобутності в контексті європейських культур. Навчання митця в Європі сформувало певний полікультурний простір у його свідомості. Полікультурність особистості Ф. Потушняка виявляється передусім у його прагненні до розвитку, до засвоєння нових цінностей через знайомство з чужими культурами, до набуття дедалі більшої соціальної значущості. Багатогранність і рельєфність його мовної свідомості засвідчується впевненими поглядами, уявленнями, почуттями, настановами й оцінками української мовної дійсності крізь призму європейської цивілізації. Знання іноземних мов, а відтак і лінгвокультурного простору цих країн здійснило значний вплив на формування мовної особистості письменника та зумовило появу в його творах численних лексичних та фразеологічних вкраплень, які не були характерними для української лінгвокультури.

Про безпосередній вплив на становлення індивідуального стилю письма свідчить і те, що поезії Федора Потушняка друкувалися в проукраїнських журналах «Пчілка», «Наш рідний край», «Говерла», в «Студентському альманасі» та ін.

Висновки. Отже, індивідуальний стиль Ф. Потушняка демонструє характерну йому манеру оповіді, особливий спосіб мовомислення, лексико-семантичне й стилістичне чуття, пошуки оригінальних засобів вербалізації концептуальної картини світу, індивідуалізації семантики й естетики слова. Безперечно, існує ще багато індивідуальних екстралінгвальних чинників, які безпосередньо вплинули на формування мовної особистості Ф. Потушняка.

У цій розвідці ми проаналізували основні, саме ті, що сформували певні доміанти та знайшли своє яскраве відображення у творчості митця шляхом вибору письменником конкретних вербальних засобів. Тож доміантами мовної особистості Ф. Потушняка можна назвати філософічність, психологізм, «закоріненість» у рідну землю, культурно-регіональну автентичність, відповідальність перед рідною мовою та культурою, прагнення до самореалізації, полікультурність. Три найсуттєвіші риси поезії Ф. Потушняка – філософічність, стремління згармонізувати світ, віру у внутрішню життєдайність світу [Потушняк 2007, с. 576]. Ф. Потушняк-прозаїк поєднав традиційне реалістичне письмо з письмом новітнім, позначеним синтезом народної міфології, вірувань та звичаєвості з неоромантичним демократизмом і лаконічністю вислову, ритмічністю густої образності текстів, властивою імажинізму, психоаналітичним заглибленням у феномен людського духу.

Мовна особистість Ф. Потушняка розкривається в мові його художніх творів, сукупністю тих виражальних засобів, що вирізняють митця як індивідуальну особистість. Як письменника і соціальну особистість його сформували два світи – Україна і Європа, мову, культуру та традиції яких йому вдалося досягнути та вибудувати на їх основі власну мовну картину світу. Творчість Ф. Потушняка, повернена в український національний контекст, є багатим джерелом для вивчення лексичного багатства художньої мови. Дослідження мовної особистості окремого письменника як члена певної мовної спільноти та представника конкретної доби має широку перспективу для української лінгвокультурології. Значного потенціалу набуває лінгвокультурний аналіз творів Ф. Потушняка, специфіка процесів вербалізації концептосфери письменника, визначення лінгвокультурем, притаманних як загальній західноукраїнській лінгвокультурі, так і власне авторській мовній особистості. Аналіз екстралінгвальних чинників, що формували світогляд Ф. Потушняка, дає підстави стверджувати, що письменник – багатогранна неповторна мовна особистість, пізнання якої відкриває нові горизонти для дальших досліджень.

Література

1. Бабота Л. Доробок Федора Потушняка в часописі «Літературна Неділя» та в журналі «ЗоряНайна». *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого* / Упорядн. Ігор Ліхтей. Ужгород: Ліра, 2010. С. 120–128.
2. Голомб Л. Поетична творчість Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2001. 98 с.
3. Голомб Л. У таємничому дивосвіті слова. Лірика Федора Потушняка. *Хвилини вічності: Лірика*. Ужгород: гражда, 2000. С. 3–98.
4. Капраль М. Періодика Підкарпатської території 1939–1944 (матеріали до повної бібліографії Федора Потушняка). *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого* / Упорядн. Ігор Ліхтей. Ужгород: Ліра, 2010. С. 161–167.
5. Карасик В.И. Дискурсивная персонология. *Язык, коммуникация и социальная среда*. Воронеж: ВГУ, 2007. Вып. 7. С. 78.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
7. Carpatika-Карпатика. Вип. 9: Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора По-

тушняка (до 90-річчя від дня народж.) / Ужгород. держ. ун-т, НДІ карпатознавства; редкол.: Е. Балагурі [та ін.]. Ужгород, 2001. 263 с.

8. Мацько Л. Мовна особистість А. Малишка як лінгвокультурологічний феномен. *Культура слова*. 2013. Вип. 78. С. 7–11.

9. Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: *Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого*. Упорядн. Ігор Ліхтей. Ужгород: Ліра, 2010. 456 с.

10. Пачовський В. Срібна Земля: Тисячоліття Карпатської України. Ужгород, 1993. 138 с.

11. Потушняк Ф. Автобіографія. Потушняк М., Попович І., Кобаль Й. Археологічні дослідження Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2000. 20 с.

12. Потушняк Ф. Мій сад: поезії та драми. Упорядн., підг. текстів, передм. та прим. Д. Федаки. Ужгород: ВАТ Видавництво «Закарпаття», 2007. 576 с.

13. Потушняк Ф. Твори. Упорядн. та передмова В. Попа. Київ: Дніпро, 1980. 495 с.

14. Потушняк Ф. Честь роду. Оповідання. Повість. Поезії в прозі. Ужгород: Карпати, 1973. 247 с.

15. Скунць П. Потушняк Федір Михайлович // <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/zakautent/5/47.html>.

16. Совтис Н.М. Художній текст як відображення мовної картини світу. *Київські полоністичні студії*. 2013. Т. 22. С. 476–479.

17. Статєєва В. Мовознавчі праці Ф. Потушняка. *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого*. Ужгород: Ліра, 2010. С. 167–178.

18. Тиводар М. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2010. 284 с.

References

1. Babota L. (2010) Dorobok Fedora Potushniaka v chasopysi «Literaturna Nedilia» ta v zhurnali «ZoriaHajnal» [Works by Fedir Potushnyak in the magazine «Literary Sunday» and in the magazine «ZoryaHajnal»]. *Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushniaka: Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 100-richchiu vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pysmennyka i vchenoho*. Uporiadn. Ihor Likhtei. Uzhhorod: Lira. S. 120–128 [in Ukrainian].

2. Holomb L. (2001) Poetychna tvorchist Fedora Potushniaka [Poetic works of Fedor Potushnyak]. Uzhhorod: Hrazhda. 98 s. [in Ukrainian].

3. Holomb L. (2000) U taiemnychomu dyvosviti slova. Liryka Fedora Potushniaka [In the mysterious wonderland of words. Lyrics by Fedir Potushnyak]. *Khvylyny vichnosti: Liryka*. Uzhhorod: Grazhda. S. 3–98 [in Ukrainian].

4. Kapral M. (2010) Periodyka Pidkarpatskoi terytorii 1939–1944 (materialy do povnoi bibliohrafiї Fedora Potushniaka [Periodicals of the Subcarpathian territory 1939–1944 (materials to the complete bibliography of Fedor Potushnyak)]. *Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushniaka: Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 100-richchiu vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pysmennyka i vchenoho* / Uporiadn. Ihor Likhtei. Uzhhorod: Lira. S. 161–167 [in Ukrainian].

5. Karasyk V.I. (2007) Dyskursyvnaia personologiya [Discursive personology]. *Yazyk, kommunykatsiya i sotsialnaya sreda*. Voronezh: VHU, Vyp. 7. S. 78 [in Russian].

6. Karasyk V.I. (2002) Yazykovoy krug: lychnost, kontsepty, dyskurs [Language circle: personality, concepts, discourse]. Volhograd: Peremena. 477 s. [in Russian].

7. Carpatika-Karpatyka (2001) Vyp. 9: Naukovo-pedahohichna diialnist ta literaturna tvorchist Fedora Potushniaka (do 90-richchia vid dnia narodzh.) [Scientific and pedagogical activity and literary work of Fedir Potushnyak (to the 90-th anniversary of his birth)] / Uzhhorod. derzh. un-t, NDI karpatoznastva; redkol.: E. Balahuri [ta in.]. Uzhhorod. 263 s. [in Ukrainian].

8. Matsko L. (2013) Movna osobystist A. Malyska yak lnhvokulturolohichnyi fenomen [Linguistic personality of A. Malysko as a linguocultural phenomenon]. *Kultura slova*. Vyp. 78. S. 7–11 [in Ukrainian].

9. Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushniaka (2010): *Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 100-richchiu vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pysmennyka i vchenoho* [Scientific and artistic world of Fedir Potushnyak]. Uporiadn. Ihor Likhtei. Uzhhorod: Lira. 456 s. [in Ukrainian].

10. Pachovskyi V. (1993) Sribna Zemlia: Tysiacholittia Karpatskoi Ukrainy [Silver Land: Millennium of Carpathian Ukraine]. Uzhhorod. 138 s. [in Ukrainian].

11. Potushnyak F. (2000) Avtobiohrafiia [Autobiography]. Potushniak M., Popovych I., Koba Y. Arkheolohichni doslidzhennia Fedora Potushniaka. Uzhhorod: Grazhda. 20 s. [in Ukrainian].

12. Potushniak F. (2007) Mii sad: poezii ta dramy [My garden: poetry and drama] / Uporiadn., pidh. tekstiv, przedm. ta prym. D. Fedaky. Uzhhorod: VAT Vydavnytstvo «Zakarpattia». 576 s. [in Ukrainian].

13. Potushnyak F. (1980) Tvory [Writings] / Uporiadn. ta przedmova V. Popa. Kyiv: Dnipro. 495 s. [in Ukrainian].

14. Potushnyak F. (1973) Chest rodu. Opovidannia. Povist. Poezii v prozi [Honor of the family. Story. Story. Poetry in prose]. Uzhhorod: Karpaty. 247 s. [in Ukrainian].

15. Skunts P. Potushnyak Fedir Mykhailovych [Potushnyak Fedir Mykhailovych] // <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/zakautent/5/47.html> [in Ukrainian].

16. Sovtys N.M. (2013) Khudozhniy tekst yak vidobrazhennia movnoi kartyny svitu [Artistic text as a reflection of the linguistic picture of the world]. *Kyivski polonistychni studii*. T. 22. S. 476–479 [in Ukrainian].
17. Statieieva V. (2010) Movoznavchi pratsi F. Potushnyaka [Linguistic works of F. Potushnyak]. *Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushnyaka: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 100-richchiu vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pysmennyka i vchenoho*. Uzhhorod: «Lira». S. 167–178 [in Ukrainian].
18. Tyvodar M. (2010) Zhyttia i naukovi poshuky Fedora Potushnyaka [Life and scientific research of Fedir Potushnyak]. Uzhhorod: Grazhda. 284 s. [in Ukrainian].

FEDIR POTUSHNYAK'S WORLDVIEW AND LANGUAGE CONCEPT

Abstract. The article considers the ideological and linguistic concept of Fedir Potushnyak. The language of the writer's works of art is of great scientific interest for linguistic research, primarily because it belongs to a specific national culture, which includes national traditions, language, history, literature. The writer's language creation is an example of a living and diverse reproduction of events in the field of Ukrainian culture and language of the 30–50s of the twentieth century.

Fedir Potushnyak's contribution to the development of literature and science in Transcarpathia is difficult to overestimate. His works of art and scientific works are admired in Ukraine and abroad.

Fedir Potushnyak kept pace with European cultural and artistic development, which his contemporaries did not understand or did not want to understand. His work is clearly modernist. Researchers noted the features of symbolism, impressionism, surrealism, etc., which did not fit into the program of socialist realism and provoked pressure on the life of F. Potushnyak. So, during his life, the writer was not only underestimated, but also tried to destroy morally, because as a man with European thinking, phenomenal abilities, he did not fit into the then totalitarian system.

The concept of *linguistic personality* is specified in accordance with modern concepts of linguoculturology; dominant personality traits of Fedir Potushnyak were revealed; extralingual factors are analyzed: education, place of residence, period of life and creativity, etc.; it is proved that such factors have a significant influence on individual artistic thinking, the formation of socio-cultural conceptosphere and ways of its verbal representation in the artist's work. The extralingual component of the writer's linguistic personality motivates the author's choice of means, methods and forms of verbal expression of the inner world in his work. Finding out the dominants of Fedir Potushnyak's linguistic personality is an urgent task, as the writer's work is of great importance for the development of the Ukrainian language. Although the writer has long been forgotten and removed from the cultural context of the era, but today there is a new discovery and study of his artistic heritage.

Keywords: extralingual factors, linguoculturology, language personality, language creation, Fedir Potushnyak.

© Сньозик Г., 2021 р.

Ганна Сньозик – аспірантка кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; anna.snjozyk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1572-7064>

Hanna Snyozyk – graduate student of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; anna.snjozyk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1572-7064>

МІКРОТОПОНІМИ НА ІНТЕРАКТИВНИХ МАПАХ: СПРОБА ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.21

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).410–414

Сокіл-Клепар Н. Мікротопоніми на інтерактивних мапах: спроба презентації; кількість бібліографічних джерел – 4; мова українська.

Анотація. Однією з ключових компетентностей людства є цифрова, тобто вміння використовувати технології для навчання, творчості, соціальної діяльності. Мікротопоніміка – наука, що поєднує в собі різночасові елементи, тому сучасний мікротопонімний ландшафт доцільно презентувати, застосовуючи цифрові ресурси.

Мікротопоніми та мапи взаємопов'язані, адже локальні назви віддавна позначали на картосхемах, картах, плануваннях різноманітних територій. Сьогодні виникла у створенні інтерактивних вебмап. З'ясовано, що такі мапи слугують не тільки як відображення картографічної інформації, але і як джерело різноманітних додаткових відомостей. Вони є гнучкими, дистанційними, багатофункціональними, широкомасштабними. Існує чимало можливостей створювати інтерактивні мапи, зокрема Google Maps, Bing Maps, OpenStreetMap.

Мета статті – продемонструвати елементи відображення мікротопонімів на інтерактивних мапах, зокрема на Google-картах.

Завдання: з'ясувати поняття «інтерактивна мапа»; обумовити переваги таких карт; вказати алгоритм формування карти; презентувати фрагмент створеної мапи; окреслити перспективи онлайн-картографування.

У статті прогнучено, що на інтерактивних мапах можна продемонструвати мікротопонімів одного населеного пункту з чіткою локалізацією, поділом на тематичні та семантичні групи, із виділенням у їхніх межах структурно-словотвірних типів тощо. Також репрезентовано можливість формування ареалів мікротопонімів. Як приклад продемонстровано географічні локальні назви з апелятивом *кичера*, що поширений на території Карпат, зокрема Сколівського району.

Представлено дефініцію «інтерактивної карти» як сучасного засобу та способу формування просторового інтелекту. Необхідно грамотно користуватися і традиційними паперовими картами, й інноваційними електронними. Створення інтерактивних карт залучатиме дедалі більше зацікавлених українським словом, культурою, національною пам'яттю. Закцентовано на тому, що мітка карті виконує роль важливого індикатора національно-культурного обшину.

Ключові слова: мікротопонім, карта, презентація, цифрова компетентність, ареал, локація.

Постановка проблеми. Сьогодення – технологічна епоха, що стала для нас органічною. Однією з ключових компетентностей людства є цифрова, тобто вміння використовувати технології для навчання, творчості, соціальної діяльності. Тому сучасний мікротопонімний ландшафт доцільно й репрезентувати, застосовуючи цифрові засоби й ресурси.

Мікротопоніми поступово втрачаються не тільки фізично як об'єкти, а й почасті науково, бо «мікротопонімний бум» початку 2000-их дещо згасає, а на ономастичну арену виступають усе більше прагматоніми, ідеоніми, ергоніми. Із об'єднанням населених пунктів у великі територіальні спільноти також виникла загроза зникнення багатьох мікротопонімів із пам'яті народу. Зважаючи на зовнішні інтервенції (вкуп земель, зміна власників і под.), найбільш імовірно, що загубляться і назви локальних об'єктів. Замість питомих мікротопонімів постануть новотвори, але не завжди такі, які відображатимуть національну ментальність. До речі, тенденції зникнення мікротопонімів є також у інших країнах Європи. Скажімо, шотландська дослідниця Елісон Бернс зауважує, що через упровадження нової системи нумерації з метою оподаткування полів помітно зменшилося використання їхніх назв. Здебільшого такі назви пам'ятають тільки старші люди. Тому вона закликає до збору шотландських мікротопонімів [Burns 2015, s. 2].

Роль географічної назви – вказати місцезнахо-

дження на поверхні Землі. Саме тому люди використовують мікротопоніми, що є не тільки звичайною міткою на карті, а й відразу містять характеристику об'єкта, певні історико-економічні, соціальні, політичні відомості про територію, тобто володіють різнобічною інформацією.

Мікротопоніми як неофіційні локальні назви географічних об'єктів доволі часто відтворюють на різноманітних плануваннях населених пунктів, картосхемах, мапах. Сучасність стимулює задуматися над створенням і таких карт, які були б, так би мовити, «під рукою», щоб більша кількість сприймачів могла осягнути національні простори. Зважаючи на те, що значну частину життя люди проводять у віртуальності, то й виникла потреба, а чи то й нагальність, створення онлайн-карт. Особливо актуальними є інтерактивні вебмапи, що слугують не тільки відображенням картографічної інформації, але й джерелом різноманітних відомостей, пов'язаних із конкретною територією.

Якщо говорити про мікротопоніми та мапи, то вони, звісно, безпосередньо пов'язані, адже локальні географічні маркери – це яскравий репрезентант тієї чи іншої території. Відомо, що на мапі є все, що розташовано на території, та не завжди всі територіальні локуси відображено на мапах. Звичайно, процес нанесення географічних об'єктів на мапи тривалий, і, по суті, безкінечний, особливо, якщо мовиться про мікротопоніми.

Аналіз досліджень. Локальні географічні назви входять до наукового поля зору таких українських дослідників, як Л. Білінська, Н. Лісняк, О. Мосур, О. Проць та багатьох інших. Ономасти до аналізу залучають і сучасний, і історичний мікротопонімний матеріал, розглядають здебільшого структурні, словотвірні та семантичні основи зафіксованих мікротопонімів. Окрім системного спеціального збору мікротопонімів за питальниками, ономасти також «відчитують» фактичний матеріал із багатьох кадастрових, топографічних мап. Мікротопонімна карта – здебільшого статична модель локальної просторової дійсності.

Картографування мікротопонімів відоме здавна, адже картографічний метод є одним із важливих у царині ономастики та полягає у «використанні спеціальним чином виготовлених і прокоментованих ономастичних карт, на яких за допомогою відповідних картографічних засобів визначають ареали розміщення конкретних моделей онімів як на синхронному, так і на діахронному рівнях, а також встановлюють закономірності розміщення конкретних ономастичних явищ» [Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. 2012, с. 118–119]. Найчастіше мікротопонімісти використовують готові картографічні ресурси та зрідка їх самостійно створюють. Проте сучасне життя демонструє нові виклики. Можливість сформувати інтерактивну мапу з науковим поясненням того чи іншого мікротопоніма унеможливує масове поширення аматорських і псевдонаукових трактувань таких назв.

Оцифрування мікротопонімної системи – доволі часте явище в Європі. Традиційно це відбувається при ономастичних товариствах. Скажімо, в Австрії члени ономастичного товариства з допомогою волонтерів фіксують мікротопоніми (назви полів), а потім наносять їх на цифрові карти за допомогою ГІС-технологій. Тенденції до картографування мікротопонімів інноваційними способами в Україні поки що, на жаль, не простежується.

Сьогодні є змога фіксувати сучасні мікротопоніми та надалі репрезентувати їх на інтерактивних мапах, зокрема Google Maps, Bing Maps, OpenStreetMap, що є достатньо зрозумілими та легкими в опануванні.

Мета статті – продемонструвати елементи створення та відображення мікротопонімів на інтерактивних мапах, зокрема на Google-картах.

Завдання:

- з'ясувати поняття «інтерактивна мапа»;
- обумовити переваги таких карт;
- вказати алгоритм формування карти;
- презентувати фрагмент створеної мапи;
- окреслити перспективи онлайн-картографування.

Основними **методами** дослідження є описовий та картографічний, за допомогою яких представлено результати аналізу та інтерпретації мікротопонімів.

Виклад основного матеріалу. Інтерактивна карта – інноваційний ресурс, що уможливує перегляд, редагування та тлумачення просторових

відомостей. Це електронні карти, які працюють у режимі двосторонньої діалогової взаємодії людини (користувача) і комп'ютера та є візуальною інформаційною системою [Остроух В., Свір Н. 2019, с. 73]. Відрадно, що для роботи з такою мапою не потрібне спеціальне програмне забезпечення, а достатньо веббраузера та підключення до мережі Інтернет. Інтерфейс таких карт інтуїтивно зрозумілий і простий. Подібні карти доволі місткі й гнучкі, адже можна в будь-який момент вносити зміни, презентувати значну кількість як текстової, так і фото-, відео- та графічної інформації. Таким чином, працюючи над власною картою, можемо сформувати цілий мультимедійний ресурс, у який інтегрується текст, зображення, відео чи будь-який інший об'єкт шляхом надання відповідного посилання.

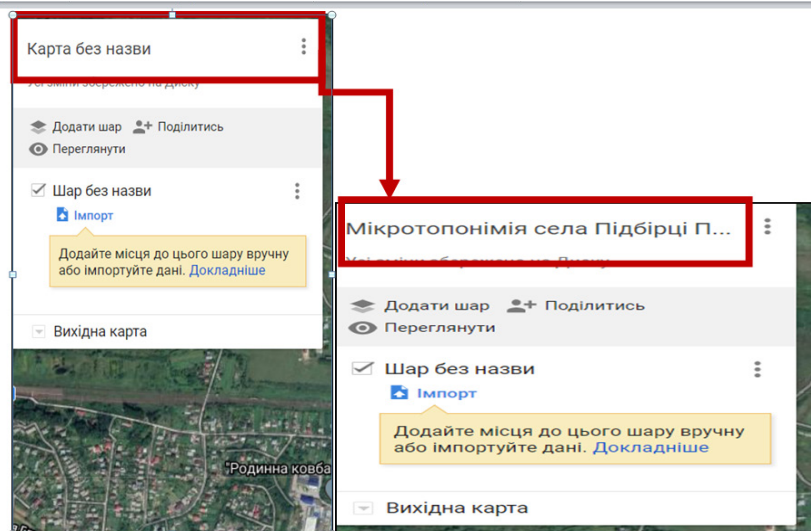
На думку картографів, вебкарти набувають якісно нових властивостей: дистанційність, інтерактивність, покращена наочність, сучасність [Дубницький 2018, с. 34–35]. Тому можна беззаперечно стверджувати про такі переваги цих карт: доступність, масштабованість, обширність текстової інформації, залучення ілюстративного матеріалу, можливість формування багатьох шарів, редагування, доповнення додатковими відомостями, інтегрування в різноманітні сайти, блоги, персональні сторінки, соцмережі тощо.

Загалом будь-яка мапа сприяє успішному візуальному сприйняттю просторових реалій. Інтерактивна ж карта посилює відчуття реальності, особливо якщо маркувати мікротопоніми, скажімо, на 3-d мапу.

Щоб нанести мікротопоніми на карту, необхідно виконати низку дій:

1. Сформувати (або взяти до уваги вже створений) питальник.
2. Зібрати матеріал (анкетним чи польовим методом). Зважаючи на цифрове сьогодення, можна також опитувати онлайн, наприклад, у Google-формах.
3. Картографувати зібрані одиниці. Для цього потрібно обрати застосунки Google і на Google-диску у розділі «*Мої карти*» розпочати створення мікротопонімної карти. Якщо ж цього додатка немає, варто обрати функцію «*Підключити інші додатки*», знайти та встановити. Вихідною основою для позначення мікротопонімів на Google-карті слугує декілька її типів, наприклад, звичайна, супутникова, ландшафтна, політична або ж інша карта. Найбільш оптимальними та презентаційними варіантами є супутникова та ландшафтна мапи. Можна, однак, одразу працювати в Google Earth. Правда, алгоритм дій дещо відрізняється.

4. Назвати карту. Для цього зліва зверху замість «*Карта без назви*» необхідно написати «*Мікротопонімія села... (мікрорайону міста)*» (див. Рис. 1). Нижче розташована рубрика «*Опис*» дозволяє зберегти окремі історичні відомості, факти про населений пункт. Звичайно, назва й опис кожної мапи може різнитися й залежати від завдань дослідника. Усі внесені зміни потрібно щоразу зберігати.

7. Опис: студента / студентки групи (шифр) ПІВ

Рис. 1.

5. Інтерпретувати (протлумачити) нанесений на карту мікротопонімний матеріал. Для того необхідно обрати функцію «Додати маркер (мітку)», навести його на потрібну нам локацію та вписати назву мікрооб'єкта. Тут же можна зазначити різноманітну лінгвістичну інформацію: семантика твірної бази, мотивація, структурно-словотвірна специфіка, етимологія тощо. Таким чином варто наносити всі виявлені мікротопоніми. Зліва формуватиметься колонка маркерів із назвами мікрооб'єктів.

На зображеній карті (див. Рис. 2) подано та потрактовано окремі локальні об'єкти села Лисиничі Пустомитівського району Львівської області: *Кут, Стадіон (На Стадіоні), Ліпи, Качмарівка, Свинна, Гостинець, Теплиці, Озеро (Коло Озера), Могилиці, Горіші, Панський Сад, Коло Школи, Підліски, Приборство, Новобудови, Пасовиско, На Житі, Серветник, Ясна, На Джерелі, Плантації, Чортіві Скали, Мурована*. Натиснувши на будь-яку мітку, можна дізнатися про той чи той об'єкт. Наприклад, про мікротопонім *Могилиці* на карті вказано: «Частина села. Мікротопонім утворений від множинного апелятива *могилиця*. Мотивується назва тим, що раніше на цій території був старий цвинтар». Або ж *Качмарівка*: «Частина села. Відантропонімний мікротопонім, мотивований прізвищем/прізвищем Качмар»; *Липи*: «Частина

села на в'їзді. Мотивується назвою рослини, що там насаджена». До речі, етнокультурне тло можна розширити народними трактуваннями. Зауважу, що в досліджуваному населеному пункті існує таке поняття, як «віднести в липи», тобто завершити свій земний шлях. Можливо, мотивація пов'язана з недалеким розташуванням кладовища. Для лінгвістичного сприйняття мікротопоніма слід подати детальнішу інформацію, скажімо, доповнити її тлумаченням твірного антропоніма та вказати на мікротопонімну модель виявленої одиниці.

На мапі такого штибу, як було зазначено, додають чимало унаочнення: відео, фотографії, що стосуються того чи іншого оніма (див. Рис. 3), покликання на ресурси. Вагомим є редагування кольорів маркерів, окреслення територіальних меж. Скажімо, для позначення відапелятивних і відонімних мікротопонімів варто використовувати маркери різних кольорів, тоді візуально краще сприйматиметься розподіл найменувань на карті та їхній кількісний вияв. Такі карти дозволяють почути реальне звучання мікротопоніма з уст носіїв (якщо, звісно, є аудіозапис). Тому до карти можливо долучити мікротопо-

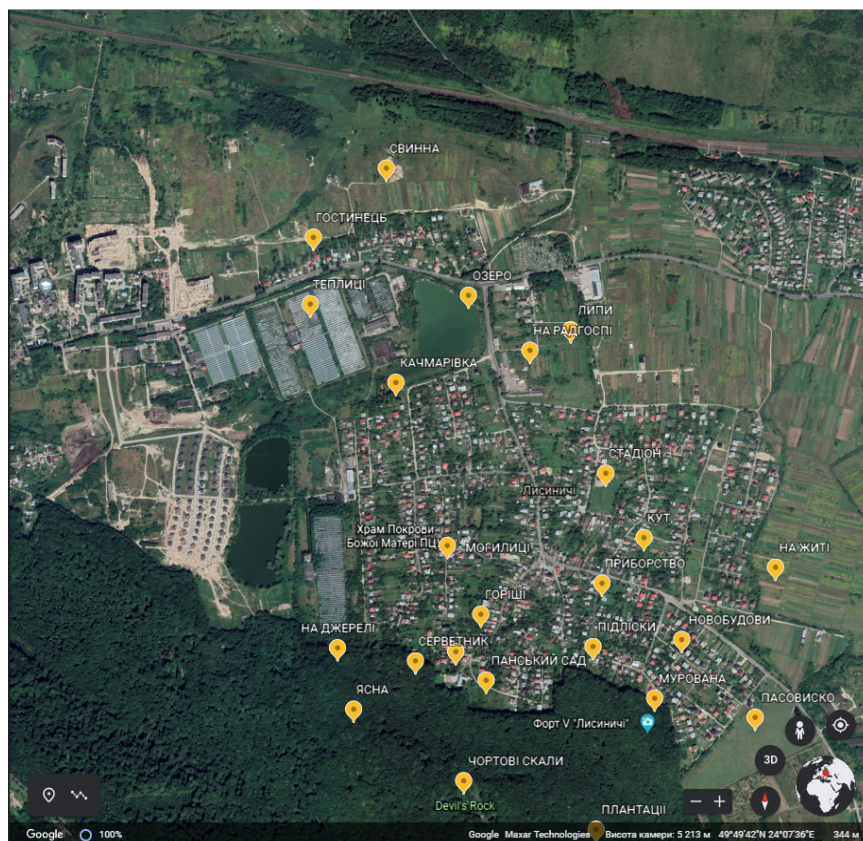

Рис. 2.

німний контекст (тлумачення респондентів, перекази тощо). До мікротопонімів, що побутують у сучасності, доцільно додати й історичний контекст, що посприє вираженню тягlosti мікротопоніма в часопросторі. Позалінгвальна інформація тільки розширює сприйняття назви та, своєю чергою, сприяє зацікавленню значно більшої кількості людей.

Інтерактивна карта дає можливість наносити своєрідні ареали поширення певного мікротопонімного явища. Варто розпочинати, звісно, з вузьколокальних ареалів, а надалі формувати і глобальні. Та останнє вдасться здійснити за умови ретельної фіксації мікротопонімів усієї України. Поки що, однак, це завдання видається досить примарним. Як приклад вузьколокального ареалу наведено вживання на території Карпат назв гір, верхів, лісів, частин села із апелятивом *кичера* в основі. Таку екстраполяцію відображено на мапі Сколівського (сучасного Стрийського) району Львівської області (див. Рис. 4).

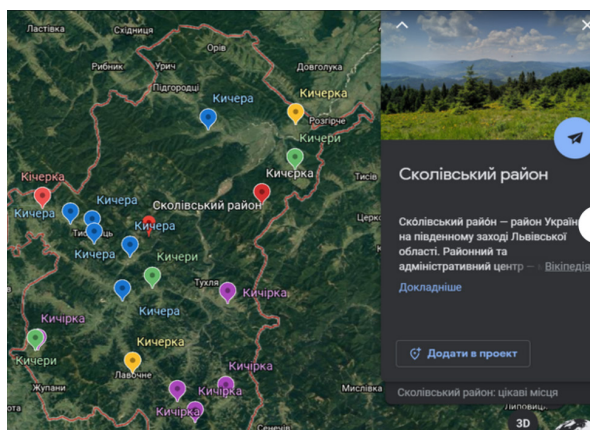

Рис. 4.

Можливість створювати багатопланові карти дозволяє виокремити та репрезентувати, наприклад, відапелятивні та відонімні мікротопоніми (див. Рис. 5); мікротопоніми з певним суфіксом (-ів; -івка, -ище) та ін. Шари, своєю чергою, відіграють роль тематичних груп, словотвірних чи структурних типів. Їх можна формувати як на мікрорівні (на

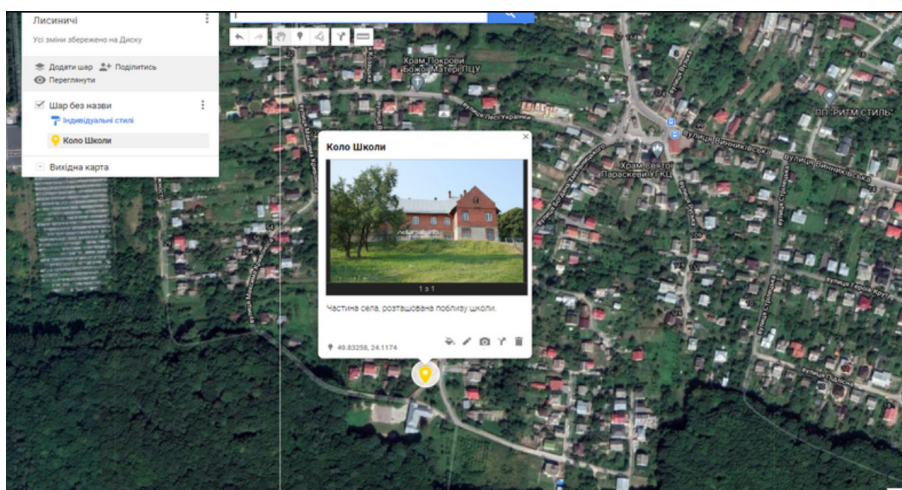

Рис. 3.

основі назв одного або кількох населених пунктів), так і на макрорівні (на матеріалі району, області тощо).

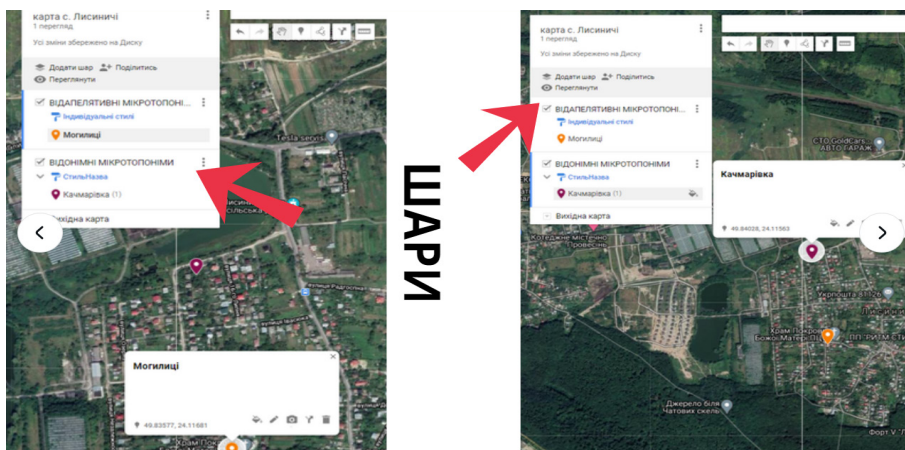

Рис. 5.

6. Поділитися мапою. Активувати «*Увімкнути доступ за посиланням*» та скопіювати це посилання (див. Рис. 6). Можна одразу карту інтегрувати у вебсайти, власні портфоліо, блоги або ж поширити у соцмережах.

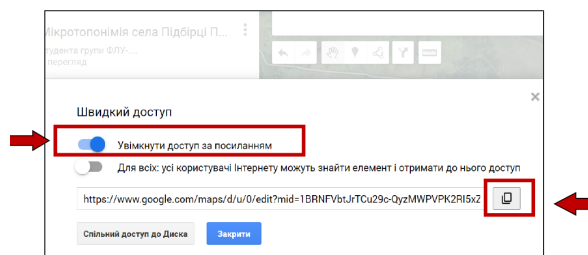

Рис. 6.

Висновки. Картографія – це мистецтво. Якщо традиційні паперові карти – класика жанру, то електронні інтерактивні – це сучасний засіб формування просторового інтелекту. Такий спосіб позначення найменувань географічних локальних назв перспективний, оскільки він інформаційно місткий, доступний, широкомасштабний і гнучкий. Мітка на карті є не просто статичним уособленням певного мікролокусу, а його динамічним словесним, візуальним, зрештою, одразу змістовим репрезентантом. Попри все, щоб створити

якісну мапу, потрібно докласти чимало зусиль, консульгуючись із різнопрофільними фахівцями. Та щоб гармонійно сприймати довкілля, необхідно вміти грамотно користуватися і паперовими картами, й електронними. А найголовніше – це не забувати про те, що кожна мітка на карті слугує важливим індикатором

національно-культурного обширу. Тому, зібравши та зафіксувавши на мапах мікротопоніми, ми допоможемо нащадкам правильно відчитати закодовану інформацію, збережену в мікротопонімах, залучимо більшу кількість людей до вивчення словесної культури та внесемо посильну частку в історію рідного краю.

Література

1. Дубницький М. Інтерактивні навчальні веб-ресурси з географії на базі матеріалів інституту передових технологій, відкритих даних та картографічної Javascript-бібліотеки Leaflet. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. Харків, 2018. Випуск 28. С. 34–39. URL: <http://oaji.net/articles/2017/4483-1543322078.pdf>.
2. Словник української ономастичної термінології. Уклад. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
3. Остроух В., Свір Н. Використання інтерактивних карт як новітній підхід в організації навчання з географії у сучасній школі. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. Харків, 2019. Вип. 29. С. 71–77. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pbgok/article/view/13550/12752>
4. Burns A. Field-names of North-East Scotland: a socioonomastic study. Thesis (Ph.D.). Glasgow, 2015. 501 p. URL: <http://theses.gla.ac.uk/6424/>.

References

1. Dubnytskyi M. (2018) Interaktyvni navchalni veb-resursy z heohrafi i na bazi materialiv instytutu peredovykh tekhnolohij, vidkrytykh danykh ta kartohrafichnoi Javascript-biblioteki Leaflet [Problems of continuing eographical education and cartography]. Kharkiv. Vyp. 28. S. 34–39. URL: <http://oaji.net/articles/2017/4483-1543322078.pdf> [in Ukrainian].
2. Slovyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii (2012) [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. Uklad. Buchko D.G., Tkachova N.V. Kharkiv: Ranok-NT. 256 s. [in Ukrainian].
3. Ostroukh V., Svir N. (2019) Vykorystannia interaktyvnykh kart yak novitnij v organizatsii navchannia z heohrafi i u suchasnij shkoli [Problems of continuing geographical education and cartography]. Kharkiv. Vypusk 29. S. 71–77. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pbgok/article/view/13550/12752> [in Ukrainian].
4. Burns A. (2015) Field-names of North-East Scotland: a socioonomastic study. Thesis (Ph.D.) Glasgow. 501 p. URL: <http://theses.gla.ac.uk/6424/> [in English].

MICROTOPYNOMS ON THE INTERACTIVE MAPS: AN ATTEMPT OF PRESENTATION

Abstract. One of the key competencies of mankind is digital competence, i.e. the perfect ability to use technology for learning, creativity and social activities. Microtoponymy is a science that combines elements of different time periods, therefore, it is advisable to present modern microtoponymic landscape using digital resources.

It is known that microtoponyms have long been marked on schemes, maps, plans of various territories. We have many historical sources presenting maps with local geographical locations. However, nowadays people spend a lot of time on the Internet, so creation of interactive web-maps is of particular importance. Such maps serve not only as a display of cartographic information, but also as a source of various information related to a particular area. There are many opportunities to create interactive maps, including Google Maps, Bing Maps, OpenStreetMap.

The **goal of the article** is to demonstrate the elements of displaying microtoponyms on interactive maps, in particular on Google maps.

The **tasks** include: defining the concept of «interactive map»; determining advantages of such maps; specification of the algorithm of map formation; presenting a fragment of the created map; outlining the prospects of online mapping.

Interactive maps can demonstrate microtoponymicon of one settlement with a clear localization, division into thematic and semantic groups, identification within their boundaries structural and word-forming types, etc. Interactive maps contribute to the formation of areas. For example, the article in question demonstrates the area of microtoponyms with the appellative based on the stem *кичера*, which is common in the Carpathians (in particular, Skole district).

Thus, an interactive map is a modern means of forming spatial intelligence. This way of designating the names of geographical local names is promising because it is information-intensive, accessible, large-scale and flexible.

To ensure harmonious perception of the environment, it is necessary to be able to use both traditional paper maps and innovative electronic ones. But, most importantly, we should not forget that each mark on such a map is an important indicator of national and cultural space.

Keywords: microtoponym, map, presentation, digital competence, area, location.

© Сокіл-Клепар Н., 2021 р.

Наталія Сокіл-Клепар – кандидат філологічних наук, доцент катедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; natalia23102010@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4156-5978>

Natalia Sokil-Klepar – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ivan Kovalyk Ukrainian Language Department of Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine; natalia23102010@gmail.com; e-пошта; <https://orcid.org/0000-0002-4156-5978>

ПСЕВДОНІМИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ ЯК СИНТАКСИЧНІ СПОЛУКИ: СЕМАНТИКА ТА МОДЕЛІ ТВОРЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.161.2'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).415–420

Соприкіна В. Псевдоніми сучасних українських митців як синтаксичні сполуки: семантика та моделі творення; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Автор запропонованої статті здійснює спробу з'ясувати особливості творення сучасних українських псевдонімів митців початку ХХІ століття, що відрізняються від звичної для українця антропонімної формули «особове ім'я + по батькові + прізвище» та нагадують словосполучення, з'єднані підрядним чи сурядним зв'язком.

У роботі зазначено, що хоч є доволі велика кількість ономастичних праць, присвячених власним назвам, зокрема псевдонімам, але названа тема не була ще висвітлена в українській лінгвістиці. Питання творення, побутування, семантики неофіційних власних назв розглядали М. Лесюк («Псевда вояків Української Повстанської Армії», 1999), Ю. Карпенко («Словотворчі стосунки власних і загальних назв у східнослов'янських мовах», 2000), Н. Павликівська («Українська псевдонімія ХХ століття», 2010), О. Петрова («Особливості номінації в псевдонімії німецької та української мов», 2005), Ю. Собков («Типологія криптонімів англійської та української мов», 2008), Р. Яцків («Псевдоніми учасників національно-визвольних змагань – позивні військовослужбовців Збройних сил України: семантичні паралелі», 2014) та інші відомі українські мовознавці, проте псевдоніми сучасних українських митців є малодослідженими з цього ракурсу.

На основі зібраного матеріалу та проведеного дослідження виявлено, що псевдонімні конструкції, які відрізняються від антропонімної формули «особове ім'я + прізвище», найчастіше використовують співаки; такі самоназви у більшості випадків поєднано підрядним зв'язком. За частиномовним наповненням найпоширенішою виявилася формула «абрєвіатура + іменник»; цьому сприяла велика кількість самоназв діджеїв. Серед зібраних псевдонімів виявлено власні назви, утворені шляхом прикладковикористання: оніми написані через дефіс та поєднані сурядним зв'язком. За семантичним наповненням псевдоніми охоплюють широкий спектр значень: від зовнішності людини, її фізичних та психічних особливостей до абстрактних понять, вираження локативності. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в проведенні порівняльної характеристики псевдонімів-словосполучень українських митців із псевдонімами сучасних спортсменів або вівнів.

Ключові слова: ономастика, псевдоніми, сурядний і підрядний зв'язок, модель творення, трансонімізація, онімізація, прикладка.

Постановка проблеми. Антропоцентричний підхід у сучасному мовознавстві спрямував увагу на особистість у мовному середовищі, поставив на перший план людину. Антропоніміка є однією з дисциплін, що акцентує на важливому фрагменті людського «Я», без якого ми вже себе не можемо уявити, – імені. Власні назви, як невід'ємна частина нашого життя, оточують нас усюди, супроводжують індивіда від народження до смерті; ім'я, прізвище, по батькові має кожна людина, незалежно від віку та статусу. Сучасні митці часто не бажають обмежуватися своїми паспортними даними та використовують вигадані власні назви – псевдоніми.

Аналіз досліджень. Питанню української псевдонімії присвятили наукові праці В. Капелюшній, М. Лесюк, Н. Павликівська, О. Петрова, Ю. Собков, Р. Яцків та багато інших лінгвістів, проте псевдоніми співаків та письменників початку ХХІ століття, їх семантика, мотиви та способи творення є маловивченими. **Метою** поданої статті є аналіз псевдонімів сучасних українських митців, побудованих у вигляді підрядних та сурядних словосполучень. Для реалізації зазначеної мети передбачено виконання таких завдань:

1) Опрацювати зібраний матеріал, виявити оніми, відмінні від усталеної антропонімної формули «прізвище, ім'я, по батькові».

2) Проаналізувати та охарактеризувати моделі творення зазначених власних назв.

3) Виділити типи псевдонімів за частиномовним наповненням та семантикою.

Методи дослідження. Специфіка досліджуваного матеріалу спонукала використовувати різні методи, а саме: описовий (для аналізу засобів творення псевдонімів), порівняльний (зіставлення звичної формули «ім'я + прізвище» та утворених митцями моделей), структурний метод (унаочнення моделі творення оніма).

Виклад основного матеріалу. Окрім псевдонімів, що зовні нагадують звичайні паспортні дані, до семантико-синтаксичної номінації зараховано складені псевдонімні конструкції у вигляді стійких назв-словосполучень. До поданої категорії ми віднесли псевдоніми, що відрізняються від звичних антропонімних формул «ім'я + по батькові», «ім'я + прізвище», «ім'я + по батькові + прізвище»; утворені поєднанням двох чи більше повнозначних слів на основі сурядного або підрядного зв'язку та відповідних семантико-синтаксичних відношень. Такі назви існують у псевдоніміконі співаків та митців сцени, але малопоширені в колі сучасних письменників (приблизно 6:1). Аналітичні структури можна розподілити на словосполучення атрибутивного та локативного типу (*Ко-*

респондент Райдужний, *Sasha Bro*, *MARIK from "RIZUPS"*). В усіх випадках творення псевдонімів сучасних митців з погляду синтаксичної номінації маємо поєднання плану вираження у вигляді підрядних чи сурядних словосполучень з планом змісту (семантичні перенесення). Тобто фіксуємо нерозривність синтаксичної та семантичної номінацій під час появи самоназв.

За частиномовним наповненням псевдонімів виявлено такі моделі:

- 1) іменник + іменник (*Сестричка Віка*, *Крихітка Цахес*);
- 2) прикметник + іменник (*Тамбовський Вовк*, *Тернопільський Сірій*);
- 3) форма дієслова + іменник (*Seen Trick*);
- 4) займенник + іменник (*My Ree*);
- 5) чужомовний артикль + іменник (*The Maneken*);
- 6) аббревіатура + іменник (*MC Дід*, *DJ Shalom*);
- 7) дієприкметник + іменник (*Кахляючий Ед*);
- 8) прикметник + іменник + іменник (*Злий репер Зенук*, *Бюджетний Гаї Пічі*) та іменник + прикметник + іменник (*Project Belle Diva*);
- 9) займенник + іменник + іменник (*Сам Ум Рай*);
- 10) іменник + прийменник + іменник (*Вова зі Львова*, *Слава з НЕАНГЕЛІВ*).

Варто зазначити, що найпродуктивнішою в зібраному матеріалі є модель «аббревіатура + іменник», цьому сприяла велика кількість псевдонімів діджеїв, які в процесі іменування використовують загальноприйняте англійське скорочення *DJ* від словосполучення *disc jockey*, а до нього додають потрібний номен. Серед діджейських самоназв зазвичай використовуються прості словосполучення, що складаються з двох слів та побудовані на основі підрядного зв'язку. Через те, що діджеї часто виступають перед різномовною публікою, вони більше схильні обирати латинські літери для псевдоніма (*DJ Khoroshyi*), онімизувати англійські слова (*DJ Sky*, *DJ Deep Voice*) чи трансонімизувати чужомовні власні назви (*DJ Amely*). Щоправда, маємо зразки самоназв, де поряд з англійською аббревіатурою застосовано кирилицю (*Голой DJ*, *DJ Валік*).

За моделлю «аббревіатура + іменник» побудований ще один псевдонім – *MC Дід*, під яким співав реп Іван Колиханов. Аббревіатура походить з англійської мови, використовується в хіп-хоп музиці; розшифровують як *Master of Ceremonies* – це особа, яка веде музичні заходи, представляє співаків на сцені шляхом читання реп-текстів про них.

Винятковим є псевдонім, побудований за моделлю «аббревіатура + прикметник + літера» – *DJ Young P*, який належить київському діджею, котрий приховує свої справжні дані та не розголошує походження самоназв. Дослівний переклад *DJ Young P* – *діджей на ім'я Молодий Пі*, де літера *P* [пі] дає множинність значень, таких, як математична константа, що виражає співвідношення довжини кола до його діаметра; американські фільми «Пі», «Життя Пі» або певна особиста інформація, закодована в латинській літері.

Серед типів трансонімизованих власних назв у псевдонімах-словосполученнях маємо антропоніми, топоніми, персоніми (імена вигаданих осіб) та один ергонім.

Оскільки псевдоніми обирає людина для себе, за допомогою них називається в певному колі, подає самохарактеристику, то тут ми можемо бачити яскравий прояв антропоцентризму. Це сприяє тому, що найбільшою категорією трансонімизованих власних назв у псевдонімах-словосполученнях є антропоніми. Ними виступають розмовні варіанти офіційних імен (*DJ Толя*, *DJ Паула*, *DJ Валік*, *DJ Nastia*, *Сестричка Віка*, *Сестра Лесич*, *Вова* зі Львова, *VovaBRO*, *SashaBRO*, *Дядя Жора*, *Віка* з НЕАНГЕЛІВ, *Кахляючий Ед*, *Alyona Alyona*, *Слава* з НЕАНГЕЛІВ, *HAS from "RIZUPS"*, *MARIK from "RIZUPS"*, *Злий репер Зенук*), прізвища (*DJ Smith*, *DJ Sinatra*, *DJ Komarovski*, *DJ Tvardovsky*, *Брату Шумахеру*), чужомовні імена (*Dj Nana*, *My Ree*, *DJ Amely*, *Крихітка Цахес*, *DJ Mary Jane*, *Кузен Ламар*, *DJ Dirty Nick*), сполучення імені та прізвища (*DJ Jenya Lee*, *Бюджетний Гаї Пічі*, *DJ Marika Rossa*). Зауважимо про наявність прецедентних імен, які були обрані митцями: репер *Бюджетний Гаї Пічі* маємо алюзію до власної назви британського режисера Гая Річі, *DJ Sinatra* запозичив прізвище американського співака Френка Сінатри, *DJ Tvardovsky* обрав онім, схожий до імені російського письменника Олександра Твардовського; псевдонім *DJ Komarovski* має натяк на лікаря Євгена Комаровського, а *Брату Шумахеру* взяли прізвище німецького автогонщика Міхаеля Шумахера. На додачу, самоназва *DJ Amely* має алюзію до однойменного французького фільму та її героїні, Амелі Пулен.

Цікавим з погляду прецедентності виступає самоназва *DJ Mary Jane*. Для пересічної людини, яка виросла в українських культурних традиціях, сполучення антропонімів Мері Джейн означає: поперше, жіночі особові імена; по-друге, віднесеність цих власних назв до чужої, наприклад, англійської культури. Молодь ще згадає жіночий персонаж Мері Джейн Вотсон із коміксів американського видавництва «Марвел». А для англійця або людини, яка вивчає мову, традиції, культуру цієї країни, вживання поряд двох антропонімів Мері Джейн ще матиме значення стійкого словосполучення, що буде синонімічним до фрази «plane girl» й означатиме «звичайна, непоказна дівчина, дівчина – простака». А ось словник англійського сленгу подає ще одне значення, де Мері Джейн такий собі евфемізм на позначення марихуани [The Free Dictionary].

Імена вигаданих персонажів із літератури та кіно мають *Фоззі-бой / Fozzy-boy* (Олександр Сидоренко) та *Крихітка Цахес* (Саша Кольцова). В останньому прикладі псевдонім має стосунок до твору німецького автора Е.Т. Гофмана «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер». Семантичні перенесення відбувалися таким чином: спершу київська рок-група запозичила з фантастичної повісті назву «Крихітка Цахес», а потім за допомогою метонімії власна назва стала вживатися на позначення солістки групи, Олександри Кольцової. До речі, так само

«отримав» псевдонім The Maneken соліст однойменного гурту Євген Філатов.

Серед псевдонімів-словосполучень, що мають у собі трансонімізовані топоніми, назовемо *Вова зі Львова, DJ Tokyo*, а також самоназву *Кореспондент Райдужний*. Автор останнього псевдоніма, Іван Колиханов, народився та провів дитинство в Києві, у житловому масиві в Дніпровському районі міста під назвою Райдужний. Тому парубок використав цю топонімічну назву на згадку про своє дитинство. Один ергонім наявний у самоназві *DJ Spartaque*, де маємо натяк на назву російського футбольного клубу.

За семантикою псевдоніми – словосполучення дуже різноманітні; їх можна розподілити на категорії:

1) родинна спорідненість (*Күзен Ламар, MC Дід, Сестричка Віка, Сестра Лесич, VovaBRO, SashaBRO, Дядя Жора, Брати Шумахери*);

2) назва фаху, професії, звання (оніми за моделлю «DJ + антропонім» – *DJ Ately; DJ Полярник; Злий репер Зеник, Кореспондент Райдужний, DJ Monah, Dj Major*);

3) характеристика особи за віком, психофізичними особливостями (*DJ Young P, Фоззі-бой / Fozzy-boy, DJ VAMBINA, Project Belle Diva, Крихітка Цахес*);

4) за уподобаннями особи (*DJ Spartaque*);

5) носій певної ознаки (*Голий DJ, DJ Khoroshyi, Кашиляючий Ед, DJ Ekspert, DJ Burzhuу, Project Belle Diva*);

6) флора, фауна (*Горіха Зерня, DJ Кінь*);

7) позначення процесу (*Seen Trick*);

8) позначення абстрактного поняття (*DJ Shalom, DJ Sky, DJ Alex Tune, DJ Deep Voice, DJ Respect Noise, DJ Space, DJ Slava Flash*);

9) співвіднесеність до певного угруповання (*Слава з «Неангелів», HAS from “RIZUPS”*);

10) локативність (*Вова зі Львова, Тамбовський Вовк, Тернопільський Сірій*).

Труднощі семантичного поділу спричинені можливістю віднести один і той самий псевдонім до різних категорій, наприклад, самоназва Тамбовський Вовк позначає локативність, а також одночасно стосується семи «фауна».

Звернемо увагу на псевдоніми *Тамбовський Вовк, Слава Світова, Горіха Зерня*, якими послуговуються відомий комік та сценарист Валерій Жидков, письменниці Тетяна Кіфоришин і Тамара Дуда. В усіх трьох випадках маємо приклад запозичення стійких словосполучень до сфери псевдонімікону, адже автори не вгадали нове, а скористалися народним фольклором. *Тамбовський Вовк* – частина фразеологізму «тамбовський вовк тобі товариш», що означає неприязнь, небажання співрозмовника виявляти дружні наміри до іншої особи, яка використала звертання «товаришу» і хоче заприязнитися, заприятелювати [Белко 2000]. Фразеологізм з'явився в Росії, а саме в місті Тамбові. Існує кілька версій його походження: наприклад, за словами краєзнавця М. Овсяннікова, у кінці 19 століття через неврожай хлібороби тамбовської області йшли на заробітки до міст та погоджувалися працювати за

мізерну зарплатню, чим зменшували попит на місцевих робітників і отримали негативне прізвисько «тамбовські вовки». Крім цього, ще є легенда, що тамбовські повстанці 1920–1921 років під час допитів на звертання комуністів «товаришу» відповідали негативно забарвленою фразою «тамбовський вовк тобі товариш!» [Текстология]. На сьогодні це словосполучення не має негативного забарвлення, воно стало символом міста, навіть є назвою торгової марки. Для Валерія Жидкова цей псевдонім актуальний ще тому, що чоловік родом із Тамбова, а жителів того міста, де зародився фразеологізм, інколи називають тамбовськими вовками.

Українська письменниця Тетяна Кіфоришин має псевдонім *Слава Світова*, самоназва утворена зі сталої фрази «світова слава» за допомогою інверсії та омонімічного збігу загальної назви *слава* з антропонімом *Слава*, розмовним відповідником офіційних імен Станіслава, Владислава та ін. Ідеєю до створення такої самоназви послужили нікнейми зразка Надія Остання, Любов Вічна, які використовували поети для публікації творів в Інтернеті. Головною умовою таких самоназв є наявність у словосполученні загальної назви, яка має омонімічний відповідник в особових іменах (Віра – віра, Роман – роман тощо); на цьому базується гра в утворенні антропоніма за формулою «особове ім'я + прізвище», що має подвійне значення, несе декілька підтекстів: з одного боку це просто ім'я та прізвище митця, а з іншого – та інформація, яку бажає передати автор читачу.

До речі, прийом інверсії наявний у псевдонімах діджеїв, які спочатку пишуть аббревіатуру, а потім до неї додають прикметник, наприклад, *DJ Khoroshyi*. За нормами української мови, спочатку має бути прикметник, а потім іменник, носій ознаки, наприклад, гарний день, зелений гай, *Khoroshyi DJ*. Проте в музичному середовищі модель «DJ + прикметник» є усталеною. Цим скористався свого часу Кузьма Скрябін, він вжив прямий порядок слів та назвався іменем *Голий DJ*, що внесло певні семантичні зміни в самоназву. Порівняймо, якщо ми бачимо псевдонім *DJ Голий*, то трактуємо його за моделлю «назва професії + прикметник з великої літери», а оскільки ми звикли бачити, що спершу пишуть назву професії, а потім ім'я робітника, то наша свідомість сприйме прикметник голий як прізвище Голий, за аналогією до словосполучень сантехнік Петренко, машиніст Онопрієнко. Проте у сполученні Голий *DJ* маємо прямий порядок слів, вбачаємо вже ознаку до іменника, асоціюємо з такими словосполученнями як, наприклад, *голий король, голий діджей*.

Псевдонім *Горіха Зерня* належить українській письменниці Тамарі Дуді. Це словосполучення походить із вірша І. Франка «Ой, ти, дівчино, з горіха зерня», надрукованого в збірці «Зів'яле листя» 1896 року [Франко 1976, с. 141]. Спосіб творення псевдоніма – семантичний – онімізація загальних назв. В інтерв'ю Тамара Дуда говорить, що видала книгу під псевдонімом, оскільки не бажає, щоб читача щось відволікало від тексту твору [Хемій 2019]. Проте, на нашу думку, псевдонім завжди

привертає більше уваги, ніж звичайне прізвище, оскільки автори зазвичай закодують певні смисли в самоназві, яку намагається зрозуміти читач, розгадати й пов'язати з особистістю митця чи навіть з написаним твором.

На псевдоніми в процесі їх функціонування в мові впливають різні мовні закони, зокрема закон мовної економії. Це видно на прикладі створених неофіційних імен типу *Тернопільський Сірій*, *Крихітка Цахес*, *Фоззі-бой*, які під впливом прагнення до скорочення мовних зусиль під час їх вимови утнулися до однослівних псевдонімів вторинного походження *Сірій*, *Крихітка*, *Фоззі*.

Сучасні митці не завжди коригуються правилами української мови, тому псевдоніми можуть містити елементи молодіжного сленгу, приклади ненормативного вживання слів. Такі самоназви найчастіше творять молоді митці, які бажають виділитися серед інших. Наприклад, співаки Володимир та Олександр Борисенки використовують імена *VovaBRO* та *SashaBRO*. Компонент *BRO* з'явився в американському молодіжному сленгу, де він має багато значень та навіть входить у широке культурне поняття *bro culture*. Слово *bro* є утинком від літературного слова *brother*, проте в процесі діячності лексема отримала додаткові значення, як-от найкращий приятель (стосовно чоловічої статі); дружнє неофіційне звертання «хлопче»; брат по духу [The Free Dictionary]. Лексема потрапила в інтернет-спілкування, а згодом на телебачення – в 2005 році виходить американський телесеріал «Як я зустрів вашу маму», де один з персонажів говорить про кодекс справжніх друзів – «братанів» та вживає слово *bro*. На нашу думку, Володимир та Олександр Борисенки використали лексему *bro* у її прямому значенні, адже хлопці виступали та прославилися на музичному конкурсі під ім'ям *Брати Борисенки*, то тепер, після спаду популярності, вони намагаються повернути собі успіх та для цього використовують слово брат в чужомовному варіанті, щоб нагадати про себе. Крім семантичних особливостей запозиченого слова ще характерною особливістю обох псевдонімів є написання слів у словосполученні разом, без пробілу (*Vova BRO* → *VovaBRO*) та графічне оформлення останнього слова великими літерами. До речі, разом *VovaBRO* та *SashaBRO* фігурують під іменем *Bro Borisenko Brothers*. Псевдонім має дві англійські лексеми: літературне слово *Brothers*, вжите в множині, та неформальний номен *bro*, який за лексичним значенням дублює перше слово. Таким чином, у псевдонімі *Bro Borisenko Brothers* вбачаємо тавтологію.

У псевдонімах не завжди діють правила правопису, у цьому можемо пересвідчитися на прикладі самоназви *Кахляючий Ед*. Псевдонім належить львів'янину Степану Бурбану, який грає в стилі хіп-хоп музики в гурті «Глава 94». В українській мові вживання активних дієприкметників теперішнього часу на **-учий**, **-ючий** є нехарактерним та маловживаним; про це писали О. Курило [Курило 2004], М. Сулима [Сулима 1928], С. Караванський [Караванський 2001] та багато інших науковців. Зазвичай

мовознавці радять уникати слова на **-учий**, **-ючий**, і в словосполученні *кахляючий Ед* правильним відповідником було б уживання підрядної конструкції «*Ед, який кахляє*». Проте вплив російської мови та мовна економія спричинили саме таку самоназву.

До синтаксичного способу творення онімів відносимо **прикладковикористання**. Термін взято з праць професора А. Нелюби про типи номінації в українській мові (Нелюба 2006, 2007). Прикладковикористання стосується номенів прикладкового типу, які складаються найчастіше з двох слів та пишуться через дефіс, наприклад, *генерал-майор*, *вакуум-фільтр*, *ромен-зілля*. У цьому випадку знову маємо дискусійне питання статусу названого поняття, бо одні мовознавці описують такі номени в розділі словотвору, а процес утворення називають *складанням* (Горпинич, 1999), *юктапозицією* (Вакарюк, 2007), тоді як інші лінгвісти ставлять таке трактування під сумнів і говорять, що це проміжне явище між словотвором і синтаксисом. Прихильниками другого підходу є білоруська дослідниця З. Кравчанка (1970), А. Нелюба (2006, 2007), О. Труєвцева (1986).

Особливостями прикладкових утворень є: належність слів, із яких утворений номен прикладкового типу, до однієї частини мови; відсутність інтерфікса; кожний компонент має самостійний наголос (*генерал-майор*); вільний порядок розміщення компонентів; зміна обох компонентів (за невеликими винятками) за числами та відмінками [Нелюба 2006, с. 182]. Названі риси свідчать про те, що номени за способом творення знаходяться ближче до синтаксису (мають схожі риси до словосполучення), ніж до словотвору.

Відповідно до названих особливостей проаналізуємо псевдоніми, утворені шляхом прикладковикористання. У сучасному псевдоніміконі письменників зафіксовано декілька онімів, де автори до свого реального особового імені дописували вигаданий антропонім. Ці власні назви належать поету Богдану Горобчуку, поетесам Тетяні Литвинюк та Юлії Мусаковській. Ланцюжки творення: **Богдан-Олег** Горобчук ← Богдан + **Олег** + Горобчук, **Юлія-Ванда** Мусаковська ← Юлія + **Ванда** + Мусаковська, **Таня-Марія** Литвинюк ← Таня + **Марія** + Литвинюк. У перших двох випадках до офіційної форми справжнього імені було додано офіційне вподобане ім'я, тільки в псевдонімі Таня-Марія автор використав розмовну форму своєї власної назви (Таня, замість Тетяна). У поданих прикладкових конструкціях засвідчуємо відсутність інтерфіксів, які є формантами в словотворенні, носіями словотвірного значення; оніми належать до однієї частини мови (іменника), мають окремі наголоси на двох частинах (*Богдан-Олег*, *Юлія-Ванда*, *Таня-Марія*). Також погоджуємося з тим, що власні назви, поєднані через дефіс, не закріплені в позиціях, вони були б зрозумілі, якщо їх поміняти місцями (*Олег-Богдан*, *Ванда-Юлія*, *Марія-Таня*), що, правда, в усіх випадках першими в псевдонімах записано справжні особові імена митців. Останньою ознакою прикладковикористання є зміна компонентів за чис-

лами та відмінками, яка теж підтверджується (*Богдана-Олега, Юлії-Ванди, Тані-Марії*). Загалом названі псевдоніми дійсно близькі до словосполучень сурядного зв'язку, їх не можна впевнено віднести до словотворення, бо відсутній формант і формула «твірні слова + формант = похідне слово» не спрацьовує; не утворюється суто нове слово; нема відмінного лексичного значення від того, що належать твірним словам тощо.

Висновки. Отже, складені псевдоніми конструкції, що відрізняються від антропонімної формули «особове ім'я + прізвище», найчастіше використовують співаки. Такі псевдоніми, утворені шляхом семантико-синтаксичної номінації, за винятком кількох прикладів, мають вигляд стійких назв словосполучень, поєднаних підрядним зв'язком. За частиномовним наповненням автори використовують моделі «іменник + іменник», «прикметник

+ іменник», «форма дієслова + іменник», «займенник + іменник», «чужомовний артикль + іменник», «аббревіатура + іменник», «дієприкметник + іменник», «прикметник + іменник + іменник», «займенник + іменник + іменник», «іменник + прийменник + іменник», проте найпоширенішою виявилася формула «аббревіатура + іменник»; цьому сприяла велика кількість самоназв діджеїв. За семантикою псевдоніми-словосполучення дуже різноманітні та позначають родинну спорідненість, професійне спрямування, характеристику особи за віком та фізичними чи психічними особливостями; уподобання митця; називають процес, ознаку, абстрактне поняття; містять семантику локативності, виражають віднесеність особи до певної спільноти, угруповання. На матеріалі зафіксовано кілька випадків прикладковикористання: це псевдоніми, що пишуться через дефіс та поєднані сурядним зв'язком.

Література

1. The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus: web-site. URL: <https://www.thefreedictionary.com/> (дата звернення: 10.08.2020).
2. Белко В.К. Жгучий глагол. Словарь народной фразеологии. Челябинск: Зеленый век, 2000. 157 с.
3. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я». Київ: Академія, 2001, 233 с.
4. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Основи, 2004. 303 с.
5. Нелюба А. Осново- і словоскладання в контексті словотвірної номінації. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2006. № 2. С. 169–184.
6. Сулима М. Українська фраза. Харків-друк, 1928. 97 с.
7. Франко І. Ой, ти, дівчино, з горіха зерня. *Зібрання творів у 50 томах*. Київ, 1976, Т. 2: поезія. 532 с.
8. Хемій М. Псевдоніми письменників сучасності: що приховують у собі вигадані імена та яка їхня передісторія. *Книжковий блок Yakaboo: Книготворці*. Листопад 2019. URL: <https://blog.yakaboo.ua/pseudonimy-ukr/> (дата звернення: 05.12.2019).
9. Что означает фраза «Тамбовский волк тебе товарищ?»: сайт Текстология. URL: <https://numl.org/.813061> (дата звернення: 05.12.2019).

References

1. The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus: web-site. URL: <https://www.thefreedictionary.com/> (data zvernennia: 10.08.2020) [in English].
2. Belko V.K. (2000) Zhguchiy glagol. Slovar narodnoy frazeologii. [Burning verb. Dictionary of folk phraseology]. Chelyabinsk: Zelenyy vek, 2000. 157 s. [in Russian].
3. Karavanskyi S. (2001) Poshuk ukrainskoho slova, abo borotba za natsionalne «Ya». [Search for the Ukrainian word, or the struggle for the national «I»]. Kyiv: Akademiia. 2001. 233 s. [in Ukrainian].
4. Kurylo O. (2004) Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. [Attention to the modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Osnovy, 2004. 303 s. [in Ukrainian].
5. Neliuba A. (2006) Osново- i slovoskladannia v konteksti slovotvirnoi nominatsii. [Basic and word formation in the context of word-forming nomination]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. 2006. № 2. S. 169–184 [in Ukrainian].
6. Sulyma M. (1928) Ukrainska fraza. [Ukrainian phrase]. Kharkiv-druk, 1928. 97 s. [in Ukrainian].
7. Franko I. (1976) Oi, ty, divchyno, z horikha zernia. [Oh, you, girl, from the grain nut]. *Zibrannia tvoriv u 50 tomakh*. Kyiv, 1976, T. 2: poeziia. 532 s. [in Ukrainian].
8. Khemii M. (2019) Pseudonimy pysmennykiv suchukrlitu: shcho prykhovuiut u sobi vyhadani imena ta yaka yikhnia predistoriia. [Pseudonyms of writers of modern Ukrainian literature: what conceals fictional names and what is their prehistory.]. *Knyzhkovyi blok Yakaboo: Knyhotvortsy*. Lystopad 2019 [in Ukrainian].
9. Chto oznachaet fraza «Tambovskiy volk tebe tovarishch?»: sayt TekstoLogiya [What does the phrase «The Tambov wolf are your friend?» Means] URL: <https://numl.org/.813061> (data zvernennja: 05.12.2019) [in Russian].

PSEUDONYMS OF UKRAINIAN SINGERS AND WRITERS AS SYNTAX COMPOUNDS: SEMANTICS AND MODELS OF CREATION

Abstract. The article is devoted to the analysis of pseudonyms of modern Ukrainian singers and writers, which are created with complex and compound relations and differ from conventional anthroponymic model. The author of the article

has analysed the main works by prominent scientists, who studied pseudonyms and proper names: M. Lesiuk («Pseudonyms of soldiers of the Ukrainian insurgent army»), Yu. Karpenko («Word-forming relations of proper and common names in East Slavic languages»), N. Pavlykivska («Ukrainian pseudonymia of the XX c.»), O. Petrova («Peculiarities of nomination in German and Ukrainian pseudonym»), Yu. Sobkov («Typology of cryptonyms of English and Ukrainian languages»), R. Yatskiv («Pseudonyms of soldiers of the Ukrainian insurgent army and nicknames of modern soldiers: semantic parallels»); urgency of the research is caused by the absence of detailed analysis pseudonyms of singers and writers of beginning of XXI century. The aim of the article is to investigate pseudonyms of modern Ukrainian singers and writers, which are created with complex and compound relations. These unofficial names are distinct from conventional anthroponymic model “name + patronymic + family name”, have another composition. The author of the article has distinguished ten models of such pseudonyms, which are based on part-of-speech affiliation: “noun + noun”, “adjective + noun”, “verb form + noun”, “pronoun + noun”, “article + noun”, “abbreviation + noun”, “participle + noun”, “adjective + noun + noun”, “pronoun + noun + noun”, “noun + preposition + noun”. It is claimed, that the most common type is anthroponymic model “abbreviation + noun”, because a lot of DJs build pseudonyms in this way. The author of the article has described pseudonyms of modern Ukrainian singers and writers in semantic aspect and shown their semantic content: “family relationship”, “name of profession, title”, “characteristics of the person by age, psychophysical features”, “the person’s preferences”, “flora or fauna”, “abstract concept”, etc. There are several cases of “apposition” in the material: these are pseudonyms written through a hyphen and connected by a conjunction.

Keywords: onomastics, pseudonyms, complex and compound relations, creation model, transonymization, onimization, apposition.

© Соприкіна В., 2021 р.

Вікторія Соприкіна – аспірантка кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна; svd_20@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3411-8096>

Viktoria Soprykina – Postgraduate at the Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine; svd_20@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3411-8096>

ДЕЯКІ СПІЛЬНІ МОДЕЛІ СЛОВОТВОРУ ТОПОНІМІВ У ХОРВАТСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.163.42'373.21:811.161.2'373.21

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).421–426

Тимко-Дітко О. Деякі спільні моделі словотвору топонімів у хорватській і українській мовах; кількість бібліографічних джерел – 3; мова українська.

Анотація: Топонімічна система, формуючись протягом тривалого часу, увібрала в себе культуру, мову, час, простір, етапи і соціально-історичні умови розвитку суспільства. Крім цього, номінація завжди національно специфічна в тому сенсі, що закріплює в собі історично сформовану картину світу в свідомості народу – суб'єкта номінації. Зовсім не досліджені словотвірні й мотиваційні засоби утворення топонімів у хорватській і українській мовах. І хорватська, й українська – слов'янські мови. У них і донині помітний спільний запас праслов'янських словотвірних засобів. Тому цікаво простежити, наскільки і в яких напрямках розвинули словотвірні можливості дві споріднені мови у сфері топонімії. Також не менш важливо наголосити, що хорватська й українська мови не сусідні, не контактні мови, тобто всі їхні спільні риси – результат праслов'янської спадщини, а не запозичення або впливу. Такий аналіз може стати основою для подальшого порівняльного і контрастивного аналізу словотвору двох споріднених мов. Зіставлення словотвору топонімічної системи двох мов дозволило виділити багато спільних ознак. Це свідчить про давність і важливість найменувань місцевостей у житті людей, а також і про спільні мотиваційні і словотворчі можливості. Простежується спільний архаїчний праслов'янський шар в обох мовах, який можна пояснити лише історичною спорідненістю двох народів. Навіть після століть самостійного розвитку, контактів з іншими народами, впливу інших мов не можна не помітити схожість у деяких топонімах. Це такі назви, які можна пояснити лише спільним походженням: укр. Київ – хорв. Kijevo, Kijev dol, укр. Вінниця – хорв. Vinica, укр. Волинь – хорв. Volinja та ін. Схожість у словотворчих та мотиваційних засобах не менш цікава. Ми знайшли багато спільних афіксів, які в обох мовах вживаються для утворення топонімічної лексики. Аналіз деяких словотвірних моделей утворення топонімів у хорватській і українській мовах відкрив цілу низку нових напрямків. Проаналізований матеріал достатньо широкий, і неможливо його охарактеризувати в межах однієї статті, тим більше, якщо сам матеріал вказує на потребу в подальшому аналізі на різних мовних рівнях і в різних напрямках.

Ключові слова: топонім, лексема, твірне слово, суфікс, закінчення, формант.

Постановка проблеми. Топоніми належать до давньої лексико-семантичної групи іменників. Вони є важливим джерелом інформації не тільки стосовно географічного середовища, історії, культури, мовних особливостей, але й мовних контактів досліджуваної території. Люди завжди мали потребу йменувати простір за якимось особливостями. Зважаючи на давність топонімічних лексем, цікаво простежити спільні риси у словотворі двох споріднених, але географічно віддалених мов.

Аналіз досліджень. Дотепер не зафіксовано зіставні дослідження словотвору топонімів в українській і хорватській мовах. Й українські, і хорватські науковці займалися дослідженням національної топонімії, здійснюючи порівняльний аналіз топонімів у слов'янських мовах. У хорватських наукових розвідках більше уваги звертається на дослідження грецької і латинської топоніміки. Так, Петар Шимунович займався дослов'янською топонімією і взагалі ономастикою. Владимир Скрачич уклав підручник з топонімії. Окремі кроатисти – Витомир Белай, Домагой Відович досліджували топонімію однієї області, жупанії та ін. Така ж картина і в українській топонімії. Деякі наукові розвідки стосуються окремих областей, регіонів. Це статті А. Обручар – мікротопонімія Потисся, І.І. Ільченко, Н.С. Ісачук – мікротопонімія Надвеликолужжя, В.В. Котович – топоніми Самбірщини та ін. Галина Лабінська уклала підручник «Топоніміка». І попри досить велику увагу до топонімів, яку виявили науковці України і Хорватії, до сьогодні немає дослі-

джень, які би стосувалися хорватсько-українського аналізу ономастики, зокрема й топонімії.

Мета статті, завдання. Тема нашого дослідження достатньо широка для статті, і тому ми обмежимо розвідку деякими найчастішими спільними моделями словотвору у двох мовах. На наш погляд, цікаво дослідити спосіб найменування місцевостей у двох споріднених, але географічно віддалених мовах. Зокрема простежимо, як той самий праслов'янський спадок зберігся, розвинувся і змінився у мовах, які не впливали одна на одну. З одного боку, на підставі такого аналізу можна дослідити, які зі спільних засобів словотвору, що успадковані з праслов'янської мови, збереглися до сьогодні в аналізованих мовах, а з іншого боку, зіставити частотність збережених словотвірних засобів.

Методи та методика дослідження. Джерелами аналізу послужили списки населених пунктів України [Офіційний] і Хорватії [Abecedni]. З поданих списків ми виписали назви, утворені спільними способами. Потім ми аналізували назви, застосовуючи зіставний метод.

Виклад матеріалу. Назви топонімів в обох мовах різномовні та різновікові. Це зумовлено історичними причинами, передусім заселенням та пізнішими міграційними процесами. В Україні це південь, де більшість топонімів татарського, турецького, грецького та іншого походження. У Хорватії вздовж узбережжя Адриатики та на островах топоніми найчастіше перекичують грецькі і латинські назви. Топоніми слов'янського походження новіші і їх менше.

Усе-таки навіть у деривації запозичених твірних основ у двох аналізованих мовах є спільні мотиваційні або словотвірні моделі. У цьому плані є близькі ойконіми. Це запозичення із сусідніх і для України, і для Хорватії мов, наприклад: укр. *Нижня Аниша* (Зк), хорв. *Arševci* (Vsž) з рум. *apsa* «водичка»; угорське *város* «місто» у похідних укр. *Унгар* (Зк), хорв. *Vukovar* (Vsž), *Bjelovar* (Bbž), *Belovar* (Mž), *Daruvar* (Vkj) та ін.

Хорватську топоніміку можна поділити на дві великі групи: дослов'янську (латинську, грецьку) і слов'янську. У топонімах слов'янського походження є назви, дуже близькі до українських: *Kijani* (Zž), *Kijevo* (Škž), *Kijevidol* (Škž), *Vinica* (Vž), *Vinicabreg* (Vž), *Volinja* (Smž). Подібні топоніми наявні і в інших слов'янських народів, їхню схожість можна віднести до етногенезу слов'ян. Не зовсім прозоре їхнє походження у хорватській мові пояснюється праслов'янською спадщиною. Тут мусимо погодитись з В. Скрачичем, який вважає, що кожен топонім, який опинився у сфері людського інтересу, має своє ім'я, а якщо ми його не знаємо, якщо воно не збережене, значить, перестали існувати причини пам'ятати його. Так і назви всіх 150 островів архіпелагу Корнати в Адриатичному морі були відомі, бо люди там випасали худобу, вирощували оливи, виноград тощо [Скрачич 2011, с. 171].

Говорячи про словотвір топонімів, виділяємо непохідні, похідні, складні і складені найменування.

А) Непохідні топоніми

В обох мовах нечисленні, але навіть у них спостерігається спільна мотивація. Мотивація може бути різною. Часто поштовхом найменування може бути:

а) колір: укр. *Біла* (Вн, Тр, Хм, Чрв), *Біле* (Лв, Лг, Од, Рв, Хрк) та ін.; хорв. *Bijela* (Bbž), *Bela* (Vž), *Beli* (Pgž), *Belo* (Pgž), *Bile* (Pgž), *Bilo* (Kž) та ін. У цих назвах помітна різноманітність діалектів хорватської мови, у яких можливі назви *Bijela* – *Bela* – *Bilo*. У хорватській мові праслов'янський *ять* може реалізуватись як /ie/ у літературній мові та /e/, або /i/ у діалектах; тому в таких лексемах відразу можна визначити, де розташований топонім.

б) місцезнаходження поселення: укр. *Долина* (Вл, Днп, Днц, Зп, ІФ, Кв, Крв, Пл, Рв, См, Тр) та ін.; хорв. *Dolina* (Vpž), *Dol* (Zž, Sdž) та ін.;

в) вигляд ландшафту: укр. *Острів* (Вл, Жт, ІФ, Кв, Лв, Рв, Тр, Чрн) та ін.; хорв. *Otok* «острів» (Sdž, Vsž, Dnž, Mž) та ін.;

г) призначення території: укр. *Майдан* (Вл, Вн, Днц, Жт, Зк, ІФ, Лв, Рв, Тр, Хм, Хрк, Чрв) та ін.; хорв. *Majdan* (Smž) та ін.

Б) Похідні топоніми

Набагато більш численна група. Найчастіше утворені суфіксальним способом, хоч є і кілька спільних префіксів, які вживаються при утворенні топонімічної лексики.

Спільні суфікси можна поділити на кілька груп. Для творення патронімичних, родинних, локально-етнічних, службових назв окремих груп людей використовувалися суфікси *-ич-і*, *-івц-і*, *-ан-и*, *-у/-і*.

Утворені таким шляхом ойконіми дослідники називають відпатронімичними, відетнічними.

Утворення відпатронімичних ойконімів за допомогою суфіксів дуже часті в обох мовах:

-ичі (< *-itji): укр. *Бабичі* (Зк), *Добряничі* (Лв), *Вуйковичі* (Лв), *Воютичі* (Лв), *Малиничі* (Хм) та ін.; хорв. *Bibići* (Iž), *Anžići* (Iž), *Babići* (Iž), *Bajčići* (Pgž), *Barići* (Iž), *Bartolići* (Iž), *Bogdanovići* (Sdž) та ін.

У хорватській мові такий тип топонімів утворюється й у формі *singularia tantum*: *Bajagić* (Sdž), *Barilović* (Kž).

В обох мовах дуже часто утворені топоніми за допомогою суфіксів:

-инц-і (< *-inьci): укр. *Баранинци* (Зк), *Бабчинци* (Вн), *Микулинци* (Вн, Тр), *Мухиринци* (Хм) та ін.; хорв. *Marinci* (Vsž, Iž), *Alaginci* (Psž), *Badovinci* (Kž), *Beketinci* (Obž), *Ostrošinci* (Obž) та ін.;

-івці/-овці (< *-ovьci): укр. *Боришківці* (Тр, Хм), *Михалківці* (Рв; Хм), *Микулівці* (Зк), *Михайлівці* (Вн, Хм) та ін.; хорв. *Adžatovci* (Vpž), *Alilovci* (Psž), *Andrijaševci* (Vsž), *Arševci* (Vsž), *Bogdanovci* (Vsž), *Milivojevc* (Psž), *Mikluševci* (Vsž), *Mihaljevci* (Psž), *Petrovci* (Vsž) та ін.

Різниця у суфіксах тут лише через фонетичну зміну в українській мові, за якою давні етимологічні *o* та *e* в закритому складі змінюються на *i*. У хорватській мові немає такої фонетичної зміни.

Вивченню слов'янської ойконімної структурно-словотвірної моделі з формантом *-ани/-яни* присвячено багато досліджень. Кваліфікують їх як назви ранньослов'янського періоду, які і сьогодні зберігають продуктивність [Царалунга 2004, с. 199]. У досліджуваних мовах цей спосіб словотвору досить продуктивний:

-ани/-яни (< *-jane): укр. *Вільшани* (Зк, Лг, Хм, Хрк), *Дубляни* (Лв, Рв), *Добрівляни* (Лв, Тр), *Іванчани* (Тр), *Микитяни* (Кв), *Озеряни* (Вл, Жт, ІФ, Рв, Тр, Хрс, Чрн), *П'ятничани* (Лв, Хм) та ін.; хорв. *Batinjani* (Bbž, Psž), *Civljani* (Škž), *Lipovljani* (Smž), *Orbani* (Iž), *Prokljivani* (Bbž), *Vrbovljani* (Vpž) та ін.

Часто вживаються ойконіми з демінутивним суфіксом *-ець/-аць* та ускладненнями *-ов-ець*, *-ов-аць*: укр. *Березець* (Лв), *Бистрець* (Іф), *Іржавець* (Чрн), *Криклицець* (Вн) та ін.; хорв. *Adamovec* (Zž), *Andraševac* (Kzž), *Andrijevac* (Obž), *Andrilovec* (Zž), *Antunovac* (Obž, Psž), *Arapovac* (Kž), *Auguštanovec* (Zž), *Babinac* (Bbž), *Babinec* (Vž), *Badinec* (Zž), *Beketinec* (Kkž), *Belec* (Kzž), *Obrankovec* (Vž) та ін. У хорватській мові обидва редуковані голосні дали рефлекс *a*, але в діалектах, зокрема у кайкавському наріччі, яке розташоване на півночі країни, такі рефлекси, як і в українській мові: *ь – e*, *ь – o*, тому і назви *Babinec*, *Badinec*, *Auguštanovec*... Навіть ті самі назви мають різне фонетичне оформлення, напр. *Babinac* і *Babinec*.

Суфікс *-ець* може ускладнюватись суфіксами *-ев-*, *-ав-*, *-ов-*: укр. *Анталовці* (Зк), *Антонівці* (Хм), *Аркадійовці* (Хм), *Багатківці* (Тр), *Баранівці* (Лв) та ін.; хорв. *Negoslavci* (Vsž), *Obradovci* (Vpž) та ін.

Часто вживається демінутивний суфікс:

-це: укр. *Сільце* (Вл; Зк; Тр); хорв. *Selce* (Pgž),

Selca (Sdž, Iž) та ін. Різниця у цих назвах лише в тому, що в хорватській мові немає переходу давніх етимологічних голосних *o*, *e* в *i* у закритому складі.

Часто вживається фемінітивний суфікс:

-иця укр. *Аришиця* (Чрв), *Баговиця* (Хм), *Болотниця* (Жт, Чрн), *Грушвиця* (Рв), *Домниця* (Од, Чрн), *Криниця* (Лв; Пл; Тр; Хм; Чрн), *Митниця* (Кв; Лв; Рв; Тр), *П'ятниця* (Лв), *Стужиця* (Зк) та ін.; hr. *Aleksinica* (Lsž), *Bačkovica* (Bbž), *Bedenica* (Zž), *Bednjica* (Vž), *Omsica* (Zž), *Orahovica* (Vpž), *Ostrogašica* (Škž) та ін.

З іншого боку, у хорватській мові нам не вдалося знайти жоден топонім, утворений за допомогою суфікса *-ivk-* (< *овк*):

-ivka – ойконіми з суфіксом *-ivk-*, очевидно, виникли із назв *-iv*. Субстантивууючий суфікс *-k-*, приєднуючись до суфікса *-iv-*, переводить назви із розряду присвійних прикметників в іменники. Найчастіше суфікс *-ivk-* приєднується до основ антропонімів (*Аркадіївка* (АРК, Кв), *Ганнусівка* (Лг), *Скорівка*, *Гонтівка* (Хрк), *Горлівка* (Днц), *Петрівка* (АРК, Вн, Днп, Днц, Зк, Зп, Кв, Крв, Лг, Мк, Од, Пл, Хм, Хрк, Хрс, Чрн), *Горностаївка* (АРК, Хрс, Чрн)). У хорватській мові ми не знайшли такий спосіб найменування. Замість суфікса *-ivk-* у хорватській мові вживається *-ovic-*, крім того, фіксуються топоніми, утворені за допомогою одного твірного слова: укр. *Горіх-ivk-a* (Крв) – хорв. *Orah-ovic-a* (Vpž), *Oreh-ovic-a* (Kzž, Mž)

Також є кілька суфіксів, які не дуже продуктивні в обох мовах:

-ище: укр. *Городище* (Вл; Вн; Жт; Кв; Лв; Лг; Пл; Рв; См; Тр; Хм; Чрк; Чрн) та ін.; хорв. *Gradište* (Psž, Vsž), *Gradišće* (Iž, Kž) та ін.;

-ovo: укр. *Арданово* (Зк), *Бадалово* (Зк), *Баркасово* (Зк), *Батьово* (Зк), *Драгово* (Зк), *Сасово* (Зк), *Павлово* (Зк), та ін.; хорв. *Borovo* (Vž), *Laslovo* (Obž), *Lastovo* (Dnž), *Lukovo* (Lsž, Zž), *Madžarevo* (Vž), *Mahovo* (Smž), *Oborovo* (Zž) та ін.;

-ове/-еве: укр. *Багерове* (АРК), *Вузлове* (АРК, Лв), *Гайове* (Вл, Вн, Кв, Крв, Лг, Пл, Хм, Хрс, Чрн), *Дубове* (Вл, Днп, Днц, Зк, Зп, Кв, Лг, Од, Пл, Хрк, Чрв), *Снакієве* (Зк), *Королєве* (АРК) та ін.;

-ова, -ава: укр. *Діброва* (Вл, Вн, Днп, Днц, Жт, Зп, ІФ, Кв, Лв, Лг, Мк, Пл, Рв, См, Тр, Хм, Хрк, Хрс, Чрв, Чрн); хорв. *Dubrava* (Zž, Dnž, Sdž).

В аналізованих мовах є різнопродуктивні і різночастотні афікси, адже кожна з мов використовує і зберігає праслов'янську спадщину по-своєму. Також є афікси, які зовсім не вживаються в жодній з аналізованих мов. Так, наприклад, у хорватській мові непродуктивний формант **-ьskъ*. Нам не вдалося знайти жоден топонім, утворений за його допомогою. В українській мові він достатньо частий при утворенні назв населених пунктів: укр. *Вуглегірськ* (Днц), *Донецьк* (Днц), *Краматорськ* (Днц), *Красноперекоськ* (АРК), *Міусінськ* (АРК) та ін.

У слов'янських мовах префіксальний іменниковий словотвір малопродуктивний. Усе-таки є кілька префіксів, за допомогою яких утворено багато топонімів. Найпродуктивніші в українській і хорватській мовах:

за-: укр. *Заболотне* (Вн, Зк, Лв, См), *Заболото-ве* (См), *Загірське* (См), *Загребелля* (Пл, См, Чрн), *Залисне* (АРК, Днц, Лг, См), *Залисся* (АРК, Вл, Вн, Жт, Кв, Лв, Рв, Тр, Хм, Чрн), *Залуцьке* (См), *Зансілля* (Пл, См), *Зарічне* (АРК, Вн, Днп, Днц, Зк, Зп, Лв, Лг, Мк, Од, Рв, См, Хрк, Хрс), *Заріччя* (АРК, Вл, Вн, Днп, Жт, Зк, ІФ, Кв, Крв, Лв, Пл, См, Хм, Чрв, Чрк, Чрн), *Заруддя* (Вн, Кв, Пл, Рв, См, Тр, Хм) та ін.; хорв. *Zablatje* (Kkž), *Zabrđe* (Dnž, Zž), *Zaglav* (Zž), *Zagora* (Kzž), *Zagorje* (Iž, Kž), *Zadubravlje* (Bpž) та ін.;

нід-: укр. *Підгірці* (Кв, Лв, Рв), *Підгайці* (Вл, Крв, Лв, Рв, Тр), *Підгородне* (Вл, Днц, Жт, Лв, Тр), *Підкамінь* (Іф, Лв), *Підлісне* (Вн, Днп, Жт, Крв, Лг, Мк, Рв, Тр, Хм, Хрк, Хрс, Чрн) та ін.; хорв. *Podgora* (Dnž, Kzž, Sdž), *Podgorje* (Smž, Psž, Dnž, Vpž), *Podgrađe* (Zž, Kzž, Vsž, Sdž), *Podgradina* (Zž, Dnž), *Podhumlje* (Sdž), *Podstena* (Pgž), *Podstene* (Pgž), *Podvrh* (Zž) та ін.

Трохи менше похідних топонімів виявлено з префіксом *над-*: укр. *Надліманське* (Од), *Надрічне* (Вл; Од; Тр), *Над'ярне* (Од; См) та ін.; хорв. *Nadvoda* (Zž), *Nadvrelo* (Zž), *Nadvučnik* (Pgž) та ін.

В) Складні і складені топоніми

Також достатньо численна група лексем. Порівняльний аналіз складених топонімів явно засвідчує дві групи найменувань.

1. Перша група – це бінарні опозиції. Вони створені за принципом антонімії: *велике* – *мале*, *верхнє* – *нижнє*, *старе* – *нове*. Виявляється, що цей універсальний спосіб найменування дуже продуктивний в обох мовах. Ми виділяємо лише деякі антонімічні опозиції, найпродуктивніші в обох мовах. Як зазначено в науковій літературі, «цікавим є той факт, що бінарні опозиції представлені в усіх топонімічних класах: ойконімах (назвах поселень), мікротопонімах (назви ярів, плавнів, гряд, урочищ, мисів, кутів, балок, байраків, островів) та гідронімів» [Пльченко 2016, с. 100]. Найчастіші бінарні опозиції:

а) велике – мале, дуже часта опозиція в обох мовах. Нею іменуються не лише населені пункти, а й інші місцевості:

– острови: укр. *Великі Кучугури* (Зп) – *Малі Кучугури* (Зп), *Великий Татарчук* (Пл) – *Малий Татарчук* (Пл) та ін.; хорв. *Veli Lošinj* (Pgž) – *Mali Lošinj* (Pgž); *Vele Srakane* (Pgž) – *Male Srakane* (Pgž); *Veli Brijun* (Pgž) – *Mali Brijun* (Pgž); *Vele Orjule* (Pgž) – *Male Orjule* (Pgž); *Mišjak Veli* (Škž) – *Mišjak Mali* (Škž); *Sestrica Vela* (Pgž, Dnž) – *Sestrica Mala* (Pgž, Dnž); *Veli Iž* (Zž) – *Mali Iž* (Zž) та ін.; цікаве спостереження В. Скрачича про те, що зі 150 островів архіпелагу національного парку Корнати дві третини мають назви, утворені за зразком бінарної опозиції: великий – малий, південний – північний [Скрачич 2011, с. 171];

– озера: укр. *Велике Піскувате* (Зп) – *Мале Піскувате* (Зп), *Велике Сліпоконове* (Зп) – *Мале Сліпоконове* (Зп) та ін.; хорв. *Veliko jezero* (Dnž) – *Malo jezero* (Dnž); *Vela Solina* (Škž) – *Mala Solina* (Škž) та ін.

Найменування населених пунктів за опозицією «великий – малий» також достатньо продуктивне: *Великий Березний* (Зк) – *Малий Березний* (Зк),

Великий Пурусів (Хм) – *Малий Пурусів* (Хм), *Великий Суходіл* (Лг) – *Малий Суходіл* (Лг), *Великий Хутір* (Чрк) – *Малий Хутір* (Чрк), *Велика Знам'янка* (Зп) – *Мала Знам'янка* (Зп), *Велика Мартинівка* (Лг) – *Мала Мартинівка* (Лг), *Велике Поле* (Рв) – *Мале Поле* (Рв), *Великі Загайці* (Рв) – *Малі Загайці* (Рв) та ін.; хорв. *Velika Babina Gora* (Bbž) – *Mala Babina Gora* (Bbž), *Velika Branjska* (Kkž) – *Mala Branjska* (Kkž), *Velika crkvina* (Kž) – *Mala crkvina* (Kž), *Velika črešnjeвица* (Vpž) – *Mala črešnjeвица* (Vpž), *Veliko Selce* (Pgž) – *Malo Selce* (Pgž) та ін.;

б) верхнє – нижнє, опозиція яка найчастіше вживається для іменування поселень у гірській місцевості: укр. *Верхня Хортиця* (Зп) – *Нижня Хортиця* (Зп), *Верхня Криниця* (Зп) – *Нижня Криниця* (Зп), *Верхні Ворота* (Зк) – *Нижні Ворота* (Зк) та ін.; хорв. *Gornja Batina* (Kzž) – *Donja Batina* (Kzž); *Gornja Bistra* (Zž) – *Donja Bistra* (Zž); *Gornja Greda* (Zž) – *Donja Greda* (Zž); *Gornja Vrba* (Vpž) – *Donja Vrba* (Vpž) та ін.;

в) старе – нове, також достатньо часта бінарна опозиція: укр. *Старий Биків* (Чрн) – *Новий Биків* (Чрн), *Стара Гута* (Вл; Вн; Жт; ІФ; См; Хм) – *Нова Гута* (Жт; ІФ; См; Тр; Хм), *Стара Шарнівка* (См) – *Нова Шарнівка* (См), *Старе Село* (Лв; Рв; См) – *Нове Село* (Зк; Лв; Тр; Хм), *Старі Вурки* (См) – *Нові Вурки* (См) та ін.; хорв. *Stara Baška* (Pgž) – *Nova Baška* (Pgž); *Stari Slatnik* (Vpž) – *Novi Slatnik* (Vpž); *Stari Mikanovci* (Vsž) – *Novi Mikanovci* (Vsž); *Stari Jankovci* (Vsž) – *Novi Jankovci* (Vsž) та ін.

Бінарні опозиції за структурою поділяються на складні та складені. Складну групу становить невелика кількість топонімів, у яких обидва члени опозиції мають такі диференціальні елементи – *мало-, вище-, ново-, верхнє-* (укр. *Вищетарасівка* (Днп), *Верхньокам'янка* (Лг), *Малокатеринівка* (Зп), *Нововоронцовка* (Хрс), *Новоолександрівка* (АРК, Днп, Днц, Жт, Зп, Крв, Лг, Мк, Од, См, Хрк, Хрс), *Новопавлівка* (АРК, Днп, Днц, Зп, Крв, Лг, Мк, Од, Хрк, Хрс)) та ін.; хорв. *Novigrad* (Iž, Zž), *Novoselci* (Psž, Smž), *Novoselo* (Lsž); *Starigrad* (Kkž, Lsž) та ін.).

2. Друга група складених топонімів створена за принципом опорного слова, найчастіше прикметника, до якого додається іменник. І тут дуже цікаво те, що в обох мовах опорне слово найчастіше прикметник на позначення кольорів. Найбільш уживані кольори – це білий і зелений:

Білий: укр. *Біла Береза* (См), *Біла Криниця* (Жт; Мк; Рв; Хрс; Чрв), *Біла Річка* (Іф), *Біла Церква* (Зк, Кв), *Білий Колодязь* (Хрк), *Білий Берег* (Жт, Кв) тощо; хорв. *Beli Manastir* (Obž), *Bijela Gorica* (Zž), *Bijela Loza* (Obž), *Bijela Stijena* (Vpž), *Bijele Vode* (Smž), *Bijele Zemlje* (Iž), *Bijeli Klanac* (Kž), *Bijeli Vir* (Dnž), *Bijelo Brdo* (Obž), *Bila Vlaka* (Zž), *Bili Brig* (Vpž) тощо.

Зелений: укр. *Зелений Гаї* (Днп; Днц; Жт; Зп; Крв; Лв; Лг; Мк; Од; Рв; См; Тр; Хрк; Хрс; Чрв; Чрк; Чрн), *Зелена Роцця* (Днп; См; Чрн), *Зелена Діброва* (Жт; Зп; Рв; См; Хрк; Чрк) та ін.; хорв. *Zeleno Polje* (Obž), *Zelendvor* (Vž), *Zelengrad* (Zž) та ін.

Часто вживаються й інші прикметники, які

описують місцевість за різними ознаками:

Болотний: укр. *Болотене* (Лг), *Болотишне* (См), *Болотівка* (См), *Болотне* (АРК) та ін.; хорв. *Blatnica Pokupska* (Kž), *Blatna Vas* (Iž), *Blato na Cetini* (Sdž) та ін.

Голий: укр. с. *Гола Пристань* (Хрс), *Голий Перевіз* (Хрс), *Голенищеве* (Хм) та ін.; хорв. *Goli Vrh* (Zž), *Goli Breg* (Zž), *Golo Brdo* (Vpž) та ін.

В обох мовах помітне часте вживання національно та етнічно забарвлених топонімів з першим словом *руський – хорватський*: укр. *Руська Долина* (Зк), *Руське Поле* (Зк), *Руська Поляна* (Чрк), *Руська Мокра* (Зк), *Руські Геївці* (Зк), *Руські Тушки* (Хрк), *Руські Комарівці* (Зк), *Руський Мочар* (Зк) та ін.; хорв. *Hrvatska Dubica* (Smž); *Hrvatska Kostajnica* (Smž), *Hrvatski Čuntić* (Smž), *Hrvatski Leskovac* (Zž), *Hrvatsko Selo* (Smž), *Hrvatsko Žarište* (Kž) та ін.

У таких найменуваннях простежується історія населення цього краю і потреба назвати село своїм етнонімом. Помітно, що такі топоніми в обох мовах фіксуються в прикордонних областях, територіях конфлікту. Так, наприклад, у Хорватії є два сусідні села: *Islam Grčki* (Zž), *Islam Latinski* (Zž). Сьогодні це мусульманські села. З їхніх назв видно, що *Islam Grčki* було православне село, а *Islam Latinski* – католицьке. Вони прийняли мусульманство протягом панування на цих просторах Османської імперії. Слід цієї історії й до сьогодні простежується у назвах їхніх сіл.

Трохи меншою є кількість назв, у яких фіксується присвійний прикметник, найчастіше від «баба»: укр. *Бабина долина* (Вн); хорв. *Babina rijeka* (Smž), *Babine kuće* (Dnž), *Babino polje* (Dnž) та ін.

В обох мовах часте вживання лексем *вино, виноград, виноградник* у найменуванні топонімів: укр. *Виноград* (Іф, Од, Чрв, Чрк); *Виноградар* (Од); *Виноградівка* (Днп, Жт, Зп, Крв, Мк, Од, Хм); *Виноградне* (АРК, Вн, Днп, Зп, Крв, Лг, Мк, Од, См, Тр, Хрс); *Виноградний* (АРК); *Виноградний Саd* (Мк), *Виноградний Яр* (Мк); *Виноградове* (АРК, Хрс) та ін.; хорв. *Vinagora* (Kzž), *Vinalić* (Sdž), *Vinivrh* (Kž), *Vinipotok* (Kzž), *Vinogradci* (Obž), *Vinogradi Ludbreški* (Vž), *Vinovac* (Sdž), *Vinskivrh* (Kž) та ін.

Висновки. Порівняльний аналіз топонімів в українській і хорватській мовах дає можливість зробити такі висновки:

1) проаналізований матеріал спонукає на подальше вивчення спільних засобів словотвору топонімів в українській і хорватській мовах;

2) виявлено багато спільних морфологічних рис у словотворі топонімів;

3) усі проаналізовані словотвірні моделі свідчать про схожість словотвору топонімів;

4) у топонімах, утворених від похідних лексем, виявлена велика кількість спільних частотних афіксів;

5) звісно, є і розбіжності у використанні словотвірних засобів у кожній мові;

6) складені топоніми також свідчать про надзвичайно схожі способи мотивації і словотвору;

7) матеріал достатньо широкий, його неможливо представити в межах однієї статті. Вбачаємо тому потребу в подальшому аналізі його на різних мовних рівнях і в різних напрямках.

Список скорочень

Скорочення назв областей України

АРК – Автономна Республіка Крим
Вл – Волинська область
Вн – Вінницька область
Днп – Дніпропетровська область
Днц – Донецька область
Жт – Житомирська область
Зк – Закарпатська область
Зп – Запорізька область
ІФ – Івано-Франківська область
Кв – Київська область
Квм – Київ
Крв – Кіровоградська область
Лв – Львівська область
Лг – Луганська область
Мк – Миколаївська область
Од – Одеська область
Пл – Полтавська область
Рв – Рівненська область
Свм – Севастополь
См – Сумська область
Тр – Тернопільська область
Хм – Хмельницька область
Хрк – Харківська область

Хрс – Херсонська область
Чрв – Чернівецька область
Чрк – Черкаська область
Чрн – Чернівецька область

Скорочення назв жупаній Хорватії

Bbž – Bjelovarsko-bilogorska županija
Bpž – Brodsko-posavska županija
Dnž – Dubrovačko-neretvanska županija
Iž – Istarska županija
Kkž – Koprivničko-križevačka županija
Kzž – Krapinsko-zagorska županija
Kž – Karlovačka županija
Lsž – Ličko-senjska županija
Mž – Međimurska županija
Obž – Osječko-baranjska županija
Pgž – Primorsko-goranska županija
Psž – Požeško-slavonska županija
Sdž – Splitsko-dalmatinska županija
Smž – Sisačko-moslavačka županija
Škž – Šibensko-kninska županija
Vpž – Virovitičko-podravska županija
Vsž – Vukovarsko-srijemska županija
Vž – Varaždinska županija
Zgž – Zagrebačka županija
Zž – Zadarska županija

Джерела

1. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua>.
2. Abecedni popis naselja u Republici Hrvatskoj. URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Dodatak:Abecedni_popis_naselja_u_Republici_Hrvatskoj

Література

1. Ісачук Н.В., Ільченко І.І. Бінарні опозиції в топонімії Надвєликолузжя. *Перспективи розвитку філологічних наук*. Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. 2016. С. 99–102.
2. Царалунга І.І. Загальний стан дослідження топонімів на -ани (-яни) у слов'янському мовознавстві. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2006. № 38. С. 185–191.
3. Skračić V. Toponomastička početnica. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011. 196 с.

References

1. Isachuk N.V., Pichenko I.I. (2016) Binarni opozyciji v toponimii Nadvelikoluzhzhya [Binary oppositions in the toponymy of Nadvelikoluzhzhya]. *Perspektyvy rozvytku filolohichnykh nauk. Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferencii*. S. 99–102 [in Ukrainian].
2. Tsaralunha I.I. (2006) Zahalnyi stan doslidzennia toponimiv na -any (-iany) u slovianskomu movoznavstvi [General state of research of toponyms on -any (-yany) in Slavic linguistics]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria filolohichna*. N 38. S. 185–191 [in Ukrainian].
3. Skrachich V. (2011) Toponomastichka pochetnica [Toponomastic textbook], Zadar. 196 s. [in Croatian].

SOME COMMON MODELS OF TOPONYM WORD FORM IN CROATIAN AND UKRAINIAN

Abstract. Toponymies system, formed for a long time, is a reserve that reflects culture, language, time, space, stages and socio-historical conditions of society development. In addition, the nomination is always nationally specific in the sense that enshrines a historically formed picture of the world in the minds of the people – the subject of the nomination. Word-of-word and motivational means of formation of place names in Croatian and Ukrainian languages have not been studied at all. Both Croatian and Ukrainian are Slavic languages. They have a common stock of Proto-Slavic word means, which is noticeable today. Therefore, it is interesting to trace how and in what directions two related languages in the field of place names have developed word-of-word capabilities. It is also equally important to emphasize that Croatian and Ukrainian languages are not neighboring, not contact languages, that is, all their common features are the result of the Proto-Slavic heritage, and not borrowing or influence. Such analysis can become the basis for further comparative and contrasting analysis of the word form

of two related languages. The comparison of the word form of the toponymic system showed a lot in common between the Ukrainian and Croatian languages. This indicates the antiquity and importance of localities in people's lives, as well as the common motivational and word-forming possibilities. There is a common archaic proto-Slavic layer in both languages, which can only be explained by the historical affinity of the two peoples. Even after centuries of independent development, contacts with other peoples, the influence of other languages, it is impossible not to notice similarities in some place names. These are such names that can only be explained by common origin: Ukr. Kyiv – Khorv. Kijevo, Kijev dol, Ukr. Vynnytsia – Khorv. Vinica, Ukr. Volyn – Khorv. Volinj, etc. Similarity in word-forming and motivational means is no less interesting. We found many common affixes that are used in both languages to form place names. The analysis of some word-of-word models for the formation of place names in the Croatian and Ukrainian languages has opened a number of new directions for further research. The analyzed material is wide enough and it is impossible to analyze it within one article, especially if the material itself shows the need for further analysis at different language levels and in different directions.

Keywords: place name, lexeme, piece word, suffix, ending, formant.

© Тимко-Дітко О., 2021 р.

Оксана Тимко-Дітко – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Загребського університету, Загреб, Хорватія; okditko@ffzg.hr; <https://orcid.org/0000-0003-3815-8893>

Oksana Tymko-Ditko – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department; Zagreb University; Zagreb, Croatia; okditko@ffzg.hr; <https://orcid.org/0000-0003-3815-8893>

ELECTRONIC DATA VISUAL AIDS IN DISTANCE EFL TEACHING DURING COVID-19 PANDEMIC

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.111+37.016:37.018.43

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).427-433

Томенчук М. Electronic Datavisual Aids in Distance EFL Teaching During COVID-19 Pandemic; кількість бібліографічних джерел – 19; мова англійська.

Abstract. The article deals with the study of the visual aids usage in the process of teaching English in higher educational institutions during distance learning in the context of the Coronavirus pandemic. The aim of the article is to analyse the feasibility of using electronic data visual aids in distance learning of the English language during the Covid-19 pandemic.

Particular attention is paid to the concept of visual aids in the teaching of foreign languages and the principles of their application. It has been determined that the system of visual aids used in teaching a foreign language, is aimed at the implementation of teaching, educational, developmental and cognitive potential of training by means of electronic data visualization and visual presentation of knowledge. The use of visual aids is based on the principles of purposefulness, functionality, comprehensiveness and cognitive visualization.

In the course of the study, the available visual aids that are used in teaching students a foreign language have been analysed. The software which allows presenting educational material in an organized, compact and concentrated form and, thus, to make complex language phenomena comprehensible and available for memorization and assimilation of students have been described. Electronic data visual aids for studying and mastering language phenomena using such visual aids as multimedia presentations, mind maps, educational films, infographics, interactive whiteboards, etc. have been presented.

An empirical study has been conducted in the form of an online survey of students on the use of visual aids in the process of teaching English during distance learning in higher educational institutions under the conditions of the coronavirus pandemic. The results of the study indicate that the use of electronic data visual aids in teaching the English language offers great opportunities not only for introducing language facts, providing language knowledge in an accessible and easily comprehensible form, development of language skills, but also for increasing students' motivation to learn a foreign language in difficult learning conditions caused by the pandemic.

Keywords: visual aids, electronic data visualization, teaching English as a foreign language, institutions of higher education, distance learning, coronavirus pandemic.

Problem statement. According to the UN Policy Brief, the Covid-19 pandemic has caused the most massive educational disruption in history dramatically impacting nearly 1.6 billion students in more than 190 countries and on all continents. Educational institutions closures affected 94 percent of the world's student population [Policy Brief 2020]. The stringent necessity to switch to online education induced by the recent pandemic has appended to the mental strain and enormous workload imposed on university staff who were already struggling to maintain their precarious work-life balance [Houlden and Veletsianos 2020]. The hasty closure of face-to-face educational practices as a consequence of the Covid-19 pandemic has heightened the teachers' keen awareness of the difference between online teaching and their other offline working patterns. Empirically, distance teaching is a significant factor of working practices for many university teachers. On the other hand, this acute dilemma has spurred innovation in the education sector in general and in language teaching in particular. There have appeared cutting-edge approaches on the side of education continuity which include the use of digital technologies being the basis for visualization. However, as C. Rapanta et al. note, "the urgent and unexpected request for previously face-to-face university courses to be taught online" has placed an additional challenge since such teaching implies "a certain pedagogical content knowledge, mainly related to designing

and organising for better learning experiences and creating distinctive learning environments, with the help of digital technologies" [Rapanta 2020, p. 924]. The use of electronic data visualization means in the form of new information technologies and Internet resources help to implement a personalized approach to distance learning and ensures individualization and differentiation of learning taking into account the characteristics of students, their level of learning, abilities, etc. [Полат 2001, p. 15]. Therefore, the research topic is **relevant**, since today, among such a variety of methods and forms of foreign language teaching, it is important for teachers to choose the most appropriate one to meet the requirements of the new generation of educational standards in the present pandemic context. The use of electronic data visualization, characterized by a high communicative capacity and active involvement of students in educational activities, helps to adapt to modern social conditions because society needs people who quickly orient in the modern changeable world, who are proactive and independent.

The **research object** is the implementation of the principle of visualization in EFL teaching in higher educational institutions.

The **aim** of the article is to analyse the use of visual teaching aids in distance teaching of English during the Covid-19 pandemic.

To achieve this aim, it is necessary to solve the following **tasks**:

- to consider the notion of visual aids in language teaching;
- to analyze the available electronic data visual aids in teaching a foreign language to students;
- to describe the methodology and procedure of the empirical research;
- to conduct a survey on the use of visual aids in the process of teaching English to university students during distance learning.

Literature review. Visualization is considered to be the most important area for improving didactic aids. The spread of visualization processes is a consequence of globalization, the increasing intensity of contacts in various fields of activity, and the need for rapid understanding and interaction between people in an avalanche-like growth of information. Nobody doubts the transition from “text civilization” to “image civilization”. The use of visual media in foreign language learning is only gaining momentum.

Scholars believe that the process of visualization is the condensation of mental content into a visual image; being perceived, the image can be deployed and serve as a support for adequate thinking and practical actions [Білоусова 2017]. However, the main thing for teaching languages is that visualization of linguistic data stimulates students to generalization, clarification of perceived images, provides completeness and integrity of their perception.

Defining the goals of the visualization system in foreign language education, we rely on the concept of foreign language education, according to which, foreign language education has four aspects: cognitive, developmental, educational and training [Завгородня 2014].

Electronic data visual aids are created to transfer knowledge, to stimulate cognitive processes. Created means of knowledge representation not only help to master the material under study but also to generalize and remember the material under study, as well as promote its longer preservation in memory and easy reproduction.

When using electronic data to teach a foreign language using the visualization aids of teaching material, it is advisable to adhere to the following basic principles:

- cognitive visualization, which contributes to the formation of language concepts, development of critical and creative thinking in the subjects of the educational process;
- information saturation of language data, which assumes a compact presentation of the educational material so that the basic or necessary information could be presented to students in a visually perceptible form, which would be understandable, easily accessible and easily assimilated;
- visualization of language data, which increases the effectiveness of the lesson with students, helps to overcome formalism in learning, contributes to the development of their activity, creative cognitive activity, independence;
- “condensation” of language data as the process of knowledge reconstruction to make difficult and incomprehensible phenomena simple and clear, cumbersome

- some-compact, long – laconic, fragmentary – integral;
- completeness of language data, characterizing their quality and determining the sufficiency of data for decision-making;
- the integrity of perceiving language data presented in a particular form, which are always perceived as a whole in the unity of all the qualities and attributes, arises as conditionally reflex through the existing previous relationship between the visual, auditory, tactile stimuli received from the objects;
- validity and relevance of language data, which should reflect real objects with the necessary accuracy in constantly changing conditions;
- accuracy of language data, which determines the degree of their similarity with the real state of the object, process, phenomenon, etc.

Language teaching is distinguished by phonetic, lexical, grammatical, country studies, and socio-cultural knowledge. Thus, the means of visualization are the representation of grammar, lexical, socio-cultural and communicative knowledge in a convenient and accessible form in order to generalize and learn it more effectively.

Review of available electronic data visual aids for language learning. Nowadays, a great number of visualization means are used. Special attention is paid to visual aids using modern information technologies. The software that is employed in the process of teaching a foreign language includes a number of modern software tools for data visualization. For example, to create tables, graphs, charts and structural logic diagrams such software packages as MS Office, Google Tables, Office 365, etc. are most often used. Mind Maps can be created utilizing such software tools as Concept Draw MINDMAP Professional, Mind Manager Pro 6, Edraw Mind map, XMind, MindMeister, MindMup, MindJetMindmanager, iMind Map, as well as the website bubbl.us. The most common software products for creating screencasts nowadays are ScreenRec, CamStudio, QuickTime, Camtasia, ScreenFlow, Screencast-o-matic, Movenote and mobile screen recorder Mobizen Screen Recorder, etc. There are many services on the Internet to create infographics, in particular Draw.io Pro, Piktochart, Easel.ly, Visual.ly, Cacao, Adobe Spark, Canva Infographic Tool, Venngage, Piktochart. Educational films can be created using software tools such as Ezvid, BlueBerry Flashback Express Recorder, ScreenrScreenr, Rylstim Screen Recorder, iSpringSuite, GoAnimate, SparkolPro, PowToon, Moovly, Plotagon. Software tools for creating multimedia presentations include MSPowerPoint, Apache OpenOffice Impress, Google Presentations, Prezi.com, etc. Regarding the creation of interactive virtual posters and whiteboards, it is worth noting such useful online resources as ThingLink, Padlet, WikiWall, Glogster, etc. We shall consider some of them in more detail.

Multimedia presentation. The advantage of a presentation as a visual aid is that knowledge is transmitted in the unity of image and text, engaging memory, thinking, imagination and personal meaning alongside the feeling. The information given in the presentation is perceived by a person as a mental constructor [Evans 2009].

Dynamic presentations, which are actually training videos based on multimedia presentation with ac-

tive use of animation effects, have recently become very popular. The use of multimedia presentations in foreign language lessons allows realizing a communicative approach to mastering all aspects of a foreign language: cognitive, educational, developing and training, and within the educational aspect – all kinds of speech activity: reading, speaking, listening, writing. The creation and use of multimedia presentations in foreign language lessons helps to implement a personalized approach to learning, provides individualization and differentiation of learning based on the abilities of students [Mustafioeva 2017]. Success in mastering knowledge and development of skills, in this case, is determined by the fact that the work with presentations makes it necessary to structure the material, to formulate it very briefly and concisely, to systematize the perceived information, presenting it in the form of a brief outline, in the form of basic concepts, rules, presented in the form of schemes.

Mind maps. In 60–70s of the 19th century, the American scientist Tony Buzan developed Mind Maps (mental maps, memory cards, intellectual maps). A mind map is a method of graphic expression of the processes of perception, processing and storage of information, solution of creative tasks, a tool for memory and thinking development, owing to which it is possible to use both hemispheres to form educational and cognitive competence of students [Casco 2009, p. 1]. Schemes (mind maps) operate on the same principle as our brain, which remembers key words and images, rather than sentences. The schemes allow recording and remembering associations and connections, arranging more information.

It is difficult to overestimate the potential of mind maps in foreign language teaching, they can be used to master the knowledge of socio-cultural orientation, the formation and improvement of grammar and lexical skills, as well as in the planning of monological expression and dialogue speech, to develop the skills of written speech [Leshchenko 2020]. The use of mind maps in English lessons provides an opportunity: to create motivation to learn a foreign language as a means of communication; to organize individual, group and collective activities of students; to construct educational content in accordance with the age characteristics of students; to implement a differentiated approach to learning; to organize independent work by students; to manage students' project activities; to teach students how to use dictionaries, reference books and other sources of written and oral information to find the necessary meanings, interpret vocabulary; to develop students' creative and intellectual abilities, thinking, memory, and intuitive abilities [Budd 2004, p. 38].

Tag clouds – Wordle. Wordle is a service for creating a word cloud from the entered text. On the site www.wordle.net, the teacher enters the text in a special field and the program generates a cloud reflecting the most frequently used words in large print. Any text can be turned into such clouds. The use of Wordle is beneficial for people who perceive most of the information through sight (visuals). The use of Wordle offers great opportunities for both teaching and learning a foreign language.

The use of this technique in foreign language classes is one of the means of increasing interest in learning, allows students to better master the spoken language, improve the level of language and speech training, helps to form and improve lexical skills. The technically simple implementation and free use of the application provides great opportunities for the distribution of this type of knowledge visualization means.

Another trend of electronic data visual aids is the creation of *educational films* using video recording software from a computer screen or mobile device. The iSpringSuite service (www.ispring.ru/ispring-suite) is particularly interesting. This program is notable for its simplicity and clarity. It allows recording instructions, lecture excerpts, overviews of educational programs, citing and commenting on samples of tasks, demonstrating the work on the computer screen and accompanying it with voice commentary. The iSpring Suite program extends the functionality of the PowerPoint program. The main features of the program are computer screen recording for creating training videos; combining presentation slides; developing and designing tests and surveys; creating dialogues; synchronizing audio and video files; creating interactive guides.

An *interactive whiteboard* is a learning tool that allows combining text, image, video, audio in an interactive form. Among the most common software products for interactive whiteboards today is RealTimeBoard, which is used for developing electronic educational resources, project management, brainstorming, organizing educational courses etc. RealTimeBoard is well suited for collaborative work. The commenting system – the minichat – allows leaving notes next to any item. It is very convenient to discuss certain modules and tasks. Owing to integration with Google Drive it is possible to work with documents and edit them conveniently and visually. The result of the work can be saved as a picture or a PDF file. The function of saving the board as a presentation is also implemented.

Research methodology. Research strategy helps the research procedure to be in agreement with the research objectives and determines how the research questions are answered. Babbie et al. classify research design types into empirical or non-empirical ones [Babbie 2007, p. 78]. According to the typology elaborated by Babbie et al., the present research is an empirical study, which makes use of a survey aimed at collecting primary data. The primary data for the study are obtained from the original research and consist of the information gathered by the researcher for the objectives of the study [Welman et al., 2009, p. 149].

Fink & Kosecoff state that a survey is a research technique which is useful in gathering information from a representative sample of individuals by means of communication happening either verbally or in the written form. In this research, a quantitative survey method has been adopted as a strategy for the second stage of the data collection [Fink & Kosecoff 2005].

According to Welman et al., a population is “the total collection of all units of analysis about which the researcher wishes to make specific conclusions” [Welman et al., 2009, p. 52]. In many surveys, the research

aim does not cover the whole target population, and there is an exclusion of some categories of the population. In this case, the target population after excluding some of its parts or units is called the survey population. The survey population for this study includes the students of the Faculty of International Economic Relations, Uzhhorod National University.

In this research, a self-administered questionnaire was used. Cooper and Schindler define a self-administered survey as follows: “An instrument delivered to the participant via personal (intercept) or non-personal (computer-delivered, mail-delivered) means that is completed by the participant without additional contact with an interviewer” [Cooper 2008, p. 711].

Despite having several advantages (questionnaires are not expensive, time-saving and adaptable), a self-administered questionnaire confronts the researcher with a problem since he/she has to rely on the lucidity and accuracy of the written questions rather than on her/his skills. Moreover, the response rate is usually lower in case of mailed or online questionnaires when compared to other modes (tet-a-tet interview) [Singleton & Straits 2010]. In addition, a self-administered questionnaire also allows for a non-response bias since if a respondent has any doubts, they cannot be clarified immediately.

The present research has made use of a structured questionnaire that allowed taking into consideration the information collection method, represented by an online questionnaire. An online survey to gather data was created with the help of the questionnaire service Google Forms which was developed in English. The study was conducted in April 2021. The respondents were sent an email with the link to the questionnaire as well as a letter with the explanation of the study purpose. In total, the study included 54 questionnaires filled by respondents, all of which were complete and therefore valid and taken into consideration in the present study.

The designed questionnaire makes use of the Likert scale with the aim to enable respondents to classify their viewpoint on each of the questions. According to P. Subedi, the Likert scale is usually utilized to measure the respondents' attitude who are provided with a range

of responses to a given question or statement [Subedi 2016]. The Likert scale questionnaire requires a respondent to mark his/her degree of agreement or disagreement with each given statement. Consistently, 5 categories of response are included in the questionnaire ranging from “strongly disagree” to “strongly agree”. Thus, the Likert scale of 10 items was devised to measure the students' attitude to the use of visual aids during English classes.

The handling of data comprises the process of compiling, systematizing and coding the collected data by the researcher. The data were captured electronically by the Typeform tool as soon as the respondents finished filling in their questionnaires online. The gathered data were then reorganized by the researcher into a Microsoft Excel spreadsheet, which was continuously updated throughout the data collection period. Coding is assigning a code usually a number to each possible response to each question. The format of all the questions is defined as closed-ended questions which were attached numbers, thus the questions were pre-coded (thus, “strongly disagree” option was given number 1, while “strongly agree” was given number 5). The data in the present study were analyzed utilizing both descriptive and statistical methods. Descriptive statistics describes or summarizes the data which were obtained for a group of separate units of analysis.

The following descriptive statistics methods were applied in the research:

- frequencies, which denote the number of times a certain response was given or percentage of responses to a certain question [Zikmund 2003].
- mean, which is the sum of the values for all observations of a variable divided by the number of observations. A mean is used to calculate the central propensity – i.e., the average response of respondents.
- median, which is considered to be the numerical center of the data set with precisely as many measurements above it as below it, thus, it divides the obtained data into two [Leedy&Orrod 2010, p. 265].

Research results. The analysis of answers given to the statements is presented in Table 1 which shows the mean and median for each statement.

Table 1. *Students' attitude to visual aids in language teaching*

	Statements	Mean	Median
1	I perceive language material better via electronic data visual aids	3,907	4
2	Electronic data visual aids promote my memorizing language material	3,555	4
3	Electronic data visual aids do not benefit my understanding and memorizing language material	2,037	2
4	Electronic data visual aids promote my understanding and memorizing language material only in combination with other teaching aids	3,703	4
5	Electronic data visual aids enhance my listening skills	2,962	3
6	Electronic data visual aids boost my reading skills	3,518	4
7	Electronic data visual aids improve my writing skills	3,222	3
8	Electronic data visual aids enhance my speaking skills	3,870	4
9	Electronic data visual aids increase my learning motivation during distance learning	3,740	4
10	Electronic data visual aids help me to improve my overall academic performance during distance learning	3,629	4

The data of the table clearly show that the mean scores for questions fall in the range with the highest mean score of 3,907 (Statement1) and the lowest 2,037 (Statement 3). Statements5 and 7 demonstrate the me-

dian value of 3 which means the respondents were quite unanimous in their responses.

The frequency distribution for statements is presented graphically in Figure 1.

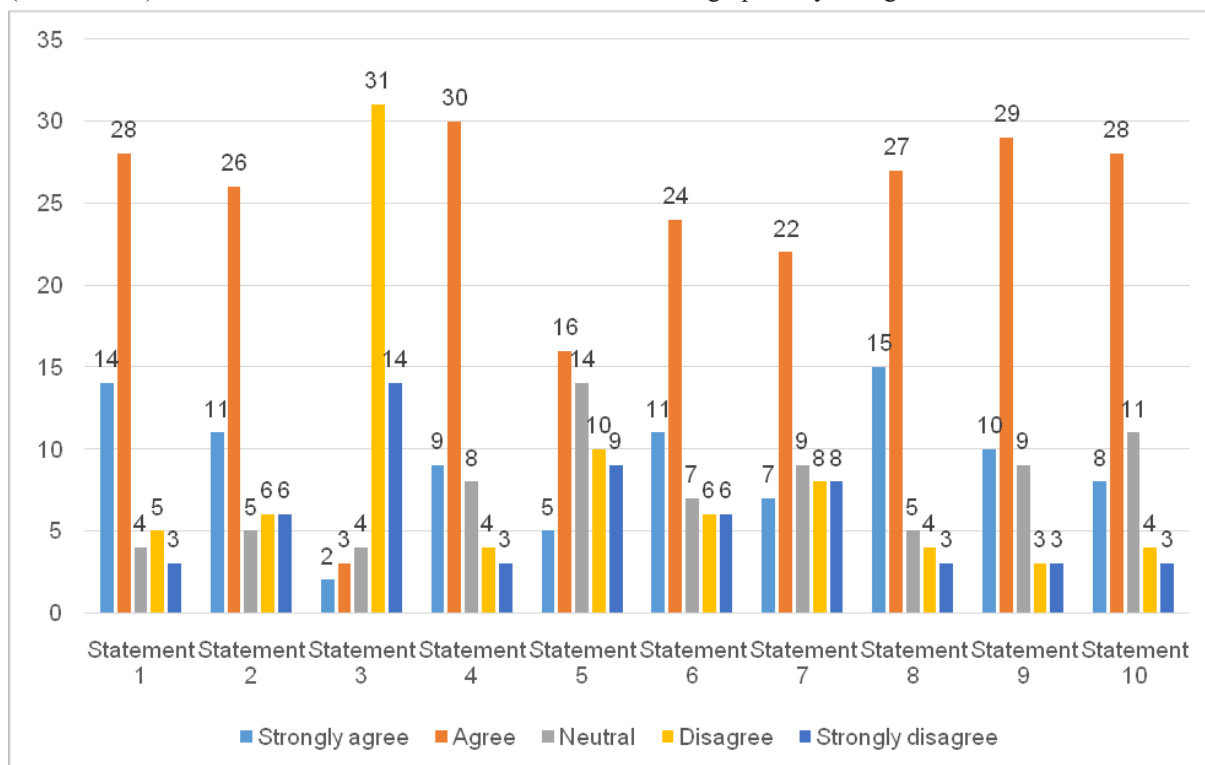

Fig. 1. Frequency distribution for students' answers to statements

Table 2 represents the percentage of Likert scale answer options to each question. According to the presented data, the respondents gave a total of 77,7% of positive answers to the first statement. Thus, they strongly agree or agree that they grasp language material better via visual aids. The respondents' attitude to the statement affirming that visual aids promote memorizing language material yielded the following results: 48,1% of respondents agree with the statement while 20,3% of the respondents strongly agree with it. The statement that visual aids do not benefit understanding and memorizing language material is confirmed by a total 83,3% negative responses (57,4% disagree and 25,95 strongly disagree). The data clearly manifest that the majority of the survey participants (55,5% agree

and 16,6% strongly agree) are inclined to think that electronic data visual aids are useful only in combination with other teaching aids.

The next four statements concerned the students' attitude to the potential of visual aids to develop four language skills: listening, reading, writing, and speaking. The statement that visual aids enhance students' listening skills is positively affirmed by a total 38,8% while 25,9% of respondents have chosen to be neutral. 64,7% of students affirm that visual aids boost their reading skills. A total of 53,6% of the respondents (12,9% strongly agree and 40,7% agree) state that visual aids improve their writing skills. A total 77,7% of the surveyed students agree that visual aids enhance their speaking skills.

Table 2. Percentage of the respondents' Likert scale answer options

Statements	Likert Scale Answer Options (Percentage)				
	Strongly agree	Agree	Neutral	Disagree	Strongly disagree
Statement 1	25,9	51,8	7,4	9,2	5,5
Statement 2	20,3	48,1	9,2	11,1	11,1
Statement 3	3,7	5,5	7,4	57,4	25,9
Statement 4	16,6	55,5	14,8	7,4	5,5
Statement 5	9,2	29,6	25,9	18,5	16,6
Statement 6	20,3	44,4	12,9	11,1	11,1
Statement 7	12,9	40,7	16,6	14,8	14,8
Statement 8	27,7	50	9,2	7,4	5,5
Statement 9	18,5	53,7	16,6	5,5	5,5
Statement 10	14,8	51,8	20,3	7,4	5,5

The last 2 statements concern the respondents' attitude to the use of visual aids during the pandemic of coronavirus. Their aim was to determine whether the teacher's employment of visual aids during distance learning is beneficial for the students' learning motivation and whether it positively influences their overall academic performance. The statistical analysis demonstrates that a total 72,2% of the respondents agree with the statement that visual aids increase their learning motivation during distance learning. The analysis of responses given to the last statement proves that visual aids boost the students' overall academic performance since 66,6% of respondents agreed with the statement.

Summarizing the respondents' attitude to the use of visual aids in the process of teaching English, the findings demonstrate the highest level of positive answers for the statements proving that language material is better perceived via electronic data visual aids (mean=3,907); visual aids particularly enhance students' speaking skills (mean=3,870); and electronic data visual aids positively influence students' learning motivation during distance learning (mean=3,740). In addition, respondents believe that visual aids work better in combination with other teaching aids (mean=3,703).

Limitations of results and conclusions. This research was performed with the help of a limited sample (54 respondents). Therefore, the results may not be generalized beyond the collected sample and they are feasible only within the given research. In addition, the information for this study was obtained from one source (students of the Faculty of International Economic Relations, UzhNU) with the help of one instrument (a

questionnaire). Although the above-mentioned aspects hinder the possibility to generalize the results, they concurrently increase their practical relevance. In addition, even though the postulated hypothesis was considered in some previous research, experimental studies were expedient to be implemented in order to gain a more profound understanding as to the relationships between changeable factors in this research. The appraisal of respondents' concepts and attitudes can purposefully be explored and future studies may minimize the likelihood of the typical method incongruity by gathering data from various sources. Despite the aforementioned restrictions, the research offers a comprehensive analysis of applying visual aids in EFL teaching. The application of this research design to other teaching aids is also recommended for future research with the aim of gaining more extensive knowledge on the topic.

Summing up, the system of electronic data visual aids aims at realizing the learning, educational, development and cognitive potential of foreign language teaching through visualization of information and visualization of knowledge. The development of visual aids is based on the principles of purposefulness, functionality, comprehensiveness and cognitive visualization.

The use of electronic data visual aids in foreign language teaching provides ample opportunities not only for acquaintance with facts, processes and cultural events, transfer of language knowledge in an accessible and easily assimilated form but also for developing language skills including reading, listening, speaking and writing as well as increasing students' motivation to language learning during distance learning.

References

1. Bilousova L.I., Zhytienova N.V. (2017) Funktsionalnyi pidkhid do vykorystannia tekhnolohii vizualizatsii dlia intensyfikatsii navchalnoho protsesu. [The functional approach to the use of the visualization techniques to intensify the learning process] *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. [Information technologies and means of learning] t. 57. №1. S. 38–49 [in Ukrainian].
2. Zavorodnia L.M. (2014) Naochnist na urokakh anhliiskoi. [Visualization at English Lessons]. Chernivtsi: Aster. 234 s. [in Ukrainian].
3. Polat E.S. (20010) Internet na urokakh inostrannogo yazyka. [The Internet at Foreign Language Lessons]. *Inostrannye yazyki v shkole* [Foreign Languages at School]. №2. S. 14–18 [in Russian].
4. Babbie E., Mouton J., Vorster P. & Prozesky B. (2007) *The practice of social research*. South African edition. Cape Town: Oxford University Press [in English].
5. Budd J.W. (2004) Mind maps as classroom exercises. *Journal of Economic Education*, 35 (1). P. 35–46 [in English].
6. Casco M. (2009) The Use of “Mind Maps” in the Teaching of Foreign Languages. URL: <https://wlteacher.files.wordpress.com/2013/02/mindmaps.pdf> [in English].
7. Cooper D.R. & Schindler P.S. (2008) *Research methods*. 10th edition. Singapore: McGraw-Hill Education [in English].
8. Evans M. (2009) *Foreign Language Learning with Digital Technology; Education And Digital Technology*. Continuum International Publishing Group [in English].
9. Fink A., & Kosecoff J. (2005) *How to conduct surveys: A step-by-step guide* (3rd ed.). Beverly Hills, CA: SAGE Publications [in English].
10. Houlden S., & Veletsianos G. (2020) Coronavirus pushes universities to switch to online classes – but are they ready?. *The Conversation*, 12 March. URL: <https://theconversation.com/coronavirus-pushes-universities-to-switch-to-online-classes-but-are-they-ready-132728> [in English].
11. Mustafafoeva N. (2017) The use of multimedia technologies in teaching foreign languages. *Молодой учёный*. № 14 (148). P. 28–730 [in English].
12. Leedy P.D. & Ormrod J.E. (2010) *Practical research: planning and design*. 9th edition. Boston: Pearson Education International [in English].
13. Leshchenko T., Zhovnir M. (2020) Mind mapping technique in Ukrainian as a foreign language teaching

[in English].

14. Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond (2020) URL: https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf [in English].

15. Rapanta C., Botturi L., Goodyear P. *et al* (2020) Online University Teaching During and After the Covid-19 Crisis: Refocusing Teacher Presence and Learning Activity. *PostdigitSciEduc* 2. P. 923–945 [in English].

16. Singleton R. A., & Straits B. C. (2010) *Approaches to social research* (5th ed.). New York: Oxford University Press [in English].

17. Subedi .B. (2016) Using Likert Type Data in Social Science Research: Confusion, Issues and Challenges. *International Journal of Contemporary Applied Sciences* Vol. 3. No. 2. P. 36–49 [in English].

18. Welman J.C., Kruger S.J. & Mitchell B.M. (2009) *Research methodology*. 3rd edition. Cape Town, South Africa: Oxford University Press [in English].

19. Zikmund W.G. (2003) *Research methods* (7th ed.) United States of America: Thompson Learning [in English].

ЕЛЕКТРОННІ ЗАСОБИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ

Анотація. Статтю присвячено вивченню використання засобів візуалізації під час дистанційного навчання англійської мови у закладах вищої освіти в умовах пандемії коронавірусу. Метою статті є аналіз доцільності використання електронних засобів візуалізації в дистанційному навчанні англійської мови в період пандемії Covid-19.

Особлива увага приділяється поняттю наочних засобів у навчанні іноземних мов та принципам їхнього застосування. Визначено, що система засобів візуалізації, які використовуються в навчанні іноземної мови, спрямована на реалізацію навчального, виховного, розвивального і пізнавального потенціалу навчання за допомогою електронної візуалізації інформації й наочного представлення знань. Використання засобів візуалізації ґрунтується на принципах цілеспрямованості, функціональності, комплексності та когнітивної наочності.

У процесі дослідження проаналізовано наявні засоби візуалізації, які використовуються під час навчання студентів іноземної мови. Описано програмне забезпечення, що дає змогу представити навчальний матеріал в організованому, компактному й концентрованому вигляді та, таким чином, зробити складні мовні явища зрозумілими і доступними для запам'ятовування та засвоєння студентами. Представлено електронні засоби візуалізації для вивчення та засвоєння мовних явищ з використанням таких засобів наочності, як мультимедійні презентації, інтелект-карти, навчальні фільми, інфографіка, інтерактивні дошки тощо.

Проведено емпіричне дослідження у формі онлайн-опитування студентів щодо використання засобів візуалізації в процесі викладання англійської мови під час дистанційного навчання у ВНЗ в умовах пандемії коронавірусу. Результати дослідження доводять, що використання електронних засобів візуалізації у навчанні англійської мови відкриває широкі можливості не тільки для ознайомлення з мовними фактами, передавання мовних знань у доступній і легко засвоюваній формі, розвитку мовленнєвих умінь та навичок, але й підвищення мотивації студентів до вивчення іноземної мови у складних навчальних умовах, спричинених пандемією.

Ключові слова: засоби візуалізації, електронна візуалізація даних, навчання англійської мови як іноземної, заклади вищої освіти, дистанційне навчання, пандемія коронавірусу.

© Томенчук М., 2021 р.

Maryana Tomenchuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; marytomen77@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-2036-4616>

Мар'яна Томенчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; marytomen77@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-2036-4616>

СУЧАСНІ ГІДРОНІМІЧНІ СТУДІЇ В ПОЛЬСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.162.1'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).434-440

Торчинська Н. Сучасні гідронімічні студії в польському мовознавстві; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. Власні назви водних об'єктів належать до найдавніших топонімів, що містять низку архаїчних елементів мови, які дозволяють схарактеризувати мовні зміни від найдавніших часів до сьогодення. Тому існує потреба з'ясувати семантико-мотиваційні, структурно-дериваційні, соціолінгвістичні, етнолінгвістичні та психолінгвістичні аспекти виникнення та функціонування польських гідронімів, на чому й зосередили увагу науковці, праці яких представлені у статті. Мета дослідження – схарактеризувати стан вивчення гідронімії в Польщі протягом 20-х років ХХІ ст. Для реалізації поставленої мети слід розв'язати такі завдання: проаналізувати сучасні праці польських ономастів на предмет гідронімічних досліджень; опрацювати лексикографічні та картографічні джерела; окреслити напрями й перспективи розвитку цієї галузі в польському мовознавстві.

Якщо у ХХ ст. польські науковці зосередили увагу на назвах гідрооб'єктів, розташованих у басейнах Одри, Вісли, Щецинської, Вісленської та Поморської заток, а також частини басейнів Німана, Дністра, Дунаю й Ельби, то у ХХІ ст. основним об'єктом дослідження стали найменування водних об'єктів басейну річки Варти, про що свідчать нижчезгадані праці. Науковці уклали «Elektroniczny słownik hydronimów Polski», який пропонує максимальну інформацію про 40 тисяч гідронімів Польщі – річок, струмків, каналів, водоспадів, джерел, озер, лагун, природних та штучних ставків, боліт тощо (зокрема вказано місцезнаходження, параметри, варіанти найменування, їхні причини, етимологію, що дозволяє науковцям визначитися з наступними дослідженнями). Перспективними для польської ономастики вважаємо розвідки, присвячені мікрогідронімам, які поступово переходять у пасивний словник носіїв мови і виходять з ужитку, що й має спонукати до їхньої якнайшвидшої фіксації та аналізу.

Ключові слова: ономастика, гідронімія, полоністика, басейн річки, водний об'єкт.

Постановка проблеми. Польська ономастична школа посідає чільне місце у слов'янському мовознавстві, оскільки репрезентована низькою наукових праць, спрямованих на семантико-мотиваційний, структурно-дериваційний, соціолінгвістичний, етнолінгвістичний та психолінгвістичний аналіз різних класів пропріальних одиниць. Як зазначають дослідники, «слов'янська ономастика як самостійна наука сформувалася в різних народів неодноразово і відносно пізно – в основному в ХІХ – ХХ ст., хоч спроби пояснити окремі власні назви (переважно антропоніми, топоніми, етнімії й теонімії) здійснювалися і раніше.

Виділяють три етапи розвитку слов'янської ономастики: 2-а половина ХІХ – початок ХХ ст.; початок ХХ – середина ХХ ст.; друга половина ХХ – початок ХХІ ст., які не повністю узгоджуються з періодизаціями національних наук» [Лучик 2017, с. 210]. Однією з найбільш ґрунтовних праць, присвячених слов'янській ономастиці, зокрема й польській, вважають енциклопедію «Słowańska onomastyka» [SO 2003] за редакцією Е. Жетельської-Фелешко (Ewa Rzetelska-Feleszko) та О. Цеслік (Aleksandra Cieślakowa). Про місце згаданої праці в контексті ономастики як науки писав В.В. Лучик, який зазначив, що польська ономастика є особливо успішною, на відміну, наприклад, від чеської, чорногорської, бо, крім довідкових, має багатотомні історико-етимологічні словники та низку відповідних фундаментальних праць [Лучик 2017, с. 212].

Отже, оскільки енциклопедія «Słowańska onomastyka» вийшла друком у 2002–2003 рр., то

увагу зосередимо на топонімічних, зокрема гідронімічних, студіях, що з'явилися після 2003 року.

Традиційно вагомими у слов'янській ономастиці залишаються праці, присвячені гідронімії. Як стверджує більшість гідронімістів, саме власні назви водних об'єктів належать до найдавніших онімів, що збереглися з часу їх першої фіксації, і містять низку архаїчних елементів мови, які часто дозволяють відтворити основні мовні зміни від найдавніших часів до сьогодення. Крім того, саме в назвах гідрооб'єктів можна виявити говіркові риси мешканців конкретного регіону, що дає матеріал для досліджень представникам інших лінгвістичних галузей.

Аналіз досліджень. Як відомо, у Польщі виділяють дев'ять гідрографічних районів: басейни Одри, Вісли, Щецинську, Вісленську та Поморську затоки, а також частини басейнів таких чотирьох річок, що витікають за межі країни, як Німан, Дністер, Дунай і Ельба. Саме ці водні об'єкти і стали предметом зацікавлення польських гідронімістів.

Так, у ХХ ст. це були наукові доробки Г. Борека (Henryk Borek), Х. Гурновича (Hubert Górniewicz), Є. Думи (Jerzy Duma), Пш. Зволінського (Przemysław Zwoliński), Г. Поповської-Таборської (Hanna Popowska-Taborska), К. Римута (Kazimierz Rymut), Я. Розвадовського (Jan Rozwadowski), М. Рудницького (Mikołaj Rudnicki), Т. Лер-Сплавінського (Tadeusz Lehr-Splawinski), більшість із яких були покладені в основу дослідницького проекту «Гідронімія Європи» («Hydronimia Europea»), а також виходили у вигляді статей, монографій, словників. У цей період здебільшого предметом дослідження

науковців ставали назви річок басейну Сяну (Я. Рігер), Бугу (Е. Біллот), Вепра (Г. Муль), нижньої Вісли (Є. Дума, Жетельська-Фелечко, Х. Гурнович), лівобережної Мазовії (Є. Дума), нижньої Одри (Е. Римар).

Мета статті, завдання. Мета статті – схарактеризувати стан вивчення гідронімії в Польщі протягом 20-х років XXI ст. Для реалізації поставленої мети слід розв'язати такі завдання: проаналізувати сучасні праці польських ономастів на предмет гідронімічних досліджень; опрацювати лексикографічні та картографічні джерела; окреслити напрями й перспективи розвитку цієї галузі в польському мовознавстві.

Методи дослідження. У процесі написання статті використано переважно описовий метод, який доповнено елементами порівняльно-історичного та зіставного.

Виклад основного матеріалу. На початку XXI ст. особливої активності набули гідронімічні дослідження басейну річки Варта, правої притоки Одри (Одери), та її приток – Нотель (права), Просна і Обра (ліві). 2006 року видрукувано монографію Е. Вольнич-Павловської (Ewa Wolnicz-Pawłowska) «Nazwy wodne dorzecza Warty od źródeł do ujścia Prosnu», а 2013 року – своєрідну узагальнювальну працю «O nazwach wodnych w Polsce».

У першій книзі «Nazwy wodne dorzecza Warty od źródeł do ujścia Prosnu» авторка схарактеризувала гідроніми басейну річки Варта, найбільшої правої притоки Одри, від її витоків до гирла річки Просна, площею 20 736 км². Дослідження складається з двох частин (1. Назви проточних вод і 2. Назви стоячих вод).

Якщо Е. Вольнич-Павловська проаналізувала гідроніми басейну річки Варти до гирла Просни, то Є. Дума (Jerzy Duma) вже продовжив дослідження, описавши назви річок від Просни до гирла Одери (2010 р.) [Duma 2010].

У монографії «O nazwach wodnych w Polsce» Е. Вольнич-Павловська зробила спробу подати максимум інформації про походження назв водних об'єктів Польщі, окреслити їхнє функціонування в суспільстві та з'ясувати місце в культурній спадщині народу; також авторка описала історію гідронімічних досліджень у Польщі, схарактеризувала термінологію та запропонувала огляд літератури в цій галузі. Основна частина доробку – це етимологічні словники назв двох малих басейнів річок та лексико-типологічні дослідження, де велика увага спрямована на значення і структурно-граматичні особливості гідронімів [Wolnicz-Pawłowska 2013].

Особливого схвалення заслуговує «Elektroniczny słownik hydronimów Polski», укладений в Інституті польської мови ПАН у Кракові (<https://eshp.ijp.pan.pl>) протягом 2005–2008 рр. під керівництвом К. Римута та Б. Чопек-Копцюх (Barbara Czopek-Korciuch). Група науковців опрацювала велику кількість друкованих джерел, що стосуються польської гідронімії, і створила електронний реєстр усіх польських гідронімів, запропонувавши у словникових статтях характеристику водного об'єкта, його

географічне розташування, усю наявну інформацію (історичну та сучасну), яка стосується назви, етимологічну інформацію, що переважно ґрунтується на польськомовних матеріалах. Місцезнаходження гідрооб'єкта максимально перевіряється, у випадку виявлення розбіжностей у картах про це робиться відповідна позначка. Праця містить 40 тисяч словникових статей, де описано назви як природних, так і штучних водних об'єктів, зокрема річок, струмків, каналів, водоспадів, джерел, озер, лагун, природних та штучних ставків, боліт тощо. За наявності відповідної інформації, у статтях подають усі офіційні й неофіційні варіанти гідроніма, а також іншомовні. Якщо річка або її частини можуть мати різні назви, то про них згадують в одній словниковій статті (за офіційною назвою).

До прикладу: **Warta, Leniwa**, rz., dziś nieistniejąca, zach. ramię Warty, które od zach. oblewało wyspę Groblę, płynęła między kościołem Bożego Ciała a klasztorem bernardynów w Poznaniu, kiedyś prawdopodobnie główne koryto Warty.

Dokumentacja. *na miejscu... Zgnilej Warty*, XV (?) NGPozn 310; *Zgnila Warta, Zgnilej Warty*, zasypano *Zgnila Wartę*, XIX NGPozn 310; *Vorfuthsgraben faüle Warthe*, 1883 NGPozn 310; *Die faule Warthe*, 1905 NGPozn 310; *Leniwa Warta, Małą Wartą* [?], NGPozn 310 [ESHP].

Отже, бачимо, що словник укладено за традиційним зразком, де поряд із загальною інформацією подано цитати із джерел, де є варіант назви і дата згадки. Заслуговує схвалення той факт, що словник укладено в такому форматі, який дозволяє доповнювати його, особливо картографічними даними, або на його основі створювати регіональні (що є особливо важливим для мікрогідроніміки), типологічні та інші варіанти.

Ґрунтовну працю про гідроніми правого берега річки Варти між Сантоком та Костшином запропонував Е. Римар (Edward Rymar) – «Nazwy wodne prawobrzeżnej dolnej Warty między Santokiem i Kostrzynem», де подано карти, інформацію про перепланування річки протягом століть унаслідок діяльності людей і заселення її берегів, згадано всі можливі водні об'єкти, які певною мірою стосуються Варти, зазначено, що гідроніми – це найдавніший пласт топографічних назв, які дозволяють отримати знання про історію краю. Зокрема, автор уклав словник із 304 найменувань різних водних об'єктів, які з метою найбільш детальної характеристики розділив на 5 секторів (водозборів) залежно від їхнього місцезнаходження (гирла річок, басейни, затоки, притоки тощо [Rymar 2012, с. 26]). У словникових статтях запропоновано всі варіанти гідронімів, зафіксовані в джерелах, а також записані з уст рибалок (багато з таких найменувань, зауважує автор, витіснили офіційні й зареєстровані в картах і різних документах), зазначено дати фіксацій варіантів онімів, додаткові відомості про денотат, його розташування, розміри, за можливості, запропоновано етимологію назви.

До прикладу: 281. **Kanał Gerlacha** (Cz 101) Gerlachskanal kanał przekopany w XVIII wieku dla

odcięcia Głuszynki od głównego koryta Warty koło m. Oksza⁷⁴. Nazwany na cześć zmarłego w tym roku radcy kamery Friedricha Wilhelma von Gerlacha. Zwany też Neue Warthe, “nowa Warta”. Zwyczajowo stosowana n. Kanał Gerlacha, 2008 (Cz 29,101) [Rymar 2012, c. 71]. Наприкінці дослідження подано алфавітний покажчик.

Вагому нішу в галузі польської гідронімії заповнили праці М. Біолік (Małgorzata Bielik), присвячені найменуванням як окремих річок (наприклад, «*Nazwy rzeki Wel, dopływu Drwęcy*»), басейнів річок («*Nazwy wód płynących dorzecza Pregoły*», «*Nazwy wód płynących dorzecza górnej Narwi od źródeł do ujścia Biebrzy*»), що є притоками Вісли і впадають у басейн Балтійського моря, так і загальним питанням функціонування назв водних об'єктів у польській мові. Водночас авторка приділяє окрему увагу структурним, мотиваційним, семантичним і словотвірним особливостям гідронімів, про що свідчить, наприклад, дослідження «*Nazwy wód płynących na Warmii i Mazurach powiązane etymologicznie z wyrazem ‘młyn’, niem. ‘Mühle’*», метою якого стала характеристика 67 польських і німецьких назв водних об'єктів, етимологічно пов'язаних із польською та німецькою лексемами ‘млин’ та її похідними. Зокрема, тут звернено увагу на переважання наприкінці XIX – в першій половині XX ст. німецькомовних варіантів (43 оніми), які мали статус офіційних, тоді як польськомовні (24 оніми) побутували в усному мовленні мешканців відповідних територій Вармії та Мазовії [Bielik 2015, c. 5–6]. Щодо особливостей назвотворення, то М. Біолік зафіксувала і абсолютні відповідники (*Mühlen Graben – Młyński Rów*), і гідроніми, у яких, на відміну від офіційних німецьких, простежується інша мотивація (*Mühlenfliess – Wieprzek*), місцева, зумовлена тим, що гідрооб'єкт існував задовго до появи на цій території німецьких поселенців. Важливими у статті є спостереження щодо дериваційних особливостей назв водних об'єктів. Так, якщо для польських гідронімів провідним є лексико-семантичний спосіб творення – онімізація апелятивів (*Młynówka, Młynarka*) та словосполучень (*Górowska Młynówka, Młyńska Struga*), то німецькі назви утворенні переважно зрощенням (*Mühlenfliess, Mühlenbach*) та синтаксичним способом (*Döberner Mühlenfliess, Mühlen Graben*) [Bielik 2015, c. 8–9].

Стаття дозволяє зробити певні висновки стосовно словотвірних традицій різних індоєвропейських мов. Так, можна підтвердити загальнослов'янську словотвірну тенденцію, де основним способом топонімної деривації постає власне семантизація, у структурі якої виділяють онімізацію і трансонімізацію як процеси творення власних назв, коли онімами стають географічні та адміністративно-територіальні терміни, лексеми на позначення певних явищ, абстрактних понять тощо або ж топонімізуються інші класи власних найменувань.

Водночас бачимо і спільне для слов'янських та германських мов – продуктивність синтаксичного способу, який є «одним з основних шляхів збагачення ономастикону. Включення його до лек-

сико-семантичного типу зумовлене вживанням різних синтаксичних конструкцій (словосполук, словосполучень, речень) у функції окремої номінативної одиниці» [Торчинський 2008, с. 379]. Проте якщо зрощення як спосіб творення гідронімів у німецькій мові – домінуючий тип деривації, що зумовлено безпосередньо природою і структурою німецької мови, то для слов'янських мов цей спосіб є малопродуктивним (це підтверджують і наші дослідження назв географічних об'єктів Хмельницької області).

Вищезгадана праця супроводжується словником гідронімів, де кожна словникова стаття містить вказівки на усі фіксації назви, її варіанти й етимологію, причому першим авторка подає той гідронім – німецький або польський, – який є більш давнім.

До прикладу:

Młyńska Struga, strumyk, prawy dopływ rzeki Osy, płynie obok wsi Piotrowice, gmina Susz: 1927, 1939 *Mühlenfliess*, 1931 *Młyńska Struga* (Leyding 1959: 323) – nazwa *Młyńska Struga* (jak wyżej). Nazwa polska jest odpowiednikiem nazwy niemieckiej *Mühlenfliess*, zob. wyżej [Bielik 2015, c. 13].

Mühlen Graben dziś Pakoszanka, strumyk, lewy dopływ strumyka Walszy, źródło przy wsi Pakosze, powiat Braniewo: ok. 1940 *Mühlen Graben*, 1959 *Pakoszanka* (Leyding 1959: 76) – nazwa niem. *Mühlengraben*, por. niem. *Mühle* ‘młyn’ i *Graben* ‘rów, struga’ [Bielik 2015, c. 14].

Своєрідною узагальнюючою працею про польську гідронімію вважаємо розвідку М. Біолік «*Współczesne problemy badawcze hydronimii polskiej*» (2018), де авторка проаналізувала досягнення гідронімістів у другій половині XX – на поч. XXI ст., цитуючи думки науковців стосовно необхідності проведення спільних досліджень слов'янської гідронімії, оскільки це найдавніші оніми, які зберігають у собі інформацію про історію заселення слов'янських територій [Bielik 2018, c. 26]. Метою статті М. Біолік стало окреслення проблем, пов'язаних з аналізом гідронімів, першою з яких вона вважає локалізацію водних об'єктів та їхню ідентифікацію відповідно до басейнів річок [Bielik 2018, c. 28], бо саме детальна характеристика місцевості, точне місцезнаходження, місцеві варіанти назв, знання діалектів та історії заселення краю, взаємозв'язки з іншими народами, археологічні знахідки дозволяють якнайточніше з'ясувати етимологію.

Проте, на думку М. Біолік, зафіксувати і локалізувати денотат – це лише частина роботи, бо далі слід провести ґрунтовне дослідження різномовних документів і виписати цитати, де згадано гідроніми, що дозволить виявити варіанти й полегшить з'ясування мотивів виникнення іменування денотата [Bielik 2018, c. 30]. Водночас науковка зазначає, що часто один і той само водний об'єкт на окремих відрізках протікання може мати різні назви, на що особливо впливають переселенці, які іменують денотат відповідно до свого уподобання, надаючи назву, більш близьку для себе, своєї культури, світогляду (наприклад, річка *Wel* має назви

Dąbrówka – Orzechówka – Rumienica – Bałwanka [Biolik 2018, с. 32].

Акцентуючи увагу на етимологічній та структурно-типологічній інтерпретації назв, дослідниця зауважує, що через давність гідронімів, а отже, зумовлені цим помилки у фіксаціях онімів у різних джерелах, часто трапляються ситуації, коли складно пояснити їхню етимологію, тому дослідники можуть зазначати, що мотивація неоднозначна, затемнена, і цим сприяють «історико-лінгвістичним спекуляціям» [Biolik 2018, с. 33].

Назви, які зазнавали впливів інших мов, мали невластиві сучасним мовам форманти, окремі науковці іменують староевропейськими, тоді як в українському гідроніміконі такого поняття не існує. Водночас М. Біолік зазначає, що таку групу гідронімів також слід детально проаналізувати і для більш реальної й точної картини виокремити з-поміж них оніми зі слов'янськими топоформантами та назви польських водних об'єктів, зафіксовані і в інших слов'янських мовах [Biolik 2018, с. 35], що сприятиме правильному етимологічному аналізу.

У контексті проблеми всієї слов'янської гідроніміки М. Біолік справедливо зазначає, що гідронімічних студій дійсно не вистачає, а назви водних об'єктів, проаналізовані окремо, без знань специфіки назвотворення усього басейну певної річки, часто можуть трактуватися помилково, що лише шкодить топоніміці загалом. Тому погоджуємося з рекомендаціями дослідниці, що «при аналізі назв водних об'єктів слід враховувати: а) розташування об'єкта, його топографію і топографію сусідніх об'єктів; б) передісторію та історію заселення земель, на яких розташований водний об'єкт; в) мови, якими послуговувалися мешканці відповідного регіону. При виведенні етимології в онімному аспекті обов'язково слід опрацювати історичні документи [Biolik 2018, с. 36].

Чільне місце в сучасній польській гідронімії посідають праці У. Біяк (Urszula Bijak), присвячені назвам річок басейну Вісли, де в монографії 2013 року детально схарактеризовано відапелятивні похідні [Bijak 2013]; у наступних працях авторка зосередилася на відонімних найменуваннях, справедливо зауваживши, що гідроніми, мотивовані пропріативами, значно молодші [Bijak 2019, с. 145], тому, якщо говорити про семантико-дериваційні основи, то часто виникають проблеми визначити належність твірної основи до певної групи.

І це зрозуміло, бо якщо назви поселень утворювалися від антропонімів, вказуючи на посесивну, першопоселенську, патронімічну, родову, меморіальну мотивацію, то вже назви водних об'єктів, особливо великих, розташованих на відстані від поселень, не могли іменуватися антропонімами, оскільки здебільшого не мали власників (це були об'єкти локалізації). Тому питання про відантропонімні гідроніми завжди викликає дискусію, оскільки намагаються максимально шукати в основі таких найменувань апелятиви або їхні похідні.

Саме на цей аспект, зокрема на різне трактування етимології низки гідронімів басейну Вісли, і звернула увагу У. Біяк, проаналізувавши окремо на-

зви з альтернативною етимологією (тобто коли одні науковці наполягають на відапелятивній мотивації, а інші, зокрема й авторка, – на відантропонімній) [Bijak 2013, с. 147–148]; назви, співзвучні іншим групам топонімів або й антропонімів, що ускладнює визначення первинної мотивації [Bijak 2013, с. 148–149]; назви, мотивовані відантропонімними «посередниками», тобто мікротопонімами – назви млинів, присілків, території тощо, в основі яких лежить ім'я, прізвище чи прізвисько власника або засновника [Bijak 2013, с. 149]. Далі дослідниця подала детальну хронологічну, дериваційну, мотиваційну характеристики відантропонімних потапонімів басейну Вісли із зазначенням продуктивності таких найменувань у різних уже досліджених регіонах Польщі [Bijak 2013, с. 150–153].

У галузі гідронімії продовжують працювати М. Біолік і Є. Дума, які проаналізували наявність та поширення окремих праїндоевропейських основ в апелятивах і назвах річок *Angerbach, Angelbach, Unkenbach, Węgorapa, Wągra, Wiar*, що побутували на німецьких, слов'янських і балтійських землях, і зробили висновок, що ці гідроніми не репрезентують жодної сучасної індоевропейської мови, а отже, існували ще до заселення цієї території німецькими, слов'янськими і балтійськими племенами [Biolik 2020, с. 8]. Тому науковці, кваліфікуючи такі назви як архаїчні, запропонували етимологічну реконструкцію праїндоевропейських морфем, які лягли в основу вищезгаданих найменувань водних об'єктів, а також співзвучних апелятивів. У статті надзвичайно детально схарактеризовані всі історичні зміни звуків, постійно відбувається порівняння з іншими індоевропейськими мовами, запропоновані варіанти гідронімів, зафіксовані у різних джерелах XIII–XIV ст. – старопруських, грецьких, староіндійських, фінських, естонських, голландських тощо. Авторі дійшли до висновку, що в індоевропейській мовній сім'ї наявна група загальних континуантів протоїндоевропейських форм, що відрізняються лише фонетичними, морфологічними або семантичними елементами [Biolik 2020, с. 19].

Окремо слід згадати видання польського Головного управління геодезії та картографії «*Nazewnictwo geograficzne Polski*», перший том якого присвячений гідронімам. Укладачі вмістили перелік майже 16 000 назв водних об'єктів, розділивши їх на дві частини: 1. Проточні води, джерела, водоспади (8 252 найменування річок, струмків, русел, каналів та ін.) і 2. Стоячі води (7 605 назв озер, ставків, штучних водойм, заток, проток тощо). У короткій характеристиці розвитку польської гідронімії автори зауважили, що значна частина назв водних об'єктів мотивована німецькими, балтійськими, українськими та румунськими твірними основами, що зумовлено історією Польщі.

Хоча праця не є суто науковим доробком у широкому розумінні, проте тут простежується спроба означити причини іменування водних об'єктів. Так, за значенням запропоновано виділити такі групи гідронімів: 1) назви, що характеризують об'єкт (вказують на зовнішній вигляд, смак або колір води,

рослинний і тваринний світ); 2) посесивні назви (це можуть бути маленькі об'єкти – ставки, криниці, джерела тощо, іменовані прізвиськом власника або орендаря); 3) назви, утворені від інших географічних найменувань, здебільшого найближчих мікротопонімів [Nazewnictwo 2006, с. 4].

Важливим із мовознавчого погляду вважаємо виокремлення діалектних лексем, які мотивували гідроніми (наприклад, *dunaj – głęboka woda, głębina w rzece, rzeka, gopło, pło – bagno, kał – błoto; krynica – źródło, łag – bagno; oparczysko – bagno; sopot – źródło; starka – starorzecze* та ін.), що дозволяє зробити висновки щодо історії заселення краю, його культури, традицій, а також зберегти уснорозмовні традиції.

Далі детально описано історію стандартизації назв водних об'єктів. Така ідея зародилася наприкінці ХХ століття у співпраці лінгвістів, картографів та гідрологів. Так, списки гідронімів окремих річкових басейнів на основі топономічної літератури упорядкували Е. Вольнич-Павловська, Є. Дума, С. Пшибишевський, Я. Рігер, І. Стшелецька, в результаті чого було укладено таблиці та карти, зазначено місцерозташування об'єкта, вказано статус назви – офіційна, реконструйована, історична, чи зазнавала змін; крім того, фіксували мікротопоніми, які могли мотивувати назву.

Для того, аби праця була максимально вичерпною, науковцям запропонували оформляти інформацію за схемою: 1) повне найменування об'єкта; 2) родова форма; 3) інформація про тип об'єкта; 4) географічні координати. При з'ясуванні походження назви необхідно врахувати: 1) відповідність правопису польської мови; 2) етимологію назви; 3) варіанти, зафіксовані в історичних джерелах; 4) місцеві варіанти; 5) частотність різних форм на картах та в інших дослідженнях [Nazewnictwo 2006, с. 8]. Далі детально розписано алгоритм укладання переліку гідронімів, на що зверталася увага, що Комісія ухвалювала, а які аспекти відхилялися і чому.

Таким чином, вищезгадана праця стала важливим джерелом для гідронімічних студій, оскільки дозволила стандартизувати низку варіантів найменувань, виявити суперечливі випадки щодо фіксації складених гідронімів, максимально зорієнтувати дослідників стосовно басейнів річок Польщі і їхніх приток та різних малих водних артерій. Традиційно вагомими тут були карти, укладені з використанням даних різних наук спеціалістами.

Аналіз низки праць ХХІ ст., спрямованих на дослідження гідронімів, дозволяє зробити висновок, що польські ономасти переважно характери-

зували флуїтоніми – «власні назви проточних вод» ([Торчинський 2008, с. 165]), тоді як поза увагою залишилися стагнотоніми – «власні назви стоячих вод» ([Торчинський 2008, с. 165]), у структурі яких можна виділити «лімнотоніми – власні назви озер, гелотоніми – власні назви буд-яких боліт, заболочених місць, піскіноніми – власні назви штучно створених водойм: ставів, водосховищ тощо та пуелотоніми – власні назви басейнів як гідрооб'єктів, а не приміщень» [Торчинський 2008, с. 166].

У контексті вищезазначеного знаходимо працю А. Галковського (Artur Gałkowski) «O limnionimach Jezioro Szczutowskie i Urszulewskie oraz o innych toponimach na Pojezierzu Dobrzyńskim», де автор визначає походження назв Щутовське та Уршулецьке озеро (це відтопонімні деривати, мотивовані комонімами Щутово та Уршулево, проте А. Галковський останню назву виводить від назви місцевості). Далі науковець пропонує інформацію про походження інших топонімів, розташованих поблизу водних об'єктів [Gałkowski 2016, с. 289–299]. Таким чином, можна сказати, що це не є праця, присвячена лімнотонімам, оскільки встановлення причини іменування озер не викликає жодних питань, тоді як заслуговує схвалення запропоновані автором етимологічні розвідки стосовно інших типів географічних найменувань.

Висновки. Як свідчать результати дослідження, польська гідронімія як складник слов'янського топонімікону постійно цікавить науковців, незважаючи на існування великої кількості праць відповідного спрямування, укладених у ХХ ст. Саме назви водних об'єктів зберегли в собі архаїчні риси, відсутні в інших класах онімів, які дозволяють схарактеризувати історію заселення сучасної території Польщі, усі можливі міграційні рухи, з'ясувати причини іншомовних впливів на гідронімікон, зокрема нашарування слов'янського етномовного елемента на неслов'янський у період зародження польської народності, визначити особливості сучасної міжмовної взаємодії та відображення її у системі власних географічних назв тощо. Тому гідронімічні студії завжди є актуальними, особливо на рівні мікрогідронімії, оскільки басейни великих річок Польщі уже опрацьовані різними науковцями, максимально закартографовані, а найменування малих водних об'єктів, особливо малих за розміром або створених штучно, поступово переходять у пасивний словник носіїв мови і виходять з ужитку, що й має спонукати до їхньої якнайшвидшої фіксації та аналізу.

Література

1. Лучик В.В. Слов'янська ономастика: стан і перспективи розвитку. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимир Гнатюка*. Сер. Мовознавство. Вип. 1 (27). Тернопіль: ТНПУ, 2017. С. 210–212.
2. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 548 с.
3. Bijak U. Nazwy wodne dorzecza Wisły. Potamonimy odapelatywne. Kraków: IJP PAN, 2013. 308 s.
4. Bijak U. Potamonimy odantroponimiczne w dorzeczu Wisły (problemy metodologiczne i typologia nazw). *Onomastica*. LXIII, 2019. С. 145–156. URL: <https://rcin.org.pl/Content/106291/Strony%20od%20Onomastica63-08.pdf>

5. Biolik M. Nazwy wód płynących na Warmii i Mazurach powiązane etymologicznie z wyrazem “młyn”, niem. “Mühle”. *Prace językoznawcze*. 2015. 17/2, S. 5–19.
6. Biolik M. Współczesne problemy badawcze hydronimii polskiej. *Prace językoznawcze*. 2018. XX/2. S. 25–38. URL: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/pj/article/view/4552/3554>
7. Biolik M., Duma J. Praindoeuropejski rdzeń **h₂eng^{uh}*- ‘krzywić się, kręcić, wić się’ oraz inne rdzenie fonetycznie i semantycznie zbliżone w apelatywach i nazwach rzek na obszarze germańskim, bałtyckim i słowiańskim. *Prace językoznawcze*. 2020. XXII / 2. S. 5–23.
8. Duma J. Nazwy wodne w dorzeczu Warty od Proсны po ujście do Odry (z wyłączeniem dorzecza Noteci). Cz. 1. Nazwy rzek. Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2010. 298 s.
9. Elektroniczny słownik hydronimów Polski (ESHP). URL: <https://eshp.ijp.pan.pl>.
10. Gałkowski A.O limnonimach Jezioro Szczutowskie i Urszulewskie oraz o innych toponimach na Pojezierzu Dobrzyńskim. *Onomastica*. 2016. LX. S. 287–302.
11. Nazewnictwo geograficzne Polski. Tom I. Hydronimy. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii, 2006. 19 s.
12. Rymar E. Nazwy wodne prawobrzeżnej dolnej Warty między Santokiem i Kostrzynem. *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny*. 2012. Nr 19. S. 23–77.
13. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. Tom II. Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale Jerzego Dumi. Warszawa-Kraków 2003, XXIV. 616 s.
14. Wolnicz-Pawłowska E. *Nazwy wodne dorzecza Warty od źródeł do ujścia Proсны*. Warszawa, 2006. 380 s.
15. Wolnicz-Pawłowska E. *O nazwach wodnych w Polsce*. Warszawa, 2013. 236 s.

References

1. Luchyk V.V. (2017) Slovyanska onomastyka: stan i perspektyvy rozvytku [Slavic onomastics: state and prospects of development]. *Naukovi zapysky Ternopil'skogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni Volodymyr Ghnatjuka. Ser. Movoznavstvo*. Vyp. 1 (27). Ternopil: TNPU. S. 210–212 [in Ukrainian].
2. Torchynskyi M.M. (2008) Struktura onimnoho prostoru ukraïnskoi movy [The structure of the onym's space of Ukrainian language]. *Khmelnitskyi*. 548 s. [in Ukrainian].
3. Bijak U. (2013) Nazwy wodne dorzecza Wisły. Potamonimy odapelatywne. Kraków: IJP PAN. 308 s. [in Polish].
4. Bijak U. (2019) Potamonimy odantroponimiczne w dorzeczu Wisły (problemy metodologiczne i typologia nazw. *Onomastica*. LXIII. C.145–156. URL: <https://rcin.org.pl/Content/106291/Strony%20od%20Onomastica63-08.pdf> [in Polish].
5. Biolik M. (2015) Nazwy wód płynących na Warmii i Mazurach powiązane etymologicznie z wyrazem “młyn”, niem. “Mühle”. *Prace językoznawcze*. 17/2, S. 5–19 [in Polish].
6. Biolik M. (2018) Współczesne problemy badawcze hydronimii polskiej. *Prace językoznawcze*. X/2. S. 25–38. URL: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/pj/article/view/4552/3554> [in Polish].
7. Biolik M., Duma J. (2020) Praindoeuropejski rdzeń **h₂eng^{uh}*- ‘krzywić się, kręcić, wić się’ oraz inne rdzenie fonetycznie i semantycznie zbliżone w apelatywach i nazwach rzek na obszarze germańskim, bałtyckim i słowiańskim. *Prace językoznawcze*. XXII / 2. S. 5–23 [in Polish].
8. Duma J. (2010) Nazwy wodne w dorzeczu Warty od Proсны po ujście do Odry (z wyłączeniem dorzecza Noteci). Cz. 1. Nazwy rzek. Warszawa: Wydawnictwo DiG. 298 s. [in Polish].
9. Elektroniczny słownik hydronimów Polski (ESHP). URL: <https://eshp.ijp.pan.pl/> [in Polish].
10. Gałkowski A. (2016) O limnonimach Jezioro Szczutowskie i Urszulewskie oraz o innych toponimach na Pojezierzu Dobrzyńskim. *Onomastica*. LX. S. 287–302 [in Polish].
11. Nazewnictwo geograficzne Polski (2006). Tom I. Hydronimy. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii. 19 s. [in Polish].
12. Rymar E. (2012) Nazwy wodne prawobrzeżnej dolnej Warty między Santokiem i Kostrzynem. *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny*. Nr 19. S. 23–77 [in Polish].
13. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia (2003) Tom II. Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale Jerzego Dumi. Warszawa-Kraków. XXIV. 616 s. [in Polish].
14. Wolnicz-Pawłowska E. (2006) *Nazwy wodne dorzecza Warty od źródeł do ujścia Proсны*. Warszawa. 380 s. [in Polish].
15. Wolnicz-Pawłowska E. (2013) *O nazwach wodnych w Polsce*. Warszawa. 236 s. [in Polish].

HYDRONYMIC STUDIES IN POLISH LINGUISTICS

Abstract. The proper names of water bodies belong to the most ancient toponyms, which contain a number of archaic elements of language, which make it possible to characterize linguistic changes from ancient times to modern times. Therefore, there is a need to clarify semantic-motivational, structural-derivational, sociolinguistic, ethnolinguistic and psycholinguistic aspects of the emergence and functioning of Polish hydronyms. The purpose of this article is to characterize the state of study of hydronymy in Poland during the 20s of the 20th century. To achieve this goal, it is necessary to solve the following tasks: to analyze the modern works of Polish onomasts devoted to the study of hydronyms; to work out lexicographic and cartographic sources; to determine the directions and prospects for the development of this branch in Polish linguistics.

Scientists, whose works are described in the article, focused on these aspects. In the 20th century, Polish scientists focused

on the names of hydro objects located in the Odra, Vistula, Szczecin, Wisła and Pomeranian Gulf basins, as well as parts of the Neman, Dniester, Danube and Elbe basins. In the 21st century the main object of the study was the names of water bodies in the Warta river basin; this is evidenced by the indicated works. Scientists have created the «Elektroniczny słownik hydronimów Polski», which offers maximum information about 40,000 Polish hydronyms – rivers, streams, canals, waterfalls, springs, lakes, lagoons, natural and artificial ponds, swamps, etc. (in particular, the location, parameters, variants of the name, their reasons, etymology are indicated here, which allows scientists to determine their subsequent research). Articles on hydronyms devoted to microhydronyms are considered promising for Polish onomastics. These onyms gradually pass into the passive vocabulary of native speakers and fell out of use, which should encourage their rapid fixation and analysis.

Keywords: onomastics, hydronyms, polonistics, river basin, water body.

© Торчинська Н., 2021 р.

Наталія Торчинська – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології Хмельницького національного університету, Хмельницький, Україна; natatora@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6182-0027>

Natalia Torchynska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine; natatora@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6182-0027>

ЕТИМОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ ІМЕН

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'282.2(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).441-446

Торчинський М. Етимологічні особливості українських власних особових імен; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Незважаючи на те, що власні особові назви є одним із найбільш давніх розрядів онімної лексики, до сьогодні немає праць узагальнювального характеру, в яких була б наявна інформація про походження, функціонування та інші особливості таких антропонімів. Мета нашої роботи – на матеріалі чоловічого іменника визначити етимологічні особливості українських власних особових імен; звертається увага й на походження і шлях виникнення таких пропріальних одиниць. За основу взято словники-довідники Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківської, та І.І. Трійняка, а також власний словник українських імен, що складається із 500 продуктивних в Україні антропонімів.

У процесі дослідження підтверджено загальновідому серед антропонімів думку, що більшість українських особових імен походить із давньогрецької (42,8 %), латинської (15,2 %), давньоєврейської (12,8 %) та слов'янських (11,8 %) мов. Водночас зазначаємо, що останнім часом, завдяки активним міграційним рухам, значно зросла кількість західноєвропейських антропонімів (12,6 %), трапляються і близькосхідні (4,2 %) та кавказькі (0,6 %) пропріативи. Запозичення може здійснюватися безпосередньо або за посередництвом інших мов.

До питомих (11,8 %) належать антропоніми слов'янського походження, а серед неавтохтонних пропріальних одиниць (88,2 %) майже однаково продуктивність мають засвоєні (32,6 %), власне запозичені (25,8 %) та екзотичні (29,8 %) імена. Практично відсутні оніми з хибною (0,6 %) та народною (0,4 %) етимологією; натомість домінують пропріативи з відомою (89 %) непрозорою (88,6 %) етимологією; значно рідше трапляються оніми, що мають гіпотетичну (11 %) або прозору (11,4 %) етимологію.

Абсолютна більшість чоловічих особових імен виникла природним шляхом (98,4 %), і лише 1,6 % антропонімації може бути кваліфікована як штучні.

На часі – детальна систематизація особових імен українців за структурою, способом творення, семантикою твірної основи, мотивацією та багатьма іншими критеріями, що дозволить сформулювати цілісне науково достовірне уявлення про цей розряд онімної лексики.

Ключові слова: антропонім, запозичене ім'я, особове ім'я, етимологія, питомих ім'я, походження, шлях виникнення.

Постановка проблеми. Особові імена – один із найбільш давніх розрядів пропріальної лексики, але вони не дуже поширені (за нашими підрахунками, серед 975 мільйонів онімів загалом особових імен лише близько 1 500, що становить приблизно 15 стотисячних відсотка). Водночас за активністю використання саме імена домінують у нашому мовленні, тому закономірно, що саме їм дослідниками приділяється серйозна увага. Однак можемо засвідчити, що зведеної інформації про такі пропріативи, на зразок того, скільки в українській мові давньогрецьких, давньоєврейських, латинських та інших імен, від лексем якого змісту і яким способом утворені, скільки варіантних форм мають, коли і де виникли тощо, станом на сьогоднішній день немає.

Аналіз досліджень. До середини ХХ ст. етимологічні дослідження власних назв практично не виконувалися, проте окремі зауваження щодо походження онімів таки потрапляли у сферу наукового обігу. «Епізодичні спроби пояснити походження пропріальної лексики робилися здавна, однак тільки в 50-і рр. з'являються перші кваліфіковані етимологічні дослідження О.А. Білецького, К.Й. Галаса, В.П. Петрова, О.Ф. Ріпецької, К.К. Цілуйка та ін. [SO, т. I, с. 138]. І все ж по-справжньому науковим напрямком в ономастиці етимологія стає з 60–70-х рр. з виходом низки монографій», а також праць довідково-лексикографічного типу.

Наведемо низку термінів, пов'язаних із походженням пропріативів, які були засвідчені у таких працях у цей час.

В.В. Німчук у проєкті української ономастичної термінології виділив два різновиди онімів, які умовно можна віднести до тих, що ґрунтуються на етимологічних критеріях: *псевдоправильні та псевдодоближені* [Німчук 1966, с. 29, 41].

У «Словнику російської ономастичної термінології» Н.В. Подольська присвятила цій проблемі вже 18 словникових статей (*етимологія, етимологізація, етимон, деетимологізація, етимологічний метод* тощо) [Подольская 1988], а Д.Г. Бучко і Н.В. Ткачова в «Словнику української ономастичної термінології» – 46 (зокрема особових імен стосуються словникові статті про імена нові, канонічні і неканонічні, християнські і дохристиянські, хресні і язичницькі і т. п.) [СУОТ 2012].

Якщо ж говорити про етимологію окремих власних назв, то результати таких досліджень представлені в дисертаціях, монографіях, словниках і численних статтях, присвячених з'ясуванню походження певних онімних одиниць. Що стосується українських особових імен, то етимологічну інформацію ми брали зі словника-довідника «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківської [Скрипник 1996], «Словника українських імен» І.І. Трійняка [Трійняк 2005] і подібних видань, на

основі яких готуємо свій словник-довідник (звідти наводимо приклади).

Мета статті, завдання. Ми ставимо собі за мету з'ясувати етимологію тих власних особових імен, які трапляються на території України, причому не лише українців, а й кримських татар та інших етносів, відносно широко представлених на території нашої держави. Говоримо поки що про чоловічі імена (усього в коло вивчення включено 500 пропріативів), які мають більш чітку мотивацію, ніж жіночі імена, приблизно третина яких утворена від співвідносних масонімів. Крім узагальненої етимологічної характеристики чоловічого іменника, спробуємо визначити ще дві споріднені риси таких антропонімів – походження та шлях виникнення.

Методи та методика дослідження. Сьогодні ми можемо говорити про часткове опрацювання принципів етимологічної класифікації власних назв і відповідно – структурування онімного простору української мови на їхній основі. На нашу думку, для виконання такого завдання потрібно звертати увагу на можливість / неможливість етимологізування оніма, а також на наявність певних різновидів етимологій. На цих принципах можна кваліфікувати групи власних назв із **відомою, невідомою та гіпотетичною етимологією**, а також відзначити **прозору, непрозору, хибну та народну етимології**. Для архаїчних і давніх онімів бажаним є визначення етимона [Торчинський 2008, с. 293].

Виклад основного матеріалу. Перша градація онімів ґрунтується на можливості / неможливості визначення їхнього походження.

До назв із **відомою** етимологією (яка легко простежується або відшукується у процесі лінгвістичних студій) належить більша частина українського ономастикону. Зокрема, відому етимологію мають 445 (89 %) особових імен: як слов'янських: *Мирослав* – похідне від *мир-* (*мирний, мир*) і *слав-* (*слава*); *Ростислав* – від *рост-* (*рости*) і *слав-* (*слава*); так і запозичених: *Денис* – похідне від *Dionysos* (так у грецькій міфології звали бога життєвих сил природи, вина і веселощів); *Федір* – утворене шляхом складання грецьких коренів *theos* – «Бог» і *dōron* – «дар, дарунок» (буквально: «Божий дар») [Скрипник 1996].

До назв із **невідомою** етимологією (коли немає навіть якихось більш-менш правдоподібних варіантів) належать окремі оніми передусім із таких онімних полів, як вітоніми й топоніми, а також найменування, мотив виникнення яких пов'язаний з оказіональними ситуаціями та обставинами, і назви, форма яких протягом часу їхнього існування з різних причин була перекинена до невпізнанності. Серед антропонімів таку етимологію можуть мати окремі особові імена (наприклад, на Буковині засвідчені імена *Сидонія, Глопина, Палій*, вживані як офіційні, утворені від розмовних варіантів (часто – з певними фонетичними змінами)) [Кракалія 1976, с. 182]. Загалом же в чоловічому іменнику таких пропріативів не зафіксовано.

Гіпотетичну етимологію мають окремі найменування, в основі створення яких теж знаходяться ситуації чи обставини, нетрадиційні, незвичайні у

зіставленні з основною кількістю власних назв певного розряду, зокрема особові імена (для прикладу – буковинські імена *Графіна* та *Лоренція*, можливо, утворені: перше – від розмовного варіанту *Граніна* (*Грінена*) від повного імені *Агрипина*, що, у свою чергу, виникло від чоловічого імені *Агрипа*, пор. ім'я римського полководця *Agrippa*; друге – від розмовного варіанту румунського імені *Флоренція*, що означає «квітучий» [Кракалія 1976, с. 182–183]. Серед чоловічих імен таких найменувань виявлено 55 (11 %): *Вадим* – або перське за походженням, або похідне від давньосхіднослов'янського дієслова *vaditi* – «сперечатися, викликати незгоди»; *Конон* – можливо, мотивоване грецизмом *Κόνων*, що в перекладі з давньогрецької мови означає «трудівник»; *Сила*, або *Силантій*, – походить, можливо, від латинського слова *Sila* – «назва лісу в південній Італії» або від грецького *sylē* – «право володіння».

Друга градація передбачає поділ власних назв на основі певної «зрозумілості» їхньої сутності на дві групи (проте додатково можуть бути кваліфіковані і пропріативи з хибною та народною етимологією).

До назв із **прозорою** етимологією (тобто зі зрозумілою внутрішньою формою) належать окремі групи вітонімів, топонімів і космонімів (при цьому слід зазначити, що рівень «прозорості» значною мірою визначається індивідуальними особливостями користувачів власних назв (передусім залежить від освіти, професії, захопленості тощо), а також абсолютна більшість прагматонімів, ідеонімів та ергонімів. Зокрема, з-поміж антропонімів прозору етимологію має більша частина особових імен слов'янського і власне українського походження, рідко – іншомовного (загалом 57, або 11,4 %): *Богдан* – слов'янська калька з грецького імені *Theodotos*; від *theodotos* – «даний богами»; *Віктор* – походить від латинського слова *victor* – «переможець» (прозоре не для всіх); *Владислав* – похідне від *влад-* (старослов'янське *владѣти* – «володіти») і *слав-* (буквально: «той, хто володіє славою»).

До назв із **непрозорою**, затемненою етимологією (тобто із незрозумілою внутрішньою формою) належить значна частина особових імен іншомовного походження, але обсяг такого сектора визначається освітньо-професійним рівнем мовців), (за нашими підрахунками, 443 найменування, або 88,6 %): *Артем* – похідне від грецизму *artemēs* зі значенням «здоровий, неушкоджений»; *Віталій* – похідне від латинізму *vitalis* зі значенням «життєвий»; *Макар* – похідне від грецького прикметника *makarios* зі значенням «щасливий; блаженний».

Народну етимологію можуть мати передусім вітоніми, топоніми та космоніми, зокрема серед антропонімів – окремі особові імена (на нашу думку, два пропріативи: *Броніслав* – від «броня» та «слава», а насправді – від польсь. *bronі(ć)* – «захистити, оберігати» і *slaw-* – «слава»; *Борис* – від «борись», а насправді – утворене шляхом скорочення від *Борислав*. Можливо, впливом народної етимології зумовлена зміна звукового складу більшості запозичених власних особових імен: *Агафон* → *Гапон*, *Ігнатій*

→ Гнат, Костянтин → Кость, Лаврентій → Лаврін, Лукіліан → Лука [Скрипник 1996].

Хибна етимологія передусім фіксується в антропоніміці. Це, наприклад, три особові імені: *Adrian* – від *Андрій*, а насправді – від латинізму *Adrianus* зі значенням «мешканець Адрії, держави венетів; той, хто походить з Адрії»; *Віль* – від *Вільгельм*, а насправді – скор. від *Володимир Ілліч Ленін*; *Маркел* – від *Марко*, а насправді – від імені бога віїни Марса (букв.: войовничий).

Розмежування власних назв за їхнім походженням, тобто визначення мови, з якої до нас «прийшов» той чи інший онім, передбачає насамперед виокремлення питомих та запозичених пропріативів.

Таку градацію пропонував ще В.В. Німчук у проєкті української ономастичної термінології, де власні назви за походженням розділив на питомі (незапозичені), на кшталт: *Ростислав*, *Ярослава*, та імена іншомовного походження, диференційовані на узвичаєні (*Іван*, *Марія*) та неувичаєні (*Арнольд*, *Ірма*) [Німчук 1966, с. 29–30].

У словнику-довіднику «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківська вказують, що український іменник охоплює давньогрецькі, давньоримські, давньоєврейські, скандинавські, давньоруські, західно- і південнослов'янські, західноєвропейські імена та індивідуальні новотвори [Скрипник 1996, с. 7–9].

Загалом за походженням ми пропонуємо у складі онімії української мови виділяти не лише **питомі** та **запозичені** власні назви, а й **гібридні** (для складних і складених онімів) [Торчинський 2008, с. 309], однак відразу ж зазначимо, що серед особових імен ми третього різновиду не виявили.

Таке розмежування пропріальної лексики передбачає врахування деяких функціональних факторів. По-перше, необхідно розрізняти глибоку (первинну) етимологію власних назв, яка в більшості випадків буде пов'язана з лексемами іншомовного походження, і суміжну (вторинну), яка стосується найближчого у словотвірному ряду слова, що може бути і споконвічним, і запозиченим, адаптованим відповідно до особливостей української мови. По-друге, слід розмежувати національну онімну систему, що включає до свого складу власні назви, які регулярно використовуються в мові, та онімі-екзотизми, які у практиці мовленнєвої діяльності вживаються епізодично (для надання достовірності розповіді про події або явища, пов'язані з іноземними реаліями). По-третє, інші типи пропріативів, які виділяються на основі їхнього походження, на нашу думку, можуть бути складником трьох названих вище. По-четверте, слід враховувати факт «вигадування» номінаторами певної кількості власних назв, на визначення походження яких впливають мова, якою ведеться розповідь, національність оповідача, місце і час, де відбуваються події, тощо [Торчинський 2008, с. 309–310].

Таким чином, до **питомих** онімів належать найменування, в основі яких – праслов'янські, протоукраїнські або українські лексеми.

За нашими підрахунками, слов'янське походження мають 59 імен (11,8 % від загальної кількості), наприклад: *Володимир* (має значення «той, хто володіє світом»); *Зорян* (похідне від іменника *зоря*); *Любомир* (утворене поєднанням компонентів *люб-* і *мир*). Звичайно, можна розмежувати й більш дрібні групи слов'янських особових імен, якот: західнослов'янські: *Вацлав*, *Вітольд*, *Казимир*; південнослов'янські: *Будимир*, *Драган*, *Златан*; східнослов'янські: *Богдан*, *Кім*, *Ярослав*. Ми поки що такої градації не робили, оскільки є чимало проблемних питань щодо конкретного походження слов'янських найменувань особи.

Запозиченими власними назвами вважаємо оніми, які походять від іншомовних лексем. До іншомовних пропріативів можна віднести усю екзотичну онімію, а також значну частину антропонімів, зокрема календарні особові імена. О.А. Білецький теж відзначає, що «в нашій антропонімії переважають імена іншомовного походження. У цьому одна з особливостей нашої культури, яка за своїм походженням є ніби «багатоповерховою спорудою», де кожен «поверх» стосується до якої-небудь попередньої культури». Узагалі ж індоєвропейська антропонімія, на думку вченого, сформувалася «на основі давньогрецьких, давньоіндійських, давньокельтських, давньоіталійських, давньонімецьких і частково дохристиянських балтослов'янських особових назв» [Білецький 1972, с. 120].

За нашими підрахунками, запозичених загальноукраїнських найменувань засвідчено 441 (88,2 %).

Найбільш численними є **давньогрецькі** антропоніми (214; 42,8 %): *Анатолій* (ім'я походить від грецького *ανατολή* (*анатолі*) – «мешканець східної країни Анатолії; схід, схід сонця»); *Василь* (грецьке за походженням ім'я: *basileus* – «цар»); *Петро* (в основі імені – грецька лексема *petra* зі значенням «скеля; камінь»).

Другі за продуктивністю – **латинські** особові імена (76; 15,2 %): *Валентин* (ім'я мотивоване латинським прикметником *valens* (в родовому відмінку – *valentis*) – «сильний, здоровий, міцний»); *Павло* (особове ім'я походить від латинського прикметника *paulus* – «малий»); *Роман* (латинське ім'я *Romanus* зі значенням «римський; римлянин»).

Третю групу становлять **давньоєврейські** особові найменування (64; 12,8 %): *Давид* (давньоєврейське ім'я *Dāvid* у перекладі означає «коханий, улюблений»); *Ілля* (давньоєврейське ім'я *'Eliyāh*, *'Eliyāhū* в перекладі означає «мій Бог – Ягве»); *Михайло* (давньоєврейське ім'я *Mikhā'el*, похідне від *mī-khā-'el* mT-kha-'il – «хто як Бог»; буквально: «рівний Богові»).

Останнім часом, можливо, у зв'язку з активним поступом українців у Європу, зростає кількість західноєвропейських особових назв, особливо **німецьких** (30; 6 %): *Альберт* (ім'я запозичене з німецької мови (*Albert*), скорочений варіант імені *Адальберт* (*Adalbert*), похідного від давньонімецьких слів *adal* – «шляхетний, благородний» і *beraht* – «знаменитий»); *Карл* (німецьке ім'я *Karl* походить

від давньонімецького *karl* – «тямущий чоловік»); *Роланд* (німецьке ім'я (латинська форма *Rolandus*), похідне від давньонімецьких лексем *hrōd* – «слава» і *land* – «країна»; буквально: «той, хто прославляє країну») та **англійських** (19; 3,8 %): *Альфред* (ім'я запозичене з англійської мови (*Alfred*, давньоанглійське *Aelfrid*), де *self*, *alf* – «ельф» (у германській міфології – лісовий або водяний дух); *raed*, *red* – «рада, мудрість»); *Едгар* (ім'я мотивоване давньоанглійськими складниками *ead* – «щасливий, багатий» і *gar* – «спис»; буквально: «багатий воїн»); *Оскар* (ім'я походить від англосаксонських лексем *Ase* – «Бог» і *gar* – «спис»).

Кількісно менш поширені, проте достатньо популярні **скандинавські** антропоніми (6; 1,2 %): *Аскольд* (ім'я походить від староскандинавського *Hǫskuldr*, можливо, пов'язаного з давньонімецькими *ask* – «спис» і *waltan* – «правити»); *Ієор* (скандинавське ім'я *Ingvarr* походить від *Ingvio* – «бог достатку» і *varr* – «охороняти, захищати»; буквально: «охоронець, захисник Інгве»); *Олег* (староскандинавське ім'я *Helgi* – «святий, священний»).

Малопродуктивні імена **французькі** (4; 0,8 %): *Ален* (французьке ім'я, що в перекладі означає «згідний»); *Жан* (французьке особове ім'я *Jean*, тотожне давньоєврейському за походженням найменуванню *Іван* (*Yōchānān*, *Yəhōchānān*), яке в перекладі означає «Ягве (Бог) змилосердився; Ягве (Бог) помилував»); *Раймонд* (французьке ім'я *Raymond*, похідне від німецьких *Reimund*, *Raimund*, в основі яких – давньонімецькі лексеми *ragin* зі значенням «вирок богів») і *мунт*, що означає «захист; захисник») і **кельтські** (3; 0,6 %): *Алан* (різні етимологічні гіпотези імені: кельтська – «скала»; осетинська – плем'я аланів; іранська – «божественний, благородний»; казахська – «простір»; єврейська – «дуб»); *Артур* (кельтське ім'я *Arktur* (*Arkthur*), похідне від *art(h)* – «ведмідь»); *Дональд* (ім'я британо-кельтського походження зі значенням «володар»). Суперечливим є походження імені *Георг* (0,2 %), яке більшість дослідників вважає похідним від **румунського** варіанту імені *Георгію* зі значенням «селянин».

Відносно продуктивною є і група **близькохідних** імен (21; 4,2 5), у складі яких можна виокремити (не завжди чітко) іменування **арабські**: *Арефа* (ім'я мотивоване арабською лексемою *charatha* – «обробляти землю, орати»; буквально: «орач»; можливо, пов'язане із грецьким словом *aratē* – «доблесть, добродієність»); *Ахмад* (арабське ім'я, що в перекладі означає «той, хто заслуговує похвали», «найславніший», «той, хто постійно дякує Богу»); *Емір* (ім'я в перекладі з арабської мови означає «принц», «князь»), **тюркські**: *Руслан* (тюркське за походженням особове ім'я, пор. турецьке *arslan*, чуваське *арслан* – «лев»); *Тамерлан* (мусульманське ім'я тюркського походження, споріднене з антропонімом *Тимур*, що має значення «залізо»); *Тимур* (за походженням ім'я монгольське, запозичене через посередництво тюркських мов; в основі номінації – слово *tīmūr* (*demir*) зі значенням «залізо»), **перські**: *Булат* (ім'я мусульманського походження, у

перекладі з перської мови означає «сталевий»); *Наріман* (ім'я походить із перської мови і в перекладі означає «безстрашний богатир; сильний духом»); *Рустам* (ім'я перського походження зі значенням «могутній; сильний»; аналогічна семантика і тюркського варіанта цього імені *Рустем*), **кримськотатарські**: *Айдер* (кримськотатарське / турецьке ім'я (тюркське за походженням) в перекладі означає «подібний до місяця»); *Рефат* (татарське ім'я зі значенням «величний; гордий»); *Сервер* (татарське ім'я зі значенням «служитель; предводитель»), **арамейське**: *Сава* (можливо, арамейське за походженням особове ім'я, утворене від лексеми *sābhā* – «старий, дід»).

Осібно назвемо **кавказькі** імена (3; 0,6 %): *Армен* (більш поширеною є гіпотеза, що це вірменське ім'я зі значенням «вірменська людина; вірменин»); *Вахтанг* (грузинське ім'я, запозичене з перської мови зі значенням «вовче тіло»); *Тигран* (вірменське ім'я, що в перекладі означає «священна особа»).

Запозичені власні назви мають і деякі інші додаткові ознаки, пов'язані з формою запозичення, рівнем засвоєння запозичених назв тощо. Зокрема, запозиченими є й цілком засвоєні українською мовою слова, і ті, які мають відтінок іншомовності; відповідно можна розрізняти **засвоєння** – запозичені слова, що вже повністю пристосувалися до мови, **власне запозичення** – слова, у яких процес пристосування ще не завершився, які ще зберігають забарвлення іншомовності, та екзотизми – слова з особливо виразним забарвленням іноземності. За нашим підрахунками, серед чоловічого іменника зафіксовано:

163 засвоєні найменування (32,6 %): *Андрію* (грецьке за походженням ім'я, в основі якого лексема *ánēr* (*anēr*) зі значенням «чоловік», «людина»; також ім'я пов'язують зі словами *ándreia* (*andréia*) – «сміливий, важливий»); *Іван* (давньоєврейське ім'я *Yōchānān*, *Yəhōchānān*, що в перекладі означає «Ягве (Бог) змилосердився; Ягве (Бог) помилував»; буквально: «Божа благодать; дар богів»); *Тарас* (похідне від грецького дієслова *tarassō* – «бентежу, турбую»; буквально: «бунтівник»);

129 власне запозичених (25,8 %): *Бартоломію* (грецьке ім'я *Bartholomais*, у свою чергу, похідне від арамейського антропоніма *Bar-Talmay* – «син Толмая» (*bar* – «син» і *Talmay* – ім'я); за іншим тлумаченням – «син бородатого», «син зораного лану», «син ріллі»); *Гурію* (ім'я давньоєврейського походження: *gūr* – «левеня, молодий лев»); *Еміль* (німецьке ім'я, що походить від римського родового імені *Aemilius*; можливо, від латинізму *aemulus* – «послідовник; ревнитель»);

149 екзотизмів (29,8 %): *Готфрід* (німецьке ім'я, що складається з двох компонентів: *Gott* – «Бог» і *Fried* – «мир»); *Людвіг* (німецьке ім'я, у складі якого лексеми *hlut* – «відомий, гучний» і *wig* – «боротьба, бій»); *Отто* (німецьке особове ім'я *Otto* давньовірменське походження зі значенням «власник, спадкоємець, багатий»).

Висновки. Отже, ми підтверджуємо загальновідому серед антропонімістів думку, що

більшість українських особових імен походить із давньогрецької, латинської, давньоєврейської та слов'янських мов. Водночас зазначаємо, що останнім часом, завдяки активним міграційним рухам, значно зросла кількість західноєвропейських антропонімів, трапляються і близькосхідні та кавказькі пропріальні одиниці.

До питомих ми віднесли антропоніми слов'янського походження, а серед неавтохтонних пропріальних одиниць майже однакову продуктивність мають засвоєні, власне запозичені та екзотичні імена.

Практично відсутні оніми з хибною та народною етимологією, а також штучні номінації; натомість домінують пропріативи з відомою непрозорою етимологією.

Абсолютна більшість чоловічих особових імен виникла природним шляхом.

На часі – детальна систематизація особових імен українців за структурою, способом творення, семантикою твірної основи, мотивацією та багатьма іншими критеріями, що дозволить сформулювати цілісне науково достовірне уявлення про цей розряд онімної лексики.

Література

1. Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания: (Ономастика). Киев: Изд-во КГУ, 1972. 209 с.
2. Кракалія Л.В. Про словник буковинської антропонімії. *Питання сучасної ономастики*. Київ: Наукова думка, 1976. С. 179–183.
3. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія: (Проект). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ: Наукова думка, 1966. Вип. 1. С. 24–43.
4. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва: Наука, 1988. 192 с.
5. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: словник-довідник. За ред. Русанівського В.М. Київ: Наукова думка, 1996. 335 с.
6. СУОТ – Словник української ономастичної термінології. Уклад.: Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
7. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький: Авіст, 2008. 548 с.
8. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 508 с.
9. SO – Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. Pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślakowej przy współ J. Dumy. Warszawa – Kraków: Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002–2003. T. 1–2.

References

1. Beletskiy A.A. (1972) Leksikologiya i teoriya yazykoznanija: (Onomastika) [Lexicology and Theory of Linguistics: (Onomastics)]. Kiev: Izd-vo KGU. 209 s. [in Russian].
2. Krakaliia L.V. (1976) Pro slovnyk bukovynskoi antroponimii [About the dictionary of Bukovinian anthroponymy]. *Pytannia suchasnoi onomastyky*. Kyiv: Naukova dumka. S. 179–183 [in Ukrainian].
3. Nimchuk V.V. (1966) Ukrainka onomastychna terminolohiya: (Proekt) [Ukrainian onomastic terminology: (Project)]. *Povidomlennia Ukrainskoi onomastychnoi komisii*. Kyiv: Naukova dumka. Vyp. 1. S. 24–43 [in Ukrainian].
4. Podolskaya N.V. (1988) Slovar russkoy onomasticheskoy terminologii [Dictionary of Russian Onomastic Terminology]. Moskva: Nauka. 192 s. [in Russian].
5. Skrypnyk L.H., Dzyatkivska N. P. (1996) Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk [Proper names of people: dictionary-reference book]. Za red. Rusanivskoho V.M. Kyiv: Naukova dumka. 335 s. [in Ukrainian].
6. Slovnyk ukraïnskoi onomastychnoi terminolohii (2012) [Dictionary of Ukrainian Onomastic Terminology]. Uklad.: Buchko D.H., Tkachova N.V. Kharkiv: Ranok-NT. 256 s. [in Ukrainian].
7. Torchynskiy M.M. (2008) Struktura onimnoho prostoru ukraïnskoi movy [The structure of the onyms space of the Ukrainian language]. Khmelnytskyi: Avist. 548 s. [in Ukrainian].
8. Triiniak I.I. (2005) Slovnyk ukraïnskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 508 s. [in Ukrainian].
9. Słowiańska onomastyka. (2002–2003) Encyklopedia. Pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślakowej przy współ J. Dumy. Warszawa – Kraków: Wyd-wo Naukowe Warszawskie, T. 1–2 [in Polish].

ETHYMOLOGICAL FEATURES UKRAINIAN PROPER PERSONAL NAMES

Abstract. Despite the fact that personal names are one of the oldest categories of onymic vocabulary, there are still no works of a general nature, which would contain information about the origin, functioning and other features of such anthroponyms. The purpose of our work is to determine the etymological features of Ukrainian proper personal names on the basis of male names; attention is paid to the origin and the way of occurrence of such proprietary units. The reference dictionaries of L.H. Skrypnyk and N.P. Dzyatkivska and I.I. Triiniak, as well as the own dictionary of Ukrainian names, consisting of 500 productive anthroponyms in Ukraine, are taken as a basis.

In the course of the study, the opinion that the majority of Ukrainian personal names comes from the Ancient Greek (42,8%), Latin (15,2%), Hebrew (12,8%) and Slavic (11,8%) languages was confirmed by the generally known among anthroponymists. At the same time, we note that recently, due to active migration movements, the number of Western European anthroponyms has significantly increased (12,6%), there are also Middle Eastern (4,2%) and Caucasian (0,6%) propriatives. Borrowing can be done directly or through other languages.

Indigenous anthroponyms (11,8 %) include anthroponyms of Slavic origin. Assimilated names (32,6 %), actually borrowed (25,8 %) and exotic (29,8 %) names have almost the same productivity among non-indigenous proprietary units (88,2 %). There are almost no onemes with false (0,6%) and folk (0,4%) etymology; instead, propriatives with a known (89 %) opaque (88,6 %) etymology dominate; much less often there are onemes with a hypothetical (11 %) or transparent (11,4 %) etymology.

The vast majority of male personal names arose naturally (98,4 %), and only 1,6% of anthroponomination can be classified as artificial.

The next step is a detailed systematization of the personal names of Ukrainians in terms of structure, method of creation, semantics of the formative basis, motivation and many other criteria, which will form a holistic scientifically reliable idea of this category of onymic vocabulary.

Keywords: anthroponym, borrowed name, etymology, origin personal name, specific name.

© Торчинський М., 2021 р.

Михайло Торчинський – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології Хмельницького національного університету, Хмельницький, Україна; natatora@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5268-0237>

Mykhailo Torchynskyi – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology at Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine; natatora@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5268-0237>

АДЭТНАНІМІЧНЫЯ ЎТВАРЭННІ Ў АНАМАСТЫЧНАЙ ПРАСТОРЫ БЕЛАРУСІ

Навуковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.1'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).447–454

Тачыла Н. Адэтанімічныя ўтварэнні ў анамастычнай прасторы Беларусі; колькісць бібліяграфічных джерел – 29; мова білоруська.

Анатацыя. Артыкул прысвечаны апісанню анамастычных найменняў, што маюць у сваім складзе этнонімы беларус, гот, жамойд, кацян, мадзяр, мангол, пшэк, фін, француз, чаркэс, яўрэй, амерыканец і функцыянуюць у гаворках Беларусі. Мэтай артыкула з'яўляецца выяўленне этнонімаў і адэтанімічных утварэнняў, якія зафіксаваны ў гаворках Беларусі, вызначэнне іх лінгвістычнага статусу, правядзенне лексіка-семантычнага і структурна-словаўтваральнага аналізу, усталяванне сувязяў уласна этнанімічнага матэрыялу з мікратапонімамі і антрапонімамі. Рэалізацыя мэты патрабуе вырашэння наступных задач: выявіць анамастычныя адзінкі, што маюць у сваім складзе этнонім, даць ім кароткую характарыстыку; сабраць і сістэматызаваць фактычны матэрыял (мікратапонімы і антрапонімы, утварэння ад этнонімаў) метадам суцэльнай выбаркі з анамастычных і іншых слоўнікаў, манаграфій, навуковых прац, серыі кніг-хронік "Памяць"; зрабіць класіфікацыю адэтанімічных мікратапонімаў і антрапонімаў, апісаць іх структурна-словаўтваральныя, лексіка-семантычныя асаблівасці.

Прааналізаваны асноўныя працы, даследаванні вядомых навукоўцаў Беларусі ў галіне анамастыкі (М. Бірыла, Ю. Гурская, Г. Мезенка, А. Рагалеў, В. Шур і г. д.); паказаны падыходы да вывучэння анамастычных адзінак; выяўлены праблемныя анамастычныя адзінкі, аналіз якіх не знайшоў дэталёвага апісання і застаўся пазаўвагай даследчыкаў. Усяго зафіксавана 66 назваў, выяўленыя адзінкі былі размешчаны па іх значэнню ў групы: антрапонімы (32), аронімы (8), аграонімы (3), мікратапонімы (6), драмонімы (4), гадонімы (10), некронім (2), дрымонім (1). Адэтанімічныя мікратапонімы, выяўленыя намі, у сваёй большасці – гэта складаныя, двухслоўныя адзінкі (20 фіксацый), для якіх характэрна лексікалізацыя спалучэнняў з двух кампанентаў (суб'ектаў і атрыбутаў).

Ключавыя словы: гаворкі Беларусі, этнонім, онім, антрапонім, мікратапонім, аграонім, аронім, эргонім, дрымонім, драмонім, некронім, віконім, тапонім, тапонім, анамастычныя адзінкі, народ, апелятыў, фармант, трансанімізіцыя, адэтанімічнае ўтварэнне, спосаб утварэння.

Пастаноўка праблемы. Геаграфічныя і этнічныя назвы, а таксама ўласныя імёны знаходзяцца ў сістэмнай узаемасувязі, а гэта ўзаемасувязь напрамую залежыць не толькі ад асноў і фармантаў, а таксама і ад палітычных, гістарычных, сацыяльных умоў, ад адметнасцей ландшафту краю і практычнай дзейнасці мясцовых жыхароў, моўных традыцый народа.

Разгляд адэтанімічных географічных і антрапанімічных назваў у гаворках Беларусі застаецца актуальным, так як у працэсе жыццядзейнасці знікаюць назвы мясцовых аб'ектаў, размешчаных у сярэдзіне населеных пунктаў або многіх прыродных аб'ектаў – узвышшаў, палёў, палянак і г. д., таму фіксацыя і сістэматызацыя гэтых назваў дапамагае захаваць інфармацыю для наступных пакаленняў.

На сучасным этапе вельмі важна працягваць вывучаць, сістэматызаваць і дапаўняць новым матэрыялам набыткі папярэдніх часоў, так як уласныя географічныя назвы (адэтанімічныя мікратапонімы, драмонімы, дрымонімы, аграонімы і інш.), узнікаюць у пэўны перыяд часу, потым страчваюцца ў выніку сацыяльна-грамадскіх, палітычных, гістарычных змен.

Этнонімы і адэтанімічныя адзінкі з цягам часу могуць змяняць сваю сэнсавую напўняльнасць, прычым унутраны змест некаторых этнонімаў і ўтвораных ад іх адзінак у розных храналагічных перыядах можа адрознівацца вельмі істотна (*прусы, ліцвіны/літвіны/літоўцы, цыганы*). Паняцці ў межах адной этнонімнай назвы

знаходзяцца ў пастаянным руху, адлюстроўваючы тым самым змены ў этнічным развіцці свету або змены этнічных уяўленняў (*пшэкі, жыды, маскалі, хахлы*). Вывучаючы этнонімы ў складзе мікратапонімаў, патрэбна ўлічваць сацыяльна-гістарычную абумоўленасць этноніма, што ўплывае на з'яўленне новых назваў, страту старых або змены яго рэальнага зместу (у гэтым выпадку этнонім можа стаць 'чыстым' знакам для абазначэння пэўнага зместу).

Аналіз даследаванняў. У пачатку мінулага стагоддзя пачалі развівацца анамастычныя даследаванні беларускіх географічных назваў (тапонімаў, айконімаў, гідронімаў, антрапонімаў і г. д.) і этнічных імёнаў. Найбольш значымымі з'яўляюцца працы прафесара А.Ф. Рогалева, які упершыню (1988 г.) у беларускай анамастыцы правёў грунтоўны аналіз 375 адзінак назваў населеных пунктаў, утвораных на аснове этнонімаў, што мелі адносіны да тэрыторыі Беларусі ў пісьмовы перыяд яе гісторыі (найменні больш за 750 айконімаў) [Рогалеў 1988, с. 200]. У доктарскай дысертацыі даследчык працягнуў працу па вывучэнні этнагонімаў, пераважна назваў населеных пунктаў, у гістарычным аспекце (сярэдня ІІ ст. д.н.э. – XVIII ст. н.э.) [Рогалеў 1996, с. 7]. Навукоўца выявіў і прааналізаваў этнічныя і моўныя кантакты розных этнадыялектных груп у межах нашай краіны, назваў тыя групы насельніцтва, якія па розным прычынам з'явіліся на тэрыторыі сучаснай Беларусі, аднак такія адзінкі, як мікратапонімы,

аграонімы, дрымонімы, драмонімы, агаронімы, антрапонімы адэтнанімічнага паходжання і інш., а таксама функцыянаванне некаторых этнонімаў (кітаец, немец, француз, японец), што бытуюць у сучасных гаворках Беларусі, напрыклад, функцыянаванне этнонімаў у пераносным значэнні (француз, кітаец – у значэнні аўтамабіль, тэлефон і г.д.), не з’яўляліся аб’ектам яго даследавання, па-за ўвагай даследчыка засталася і такое пытанне, як сістэматызацыя і класіфікацыя адэтнанімічных назваў, усталяванне онімаўтваральных ланцужкоў: этнонім – гуд → антрапонім – *Гуд* → айконім – *Гуды*; этнонім – германец → харонім – *Германія* → віконім – *Германія* і г. д.

Т.М. Аліферчык, якая правяла аналіз заходнепалескіх этнонімаў і мікратапонімаў у этналінгвістычным асветленні, выявіла віды этнакультурнай інфармацыі ў тапонімах: базаеая – лексічная значэнне, нябазавая – звязана са структурай грамадства і асабістымі адносінамі, дала вызначэнне выразу этнакультурная інфармацыя, рэканструіравала ландшафтную мадэль прасторы ў тапаніміі, выявіла характэрныя прасторавыя параметры на падставе дадзеных заходнепалескай тапаніміі, прааналізавала больш за 700 матываваных анамастычных адзінак: мікратапонімаў і айконімаў, дала характарыстыку 35 адэтнанімічным айконімам тыпу *Татарынавічы Драг.*, *Татар’я Драгичын*, *Цыгань Лях*. [Аліферчык 2011, с. 6].

І.А. Гапоненка падкрэслівае ў сваіх працах цесную сувязь этнонімаў з антрапонімамі і тапонімамі, звяртаецца да праблемы этнонімаў: варыянтнасць харонімаў, пакладзеных у аснову этнонімаў (Расея – Велікароссія; Вялікарусія – Вялікарусь) (англічане, англікі, англійцы), недапрацаванасць абазначэння этнанімічных паняццяў, суіснаванне розных дыяхранных этнанімічных форм (расейцы – маскоўцы; палякі – ляхі; жыды – яўрэі і г. д.) [Гапоненка 2012, с. 234].

В.А. Жучкевіч прааналізаваў асобныя этнатапонімы (*Цыганы*, *Татарынавічы*, *Літва*, *Ляхі* і г.д.), зафіксаваныя на тэрыторыі Беларусі, апісаў агульныя прынцыпы, заканамернасці, крыніцы і метады тапанімічных даследаванняў [Жучкевіч 1968, с. 218]. Этнограф М.Я. Грынблат вывучаў у гісторыка-этнаграфічных і тапанімічных працах некаторыя тапонімы Беларусі [Грынблат 1959, с. 45].

Этнонімы ў структуры беларускіх дыялектных фразеалагізмаў разглядае даследчык М.А. Даніловіч, які выяўляе цэлы шэраг фразеалагізмаў, структурным кампанентам якіх з’яўляецца этнонім; назоўнік або прыметнік, што ўтвораны ад этноніма. Вучоны адзначае, што этнонімы фігуруюць у розных пластах лексікі, і што ў сучаснай беларускай мове існуе больш за 78 этнічных найменняў, ад якіх ўтворана 400 тапонімаў для абазначэння 760 населеных пунктаў рэспублікі [Даніловіч 2015, с. 44].

В.П. Лемцюгова ў працы “Беларуская айканімія: лінгвістычны аналіз назваў населеных

пунктаў Мінскай вобласці” прадстаўлены аналіз тапонімаў і ўтваральных сродкаў. У навукова-папулярных эцюдах “Тапонімы распаўядаюць”, у працы “Назвы тыпаў паселішч”, даследчыца дае культуралагічную характарыстыку тапонімам Беларусі, вылучае тапонімы адэтнанімічнага паходжання (*Гайдамакі*, *Крывічы*, *Гуды*, *Мазуры*, *Чаркасы*), праводзіць аналіз толькі некаторых адэтнанімічных адзінак [Лемцюгова 1970, с. 4].

Мазырскі прафесар В.В. Шур адзначае важную ролю этнатапонімаў у даследаванні як уласна моўных з’яў, так і фактаў этнічнай гісторыі, аўтар звяртае ўвагу на тое, што “этнонімы таксама могуць з’яўляцца назвамі-мігрантамі” і прыводзіць у прыклад этнонімы літвіны, які з’яўляўся гістарычнай назвай беларусаў, асабліва часта ён ўжываўся ў канцы XVIII ст. пасля далучэння нашай зямлі да Расійскай імперыі, удакладняе значэнне этноніма прусы, ад якога ўтвораны некаторыя беларускія тапонімы (*Прусы* – вёскі ў Капыльскім, Салігорскім, Старадарожскім раёнах; *Прусіна* – вёска ў Касцюковіцкім раёне), праслежвае этымалогію і функцыянаванне этнонімаў татары, туркі, латышы і інш. [Шур 1998, с. 222].

Так, у навуковым выданні “Мікротопонімія Мозырскога Полесья” Г.А. Іванова выяўляе, аналізуе мікратапонімы, што сустракаюцца ў гаворках Мазыршчыны (у тым ліку і адэтнанімічнага паходжання), дае ім лінгвістычную, гісторыка-краязнаўчую, прыродна-геаграфічную характарыстыку [Іванова 2003, с. 21].

Большасць мікратапонімаў утвараецца на базе мясцовай лексікі, таму даследчыца спалучае ў тлумачэнні назваў дыялектныя і літаратурныя крыніцы, аднак значэнні некаторых этнанімічных назваў засталіся па-за ўвагай навукоўцы і патрабуюць удакладнення, больш шырокага апісання, сістэматызацыі і структурна-словаўтваральнага аналізу. Адэтнанімічным тапонімам і антрапонімам прысвечаны некаторыя раздзелы або падраздзелы ў працах такіх даследчыкаў, як М.В. Бірыла, Н.А. Багамольнікава, Г.М. Мезенка, А.А. Станкевіч і г. д.

Вывучэннем паселішчаў, што змянілі сваю назву з цягам часу, інакш кажучы, перайменаваных паселішчаў займаецца Мазырская даследчыца А.В. Кавалёва. У сваёй працы “Слоўнік перайменаваных паселішчаў Беларусі”, аўтарка складае рэестр страчаных найменняў, сістэматызуе і выяўляе тыповыя асновы новых (сучасных) айконімаў і страчаных адзінак, якія засведчаны на Беларусі з 1917 па 1991 гады [Кавалёва 2013, с. 4]. Сярод страчаных назваў навукоўца фіксуе 13 айконімаў з асновай-этнонімам – *Жыдава Буда*, *Жыдавічы*, *Жыдаўшчына*, *Малья Ляхі*, *Мазураўка*, *Літоўскі Бор*, *Радзівілімонты* і г.д. [Кавалёва 2013, с. 119, 122, 125].

Патрэбна адзначыць, што на тэрыторыі суседняй Расіі, этнонімы і адэтнанімічныя адзінкі з’яўляліся аб’ектам многіх даследаванняў, працы такіх вядомых навукоўцаў, як У.А. Ніканаў, Н.У. Падольская, У.І. Супрун, А.В. Суперанская, В.М. Тапароў і інш., прысвечаны апісання праблеме

межаў этноніма, матываванасці яго значэння, семантычнай класіфікацыі. Р.А. Агеева ў кнізе “Страны і народы” дае адказы на такія актуальныя пытанні, як “Адкуль узяліся назвы сучасных дзяржаў? Як яны суадносяцца з назвамі народаў? Чаму ў рускай мове ёсць двойныя назвы для адной і той жа краіны: Вялікабрытанія (Англія), Нідэрланды (Галандыя)?”. Даследчыца падрабязна расказвае аб этнічнай гісторыі кожнага народа, на аснове якіх старажытных плямёнаў ён складваўся, якія шляхі яго міграцыі па прасторах Расіі і сумежных краін, разглядае таксама пытанне пра змены ў адміністрацыйна-тэрытарыяльнай прыналежнасці этнасаў, аналізуе шырокі матэрыял аб этнонімах, якія існуюць у рускай і іншых мовах [Агеева 1990]. Праблемамі этнонімаў і адэтнанімічных утварэнняў займаліся і такія навукоўцы, як Р.Г. Жамсаранава – вывучала мангольскія этнонімы і ўтвораныя ад іх адзінкі [Жамсаранава 2011]; В.Д. Дзячэнка – займаўся праблемай этнапаніміі Украіны [Дзячэнка 1962]; Э.Ю. Папова прааналізавала адэтнанімічныя ўтварэннямі Рускай Поўначы, у сваім даследаванні навукоўца ўсталявала сувязь этнонімаў (рускіх этнонімаў, якія называюць фіна-вугорскія народы) з тапонімамі і антрапонімамі рэгіёну – Поўначы еўрапейскай часткі Расіі, прасачыла эвалюцыю рускіх этнаантрапонімаў і этнатапонімаў па дадзеных гістарычных дакументаў [Папова 1999]; А.І. Грышчанка вывучаў функцыянаванне экзаэтнонімаў, экспрэсіўных этнонімаў (хахол, бульбаш, жыд і інш.) [Грышчанка 2007]; праблеме этналінгвістычнага даследавання Рускай Поўначы прысвечана манаграфія А.Л. Беразовіч, якая зрабіла аналіз шырокага масіва традыцыйнай рускай тапаніміі, сабранай, пераважна, ў палявых умовах на тэрыторыі Рускай Поўначы, распрацавала метадыку здабывання этнакультурнай інфармацыі з тапанімічнай сістэмы. Асаблівую ўвагу аўтар надала праблеме рэканструкцыі сістэмы народных уяўленняў аб прасторы – рэальным геаграфічным, і асвоеным падчас чалавечай дзейнасці [Беразовіч 2009].

Паводле М.В. Бірылы, для ўтварэння імёнаў-мянушак выкарыстоўвалася лексіка розных семантычных груп (назвы свойскіх жывёл: Баран; назвы дзікіх звяроў і грызуноў: Бобр; назвы свойскіх птушак: Гусак; назвы хатняй пасуды: Гладыш і многія другія), сярод гэтых 29 семантычных груп, вылучаецца невялікая група: “Назвы народаў і этнічныя групы”: *Жамойцін; Казак; Каішуба; Козарін; Літвін, Літвінко, Латоўка; Лях, Ляшко; Мазурко; Маскаль, Масквіянцін; Паляк; Русін; Татаран* і інш. [Бірыла 1966, с. 18].

Даследаваннем антрапонімаў, утвораных на аснове этнонімаў, займалася Ю.А. Гурская, якая прасачыла этапы ўтварэння старажытных этнаантрапонімаў. У манаграфіі “Древние фамилии современного белорусского ареала на славянском и балтийском фоне”, даследчыца зрабіла аналіз некаторых старажытных прозвішчыў з асновамі-этнонімамі (гуд, літовец, літвін, латыш, русін і г. д.) [Гурская 2007, с. 178, с. 181]. У манаграфіі

“Віцебшчынаваўласнымі імёнах: мінулае і сучаснасць” Г.М. Мезенка, В.М. Ляшквіч, Г.К. Семяньковай адзін з падраздзелаў прысвечаны семантычным асаблівасцям прозвішчнаўтваральных асноў [Мезенка 2006, с. 119]. У сектары “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія называюць асоб па этнічнай і нацыянальнай прыналежнасці” называюцца толькі некаторыя адэтнанімічныя прозвішчы *Італьянцаў; Грэкаў; Лях*, прозвішчы тыпу *Лицвін, Лицвянкоў* адносяцца да апелятываў, што называюць літоўцаў, таму, на нашу думку, адзінкі гэтага сектару павінны даследавацца болей падрабязна, а іменна, іх семантыка, спосабы ўтварэння, сувязь з другімі онімамі, функцыянаванне патрабуюць болей грунтоўнага вывучэння.

Такім чынам, прааналізаваныя намі працы, што змяшчаюць багаты навукова-практычны вопыт вядомых беларускіх і замежных даследчыкаў анамастычнай лексікі, уяўляюць вялікую навуковую вартасць для напісання нашага артыкула і даюць магчымасць на падставе зробленага, болей глыбокага прааналізаваць тыя адзінкі, што не знайшлі грунтоўнага апісання (адэтнанімічныя ўтварэнні: мікратапонімы, дрымонімы, гелонімы, антрапонімы і г. д.), зрабіць іх класіфікацыю, прасачыць функцыянаванне некаторых адзінак у гаворках Беларусі.

Мэта і задачы артыкула. Мэтай артыкула з’яўляецца выяўленне этнонімаў і адэтнанімічных утварэнняў, якія зафіксаваны ў гаворках Беларусі, вызначэнне іх лінгвістычнага статусу, правядзенне лексіка-семантычнага і структурна-словаўтваральнага аналізу, усталяванне сувязяў уласна этнанімічнага матэрыялу (этнонімы, якія зафіксаваны ў гаворках Беларусі) з мікратапонімамі і антрапонімамі. Рэалізацыя мэты патрабуе вырашэння наступных задач:

1) выявіць анамастычныя адзінкі, што маюць у сваім складзе этнонім *беларус, гот, жамойд, кацан, мадзяр, мангол, піэк, фін, француз, чаркэс, яўрэй, амерыканец*, якія сустракаюцца ў гаворках Беларусі, даць ім кароткую характарыстыку;

2) сабраць і сістэматызаваць фактычны матэрыял (мікратапонімы і антрапонімы, утвораныя ад этнонімаў) метадам суцэльнай выбаркі з анамастычных і іншых слоўнікаў, манаграфій, навуковых прац, серыі кніг-хронік “Памяць”;

3) зрабіць класіфікацыю адэтнанімічных мікратапонімаў і антрапонімаў, апісаць іх структурна-словаўтваральныя, лексіка-семантычныя асаблівасці;

Метады і метадыка даследавання. 1. Збор фактычнага матэрыялу. Адабрана 66 адзінак з наступных крыніц: “Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны”; “Айканімія Гомельшчыны: Слоўнік”; “Слоўнік мікратапонімаў Магілёўшчыны”; “Мікратапонімія Мозырскага Полесься”; “Тураўскі слоўнік” у 5-ці т.; “Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі”; матэрыялы з незавершанай і неапублікаванай лексікаграфічнай працы “Слоўнік беларускіх прозвішчаў” М.В. Бірылы; “Словарь Древнерусских личных собственных

имён”, з даведнікаў, манаграфій і аўтарэфератаў вядомых лінгвістаў. 2. Апрацоўка колькаснай інфармацыі. 3. Класіфікацыя адзінак у лакальнай групы (антрапонім, мікратапонім, аграонім, эргонім, дрымонім, драмонім, некронім, гадонім, катайконім, топонім і інш.).

Прадстаўленне асноўнага матэрыялу.

Этнонімы (ад грэч. *Ethnos* – племя, народ, опунта – імя) – пласт лексікі, у кожнай мове прадстаўлены назвамі розных этнічных супольнасцяў: нацый, народаў, народнасцей, плямёнаў, племянных саюзаў, родаў. А.В. Суперанская разглядае іх як “групавыя абазначэнні людзей, якія вылучаюць асоб, што маюць пэўныя этнічныя характарыстыкі, з масы іншых людзей, якія не валодаюць гэтымі характарыстыкамі” [Суперанская 1973, с. 205]. Пад адэтнанімічнымі ўтварэннямі мы разглядаем мікратапонімы, якія ўзыходзяць да этнонімаў.

Мікратапонімы – гэта клас геаграфічных назваў, якому ўласцівы свае асобныя рысы; назвы невялікіх аб’ектаў – курганаў, магільнікаў, стаянак розных стагоддзяў, найменні палёў, урочышчаў, лясоў, вуліц, балот і інш., на моўныя формы якіх уплываюць асаблівасці рэалій, гэтыя адзінкі адлюстроўваюць памяць аб гістарычных з’явах, што адбываліся на тэрыторыі Беларусі і аставілі глыбокі след у калектыўнай памяці народа [Шклярык 2018, с. 27].

У артыкуле мы будзем разглядаць аनाмастычныя адзінкі, што маюць у сваім складзе этнонім: *беларус, гот, жамойд, кацян, мадзяр, мангол, піэк, фін, француз, чаркэс, яўрэй, амерыканец*.

На пачатку будзе дадзена тлумачэнне пэўнага этноніма, далей адабраныя адзінкі будуць размешчаны па іх значэнню ў групы.

Беларусы – усходнеславянскі народ, асноўнае насельніцтва Рэспублікі Беларусь. Метадам выбаркі з анамастычных слоўнікаў, тэлефонных даведнікаў, серыі беларускіх кніг-хронік ‘Памяць’, былі выяўлены *антрапонімы* (асабовыя імёны, мянушкі, прозвішчы [Суперанская 1973, с. 174] – *Беларус* Гом. Нар., Маз. *Беларусаў* Бр. Кам.; Гом. Лельч.; Гр. Іў., Лід. *Беларусец* Маг. Бабр.; Мін. Уздз. *Беларускі* Віц. Арш., Сен. (4 адзінкі, варыянты прозвішчаў з асновай-этнонімам *беларус*).

Готы – германскі народ II–IX стагоддзяў, які да VIII стагоддзі адыгрываў значную ролю ў гісторыі Еўропы. Гэта былі германскія плямёны, верагодна, скандынаўскага паходжання, якія гаварылі на усходнегерманскай гоцкай мове (для якой біскуп Ульфільд ў IV стагоддзі распрацаваў гоцкую пісьменнасць). У першыя стагоддзі нашай эры яны прарабілі шлях са Швецыі да Чорнага мора і ракі Дунай, дасягнуўшы самых аванпостаў Рымскай імперыі.

Антрапонімы, што маюць ў сваім складзе этнонім *гот*: *Гота* Бр. Бар.; Гр. Лід.; Мін. Стаўб.; *Готкавіч* Мін. Маладз. *Готаў* Гом. Ветк. (3 адзінкі).

Жамойда – такназываліна Беларусі ўраджэнцаў з этнічнай Літвы. У слоўніку М. Фасмера даецца паходжанне прозвішчаў *Жамойта, Жамойда, Жамойць* ад літ. *zemailis* – літовец, жыхар Жамайціі,

жмудзін [Фасмер 1986]. *Žemaičiai* – у XIII–XV стст. назва паўночна-заходняй часткі Літвы, другую частку называлі *Aukštaičiai*. Назва гістарычнай вобласці Літвы – Жамайціі, якая ўвайшла ў склад Вялікага Княства Літоўскага ў 1422 г., а таксама яе жыхароў жмудзінаў легла ў аснову многіх антрапонімаў, тапонімаў і мікратапонімаў [Гурская 2007, с. 180]. Першыя фіксацыі антрапоніма на тэрыторыі Беларусі, як адзначыла Ю.А. Гурская, адносяцца да XIV ст.: Фёдор Жемойтін. У былым Гродзенскім павеце зафіксавана форма Жмудзін (1798 г.), у Лідскім і Аршанскім – *Жэмойць, Жамойць, Жэмойцель* (1910 г.). На Магілёўшчыне ў XIX ст. фіксуецца варыянты *Жмайдзюк, Жмуйдзюк, Жмуйдзік* [Гурская 2007, с. 181]. Такім чынам, ад этноніма *жамойд* утвораны наступныя анамастычныя адзінкі:

– антрапонімы – *Жамойд* Гр.: Лід., Арш., Шчуч.; Бр.: Мін., Маг. Віц.; *Жамойда* Мін.: Вал.; Гр.: Ваўк., Іўеў., Лід., Маст., Мядз., Шчуч.; Віц. Глыб.; *Жамойдзік* Мін.: Бар., Вал., Клец.; Гр. Дзятл.; *Жамойдзін* Мін.: Вал., Мал.; (4 адзінкі);

– аронімы (уласныя назвы любых формаў рэльефу: пагоркі, узвышшы, даліны, нізіны, хрыбты, паляны) – *Жамойдава Гарá* пагорак; *Жамойдаў Курган* курган (каля хаты Жамойды) Ракавічы Шчуч. [Ламака 2005, с. 123]; *Жамойдава Сенажаць* сенажаць (належала Жамойту) Галішчына Іўеў. (4 адз.);

– аграонім (назвы палёў, зямельных надзелаў, апрацаваных участкаў, ніў) – *Жамойдава Поле* поле Шчучы Бор Іўеў. (1 адз.); – мікратапонім – *Жамойдава Сушылка* сушылка Раманавічы Шчуч. (1 адз.);

– драмонім (уласныя назвы дарог, пераходаў, брадоў, сцежак) [Суперанская 1973, с. 167] – *Жамойдавы Сцежкі* сцежкі (да хаты Жамойды) Бабічы. Шчуч.; Бабічы Шчуч. [Ламака 2005, с. 124].

Кацян – мянушка дадзена маларусамі вялікарусам [Даль] (1 адз.);

– антрапонімы – *Кацян* Бр. Пруж. Гом. Калінк., Маз., Нараўл.; *Кацянаў* Гом. Калінк., Маз., Нараўл. Маг. Краснап., Крыч., Мсцісл. (2 адз.).

Мадзяры – угра-фінскі народ, які складае пераважную большасць жыхароў Венгрыі. Значны лік венграў пражывае таксама ў Румыніі (гістарычная вобласць Трансільванія), Сербіі (паўночная частка края Ваяводзіна), Славакіі, Украіне, Расіі, Германіі, Аўстрыі, ЗША і Канадзе. Больш за ўсё венграў за межамі Венгрыі жыве ў Румыніі 1,8 мільёна чалавек. Назвы, што ўтвораны ад этноніма:

– антрапонім – *Мадзярскі* Бр. Ивац. (1 адз.);
– драмонім – *Мадзярская Дарога* дарога. Гом. (1 адз.);

– аронім – *Мадзярская Полянка* Гом. [Іванова 2003, с. 98] (1 адз.).

Манголы – шырокім сэнсе, этнічныя групы, якія размаўляюць на розных дыялектах мангольскай мовы і вызначаюць сваю этнічную тоеснасць як манголы. У вузкім сэнсе манголамі называюць

палітычную нацыю, грамадзян Манголіі. Засведчаны антрапонім *Манголь* Бр. Бар.

Пишк – мянушка, пераважна з негатыўным значэннем, замацавалася на Беларусі за шляхтай, якая размаўляла на польскай мове [Вярэніч 1973, с. 132]:

– антрапонімы – *Пиэвальскі* Віц. Віц.; Гр. Маст.; *Пиэгодскі* Віц. Тал.; Мін. Барыс.; *Пиээдзяк* Гр. Лід.; *Пиэкін* Маг. Касц.; *Пиэнай* Маг. Крыч.; *Пиэнік* Мін. Маладз., Дзятл.; *Пиэрадоўскі* Маг. Гор.; *Пиэрадзінскі* Гр. Гродз., Дзятл.; *Пиэтакоўскі* Гр. Слон.; *Пиэўлоцкі* Бр. Бар.; *Пиэцюрка* Мін. Клец. (10 адз.);

– мікратапонімы – *Пиэкаў Мур* мясціна (былыя панскія забудовы). Шыйкі Зэльв. [Сцяцко 2005, с. 255] (1 адз.);

– аграонім – *Пиэкова Гора* сенажаць Канатоп Нар. [Іванова 2003, с. 164] (1 адз.);

Фіны – народ у Паўночнай Еўропе, асноўнае насельніцтва Фінляндыі. Засведчаны адзінкавыя прозвішчы:

– антрапонімы: *Фінаў* Гом. Рэч.; *Фінахін* Віц. Чашн.; *Фіначка* Бр. Кобр.; *Фінскі* Мін. Барыс., Бярэз., Клец., Пух. (4 адз.).

Француз – у час вайны з Напалеонам (1812 г.) Беларусь з’явілася полем бою для Расіі і Францыі. На яе тэрыторыі разгарнуўся буйны партызанскі рух. Хоць французы і прайгралі гэту вайну, але ж для нашай краіны пасляваенныя годы былі вельмі складанымі: спалення вёскі, голад, вялікая колькасць загінутых і г. д. Першыя фіксацыі антрапоніма з асновай француз адзначаны ў слоўніку М. Тупікава: Яковъ Французъ, въ Волянъ (1643 г.) [Тупікаў 1903, с. 413]. У наш час у гаворках Беларусі зафіксаваны наступныя прозвішчы з асновай-этнонімам француз:

– антрапонімы – *Французын* Віц. Пол.; *Французай* Віц. Гар., Паст., Пол., Рас.; Гом. Жлоб.; Маг. Гор., Кругл., Крыч., Чав.; *Французёнак* Мін. Круп. (3 адз.);

– драмонім – *Французава Дарога* – дарога ад в. Батароўка, па якой Жэром Банапарт са сваім войскам рухаўся да Гродна [Сіплівеня 2008, с. 240] (1 адз.);

– аронім – *Французская Гара* пагорак (тут некалі адбылася бітва з французамі). Кальчуны Ашм. [Ламака 2005, с. 311] (1 адз.).

Чаркэсы – (саманазва: адыгэ) адна з народнасцяў адыгаў, што жыве ў Карачаева-Чаркесіі. Антрапонімы, што засведчаны ў гаворках Беларусі: *Чэркас* Бр. Лун.; Віц. Брасл., Глыб., Пол.; Гом. Браг., Добр., Ельск., Жыт., Маз., Нар., Светл., Хойн.; Гр. Ваўк., Іў.; Маг. Гор.; Мін. Круп., Люб., Пух., Ст.дар.; *Чэркашын* Маг. Краснап.; *Чэркэс* Гр. Свісл. (3 адз.).

Яўрэі, ці жыды, ці габрэі – этнічная супольнасць, якая пражывае дысперсна ў многіх краінах свету, складаецца з субэтнічных груп, мае адзіную этнічную свядомасць і аб’яднана гістарычнай тоеснасцю са старажытнымі іўдзеямі). І.А. Гапоненка падкрэслівае варыянтнасць і паралелізм ужывання дадзенага этноніма, які мае дзве этнічныя формы: *яўрэй* (на рускі ўзор) і *жыд* (на польскі ўзор)

[Гапоненка 20012, с. 239]. У беларусаў этнонім *жыд* раней ужываўся без негатыўнай экспрэсіі, пра што пісалі даследчыкі такіх адзінак (Ф. Янкоўскі, М. Даніловіч і інш.). Выяўлены наступныя адзінкі:

– антрапонімы – *Яўрэінаў* Гом. Гом.; Гр. Ваўк.; Маг. Бабр. (1 адз.);

– гадонім (назвы вуліц) – *Яўрэйская* вуліца у XIX – XX стст. (Бярэсце – суч. Брэст, Гродна, Кобрин, Навагрудак, Пінск, Слонім, Слуцк, Баранавічы, Мінск, Віцебск (10 адз.);

– драмонім – *Яўрэйская Дарога* мясціна, тут жылі купцы яўрэі. Крычаў (1 адз.);

– некронімы (назвы могілак, месц пахавання) – *Яўрэйскае Кладбішча* лясок, дзе былі забіты яўрэі. Мірнае Крыч.; *Яўрэйскі Курган* могілкі яўрэяў. Дашкаўка Маг. [Клімуць 2004, с. 204] (2 адз.);

– мікратапонімы – *Яўрэйскае* мясціна непадалёк ад яўрэйскіх могілак. Свіслач Асіп.; *Яўрэйская Яздá* паласа на балоце глыбінёй болей 3-х метраў, падоўж якой узвышшы пакрытыя хвоямі; *Яўрэйская Тройца* Маз. (3 адз.);

– аронім – *Яўрэйская Гара* Маз. [Іванова 2003, с. 210] (1 адз.).

Адзінкавыя фіксацыі ад этноніма-антрапоніма *амерыканец* засведчаны ў розных частках Беларусі:

– аграонім – *Амерыканскае Гарадзішча* ўрочышча (былая сядзіба амерыканца) Шпанавічы Ашм. (1 адз.);

– дрымонім (назвы лясных масіваў, лясных дзялянак, бароў, гаёў) – *Амерыканскі Лёс* лес (каля хаты амерыканца, чалавека, які пэўны час жыў у Амерыцы) Кватары Бераст. [Ламака 2005, с. 17] (1 адз.);

– аронім – *Амерыканскі хутар* – “сёння назва поля, раней тут жыў селянін, які выехаў у Амерыку” (Ліпень Асіп.) [Клімуць 2004, с. 9] (1 адз.).

Вывады. Усяго зафіксавана 66 назваў, выяўленыя адзінкі былі размешчаны па іх значэнню ў групы: антрапонімы (32), аронімы (8), аграонімы (3), мікратапонімы (6), драмонімы (4), гадонімы (10), некронім (2), дрымонім (1).

Адэтнанімічныя мікратапонімы, выяўленыя намі, у сваёй большасці – гэта складаныя, двухслоўныя адзінкі (20 фіксацый), для якіх характэрна лексікалізацыя спалучэнняў з двух кампанентаў (суб’ектаў і атрыбутаў). Такія назвы з’яўляюцца генетыўнымі ўтварэннямі, дзе ў якасці першага атрыбутыўнага кампанента выступае этнонім, або этнонім-антрапонім, другі кампанент – апелятыў-назоўнік, што ўказвае на наменклатурныя тэрміны, у якіх ёсць спасылка на спецыфіку і асаблівасці ландшафту і рэльефу, на сельскагаспадарчыя ўгоддзі, лясныя ўгоддзі, вадаёмы, шляхі зносін (лес, брод, дарога, мур, поле, мост, гара, балота, канава, востраў, яма, баракі, кладбішча, паляна). Напрыклад: *Мадзярская Дарога*, *Амерыканскі хутар*, *Амерыканскае Гарадзішча*, *Яўрэйская Дарога*, *Французская Гара*, *Яўрэйская Яздá* і інш. Засведчаны 1 мікратапонім *Яўрэйскае* – гэта аднакампанентная намінацыя.

На прыкладах адэтнанімічных утварэнняў выразна прасочваюцца такія словаўтваральныя

асаблівасці як: *анімізацыя*, калі, напрыклад, агульныя назвы паселішчаў выкарыстоўваюцца як уласныя мікратапанімічныя найменні: кладбішча → *Яўрэйскае Кладбішча*; поле → *Жамойдава Поле*; лес → *Амерыканскі Лес*; дарога → *Французавя Дарога*; мур → *Пізкаў Мур* і г.д.; *анімізацыя* этноніма: *яўрэй* → *Яўрэйская Гарá*; *мадзяр* → *Мадзярская Палянка* і г. д.; *трансанімізацыя* – пераход онімаў з аднаго класа онімаў у іншы клас: *жамойд* – этнонім → *Жамойд* – антрапонім; *кацап* – этнонім → *Кацап* – антрапонім; *беларус* – этнонім → *Беларус* – антрапонім і г. д. Такім чынам, аналіз мікратапонімаў матываваных этнонімам або этнаантрапонімам дае магчымасць меркаваць, наколькі прадуктыўным ці непрадуктыўным з’яўляецца той або іншы спосаб словаўтварэння. У мікратапонімах у значнай ступені прысутнічае варыянтнасць, акрамя таго, яны разам з іншымі онімамі ў перыяд стварэння і функцыянавання падпадаюць пад уздзеянне ўнутраных (лінгвістычных) і знешніх

(экстралінгвістычных) фактараў і неаднаразова пераймяноўваюцца, некаторыя з цягам часу ўвогуле знікаюць.

Для ўтварэння антрапонімаў характэрны наступныя фарманты: 1) адэтнанімічныя прозвішчы на *-аў/-оў/-еў/-ёў*: *Фінаў*, *Кацапаў*, *Французаву*, *Беларусаў*, *Яўрэйнаў*; 2) адэтнанімічныя прозвішчы на *-скі/-цкі*: *Беларускі*, *Пізэгодскі*, *Пізэвальскі*, *Пізэрадобўскі*, *Фінскі*, *Мадзярскі*; 3) адэтнанімічныя прозвішчы на *-ын /-ін*: *Чэркашын*, *Французжын*, *Фінахін*, *Жамойдзін*; 4) адэтнанімічныя прозвішчы на *-юк/-ік/-як*: *Жмуйдзюк*, *Жмуйдзік*, *Жамойдзік*, *Пізэдзьяк*; 5) адэтнанімічныя прозвішчы на *-о(а) віч/-евіч*: *Готкавіч*; 6) адэтнанімічныя прозвішчы на *-онак Французэнак*.

Ва ўтварэнні адэтнанімічных антрапонімаў удзельнічаюць розныя фарманты, некаторыя з іх – пашыраныя і прадуктыўныя, другія, наадварот, характарызуюцца невялікай колькасцю назваў, што аформлены пры іх дапамозе.

Літаратура

1. Агеева Р.А. Страны и народы: происхождение названий. Москва: Наука, 1990. 256 с.
2. Аліферчык Т.М. Тапанімія Заходняга Полесся ў этналінгвістычным аспекце: аўтарэф. дыс. кафедра славістыкі і тэорыі мовы: 27.04.11; Інстытут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы [Тэкст]. Мінск, 2011. 20 с.
3. Березович Е.Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте. Пространство и человек. Москва: Книжный дом “Либроком”, 2009. 328 с.
4. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. [рэд. Р.І. Аванесаў]. Мн.: Навука і тэхніка, 1966. 328 с.
5. Веренич В.Л. К историко-социологической характеристике польских переселенческих говоров в Полесье. Польские говоры в СССР, ч. 2. Мн., “Наука и техника”, 1973. 216 с.
6. Гапоненка І.А. Лексіка беларуская літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця. Мінск: БДУ, 2012. 307 с.
7. Гринблат М.Я. К вопросу об участии литовцев в этногенезе белорусов. *Вопросы этнической истории народов Прибалтики. По данным археологии, этнографии и антропологии* / Акад. Наук СССР, Акад. наук Эстонской ССР, Акад. наук Латвийской ССР, Акад. Наук Литовской ССР, Акад. наук БССР; под ред. С.А. Таракановой, Л.Н. Терентьевой. Москва, 1959. С. 523–543.
8. Грищенко А.И. Источники возникновения экспрессивных этнонимов (этнофолизмов) в современном русском и английском языках: этимологический, мотивационный и деривационный аспекты. *Активные процессы в современной лексике и фразеологии: Материалы международной конференции 8–9 июня 2007 г.* Памяти Л.В. Николенко и Ю.П. Солодуба (МПГУ) / Гл. ред. Н.А. Николина. Москва – Ярославль: Ремдер, 2007. С. 40–52.
9. Гурская Ю.А. Древние фамилии современного белорусского ареала на славянском и балтийском фоне: монография. Минск: Изд-во Белорус. гос. пед. ун-та, 2007. 360 с.
10. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. [Электронны рэсурс] / авт.-сост. В.И. Даль. 2-е изд. СПб.: Типография М.О. Вольфа, 1880–1882. Рэжым доступу: <http://slovardalja.net>. Дата доступу: 12.05.21 г.
11. Дяченко В.Д. Про назви населених пунктів України етнонімічного походження. *Питання топоніміки та ономастики*: матеріали I Респ. наради з питань топоніміки та ономастики, Київ, 30 листоп. – 2 грудня 1959 р. / Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства; редкол.: К.К. Цілуйко (відп. ред.) [та інш.]. Київ, 1962. С. 152–160.
12. Жамсаранова Р.Г. Концептосфера средневековой монгольской этнонимии: дисс. ... доктора фил. наук: 10.02.20. Томск, 2011. 403 с.
13. Жучкевич В.А. Топонимика Белоруссии. Мн.: Наука и техника, 1968. 184 с.
14. Иванова А.А. Микротопонимия Мозырского Полесья. 2-е изд. Мозырь: МГПУ им. И.П. Шамякина, 2003. 220 с.
15. Кавалёва А.В. / Слоўнік перайменаваных паселішчаў Беларусі; пад рэд. Шура В.В. Мінск: Права і эканоміка, 2013. 140 с.
16. Клімуць С.В. Слоўнік мікратапонімаў Магілёўшчыны. Магілёў: МДУ імя А. Куляшова, 2004. 208 с.
17. Ламака В.М. Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны. У 2 ч. Ч. 1.; пад рэд. П.У. Сцяцко. Гродна: ГрДУ, 2005. 347 с.

18. Лемцюгова В.П. Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці]. Мн.: Навука і тэхніка, 1970. 155 с.
19. Мезенка Г.М. Віцебшчына ва ўласных імёнах і сучаснасць: Манаграфія. Віцебск: Выдавецтва УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2006. 238 с.
20. Попова Э.Ю. Этнонимия русского Севера: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Екатеринбург, 1999. 174 с.
21. Рогалев А.Ф. Этнические и географические названия как источник для изучения этноязыковой истории (на материале Беларуси): автореф. дис. д-ра филол. наук: 20.11.1996; Белорус. гос. ун-т [Текст]. Минск, 1996. 32 с.
22. Сіплівеня Ж.С. Мікратапонімы як адна з крыніц вывучэння гісторыі роднага краю: зб. матэрыялаў рэспубліканскай навуковай канферэнцыі “Краязнаўства як адзін з накірункаў вучэбна-выхаваўчай работы ў школе ВНУ”. УА “БДУ імя А.С. Пушкіна”, кафедра МВБЛіК. Брэст, 2008. С. 238–243.
23. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва: Наука, 1973. 367 с.
24. Ламака В.М. Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны: у 2 ч.; пад рэд. П.У. Сцяцко. Гродна: Выд-ва Гродзен. дзярж. ун-та, 2005. 2 ч.
25. Тупиков Н.М. Словарь Древнерусских личных собственных имён. С.-Петербург, типография И.Н. Скороходова, 1903. 862 с.
26. Рогалев А.Ф. Этнотопонимия Белоруссии: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Гомель, 1988. 248 с.
27. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т.; пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. Москва: Астрель: Аст, 2004. 4 т.
28. Шклярый В.А. Мікратапанімія Усходняга Палесся ў кантэксце развіцця рэгіянальнай лексічнай сістэмы; навук. рэд. І.Л. Капылоў. Мінск: Беларуская навука, 2018. 196 с.
29. Шур В.В. Беларускія ўласныя імёны: Бел. антрапаніміка і тапаніміка: дапам. для настаўнікаў. Мінск: Маст. Літ., 1998. 239 с.

References

1. Ageeva P.A. (1990) Strany i narody: proiskhozhdenie nazvaniy [Countries and peoples: the origin of names]. Moskva: Nauka. 256 s. [in Russian].
2. Alifierčyk T.M. (2011) Tapanimija Zachodniaha Paliessia ў etnolingvistyčnym aspiekcie [Toponymy of Western Polesie in the ethnolinguistic aspect]: аўтарэф. дыс. кафедра slavistyki i teoryi movy: 27.04.11; Instytut movy i litaratury im. Jakuba Kolasa i Janki Kupaly [Tekst]. Minsk. 20 s. [in Belorussian].
3. Berezovich E.L. (2009) Russkaya toponimiya v etnolingvisticheskom aspekte. Prostranstvo i chelovek [Russian toponymy in the ethnolinguistic aspect. Space and human]. Moskva: Knizhnyy dom “Librokom”. 328 s. [in Russian].
4. Biryła M.V. (1966) Bielaruskaja antrapanimija. Ulasnyja imiony, imiony-mianuški, imiony pa baćku, prozviščy [Belarusian anthroponymy. Proper names, nicknames, patronymics, surnames]. [red. R.I. Avaniesau]. Minsk: Navuka i tehnika. 328 s. [in Belorussian].
5. Verench V.L. (1973) K istoriko-socziologičeskoy kharakteristike polskikh pereselenčeskikh govovorov v Polesye [On the historical and sociological characteristics of the Polish migrant dialects in Polesie]. Polskie govory v SSSR, ch. 2. Mн., “Nauka i tekhnika”. 216 s. [in Russian].
6. Haponienka I.A. (2012) Lieksika bielaruskaja litaraturnaj movy XIX – pačatku XX st.: asablivasci stanaŭliennia i razvicia [Vocabulary of the Belarusian literary language of the 19th – early 20th centuries: features of formation and development]. Minsk: BDU. 307 s. [in Belorussian].
7. Grinblat M.Ya. (1959) K voprosu ob uchastii litovcev v etnogeneze belorusov [On the question of the participation of Lithuanians in the ethnogenesis of Belarusians]. *Voprosy etnicheskoy istorii narodov Pribaltiki. Po dannym arkheologii, etnografii i antropologii* / Akad. Nauk SSSR, Akad. nauk Estonskoññ SSR, Akad. nauk Latviyskoy SSR, Akad. Nauk Litovskoy SSR, Akad. nauk BSSR; pod red. S.A. Tarakanovoy, L.N. Terentyevoy. Moskva. S. 523–543 [in Russian].
8. Grishhenko A.I. (2007) Istochniki vozniknoveniya ekspressivnykh etnonimov (etnofolizmov) v sovremennom russkom i angliyskom yazykakh: etimologičeskij, motivacziornyj i derivacziornyj aspekty [Sources of the emergence of expressive ethnonyms (ethnofolisms) in modern Russian and English languages: etymological, motivational and derivational aspects]. *Aktivnyye proczessy v sovremennoy leksike i frazeologii: Materialy mezhdunarodnoy konferenczii 8–9 iyunya 2007 g.* Pamyati L.V. Nikolenko i Yu.P. Soloduba (MPGU) / Gl. red. N.A. Nikolina. Moskva. Yaroslavl: Remder. S. 40–52 [in Russian].
9. Gurskaya Yu.A. (2007) Drevnie familii sovremennoego belorusskogo areala na slavyanskom i baltiyskom fone: monografiya [Ancient surnames of the modern Belarusian area against the Slavic and Baltic background: monograph]. Minsk: Izd-vo Belarus. gos. ped. un-ta. 360 s. [in Russian].
10. Dal V. Tolkovyy slovar zhivogo velikorusskogo yazyka [Explanatory Dictionary of the Living Russian Language]. [Elektronnyy resurs] : v 4 t. / avt.-sost. V.I. Dal. 2-e izd. Sankt-Peterburg: Tipografiya M.O. Volfa, 1880–1882. Rezhym dostupu: <http://slovardalja.net>. – Data dostupu: 12.05.21 g. [in Russian].
11. Diachenko V.D. (1962) Pro nazvy naselennykh punktiv Ukrainy etnonimichnogo pokhodzhennia [On the names of settlements of Ukraine of ethnonymic origin]. *Pytannia toponimiky ta onomastyky: materialy I Resp.*

narady z pytan toponimiky ta onomastyky, Kyiv, 30 lystop. – 2 hrudnia 1959 r. / Akad. nauk Ukr. RSR, In-t movoznavstva; redkol.: K.K. Tsiluiko (vidp. red.) [ta insh.]. Kyiv. S. 152–160 [in Ukrainian].

12. Zhamsaranova R.G. (2011) Konceptosfera srednevekovoy mongolskoy etnonimii [The concept of medieval Mongolian ethnonymy]: diss. ... doktora fil. nauk: 10.02.20. Tomsk. 403 s. [in Russian].

13. Zhuchkevich V.A. (1968) Toponimika Belorussii [Toponymy of Belarus]. Minsk.: Nauka i tekhnika. 184 s. [in Belorussian].

14. Ivanova A.A. (2003) Mikrotoponimiya Mozyrskogo Polesya [Microtoponymy of Mozyr Polesie]. 2-e izd. Mozyr: MGPU im. I.P. Shamyakina. 220 s. [in Russian].

15. Kavaliouva A.V. (2013) Sloŭnik pierajmienavanykh pasieliščaŭ Bielarusi [Dictionary of renamed settlements of Belarus]; pad red. Šura V.V. Minsk: Prava i ekanomika. 140 s. [in Belorussian].

16. Klimuč S.V. (2004) Sloŭnik mikrataponimaŭ Mahilioŭščyny [Dictionary of microtoponyms of Mogilev region]. Mahilioŭ: MDU imia A. Kuliašova. 208 s. [in Belorussian].

17. Lamaka V.M. (2005) Anamastyčny sloŭnik Hrodziensčyny [Onomastic dictionary of Grodno region]. U 2 č. Č. 1.; pad red. P.U. Sciacko. Hrodna: HrDU. 347 s. [in Belorussian].

18. Liemciuhova V.P. (1970) Bielaruskaja ajkanimija. Lihvistyčny analiz nazvaŭ nasielienych punktaŭ Minskaj voblastsi [Belarusian oikonomy. Linguistic analysis of the names of settlements of the Minsk region]. Minsk: Navuka i technika. 155 s. [in Belorussian].

19. Miezienka H.M. (2006) Viciebščyna va ŭłasnych imionach i sučasnasć [Vitebsk region in its own names and modernity]: Manahrafiya. Viciebsk: Vydaviectva UA “VDU imia P.M. Mašerava”. 238 s. [in Belorussian].

20. Popova E.Yu. (1999) Etnonimiya russkogo Severa [Ethnonymy of the Russian North]: diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Ekaterinburg. 174 s. [in Belorussian].

21. Rogalev A.F. (1996) Etnicheskie i geograficheskie nazvaniya kak istochnik dlya izucheniya etnoazykovoy istorii (na materiale Belarusi) [Ethnic and geographical names as a source for the study of ethno-linguistic history]: avtoref. Dis. d-ra filol. nauk: 20.11.1996; Belorus. gos. un-t [Tekst]. Minsk. 32 s. [in Russian].

22. Siplivienia Ž.S. (2008) Mikrataponimy jak adna z krynic vyvučennia historyi rodnaha kraju [Microtoponyms as one of the sources of studying the history of the native land]: zb. materyjalaŭ respublikanskaj navukovaj kanferencyi “Krajznaŭstva jak adzin z nakirunkaŭ vučebna-vychavaŭčaj raboty ŭ školie VNU”. UA “BDU imia A.S. Puškina”, kafiedra MVBLiK. Brest. S. 238–243 [in Belorussian].

23. Superanskaya A.B. (1973) Obshhaya teoriya imeni sobstvennogo [General theory of proper names]. Moskva: Nauka. 367 s. [in Russian].

24. Lamaka V.M. (2005) Anamastyčny sloŭnik Hrodziensčyny [Onomastic dictionary of Grodno region]: u 2 č.; pad red. P.U. Sciacko. Hrodna: Vyd-va Hrodzien. dziaz. un-ta. 2 č. [in Belorussian].

25. Tupikov N.M. (1903) Slovar Drevnerusskikh lichnykh sobstvennykh imyon [Dictionary of Old Russian personal names]. Sankt-Peterburg, tipografiya I.N. Skorokhodova. 862 s. [in Russian].

26. Rogalev A.F. (1988) Etnotoponimiya Belorussii [Ethnotoponymy of Belarus]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.02. Gomel. 248 s. [in Russian].

27. Fasmer M. (2004) Etimologicheskij slovar russkogo yazyka [Etymological dictionary of the Russian language]: v 4 t.; per. s nem. i dop. O.N. Trubacheva. Moskva: Astrel: Ast. 4 t. [in Russian].

28. Škliaryk V.A. (2018) Mikratapanimija Uschodniaha Paliessia ŭ kantekscie razvicia rehijanalnaj lieksičnaj sistemy [Microtoponymy of Eastern Polesie in the context of the development of the regional lexical system]; navuk.red. I.L. Kapuloŭ. Minsk: Bielaruskaja navuka. 196 s. [in Belorussian].

29. Šur V.V. (1998) Bielaruskija ŭlasnyja imiony: Biel. antrapanimika i tapanimika: dapam. dlia настаŭnikaŭ [Belarusian proper names: Bel. anthroponymy and toponymy: help for teachers]. Minsk: Mast. Lit. 239 s. [in Belorussian].

ВІДЕТНОНІМІЧНІ УТВОРЕННЯ В ОНОМАСТИЧНОМУ ПРОСТОРИ БІЛОРУСІ

Анотація. Стаття присвячена опису найменувань, що мають у своєму складі етноніми *білорус, гот, жамойд, кацап, маляр, монгол, тшек, фін, француз, черкес, євреї, американець* і функціонують у говорах Білорусі.

Метою статті є виявлення етнонімів і відетнонімичних утворень, зафіксованих у говірках Білорусі, визначення їх лінгвістичного статусу, проведення лексико-семантичного і структурно-словотвірного аналізу, встановлення зв'язків власне етнонімичного матеріалу з мікротопонімами й антропонімами. Реалізація мети вимагає вирішення таких завдань: виявити одиниці, що мають у своєму складі етнонім, дати їм коротку характеристику; зібрати і систематизувати фактичний матеріал (мікротопоніми й антропоніми, утворені від етнонімів) методом суцільної вибірки з ономастичних та інших словників, монографій, наукових праць, серії книг-хронік «Пам'ять»; запропонувати класифікацію відетнонімичних мікротопонімів і антропонімів, описати їх структурно-словотвірні, лексико-семантичні особливості; проаналізувати основні роботи, дослідження відомих учених Білорусі (М. Бірілло, Ю. Гурська, Г. Мезенко, А. Рогальов, В. Шур та ін.).

Представлено підходи до вивчення онімів; виявлено проблемні ономастичні одиниці, аналіз яких не знайшов детального опису і залишився поза увагою дослідників. Усього зафіксовано 66 назв, виявлені одиниці були розподілені за їх значенням у групи: антропоніми (32), ороніми (8), агрооніми (3), мікротопоніми (6), дромоніми (4), годоніми (10), некроніми (2), дремонім (1). Більшість відетнонімичних мікротопонімів – це складні, двослівні одиниці (20 фіксацій), для яких характерна лексикалізація поєднань із двох компонентів (суб'єктів і атрибутів).

Ключові слова: говірки Білорусі, етнонім, онім, антропонім, мікротопонім, агроонім, оронім, ергонім, дремонім, дромонім, некронім, віконім, топонім, формант, трансонімізація, відетнонімичне утворення.

ADETHNONYMIC FORMATIONS IN THE ONOMASTIC SPACE OF BELARUS

Abstract. The article is devoted to the description of onomastic names that have the ethnonyms Belarussian, Goth, Zhamoyd, katsap, Magyar, Mongol, pshek, Finn, French, Circassian, Jew, American and function in the dialects of Belarus. The purpose of the article is to identify ethnonyms and adetnonymic formations that are recorded in the dialects of Belarus, to determine their linguistic status, to conduct lexical-semantic and structural-word-formation analysis, to establish the links of the actual ethnonymic material with microtoponyms and anthroponyms. The implementation of the goal requires solving the following tasks: to identify onomastic units that have an ethnonym in their composition, to give them a brief description; to collect and systematize the actual material (microtoponyms and anthroponyms, taken from ethnonyms) by the method of a whole sample from onomastic and other dictionaries, monographs, scientific works, a series of books-chronicles «memory»; to make a classification of adetnonymic microtoponyms and anthroponyms, to describe their structural-word-forming, lexical-semantic features.

The main works and studies of well-known Belarussian scientists in the field of onomastics (M. Birillo, Yu. Gurskaya, G. Mezenko, A. Rogalev, V. Shur, etc.) are analyzed; approaches to the study of onomastic units are shown; problematic onomastic units are identified, the analysis of which did not find a detailed description and remained the envy of researchers. A total of 66 names were recorded, the discovered units were arranged according to their meaning in the group: anthroponyms (32), oronyms (8), agroonyms (3), microtoponyms (6), dramonyms (4), godonyms (10), necronyms (2), dremonym (1). Adetnonymic microtoponyms, expressed by us, are mostly complex, two-word units (20 fixations), which are characterized by lexicalization of combinations of two components (subjects and attributes).

Keywords: dialects of Belarus, ethnonym, onym, anthroponym, microtoponym, agroonym, oronym, ergonym, dremonym, dramonym, necronym, viconym, toponym, formant, transonymization, adetnomic education.

© Тачила Н., 2021 р.

Наталля Тачыла – магістр педагогічных навук, выкладчык нямецкай мовы кафедры замежных моў, УА “Мазырскі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна” г. Мазыр, Беларусь; natakazak1980@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0664-4101>

Наталля Тачила – магістр педагогічных навук, викладач німецької мови кафедри іноземних мов Мозирського державного педагогічного університету імені І.П. Шамякіна, Мозир, Білорусь; natakazak1980@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0664-4101>

Natallia Tachyla – Master of Pedagogical Sciences, german language teacher, I.P. Shamyakin State Pedagogical University of Mozyr Department of foreign languages and technique of teaching foreign languages, Mozyr, Belarus; natakazak1980@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0664-4101>

СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ДИНАМІКИ ФУНКЦІЮВАННЯ ПРІЗВИЩЕВИХ МОДЕЛЕЙ -ИЧ, -ОВИЧ (-ЕВИЧ) / -ЕНКО: ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 1(45)

УДК 81-112:81'373.232.1

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).456-462

Фаріон І. Соціальні передумови динаміки функціонування прізвищевих моделей *-ич, -ович (-евич) / -енко*: діахронний аспект; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. Історична патроніміка – це ментальна картина нації в динаміці, що відображає родові взаємини і широке суспільно-політичне тло епохи. Зіставний аналіз історичної динаміки моделей *-ович (-евич) / -енко* піднімає з-під історичних пластів колосальні суспільно-політичні зміни, коли під впливом національно-визвольної війни XVII ст. на кін української історії виходить воєнізована козацька верства зі знаковим первісно демінутивним суфіксом *-енко* на протигагу до поширеного до XVII ст. патронімного суфікса *-ович (-евич)*.

У статті розкриваємо соціальну зумовленість функціонування найпоширеніших в українській мові патронімних моделей *-ович (-евич) / -енко* в історичному розрізі XIV–XVIII століття на різнолокалізованих і вибіркових пам'ятках питомого діловодства. Серед наших завдань системно показати багатий український міщанський патронімкон в передмодерну добу на *-ич, -ович (-евич)* та вихід на історичну арену сучасного маркера українських прізвищ – патронімів на *-енко* в контексті нових суспільно-політичних обставин кінця XVI–XVII ст., а відтак розкрити причини змін пріоритетності вживання моделі на *-енко* порівняно з поширеною до козацьких часів моделі на *-ич, -ович (-евич)*.

Зіставний аналіз функціонування патронімних моделей *-ич, -ович (-евич) / -енко* в діахронії засвідчує кардинальний вплив суспільно-політичних обставин, що, починаючи від окремих вкраплень у XVI ст. і сягаючи своєї кульмінації в XVII ст. в часи національно-визвольних змагань, визначають пріоритетність вживання первісно демінутивної моделі *-енко* на протигагу до давнішої моделі *-ович (-евич)*. Серед поширених слів-регулятивів, що сполучаються з патронімними ідентифікаціями на *-енко*, сповна переважає апелятив *козак*, що неспростовно доводить ідентифікацію моделі *-енко*, зумовленої постановням Козацької Держави та формуванням військової верстви *козаків*. Отже, дослідження історичного антропонімікону не тільки неможливе поза соціальним контекстом, – воно саме ним і формоване.

Ключові слова: патронімна ідентифікація, патронімні моделі *-ич, -ович (-евич) / -енко*, прізвищеві назви, антропонімна формула (АФ), демінутив, «родичівські» форманти, слова-регулятиви.

Постановка проблеми. Патронімна ідентифікація – це присутність батька, навіть коли він у засвітах. Минуле – стріла, пущена в майбутнє. У нашому випадкові це минуле, вкладене в патронімний суфікс, що став символом українців сьогодні. Історична патроніміка – це ментальна картина нації в динаміці. Серед знакових українських патронімних моделей *-ович (-евич) / -енко*, продуктивність яких показово зумовлена зміною суспільно-історичного трибу життя. Зіставний аналіз історичної динаміки цих моделей піднімає з-під історичних пластів колосальні суспільно-політичні зміни, коли під впливом національно-визвольної війни XVII ст. на кін української історії виходить воєнізована козацька верства зі знаковим первісно демінутивним суфіксом *-енко* на протигагу до поширеного до XVII ст., умовно кажучи, «міщанського» суфікса *-ович (-евич)*.

Аналіз досліджень. Зазвичай антропонімічні студії, зокрема прізвищеві назви, крім вмотивованої лінгвогеографії, мають за своє першорядне завдання лексико-семантичний аналіз твірних основ в контексті деапелятивації лексики, словотвірної форманти та етимологічний аналізи. Проте без заглиблення в суспільно-політичний дискурс і дух епохи ми не можемо відчитати детермінований зв'язок у динаміці між позамовними та внутрішньомовними чинниками в кожній прізвищевій моделі, і зокрема патронімній. Чи не найглибше цю

проблему висвітлює у своїх численних глибоких компаративістських працях С. Пахомова [Медвідь-Пахомова 1999, 2003; Пахомова 2005, 2019], сягаючи, очевидно, до студій з історичної антропоніміки М. Худаша [Худаш 1977] та П. Чучки [Чучка 1984], які системно занурювали патронімні моделі в час їхнього виникнення та розвитку.

Мета статті, завдання. Мета нашої статті – розкрити соціальну зумовленість функціонування найпоширеніших в українській мові патронімних моделей *-ич, -ович (-евич) / -енко* в історичному розрізі XIV–XVIII ст. всеукраїнської локалізації на вибіркових пам'ятках питомого справочинства. Серед наших завдань системно показати багатий український міщанський патронімкон в передмодерну добу на *-ич, -ович (-евич)* та вихід на історичну арену сучасного маркера українських прізвищ – патронімів на *-енко* в контексті нових воєнізованих суспільно-політичних обставин XVI–XVII ст., а відтак розкрити причини змін пріоритетності вживання моделі на *-енко* порівняно з поширеною до козацьких часів моделі на *-ич, -ович (-евич)*.

Методи та методика дослідження. З'ясовуючи історичне функціонування двох основних патронімних моделей української мови, використовуємо історично-описовий метод, що через форманти реконструює суспільні взаємини того часу. Зіставляючи побутування патронімних моделей в основних історичних пам'ятках, застосовуємо метод під-

рахунків, що виказує динаміку зміни пріоритетів межі різними патроніминими моделями. Наскрізним є використання соціолінгвального методу, що передбачає виявлення детермінованих зв'язків між суспільними та мовними явищами в кульмінаційні історичні періоди, а саме формування міщанства як верстви та козацтва як мілітарного стану.

Виклад основного матеріалу. Патронімна ідентифікація – це ономастична універсалія, що характерна для індоєвропейських мов як відображення типового способу мислення людини через її зв'язок із предками, родичами, батьками, словом – через ланцюг поколінь. Видатний український ономаст П. Чучка промовисто називає форманти *-ич*, *-ович* / *-евич*, «родичівськими», слушно вважаючи їх «найдавнішими виразниками родинної спадковості» [Чучка 2005, с. XXVIII].

У XIV–XVI столітті, як свідчать пам'ятки з різних теренів України, «практично всюди переважає антропонімна формула особове ім'я+патронім із морфологічним варіантом *-ич*, *-ович* / *-евич*» [Пахомова 2005, с. 189] і, що не менш показово, характерна ця модель для представників найрізноманітніших соціальних верств, від селян до городян, воєвод і князів [Історія української мови 1983, с. 605].

Показові щодо вживання переважної двочленної антропонімною формули (далі АФ) ім'я + патронім *-ич*, *-ович* / *-евич* вісімдесят чотири (84) українські грамоти XIV століття з «показчиком антропонімічної лексики». Цей показник налічує понад 400 ідентифікацій, безсумнівно більшість із яких, понад 200 – це утворення зазначеної АФ (зрідка з описовим апелятивним компонентом) [Грамоти XIV, с. 198–214]. Щоб зручно читати, подаватимемо написання (замість давніх кирилических знаків) за сучасним правописом та ім'я в препозиції (хоч у грамотах маємо доволіний порядок онімних складників): Борис Александрович, Александр Патрикіевич, Андрей Борисович (с. 198), Борис Костянтинович, Василей Протасович, Васко Андріевич (с. 199), Семен Воилович (с. 200), Иван Грудкович, Давид Дмитріевич, Еринко Дашкович, Левъ Данилович князь галицький (с. 202), Иван Михайлович, Ивашко Сенькович (с. 204), Миско Тяптукович, Мелентий Куцевич (с. 207), Нестюр Цепаревич (с. 213) та ін.

Зауважимо, що антропонімікон грамот відображає спад утворень на *-ич* порівняно з поліформаном *-ович* / *-евич*. Утворень на *-ич* усього 18: Васко Шетичичь (с. 199), Захарія Шюлжичь, Ива(н) Жидовчи(ч) (с. 203), Иванъ Кузми(ч) дяк, Иванъ Стравичь пан, Иванъко Польпричин землянинъ (с. 204), Кузьмичь Васко (с. 206), Мирослави(ч) Ондриш (с. 207), Мошнич Юрко бортник (с. 208), Плакси(ч) Левъ, Плакси(ч) Русанъ князь (с. 210), Семень Микитѣчь (с. 211), Скибичь Василь і Гинко, Соковичь Кость, Соробич Павелъ (с. 211), Степан Жибуничь (с. 212), Яковъ Родуничь (с. 214), Степан Жибуничь холоп пані Миткової (с. 212).

Поодинокі однокомпонентні патроніми ідентифікації (у двох фіксаціях описові): Бугданъчичь (с. 203), Жаворонковичь (с. 203), Матвѣчичь (с. 207), Одурович (с. 209), Хваткович (с. 213);

Дядьковичь чоловік пані Хоньки Васкової, Фецевич(ч) пан (с. 213).

Лише в одному випадку зафіксований патронічний суфікс *-ичич*, що долучався до основ на *-а*: Микулиничь Ондрѣи (с. 207).

Із понад 500 антропонімих ідентифікацій за українськими грамотами XV ст. [Українські грамоти XV 1965], що охоплюють більшу частину території України – Київщина, Чернігівщина, Волинь, Поділля, Галичина, а також Молдавське князівство, що послугоувалося староукраїнською (руською) мовою, – ми виявили близько 120 патронімих утворень *-ович* / *-евич* (з них *-ич* – 22), абсолютна більшість із яких функціює у двочленній АФ із патронімом – прізвищевою назвою:

-ич: Бырлич (Брѣлич) Стан (боярин молдавський), Верботич Петраш (шляхтич) (с. 140), Г(Х)удич Яцко (с. 141), Кнѣжнич Данчул (боярин молдавський), Купчич Гроза, Иван (боярин молдавський), Кындерич Тома (боярин молдавський), Левич Васко (боярин молдавський), Любич Васко (писар королівський), Мжачич Ивашко (шляхтич), Микотич Гроза (боярин молдавський), Микулич Стецко (шляхтич) (с. 143), Мошонъччи Васко (шляхтич), Немырыч Єгоръи (с. 144), Понич Петръ, Станчул (боярини молдавські), Путятич Дмитреи (князь, воєвода київський), Смолчичь Яцко (шляхтич) (с. 145), Старостичь Михул (боярин молдавський), Судьбъ Глѣбъ (с. 146), Худич Петр (Петро), Яцко (бояри молдавські), Чжусичь съ Квасилова Ванъко пан Холмскии, Щербич Анденко (князь молдавський), Щербич Маноил (боярин молдавський) (с. 147);

-ович / -евич: Александр Ю(р)евич (князь, намісник гродненський), Андронникович Косте (боярин молдавський), Андрѣи Михаилович (князь), Арданович Петръ (писар), Богуш Нестѣкович (боярин) (с. 139), Браєвич Дума (боярин молдавський), Василь Андрѣевич, Вершинякович Ивашко (житель львівський), Вячкович Ілья, Вячкович Онанья (шляхтичі) (с. 140), Грыгории Станиславович, Грымаиловыч Немыра (дворянини), Грынкович Яцко (землянин), Гулевич Ивашко (житель львівський), Данович Косте (боярин молдавський), Данчулович Яна (боярин молдавський), Драгушевич Косте (житель закарпатський), Дулчевич Тоадер (боярин молдавський), Дума Лимбѣдоулчевич (боярин молдавський), Єнкович Данко, Лазар Пысах (міщани), Єпифанович Семашко (шляхтич), Жумътатевич Шефул (боярин молдавський) (с. 141), Кобузевиц Иван (тіун печерський), Козма Шандрович, Колєнникович Сенко (шляхтич) (с. 142), Кошилович Стецко (боярин молдавський), Крецевич Ходко (боярин молдавський), Лисович Стецко (боярин), Мжжорович Дробишь (житель острозький), Миткович Пашко (воєвода острозький) (с. 143), Михаило Васильевич (князь), Михаило Константинович (князь), Михаило Мартинович (намісник мерецький), Олизарович Кльм, Сенко (намісники берестейські), Пашко Нестѣкович (боярин молдавський), Пегохович Шахно (міщанин), Петрашкович Ванко (шляхтич), Петрик Якимович, Полозович Семен (шляхтич

київський) (боярин молдавський (с. 144), *Поркович Іван* (боярин молдавський), *Промч'кович Ігнат* (свідок), *Протопопович Михаїл* (боярин молдавський), *Русинович Івашко* (дворянин), *Сенкович Іван*, *Левко* (земляни) (с. 145), *Стецкович Івану*, *Раско* (бояри), *Волкевича Романа Олизара*, *Супрунович Мелетий* (землянин) (с. 146), *Хребтович Василь* (*Василей*) (намісник володимирський), *Хринкович Івашко* (боярин молдавський), *Чижевич Семень* (шляхтич), *Шанрович Козма* (боярин молдавський), *Шелвович Ходко* (шляхтич подільський), *Юриш Борисович* (князь, підданий князя Семена Александровича) (с. 147), *Юриш Михайлович* (князь) *Янович Петро* (староста луцький), *Яцкович Енько* (міщанин городенський), *Якимович Петрик*, *Одр'євич Василь* (шляхтич полоцький) (с. 148).

Спорадично трапляється й однокомпонентна патронімна ідентифікація: *Дохнович* (шляхтич) (с. 141), *Івашевич* (міщанини овруцький), *Костич* (житель землі Молдавської) (с. 142), *Микотич* (житель землі Молдавської), *Расколевич* (житель землі Молдавської) (с. 145), *Шандромич* (житель землі Молдавської), *Шестович* (житель містечка Вільче), *Юргич* (боярин молдавський) (с. 147), *Огронович* (власник землі).

Зауважимо патронімний складник в ідентифікації українців присутній абсолютно незалежно від того, до якої держави належали колонізовані етнічні землі України, зокрема Київщина з Переяславщиною, Чернігівщина і Волинь входили до Литовського князівства, Галичину і південно-західне Поділля захопила Польща, молдавські землі тривалий час входили до складу Галицького князівства, Закарпаття було під владою угорських королів.

Як свідчить дослідниця українських прізвищевих назв XVI ст. І. Єфименко, у староукраїнських пам'ятках із XVI ст. на всьому терені України переважають антропоніми з формантами *-ич*, *-ович* / *-евич* (становлять 20% від загальної кількості розглянутих прізвищевих назв, утворених морфологічним способом), що ідентифікують представників найрізноманітніших суспільних верств: селян, міщан, дворян, воєвод, князів [Єфименко 2003, с. 21–22, 35–41]. Зокрема, в Актовій книзі Житомирського міського уряду XVI ст. із понад 500 ідентифікацій засвідчено понад 100 на *-ич*, *-ович* / *-евич* і лише дві на *-енк-о*: *Бобруєнко Кузьма*, житомирський міщанин (с. 171), *Войненко Ганна*, дружина Григорія Сокора (с. 171) [Актова книга 1965]. Попри те, саме в джерелах XVI ст. спостережено активізацію словотвірної патронімної моделі на *-енк-о*, що, як виявлено і відомо досі, вперше зафіксована в латинопольських документах, писаних у Львові 1399 року (Boženko), а відтак від середини XVII ст. ця модель стає найпродуктивніша на всій східноукраїнській території [Бевзенко 1960, с. 116–117; Худаш–Фаріон 2010, с. 311–316, Єфименко 2003, с. 22], що, на нашу думку, впритул пов'язано з виходом на історичну арену нової мілітарної верстви – козацтва.

Якщо патронім на *-енко*, змагаючись із *-ич*, *-ович* / *-евич* (чи вступаючи з ним у конкуренцію),

з часом трансформувалася в стандартне українське прізвище, то «родичівський» патронім здебільшого зберіг свою основну прадавню функцію похідного утворення від особового імені батька [Пахомова 2005, с. 190; Єфименко 2003, с. 22]. Це ще один чинник «на користь того, що назва по батькові в українській офіційній антропонімоформулі – це не прояв російського впливу, а результат тривалого розвитку власне української мови» [Пахомова 2005, с. 190]. Ймовірно, ця конкурентність між *-ович* / *-евич*, *-ич* та *-енк-о* і їхні подальші різні функції в АФ пов'язані з демінутивною семантикою *-енк-о*. На цій семантиці *-енк-о* наголошують В. Сімович [Сімович 1929, с. 141], С. Бевзенко [Бевзенко 1960, с. 116–117], О. Ткаченко [Ткаченко 1958, с. 62] та ін. Вважаємо, що причина актуалізації цієї семантики полягає в нових суспільно-політичних умовах, а саме розквіті Козацької Держави, що має своє показове антропонімічне відображення в Реєстрі Війська Запорозького 1649 року (40.475 тисяч зареєстрованих козаків) з абсолютною перевагою ідентифікацій із суфіксом *-енк-о* (22 тисячі зареєстрованих, себто 56%) [Осташ 1995, с. 517]. До Реєстру записували переважно молодих козаків, ідентифікованих через цей знаковий суфікс, тоді як їхні батьки мали найменування без суфікса: *Коваль* – *Коваленко*, *Пушкар* – *Пушкаренко* [Масенко 1990, с. 23], що свідчить про живий процес творення прізвищ, себто пряму ідентифікацію за батьком через демінутивний формант.

Водночас другою за продуктивністю є суфісальна модель козацьких прізвищ на *-ич*, *-ович* / *-евич*, проте саме вона, на відміну від інших словотвірних моделей, має свою ареальну окремішність, зосереджуючись у східній частині сучасних Черкаської і Київської областей та на заході Чернігівської і Полтавської області. С. Бевзенко слушно пояснює таку локалізацію соціальним чинником, а саме старожитніми міськими поселеннями, що вмотивовує назвати прізвищеві назви цієї моделі на цю пору «міщанськими» [Бевзенко 1976, с. 151–153]. Відтак розгортає цю думку Р. Осташ, наголошуючи на давності існування тут козацьких полків на противагу до формування нових за Реєстром 1649 року, тобто йдеться про сув'язь давнього і нового, що виявлена у формантах *-ич*, *-ович* / *-евич* та *-енк-о*, які набувають своїх окремих значень у контексті нових суспільно-історичних обставин: «...територія Черкащини і Київщини віддавна була осередком козацтва. Саме в цьому регіоні розташовувалися ще до 1649 року шість територіальних козацьких полків. Таким чином, прізвищевими назвами на *-ич*, *-ович* / *-евич* могли ідентифікувати людей або старших за віком (яких у давніх полках порівняно з новоствореними було, звичайно, більше), або тих, хто мав особливі заслуги у козацькому війську, або, зрештою, більш замогнучих козаків – адже соціальна диференціація у козацькому війську була досить значною. Тому, гадаємо, суфікс *-ич*, *-ович* / *-евич* надавав патронімічним утворенням відтінок пошани» [Осташ 1995, с. 518; Міжетнічні зв'язки 1989, с. 125].

Пропонуємо порівняльну таблицю продуктивності формантів *-енко* і *-ич*, *-ович* / *-евич* за 16-ма полками Реєстру Війська Запорозького 1649 року,

з якої очевидна різка перевага утворень на *-енко* супроти *-ович* / *-евич* у понад 15 разів.

Таблиця продуктивності формантів *-енко* і *-ич*, *-ович* / *-евич*

№	полк	кількість носіїв ПН у 2-чл. АФ із суфіксом <i>-ович</i> / <i>-евич</i>	кількість носіїв ПН у 2-чл. АФ із суфіксом <i>-ич</i>	кількість носіїв ПН у 2-чл. АФ із суфіксом <i>-енко-о</i>
I	Чигиринський	115	4	1657
II	Черкаський	362	9	1884
III	Канівський	392	4	1887
IV	Корсунський	57	2	2186
V	Білоцерківський	7	6	1585
VI	Уманський	31	7	1587
VII	Брацлавський	4	8	1149
VIII	Калницький	15	4	1095
IX	Київський	86	7	1056
X	Переяславський	132	3	1851
XI	Кропивнянський	109	3	1320
XII	Миргородський	26	6	1502
XIII	Полтавський	42	5	1595
XIV	Прилуцький	40	4	1416
XV	Ніжинський	22	3	606
XVI	Чернігівський	37	1	611
усього		1.477	76	22.987

Характерно, що серед антропонімікону активних документів XVII ст. з Волині та Наддніпрянщини ідентифікації із суфіксом *-енк-о* абсолютно нетипові й поодинокі. Зокрема, серед понад 1.400 іменувань їх виявлено лише п'ять, чотири з яких вжито зі словом-регулятивом *підданий*. Такий стан ареальної та історичної ідентифікації лише підтверджує трактування суфікса *-енк-о* як «козацького» патронімічного форманта: *Калитенко, десятник* (с. 286), *Соболенко Антон, підданий панів, Сташученко Грицько, підданий, Сташученко Иван, підданий, Сухоносенко, підданий* (с. 298) [Ділова мова Волині 1981].

Антропонімікон XVIII ст., зокрема від 1701 до 1781 року, за українськими активними книгами і документами з міських ратуш Лівобережної України (134 акти) [Ділова мова XVIII 1976] засвідчує подальше функціонування двокомпонентної патронімічної моделі *-ич*, *-ович* / *-евич*: *Николай Степановичъ, вйит* (с. 398), *Огроновичъ Яковъ, пан* (с. 399), *Стефанъ Савичъ, дяк* (с. 407) у виразному протиставленні з моделлю *-енк-о*: *Стасенко Васил, козак* (с. 407), *Хвилоненко Иванъ, житель села Свиридівки* (с. 411), *Удовиченко Грицько, отаман* (с. 410). Якщо патронімічних ідентифікацій у двочленній АФ із суфіксом *-ич*, *-ович* / *-евич* засвідчено близько 280, то утворень на *-енк-о* – понад 560 із загальної кількості чоловічих ідентифікацій (на загал близько 2.430). Про неусталеність патронімічної ідентифікації на ту пору яскраво свідчить паралельність найменування з аналізованими моделями: *Панычъ Яковъ / батько Паниченка Юсифа* (с. 401), *Семень Гарасимовичъ / Гарасименко Семень* (с. 405).

Певною мірою функціонування та семантику

цих формантів можна відчитати зі слів-регулятивів, ужитих у контексті при більшості патронімічних ідентифікацій. Зокрема при патронімах на *-енк-о* близько 130 разів ужито регулятив *козак*, та 30 разів – *отаман*, що підтверджує характеристику цього типу прізвищ як *козацьких*: *Якименко Андрій, козак* (с. 414), *Павленко Иванъ, отаман* (с. 400), тоді як при ідентифікаціях на *-ич*, *-ович* / *-евич* лише 3 випадки з регулятивом *козак*: *Панычъ Яковъ, зять Супроновий полтавський козак* (с. 401), *Поповичъ Лукянъ, козак* (с. 402), *Урмъничъ Григорій, бахмацький козак* (с. 410). Натомість при останній патронімічно-посесивній моделі переважають регулятиви *сотник* (Петръ Максимовичъ, красноколядинський, с. 401), *писар* (Федор Омелянович, с. 410), *вйит* (Стефан Андреевич, с. 407), *отаман* (15), що передають ієрархічно іншу соціальну маркованість, яку в зіставному плані пропонуємо в таблиці. Серед валентностей патронімічної моделі *-енк-о* переважає ієрархічно нижча маркованість суспільних ролей, ніж при патронімічно-посесивній моделі *-ич*, *-ович* / *-евич*. Це, власне, і підтверджує вихід на історичну арену покозаченої України, що торкнулося найширших верств українського суспільства від *козака* і *отамана* до *шинкаря, конюха, чередника, вівчаря, посполитого, бурлаки, сторожа, теслі, обивателя* та ін.

Натомість історично давніша патронімічно-посесивна модель на *-ич*, *-ович* / *-евич* більшою мірою фокусує свою маркованість у словах-регулятивах із вищою суспільною ієрархією: *сотник, писар, вйит, отаман, товариш, бурмистер, пан, піп, міщанин, ієрей, полковник* та ін.

Таблиця слів-регулятивів при патронімічних ідентифікаціях *-ич, -ович / -евич та -енк-о*

№	слово-регулятив при ідентифікаціях <i>-ич, -ович / -евич (280)</i>		к-ст.	слово-регулятив при ідентифікаціях <i>-енк-о (560)</i>		к-ст.
1.	житель	Муричъ Василь, 397	23	житель	Мануйленко Яцько, 394	277
2.	сотник	Іванъ Мануйловичъ, 386	18	козак	Масленко Андрѣй, 395	129
3.	писар	Динисъ Федорович, 382	18	отаман	Шустенко Семень, 413	30
4.	війт	Александр Ивановичъ, 372	17	бурмистер	Даниленко Хвеско, 381	14
5.	отаман	Кость Даниловичъ, 390	15	війт	Волощиненко Степанъ, 377	12
6.	товариш (значковий, бунчужний)	Чуйкевичъ Федоръ, 412	7	сотник	Дученко Стефан, 383	8
7.	бурмистер	Матвѣй Феодоровичъ, 395	7	товариш (військовий)	Бакуменко Евтухъ, 374	7
8.	пан	Іванъ Максимовичъ, 386	6	парубок	Запаренко Радко, 384	5
9.	піп	Симеонъ Іоановичъ, 406	5	чередник	Голотенко Гарасимъ, 379	5
10.	міщанин	Ярмола Семеновичъ, 414	5	пан	Носенко Никифоръ, 399	3
11.	ісрей	Базилевичъ Андрей, 373	4	осаул	Демяненко Евхимъ, 381	3
12.	полковник	Василій Савичъ, 376	3	канцелярист	Бусленко Василь, 375	3
13.	канцелярист	Лазаревичъ Василій, 392	3	хорунжий	Римаренко Грицько, 403	
14.	козак	Поповичъ Лукянъ, 402	3	міщанин	Гузенко Іванъ, 381	3
15.	дяк	Стефанъ Савичъ, 407	2	вівчар	Глущенко Данило, 379	3
16.	суддя	Алексей Михайловичъ, 372	2	шинкар	Мушенко Петро, 397	3
17.	орендар	Григорій Яновичъ, 379	2	підсусідок	Ткаченко Василь, 409	3
18.	хорунжий	Юркевич Іванъ, 413	2	посполитий	Варощенко Трофимъ, 376	2
19.	гетьман	Самойлович, 405	2	піп	Любищенко Григорій, 393	2
20.	власник	Попович Іванъ, 402	1	титар	Сидоренко Іванъ, 406	2
21.	титар	Григорій Якововичъ, 379	1	бурлака	Прохоренко Іванъ, 403	2
22.	осаул	Сибѣлевичъ Федоръ, 406	1	конюх	Денисенко Василь, 382	1
23.	староста	Лѣневич, 393	1	сторож	Чопенко Петро, 412	1
24.	попович	Максимъ Аньтонович, 394	1	господар	Михайленко Васил, 396	1
25.	протопоп	Петро Іоанович, 401	1	орендар	Дяченко Василь, 383	1
26.	комісар полковий	Данило Лазаревичъ, 381	1	обиватель	Васюченко Васил, 377	1
27.	порохівник	Григорій Николаевичъ, 380	1	купець	Машковченко Григорій, 396	1
28.	цар	Петро Алексѣевичъ, 401	1	теся	Мариенко Кирикъ, 394	
29.	свідок	Гаврило Даниловичъ, 378	1	цехмістер	Гавриленко Остапъ, 377	
30.	кошовий	Якимъ Ігнатовичъ, 414	1	син	Борсученко Петро, 375	1
31.	пресвітер	Стефанъ Евтихевич, 407	1	обозний	Ханенко Федоръ, 411	1
32.	ректор	Прокоповичъ, 402	1	конюх	Денисенко Васил, 382	1

Висновки. Зіставний аналіз функціонування патронімічних моделей *-ич, -ович (-евич) / -енк-о* в діячності (XIV–XVIII ст.) засвідчує кардинальний вплив суспільно-політичних обставин, що, починаючи від окремих вкраплень у XVI ст. і сягаючи своєї кульмінації у XVII ст. в часи козацької національно-визвольної війни, визначають пріоритетність вживання первісно демінутивної моделі *-енк-о* на противагу до давнішої, «родичівської», «міщанської» моделі *-ович (-евич)*. Про це свідчить не лише Реєстр Війська Запорозького середини XVII ст., але й антропонімікон XVIII ст. за українськими актовими книгами і документами з міських ратуш Лівобережної України. Серед поширених

слів-регулятивів, що сполучаються з патронімічними ідентифікаціями *-енко*, сповна переважає апелює *козак*, що неспростовно доводить ідентифікацію моделі *-енко*, зумовленої постановням Козацької Держави та формуванням військової верстви *козаків*. Натомість найпоширеніша патронімна модель *-ич, -ович (-евич)* від XVI ст., із виходом на історичну арену козацтва, знижує продуктивність, проте фокусує свою маркованість у словах-регулятивах із вищою суспільною ієрархією: *сотник, писар, війт, отаман, товариш, бурмистер, пан, піп, міщанин, ісрей, полковник* та ін. Отже, дослідження історичного антропонімікону не тільки неможливе поза соціальним контекстом, – воно саме ним і формоване.

Література

1. Актова книга Житомирського уряду XVI ст. (1582–1588 рр.). *Пам'ятки української мови XVI ст. Серія актових документів і грамот*. Підготував до видання М.К. Бойчук. Київ: Наукова думка, 1965. 190 с.
2. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Ужгород, 1960. 415 с.
3. Бевзенко С.П., Волочанська Л.Є, Мефодовський С.І., Олійникова В.П. Українські прізвища правобережної Середньої Наддніпрянщини в XVII ст. (Чигиринський, Черкаський, Корсунський, Канівський полки). *Питання сучасної ономастики*. Київ: Наукова думка, 1976. С. 151–153.
4. Грамоти XIV ст. Упорядк., вступна стаття, коментарі і словники-показники М.М. Пешчак. Київ: Наукова думка, 1974. 255 с.
5. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів). Відповід. редактор В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1981. 315 с.
6. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). *Пам'ятки української мови*. Підготував до видання В.А. Передрієнко. Київ: Наукова думка, 1976. 415 с.
7. Єфименко І.В. Українські прізвищеві назви XVI ст. Київ, 2003. 168 с.
8. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1983. 742 с.
9. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. Київ, 1995. 47 с.
10. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999. 246 с.
11. Медвідь-Пахомова С.М. Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропонімів. Навчальний посібник. Ужгород, 2003. 72 с.
12. Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. Київ: Наукова думка, 1989. 147 с.
13. Остап Р. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника). *Реєстр Війська Запорозького 1649 року*. Підгот. до друку О.В. Тодійчук та ін. Київ: Наукова думка, 1995. С. 517–519.
14. Пахомова С.М. Доля українських патронімів на -ич. *Актуальні питання антропоніміки. Збірник матеріалів наукових читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька*. Київ, 2005. С. 186–191.
15. Сімович В. Українські іменники на -о в історичному розвитку й освітленні. *Наук.зб. укр. вис. педагог. ін-ту ім. М. Драгоманова*. Т. 1. Прага, 1929.
16. Ткаченко О.Б. Українські прізвища з суфіксом -енко та споріднені утворення (питання походження). *Українська мова в школі*. 1958. № 1. С. 62–66.
17. Українські грамоти XV ст. Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В.М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 1965. 162 с.
18. Худаш М. З історії української антропонімії. Київ, 1977. 236 с.
19. Худаш М., Фаріон І. До питання генези українського антропонімного форманта -енк-о (територіальне поширення в діяхронії). *Добірка студій професора Михайла Худаша: історична ономастика, мовні портрети, спогади*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 310–317.
20. Чучка П.П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови. *Мовознавство*. 1984. № 6. С. 49–56.

References

1. Aktova knyha Zhytomyrskoho uriadu XVI st. (1582–1588 rr.) (1965). [Assembly book of the Zhytomyr government 16th century.] *Pamiatky ukrainskoi movy XVI st. Seriiia aktovykh dokumentiv i hramot*. Pidhotuvav do vydannia M.K. Boichuk. Kyiv: Naukova dumka. 190 s. [in Ukrainian].
2. Bevzenko S.P. (1960) Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy [Historical morphology of the Ukrainian language]. Uzhhorod. 415 s. [in Ukrainian].
3. Bevzenko S.P., Volochanska L.Ye, Mefodovskyi S.I., Oliinykova V.P. (1976) Ukrainski pryzvyshcha pravoberezhnoi Serednoi Naddniprianshchyny v XVII st. [Ukrainian surnames of the Right-Bank Middle Dnieper region in the 17th century (Chyhyrinsky, Cherkassky, Korsun, Kanevsky regiments)] (Chyhyrinskyi, Cherkasskyi, Korsunskyi, Kanivskyi polky). *Pytannia suchasnoi onomastyky*. Kyiv: Naukova dumka. S. 151–153 [in Ukrainian].
4. Hramoty XIV st. (1974) [Letters of the 14th century]. Uporiadk., vstupna stattia, komentari i slovnyky-pokazhchyky M.M. Peshchak. Kyiv: Naukova dumka. 255 s. [in Ukrainian].
5. Dilova mova Volyni i Naddniprianshchyny XVII st. (Zbirnyk aktovykh dokumentiv) (1981) [Business language of Volhynia and the Dnieper region of the 17th century]. Vidpovid. redaktor V.V. Nimchuk. Kyiv: Naukova dumka. 315 s. [in Ukrainian].
6. Dilova i narodno-rozmovna mova XVIII st. (Materialy sotennykh kantseliarii i ratush Livoberezhnoi Ukrainy) (1976) [Business and folk-colloquial speech of the 18th century]. *Pamiatky ukrainskoi movy*. Pidhotuvav do vydannia V.A. Peredriienko. Kyiv: Naukova dumka. 415 s. [in Ukrainian].
7. Yefymenko I.V. (2003) Ukrainski pryzvyshchevi nazvy XVI st. [Ukrainian surname names of the 16th century]. Kyiv. 168 s. [in Ukrainian].
8. Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia (1983) [History of the Ukrainian language. Vocabulary and phraseology]. Kyiv: Naukova dumka. 742 s. [in Ukrainian].
9. Masenko L.T. (1995) Ukrainski imena i pryzvyshcha [Ukrainian first and last names]. Kyiv. 47 s. [in Ukrainian].

10. Medvid-Pakhomova S.M. (1999) Evoliutsiia antroponimnykh formul u slovianskykh movakh [Evolution of anthroponymic formulas in Slavic languages]. Uzhhorod. 246 s. [in Ukrainian].
11. Medvid-Pakhomova S.M. (2003) Ekstralinhvalni faktory v konteksti rozvytku slovianskykh antroposystem [Extralingual factors in the context of the development of Slavic anthroposystems]. Navchalnyi posibnyk. Uzhhorod. 72 s. [in Ukrainian].
12. Mizhetnichni zviazky v ukrainskii antroponimii XVII st. (1989) [Interethnic relations in Ukrainian anthroponymy of the 17th century]. Kyiv: Naukova dumka. 147 s. [in Ukrainian].
13. Ostash R. (1995) Do pokhodzhennia pryzvyshchevykh nazv Reiestru (sproba etymolohichnoho slovnyka) [To the origin of the registry's last names (an attempt at an etymological dictionary)]. *Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku*. Pidhot. do druku O.V. Todiiuchuk ta in. Kyiv: Naukova dumka. S. 517–519 [in Ukrainian].
14. Pakhomova S.M. (2005) Dolia ukrainskykh patronimiv na *-ych* [The fate of Ukrainian patronymics on *-ych*]. *Aktualni pytannia antroponimiky. Zbirnyk materialiv naukovykh chytan pamiati Yuliana Kostiantynovycha Redka*. Kyiv. S. 186–191 [in Ukrainian].
15. Simovych V. (1929) Ukrainski imennyky na *-o* v istorychnomu rozvytku y osvittleni [Ukrainian nouns on *-o* in historical development and coverage]. *Nauk.zb. ukr. vys. pedah. in-tu im. M. Drahomanova*. T. 1. Praha [in Ukrainian].
16. Tkachenko O.B. (1958) Ukrainski pryzvyshcha z sufiksom *-enko* ta sporidneni utvorennia (pytannia pokhodzhennia) [Ukrainian surnames with the suffix *-enko* and related formations (question of origin)]. *Ukrainska mova v shkoli*. № 1. S. 62–66 [in Ukrainian].
17. Ukrainski hramoty XV st. (1965) [Ukrainian letters of the 15th century]. Pidhotovka tekstu, vstupna stattia i komentari V.M. Rusanivskoho. Kyiv: Vyd-vo «Naukova dumka». 162 s. [in Ukrainian].
18. Khudash M. (1977) Z istorii ukrainskoi antroponimii [From the history of Ukrainian anthroponymy]. Kyiv. 236 s. [in Ukrainian].
19. Khudash M., Farion I. (2019) Do pytannia henezy ukrainskoho antroponimnoho formanta *-enk-o* (terytorialne poshyrennia v diiakhronii) [On the question of the genesis of the Ukrainian anthroponymic formant *-enk-o* (territorial distribution in diachronia)]. *Dobirka studii profesora Mykhaila Khudasha: istorychna onomastyka, movni portrety, spohady*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki., S. 310–317 [in Ukrainian].
20. Chuchka P.P. (1984) Patronimy ta yikh misce v leksychniy systemi movy [Patronymics and their place in the lexical system of the language]. *Movoznavstvo*. №6. S. 49–56 [in Ukrainian].

SOCIAL PRECONDITIONS OF DYNAMICS OF FUNCTIONING OF SURNAME MODELS *-ych, -ovych (-evych) / -enko*: DIACHRONIC ASPECT

Abstract. Historical patronymics is a mental picture of the nation in dynamics, which reflects the patronymic relationships and the broad socio-political background of the era. A comparative analysis of the historical dynamics of the *-ovych (-evych) / -enko* models raises dramatic socio-political changes from under the historical strata, when under the influence of the national liberation war of the 17th century in the Ukrainian history appears the paramilitary Cossacks stratum with the iconic originally diminutive suffix *-enko* in contrast to the common to the 17th century patronymic suffix *-ovych (-evych)*.

Purpose, task. Our purpose is to reveal the social conditionality of the functioning of the most common in the Ukrainian language patronymic models *-ovych (-evych) / -enko* in the historical context of the 14th–18th centuries on differently localized and selective monuments of specific record keeping. Our task is to systematically show the rich Ukrainian philistine patronymicon in the pre-modern era on *-ych, -ovych (-evych)* and the entry into the historical scene of the modern marker of Ukrainian surnames – patronymics on *-enko* in the context of new socio-political circumstances of the 16th – 17th centuries and to reveal the reasons for changes in the priority of using the model on *-enko* in comparison with the model common to pre-Cossacks times on *-ych, -ovych (-evych)*.

Results and conclusions. A comparative analysis of the functioning of the patronymic models *-ych, -ovych (-evych) / -enk-o* in diachrony testifies to the dramatic influence of socio-political circumstances, which, starting from individual inclusions in the 16th century and reaching its culmination in the 17th century during the Cossacks wars, determine the priority of using the originally diminutive model *-enk-o* in contrast to the older model *-ovych (-evych)*. Among the common words-regulators combined with patronymic identifications on *-enko*, the appellative *Cossack* completely prevails, which irrefutably proves the identification of the model *-enko*, due to the uprising of the Cossack State and the formation of the military *Cossacks* stratum. Thus, the study of historical anthroponymicon is not only impossible outside the social context - it is actually formed by the latter.

Keywords: patronymic identification, patronymic models *-ych, -ovych (-evych) / -enko*, surname models, anthroponymic formula (AF), diminutive, “akin” formants, words-regulators.

© Фаріон І., 2021 р.

Ірина Фаріон – доктор філологічних наук, професор катедри української мови Національного університету «Львівська політехніка», Львів, Україна; iryna.farion@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5368-2055>

Iryna Farion – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian language Department, National University «Lviv Polytechnic», Lviv, Ukraine; iryna.farion@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5368-2055>

ОНІМНИЙ ПРОСТІР ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ РОМАНІВ В. ДОМОНТОВИЧА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2:821.161.2.09/092

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).463–469

Федурко М. Онімний простір інтелектуальних романів В. Домонтовича; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. У статті йдеться про оніми в інтелектуальних романах В. Домонтовича (Віктора Петрова) «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус», «Без ґрунту». Автор виходить із настанови, що власні назви – це особливий тип словесних знаків, які виділяють і ідентифікують одиничні об'єкти та яким належить суттєва роль у реалізації авторського задуму, презентації його філософських і морально-етичних узагальнень. Оніми – потужний засіб образотворення, кодування декодування смислів; вони орієнтують читача в текстовому просторі, допомагаючи проникнути в задум автора, осягнути його культурно-філософські й життєві пріоритети та цілі.

Установлено, що онімний простір кожного з аналізованих творів складається з різних онімних полів – антропонімного, топонімного, ідеонімного, побудованих специфічно, що корелює з їхньою ідейно-тематичною своєрідністю. Показано, що в кожному з текстів ядро онімного простору становлять антропоніми – реальні (міфоніми й теоніми, імена, прізвища, часом по батькові філософів, правителів, політичних діячів, письменників, художників, учених, композиторів, артистів, літературних героїв (*Ахілл, Богоматір, Макіявеллі, Фрідріх Великий, Олаф, Менделєєв, Максим Рильський, Ілля Репін, Дункан, Салаявен*) і вигадані (*Василь Хрисанфович Комаха, Корвин, Вер, Зина Тихменева, Іполіт Миколайович Варецький, Ростислав Михайлович, Степан Линник*). Підтверджено, що в аналізованих текстах топонімне поле – ядерно-периферійне; його домінанти – урбаноніми (*Хрещатик, Пуца-Водиця, Горохова, Мойка*) й ергоніми (*Міська Дума, «Сяйво», Академія мистецтв, «Молодий театр», «Асторія»*), тоді як ойконіми та хороніми порівняно нечисленні. Ідеоніми як периферія онімного простору найбагатше представлені в «Докторі Серафікусі». Усі згадані одиниці проаналізовано також у структурному плані й підтверджено їхню вагому роль у витворенні жанрової своєрідності аналізованих творів, автор яких орієнтований на зображення духовного еста людини в часі ворожих до неї суспільних катаклізмів, тотального науково-технічного прогресу, руйнування ідеалів і втрати національно-культурних коренів.

Ключові слова: інтелектуальний роман, літературна ономастика, онімний простір, онімне поле, художній текст.

Постановка проблеми. Обов'язковим елементом мовної субстанції кожного художнього твору є власна назва. Принаймні, більшість із них розпочинається нею. Йдеться про заголовок як акумулятор основної ідеї твору, а водночас – один із різновидів (щоправда, особливий, бо онтологічно збігається з означуванням [Карпенко 1986, с. 39]) онімної лексики, що є словом, словосполученням чи реченням у функції виокремлення названого ними об'єкта з метою індивідуалізації й ідентифікації [Бучко, Ткачова 2012, с. 133–134].

Літературно-художній онім (поетонім) – це складна одиниця, якій притаманні ознаки різного плану – і власне лінгвістичні, й екстралінгвістичні. Перші (етимологія основи; мотиви іменування) формують осердя її семантичної структури, другі (умови побутування назви в суспільстві; пов'язані з нею культурно-історичні асоціації; характер зв'язку з позначуваною реалією; ступінь відомості як реалії, так і її імені) слугують підґрунтям усіх тих художньо-образних прирощень, яких вона набуває в межах конкретного твору. Тож можемо висувати, що власні назви, ужиті в текстах інтелектуальних романів В. Домонтовича, виявляють двобічну залежність: з одного боку, від специфічних ознак структурування й наповнення онімного простору національної мови, а з другого, – від особистості їхнього автора, його інтелектуально-творчих можливостей та жанрово-стильових уподобань.

Аналіз досліджень. Творчість Віктора Петрова (В. Домонтовича, Віктора Бера) потрапила в

об'єктив дослідницьких пошуків порівняно недавно – у 90-і роки минулого століття, через більш ніж двадцять років після смерті автора. Літературознавець В. Агеєва інтерес сучасної науки до спадщини Петрова-Домонтовича вважає закономірним, пов'язує його не так із політичною кон'юнктурою, як зі зміною естетико-світоглядної парадигми» [Агеєва 2008, с. 20].

Дослідники називають прозу В. Домонтовича інтелектуальною, акцентуючи при цьому на таких її ознаках: філософський підтекст, перевага думки над формою, іронічність художнього вираження, скептичність в оцінках, зримість голосу автора, схематизація почуттів, поглядів, психічних станів, використання прийомів маски й пародії, деміфологізація міфів, розмивання кордонів між реальним та уявним світами, творче переосмислення відомих літературних творів тощо [Серікова, Соловей 2017, с. 79]. М. Леонович вважає романи В. Домонтовича «літературою ідей» [Леонович, с. 17]. Під таким поглядом її вивчають не лише філософи й літературознавці, але також лінгвісти, зокрібно ті, кого цікавлять проблеми літературної ономастики. Так, І. Мазуренко досліджує концепт *місто* дніпровського (в авторки – дніпропетровського) за топосом твору В. Домонтовича «Без ґрунту» шляхом аналізу наявних у ньому власних назв, глосарій яких налічує 80 одиниць [Мазуренко 2015]. Г. Саган докладно простежує «особливості конструювання міського простору» в одному з романів В. Домонтовича – «Доктор Серафікус», позаяк вважає його «не лише

тлом для розгортання подій, а <...> перехідним елементом від сюжетної канви до екзистенційного занурення в характери героїв» [Саган 2014, с. 37]. У розвідці М. Федурко схарактеризовано ономастикон «Доктора Серафікуса» з погляду його різновидів та функцій [Федурко 2015].

Мета та завдання статті – проаналізувати онімний простір інтелектуальних романів В. Домонтовича в контексті їхньої жанрово-стильової своєрідності, виокремивши задля цього їхні тематичні та структурні різновиди, дешифрувавши приховані в них концептуально значущі авторські смисли, ставлення, розуміння.

Методи та методика дослідження. Для досягнення мети статті та розв'язання її завдань використано низку методів, зокрема: *метод суцільної вибірки*, за допомогою якого виокремлено й зафіксовано наявні в обстежуваних текстах онімні одиниці; *описовий метод*, що уможливив аналіз, інтерпретацію й класифікацію виокремлених одиниць; *методи структурного, семантичного й етимологічного аналізів* – для пізнання специфіки їхньої будови, значення та походження; *стилістико-контекстологічний метод* – для встановлення всіх емоційно-експресивних відтінків змісту досліджуваних онімів.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до аналізу онімного простору романів В. Домонтовича, пригадаємо тезу про актуальність для організації текстового простору (поет)онімної осі та її компонентів – *хто, де, коли* [Карпенко, Серебрякова 2019, с. 10]. Перший із них (*хто*) об'єднує в собі одиниці найважливішого поля – антропонімного: «Власне ім'я є вагомим засобом [...] розкриття сутності персонажів, поглибленого розуміння концепції автора. Водночас словесна характеристика денотата, висвітлення його характеру через учинки та взаємини з іншими персонажами, сюжетна лінія твору загалом постають універсальним способом наповнення антропоетоніма певною онімною семантикою» [Белей 2002, с. 12].

В аналізованому нами просторі воно теж найвагоміше, на що вказує, серед іншого, його кількісна репрезентація: тільки в романі «Дівчина з ведмедиком» автор використав понад 100 антропонімів. Структурують це поле одиниці двох типів: а) які номінують персонажів, створених уявою письменника; б) які є найменнями реальних історичних постатей – митців, державних діячів, учених, тобто прецедентні імена. Серед перших, безперечно, найактуальніші ті, що мають за денотати постаті головних героїв кожного з творів. У «Дівчині з ведмедиком» – це *Іполіт Миколайович Варецький, Олександр Владиславович і Мар'я Семенівна Тихменєви*, їхні дочки *Леся* та *Зина*, учителька *Мар'я Іванівна*; у «Докторі Серафікусі» – *Василь Хрисанфович Комаха, Вер Ельснер, Корвин, Ірця, Тася, Таня Беренс*; у «Без ґрунту» – *Ростислав Михайлович, Степан Линник, Іван Васильович Гуля, Данило Йванович Криницький, Петро Петрович Півень, Арсен Петрович Витвицький, Лариса Сольська, Станислав Бирський*.

Крім центральних персонажів, у кожному з романів представлені дійові особи другого плану. Проте кожна з них – важливий елемент текстового простору, так само, як і система їхніх номінацій: вони пов'язані з головними героями, допомагають розкрити чи відтінити якісь із рис їхніх характерів, розбудувати сюжетні лінії в тому чи тому напрямку. У романі «Дівчина з ведмедиком» це, для прикладу, *Семен Кузьменко, професор Габель, Василь Гриб, Панас Григорович*. Кожен із них дотичний до життєвої долі головного героя, що є водночас оповідачем, – *Іполіта Миколайовича Варецького*. Семен Кузьменко, колишній військовий, по приїзді до Києва зумів переконати партійну владу в можливості й необхідності відбудови заводу та загітував до цієї справи свого знайомого з 1918 р. – інженера-хіміка Варецького. Професор Габель професійний вибір Варецького спрямував на завод, бо для омріяної ним наукової праці необхідні ще й ідеї, слова, обрії, яких його учневі, уважав професор, бракувало. Виведені в творі образи й інших персонажів: п'януватого двірника *Степана*, старої *Дударихи*, кухарки *Уляни*, завгоспа *Марти Борисівни*, продавця фруктів *Мустафи* та ін.

Як видно з наведеного, автор, номінуючи своїх персонажів, використовує різні антропоформули: однослівні номінації (ім'я; прізвище; часом прізвисько), двослівні (ім'я + ім'я по батькові; ім'я + прізвище), трислівні (ім'я + ім'я по батькові + прізвище). Спостережені факти багатойменності: з одним денотатом можуть бути співвіднесені наймення різного модельного типу, наприклад: ім'я, ім'я + ім'я по батькові, пестлива форма особового імені (*Зина, Зинаїда Олександрівна, Зинуся* – у «Дівчині з ведмедиком»); ім'я + прізвище, ім'я + ім'я по батькові + прізвище, ініціали + прізвище, прізвище (*Степан Линник, Степан Трохимович Линник, С. Линник, Линник* – «Без ґрунту»). Характер антропоформули, звісна річ, не може вповні розкрити семантичний ореол власного імені, але певним лакмусовим папірцем щодо вияву авторських ставлень до персонажів або вказівкою на їхні соціально-ієрархічні параметри все ж є. Уважають, для прикладу, що спосіб називання людини у художньому мовленні «за особовим ім'ям слугує здебільшого засобом інтимізації або ж виразником національної чи соціальної ознаки» [Доценко 2018, с. 73]. І навпаки, називання особи на ім'я та по батькові надає мікротекстам із такими номінаціями відтінку офіційності або ж урочистості. Скажімо, одну з доньок Техменєва автор незмінно називає по імені – *Леся*. У найменні другої дочки, *Зини*, ця антропоформула теж домінує, але виявляємо в тексті й інші способи іменування: *Зинаїда Олександрівна, Зинуся, Зиночка*. У першому випадку так до неї звертається учитель Варецький (і то лише один раз), висловлюючи в такий спосіб своє незадоволення поведінкою учениці, пор.: *Зинаїдо Олександрівно! Дозвольте мені замість відповідати на ваше запитання висловити сподіванку, що згодом, коли ми краще познайомимось, ви подаруєте мені отого ведмедика, яким ви оце бавились. Гаразд? Зинусею, Зиночкою*

її іменують мама та сестра Леся. Зокрема, у день незвичайний, коли в сім'ї очікували, що Іполіт Миколайович зробить пропозицію котрійсь із доньок. Леся, знаючи про характер взаємин сестри з учителем, не може зрозуміти напускної байдужості сестри, запідозрює її в якомусь страшному рішенні, хоче застерегти від непоправного: *Зиночко, Зинусю! Що ти задумала? Хіба, хіба ж можна? Бог з тобою! Зинусю! Я тебе не пушу. Скажи, що ти цього не зробиш, скажи, що ти не отруїшся?* А от Мар'я Семенівна урочисто повідомляє: *«Мила моя Зинусю! Іполіт Миколайович прохає у мене твоєї руки. Я дала згоду. Що скажеш ти?»*.

Лише по імені, до того ж у формі демінутива називає автор малу приятельку головного героя з роману «Доктор Серафікус»: *Ірця, Ірка, Ірусенька*. Зрештою, так дівчинка сама відрекомендує себе своєму новому знайомому: спочатку *Ірка*, а далі – з поправкою – *Ірусенька*. Суттєве таке уточнення автора щодо цієї ситуації: *«Це здавалось їй переконливіше і певніше, якось ніжніше й інтимніше. <...> Можливо, вона захотіла піддобритись або виставити себе в кращому світлі («Ірусенька, гарна дівчинка», а не так: «Ірко, йди-но сюди!»)*. У цьому романі виявляємо ще два гіпокористичних (від дн.-гр. *ὑποκορίζομαι* 'називаю зменшеним ім'ям, прикрашаю') імені – *Тася* та *Таня*. Перша – секретар Спілки Таїсія Павлівна, давня сусідка Комахи, що пробувала врятувати його від самотності, закохати в себе. Друга – Тетяна Миколаївна Беренс, колишня наречена Корвина.

Наголосимо й на такій особливості використання в аналізованих творах формул називання персонажів: тих із них, що не належать до світу головних героїв і перебувають на значно нижчому щаблі соціальної драбини, автор окреслює тільки іменем: двірник *Степан* («Дівчина з ведмедиком»), покоївка *Дуня* («Доктор Серафікус»), друкарка *Симочка* («Без ґрунту»). Зрештою, вони навіть можуть бути безіменні, хоч скарбник із харчотресту – це вже *Дормидонт Панфилич*. Прикметним у цьому плані є такий фрагмент із «Доктора Серафікуса»: *Господиня помешкання існувала, їй Комаха платив за кімнату й обід. Дуня теж існувала, бо одчиняла двері й замітала іноді його кімнату. Шпіц Альма існував теж, бо на дзвінок вибігав до вітальні й голосно гавкав. Тася не існувала. Їхні взаємини обмежувались на коротких при випадкових зустрічах «добриднях»*.

Якщо при найменуванні головного героя цього твору Домонтович вдається до різних моделей – однослівних (прізвище *Комаха*, пародійні імена *Серафікус*, *Пупс*, *Комаха-Серафікус-Дядя Пупс*) і кількаслівних (*Василь Хрисанфович*, *Василь Хрисанфович Комаха*), то центральну постать роману «Без ґрунту» іменує незмінно через антропоформулу «ім'я + ім'я по батькові» – *Ростислав Михайлович*. Решта основних персонажів мають прізвища – умовні, вигадані, хоч за деякими з них угадуються реальні особистості: *Данило Йванович Криницький* – Дмитро Яворницький, *Арсен Петрович Витвицький* – Микола Філянський. Можемо припустити,

що не випадково. З одного боку, Ростислав Михайлович – людина поважна (професор-мистецтвознавець, консультант Комітету з охорони пам'яток старовини й мистецтва, фахівець з ґрунтовою освітою і багатим досвідом), а з другого, – людина «без ґрунту» (національно-культурного, ідеологічного, морально-етичного), яких у тому часі ставало щораз більше та яких і нині не меншає. Отже, це образ-узагальнення, «не так живий характер, – каже Юрій Барабаш, – як образ-концепт» [Барабаш 2012, с. 167]. Окреслення його через антропоформулу «ім'я + ім'я по батькові» – це, може бути, один із способів вираження поміченої автором страшної тенденції до знеособлення, становлення людини-гвинтика, доволі виразно самим цим героєм артикульованої: *«Центр ваги за наших часів пересунувся з особи на суспільство. Діє держава, народ, нація, класа, партія»*.

Попри важливість для антропоетоніма формули найменування, найсуттєвішим, безперечно, є її лексичне наповнення: автор не просто дає своєму персонажеві якийсь ім'я, він прагне предикувати йому також якості, приписані цьому імені в межах реального антропонімікону [Калинкін 1998, с. 124–125]. З іншого боку, той же автор у певний спосіб, свідомо або ж несвідомо допасовує ці імена до створюваних ним образів, домагається гармонії образу й імені [Карпенко 2000, с. 69]. Тож є підстави вважати особове ім'я представником концепції художнього образу, виразником авторського задуму, репрезентантом його світоглядних і морально-естетичних настанов [Галич 2002, с. 56]. Не випадково дослідники пишуть про промовистість антропоетонімів, про намагання автора уже самим іменем натякнути читачеві на якісь риси свого героя, звичайно, читачеві підготовленому, здібному ці натяки відчитувати. Для Домонтовича – це інтелігентний читач, високоосвічений, вдумливий, який добре знає епоху, про яку оповідає автор, усі її погляди, переконання, віяння, настрої та тривоги.

Візьмімо, для прикладу, Іполіта Миколайовича Варецького, інженера-хіміка з доброю університетською освітою, людину чесну, настирну, хоч часами й зануду, яка любить свою професію й навіть у найскладніші часи не зраджує їй. Автор так нам про це оповідає: *«протягом усього часу в голодні роки з дня в день, щодня працював над кальцієвими сполученнями, мріяв про дисертацію, простудіював велику чужоземну літературу, турбувався, щоб зберегти заводську хемічну лабораторію і зберіг її»*. Уперше знайомимося з цим героєм не в найкращу пору його життя. Осінь 1922 р.; холодна, темна, вога й аж надто не прибранна кімната; на вечерю варена картопля та кава з підсмажених ячмінних зерен, так що біла пухка паляниця в дарунок від гостя видається розкішною.

Гість Семен Кузьменко – пряма протилежність на той час худому, високому й виснаженому, з запаланими щоками та великим гострим носом учителю Варецькому, що ходив у солдатських обмотках до колін, зелених, захисного кольору штанах, широкій толстовці та з тріснутими окулярами. Гість

– військовий і майбутній директор зруйнованого заводу, підтягнутий, усміхнений, рожевощокій, в темній шкурятяній куртці, в високих, добре начищених чоботях, затягнутих вище колін ремінцями, із подихом степових вітрів за спиною, крицевою суворістю душі, з поривом «нових конкістадорів, що мріють на невідомих шляхах відкрити невідому країну, щасливу країну щасливого майбуття»; «комісар, начбриг, який виніс на своїх плечах тягар горожанської війни, безмежних фронтів, безнадійного одчаю, тифозної маячні, голодних блукань, погрози невідхильної смерті» і якого знають «деники, і поляки, і махнівці, і басмачі». Типовий персонаж реконструктивних романів, який, проте, не позбавлений рис ідеаліста-мрійника, але якому на подальших сторінках роману місця не знайшлося. Очевидно, тому, що не будні героя-будівника світлого завтра мав на меті зобразити автор. Цікавим у плані контрастування цих двох персонажів є такий фрагмент тексту: *Ми сиділи один проти одного... Він – рожевий і ясний, обпершись ліктем на коліно й нахилившись усім тулубом вперед, пильно дивився мені у вічі. Я на краю ліжка, зігнувшись, кутався в накинуте на плечі пальто.*

Не випадково імена та прізвища в цих героїв структурно неоднотипні. З одного боку, типово народне й доволі частотне козацьке ім'я Семен [Масенко 1990, с. 10], хоч за походженням давньоєврейське (з івр. שֵׁמֶן 'почутий Богом у молитві'). А з другого – Іполіт (з гр. Ἰππόλυτος 'той, що розпрягає коней'), відомий міфічний герой, син Тесея та володарки амазонок Антіопи, що постраждав від наклепу закоханої в нього Федри, другої батькової дружини. В Афінах його шанували як бога, він був улюбленим героєм античних трагиків, зосібна Еврипіда [Словник 1985]. У християнській традиції – священномученик, який «до ігемона прийшов і викрив жорстокість його і нелюдськість, кровопивцею його назвав, Христа ж Богом і Творцем усього дерзновенно ісповідав», за що був утопленим у морі [Туптало 2008, с. 273].

Семен – носій одного з поширених українських прізвищ на -енко, що постали на ґрунті народних усно-розмовних патронімних назв, тобто форм іменування синів за батьком: син Кузьми – Кузьменко [Масенко 1990, с. 24]. У прізвищ із спільнослов'янським суфіксом -ськ- дещо інша історія: спадкові прізвищеві назви на -ський набули особливого поширення в Польщі. У середньовічному Королівстві Польському вони «були ознакою шляхетного походження і протиставлялись міщанським і «хлопським» особовим найменуванням» [Масенко 1990, с. 22]. До того ж «родовими назвами на -овський, -евський мали право іменуватися тільки родовиті шляхтичі»; менш родовиті – назвами з суфіксом -ський [Белей 2002, с. 17].

Центральну героїню роману та її сестру Домонтович називає, як ми вже згадували, здебільшого на ім'я. Зина – скорочено від Зінаїда (гр. Ζήναϊς 'що належить Зевсу', 'з роду Зевса', 'народжена Зевсом'; 'подібна до Зевса' [Словник 1985]. Ще: з араб. 'прекрасна'; є, крім того, слово зина (араб. زينة

'перелюб') в ісламському праві (фікх) – незаконний статевий зв'язок між непошлюбленими людьми. Наймення Леся, за походженням, – зменшена форма імені Олександра, жіночий відповідник до чоловічого імені Олександр (гр. Αλέξανδρος, 'чоловік', 'мужній оборонець, захисник людей') [Скрипник, Дзятківська 2005, с. 85, 169]. Вісімнадцятирічна Леся – старша дочка Тихменєвих, Зина – на два роки молодша за неї. Сестри, а цілком різні. Леся – сумлінна учениця, спокійна й урівноважена, чемна і стримана. Її майбутнє – гарна, добра, розумна, лагідна дружина; вона поза часом і місцем; її «сьогодні» – повторене «вчора».

Зина – та інша: і в зовнішності, і в характері багато «Зевсового». Чіткий профіль, тонке, блідо-рожеве обличчя, ясна лінія губ, темно-сині, фіалкові, по-дитячому задерикуваті очі. Голос – хлопчачий, різкий і ясний альт. Вона – бунтівна, з незалежним характером, експансивна і водночас замкнута; для неї немає нічого забороненого, недозволеного, неможливого; вона любить балансувати на межі (*Скажи Лесі, що найбільше Зині до вподоби – це ходити з ведмедиком по канаті на ярмарках*); її притягає «плакатна крикливість гучних і різнобарвних викликів», вона говорить так, ніби хоче знищити все, що для інших – недоторканне й непорушне; праця не приваблює її, вона мріє повторити долю революціонерки Лариси Рейснер. У неї своя філософія: *«віддатись – це для дівчини це не значить упасти»*; жити варто тільки так: завойовуючи новий світ. Вона любить одягати маски, її захоплює гра, і улюблена іграшка при ній – тому підтвердження. Не випадковим є і її захоплення Стэфаном Хоминським – не кубістом і не футуристом, а де-структивістом, антисимволістом і антиімажиністом. Леся ж уважає його божевільним. Актуальним для розуміння сестер, їхніх характерів, їхньої різності вважаємо таке спостереження Варецького: *Леся, та вся вкладається в канонічну чіткість класичних строф 4-стопового ямба. Для Зини, навпаки, характеристичний vers-libre, розірвані рядки, поплутані слова, повна занедбаність метричних розмірів, галаслива безглуздість плутаних фраз, де кінець попереджає початок і де синтаксичну усталеність послідовної зміни головних і додаткових членів речення обернено в хаос сумбурної «вздибленості».*

У романі «Доктор Серафікус» теж не бракує контрастів і протилежностей. Та найперше – вони у внутрішньому світі героїв. Наймення найголовнішого з них – підтвердження цьому: *Василь Христанфович Комаха*. З одного боку, Василь (дав.-гр. Βασίλειος 'царський' < βασιλεύς – 'цар' [Скрипник, Дзятківська 2005, с. 45]) – давнє чоловіче ім'я, що з'явилося в часи перських війн та на початку мало значення 'перський цар, князь'. Серед його носіїв чимало великих і відомих людей, як-от: Василій I Македонянин – візантійський імператор, засновник Македонської династії; Василій Великий – святий, архієпископ Кесарії Каппадокійської в Малій Азії, визначний церковний діяч, один із Отців Церкви; князь Володимир Великий, у хрещенні Василь; князь Костянтин-Василь Острозький; українські

письменники Василь Стефаник, Василь Симоненко, Василь Стус. А з другого, – *Комаха*, щось таке мілке, непоказне, хоч, за словами автора, це великий, гучноголосий, грузький чоловік із червоним квадратним обличчям і м'язистим широким носом, з масивними кулаками, «що в них легше було уявити молоток коваля чи сокиру м'ясаря, ніж тендітне перо вченого». Ім'я по батькові цей контраст (а може, парадокс?) тільки посилює: ім'я *Хрисанф* (дн.-гр. Χρῖσ-ανθῆς 'золотоцвітний' < дн.-гр. χρῖσός 'золото' + дн.-гр. ἄνθος 'квітка') фонетично близьке до Христос (дн.-гр. Χρῖστος 'помазанник' 'месія' < дн.-гр. χρῖσμα, χρῖμα, χρῖσματος 'мазь', 'олія', 'помазання'). У цьому зв'язку спадають на думку слова українського філософа Григорія Сковороди (його творчість глибоко вивчав Петров), який своєму вихованцеві Василеві Томарі в день народження побажав: «І не з наймення лише, будь і ділами Василь».

На думку О. Артамонова, персонажі Домонтовичевого роману «являють собою синтез біблійних символів та тенденційних рис людей конкретної історичної епохи»; дослідник прочитає в імені цього героя навіть зв'язок із християнським верховним демоном Вельзевулом (з івр. «בַּלְזְבוּל» [Бааль-Зевув] 'повелитель мух'). Щодо Ірчиного прізвиська *Комашиний тато*, то воно, на його думку, майже прямо на цей зв'язок вказує, як і прізвисько *Доктор Серафікус* [Артамонов 2015, с. 2].

Комаха – професор 2-ого розряду в Київському ІНО, викладач НОП і рефлексології, людина багатого інтелекту, здібна до музикування й імпровізацій, працююча, але самотня, аскетична й майже автомат: зустрічі з іншими людьми «обтяжували його. Розмови народжували в ньому почуття непотрібності, обридливої зайвості, вимушеного обов'язку»; кожен день його «замкнено в усталений розклад незмінно в певні години і хвилини повторених вулиць, блокнотних нотаток, прочитаних лекцій, перегорнутих сторінок, списаних аркушів і переглянутих студентських справ»; лиш на півгодини «він дозволяє собі посидіти в садку, погрітись на осінньому сонці, порозмовляти з Ірцею – єдиний його протягом дня співрозмовник, – щоб потім поспішити додому, заснути на годину і сісти ввечері знов за книжку, коректи й рукописи». Його наукова праця зводилася в основному до збирання приміток: «*Комаха як учений існував у примітках*»; «кожне слово в своїй статті, монографії, розвідці він стверджував низкою бібліографічних довідок». Прізвисько (*Серафікус, Доктор Серафікус*) пов'язує його зі світом ангелів: у християнській традиції серафим – шестикрилий ангел; найвищий ангельський чин, найбільш наближений до Бога. Серафічність Комахи проступає в його портретній замальовці: «У нього було щось від гомункулюса, колби, лабораторії, од легенд про Фавста, од плянківських теорій, од химер, ілюзій, схем і формул»; в його прагненнях: «*Я не прагну бути чимсь – тим або ж тим мистцем, музиком, Мохаммедом або ж Гете. Я хочу бути всім людством і тому задовольняюсь тим, що я єсть я. Я не хочу мати тієї жінки або ж тієї. Я хочу всіх. Чи не мушу я себе вважати*

втішеним, що я не маю жадної?»; в його розумінні кохання: «*Для Комахи воно набрало форми відокремленої ілюзії, примхи, самотньої замкненості, нерішучого боязкого уникання*».

У романі «*Без ґрунту*» чи не найпромовистішим є наймення секретаря Комітету *Стрижуса Петра Йвановича*. Особове ім'я *Петро* – від грец. πέτρος 'камін', 'скеля'. І прізвище у нього не менш виразне; воно – породження «відчайдушного й розкутого духу запорізького січового товариства»; своєрідне не лише за значенням сполучуваних основ, а й за самим способом творення, пор.: *Затулівітер, Нагнибіда, Убийвовк, Паливода, Перебийніс, Покинйчерета, Прудивус (Прудиус), Роздайбіда* та ін. [Масенко 1990, с. 38].

Та перед наші очі автор виводить не козака-відчайдуха, а «опару, що повзе з макітри»: блідий, в'їдливий, дріб'язковий, причіпливий і мстивий; з рідким, їжачком зачесаним волоссям; руками холодними й вогкими, як у мерця; з писклявим і верескливим баб'ячим голосом євнуха; зі стосами жиру, відкладеними на спині, та широким, як у жінки, крижем і коротенькими худорлявими ніжками. Він суттєво програє респектабельному й певному себе Ростиславові Миколайовичу, масивному й огрядному, у синьому піджаку та з золотими окулярами на носі.

Однак значно більше в романах В. Домонтовича реальних антропонімів – це прізвища, імена й прізвища, прізвища й ініціали вчених, філософів, письменників, художників, композиторів, артистів, критиків, революціонерів, мандрівників, державців (*Сенека, Макіавеллі, Ніцше, Фльобер, Мопсан, Е.Т.А. Гофман, Моне, Мане, Ф.М. Шмідт, А. Бенуа, Андрій Левінсон, Софія Перовська, Мателлан, Васко де Гама, Колюмб, Цезар, Володимир Мономах*). Вони створюють інтелектуальне тло роману, допомагають відтворити дух зображуваної епохи, продемонструвати, чим вона жила, які і чий ідеали в ній панували. Тож не становлять винятку в цих творах також ідеоніми: назви книг, часописів, картин, вистав, виставок. А ще ці реальні постаті наче вводять вигадані автором персонажі й події у контекст реального часу й простору: Київ революційних і непівських часів з його урбанонімами й ергонімами (*Поділ, Сирець, Куренівка, Святошино, Пуца-Водиця, Глибочиця, вулиця Червоних Зір, Жовтневого Повстання, Інститутська, Миколаївська, Фундуклейська, площа Артема, Царський сад, Маріїнський парк, Дикий завулок; Мистецький Інститут, «Червона зірка» «Маркіз», «Міжнародна книга», Миська Дума, «Сяйво», Академія, «Континенталь», Вукопсілка – «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус»), дореволюційний Петербург (*Мойка, Невський, Садова, Літейний, Морська, Горохова; Академія мистецтв, «Асторія», «Ведмідь»*), Січеслав часів побудови Дніпрельстану (*Проспект; Музей, Варязька церква, Собор, Горний інститут, Миськомунгост*) – «Без ґрунту». Автор не робить усіх цих людей небожителлями, навпаки, дає тонкі характеристики й оцінки, передаючи в такий спосіб і своє ставлення до обстоюваних ними думок, ідей, переконань.*

Висновки. Отже, (поет)онімний простір романів В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус», «Без ґрунту» є вагомим структурно-семіотичним компонентом кожного з них як цілості і як специфічного жанрового

різновиду. Він носій багатоаспектної лінгвістичної та екстралінгвістичної інформації, важливої для структурування тексту, розуміння ідейних засад його творця та прочитання створених ним образів.

Література

1. Агеєва В. Передмова. *Віктор Домонтович. Вибрані твори*. Київ: Книга, 2008. С. 3–20.
2. Артамонов О. «Доктор Серафікус» В. Домонтовича: Осмислення епохи через призму Біблійних символів. *Блог Олександра Артаманова*. 2015, 22 вересня. URL: <https://artamerukr.wordpress.com>.
3. Барабаш Ю. Кто вы, Виктор Петров?: В. Домонтович (Петров) и его повесть «Без почвы». *Новый мир*. 2012. № 8. С. 156–174.
4. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 175 с.
5. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Словник української ономастичної термінології. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
6. Галич В.М. Антропонімія Олеса Гончара: природа, еволюція, стилістика. Луганськ: Знання, 2002. 212 с.
7. Доценко М.В. Поетоніміка модерністської та постмодерністської прози: дис. ... канд. філол. 10.02.01 / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2018. 199 с. URL: <file:///C:/Users/HP/Downloads/5983-96-12014-1-10-20180913.pdf>.
8. Калинин В.М. Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, 1998. 408 с.
9. Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики*. 2000. № 4. С. 68–74.
10. Карпенко О., Серебрякова В. Екзотичність фентезійних поетонімів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. Вип. 64. С. 10–17.
11. Карпенко Ю.А. Имя собственное в художественной литературе. *Филологические науки*. 1986. № 4. С. 34–40.
12. Леонович М.В. Домонтович: Пошук ідентичності. С. 1–21. URL: http://mykolan.narod.ru/pdf/domontovych_ident.pdf.
13. Мазуренко І. Концепт місто в повісті В. Домонтовича «Без ґрунту». 2015. URL: http://www.museum.dp.ua/article_2015_05.html.
14. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. Київ: Т-во «Знання» УРСР, 1990. 47 с.
15. Саган Г.М. Координати київського міського простору роману Віктора Домонтовича «Доктор Серафікус». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2014. № 2. С. 7–39.
16. Серікова Л.О., Соловей О.Є. Рецепція філософсько-психологічних поглядів В. Домонтовича в інтелектуальному романі «Доктор Серафікус». *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. Том 1. С. 77–82.
17. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: словник-довідник. 3-тє вид., випр. Київ: Наукова думка, 2005. 334 с.
18. Словник античної міфології. Київ: Наукова думка, 1985. 236 с. URL: <http://litopys.org.ua/slovmith/slovnm06.htm>.
19. Туптало Д. Життя святих. Том V. Січень [Переклав Валерій Шевчук]. Львів: Видавництво «Свічадо», 2008. 280 с.
20. Федурко М. Власне ім'я в романі Віктора Домонтовича «Доктор Серафікус»: функції та різновиди. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Серія «Філологія»*. Дрогобич. 2015. Вип. 36. С. 200–212.

References

1. Aheieva V. (2008) *Peredmova* [Preface]. Viktor Domontovych. *Vybrani tvory*. Kyiv: Knyha. S. 3–20 [in Ukrainian].
2. Artamonov O. (2015, 22 veresnia) «Doktor Serafikus» V. Domontovycha: Osmyslennia epokhy cherez pryzmu Bibliinykh symboliv [«Doctor Seraficus» by V. Domontovych: Understanding the epoch through the prism of Biblical symbols]. *Bloh Oleksandra Artamanova*. URL: <https://artamerukr.wordpress.com> [in Ukrainian].
3. Barabash Iu. (2012) Kto vy, Viktor Petrov?: V. Domontovich (Petrov) i ego povest «Bez pochvy» [Who are you, Viktor Petrov?: V. Domontovych (Petrov) and his story «Without soil»]. *Novyi mir*. S. 156–174 [in Russian].
4. Belei L.O. (2002) Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponiimiia: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian literary and artistic anthroponymy: problems of theory and history]. *Uzhhorod*. 175 s. [in Ukrainian].
5. Buchko D.H., Tkachova N.V. (2012) *Slovyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii* [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. Kharkiv: Ranok-NT. 256 s. [in Ukrainian].
6. Halych V.M. (2002) *Antroponiimiia Olesia Honchara: pryroda, evoliutsiia, stylistyka* [Oles Honchar's anthroponymy: nature, evolution, stylistics]. Luhansk: Znannia. 212 s. [in Ukrainian].

7. Dotsenko M.V. (2018) Poetonimika modernistskoi ta postmodernistskoi prozy: dys. ... kand. filol. 10.02.01 [Poetonymy of modernist and postmodernist prose: dis. ... cand. philol. 02/10/01] / Donetskii natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. Vinnytsia, 2018. 199 s. URL: file:///C:/Users/HP/Downloads/5983-96-12014-1-10-20180913.pdf [in Ukrainian].
8. Kalinkin V.M. (1998) Poetika onima [Onym poetics]. Donetsk: Yugo-Vostok. 408 s. [in Russian].
9. Karpenko O.Yu. (2000) Pro literaturnu onomastyku ta yii funktsionalne navantazhennia [On literary onomastics and its functional load]. *Zapysky z onomastyky*. № 4. S. 68–74 [in Ukrainian].
10. Karpenko O., Serebriakova V. (2019) Ekzotychnist fenteziinykh poetonimiv [Exotic fantasy poetonyms]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna*. Vyp. 64. S. 10–17 [in Ukrainian].
11. Karpenko Yu.A. (1986) Imia sobstvennoe v khudozhestvennoi literature [Proper name in fiction]. *Filologicheskie nauki*. № 4. S. 34–40 [in Russian].
12. Leonovych M.V. Domontovych: Poshuk identychnosti [V. Domontovych: Search for identity]. S. 1–21. URL: http://mykolan.narod.ru/pdf/domontovych_ident.pdf [in Ukrainian].
13. Mazurenko I. (2015) Kontsept misto v povisti V. Domontovycha «Bez gruntu» [The concept of the city in the story of V. Domontovych «Without soil»]. URL: http://www.museum.dp.ua/article_2015_05.html [in Ukrainian].
14. Masenko L.T. (1990) Ukrainski imena i pryzvyshcha [Ukrainian names and surnames]. Kyiv: T-vo «Znannia» URSR. 47 s. [in Ukrainian].
15. Sahan H.M. (2014) Koordynaty kyivskoho miskoho prostoru romanu Viktora Domontovycha «Doktor Serafikus» [Coordinates of the Kyiv urban space of Victor Domontovych's novel «Doctor Seraficus»]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Filolohiia*. № 2. S. 7–39 [in Ukrainian].
16. Sierikova L.O., Solovei O.Ye. (2017) Retseptsiia filosofsko-psykholohichnykh pohliadiv V. Domontovycha v intelektualnomu romani «Doktor Serafikus» [Reception of V. Domontovych's philosophical and psychological views in the intellectual novel «Doctor Seraficus»]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa. Tom 1. S. 77–82 [in Ukrainian].
17. Skrypnyk L.H., Dziatkivska N.P. (2005) Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk [Proper names of people: dictionary-reference book]. 3-tie vyd., vypr. Kyiv: Naukova dumka. 334 s. [in Ukrainian].
18. Slovnyk antychnoi mifolohii [Dictionary of ancient mythology] (1985). Kyiv: Naukova dumka. 236 c. [in Ukrainian].
19. Tuptalo D. (2008) Zhyttaa sviatykh. [Lives of saints. Volume V. January] Tom V. Sichen [Pereklav Valentyn Shevchuk]. Lviv: Vydavnytstvo «Svichado». 280 s. [in Ukrainian].
20. Fedurko M. (2015) Vlasne imia v romani Viktora Domontovycha «Doktor Serafikus»: funktsii ta riznovydy [Proper name in Victor Domontovych's novel «Doctor Seraficus»: functions and varieties]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. Ivana Franka. Serii «Filolohiia»*. Drohobych. Vyp. 36. S. 200–212 [in Ukrainian].

ONYMIC SPACE OF V. DOMONTOVYCH'S INTELLECTUAL NOVELS

Abstract. The article deals with onyms in the intellectual novels of V. Domontovych (Victor Petrov) «The Girl with the Bear», «Doctor Seraficus», «Without Soil». The author proceeds from the instruction that proper names are a special type of verbal signs that distinguish and identify individual objects and play a significant role in the realization of the author's idea, presentation of his philosophical and moral-ethical generalizations. Onyms are a powerful means of imaging, encoding and decoding meanings; they orient the reader in the text space, helping to penetrate the author's idea, to understand his cultural, philosophical and life priorities and goals.

It is established that the onymic space of each of the analyzed works consists of different onymic fields – anthroponymic, toponymic, ideonymic, constructed specifically, which correlates with their ideological and thematic originality. It is shown that in each of the texts the core of the onymic space consists of anthroponyms – real (mythonyms and theonyms, names, surnames, sometimes patronymics of philosophers, rulers, politicians, writers, artists, scientists, composers, artists, literary heroes (*Akhill, Bohomatir, Makiiavelli, Fridrikh Velykyi, Olaf, Mendelieiev, Maksym Rylskiy, Illia Riepin, Dulkan, Saliaven*) and fictional (*Vasyl Khrysanfovych Komakha, Korvyn, Ver, Zyna Tykhmenieva, Ipolit Mykolaiovych Varetskyi, Rostyslav Mykhailovych, Stepan Lynnyk*). It is confirmed that in the analyzed texts the toponymic field is nuclear-peripheral; its dominants are urbanonyms (*Khreshchatyk, Pushcha-Vodytsya, Gorokhova, Moika*) and ergonyms (*Miska Duma, «Siaivo», Akademiia mystetstv, «Molodyi teatr», «Astoria»*), while oikonyms and choronyms are relatively few. Ideonyms as the periphery of the onymic space are most richly represented in «Doctor Seraficus». All these units are also analyzed structurally and confirmed their important role in creating the genre originality of the analyzed works, the author of which focuses on depicting the spiritual nature of man in times of hostile social cataclysms, total scientific and technological progress, destruction of ideals and loss of national and cultural roots.

Keywords: intellectual novel, literary onomastics, onymic space, onymic field, artistic text.

© Федурко М., 2021 р.

Марія Федурко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; Дрогобич, Україна; mfedurko@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

Maria Fedurko – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Philological Sciens an teaching methods in elementary school, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine; mfedurko@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

ПРЕЦЕДЕНТНІ ТА ФОНОВІ НАЗВИ В ОНІМНОМУ ПРОСТОРІ РОМАНУ ІЛЛАРІОНА ПАВЛЮКА «Я БАЧУ, ВАС ЦІКАВИТЬ ПІТЬМА»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2' 373.2:821.161.2

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).470–476

Фернос Ю. Прецедентні та фонові назви в онімному просторі роману Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить пільма»; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Прецедентні та фонові імена є складовою частиною лінгвокогнітивної бази мовної спільноти. У будь-якому тексті вони формують лінгвокультурну картину суспільства. За своїми функціонально-семантичним характеристиками такі назви наближаються до імен загальних, але залишаються в статусі власних назв, оскільки, незважаючи на семантичні перетворення, зберігають зв'язок із носієм імені. Метою розвідки є аналіз прецедентних та фонових назв роману Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить пільма». Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: зафіксувати та систематизувати аналізовані ономастичні одиниці в художньому дискурсі Ілларіона Павлюка; з'ясувати змістове навантаження власних назв та їх значення для розвитку сюжету, побудови мовної та літературної композиції твору.

Близько 33% власних назв роману – це прецедентні назви, які репрезентовано сферами-джерелами: «релігія» (15), «література» (10), «міфологія» (8), «кінематографія» (8), «музичне мистецтво» (7), «образотворче мистецтво» (4), «історія» (3), «медицина» (3), «кримінальний світ» (2), «філософія» (1), «наука» (1). Пласт фонових онімів (23 % від усіх власних назв) представлений у романі назвами ергонімів (15), автомобілів (12), їжі та напоїв (6), одягу/брендів та інших текстильних виробів (4), назвами соцмереж та комп'ютерних додатків (3), грошових одиниць (2), цигарок та аксесуарів (2), телефонів (1), свят (1), бойових мистецтв (1), телепередач та журналів (1).

Зібраний фактичний матеріал доводить, що прецедентні назви «Пільми» Ілларіона Павлюка пов'язані із різноманітними сферами життя, насичують роман додатковою образністю, створюють вертикальний контекст твору, додають в текст трохи іронії та відкривають читачеві внутрішній світ героя, його думки та переживання. Вживаючи прецедентні імена, автор висловлює свою суб'єктивну думку стосовно будь-якої особи, місця або події, дає їм негативну або позитивну оцінку. Фонові назви виступають здебільшого як засіб конкретизації часу та простору, допомагають створити ілюзію реального світу у потойбічному світі.

Ключові слова: онімний простір, онім, поетонім, власна назва, прецедентна назва, фонові назва, літературний дискурс.

Постановка проблеми. Ще 300 років до н. е. Аристотель наголошував на важливості імен у літературі у своєму підручнику з поетичного мистецтва «Поетика» (частина IX): «[...] поезія прагне виразити загальнолюдське [...]. Під загальнолюдським я маю на увазі як людина певного типу говорить чи діє керуючись законом ймовірності або необхідності; і саме ця універсальність обумовлює вибір імені персонажа. [...] поет спочатку будує сюжет на основі ймовірностей, а потім доповнює його характерними іменами [Аристотель].»

Онімний простір художнього твору становить структурну єдність із ієрархічною підпорядкованістю одиниць, дослідження яких допомагає побачити внутрішнє багатство та психологію роботи письменника, його ідеостиль. Оніми є важливим інструментом для створення достовірних персонажів, які живуть у літературному світі, який теж сприймається як автентичний. Прецедентні назви у літературному дискурсі «значно увиразнюють рельєф тексту, активізують логіко-емоційну асоціативність: впливають на формування образів, супроводжують розвиток сюжетної лінії, утворюють культурно-історичний фон художнього простору» [Доценко 2018, с. 99–100].

Аналіз досліджень. Предметом зацікавлення багатьох науковців стали літературні оніми у художньому мовленні окремих письменників, насамперед

корифеїв української літератури, однак з'являється все більше статей, присвячених дослідженню онімної лексики у творчості сучасних українських письменників: Володимира Лиса [Левчук 2016], Макса Кідрука [Мороз 2015], Оксани Забужко [Яцків 2017], Ірен Роздобудько та Галини Вдовиченко [Козловська 2017], Тіни Гальянної [Крупеньова 2017], Андрія Кокотюхи [Вегеш 2018] тощо. Є розвідки щодо аналізу ономастикону відразу кількох авторів в одній жанровій площині (О. Горбач [Горбач 2017], М. Доценко [Доценко 2018]).

Незважаючи на значні здобутки у галузі літературно-художньої ономастики, нові твори, які постійно з'являються в українському художньому просторі, дають можливість розглядати теоретичні питання під іншим кутом зору. Творчість Ілларіона Павлюка ще не була предметом дослідження мовознавчих розвідок, тому розроблення теми цієї статті вважаємо актуальним питанням сучасної ономастичної науки.

Мета статті – здійснити аналіз прецедентних та фонових назв у романі Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить пільма». Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: зафіксувати та систематизувати аналізовані ономастичні одиниці в художньому дискурсі Ілларіона Павлюка; з'ясувати змістове навантаження власних назв та їх значення для розвитку сюжету, побудови мовної та літературної композиції твору.

Методи та методика дослідження. Матеріалом дослідження слугували онімні назви, дібрані шляхом загальної вибірки з роману Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» із застосуванням техніки контент-аналізу. Лінгвокультурний аналіз дозволив визначити національно-культурну специфіку прецедентних одиниць. Розкриття їхньої взаємодії з ідеологією в її текстових репрезентаціях забезпечили елементи дискурс-аналізу. Для вивчення змісту цих онімів використано семантичний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Ілларіон Павлюк донедавна був більш відомий як український журналіст, продюсер і теледокументаліст. У письменницькому амбула він спробував себе у 2018 році, і відтоді світ побачило три книги автора. Останній роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма», навіть ще не потрапивши на книжкові полиці, отримав Персональну відзнаку премії «BookForum Best Book Award-2020» від директорки Українського інституту книги. На перший погляд, це цілком реалістична детективна історія про серійного вбивцю в маленькому селищі, куди направляється слідчий Андрій, однак подальші події розгортаються на тлі алегорій про втрату душі.

Онімний простір художнього твору – це усі оніми в тексті, які організовані у певну систему, елементи якої тісно взаємопов'язані. Майстерність митця проявляється у вмінні дібрати власні назви із огляду на жанрову приналежність твору, потреби контексту та художній задум.

Із позицій образної характеристики та сюжетного функціонування поетоніми поділяють на два великі розряди. Перша група включає поетоніми, які безпосередньо задіяні в художньому тексті як засіб виділення та подальшої характеристики (імена головних і другорядних дійових осіб, назви місць дії тощо). Друга група – поетоніми, які опосередковано беруть участь у розкритті змісту художнього твору, тобто побічно залучені до загальної образної характеристики (назви, що створюють у контексті художнього твору своєрідний «культурний» фон, який необхідно враховувати при загальній оцінці художнього тексту) [Доценко 2018, с. 38].

Ядром онімного простору будь-якого художнього твору є антропоніми та топоніми, нами зафіксовано близько 85 таких назв у романі «Я знаю, вас цікавить п'ятьма», що становить 44 % від загальної кількості, решта назв – прецедентні (33%) та фонові (23 %) оніми, які виступають тлом оповіді, вони допомагають краще зрозуміти реалії змальованої епохи, додають додаткових штрихів до загального образу героїв твору.

Ю. Караулов, який перший виклав і обґрунтував теорію поняття прецедентного, прецедентними вважає завершені емоційно-інтелектуальні пакети інформації, що мають значення для тієї чи іншої суспільної групи, які добре відомі в даному соціумі і постійно використовуються в актах комунікації [Караулов 2009, с. 316]. Прецедентні імена можуть бути добре відомими іменами власними, не тільки на позначення будь-якого героя твору, а й у якості культурного знака, стаючи символом певного на-

бору якостей, подій чи доль. Аналіз онімного простору роману Ілларіона Павлюка дозволив виділити наступні сфери-джерела прецедентних антропонімів та топонімів:

1. Сфера-джерело «Література». Такі назви допомагають окреслити характери й образи персонажів, демонструють їхню обізнаність чи навпаки невігластво, а також належність до певної верстви населення. У романі знаходимо лексичні одиниці, що називають письменників: *Лермонтов, Блок, Пушкін, Шекспір, Маяковський*. Ці антропоніми виконують переважно гумористично-комічну функцію в тексті, ефект комічного контрасту створюється, наприклад, через хронологічні невідповідності: «*Як там у Лермонтова? «Не кипішуй, братан, усе чотко».* Чи це **Блок**? Валера реготнув із вдолого, на його думку, жарту» [Павлюк 2020, с. 29]. Слідчий Валера веде допит колишнього авторитетного злодія, який стверджує, що він давно вже «покінчив з минулим», а не «зав'язав», не «базарить», а «розмовляє чи бесідує» тощо. Тому слідчий вирішує теж «погратися» в освіченість, і поруч із прізвищами класиків літератури звучить цитата (в перекладі) із пісні «Всё ништяк, вокруг шум пусть так, не кипишуй!» у виконанні російського реп-гурту «Каста»; «*–Питається в задачі: звідки рідина для просочення шпал у катакомбах –Та я тобі шо – Пушкін?*» [Павлюк 2020, с. 283].

«*І далі ми пішли по цій тюрмі, В четверте коло, до провалля ближче, де зло всесвітнє скубилось у темі! Андрій іронічно посміхнувся: «Шекспір?» Маяковський, не кліпнувши оком, відповів Харитон»* [Павлюк 2020, с. 563] (цитата із «Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі). Показово, що усі цитати Харитона, перевізника у потойбічний світ, ніхто з його співбесідників не впізнає.

Зафіксовано два прозоніми: «*–Я думаю, Валер, це щось типу віддзеркалень. –Як у «Принцах Амбера?»* [Павлюк 2020, с. 593] (роман американського письменника Роджера Желязни «Дев'ять принців Амбера»). Вся ситуація, що трапилася з Андрієм, схожа на те, що трапилося із героєм згаданого роману, який прокидається у нью-йоркській лікарні з амнезією. Поступово він дізнається, що насправді є принцом Корвіном з Амбера, єдиного справжнього світу, а наша Земля – лише тінь.

«*Істерично заскреготали гальма... Скрикнула дівчина навпроти, підтиснула ноги і затулилася книжкою з дивною назвою «Як правильно читати «Алісу в країні чудес»»* [Павлюк 2020, с. 100]. Ще одна книга про подорож у містичне місце, куди й направляється наш герой.

Тематичне поле «літературно-фольклорні персонажі» представлені прецедентними власне-українськими фольклоронімами: «*Лице казкового Іванка-дурника неймовірним чином поєднувалося в ньому з могутньою атлетичною статурою*» [Павлюк 2020, с. 117] та прецедентними світовими фольклоронімами: «*сукня а-ля «мачуха Білосніжки»* [Павлюк 2020, с. 406], «*Такі думки привели селищного голову спершу в його чудовий гараж, де наче в печері Алладіна, було все, ...»* [Павлюк 2020,

с. 515]. Конотативна забарвленість онімів допомагає викликати певні асоціації та створити відповідне тло для розгортання основних дій роману.

2. Сфера-джерело «Міфологія». Оскільки, крім реального хронотопу, автор також описує містичний часопростір, то оніми на позначення міфічних місць та персонажів є важливим засобом актуалізації часу та простору. Міфоніми допомагають перенести реальне у рамки потойбічного та надати оповіді елементу містики.

Щоб потрапити у Буськів Сад, куди головний герой їде, щоб розслідувати вбивства жінок та зникнення дитини, потрібно переїхати через річку. Перевізник Харитон переправляє Андрія на інший берег і дає йому в машині монетку («З одного боку профіль **Афіни**, з іншого на Андрія смішно вп'ялася сова» [Павлюк 2020, с. 143]). І Афіна, і сова є символами мудрості. «*Це (монета) була плата демонів, який перевозить мерців через річку **Стікс***» [Павлюк 2020, с. 143].

«*Не забувайте, до речі, що греки були язичниками і вірили в **Зевса**. Тобто, за великим рахунком, – у грозу. А гроза нікого до милосердя й не закликала*» [Павлюк 2020, с. 144], «***Юпітер** – все, що хочеш, а бичу – у найкращому разі батіг*» [Павлюк 2020, с. 403] (лат. Quod licet Jovi, non licet bovi; рим. Юпітер – гр. Зевс).

«*От хоча б той-таки міфічний **Мідас**, що його вважають символом жадібності, насправді – золотий пам'ятник ідіотизмові, якщо вже зайшлося про людей, які не заслуговують на дарунки долі*» [Павлюк 2020, с. 235]. Мідас найбільш знаний за здатністю обертати все, чого торкався, на золото. Через таку здатність, яку він сам собі обрав як подарунок, він ледве не загинув. Міський голова розмірковує про те, що багато людей не можуть скористатися тим, що їм дарує доля.

«*Нічого не розумію. Папка-Фенікс?*» (папку, яку спляють, а вона знову з'являється) [Павлюк 2020, с. 434]. Птаха Фенікс воскресав з попелу, відроджувався молодим. У романі папка час від часу з'являється у різних людей, відкриваючи їхні секрети з минулого, вона є символом гріховності людини.

«*Перед ним стояла фанерна скриня для посилок, “...Скриня **Пандори**”, – подумав Андрій і взявся шукати*» [Павлюк 2020, с. 538]. Згідно із міфологією, Пандора відкрила скриньку, яку заборонено було відкривати. Сьогодні це метафора, яка говорить про джерело нескінченних ускладнень або проблем, що виникають внаслідок одного простого прорахунку.

«*І рано чи пізно ти пропускаєш удар. Коли буксуєш проти **Ії Величності Долі**, це неминуче, ...»* [Павлюк 2020, с. 20], «*Так, якби ото за столом терпляче чекала, поки він прокинеться, сама **Доля***» [Павлюк 2020, с. 84].

3. Сфера-джерело «Релігія». Хоча персонажі роману здебільшого декларують свій атеїзм, однак автор, говорячи про гріховність людини, звичайно ж, не міг не звернутися до джерела істини – Біблії, адже люди по всьому світу знаходять порятунок від чисельних життєвих перешкод саме у Святому

Писанні: «*В однієї із них (із мави) суто випадково виходить “**Євангеліє від Матвія**”*» [Павлюк 2020, с. 149], «*Це означає, що мені потрібна **Біблія***» [с. 374], «*Можна лише **Новий Заповіт***» [Павлюк 2020, с. 374].

Бог-отець: «*А там уже від **Господа Бога** залежить*» [Павлюк 2020, с. 50], «*Можє, у вас сталося щось таке, чого **Господь**, як вам здається, не мав права допустити?*» [Павлюк 2020, с. 154], «*–Хто не чує? – **Бог**. Він тут нікого не чує*» [Павлюк 2020, с. 168], «*Перестає (вірити) не той, хто засумнівався. А той, хто зацаїв на **Нього** образі*» [Павлюк 2020, с. 154], «*Як ви вже, Андрію Олександровичу, атеїст і заперечуєте **Творця**...*» [Павлюк 2020, с. 148], «*Слава **Володарю**, Що Несе Світло*» [Павлюк 2020, с. 221]. Номен Бог вживається як звернення до повсякчас присутньої вищої сили з похвалою, поблагливістю чи розмірковуванням.

Бог-син: «*Нагадайте мені, у воскресіння **Христа** ви теж не вірите?*» [Павлюк 2020, с. 288].

Біблійні міфоніми або теоніми: «*...щоб **Божественна Мати** взяла його під вічне заступництво*» [Павлюк 2020, с. 531], «*А мама казала, що **Кайн** убиває **Авеля***» [Павлюк 2020, с. 138], «*Тоді ласкаво просимо в команду!... Місце **Юди** якраз вільне*» [Павлюк 2020, с. 625], «*–Лікарю, я житиму –А я не лікар, я **архангел Гавриїл***» (анекдот) [Павлюк 2020, с. 212]. Такі назви дають можливість автору переміщати події з реального у містичний часопростір, набувають певної символічності, яка прихована у власній назві або стає зрозумілою із контексту.

Біблійні топоніми: «*Тут буде **геєна вогненна!***» [Павлюк 2020, с. 364] (У юдеїв і християн – метафорична назва пекла, яка походить від назви долини на південь від Єрусалима, де язичники приносили в жертву дітей). Біблійні топоніми виступають просторовими маркерами, які є зрозумілими для реципієнта.

Сфера-джерело «релігія» репрезентована у проаналізованих творах не лише сакральними онімами християнської, знаходимо й назву, пов'язану із індуїзмом: «*На його чолі красувалася кругла темно-червона пляма – наче нічка не дірка, а знак шанувальників богині **Шакті**...*» [Павлюк 2020, с. 531]. Шакті в індуїзмі є божественною матір'ю.

4. Сфера-джерело «Історія» представлена у романі найменуваннями військових, державних і політичних діячів: «*Між іншим, у ваших руках та сама монета, яку покладали в рота великому **Олександрові Македонському**, коли він, нарешті, спустив дух*» [Павлюк 2020, с. 143], «*Загалом **Македонський** – величний діяч свого часу*» [Павлюк 2020, с. 144], «*Чи ви колись запитували себе, як поведеться, зустрівши раптом того, хто точно помер? Не **Майкла Джексона** чи, скажімо, **Сталіна**, ні! Когось, кого ви знали особисто*» [Павлюк 2020, с. 290], «*Мимоволі уявив собі суд **Лінча** над колишнім дільничим*» [Павлюк 2020, с. 140]. Суд Лінча – народна страта (або побиття) без офіційного суду і слідства, що отримала свою назву, за однією із версій, від імені судді Чарльза Лінча, який особисто

вирішував долі підозрюваних у військових і кримінальних злочинах.

5. Сфера-джерело «Музичне мистецтво». Назви музичних творів за своєю стилістичною функцією в художньому тексті наближаються до крилатих висловів, однак ефект досягається не за рахунок образності висловлювання, а через нерозривні зв'язки із самим твором та емоціями, які він викликає. Адже для передачі емоційного стану найкраще підходить акустичний ряд, актуалізувати який допомагають назви музичних груп, творів чи пісень: «*Андрюхів телефон виконав славетний Вагнерівський “Полім валькірій”*» [Павлюк 2020, с. 28], «*Стиха наспівувало радіо, й Андрій поливано впізнав Highway to hell*» [Павлюк 2020, с. 101] (по дорозі до Буськового Саду звучить пісня гурту AC/DC, що в перекладі означає «Шосе до пекла»), «*У його бездротових навушниках (Звіра) красиво і наосадно співав Пост Малоун, виводячи славетне “лайк е ро-ста-а-ар”*» [Павлюк 2020, с. 56] (Пост Малоун – американський репер, співак, автор пісень та гітарист), *Майкл Джексон, «У навушниках (Андрюхи) Емініем співав свою “Щодоуху в нікуди”. Або “Нема куди спішишь” в іншому перекладі... Що насправді одне і те ж»* [Павлюк 2020, с. 581].

6. Сфера-джерело «Образотворче мистецтво». Такі оніми змушують читача задуматись, активізують життєвий досвід чи спонукають до пошуку інформації з метою глибшого розуміння сутності роману чи образів персонажів: «*Вона могла розповісти, що її особисто відвідував художник Ієронім Босх*» [Павлюк 2020, с. 178], «*Цифрові інсталяції на Софійській: Босх, Далі, Пікассо*» [Павлюк 2020, с. 591], «*Дора лише зашарілася, наче першокурсниця, й обдарувала його дивною усмішкою а-ля Джексона*» [Павлюк 2020, с. 375]

7. Сфера-джерело «Кінематограф». Через такі назви твір насичується кінематографічною образністю, створюється посилання на емоційно навантажені оптичні та візуальні образи: «*На що він опирається? Курс лекцій і десяток статей? А ще фільм із Ентоні Гопкінсом*» [Павлюк 2020, с. 398] (натяк на «Мовчання ягнят»), «*Тебе часом не Морфеус звати?»* [Павлюк 2020, с. 102] (Андрій звертається до хлопця у потягу, який дає йому на вибір дві ягоди; у фільмі «Матриця» Морфеус володіє скринькою з двома пігулками: червоною (будить від Матриці) і синьою (стирає пам'ять про останні кілька годин і зустрічі з ним), «*На Мілу Йовович трохи скидається*» [Павлюк 2020, с. 299], «*Брали майстер-класи в Бенюка і Хостюкоєва?*» [Павлюк 2020, с. 307].

Зафіксовано також і прецедентні вислови, які містять прецедентні оніми: «*А Михал Ваніч не зміг приїхати?»* [Павлюк 2020, с. 131], «*Хто замовляв таксі на Дубровку?»* [Павлюк 2020, с. 132] (х/ф «Брильянтова рука»), «*Чи є у вас план, містер Фікс*» [Павлюк 2020, с. 196] (м/ф «Навколо світу за 80 днів»).

8. Сфера-джерело «Кримінальний світ». У складі образних порівнянь прецедентні назви виступають еталоном порівняння. Підставою порівняння служать актуалізовані ознаки з імплікаціона-

лу імені. Прізвища Чикатило та Онопрієнко асоціюються із жорстокістю та вбивствами, відповідно таке порівняння допомагає читачеві побачити, як головний герой сприймає інших персонажів твору: «*На Чикатило схожий*» (про Науменка) [Павлюк 2020, с. 279], «*Він трохи схожий на Онопрієнка*» (про Суботу) [Павлюк 2020, с. 399].

9. Сфера-джерело «Медицина»: «*Розділ 59. Феномен Лазаря*» [Павлюк 2020, с. 581] (воскресіння після смерті), «*Відкрите рота. Це люголь*» [Павлюк 2020, с. 179] (Жан-Гійом Огюст Люголь – французький лікар, винайшов розчин Люголя), «*Це Шивамбукальна!*» [Павлюк 2020, с. 462] (найдавніше та найбільш повне джерело з уринотерапії).

10. Сфера-джерело «Філософія»: «*Остерігайтеся перетворитися на чудовисько, якщо б'єтеся з ними, – оце вже Ніцше*» [Павлюк 2020, с. 153].

11. Сфера-джерело «Наука»: «*Колись Еніштейн написав, мовляв, ні, Він (Бог) точно не грає в кості*» [Павлюк 2020, с. 645].

Крім прецедентних назв, у «Пітьмі» зафіксовано фонові оніми, які акумулюють досвід людства і виступають зашифрованими ономастичними знаками, які легко можуть дешифрувати представники певного мовленнєвого колективу. У художніх творах такі назви допомагають конкретизувати хронотоп, надати образності, розкрити ідею твору, донести до читача певну історичну та культурну інформацію тощо.

Пласт фонових онімів представлений у романі назвами автомобілів, їжі та напоїв, грошових одиниць, ергонімів, назвами соцмереж та комп'ютерних додатків, цигарок та аксесуарів, одягу та інших текстильних виробів, телефонів, свят, бойових мистецтв, телепередач та журналів.

Ергоніми: «*Кафе “Міраж”, розташоване в найзадріпанішому із провулків, ...»* [Павлюк 2020, с. 62], «*В Обані була розташована штаб-квартира Іноземного легіону*» [Павлюк 2020, с. 43], «*Був такий захід у “Легіоні” – загальне планування*» [Павлюк 2020, с. 306], «*Вони що – всі, як один, стажувалися в театрі Франка?*» [Павлюк 2020, с. 307], «*“Собор Паризької Богоматері”, – пригадав Харитонове порівняння*» [с. 371], «*...згідно з документами, нею було двічі пофарбовано Будинок культури на його попередньому місці роботи...*» [Павлюк 2020, с. 393], «*Слідчий Микитюк, Дніпровське районне управління*» [Павлюк 2020, с. 33], «*Прошу, Південний вокзал, як у заяві... Якщо потрібен Центральний – просто по переходу в середині будівлі, там пів хвилини йти*» [Павлюк 2020, с. 94], «*Я в макдональдс не піду*» [Павлюк 2020, с. 591], «*Візьміть яблуко. У СІЗО, по-моєму, не дають*» [Павлюк 2020, с. 29], «*Кожному своє... – задумливо повторив він. – А знаєш, де було так написано? На воротах Бухенвальду*» [Павлюк 2020, с. 391].

Навіть у потойбічному світі відбулися процеси декомунізації, про що свідчить зміна назви готелю: «*Єдиний у Буськовому Саду готель Раніше він звався “Сяйво Жовтня”*» [Павлюк 2020, с. 183], «*Готель “Сяйво” зустрів їх тишею й легким ароматом оліфи*» [Павлюк 2020, с. 184].

Символічною є назва готелю: «Єдине у Буськовому Саду кафе із несподіваною назвою **“Мінотавр”** було велике і порожнє» [Павлюк 2020, с. 212].

Автомобілі: «Він сидів на вузькому дерев'яному ослоні у відкритому кузові бортового **“газона”**» [Павлюк 2020, с. 15], «Вони удвох сіли в його припаркований біля брами медпункту старий **“опель”**» [Павлюк 2020, с. 181], «Усе заднє сидіння **“ягуара”** було заставлене клітками розмаїтих форм» [Павлюк 2020, 226], «...великий вугільно-чорний **“пежо”** з написом *Excursions en bateau*» [Павлюк 2020, с. 286], «Лобове скло **“пижика”** по периметру було оздоблене вставленими монетами» [Павлюк 2020, с. 134], «Чи між дітей, які біжать за їхнім броньованим **VAB-ом**» [Павлюк 2020, с. 292], «...а там брудний **“ЗІЛ”** з облупленою фарбою» [Павлюк 2020, с. 385], «Той автобус виявився **“Рено”**, а не **“Пежо”**» [Павлюк 2020, с. 601], «Він часто думав... Як безглуздо можуть перетнутися траєкторії трактора **“Кіровець”**, ..., і старого **“москвича”**» [Павлюк 2020, с. 149], «**“Уазик”** зупинився, і Ксенія відчинила пасажирські дверцята» [Павлюк 2020, с. 212].

Бачимо, що поруч із офіційними назвами (ЗІЛ, пежо/Пежо, Рено) трапляються і неофіційні (пижик, уазик); марки іноземних автомобілів, крім однієї (VAB), транслітеровано.

Їжа та напої: «Андрюха забрав із шинкасу свою склянку **“Джека Денієлса”** і підійшов до столика» [Павлюк 2020, с. 62], «Він узяв ще **“Джека”** і вклав усю історію в п'ять речень» [Павлюк 2020, с. 63], «... і мовчки поставила перед ним келих із **“Закарпатським”** і блюдечко з двома плястєрками лимону» [Павлюк 2020, с. 216], «У **“Міражі”** подавали чай у пакетиках, салат **“Дністер”** з вудженою ковбасою й консервованою кукурудзою...» [Павлюк 2020, с. 62], «І ось пру я через пів країни її улюблений **“Наполеон”**» [Павлюк 2020, с. 367], «... Андрій стежив, як він лавірує поміж хлібних крихт, огинаючи червоний буй пляшечки **“Табаско”**» [Павлюк 2020, с. 594].

Назви соцмереж та комп'ютерних додатків: «Ви би подумали, що сенсу в них не більше, ніж у відповідях **“розумних”** програм у телефонах. **Гей, Сірі**» [Павлюк 2020, с. 265], «Медсестра Ліза під бурмотіння телевізора гортала **інстаграм** в ординаторській» [Павлюк 2020, с. 389], «Наступного дня зникла Людмила опублікувала на своєму аканті у **фейсбуку** фотографію» [Павлюк 2020, с. 445]. Цілком звичні для сучасного світу реалії зустрічаються у містичному хронотопі, це дозволяє переплести 2 простори, описані у романі, в єдине ціле.

Одяг та інші текстильні вироби, бренди: «...блакитні джинси із замайним написом **“Армані”**...» [Павлюк 2020, с. 115], «Андрій їхав, на-

супивши на брови млинцеподібну афганську шапку **“наколь”**» [Павлюк 2020, с. 46], «Незабаром Субота вийшов, утираючись білим **“вафельним”** рушником» [Павлюк 2020, с. 427], «Навіть сьогодні поверх костюма був у **“алясці”**» [Павлюк 2020, с. 460].

Грошові одиниці: «Давай іще одну **Лесю**» [Павлюк 2020, с. 217], «Можу тільки **Тараса**» [Павлюк 2020, с. 217], «Так ми скоро до **Івана Франка** докотимося» [Павлюк 2020, с. 219]. Для називання купюр автор послуговується іменами тих осіб, які зображені на них. Таке іменування гривень відображає спільний фонд знань для українців певного історичного періоду.

Цигарки та аксесуари: «Кажуть, **Dunhill** відбраковує вісімдесят відсотків вересових заготовок, які потім продає простішим брендам,....» [Павлюк 2020, с. 381], «На матово-чорні Валерчиній **“зіпо”** було кольорове зображення злотиного, пекельного на вигляд клоуна» [Павлюк 2020, с. 68].

Телефон: «Науменко здивовано подивився на допотопну **“нокію”**, що її допіру витягнув із кишені» [Павлюк 2020, с. 117].

Свято: «Увесь вагон кричав **“З новим роком!”**» [Павлюк 2020, с. 261].

Бойове мистецтво: «У вас не секс, а справжнє **дзю-джитсу**» [Павлюк 2020, с. 468].

Телепередача: «У нього що не слово, то анекдот. За ним як записувати, то можна ще один **“Квартал”** відкривати» [Павлюк 2020, с. 218].

Назва журналу: «Лікар підвівся з дивана, відклавши число **The American JOURNAL of Psychiatry**» [Павлюк 2020, с. 584].

Висновки. Зібраний фактичний матеріал доводить, що прецедентні назви «Пітьми» Ілларіона Павлюка пов'язані із різноманітними сферами життя та виконують у романі наступні функції: характеризуючу (яскраво змальовують зовнішність, емоційний стан та переживання дійових героїв твору), хронотопічну (беруть участь у формуванні часових і просторових координат тексту), емоційно-стилістичну (на перший план висувається емоційний вплив на читача, який спричиняє появу різноманітних асоціативних зв'язків, завдяки чому персонажі сприймаються глибше), культурологічну (є маркерами культурного досвіду, що визначають світосприйняття, етичні та естетичні установки героїв та суспільства в цілому), фікціоналізуючу (проектують поняття реального світу на площину вигаданого), гумористично-комічну. Фонові назви виступають здебільшого як засіб конкретизації часу та простору, допомагають створити ілюзію реального світу у потойбічному світі.

Перспективу представленого дослідження вбачаємо у подальшому детальному аналізі онімії творів Ілларіона Павлюка.

Література

1. Aristotle. Poetics. URL: <http://classics.mit.edu/Aristotle/poetics.1.1.html>. (дата звернення: 30.04.2021).
2. Вегеш А.І. Стилістична роль літературно-художніх антропонімів роману «Червоний» Андрія Кокотюхи. *Лінгвістичні дослідження*. 2018. Вип. 48. С. 231–237.

3. Горбач О.С. Ономастикон українських сатирично-гумористичних текстів кінця ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2017. 20 с.
4. Доценко М.В. Поетоніміка модерністської та постмодерністської прози. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. Вінниця, 2018. 199 с.
5. Караулов Ю.Н. Актуальные проблемы современной лингвистики. Москва: Флинта, 2009. 416 с.
6. Козловська Д.В. Текстотвірна функція топопоетонімів у романах Ірен Роздобудько та Галини Вдовиченко. *Записки з ономастики*. Одеса, 2017. Вип. 20. С. 136–149.
7. Крупеньова Т.І. Особливості ономастикону творів Тіни Гальянної. *Записки з ономастики*. Одеса, 2017. Вип. 20. С. 149–158.
8. Левчук І. Функційно-семантична специфіка топонімного компонента поетонімосфери роману Володимира Лиса «Століття Якова». *Лінгвостилістичні студії*. Луцьк, 2016. Вип. 4. С. 103–113.
9. Мороз О.А. Оніми в художньому дискурсі Макса Кідрука (на матеріалі роману «Твердиня»). *Вісник Донецького національного університету*. Сер. Б: Гуманітарні науки. 2015. № 1–2. С. 167–172.
10. Павлюк І. Я бачу, вас цікавить п'тьма. 2020. Львів: Видавництво старого лева, 2020. 664 с.
11. Яцків Р. Імена Бога та біблійних персонажів у поетичному дискурсі Оксани Забужко. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Сер. Мовознавство. Тернопіль, 2017. Вип. 1(27). С. 357–361.

References

1. Aristotle. Poetics. URL: <http://classics.mit.edu/Aristotle/poetics.1.1.html> [In English].
2. Vehesh A.I. (2018) Stylistychna rol literaturno-khudozhnikh antroponimiv romanu «Chervonyi» Andriia Kokotiukhy [Stylistic role of literary and artistic anthroponyms of the novel “Red” by Andriy Kokotyukha]. *Linhvistychni doslidzhennia*. Vyp. 48. S. 231–237 [in Ukrainian].
3. Horbach O.S. (2017) Onomastykon ukrainskykh satyrychno-humorystychnykh tekstiv kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Onomasticon of Ukrainian satirical and humorous texts of the late 20th – early 21st century]: PhD the author’s abstract: 10.02.01. Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian].
4. Dotsenko M.V. (2018) Poetonimika modernistskoi ta postmodernistskoi prozy [Poetonyms of modernist and postmodernist prose.]. PhD thesis: 10.02.01. Vinnytsia. 199 s. [in Ukrainian].
5. Karaulov Ju.N. (2009) Aktual’nye problemy sovremennoj lingvistiky [Actual problems of modern linguistics]. Moskva: Flinta. 416 s. [in Russian].
6. Kozlovskaya D.V. (2017) Tekstotvornaya funktsiia topopoetonimiv u romanakh Iren Rozdobudko ta Halyny Vdovychenko [Text-forming function of topopoetonyms in the novels of Iren Rozdobudko and Halyna Vdovychenko.]. *Zapysky z onomastyky*. Odessa. Vyp. 20. S. 136–149 [in Ukrainian].
7. Krupenova T.I. (2017) Osoblyvosti onomastykonu tvoriv Tyny. [Features of the onomasticon of Tina Galyanova’s works.]. *Zapysky z onomastyky*. Odessa. Vyp. 20. S. 149–158 [in Ukrainian].
8. Levchuk I. (2016) Funktsiino-semantychna spetsyfika toponimnoho komponenta poetonimosfery romanu Volodymyra Lysa «Stolittia Yakova» [Functional and semantic specifics of the toponymic component of the poetonimosphere of Volodymyr Lys’s novel “The Age of Jacob”]. *Linhvostylistychni studii*. Lutsk. Vyp. 4. S. 103–113 [in Ukrainian].
9. Moroz O.A. (2015) Onimy v khudozhnomu dyskursi Maksa Kidruka (na materialy romanu «Tverdinya») [Onyms in the artistic discourse of Max Kidruk (based on the novel “Stronghold”)]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu*. Ser. B: Humanitarni nauky. № 1–2. S. 167–172 [in Ukrainian].
10. Pavliuk I. (2020). Ya bachu, vas tsikavyt pitma [I see you are interested in darkness]. 2020. Lviv: Vydavnytstvo staroho leva. 664 s. [in Ukrainian].
11. Yatskiv R. (2017) Imena Boha ta bibliinykh personazhiv u poetychnomu dyskursi Oksany Zabuzhko [Names of God and biblical characters in Oksana Zabuzhko’s poetic discourse]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka*. Ser. Movoznavstvo. Ternopil. Vyp. 1(27). S. 357–361 [in Ukrainian].

PRECEDENT AND BACKGROUND NAMES IN THE ONYM SPACE OF THE OVEL “I SEE YOU ARE INTERESTED IN DARKNESS” BY ILLARION PAVLIUK

Abstract. Precedent and background names are an integral part of the linguistic-cognitive base of the language community. In any text, they form a linguistic and cultural picture of society. In terms of their functional and semantic characteristics, they are close to common names, but remain in the status of proper names, because, despite the semantic transformations, they retain a connection with the bearer of the name. The purpose of the investigation is to analyze the precedent and background names in the novel “I see you are interested in darkness” written by Illarion Pavlyuk. The realization of this goal involves solving the following tasks: to record and systematize the analyzed onomastic units in the analyzed novel; to find out the semantic load of proper names and their significance for the development of the plot, construction of linguistic and literary composition of the work.

About 33% of the novel’s proper names are precedent names, which are represented by source areas: “religion” (15), “literature” (10), “mythology” (8), “cinematography” (8), “music” (7), “art” (4), “history” (3), “medicine” (3), “criminal world” (2), “philosophy” (1), “science” (1). The layer of background onyms (23% of all proper names) is represented in the novel by the names of erg onyms (15), cars (12), food and beverages (6), clothing / brands and other textile products (4), names of social

networks and computer applications (3), currency (2), cigarettes and accessories (2), telephones (1), holidays (1), martial arts (1), television programs and magazines (1).

The analysis of the factual material proves that precedent and background names are connected with various spheres of life, saturate the work with additional imagery, create a vertical context of the work, add a bit of irony to the text and open to the reader the inner world of the hero, his thoughts and experiences. By using precedent names, the author can express his or her subjective opinion about any person, place or event, give a negative or positive assessment. Background names act mostly as a means of concretizing time and space, helping to create the illusion of the real world in the afterlife.

Keywords: onym space, onym, proper name, poetonym, precedent name, background names, literary discourse.

© Фернос Ю., 2021 р.

Юлія Фернос – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва, Умань, Україна; fernosyulia@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5157-7702>

Yulia Fernos – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian and Foreign Languages Department, Uman National University of Horticulture, Uman, Ukraine; fernosyulia@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5157-7702>

ПРИЗВИСЬКА В ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ТА СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТИ (на матеріалі говірки с. Сокирниця Хустського району)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.232.1:811.161.2'282(477.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).477-483

Харківська О. Прізвиська в говірках Закарпаття: лексико-семантичний та словотвірний аспекти (на матеріалі говірки с. Сокирниця Хустського району); кількість бібліографічних джерел – 19; мова українська.

Анотація. Прізвиська українців здавна привертають увагу мовознавців, адже в них захований місцевий колорит, риси характеру та зовнішності людини, її діяльність тощо. А якщо мова йде про прізвиська українців однієї говірки, то це не тільки опис життя, побуту, діяльності людей, а й збереження та фіксація територіальних діалектів, їхніх фонетичних, лексичних, морфологічних, словотвірних рис, а також синтаксичних конструкцій, бо іноді прізвиська українців Закарпаття можуть мати вигляд словосполучень або навіть речень. Тому нашою метою є проаналізувати лексико-семантичний та словотвірний аспекти неофіційних антропонімів говірки села Сокирниця Хустського району Закарпатської області. Основними завданнями є зібрати прізвиська в говірці с. Сокирниця Хустського району Закарпатської області, зробити лексико-семантичний аналіз фактичного матеріалу, виявити словотвірні типи та з'ясувати словотвірні засоби, за допомогою яких утворюються прізвиська в говірках Закарпаття.

Найчисельнішою групою прізвиськ в обстежуваній говірці є назви людей за видом їхньої діяльності чи професією: *Хоружільник*, *Цир'кунік*, *Гудачок* (рідше *Гудик*), *Гудачка* тощо.

Окрему групу прізвиськ становлять найменування, отримані людьми від назви батька, матері, діда, чоловіка, дружини тощо, так звані родичівські прізвиська. В обстежуваній говірці ми виявили *патроніми*, *метроніми*, *андроніми*, *прометроніми*, *гіноніми*.

Загалом в говірці с. Сокирниця Хустського району Закарпатської області ми збрали близько 150 неофіційних найменувань людей, які є невід'ємним культурним та науковим надбанням народу. За такими прізвиськами людина ставала впізнаваною, іноді навіть забували справжнє прізвище, а часто й ім'я. Прізвиська в селах могли отримувати не окремі особи, а цілі родини. Наприклад, у давнину дітей було в сім'ї багато, сини одружувалися, приводили невісток, всі жили на одному великому подвір'ї і отримували спільне прізвище. Прізвиська, які отримувала людина, зберігалися і для наступних поколінь. Люди вже переставали займатися тими видами діяльності, чи взагалі зникали реалії, через які вони отримали прізвище, але неофіційна назва продовжувала «супроводжувати» людину.

Ключові слова: антропоніми, прізвиська, закарпатські говірки, лексико-семантичний та словотвірний аспекти.

Постановка проблеми. У стародавні часи прізвище передувало прізвищу – людина прізвища могла ще не мати, але її потрібно було якось «прозвати» і вона отримувала неофіційну назву. Як зауважує М. Тимошик, «прізвище встановлювалося й офіційно записувалося або на підставі вже існуючого прізвища, або, якщо такого не було, на основі заняття батька або матері: наприклад, у першому випадку – Голопупенко, Брехунець, Плохій, Нудьга; у другому – Коваль, Мельник, Косарчук, Попович тощо...» [Тимошик 2015, с. 149].

Прізвиська українців здавна привертають увагу мовознавців, адже в них захований місцевий колорит, риси характеру та зовнішності людини, її діяльність тощо. А якщо мова йде про прізвиська українців однієї говірки, то це не тільки опис життя, побуту, діяльності людей, а й збереження та фіксація територіальних діалектів, їхніх фонетичних, лексичних, морфологічних, словотвірних рис, а також синтаксичних конструкцій, бо іноді прізвиська українців Закарпаття можуть мати вигляд словосполучень або навіть речень.

Методи та методика дослідження. Під час написання наукової розвідки ми використали метод лінгвогеографії, експедиційний та описовий, як основні. Також у роботі представлено метод кількісних підрахунків та зіставний, що дає можливість

порівнювати неофіційні найменування говірки с. Сокирниця Хустського району Закарпатської області з найменуваннями в інших закарпатських говірках. Використано структурний принцип, за яким встановлено лексико-словотвірні типи та з'ясовано продуктивність суфіксів, що беруть участь у творенні чоловічих та жіночих прізвиськ переважно від субстантивних, ад'єктивних та адвербіальних основ.

Аналіз досліджень. Питанням народної антропонімії присвячено праці Б. Близнюк [Близнюк 2001], Г. Бучко [Бучко 1998, 2002], С. Вербича [Вербич 2005], Л. Кравченко [Кравченко 2009], М. Лесюка [Лесюк 1998], Р. Осташа [Осташ 2001], Є. Черняхівського [Черняхівська 1975] та ін. Фундаментальні дослідження прізвиськ представлено у працях Н. Павликівської [Павликівська 2011], П. Чучки [Чучка 2008], Н. Федотової [Федотова 2008], В. Чабаненка [Чабаненко 2005], Н. Шульської [Шульська 2011] та інших. Антропонімію (зокрема прізвиська) одного села описали М. Наливайко [Наливайко 2012], М. Тимошик [Тимошик 2015].

Найдетальніше прізвища, імена та прізвиська закарпатців описав П. Чучка, який зокрема і викремив найхарактерніші ознаки неофіційних найменувань людей:

1. Прізвисько – не основна, а додаткова, необов'язкова назва для кожної людини;

2. Людина здебільшого отримує прізвисько не по спадковості і не при народженні, а тільки з часом, коли в неї встигнуть проявитися вже якісь характерні риси;

3. Прізвисько протягом тривалого часу зберігає апеллятивне значення, є характеристичною одиницею, а отже, має вторинну номінацію;

4. Сфера використання прізвиськ дуже вузька, має локальний характер, обмежена сферою використання (притаманна, в основному, для розмовно-побутового стилю) [Чучка 2008, с. 155].

Мета статті – проаналізувати лексико-семантичний та словотвірний аспекти неофіційних антропонімів говірки села Сокирниця Хустського району Закарпатської області. Основними завданнями є зібрати прізвиська в говірці с. Сокирниця Хустського району Закарпатської області, здійснити лексико-семантичний аналіз фактичного матеріалу, виявити словотвірні типи та з'ясувати словотворчі засоби, за допомогою яких утворюються прізвиська в говірках Закарпаття.

Виклад основного матеріалу. Детальніше ми зупинимося на лексико-семантичній та словотвірній характеристиці українських прізвиськ у говірці села Сокирниця Хустського району Закарпатської області.

Говірка с. Сокирниця належить до говірок давньої формації і вже неодноразово ставала об'єктом дослідження українських мовознавців. Зокрема І.В. Сабадош уклав Словник закарпатської говірки с. Сокирниця Хустського району [Сабадош 2008], Й.О. Дзензелівський використав лексику с. Сокирниця при укладанні Діалектологічного атласу [Дзензелівський 1958–1993], П.П. Чучка при написанні дисертації аналізував прізвища та прізвиська в говірках Закарпаття, зокрема і в с. Сокирниця [Чучка 2008], О.В. Харківська, досліджуючи суфіксальний словотвір апеллятивних іменників у говірках Закарпаття, також опрацювала фактичний матеріал з говірки с. Сокирниця [Харківська 2015]

Наймення людей у говірках Закарпаття залежить від багатьох факторів, зокрема від місцевості, яку вони населяють, від виду та роду заняття, від фаху, від зовнішніх рис, часто носії прізвиськ отримували їх від імені батька, матері, бабусі тощо.

Найчисельнішою групою прізвиськ в обстежуваній говірці є назви людей за їхньою діяльністю чи професією: *Хо'рушілник* (*хурушілник* 'кастратор' [ССк 2008, с. 404]), *Цир'кунік* (*цир'кунік* 'паламар, який також прислужує в церкві' [ССк 2008, с. 407]), *Гудачок* (рідше *Гудик*), *Гудачка* (*гудачок* 'музикант, переважно скрипаль' [ССк 2008, с. 53]), *Пічка́р'* (мн. *Пічка́р'і*) (у говірках Закарпаття апеллятив *пічка́р'* має кілька значень: 'пічник', 'лежебока', 'кирпоноса людина', 'вид риби', 'вид коржа' [Чучка 2008, с. 410]). Первісно прізвисько *Пічка́р'* отримав чоловік, який професійно майстрував печі. У говірці села Сокирниця Хустського району апеллятив *пічка́р'* має ще й застаріле значення 'прямокутний виріб з прісного тіста, спечений на плиті і використовуваний замість хліба' [ССк 2008, с. 232]. Прізвисько *Пічка́р'* могло бути

пов'язане ще й з тим, що люди були дуже убогі і вживали в основному в їжу *пічка́р'і* замість хліба; *Чи'жма́р'* (*чи'жма́р'* 'швець' [ССк 2008, с. 416]), *Бо́хте́рка* 'жінка, виконувала обов'язки листоноші' (пор. у Словнику І. Сабадоша *бо́хте́р*, заст. 'популярний сільської управи'; угор. *bakter* 'нічний сторож' [ССк 2008, с. 30]), *Пошта́р'*, *Пошта́р'ка* (*пошта́р'* 'лістоноша'), *Кова́ч* (*кова́ч* 'коваль' [ССк 2008, с. 146]). У говірці села Сокирниця Хустського району поширеним є і прізвисько *Кова́ч*, і прізвисько *Кова́ч*, де наголос зберігається на суфіксі *-ач*, тоді як прізвисько *Кова́ч* в українських говірках Закарпаття має рухомий наголос [Чучка 2005, с. 272]), *Парихма́хир'ка* / *Та́н'а Парихма́хир'ка* (це була перша жінка в селі, яка почала займатися перукарською справою і навіть відкрила свій салон), *Бо́ута́ш* (*бо́ута́ш* 'крамар, продавець' [ССк 2008, с. 27]), *Коша́н*, *Коша́нка* (його дружина) (*Коша́н* першим у селі мав кіш для кукурудзи [Чучка 2008, с. 196]), *Горшча́р'* (виготовляв каштрулі), *Ме́льник* (від апеллятива *ме́льник* 'мельник' [ССк 2008, с. 170]). Раніше, чоловіки, які працювали у млині, де всі ходили розмелювати борошно, були у великій пошані серед людей і того, хто був головним згодом прозвали *Ме́лничок*, пізніше прізвисько передавалося і його дітям. Дружина отримувала прізвисько *Ме́лничка*, *Ме́л:ичка* або *Мелника́н'а*. Зазвичай неофіційна назва *Мелника́н'а* набиравала дещо зневажливої форми), *Гу́цул* (прізвисько отримав чоловік через те, що їздив у Рахівський район у село Лазіщина за деревиною і сплавав її боками р. Тисою до Сокирниці, а в Рахівському районі людей вже в той час називали гуцулами. От він вдома, розповідаючи про те, що людей у тій місцевості називали гуцулами, і сам отримав прізвисько *Гу́цул*, яке передається вже майже п'ятому поколінню).

Другою за чисельністю є група прізвиськ, які складають назви людей за внутрішніми рисами: *Н'і́м'і́ч'*, можливо, прізвисько походить від апеллятива *ні́мий* 'німий' [ССк 2008, с. 208], *Баланка́ч* (*баланка́ч* 'нікудишня, непутяща людина; нікчема' [ССк 2008, с. 19]), *Пасу́л'ка*, *Пасу́л'ка́н'а* (дуже любив їсти квасолу, в основі значення апеллятив *пасу́л'і* 'страва з квасолі' [ССк 2008, с. 219]), *Ла́шка́р'* (прізвисько отримали через те, що весь час їли *ла́шка́ з молока́м* – *ку́л'ко до нийі не п'їду та їсе ла́шка́ з молока́м*), *Р'і́пки Сє́рбати* (жителі розповідають, що жінка, яка отримала таке прізвисько, працюючи у колгоспі, завжди брала з собою на обід їсти *р'і́пки сє́рбати* (картопляний суп, заправлений сметаною, молоком) – *она́ їсе бра́ла у калхо́з р'і́пки сє́рбати*. Згодом таке прізвисько отримали діти, онуки і вже правнуки), *Чока́н'ош* (етимологія прізвиська *Чока́н'ош* сягає найдавніших часів. За розповідями носіїв говірки – чоловіки однієї родини були надзвичайно неврівноваженими, весь час вступали у сварки, бійки з односельцями, а головною зброєю у них був *чока́н* 'кирка' [ССк 2008, с. 417] – *оні́ фу́рт с:чока́нами ході́ли; вбз'му чока́н та рбзбб'у ти го́лову*. Можливо, в основі слова лежить ще й інше значення – дурнуватий, від *чо́кнутий* 'дурний', бо у розмові жителі згадували й таке: *та ун чо́кнутий*

бьў), *Студин'ак* (*Студин'ачка*) (весь час йому було холодно).

Третьою є група найменувань людей за їх соціальним станом: *Халош*, *Халошка* (за розповідями респондентів це були найбідніші люди на селі), *Богач* (мн. *Богачі* (був одним з найбагатших на селі; від апелятива *богач* 'багата заможна людина' [ССк 2008, с. 27]). У Хустському районі поширене не тільки прізвисько *Богач*, але і прізвище (див. ще [Чучка 2005, с. 74]); *Мад'ар* (прізвисько *Мад'ар* відносимо саме до назв за соціальним станом людей, бо *Мад'арами* їх у с. Сокирниця прозвали через багаті статки. У Словнику І. Сабадоша знаходимо спогади людей: *Мад'аром прувзвали иче прад'іда, бо в:ун убўвс'а в нуві чїжмы та при л'ўд'ох с'а зачав хваліти: «Такій им си, йак мад'ар!»*, та так с'а за ним тай за йогѳ вс'ѳв фамелійѳв і встало [ССк 2008, с. 165]. У селі Новоселиця Міжгірського району прізвисько *Мад'ар*, за П. Чучкою, віднесено до назв за вчинками, звичками та пригодами носія, бо має значення – «колись служив у *мадаря*» [Чучка 2008, с. 191]).

Четверта група об'єднує назви людей за зовнішніми ознаками (зріст, вага, колір шкіри, волосся, форма носа та розмір вух тощо): *Кучер'аўка* (*Мар'їка Кучер'аўка*) (*кучер'аўка* 'кучерява дівчина або жінка' [ССк 2008, с. 208]), *Тушин'ак* (*тушин'ак* 'тучний чоловік' [ССк 2008, с. 356]), *Тоўстїн'кїї*, *Тоўстїн'ка* (від прикметника *товстїй*), *Хроман* (*хроман* 'чоловік, який кульгає, шкандибає' [ССк 2008, с. 405]), *Сл'їтїн'кїї* (прізвисько отримав ще дід, який погано бачив і весь час ходив в окулярах, а згодом його прізвисько успадкував і син, й онуки, і вже правнуки), *Чорнїн'кїї* (чоловік був темної зовнішності, суттєво відрізнявся від інших жителів), *Дупелник* (від апелятива *дуб*, чоловіки в родині були міцні і високі на зріст, як дуби), *Котик* (чоловік, який зовні був схожий на kota), *Хроман* (хромий чоловік, у говірці широко побутує ще апелятив *хроман* 'чоловік, який кульгає, шкандибає' [ССк 2008, с. 405]).

П'ятою групою є назви людей за територіальною ознакою: *Буковїнка* (жінка, яка була з Буковини, але проживала на Закарпатті у с. Сокирниця), *Ле'лік*, *Ле'лікан'а* (дружина *Ле'лика*) (чоловік був родом із Велятина Хустського району, а велятинців у Сокирниці називали *лилікамі* 'металіками, кажанами' [ССк 2008, с. 160; Чучка 2008, с. 194]), *Американтошка* (жінка, яка колись поїхала на заробітки до Америки, пізніше і її чоловіка прозвали *Американтош*, хоч він до Америки на заробітки і не їздив).

Окрему велику групу прізвиськ становлять найменування, отримані людьми від назви батька, матері, діда, чоловіка, дружини тощо, так звані родичівські прізвиська. П. Чучка, оперуючи уже термінами, які свого часу подав В. Німчук у праці «Українська ономастична термінологія» [Німчук 1966, с. 38], доповнив її, вважаючи, що чотирьох розрядів родичівських прізвиськ недостатньо: патроніми (від грец. *πατήρ* – батько), метроніми (від грец. *μήτηρ* – мати), гінеконіми (від грец. *γυνή* –

дружина) та андроніми (від грец. *άνηρ* – чоловік). Нові терміни П. Чучка так само утворює від грецьких коренів і розширює їх до дев'яти: «патроніми – прізвиська за назвою батька (від грец. *ατήρ* – батько), метроніми – прізвиська за назвою матері (від грец. *μήτηρ* – мати), пропатроніми – прізвиська за назвою діда (від грец. *προπατήρ* – дід), прометроніми – прізвиська за назвою баби (від грец. *προμήτηρ* – баба), андроніми – прізвиська за назвою чоловіка (від грец. *άνηρ* – чоловік), гінеконіми – прізвиська за назвою дружини (від грец. *γυνή* – дружина), гіноніми – прізвиська за назвою сина (від грец. *υιός* – син), гамброніми – прізвиська за назвою зятя (від грец. *γαμβρός* – зять), аделфоніми – прізвиська за назвою брата (від грец. *αδελρός* – брат)» [Чучка 2008, с. 205]. В обстежуваній говірці вдалося виявити *патроніми*, *метроніми*, *андроніми*, *прометроніми*, *гіноніми*. Звичайно, у майбутньому фактичний матеріал може бути доповнений, відповідно можуть наповнитися й інші групи.

Патроніми – прізвиська за назвою батька: *Мїтрик* (від власного імені *Дмитро*, якого в селі Сокирниця Хустського району звали *Мїтро*, а згодом його сина прозвали *Мїтриком*, *Цил'ѳ Мїтрикуѳ*), *Мї'кї'ч:ўк* (часто такі прізвиська вживалися з апелятивом – *д'їдо Мї'кї'ч:ўк*. Прізвисько утворене від власного імені батька, якого звали *Микита*, а сина вже прозвали *Мї'кї'ч:ўком*), *Мї'хайл'ўк*, (батька звила *Михайло*, а син згодом отримав прізвисько *Мї'хайл'ўк*), *Михайлїш* (теж від імені батька, син *Михайла* – *мальї Михайлїш*. У батька було шість синів, відповідно в селі їх прозвали *Михайлї'ш*), *Шчѳфанка* (батька звали *Штѳфан*, діал. *Шчѳфан*, а доньку прозвали *Шчѳфанка*), *Чѳпик* (прізвище його батька було *Чуп*), *Фїдур'ўк*, *Фїдур'ўчка* (батька звали *Федір*. Жіноче прізвисько могло утворитися як від імені батька, так згодом і від прізвиська вже чоловіка), *Генат'ўк* (син *Гената*), *Лїчїї* (син *Луки*).

Метроніми – прізвиська за назвою матері: *Нас'т'ўк* (син отримав прізвисько за іменем матері, яку звали *Настя*). Таке прізвисько поширене і в говірці с. Драгово Хустського району [Чучка 2008, с. 205]. В обстежуваній говірці фіксуємо *Параскїн* і *Парас'ўк* (син отримав прізвисько від імені матері, яку звали *Параскою*), але прізвиська мають різні родини. Одних прозвали *Парас'ўкамі*, а інших – *Параскїнами*.

Андроніми – прізвиська за назвою чоловіка: *Гаврилїха* (чоловіка звали *Гаврило*, відповідно жінку його прозвали *Гаврилїхою*), *Мї'хайл'ўчка* (дружина *Мї'хайл'ўка*, відповідно прізвисько отримала вже від прізвиська чоловіка, який свого часу від батька), *Чопїкан'а* (дружина *Чопї'ка*), *Хроман'а* (дружина *Хроман*).

Прометроніми – прізвиська за назвою баби: *Іван Бабїч:ин* (прізвисько отримали від прізвища баби – *Бабич*), *Мар'їка Шїмончина* (баба *Шїмонка*, офіційне прізвище мала *Шїмон*). Такі прізвиська набувають ознак присвійних прикметників.

Гіноніми – прізвиська за назвою сина: *Кокеран'а* (діти в школі прозвали однокласника *Кокера* і в майбутньому матір прозвали *Кокеран'а*,

але, на жаль, значення цього прізвища втрачено).

Окремо ще виділяємо назви, утворені від прізвища людини: *Фант'ік* (від прізвища *Фанта*, переважно так називали уже сина, батько якого носив прізвище *Фанта*), *Фречкунік* (від прізвища *Фречка*, а сина і вже його дітей у селі прозвали *Фречкуніками*), *Копанчук* (від прізвища *Копанський*). Творення таких прізвищ у говірці с. Сокирниця є продуктивним і до сьогодні.

У говірці села Сокирниця фіксуємо прізвища, які не завжди можна віднести до однієї з груп, наприклад: *Кепиш*, *Кепишка*. За розповідями жителів села Сокирниця, жінку або чоловіка, які жили *за штрэком* (залізнична колія), прозвали *Кепишами*. У Словнику І. Сабадоша знаходимо ще значення слова *кепеш* 'неохайна, погано й дивно одягнена людина; посміховисько' [ССк 2008, с. 141]. Можливо, формування прізвища пов'язане також і з апелятивом. Такі прізвища як *Корнелка*, *Кокеріха* втратили мотивацію і зараз важко встановити їхнє походження. Щодо прізвища *Кокеріха*, то остаточно його походження не вдалося з'ясувати. *Кокеріха* ймовірно походить від спільного кореня *к'юкер* 'бінокль' [ССк 2008, с. 155]. За однією з версій жителів села Сокирниця *Кокеріха* була стара жінка, яка важко пересувалася, майже не виходила на вулицю, а весь час сиділа біля вікна і дивилася, *йак* у *к'юкер*, згодом її прозвали *Кокеріха*. За іншою версією, діти в школі прозвали однокласника *Кокера* і в майбутньому матір прозвали *Кокеран'а* (див. **гіноніми**). Ще одне прізвище *Корнелка* теж не має прозорої етимології, але у словнику І. Сабадоша знаходимо апелятив *корнел*, спорт., заст. 'кутовий удар у футболі' [ССк 2008, с. 141], можливо, прізвище утворилося вже від апелятива. П. Чучка зафіксував прізвище *Королік* (с. Брід) – намагався верховодити в селі [Чучка 2008, с. 186], у с. Сокирниця фіксуємо давнє прізвище *Корнел*, від якого теж могло утворитися прізвище. Не менш цікавими є прізвищами *Пір'ійка* та *Пінкис*. Це архаїчні неофіційні найменування, які пов'язані з проживанням на території Закарпаття євреїв. *Пінкис* та *Пір'ійка* отримали свої прізвища через те, що залишилися в будинках, у яких колись проживали євреї *Пінкис* та *Пір'ійка*.

Також цікавим є прізвище *Іванкєвич*, *Іванкєвичка* (його дружина), воно не має довгої історії, але утворено від злиття двох частин – імені та по батькові – *Іван Іванович*. Таким чином виникло одне прізвище, згодом і його дружину прозвали *Іванкєвичка*, і дітей, і вже онуків називають таким прізвищем.

У говірці функціонують також прізвища, які люди отримували через розумові відхилення або через те, що при народженні не мали батька. Такі прізвища мали переважно негативний характер і вже сьогодні дуже важко з'ясувати походження таких найменувань. Нам вдалося зафіксувати два прізвища – *Йурканка* та *Шішн'ац'атый*, які й справді мають досить непрозору етимологію у говірці. *Йурканка* утворено від імені *Юрій (Юра)*. Виявляється, що тих дітей, які не мали батька на-

зивали *Йура*, ймовірно, що дівчинку так прозвали за аналогією до чоловічого імені, бо вона не мала ні батька, ні чоловіка, а отже не було звідки успадкувати таке найменування. Жінка мала незначні розумові відхилення, все життя прожила сама у маленькій хатині, не маючи ні чоловіка, ні рідних, і ні з ким особливо не спілкувалася. Інше прізвище – *Шішн'ац'атый (Тбни'ї Шішн'ац'атый)*. Етимологія цього прізвища теж не прозора, адже ніхто з жителів не може однозначно сказати, чому його так прозвали. Розповідають, що у сім'ї було багато дітей, ймовірно він був шістнадцятим, але поряд з тим чоловік мав розумові відхилення, весь час їздив на велосипеді туди-сюди, без потреби.

Особливої уваги заслуговують новоутворені прізвища в говірці с. Сокирниця: *Боб* (прізвище його *Єрохов*, для мовлення населення було співзвучне з апелятивом *горох* – квіткова рослина з родини бобових, відповідно так виникло прізвище *Боб*); *Віцин*, *Бж'ік*, отримали прізвища за схожістю до героїв мультфільмів та кіно; прізвище *Маст'ерок* має досить непрозору етимологію, за однією з версій, це хлопець, яким було легко керувати, він піддавався впливу. Такі прізвища характерні для найменування молодшого покоління.

Щодо характеристики способів словотворення неофіційних назв у говірці с. Сокирниця Хустського району, то окремо розглянемо творення чоловічих та жіночих (які переважно утворені від чоловічих імен, прізвищ та прізвищ) прізвищ. Аналіз фактичного матеріалу показує, що прізвища утворюються в основному двома способами – лексико-семантичним та морфологічним. Значна частина прізвищ в основі має апелятив, тобто вони онімізувалися (*Чи'жмар'*, від апелятива *чи'жмар'* 'швець', *Мелник*, від апелятива *мелник* 'мельник', *Бохтерка* 'жінка, виконувала обов'язки листоноші', від апелятива *бохтер*, заст. 'посильний сільської управи' та багато інших). Морфологічний спосіб представлений переважно суфіксальним творенням. Лексико-словотвірні типи прізвищ та власне продуктивність самих суфіксів схожі до словотвірних типів апелятивів.

Чоловічі прізвища утворюються переважно від іменних, рідше від прикметникових та дієслівних основ.

Суфікси, які беруть участь у творенні прізвищ від субстантивних основ: **-ар / -ар'**: *Пічка́р'*, *Пошта́р'*, *Чи'жма́р'*; **-аш / -ош**: *Бо'у́таш*, *Бу́ндош*, *Йа́йкош*, *Ро́нд'ош* (вживалося переважно у множині *Ро́нд'ош'і*), *Чока́н'ош*. Угорський суфікс широко розповсюджений у говірці села Сокирниця як в апелятивах (*полю́каш*, *диско́текош*, *сві́н'ош*, *соро́чкаш*), так і у антропонімах. Він бере участь у творенні імен (*А́драш / О́драш* (угорського походження) (неофіційних)), прізвищ (*Сабадош*, *Караби́ньош*, *Лукаш*, *Добош*, *Сакалош*, *Палінкаш*, *Дудаш* та прізвищ; **-иш**: *Михаї́лиш*; **-ник**: *Цир'ку́нік*; **-ок**: *Гудачо́к*, *Козачо́к*; **-ук**: *Парас'у́к*, *Нас'т'у́к*, *Рачку́н*, *Ігнат'у́к тощо*). Найпродуктивнішим є суфікс **-ар / -ар'**.

Суфікси, які беруть участь у творенні прізви-

виськ від ад'єктивних основ: **-ан**: *Хромán*; **-ак**: *Тушн'ák*.

Суфікси, які беруть участь у творенні прізвиць від адвербіальних основ: **-ач**: *Ковáч*, *Балан-káч*; **-іник**: *Хо'ро'ишлник*.

Переважають чоловічі прізвиська, що утворені від субстантивних основ. Рідше знаходимо прізвиська прикметникового типу: *Чорнін'кый*, *Чурій*, *Ш'ишнац:áтый*, *То'встін'кый*, *Сл'іпін'кый*.

Жіночі прізвиська утворюються в основному від чоловічих імен, прізвиць, рідше прізвищ. Найпродуктивнішими словотворчими засобами є суфікси **-к-а**: *Кóрнелка* (від *Кóрнел*), *Йуркánка* (від *Йуркán*), *Михаїл'úчка* (від *Михаїл'úk*), *Шчéфанка* (від *Шчéфан*), *По'пір'ишн'áчка* (від *По'пір'ишн'ák*), *Поштáр'ка* (від *Поштáр'*), *Фідур'úчка*, *Марушкíйка* (*Марушкíй*), *Н'áмиш* (*Н'áмишка*), *Кéтишка* (*Кéтиш*), *Фéдорка* (від *Федір*), *Бóхтерка* (розносила пошту, листівки), *Дійсемка*, *Кóндичка* (від *Кóндик*), *Гúдичка* (від *Гúдик*), *Бúголка* (від *Бúгол*), *Ші́монка* (від *Ші́мон*), *Слиáнка*, *Студин'áчка* (від *Студин'ák*); **-ан'-а**: *Мушул'án'а*, *Марішчукán'а*, *Мікіч:укán'а*,

Козачкán'а, *Миц'укán'а*, *Гро'ўзán'а*, *Пасул'кán'а*, *Кокерán'а*, *Мелникán'а*, *Леликán'а*; **-их-а**: *Мацелíха* (від *Мацéла*), *Гаврилíха*. Словотворчий засіб в основному приєднувався до чоловічого прізвиська, рідше прізвища або імені.

Висновки. У говірці с. Сокирниця Хустського району Закарпатської області ми зібрали близько 150 неофіційних найменувань людей, які є невід'ємним культурним та науковим надбанням народу. За такими прізвишками людина ставала впізнаваною, іноді навіть забували справжнє прізвище, а часто й ім'я. Прізвиська в селах могли отримувати не окремі особи, а цілі родини. Наприклад, у давнину дітей було в сім'ї багато, сини одружувалися, приводили невісток, всі жили на одному великому подвір'ї і отримували спільне прізвисько. Прізвиська, які отримувала людина, зберігалися і для наступних поколінь. Люди вже переставали займатися тими видами діяльності, чи взагалі зникли реалії, через які вони отримали прізвисько, але неофіційна назва продовжувала «супроводжувати» їх.

Література

1. Близнюк Б., Будз М. Сучасні гуцульські прізвиська. *Наукові записки. Серія «Мовознавство»*. 2001. С. 93–95.
2. Бучко Г.Є., Бучко Д.Г. Народно-побутова антропонімія Бойківщини. *Linguistica slavica*: Ювілейний збірник на пошану І.М. Железняк. Київ: Київ, 2002. С. 3–14.
3. Бучко Г.Є., Бучко Д.Г. Неофіційні та сімейно-родові іменування в сучасній антропонімії Бойківщини. *Przewidka i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchola. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. S. 59–69.
4. Вербич С.О. Деякі прізвища і прізвиська українців з погляду походження. *Актуальні питання антропонімії: зб. мат. наук. читань пам'яті Ю.К. Редька* / Відп. ред. І.В. Єфименко. Київ, 2005. С. 56–62.
5. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України). Ч. I–III. Ужгород, 1958–1993.
6. Кравченко Л.О. Сучасні прізвиська Полтавщини. *Studia Slavistica*. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка: зб. наук. ст. / Упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик. Ужгород: В-во Олександри Гаркуші, 2009. С. 150–158.
7. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл. *Przewidka i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchola. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. S. 27–240.
8. Наливайко М. Неофіційна антропонімія сучасного села. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Випуск 56. Частина 1. С. 340–346.
9. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія (проект). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Вип. 1. Київ, 1966. С. 24–43.
10. Остап Р.І. Із життя сучасних українських прізвиць. 2. *Українське і слов'янське мовознавство*. № 4 (138). Ужгород, 2001. С. 408–412.
11. Павликівська Н.М. Питання української псевдонімії ХХ століття. Вінниця: Глобус-прес, 2011. 386 с.
12. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
13. Тимошик М. Прізвища і прізвиська одного села: історія, етимологія, класифікація. *Українознавство*. № 3 (56). 2015. С. 148–160.
14. Федотова Н.М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Харків, 2008. 20 с.
15. Харківська О.В. Суфіксальний словотвір апелятивних іменників в українських говорах Закарпаття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Львів, 2015. 20 с.
16. Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини: у 2-х кн. Запоріжжя, 2005.
17. Черняхівська Є.М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська). *Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія філологічна*. Вип. 9.1975. С. 62–65.
18. Чучка П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. 672 с.

19. Шульська Н.М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01– українська мова. Луцьк, 2011. 20 с.

References

1. Blyzniuk B., Budz M. (2001) Suchasni hutsulski prizvyska [Modern Hutsul Nicknames]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Movoznavstvo»*. S. 93–95 [in Ukrainian].
2. Buchko H. Ye., Buchko D. H. (2002) Narodno-pobutova antroponimiia Boikivshchyny [Folk and Household Anthroponymy of Boykivshchyna]. *Linguistica slavica: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu I.M. Zheliezniak*. Kyiv: Kyi. S. 3–14 [in Ukrainian].
3. Buchko H. Ye., Buchko D. H. (1998) Neofitsiini ta simeino-rodovi imenuvannia v suchasni antroponimii Boikivshchyny [Informal and Family Names in Modern Anthroponymy of Boykivshchyna]. *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchola. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. S. 59–69 [in Ukrainian].
4. Verbych S. O. (2005) Deiaki prizvyshcha i prizvyska ukrainsiv z pohliadu pokhodzhennia [Some Surnames and Nicknames of Ukrainians in Terms of Origin]. *Aktualni pytannia antroponimiki: zb. mat. nauk. chytan pamiaty Yu. K. Redka / Vidp. red. I. V. Yefymenko*. Kyiv. S. 56–62 [in Ukrainian].
5. Dzendzelivskiy Yo. O. (1958–1993) Linhvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Ukrainy) [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Patoises of Transcarpathian region of the Ukrainian SSR (Ukraine)]. Ch. I–III. Uzhhorod [in Ukrainian].
6. Kravchenko L. O. (2009) Suchasni prizvyska Poltavshchyny [Modern Nicknames of Poltava Region]. *Studia Slavistica. Vypusk 9: Onomastyka. Antroponimika: zb. nauk. st. / Uporiad. i vidp. red.: S. Pakhomova, Ya. Dzhoganyk*. Uzhhorod: V-vo Oleksandry Harkushi. S. 150–158 [in Ukrainian].
7. Lesiuk M. Prizvyska zhyteliv hutsulskykh sil [Nicknames of the Inhabitants of Hutsul Villages]. *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchola. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. S. 227–240 [in Ukrainian].
8. Nalyvaiko M. (2012) Neofitsiina antroponimiia suchasnoho sela [Informal Anthroponymy of Modern Village]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna. Vypusk 56. Chastyna 1.* S. 340–346 [in Ukrainian].
9. Nimchuk V. V. (1966) Ukrainska onomastychna terminolohiia (proekt) [Ukrainian Onomastic Terminology (project)]. *Povidomlennia Ukrainskoi onomastychnoi komisii*. Vyp. 1. S. 24–43 [in Ukrainian].
10. Ostash R. I. (2001) Iz zhyttia suchasnykh ukrainskykh prizvysk. 2 [From the Life of Modern Ukrainian Nicknames]. *Ukrainske i slovianske movoznavstvo*. № 4 (138). Uzhhorod. S. 408–412 [in Ukrainian].
11. Pavlykivska N. M. (2011) Pytannia ukrainskoi psevdonimii XX stolittia [Issues of Ukrainian Pseudonymy of the Twentieth Century]. Vinnytsia: Hlobus-pres. 386 s. [in Ukrainian].
12. Sabadosh I. V. (2008) Slovyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of the Transcarpathian Patois of Sokyrnytsia village, Khust district]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].
13. Tymoshyk M. (2015) Prizvyshcha i prizvyska odnoho sela: istoriia, etymolohiia, klasyfikatsiia [Surnames and Nicknames of a Village: History, Etymology, Classification]. *Ukrainoznavstvo*. № 3 (56). S. 148–16 [in Ukrainian].
14. Fiedotova N. M. (2008) Suchasni prizvyska Luhanshchyny: kohnityvna prahmatyka tvorennia tekstu onima [Modern Nicknames of Luhansk Region: Cognitive Pragmatics of Onym Text Formation]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Kharkiv. 20 s. [in Ukrainian].
15. Kharkivska O. V. (2015) Sufiksalni slovtvir apeliativnykh imennykiv v ukrainskykh hovorakh Zakarpattia [Suffix word-formation of appellation nouns in Ukrainian patoises of Transcarpathia]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Lviv. 20 s. [in Ukrainian].
16. Chabanenko V. A. (2005) Prizvyska Nyzhnoi Naddniproianshchyny [Nicknames of the Lower Dnieper Region]: u 2-kh kn. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
17. Cherniakhivska Ye. M. (1975) Pro odnu z osoblyvostei ukrainskoi antroponimii (kolektyvni prizvyska) [On One of the Features of Ukrainian Anthroponymy (collective nicknames)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu im. I. Franka. Seriiia filolohichna. Vyp. 9*. Lviv. S. 62–65 [in Ukrainian].
18. Chuchka P. (2008) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]. Uzhhorod. 672 s. [in Ukrainian].
19. Shulska N. M. (2011) Neofitsiina antroponimiia Zakhidnoho Polissia [Unofficial Anthroponymy of Western Polissya]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01– ukrainska mova. Lutsk. 20 s. [in Ukrainian].

NICKNAMES IN TRANSCARPATHIAN PATOISES: LEXICAL-SEMANTIC AND WORD-FORMING ASPECTS (Based on the Patois of Sokyrnytsia Village, Khust District)

Abstract. The nicknames of Ukrainians have long been attracting the attention of linguists, hiding the local flavor, traits of the character, person's appearance, their activities etc. Considering the Ukrainian nicknames of one patois, then it is not only the description of life, a person's household activities, but also the preservation and fixation of territorial dialects, their phonetic, lexical, morphological, word-forming features and syntactic constructions. The nicknames of Ukrainians of Transcarpathia might resemble the phrases or even sentences.

Therefore, the goal of the study is to analyze the lexical-semantic and word-forming aspects of non-official anthroponyms of Sokyrnytsia patois (Khust district, Zakarpattia region). The basic tasks are to collect the nicknames of Sokyrnytsia patois (Khust district, Zakarpattia region), to perform lexical and semantic analyses of the material, to identify word-forming types and to find out the word-forming means by which nicknames are formed in the dialects of Zakarpattia.

The most numerous group of nicknames in the patois under consideration is represented by the names of people formed after their activity or profession: Hourushil'nyk, Tsyrukunik, Hudachok (rarely Hudyk), Hudachka, etc.

A separate group of nicknames consists of those obtained by people after the names of father, mother, grandfather, husband, wife, etc., the so-called relative nicknames. In the patois under consideration we have fixed patronyms, metronyms, andronyms, prometronyms, gynonyms.

In general, in the Sokyrnytsia patois (Khust district, Zakarpattia region), we have collected about 150 non-official names of people being their integral cultural and scientific heritage. With such nicknames, a person became known, and might even forget his real name. Nicknames in the villages could be given not to individuals, but to the whole families.

In ancient times, for example, there were many children in the family, sons got married, all the family lived together and received a common nickname. These nicknames were preserved for future generations. People were no longer engaged in those activities, or the realities through which they received the nickname disappeared, but the unofficial name continued to “accompany” the person.

© Харківська О., 2021 р.

Олеся Харківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>

Olesya Kharkivska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>

МІКРОТОПОНІМІКОН СЕЛА ЗАРУДДЯ КРАСИЛІВСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7

DOI: 10.24144/2663-6840/2020.1(45).484–491

Царалунга І. Мікротопонімикон села Заруддя Красилівського району Хмельницької області; кількість бібліографічних джерел – 35; мова українська.

Анотація. Регіональна топоніміка дає змогу дослідити особливості функціонування локальних власних географічних назв у зв'язку з історією, етнографією, географією, економікою краю. Почасті власні місцеві назви репрезентують діалектні особливості мовлення, зберігають наслідки давніх фонетичних, морфологічних явищ, відображають становлення нових найменувань чи трансформацію колишніх, варіативність мовних одиниць.

Мета нашої статті – комплексно дослідити мікротопонімію с. Заруддя Красилівського р-ну Хмельницької обл., зокрема, зібрати і систематизувати мовний матеріал, з'ясувати денотативно-номінативні, структурні, семантичні особливості найменувань, встановити екстралінгвальні фактори, що вплинули на формування регіональної системи власних назв дрібних географічних об'єктів Заруддянини.

Мікротопонімний простір населеного пункту Заруддя і навколишніх територій представлений 86 власними назвами дрібних географічних об'єктів, серед яких переважають назви доріг та їх частин, мікрогідроніми, назви полів, берегів. Значною є і кількість найменувань частин, кутків села, мінус- та плюс-оронімів. Малочисельні назви мостів, садів, найменування сільських споруд медичного, промислового і культурно-просвітницького призначення. Щодо структурних характеристик мікротопонімів варто наголосити: складених номінацій використовується дещо більше, ніж простих онімних утворень. Превалюють нові структури, і лише окремі пропріативи можна вважати давніми, зокрема, мікрогідроніми, назви кургану й могили. Твірними лексемами для мікротопонімів слугували переважно апеліативи, серед яких чимало географічних термінів. Менше в основах онімів представлено пропріальних одиниць, зокрема, антропонімів, ойконімів, гідронімів. Почасті мікротопонімний простір села Заруддя і його околиць відображає діалектизми, властиві подільським говіркам.

Ключові слова: топоніміка, мікротопонім, село Заруддя, Хмельниччина, денотативно-номінативна класифікація.

Постановка проблеми. Регіональна топоніміка дає змогу дослідити особливості функціонування локальних власних географічних назв у зв'язку з історією, етнографією, географією, економікою краю. Почасті власні місцеві назви репрезентують діалектні особливості мовлення, зберігають наслідки давніх фонетичних, морфологічних явищ, відображають становлення нових найменувань чи трансформацію колишніх, варіативність мовних одиниць.

На особливу увагу заслуговує мікропонімія сіл, які через несприятливі економічні, соціальні умови занепадають у плані кількісного складу та рівня життя їх мешканців. До таких належить і село Заруддя Красилівського району, що на Хмельниччині. За даними етнологів, наприкінці XIX ст. у с. Заруддя мешкало понад 500 осіб, а сьогодні дослідники констатують: «Село перебуває у стані згасання. На кінець січня 2007 р. кількість дворів у ньому становила 115 (наявних – 62), кількість населення – 88 осіб (наявних – 83). Тож деякими вулицями можна пройти з кінця в кінець, як по дорозі, не зустрівши жодної садиби» [Гудченко 2008, с. 48], що пов'язано, на думку вчених, із погіршенням демографічної ситуації в селах, недостатчею робочих місць, падінням сільськогосподарського виробництва, впливом молоді в міста, де вона знаходить для себе більш прийнятні умови життя.

Аналіз досліджень. Мікротопонімія Хмельниччини увійшла до кола зацікавлень науковців, зокрема К.С. Баценко [Баценко 1976], А.О. Коханської [Коханська 2013], І.Я. Ординської [Ординська 2020],

І.Д. Сидоренко [Сидоренко 2017], Н.М. Торчинської і М.М. Торчинського [Торчинська 2008], Я.В. Янчишиної [Янчишина 2012], однак власні назви дрібних об'єктів Красилівщини, а саме – с. Заруддя, цілісно ще не були проаналізовані.

Мета статті – комплексно дослідити мікротопонімію с. Заруддя Красилівського р-ну Хмельницької обл., зокрема, зібрати і систематизувати мовний матеріал, з'ясувати денотативно-номінативні, структурні, семантичні особливості найменувань, встановити екстралінгвальні чинники, що вплинули на формування регіональної системи власних назв дрібних географічних об'єктів Заруддянини.

Методи дослідження. Для вивчення мікротопонімів застосовано різні методи дослідження. Для збирання власних назв дрібних географічних об'єктів використано *польові дослідження* – анкетування, інтерв'ювання та спостереження. Інвентаризацію та інтерпретацію виявлених мовних явищ здійснено із застосуванням *описового методу* і *методу формального аналізу*, на основі якого мікротопоніми різних видів згруповані за певними ознаками. Для систематизації і структурної характеристики онімного матеріалу одиниць застосовано *структурний метод*. *Лінгвогеографічний метод* використано при вивченні територіального поширення мовних явищ. За допомогою *методу кількісних підрахунків* встановлено продуктивність зафіксованих мікротопонімів.

Виклад основного матеріалу. Село Заруддя Красилівського р-ну Хмельницької обл. розташо-

ване в долині р. Бужок (лівої притоки р. Південний Буг). За даними археологів, територія околиць села була здавна заселена, бо у південному напрямку від села в місцевості Городище знаходили римські монети [Гудченко 2008, с. 47]. Загалом регіон Поділля здавна був заселений, адже, як стверджують історики, цей край, багатий на природні дари, був «на шляху переходів і походів різних народів» [Сіцінський 1927, с. 28].

Поселення і навколишні землі здавна перебували на межі двох воєводств – Подільського та Волинського, адже саме по Бужку з XV ст. до початку XX ст. ішов поділ між цими адміністративно-територіальними одиницями [Крикун 2011, с. 48–49]. Відомості про населений пункт знаходимо й у «Географічному словнику Королівства Польського та інших слов'янських країв»: «Заруддя (в оригіналі *Zarudzie* – I. Ц.) – село над Бужком, у Проскурівському повіті, на пограниччі Волинської губернії... Село безлісе, на рівному ґрунті...» [Słownik 1895, s. 426]. Означена лексикографічна праця репрезентує 14 однойменних онімів, серед яких назви сіл, фільварку, хутора, місцевості, розташованих на польських та українських теренах [Słownik 1895, s. 426–427]. У сучасному «Словнику географічних назв України» записано 11 ойконімів *Заруддя*, що представляють Вінницьку, Київську, Полтавську, Рівненську, Сумську, Тернопільську, Хмельницьку області [Горпинич 2001, с. 166].

Уперше поселення *Заруддя*, розміщене на подільсько-волинському пограниччі, зафіксовано в документах XVI ст., які засвідчують варіативність називання, зокрема, в актах Кам'янецького земського суду 1574, 1584 рр. – *Zarudynce* alias *Krzywa Ruda*, у Поборовому реєстрі 1578 р. – *Krzyworudance*, в актах Кам'янецького земського суду 1582, 1624, 1627, 1646 рр. – *Zarudzie*, 1787 р. – *Zarudzie*, від XVIII ст. – *Заруддя* [Крикун 2011, с. 263; Торчинська 2008, с. 196].

Розташування с. *Заруддя* неподалік болотистої місцевості відобразилося в його назві: саме вздовж правого берега р. Бужок є ділянки боліт рудого кольору внаслідок залягання болотних руд, які забарвлюють воду і ґрунт у рудий колір [Легенди 2010, с. 58]. На таке місцезнаходження поселення звертав увагу і подільський історик, краєзнавець Ю.Й. Сіцінський: «Назву свою отримало від місцевості, на якій розташоване село („за рудою”)» [Сецинский, Приходы 1901, с. 864]. Сучасні ономасти потрактовують назву як префіксально-суфіксальне похідне від географічного терміна (далі – ГТ) *руда* „болотиста лука; мочариста долина; висихаюче, вкрите рослинністю болото; долина із стоячою водою; заболочена рівнина, низовина тощо” [Торчинська 2008, сс. 40, 196], пор. лексеми: *руда* – „іржаве багно; болотистий луг, болотистий берег”, що пох. від прасл. **ruda* „руда; іржаве болото”, пов'язаного з **rudъ* „червоний, рудий” [Етимологічний словник 2006, V, с. 134]. «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» подає такі власні назви із цим словом: *болярская роуда, великая роуда, коденская руда* [Словник староукраїнської мови 1978, с. 305].

На сучасному етапі розвитку української мови воно активно вживається в усному регіональному мовленні: у поліських говірках – *руда* „іржаве болото” [Лисенко 1974, с. 188], буковинських – *руда* „іржаве багно, болото”, гуцульських – *руда* „болото з домішками залізної руди” [Гуцульські говірки 1997, с. 166], надністрянських – *руда* „іржаве багно, болото; торф” [Шило 2008, с. 231], а також у складі мікротопонімів, напр., болото *Біла Руда*, торфовище *Волицька Руда* [Словник мікрогідронімів України 2004, с. 115, 123].

Мікротопонімний простір населеного пункту Заруддя і навколишніх територій представлений 86 власними назвами дрібних географічних об'єктів природного і штучного походження. Абсолютна більшість зарудянських мікротопонімів вводяться в науковий обіг уперше. Записані вони в основному з уст корінних мешканців¹, деякі – з історичних, краєзнавчих та інших джерел [Сецинский, Археологическая карта 1901; Легенди 2010].

За денотативно-номінативною класифікацією онімів кількісно переважають назви доріг і їх частин. Це здебільшого локативні приименниково-іменникові словосполучки: *Біля Тр'якторної Бригади*, *До Б'удки* „дорога до хутора, розташованого біля залізної дороги”, *До М'єлника* (!) „до господарства селянина на прізвисько Мелник”, *До Соші* „до шосейної дороги”, *За Гор'ю*, *К'оло П'лиги* „коло господарства селянина на прізвище Плига”, *К'оло Хреста* „дорога біля встановленого в селі хреста”. Зафіксовано низку дромонімів, утворених за допомогою онімізації ГТ: *Гр'єбля* „дорога на греблі Старого Ставу”, *Ліскі* „назва дороги біля густих заростей верби”, *Переїзд* „дорога через залізничний переїзд”, *Путь* „залізниця біля села”, *Тр'аса* „шосейна дорога біля села”, *Шлях* „дорога через усе село”. Виникнення назви дороги *Прогін* можна пов'язувати з тим, що „по ній проганяли худобу на пасовище” [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2007, II, с. 268]. Назва дороги *Соша* „назва шосейної дороги біля села” мотивована місцевим ГТ *соша*, пор. зафіксований у «Словнику подільських говірок» Д. Брилінського номен *соше* – „шосе” [Брилінський 1991, с. 89].

Цікавим є потрактування етимології оніма *Гулянка*, що використовується для позначення різних малих географічних об'єктів Зарудянщини: 1) *Гулянка* – дорога; за розповідями місцевих мешканців, це „дорога, на якій колись стояла корчма, де пили й *гуляли*”; „дорога, на якій був шинок, де шинкаркою працювала *Олена* (чи *Уляна*) (згідно з подільською вимовою, засвідчено розвиток приставного *г* на початку слова перед голосним, пор. *Гилена*, *гобід*, *гоїрки*, *гулиця* „Олена, обід, огірки, вулиця” [Брилінський 1991, с. 26, 28, 30]), тож і назвали ту дорогу *Голенкою/ Гулянкою*” (див. ще: [Легенди 2010, с. 59–60]); 2) *Гулянка* – річка, яка, за

¹ Респондентами стали уродженці с. Заруддя Красилівського р-ну: Галанюк Віра Василівна, 1949 р. н.; Гилюк Ганна Володимирівна, 1948 р. н.; Горенко Віра Василівна, 1949 р. н.; Лук'янюк Микола Васильович, 1948 р. н.; Петрук Раїса Захарівна, 1956 р. н.

словами жителів с. Заруддя, „звивається між полів, долин, горбків, тобто *гуляє*”; 3) *Гулянка* – поле біля р. Гулянка; вочевидь, засвідчено трансонімізацію мікрогідроніма.

Аналогічні оніми засвідчено на Волині: *Гулянка* – 1) поле і ліс, „де жила жінка Уляна”; 2) урочище, „де збиралася молодь”; 3) сінокіс, „де колись відпочивав пан” [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2006, I, с. 202], у яких мотивація теж має різне потрагуння.

Мабуть, завдяки географічним особливостям краю, другими за кількістю номенів стали мікрогідроніми. Це насамперед згадані вище назви річок: *Бужок*, демінутивне похідне від *Буг*, і *Гулянка*; назва невеликої річки, притоки Бужка: *Річка* („ділить село на дві частини: стару і нову, Новоселицю”), походить від відповідного ГТ; назви ставів: *Вереміївський Став*, належав громаді с. Вереміївка, *Заруденський Став* / *Колгоспний Став* / *Старий Став* („став, який раніше належав колгоспу”), *Новий Став* – відтопоніми і квалітативно-сутнісні прикметниково-іменникові словосполучення. Добре відомим серед селян є номен *Яма* – назва частини річки Бужок, „де вибухнула бомба під час Другої світової війни, тому утворилася глибока округла западина, заповнена водою”, походить від ГТ *яма*.

Кирничка – назва джерела, „де дівчата і жінки виконували обряди в посуху і на Івана Купала”, онім походить від апелятива і відображає метатезу звуків у сполученні *-ри-*, притаманну подільським говіркам: *кирниця*, *кирницьом* „криниця, криницею” [Брилінський 1991, с. 49]. Мікротопонім *Кирничка* як назви криниці, колодязя, копанки представлений на Кіровоградщині [Словник мікрогідронімів України 2004, с. 332]. В етнографічних експедиційних розвідках зарудянських теренів ще згадують такі назви криничок [Гудченко 2008, с. 48]: *На Полі*, *Коло Єгорка* – сполуки локативного характеру, *Криничка Чайківського* – посесивно-сутнісна конструкція.

Цікавим щодо мотивації є мікротопонім *Грабарка* – „назва болотистих потічків між колінами р. Бужок”, представлений у гідронімії Східного Поділля, зокрема, як назва річки у Летицівському р-ні на Хмельниччині, назва ручая у Барському р-ні на Вінниччині [Масенко 1979, с. 34]; також назви ставів у Чуднівському р-ні Житомирської обл., назва ставу в Кагарлицькому р-ні на Київщині [Словник мікрогідронімів України 2004, с. 126, 240]; назви хуторів у Хмельницькій обл. [Торчинська 2008, с. 143]; пагорб на Волині і гора на Підляшші [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2006, I, с. 188]. З огляду на поширеність номена – лише у «Словнику гідронімів України» вміщено 11 таких назв [Словник гідронімів України 1979, с. 152], можна виводити його походження від ГТ *грабарка*; апелятив *грабарка* „велика лопата; візок для возіння землі; артіль землекопів із тачками; земляна робота” пов’язують із середньовісньонімецьким *graben* „копати” [Словарь 1907, I, с. 320; Етимологічний словник 1982, I, с. 579].

Торфовисько / *Торфовище* – назви болота, „на якому проводили промислове видобування торфу”, відапелятивні назви, що походять від ГТ:

торфовисько, *торфовище* „поклади торфу, торфове болото; місце, де видобували торф” [Словник української мови 1979, X, с. 210]. Мікротопоніми трапляються на теренах України, зокрема на Волині [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2006, II, с. 408–409; Словник мікрогідронімів України 2004, с. 99], Івано-Франківщині [Габорах 2010, с. 467].

Структурною різноманітністю характеризуються назви полів. До складу локативних словосполук входять назви господарських одиниць: *Біля Фірми*, *За Тракторним Станом*. Відмікротопоніми назви: *За Новім Цвінтаром*, *За Путьою* „поле за залізницею”, *Гулянка* – „поле біля р. Гулянка”, вочевидь, засвідчено трансонімізацію мікрогідроніма; відантропонімна назва – *За Плігою* „поле за господарством селянина на прізвище Плига”.

Є назви полів, утворені шляхом семантизації ГТ: *Клінець* „поле у формі клинця”, *Садкі* „поле, на місці якого були садки”, *Штани* „поле у формі штанів”, пор. назву урочища *Штани* біля с. Ціквіці, що на Хмельниччині, яке дослідники пов’язують із місцевим ГТ *итани* „розвилка” [Торчинська 2008, с. 510]. Імовірно, зміна приголосного *v > л* відображена в мікротопонімі *Острілок* „поле за селом до с. Вереміївка”, пор. назву місця на болоті *Острілок* на Волині, потрагуну як „частина суші у вигляді острівка” [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2007, II, с. 154], тож назва поля походить від демінутивного ГТ *острівок*.

Із морфологічного способу творення назв полів представлена суфіксація: поле *Заруденщина* – суфіксальне відойконімне утворення від назви с. *Заруддя*; цікаво, що самі мешканці використовують катойконім *зарудяни*, а відтопонімний прикметник – *заруденський*; назва поля *Скаржинеччина* – „поле, розташоване в напрямку с. Скаржинці” – суфіксальне відойконімне утворення від найменування с. *Скаржинці* (Хмельницький р-н, Хмельницька обл.) [Горпинич 2001, с. 385].

Власні назви берегів поширені в силу особливостей місцевого ландшафту. Переважають відапелятивні найменування, мотивовані географічними термінами: *Біля Мосту* – „берег біля залізничного мосту” – локативне прийменниково-іменникове словосполучення; *Глиняники* – „берег, де мешканці села видобували глину”, номен утворений від апелятива *глиняник* „глинище” [Етимологічний словник 1982, I, с. 525], пор. мікротопонім *Глиняники* – болото, „де колись жителі викопували глину” (Волинська обл.) [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2006, I, с. 170]; власне семантизація як засіб словотворення засвідчена у назві *Коліна* – „береги між Бужком і Торфовиськом”, мотивованій ГТ *коліно*, дуже поширеним в українському мікротопоніміконі, зокрема, лише у Волинській та Рівненській обл. фіксують 9 таких назв дрібних географічних об’єктів: болото, куток села, берег річки, частина річки, ліс, урочище, сінокіс та ін. [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2006лММ, I, сс. 352–353]. Входить він і до складу онімізованих словосполучень типу „порядковий числівник + географічний термін”: *Перше Коліно*

– „берег біля Торфовища”; *Друге Коліно* – „берег біля Торфовиська”.

Шляхом онімізації ГТ утворено й назви: *Пасіка* – „берег біля Сіножаття”; *Рудка* – „ділянка землі на березі Заруденського Ставу”, походить від ГТ *рудка* „іржаве багно; болото; заплава річки; баюра” [Етимологічний словник 2006, V, с. 134], в усному народному мовленні: *рудка* „іржаве болото” [Лисенко 1974, с. 188], *рудка* „луговина, у якій ґрунтові води вкриваються рудою, іржавіють” [Словник буковинських говірок 2005, с. 469], що відбито в мікротопонімії різних регіонів: болото *Рудка*, колодязь *На Рудці* [Словник мікротопонімів України 2004, сс. 87, 159]; поле *Велика Рудка* [Словник мікротопонімів і мікротопонімів 2006, I, с. 95], пасовище *Мала Рудка* [Словник мікротопонімів і мікротопонімів 2007, II, с. 58], *Рудявина* – „берег, де руда вода в ґрунті”, походить від місцевого ГТ, пор. апелятив *рудявина* – „болото; мочар” [Етимологічний словник 2006, V, с. 134]; *Сіножаття* – „берег, де пасли худобу і западали сіно”, пор. місцевий подільський ГТ *сіножатъ* „сінокіс” [Брилінський 1991, с. 87], а також поле і сінокіс *Сіножаття* у Волинській обл. [Словник мікротопонімів і мікротопонімів 2007, II, с. 342].

Трапляється відантропонічне утворення *Багнюкова* – „берег, що належав Багнюкові”, субстантивований посесивний прикметник, що походить від власної особової назви *Багнюк*, пор. антропоніми *Багнюк* [Бірыла 1966, с. 190], *Багно Гордъенко* [Демчук 1988, с. 134].

Традиційні назви вулиць у поселенні майже не використовують, натомість номінація відбувається, як і раніше, за частинами, кутками села, адже і в подільських говірках слово *кут* мало значення „вулиця” [Брилінський 1991, с. 54]. В усному мовленні зарудян термін *вулиця* у сполученні із присвійним прикметником зафіксовано у складі одного мікротопоніма *Попові вулиця* – „вулиці, де мешкав піп, або які належали колись попові”.

Наявні локативні прикметниково-іменникові словосполучення: *Біля Нового Цвинтару* – частина села „біля нового цвинтару”; *Де Старий Цвинтар* – куток села „біля старого цвинтару”.

Широко репрезентовано ойконімізацію адміністративно-господарських термінів: *Будка* – хутір „біля залізної дороги”, в основі назви – апелятив *будка* „будиночок залізничного сторожа” [Словник української мови 1970, I, с. 248]; *Набережна* – частина села „біля ставу”, пох. від субстантивованого прикметника *набережна* „вулиця на березі ріки” [Словник української мови 1974, V, с. 12]; *Пасіка* – куток села „де колись була пасіка”; *Колгосп / Хазяйство* – частина села „що була біля колгоспу”, пор. ще місцевий номен *хазяюю* „хазяйною” [Брилінський 1991, с. 99]; *Новоселиця* – частина села Заруддя „побудована й заселена пізніше (із 30-х рр. ХХ ст.)”, пох. від апелятива *новоселиця* „новозасноване поселення”, пор. такі топоніми в інших районах Хмельниччини, на Івано-Франківщині [Торчинська 2008, с. 340; Габорак 2011, с. 367].

Новішим щодо часу виникнення є мікротопонім із метафоричним значенням, можливо, з іроніч-

ною семантикою: *Панські Хорони* – „нові забудови на Торфовиськах і Сіножатті”, пор. *хорони* „великий, розкішний будинок; велике, просторе приміщення; ірон. про будинок житло взагалі” [Словник української мови 1980, XI, с. 128].

Назви місцевостей, урочищ розмаїтої структури й мотивації. Ряд місцевих пропріативів утворено на основі словосполучень: *Глухий Переїзд* – місцевість, „де залізничний переїзд не має продовження”, номен утворений шляхом поєднання квалітативного прикметника і терміна *переїзд* „місце, у якому переїзять з одного боку чого-небудь на інший; місце, у якому залізниця перетинається шосейною або ґрунтовою дорогою” [Словник української мови 1975, VI, с. 186]; *Кривава Гребля* – урочище, номен складається з ГТ та квалітативного прикметника, має метафоричне значення, яке виводять від *кривавий* – „пов’язаний із пролиттям крові, з жертвами” [Торчинська 2008, с. 251]; найімовірніше, виник унаслідок трансонімізації назви кургану *Кривава Гребля*, зафіксованого в тій самій місцевості.

Зафіксовано прикметниково-іменникову словосполучення локативного характеру, де стрижневим компонентом виступає відфлоролексемна назва: *Коло Кленків* – місцевість, „де густо ростуть кленки”.

Привертає увагу назва урочища *Городище* – місцевості, де „селяни знаходили римські монети, що свідчить про дуже давнє заселення околиць с. Заруддя” [Гудченко 2008, с. 47]. Мікротопонім утворений шляхом семантизації терміна *городище* „поселення, укріплене валами і ровами; місце, де збереглися рештки укріпленого поселення” [Словник української мови 1971, II, с. 136], може підтверджувати припущення археологів і краєзнавців про давність поселень на цих землях.

Кошара – місцевість, „де влітку тримали вівці”, походить від географічного терміна *кошара* „сарай, загорода для овець” [Словарь 1908, II, с. 296], „тимчасово загороджене місце для овець” [Гуцульські говірки 1997, с. 103]; „будівля для овець” [Атлас 1984, I, к. 286; Атлас 2001, III, част. I, к. 67].

Зарудянський онімний простір представлено номінаціями об’єктів рельєфу: мінус- та плюсоронімами, кількість яких незначна, оскільки Красилівщина не належить до районів з гірським ландшафтом. Назви долин відапелятивного походження: номен *База* – „долина, де велася заготівля корму для худоби”, утворений від сільськогосподарського терміна *база*; *Лози* – відфлоролексемна назва долини, „де розливалася вода і росли лози”.

Назви горбків, підвишень відображають місцеві ГТ: *Виспа* – горбок над р. Бужок, семантизація апелятива *виспа* зі значенням „острів” [Піскунов 1882, с. 36; Словник української мови 1970, I, с. 497; Онишкевич 1984, II, с. 109], утвореного з давнішого пол. *wyspa* „насип” [Етимологічний словник 1982, I, с. 382], засвідченого в писемних пам’ятках XVI – XVIII ст.: *wyspa* – „острів, отока”, наприклад, «*На wyspъ Крытской...*», «*На wyspъ Мишитъ...*», «*...до wysopъ далеких...*» [Тимченко 1930, с. 453]; *Яр* – назва місцевості, „де впали бомби час Другої світової війни й утворився гли-

бокий яр”. *Гліняники* – „підвищення біля ставу”, відмікротопонімна назва (пор. вище найменування берега *Гліняники*).

Давнє походження мають назви могил, курганів, розташованих поблизу села: *Камінь* – назва могили, де, за переказами, „був похований козак Іван Нечай” [Легенди 2010, сс. 60–62]; *Кривава Гребля* – „великий курган, біля якого кам’яний хрест, врослий у землю” [Гудченко 2008, с. 40]; назва засвідчена в археологічних джерелах кінця XIX – початку XX ст.: курган позначений на археологічній карті Ю. Сіцінського: «Зарудье. Около села большой курган, называемый *Кровава Гребля*. Около него каменный крест, вросший в землю» [Сецинский, Археологическая карта 1901, с. 208].

Назви сільських кладовищ: *Новий Цвинтар* – назва новішого за часом виникнення цвинтару; *Старий Цвинтар* – назва старого цвинтару; квалітативно-сутнісні прикметниково-іменникові словосполучення.

Назви мостів представлені старими й новими пропріативами. *Опуст* – місток „біля старого млина”, семантизація ГТ *опуст* „шлюзи” [Словарь 1909, III, с. 61]; *опуст*, діал. *шлюз* [Словник української мови 1974, V, с. 735]. Номен *Железнодорожный Міст* – „міст, по якому йде залізна дорога”, утворений шляхом поєднання квалітативного прикметника з ГТ, відображає калькування російської лексеми *железнодорожный* під впливом русифікації Поділля за часів Радянського Союзу.

У мовленні зарудян представлені поодинокі номінації інших дрібних об’єктів: локативна назва греблі *Коло Млина* – „гребля біля старого млина”; назва саду *Колгоспний Сад* – „сад, який раніше належав колгоспу” – посесивно-сутнісна, утворена синтаксичним способом; назва залізничної зупинки «*Заруддя*» відображає трансонімізацію ойконіма.

Найменування сільських споруд медичного,

промислового і культурно-просвітницького призначення: *Фельдшерський Пункт* – „споруда, приміщення, де працює фельдшер”; назва магазину – *Коперація* – репрезентує місцеву лексему, засвідчену у словнику подільських говірок: апелятив *коперація* „кооперація, магазин” [Брилінський 1991, с. 51]; назва сільського клубу – *Старий Клуб* – квалітативно-сутнісне прикметниково-іменникове словосполучення.

Висновки. Отже, встановлено, що серед 86 мікротопонімів, зафіксованих у селі Заруддя на Красилівщині, переважають назви доріг та їх частин, мікрогідроніми, назви полів, берегів. Значною є і кількість найменувань частин, кутків села, мінус- та плюс-оронімів. Малочисельні назви мостів, садів, найменування сільських споруд медичного, промислового і культурно-просвітницького призначення.

Щодо структурних характеристик мікротопонімів варто наголосити: складених номінацій використовується дещо більше, ніж простих онімних утворень. Превалюють нові структури, і лише окремі пропріативи можна вважати давніми, зокрема, мікрогідроніми, назви кургану й могили.

Твірними лексемами для мікротопонімів слугувати переважно апелятиви, серед яких чимало географічних термінів. Менше в основах онімів представлено пропріальних одиниць, зокрема, антропонімів, ойконімів, гідронімів. Почасті мікротопонімний простір села Заруддя і його околиць відображає діалектизми, властиві подільським говіркам.

Потребують комплексного вивчення власні назви дрібних об’єктів й інших населених пунктів Хмельниччини, які зазнають занепаду через кризові тенденції в розвитку сільських територій: незадовільну організацію інфраструктури, спад сільськогосподарського виробництва, нестачу робочих місць, погіршення демографічної ситуації тощо.

Література

1. Атлас української мови: у 3 т. Т. 1: Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. Київ, 1984; Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ, 1988; Т. 3. Ч. 1: Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі. Ч. 2: Нижня Наддніпрянщина, Причорномор’я і суміжні землі. Ч. 3: Комплексні карти. Ч. 4: Некартографовані матеріали. Київ, 2001.
2. Баценко К.С. Місцеві апелятиви в топонімії Хмельниччини. *Питання сучасної ономастики*. Київ: Наукова думка, 1976. С. 93–96.
3. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. Мінск, 1966. 328 с.
4. Брилінський Д. Словник подільських говірок. Хмельницький, 1991. 116 с.
5. Габорак М.М. Гідронімія Івано-Франківщини. Етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 564 с.
6. Габорак М.М. Топонімія Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 656 с.
7. Горпинич В.О. Словник географічних назв України. Київ, 2001. 526 с.
8. Гудченко З.С. З історії формування сільських поселень над річкою Бужок на Хмельниччині (за експедиційними дослідженнями). *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 5. С. 40–49.
9. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я.В. Закревська. Львів, 1997. 230 с.
10. Демчук М.О. Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ, 1988. 172 с.
11. Етимологічний словник української мови: у 7 т. Київ, 1982–2012. Т. I–VI.
12. Коханська А.О. Гідронімія басейну річки Бужок. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Харків, 2013. № 36. С. 40–43.

13. Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII ст. Статті і матеріали. Львів, 2011. 733 с.
14. Легенди з-над сивого Бужка: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Митинці, Хотьківці, Вереміївка і Заруддя Красилівського району на Хмельниччині / ред. В.А. Косаківський [та ін.]. Київ, 2010. 343 с.
15. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. Київ, 1974. 260 с.
16. Масенко Л.Т. Гідронімія Східного Поділля. Київ, 1979. 102 с.
17. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ, 1984.
18. Ординська І.Я. Мікротопонімія Північної Хмельниччини. Дис. ... канд. філол. наук; спец. 10.02.01 – українська мова. Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2020. 279 с.
19. Піскунов Ф. Словник живої народної, писемної й актової мови руських югівцян Російської й Австрійсько-Венгерської Цесарії. Київ, 1882. 304 с.
20. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии. *Труды XI Археологического съезда в Киеве* (1899). Т. 1. Москва, 1901. С. 197–354.
21. Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской епархии. *Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета*. Вып. IX. Каменец-Подольский, 1901. 1068 с.
22. Сидоренко І. Онімний ландшафт села Рачинці на Поділлі. *Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи: збірник наукових праць*. Вінниця, 2017. С. 84–89.
23. Сіцінський Є. Нариси з історії Поділля. Вінниця, 1927. 72 с.
24. Словарь української мови / упор. Б. Грінченко. Т. I–IV. Київ, 1907–1909.
25. Словник буковинських говірок / за ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005. 688 с.
26. Словник гідронімів України / укл. І.М. Железняк та ін. Київ, 1979. 780 с.
27. Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / уклад.: І.М. Железняк та ін.; під. ред. О.П. Карпенко. Київ, 2004. 448 с.
28. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: у 2-х т. / упор. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2006-2007.
29. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2 / ред. кол.: Л.Л. Гумецька [та ін.]. Київ, 1978.
30. Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980.
31. Тимченко Е. Историчний словник українського язика. Т. I. Харків – Київ: Державне видавництво України, 1930. 528 с.
32. Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький: Авіст, 2008. 549 с.
33. Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник. Львів, 2008. 288 с.
34. Янчишина Я.В. Мотиваційна структура мікротопонімів Центральної Хмельниччини. *Наукові записки. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2012. Вип. 16. С. 227–230.
35. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1895. Т. XIV. 930 s.

References

1. Atlas ukraińskiej mowy: u 3 t. [The Atlas of the Ukrainian language in 3 vols.]. Т. 1. Ч. 1: Polissia, Serednia Naddnyprianshchyna i sumizhni zemli [Vol. 1. Part 1: Polesia, Middle Dnieper and adjacent lands]. Kyiv, 1984; Т. 2: Volyn, Naddnistrrianshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli [Vol. 2: Volyn, Transnistria, Transcarpathia and adjacent lands]. Kyiv, 1988; Т. 3. Ч. 1: Slobozhanshchyna, Donechchyna i sumizhni zemli [Vol. 3 Part 1: Sloboda Ukraine, Donetsk region and adjacent lands]. Ч. 2: Nyzhnia Naddnyprianshchyna, Prychornomoria i sumizhni zemli [Part 2: Lower Dnieper, Black Sea littoral zone and adjacent lands]. Ч. 3: Kompleksni karty [Part 3: Comprehensive maps]. Ч. 4: Nekartohrafovani materialy [Part 4: Unmapped materials]. Kyiv, 2001 [in Ukrainian].
2. Batsenko K.S. (1976) Mistsevi apeliatyvy v toponimii Khmelnychchyny [Local appellations in the toponymy of Khmelnytskyi region]. *Pytannia suchasnoi onomastyky*. Kyiv: Naukova dumka. S. 93–96 [in Ukrainian].
3. Biryła M.V. (1966) Belaruskaja antrapanimiia. Ulasnyia imiony, imiony-mianushki, imiony pa batsku, prozvisshchy [Belarusian anthroponyms. Proper names, nicknames, patronymics, surnames]. Minsk. 328 s. [in Belarusian].
4. Brylinskiy D. (1991) Slovyk podilskykh hovirok [The Dictionary of Podolia dialects]. Khmelnytskyi. 116 s. [in Ukrainian].
5. Haborak M.M. (2010) Hidronimiia Ivano-Frankivshchyny. Etymolohichniy slovnyk-dovidnyk [Hydronyms of Ivano-Frankivsk region. Etymological dictionary and reference book]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 564 s. [in Ukrainian].
6. Haborak M.M. (2011) Toponimiia Halytskoi Hutsulshchyny. Etymolohichniy slovnyk-dovidnyk [Toponyms of Galician and Hutsul regions. The Etymological dictionary and reference book]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 656 s. [in Ukrainian].
7. Horpynych V.O. (2001) Slovyk heohrafichnykh nazv Ukrainy [The Dictionary of geographical names of Ukraine]. Kyiv. 526 s. [in Ukrainian].
8. Hudchenko Z.C. (2008) Z istorii formuvannia silskykh poselen nad richkoiu Buzhok na Khmelnychchyni (za ekspedytsiinymy doslidzhenniamy) [From the history of the formation of rural settlements on the river Buzhok

in Khmelnytskyi region (according to expeditionary research)]. *Narodna tvorchi ta etnografia*. № 5. S. 40–49. [in Ukrainian].

9. Hutsulski hovirky (1997) *Korotkyi slovnyk* [Hutsul dialects. The Short dictionary] / vidp. red. Ya.V. Zakrevska. Lviv. 230 s. [in Ukrainian].

10. Demchuk M.O. (1988) *Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena v pobuti ukrainsiv XIV–XVII st.* [Slavic autochthonous personal proper names in the life of Ukrainians of the 14th–17th centuries]. Kyiv. 172 s.

11. *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* (1982–2012): u 7 t. [The Etymological Dictionary of the Ukrainian Language in 7 vols.]. Kyiv. T. I–VI. [in Ukrainian].

12. Kokhanska A.O. (2013) *Hidronimiia baseinu richky Buzhok* [Hydronyms of Buzhok river basin]. *Linhvistychni doslidzhennia: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody*. Kharkiv, 2013. № 36. S. 40–43 [in Ukrainian].

13. Krykun M. *Podilske voievodstvo u XV–XVIII st. Statti i materialy* [Podolia Voivodeship in the 15th–18th centuries. Articles and materials]. Lviv, 2011. 733 s. [in Ukrainian].

14. *Lehendy z-nad syvoho Buzhka: pryroda, arkeolohiia, istoriia, etnografia ta folklor sil Mytyntsi, Khotkivtsi, Veremivka i Zaruddia Krasylivskoho raionu na Khmelnychchyni* (2010) [Legends of the “gray” Buzhok: nature, archeology, history, ethnography and folklore of Mytyntsi, Khotkivtsi, Veremiyivka and Zaruddia villages of Krasyliv district in Khmelnytskyi region] / red. V.A. Kosakivskiy [ta in.]. Kyiv. 343 s. [in Ukrainian].

15. Lysenko P.S. (1974) *Slovnyk poliskykh hovoriv* [The Dictionary of Polesia dialects]. Kyiv. 260 s. [in Ukrainian].

16. Masenko L.T. (1979) *Hidronimiia Skhidnoho Podillia* [Hydronyms of the Eastern Podolia]. Kyiv. 102 s. [in Ukrainian].

17. Onyshkevych M.Yo. (1984) *Slovnyk boikivskykh hovirok: u 2 ch.* [The Dictionary of Boyko dialects: in 2 parts.]. Kyiv [in Ukrainian].

18. Ordynska I.Ya. (2020) *Mikrotoponimiia Pivnichnoi Khmelnychchyny*. Dys. ... kand. filol. nauk; 10.02.01 – ukrainska mova [Microtoponyms of the Northern Khmelnytskyi region. Dissertation of the Candidate of Philological Sciences]. Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. Vinnytsia. 279 s. [in Ukrainian].

19. Piskunov F. (1882) *Slovnyk zhyvoi narodnoi, pysemnoi y aktovoi movy ruskykh yuhivshchan Rosiiskoi y Avstriisko-Venherskoi Tsesarii* [The Dictionary of the living vernacular, written and formal language of the Russian Yugoslavs of the Russian and Austrian-Hungarian Empire]. Kyiv. 304 s. [in Ukrainian].

20. Setsinskii E. (1901) *Arkheologicheskaia karta Podolskoi gubernii* [The archaeological map of the Podolia province]. *Trudy KHI Arkheologicheskogo sieezda v Kieve (1899)*. T. 1. Moskva. S. 197–354 [in Russian].

21. Setsinskii E. (1901) *Prikhody i tserkvi Podolskoi eparkhii* [Parishes and churches of the Podolia diocese]. *Trudy Podolskogo eparkhialnogo istoriko-statisticheskogo komiteta*. Vyp. IKH. Kamenets-Podolskii. 1068 s. [in Russian].

22. Sydorenko I. (2017) *Onimnyi landshaft sela Rachyntsi na Podilli* [The onym landscape of Rachyntsi village in Podolia]. *Podilska rehionalna leksykologhiia: stan ta perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats*. Vinnytsia. S. 84–89 [in Ukrainian].

23. Sitsynskiy Ye. (1927) *Narysy z istorii Podillia* [Essays on the history of Podolia]. Vinnytsia. 72 s. [in Ukrainian].

25. *Slovar ukrainskoi movy* (1907–1909) [The Dictionary of the Ukrainian language] / upor. B. Hrinchenko. T. I–IV. Kyiv [in Ukrainian].

26. *Slovnyk bukovynskykh hovirok* (2005) [The Dictionary of Bukovinian dialects] / za red. N.V. Huivaniuk. Chernivtsi. 688 s. [in Ukrainian].

27. *Slovnyk hidronimiv Ukrainy* (1979) [The Dictionary of hydronyms of Ukraine] / ukl. I.M. Zheliezniak ta in. Kyiv. 780 s. [in Ukrainian].

28. *Slovnyk mikrohidronimiv Ukrainy. Volyn, Zhytomyrshchyna, Zaporizhzhia, Kyivshchyna, Kirovohradshchyna, Poltavshchyna, Cherkashchyna* (2004) [The Dictionary of microhydronyms of Ukraine. Volyn, Zhytomyr, Zaporizhzhia, Kyiv, Kirovohrad, Poltava and Cherkasy region] / uklad.: I.M. Zheliezniak ta in.; pid. red. O.P. Karpenko. Kyiv. 448 s. [in Ukrainian].

29. *Slovnyk mikrotoponimiv i mikrohidronimiv pivnichno-zakhidnoi Ukrainy ta sumizhnykh zemel: u 2-kh t.* (2006–2007) [The Dictionary of microtoponyms and microhydronyms of the north-western Ukraine and adjacent lands: in 2 vols.] / upor. H.L. Arkushyn. Lutsk [in Ukrainian].

30. *Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. T. 2* (1978) [The Dictionary of the Old Ukrainian language of the 14th–15th centuries. Vol. 2] / red. kol.: L.L. Humetska [ta in.]. Kyiv [in Ukrainian].

31. *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t.* (1970–1980) [The Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Kyiv. [in Ukrainian].

32. Tymchenko E. *Istorychni slovnyk ukrainskoho yazyka. T. I.* (1930) [The Historical dictionary of the Ukrainian language. Vol. 1]. Kharkiv – Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. 528 s. [in Ukrainian].

33. Torchynska N.M., Torchynskiy M.M. (2008) *Slovnyk vlasnykh heohrafichnykh nazv Khmelnytskoi oblasti* [The Dictionary of the proper geographical names of Khmelnytskyi region]. Khmelnytskyi: Avist. 549 s. [in Ukrainian].

34. Shylo H.F. (2008) *Naddnistrianskyi regionalnyi slovnyk* [The Transnistrian regional dictionary]. Lviv. 288 s. [in Ukrainian].

35. Yanchyshyna Ya.V. (2012) Motyvatsiina struktura mikrotoponimiv Tsentralnoi Khmelnychchyny [The motivational structure of microtoponyms of Central Khmelnytskyi region]. *Naukovi zapysky. Seriia: Filohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia. Vyp. 16. S. 227–230 [in Ukrainian].
36. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (1895). Warszawa. T. XIV. 930 s. [in Polish].

MICROTOPONYMICON OF ZARUDDIA VILLAGE OF KRASYLIV DISTRICT IN KHMELNYTSKYI REGION

The regional toponymy makes it possible to study the peculiarities of the functioning of local proper geographical names in connection with the history, ethnography, geography, economy of the region. Partially, the local proper names represent dialectal features of speech, preserve the effects of ancient phonetic and morphological phenomena, reflect the formation of the new names or the transformation of the old ones, the variability of language units.

The purpose of our article is to comprehensively research the microtoponyms of Zaruddia village of Krasyliv district in Khmelnytskyi region, in particular, to collect and systematize the language material, to find the denotative and nominative, structural, semantic features of names, to establish the extralinguistic factors that influenced the formation of the regional system of proper names of small geographical objects of Zaruddia village.

The microtoponymic space of Zaruddia settlement and its surrounding territories is represented by 86 proper names of small geographical objects, among which the names of roads and their parts, microhydronyms, names of fields and coasts prevail. The number of names of parts, corners of the village, minus- and plus- oronyms is also significant. There are only few names of bridges, gardens, names of rural buildings for medical, industrial and cultural and educational purposes. Regarding the structural characteristics of microtoponyms, it should be emphasized that composite nominations are used slightly more than simple onym formations. The vast majority of microtoponyms are the new structures, and only some proper names can be considered as ancient, in particular, microhydronyms, mound names and graves. The preformative lexemes for microtoponyms are mainly appellations, among which there are many geographical terms. The proper units, in particular, anthroponyms, oikonoms, hydronyms, are represented less in the bases of onyms. Partially, the microtoponymic space of Zaruddia village and its environs reflects the dialectisms that are common for Podolia dialects.

Keywords: toponyms, microtoponym, Zaruddia village, Khmelnytskyi region, denotative and nominative classification.

© Царалунга І., 2021 р.

Інна Царалунга – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української філології Хмельницького національного університету, Хмельницький, Україна; tsaralungainna@ukr.net; Scopus Author ID: 57193385975; Web of Science ResearcherID: AAE-4150-2020; <https://orcid.org/0000-0002-7937-8529>

Inna Tsaralunha – Doctor of Philology, Associate Professor, Professor of the Ukrainian Philology Department, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine; tsaralungainna@ukr.net; Scopus Author ID: 57193385975; Web of Science ResearcherID: AAE-4150-2020; <https://orcid.org/0000-0002-7937-8529>

ФУНКЦІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ ПРОПРІАТИВІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАТЕКСТІ: АНАЛІЗ ТЕЛЕМОВЛЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).492–498

Шебештян Я. Функціональна своєрідність пропріативів у сучасному українському медіатексті: аналіз телемовлення; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У сфері літературної ономастики найбільший інтерес викликає художній текст, а інший значущий сегмент побутування власних назв – медіатекст – залишається на периферії науки. Ця спроба розгляду функціональної специфіки онімії телемовлення може сприяти заповненню теоретичних прогалів у літературній ономастиці, теорії медіатексту та бути корисною для розв'язання прикладних проблем журналістського мовлення. *Мета:* визначити основні риси функціонування власних назв у сучасному українському медіатексті. *Завдання:* виявити номінативні, виражально-зображальні, конструктивні особливості актуалізації пропріативів у телемовленні; встановити зв'язок культуромовних категорій як критеріїв ефективності професійного журналістського мовлення з основними рисами функціонування власних назв у телемовленні.

Результати. На підставі аналізу онімів, дібраних з телемовлення українських каналів «Еспресо», «Прямий», «5-й», з'ясувалося, що основні риси функціонування онімів виявляються на номінативному, виражально-зображальному, конструктивному рівнях; джерелом і стимулом ономавживання є реальність, осмислювана українськими журналістами крізь національну призму, а важливою комунікативною обставиною – сенс журналістської діяльності; це зумовлює високу концентрацію пропріативів, їх тематичні масиви (російсько-українська війна, пандемія коронавірусу, наслідки політики популізму тощо), домінування реальних імен (антропонімів, ергонімів, ідеонімів, прагматонімів, топонімів), котрі зберігають реальні взаємозв'язки; конструктивна роль, емоційно-експресивне навантаження, фігуральне використання і продукування пропріативів підпорядковане критичному осмисленню дійсності, основним завданням журналістики.

Висновки. Пропріативи у телемовленні становлять розмаїту, динамічну, відкриту систему, яка віддзеркалює реальність і служить для її інтерпретації, бере участь у реалізації категорій культури мови – точності, логічності, ясності, гнучкості, виразності, різноманітності, багатства, дотепності, естетичності.

Ключові слова: аспекти функціонування, культуромовні категорії, медіатекст, телемовлення, пропріатив.

Постановка проблеми. Відзначена як позитивна та влучно схарактеризована Ю.О. Карпенком тенденція інтенсифікації, диференціації, «самовизначення» галузей української літературної ономастики, рух ономастичних досліджень у напрямку «одержання принципово нових результатів, здійснення нових підходів» [Карпенко 2004, с. 11] залишається актуальною і нині. Однак стабільна зацікавленість, основні досягнення вчених стосуються переважно онімії художнього тексту. А такий не менш цікавий і значущий сегмент побутування власних назв, як журналістський (за стильовою домінантою – публіцистичний) текст, досі перебуває на периферії ономастичних досліджень. Очевидними є брак системних розвідок, фрагментарність і спорадичність опрацювання онімів у медіатексті, що, звичайно, не може сформувати адекватного уявлення (яке вже є у галузях літературно-художньої чи фольклорної ономастики) про ономастикон сучасного українського медіапростору.

Отже, ця спроба розгляду функціональної специфіки онімії журналістського тексту спрямована на заповнення відповідних теоретичних прогалів у літературній ономастиці, медіатекстознавстві, стилістиці журналістського телемовлення, а також орієнтована на розв'язання прикладних проблем професійного журналістського мовлення в контексті ефективності, культуромовної обґрунтованості застосування пропріативних засобів.

Аналіз досліджень. Потреба багатоаспектного та комплексного вивчення належно ще не опрацьованої в українській ономастиці частини ономапростору – онімії медіамовлення, яка виявляє тісний зв'язок з реальними, літературно-художніми, подекуди й фольклорними підсистемами, – зумовлює необхідність залучення відповідних фундаментальних джерел. Перш за все тих, що стосуються структури онімного простору української мови [Торчинський 2008] і системи ключових термінокреслень [Словник української ономастичної термінології 2012], деякі з яких потребують додаткового осмислення й обґрунтування. Крім того, добрими орієнтирами щодо «поведінки» оніма в художньому тексті є численні праці Л.О. Белея, Ю.О. Карпенка, Н.С. Колесника та ін. А для розуміння специфіки взаємодії літературної та живорозмовної стихій на рівні онімії надзвичайно цінними для нас є дослідження М.І. Сюська [Сюсько 2014]. Розвиваючи раніше висловлені ідеї та пропозиції, спираємося тут і на деякі власні публікації [Шебештян 2011; 2013].

Мета дослідження – визначити основні риси функціонування власних назв у сучасному українському телемовленні.

Завдання: 1) простежити специфіку актуалізації пропріативів у медіатексті з урахуванням номінативного аспекту; 2) проаналізувати основні виражально-зображальні риси онімів у телемовленні; 3) з'ясувати конструктивне навантаження про-

пріативів у телевізійному медіатексті; 4) встановити зв'язок культуромовних категорій як критеріїв ефективності професійного журналістського мовлення з основними рисами функціонування власних назв у телемовленні.

Методи та методика. Методологічною основою нашої розвідки є сучасна гносеологія – орієнтуємося на її основні принципи, оперуємо відповідними категоріями, формами тощо. При цьому застосовуємо методику лінгвістичного аналізу тексту [Ковалик, Мацько, Плющ 1984] та переконливо обґрунтований, апробований Ю.О. Карпенком комплексний системний підхід у вивченні онімії літературного твору [Карпенко, Мельник 2004]. З-поміж методів надаємо перевагу загальнологічним (як-от: спостереження, опис, аналітико-синтетичний, аксіоматичний, гіпотетико-дедуктивний, узагальнення) та окремим прийомам культурно-історичної інтерпретації, дискурсу-, контент-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Телемовлення – це у різних сенсах цікавий, дуже динамічний, жанрово й стилістично різноманітний, тісно пов'язаний з живорозмовною стихією вияв сучасної української літературної мови, що підтверджує й інвентар фактів, дібраний нами з мовлення трьох знаних, на нашу думку, якісних (у вимірах професійної майстерності, послідовної гуманістичної, україноцентричної орієнтації) загальнонаціональних телеканалів – «5-го», «Еспресо», «Прямого» (2020–2021 р.). Аналізуючи емпіричний матеріал, враховуємо, що актуалізація пропріативів у медіа-мовленні зумовлена багатьма лінгвальними та екстралінгвальними чинниками. Серед них найбільш суттєвими є сама природа власної назви, особливі лексико-морфологічні ознаки оніма; прояви антинормативної мови і мовлення, що віддзеркалюються в онімії медіатексту як діалектична єдність об'єктивного і суб'єктивного, узального і okazіонального, статичного і динамічного. Не менш важливими у функціонуванні власних назв є й чинники, пов'язані зі змістом діяльності ЗМІ, комунікативними обставинами масового спілкування, природою журналістського мовлення, індивідуальними особливостями мовця тощо. З урахуванням природи власної назви та багатогранної функціональної палітри літературної онімії доцільно розглядати своєрідність ролі пропріативів у телемовленні в **номінативному** (провідному й визначальному), **виражально-зображальному** і **конструктивному** вимірах.

Номінативний аспект. Сутність пропріативів як засобів індивідуалізації, здатних на рівні сем включати у свою структуру поняття, є основою актуалізації цих одиниць і в медіа-мовленні. Звичайно, реципієнту замало знати, що та чи інша власна назва стосується живого (людина, тварина) чи неживого (континент, гора, річка тощо) денотата, бо для адекватного розуміння суспільно-політичної проблематики ЗМІ необхідно мати певний ступінь обізнаності, відповідний світогляд. А зі змісту мовлення телеканалів «5-й», «Еспресо», «Прямий», способу осмислення реалій на рівні онімії можна припускати, що ці ЗМІ, апелюючи до широкого за-

галу, все ж розраховують на небайдужу, патріотичну, загалом освічену аудиторію, котра усвідомлює свої інформаційні потреби.

Природа журналістського тексту, комунікативні обставини медіа-мовлення (зокрема, завдання забезпечити підзвітність демократично обраної влади, оперативно інформувати, аналізувати, інтерпретувати й прогнозувати усе, що має соціальну значущість) пояснюють нерозривний зв'язок медіатексту з динамічною, строкатою реальністю. Тому й продюковані телебаченням у конкретних просторово-часових умовах тексти містять комплекси / конгломерати різних за походженням, за структурою, складом, конотативними можливостями тощо одиниць, які своїм енциклопедичним значенням стосуються усіх важливих сфер буття спільноти (політичної, економічної, культурної, спортивної, медичної та ін.). Хоча динаміка їх вживання різна – є групи постійно / тривалий час актуальних одиниць, що найменувають важливі для громадян України об'єкти (*Верховна Рада України, Європа, Європейський Союз, Київ, Конституція України, Крим, НАТО, Україна* тощо); принагідно вживаних власних назв, значущих в історичному, культурному, політичному тощо сенсах (*Гаазький трибунал, Запорізька Січ, Зелений Клин, Перун, Перша світова війна, Леся Українка, Меджліс кримськотатарського народу, Холодний Яр, Шевченко* тощо); спорадичні власні назви на кшталт *Ейяф'ятлайокюль* (льодовик), *К'юріоситі* (марсохід), *Револуція троянд, Сенді* (ураган). Загалом абсолютна більшість пропріативів в українському телемовленні актуалізується у контексті національних цінностей, інтересів, загроз, загалом суспільного блага. Джерелом і стимулом ономавживання, отже, є реальність, осмислювана українськими журналістами крізь національну призму. Тому в аналізованому телемовленні домінують реальні імена, зберігаються їх реальні зв'язки (*Друга світова війна, операція «Вісла», СРСР, Сталін, Україна* тощо).

Як атемпоральні функціонують у медіатекстах оніми-концепти *Бабин Яр, Бандера, Голодомор, Карпатська Україна, Красне поле, Крути, Мазепа, Майдан, Небесна Сотня, Револуція Гідності, Українська православна церква, Чорнобиль, Томос* та ін. Нерідко звучать в телеэфірі знакові для українців «*Геть від Москви!*», «*Герої не вмирають!*», «*Слава Україні! – Героям слава!*», «*Ніколи знову!*», «*Пливе кача...*», «*Ще не вмерла України...*». І часто саме завдяки телебаченню акумулятивні одиниці набувають популярності, активніше застосовуються носіями мови. До речі, українські глядачі дізнаються й про важливе для інших народів. Наприклад, під час висвітлення протестів у Білорусі, що тривають із серпня 2020 р., знімали стали гасло-девиз «*Живе Беларусь! – Живе вечно!*», історичний біло-червоно-білий прапор і традиційний національний герб *Погозя* (лицар на коні).

Пов'язані з різними історичними реаліями оніми є органічною частиною багатьох науково-популярних програм, як-от: «*Війна за Незалежність*» («Прямий»), «*Історична правда*» («Еспресо»),

«Машина часу» («5-й»), «Тасмниці війни» («5-й»). Привертає увагу багатство і відкритість системи онімів у журналістських телетворах. Так, В. Кіпіані вибудовує програму «Історична правда: Чи були вікінгами давньоруські правителі?» (Еспресо. 28.03.21) на основі таких різнотипних пропріативів, як Айвор / дніпровський поріг Ненаситець, Аскольд, Візантійська імперія, Готланд, Данія, Дівич-гора, Дір, Кий, Київ, коваль Людота, Константинополь, Костянтин Багрянородний / імператор Костянтин, меч Людоти, Норвегія, Русь, Рюрик / Рюрик Ютландський, Скандинавія, княжна Ольга, Олег, Україна, Хельга, Швеція. Тексти, які подає Т. Березовець у постійній рубриці «Цей день в історії», також демонструють широкий спектр ономазособів. Зокрема й у такому фрагменті: «30 березня 1867 року у Вашингтоні був підписаний Російсько-американський договір, за яким США купили у Росії Аляску з Алеутськими островами за 7 млн 200 тис. доларів (...) в Америці не всі схвалювали це рішення, називали цю територію Заповідником для білих ведмедів (...) Але, коли знайшли там корисні копалини (...), це рішення визнали головним досягненням президента Ендрю Джонсона» (Прямий контакт. Прямий. 30.03.21).

Онїмі-історизми нерідко є суттєвими елементами аналітичних текстів різної проблематики. Наприклад, у таких інтелектуальних програмах, як «Вечір з Миколою Княжицьким» («Еспресо»), «Є сенс» («5-й»), «Прямим текстом з Юрієм Луценком» («5-й»), «СаундЧек» («Прямий»), автори намагаються не стільки щось констатувати, скільки з'ясувати причини, наслідки й перспективи тих чи інших явищ. Звичайно, взаємодія синхронного і діахронного виявляється на рівні онїмії, де окремі одиниці виступають як компоненти традуктивного аналізу, забезпечуючи логічність, глибину, виразність журналістського осмислення сучасних реалій. Так, типовими можна вважати аналогії: анексія / окупація Криму Росією – анексія / окупація Судет (Судетської області Чехословаччини) / анилюс Австрії нацистською Німеччиною; ООН – Ліга Націй; Путін – Гітлер, Сталін; Російська Федерація – Рейх / СРСР / Російська імперія / Московське царство / орда; напад Росії на Україну 2014 р. – напад СРСР на Фінляндію 1939 р.; ЗМІ Росії – Геббельс-ЗМІ; партія «Слуга народу» – КПРС / більшовики.

Потреба висвітлення тем, пов'язаних із надважливою зараз воєнною проблематикою, зумовлює активне застосування багатьох різноманітних за енциклопедичним значенням (антропоніми, ергоніми, топоніми, хрематоніми тощо), структурою (одно-, дво-, багатокомпонентні), походженням (питомі, запозичені) одиниць: Ангела Меркель, АТО, Будапештський меморандум, «ДНР», Донбас, Крим, «ЛНР», Мінські угоди, Нормандський формат, ООС, ОРДЛО, Путін, Росія, Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні, Тристороння контактна група тощо. Завдяки ЗМІ аудиторія ознайомлена з назвами окремих видів озброєння («Байрактар», «Буратіно», «Вільха-М», «Град», «Джевелін», есмінець «Дональд Кук», «Корсар»,

«Нептун», «Папіра», «Стугна»), найменуваннями військових підрозділів («Айдар», ДУК «Правий сектор», 24-та Окрема механізована бригада імені короля Данила, 128-ма Окрема гірсько-штурмова бригада) тощо.

Крім офіційних імен військових (напр., Ігор Гордійчук, Ярослав Журавель, Сергій Табала, Павло Чорій), до активно використовуваних під час війни належать і позивні, псевдоніми українських бійців: Зола (Ігор Лапін), Маруся Звіробій і Маруся Звіробій-Біленька (Олена Самбул), Міф (Василь Сліпак), Рифмастер (Андрій Антоненко) та ін. Наприклад, у репортажі про загибель на передовій старшого лейтенанта Володимира Шпака згадано бійців з позивними Байда, Монгол, Танцор, Шумахер (Час новин: підсумки. 5-й. 09.04.21), а в сюжеті до Дня піхоти – Бескид, Душман, Ірис, Принц, Сивий (Час новин. 5-й. 06.05.21).

Відомими українській аудиторії стали й деякі прізвиська бойовиків окупаційних російсько-терористичних угруповань, колаборантів: Гіві (Михайло Толстих), Гоблін (Сергій Аксьонов), Моторола (Арсен Павлов), Стрелков (Ігор Гіркин) та под. Іноді трапляються у медіатекстах прізвиська політиків, як-от: Бацька, Кривавий калхозник (самопроголошений президент Білорусі Лукашенко); Золотий Батон, Легітимний (Віктор Янукович); кум Путіна (Віктор Медведчук); Кривавий Пастор (Олександр Турчинов), Паломниця (Оксана Марченко – дружина Медведчука); Піаніст (Володимир Зеленський); Порох (Петро Порошенко) та ін.

Серед життєво важливих тем і пандемія коронавірусу. Для розробки відповідної проблематики журналісти залучають ономакомплекси, в які найчастіше входять найменування медичних установ, організацій, фондів, виробників вакцин, назви самих вакцин, імена чиновників тощо: «Астразенека», ВООЗ, головний санлікар Ляшко, «Джонсон енд Джонсон», «Ковішилд», Міністерство охорони здоров'я України, міністр Степанов, «Модерна», «Пфайзер», «Синовак», Фонд Білла і Мелінди Гейтс, ЮНІСЕФ та багато інших. Оскільки майже усе розглядається в українському суспільно-політичному контексті, ядром онїмії телемовлення є реальні найменування, пов'язані з функціонуванням держави, демократичними інституціями, різними проявами громадського життя: імена політиків (Арахамія, Бойко, Кличко), високопосадовців (Венедіктова, Єрмак, Хомчак), авторитетних діячів (Роман Безсмертний, Мирослав Гай, митрополит Епіфаній, Йосип Зісельс), партій («Батьківщина», «Голос», «Європейська солідарність», «ОПЗЖ», «Слуги народу»), громадських організацій, рухів, фондів (ініціативна група «Першого грудня», «Повернись живим», Рух опору капітуляції, «Справа громад», Українська Гельсінська група), акцій («Не чуєш – побачиш!», «Свободу політ'язням!», «Свободу Стерненку!», «Стоп реванши!»), державних інституцій, установ, органів усіх гілок влади (Верховна Рада України, Вищий антикорупційний суд, Державне бюро розслідувань, Офіс Президента України, Рада національної безпеки і оборони Укра-

іни, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Український інститут національної пам'яті), свят (Великдень, День Збройних сил України, День незалежності, День Соборності), пам'ятних днів (День пам'яті Героїв Крут, День пам'яті жертв Голодомору, День пам'яті та примирення) тощо.

При цьому з-поміж усіх можливих варіантів автори часто обирають найбільш компактні, що можна пояснити різними об'єктивними і суб'єктивними комунікативними обставинами – природою медіатворчості, орієнтацією на слухове сприйняття, обмеженою тривалістю звучання тексту, потребою імпровізувати, впливом живорозмовної стихії. Пор.: *Америка, США, Штати і Сполучені Штати Америки; Ковідний фонд і Фонд боротьби з COVID-19; Гаазький суд і Міжнародний кримінальний суд у Гаазі; місія ОБСЄ і Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні; ПДЧ і План дій щодо членства в НАТО; Слуги і партія «Слуга народу»*. Прикметно, що найчастіше антропоніми виступають як однокомпонентні одиниці: *Арахамія, Бойко, В'ятрович, Забродський, Парубій, Порошенко, Ярош* та ін. Засобами компресії також є метонімічні одиниці на кшталт *Банкова, Берлін, Білий дім, Брюссель, Будапешт, Варшава, Вашингтон, Волл-стріт, Грушевського, Кремль, Мінськ, Москва, Париж, Пекін* та ін. До речі, тут економія лінгвальних зособів, хоч і має певні особливості, у цілому корелює з тенденцією до компресії в друкованому медіатексті [Шебештян 2013].

Внутрішні та зовнішні політичні реалії переплітаються, стаючи постійним джерелом і каталізатором актуалізації тих чи інших пропріативів. Під впливом екстралінгвальних обставин в українській медіапростір постійно потрапляють нові власні назви чи реактуалізуються вже відомі. Так, вибори президента США (2020 р.) спричинили в телемовленні хвилю активного використання таких власних назв, як *Блек лайвз метте* (< амер. *Black Lives Matter / BLM* *Життя чорних важливі* – міжнародний антирасистський рух), *Демократи / Демократична партія, Джо Байден / Джозеф Робінетт Байден-молодший, Камала Гарріс / Камала Деві Гарріс* (віцепрезидентка США), *Капітолій, Республіканці / Республіканська партія Трамп / Дональд Трамп* та багато інших. А, наприклад, інформування про *Вагнергейт* (зрив спільної зі спецслужбами країн НАТО операції) відбувалось із залученням таких пропріативів: *Білорусь, «Беллінгкет»* (< англ. *Bellingcat*), *Володимир Ар'єв, Державне бюро розслідувань, Єрмак, Зеленський, літак «Мінськ-Стамбул», Лукашенко, Мінськ, Москва, «Новічок», Офіс Президента, «ПВК Вагнера», Путін, СБУ, Україна, США, Туреччина, Христо Грозєв, «Цензор. Нет» Солсбері, літак МН-17, Юрій Бутусов* та ін. До речі, останнім часом в українському телемовленні модель відантропонічних дериватів з суфіксом *-гейт* доволі продуктивна: *Вагнергейт, Деркачгейт, Чаустейт*.

Динамічний аспект номінації, постулат «усе може стати власною назвою» яскраво ілюструють промовисті, хоча на загальному тлі спорадичні, еквіваленти онімів, окреслення-цитати: *депутатка*

«неякісні діти», депутат «продай собаку – заплати за комунальні», депутат «мама любить скорість», депутатка «пара валить із етай страни», журналістка «мову на хліб не намажеш», президент «янедох», прокурорка «око государеве» та ін. Цікавими є й такі приклади дескрипції як засобу номінації: «справжній генерал, у якого жінка справжній журналіст», «найвеличніший лідер сучасності», «на сто відсотків свій прокурор», «майстри спорту по боротьбі з ковід» тощо. Номінативне значення оніма, здатність індивідуалізації різноманітних природних й антропогенних реалій є підґрунтям адекватного осмислення дійсності, досягнення стилістичної виразності, змістовності, точності, логічності телемовлення.

Виразально-зображальний аспект. Хоча медіатекст перш за все розрахований на перцепцію раціональну, апелює він і до емоцій телеглядача. Розмаїтість, багатство, відкритість пропріативної системи свідчать про її значні конотативні можливості. Як переконаємося, потужний виразально-зображальний ресурс (дейктичні, характеристичні, експресивні, емоційно-оцінні можливості) онімії усвідомлюють і реалізують у відповідних комунікативних обставинах журналісти «5-го», «Еспресо», «Прямого».

Виразально-зображальна роль онімії має об'єктивно-суб'єктивний характер. Перший складник стосується граматичних властивостей пропріатива як одиниці мови, впливає з його належності до особливого лексико-граматичного розряду іменника. Йдеться про дейктичні характеристики, пов'язані з категоріями роду, числа, відмінка. Зрозумілими для української аудиторії є значення узуальних онімів та більшості супровідних апеліативів (індикаторів, детермінативів): *депутат ВРУ Ахтем Чийгоз / Ахтем ага, лікарка і волонтерка Юлія Кузьменко, олігарх Коломойський, Папа Римський Франциск, прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький, так звані / самопроголошені ДНР і ЛНР, телесеріал «Чорнобиль», учасник бойових дій Андрій Антоненко* тощо. Хоча десигнація залежить і від багатьох інших, у тому числі суб'єктивних, обставин комунікації.

Суб'єктивне начало особливо помітно виявляється у випадках фігурального застосування онімів, коли в нехудожньому за своєю природою медіатексті журналіст добирає, переосмислює або продукує оригінальні імена з метою образного увиразнення та поглиблення думки. Виокремленню нових аспектів денотата, деяких його характеристик, одного з відтінків сприяють, зокрема, антропоніми, вжиті у формі множини: *бужанські, допи і геци, дубінські, вовки* (< суддя *Вовк*), *єрмаки, лукаші, портнові, татарові, шаркарети* та под.; оригінальні перифрастичні одиниці, результати антономазії на зразок *Довженко – Гомер кіно* (Прямий контакт. *Прямий*. 09.04.21), *Лавров – головний Ріббентроп нашої сучасності* (Студія Захід. *Еспресо*. 01.05.21); *Скорохода – український Сократ* (СаундЧек. *Прямий*. 12.04.21), *Путін – європейський Ким Чен Ін* (Прямий контакт. *Прямий*. 11.05.21), *російський проєкт меморіалу в Бабиному Яру – Голокост-Диснейленд* (Вечір з Миколою Княжицьким. *Еспресо*. 1.05.21);

Степанов – Спанч Боб (Прямий контакт. *Прямий*. 03.05.21), «Стужна» - український «Джевелін» (Ненаша раша. *Прямий*. 12.04.21), Шевченко – наша Велика французька революція (Гончаренко рулить. 5-й. 30.04.21).

Гнучкості, різноманітності телемовленню надають і добре знані крилаті слова на зразок *вісь зла*, *Гамлет*, *Карфаген*, *Криваві землі*, *імперія зла*, *Левіафан*, *Макиавеллі*, *Рубікон*, *Сцилла і Харибда*, *Соломон*, *Франкентейн*. Маючи акумулятивний характер і значний орнаментальний потенціал, вони є цікавими заміниками логічного текстового розгортання думки. Як засвідчує і телемовлення, склад крилатих слів осучаснюється різними з походження та за конотацією одиницями: «*Армія*. *Мова*. *Віра*», *бапти* Кремля, *Велике кравівництво*, *Велюр*, *Воїни світла*, *Голобородько*, *Кримнаш*, *Мордор*, *Небесна Сотня*, *Оман*, *план «Анаконда»*, *Пабедабесіє*, *Революція Гідності*, *руський мір*, *русская весна* та ін. У зв'язку з критикою популізму, загрозою узурпації влади реактуалізуються літературно-художні оніми з широким діапазоном відтінків: *Великий брат*, *Вершник без голови*, *Голохвастов*, *Крихітка Цахес*, *Міністерство правди*, *Труффальдіно із Бергамо* / *Слуга двох панів*, *Чарівник Країни Оз*, *Чарівник Смарагдового міста*, *Шариков*.

У телемовленні як усному вияві мови інгерентне чи адгерентне емоційне забарвлення онімів виформовується і за рахунок суперсегментних засобів. Так, інтонація може втілювати нейтральне, позитивне чи негативне ставлення журналіста до об'єкта номінації, надавати іменам різного забарвлення: схвалення, захоплення, приязні, співчуття, іронії, сарказму, осуду. Звичайно, емоційна оцінка узгоджується з гуманістичними ідеалами, загальнолюдським досвідом, моральними нормами. Так, наприклад, урочистість, позитивне ставлення, повага, співчуття тощо є адекватними емоційними реакціями у висвітленні тем, пов'язаних із справедливим спротивом, самопожертвою учасників *Революції Гідності*, героїзмом військових під час АТО, ООС, стражданнями кримських татар в окупованому Криму тощо. І навпаки – негативна оцінка притаманна окресленням на зразок *антимайдан*, «*Беркут*», *ГУЛАГ*, «*ДНР*», «*ЛНР*», *КДБ*, *КПРС*, *Кремль*, *Малоросія*, *НКВС*, *Новоросія* тощо.

Виразально-зображальний ефект оніма часто ґрунтується на обігруванні змісту і структури одиниці. Так, відома самоназва *Зе* мотивувала появу численних оказіональних дериватів з негативним значенням: *Зе енд*, *Зе-економіка* / *зекономіка*, *Зе-команда* / *зекоманда*, *Зе-корупція*, *Зе-реформи*, *Зе-політика*, *Верховний Зе*, *Офіс Зе*, *план Зе* (поряд з *А*, *Б*, *В*), *ЗЕлежність від Коломойського* тощо. Часто згадуваними в різних контекстах є й неоднозначні гасла на зразок «*Зе!*», «*Зе президент – слуга народу!*», «*Зробимо їх разом!*», «*Кінець епохи бідності!*», «*Прийде весна – саджати будемо!*», «*Думайте!*», «*Кожен із нас президент*» чи ідея «*какая разніца*», бажання «*заглянути в очі Путіна*». Так само, як і образливі для українців вульгарні жарти «*95-го кварталу*» на кшталт «*сеньйор-Голодомор*»,

Росія не атакує Україну, а «просто відсуває кордон» тощо. Як зауважив Дмитро Чекалкин: «*Зеленський* чомусь вирішив, що йому забудуть *Томос-Термос*, *Україну-порноактрису* (...) чи те, як він стояв на колінах, благав *Путіна* забрати його» (СаундЧек. *Прями.* 14.03.21); при «*Беніно-путінському агенті Зе-Буратіно* ми стрімко скочуємося навіть не в *Росію-Левіафанію*, а в підвали *Лугандона*» (СаундЧек: Листування пороходота. *Прямий*, 28.03.21).

Значний конотативний потенціал, як засвідчує телемовлення, мають пропріативи *Голобородько* (зіграний В. Зеленським персонаж художнього телесеріалу) і «*Слуга народу*» (одноіменні окреслення серіалу і партії). Прикметно, що контекстуальний сенс назви *Слуга народу* – очевидно асиметричної (позначає кілька денотатів) – формується на підставі одного з трьох планів значень: доонімному, онімному, відонімному. Наприклад, у таких фрагментах: «ймовірно, головним сценаристом «*Слуги народу*» 5-го сезону стала (...) *ОПЗЖ*», хоча продовження серіалу зараз готує «навіть не *Львовочкин*, а *Беллінгкет*. *Голобородько* (точніше – *Зеленський*) може увійти в історію як герой цього серіалу про провал найкращої операції українських спецслужб» (Прямим текстом з Юрієм Луценком. 5-й. 11.03.21); «Замість прекрасного *Голобородька* зі «*Слуги народу*» ми отримали (...) бронзового політика»; з маленького вчителя *Голобородька* формується диктатор, «такий-собі *Янукович-лайт*» (Прямим текстом з Юрієм Луценком. 5-й. 1.04.21); «Запускають новий серіал «*Слуга РНБО*» (Прямий контакт. *Прямий*. 22.03.21); «культ особистості починається з *абсолютно сталінського бренду*», «*Грушевського*, 5 перетворюється на *філію Банкової*» (Прямий контакт. *Прямий*. 30.03.21); «*Слуга народу*» – «*дуже цинічна назва*», – В. Портников (Політклуб. *Еспресо*. 03.04.21). Етимологічно яскраве «*Слуга народу*» стимулює і депутатську онимативність: у Верховній Раді вже зареєстровано групу «*Дубина – слуга народу*».

Зображальні можливості онімів доволі повно виявляються у сатиричних текстах (як-от: «*Вата шоу*», «*Вечірній преЗЕдент*», «*П'ята колонка*», «*Міністерство правди*», «*Ненаша раша*» та ін.). Так, у програмах Романа Чайки «*Час"Ч"*» широко представлені авторські деривати, різноманітні переосмислення, квалітативи, перифрастичні одиниці: *зелена монобільшість*, *зелені*, «*великий зелений кормчий країни*», «*наша Моніка Зеленські*», «*полум'яна опозиціонерка і борчиня з тарифами*», «*ізіумська битва*» (про конфлікт депутатів міскради), «*Спутнічок*» (російська вакцина) (5-й. 27.01.21); зустріч «*Путін-Зеленський – це зустріч КГБ і КВН*» (5-й. 09.03.21), «*Дона і Гена – інь і янь Слободжаничини*» (5-й. 23.01.21); «*Пригоди вакцинного Джеймса Бонда*», «*Весела арифметика від Степанова і усієї команди чемпіонів по боротьбі з коронавірусом*», «лише міністр Максим Безвакцинович Степанов грається у мексиканський фестиваль *Санта Муерте*», *Офіс Голобородька*, *Велике Зе-будівництво*; «*Чорний гумор зелених*» (рубрика), «*ті, хто без масок навідали вас в буковелях*, вітають вас» (5-й, 26.03.21). Уже як афористичні сприйма-

ються: *Велике і маленьке крадівництво*, *Верховний Голобородько*, *Верховний Єрмак України*, *вічно-відкритий «Епіцентр»*, *Державне бюро реваншу*, *Майбах* (партія «За майбутнє»), *ковід-Голобородько*, *міністр залишків здоров'я Степанов*, *Окупаційний блок «За життя»*, *Орден лєніна патріархат (Московська церква)*, *професор Кива*, *у нас Кива* – у них *Маск*.

Реалізація виразально-зображального потенціалу власної назви у медіатексті тісно пов'язана з особистісними рисами тележурналіста – інтелектуальним, культурним рівнем, уподобаннями, манерою висловлюватися. Проаналізований інвентар фактів із програм «*Еспресо*», «*Прямого*» і «*5-го*» переконливо засвідчує цілком осмислене використання пропріативів і загалом високий професійний рівень багатьох журналістів: Тараса Березовця, Антона Борковського, Анни Валєвської, Сергія Висоцького, Віталія Гайдюкевича, Лариси Голубевої, Марії Гурської, Пітера Залмасва, Василя Зими, Вахтанга Кіпіані, Віталія Портникова, Сергія Руденка, Юрія Луценка, Світлани Соколовой, Наталки Фіщич, Яни Холодної, Романа Чайки, Дмитра Чекалкіна та багатьох інших. Попри деякі поодинокі недоліки (на кшталт країни *Прибалтики*, *Червона площа*), спостерігаємо адекватне, вдале у виразально-зображальному плані застосування ономаресурсів, які забезпечують виразність, багатство, різноманітність, дотепність та загалом естетичність професійного телемовлення.

Конструктивний аспект. Аналіз онімії медіатексту в номінативному та виразально-зображальному вимірах доводить, що власні назви виступають засобами забезпечення зв'язності, цілісності, викінченості медіатексту, тобто відіграють внутрішньотекстову конструктивну роль. А в архітектоніці усього твору оніми (назви програм, їх окремих випусків, частин, рубрик тощо) виступають і як темовидільні елементами, котрі не тільки є засобами архітектонічно-змістової гармонізації твору, а й відображають смислову ієрархію: ідея – концепція – проблема – тема. При цьому назва телепрограми як обов'язкова складова архітектоніки та результат компресії журналістського мовлення виконує ще й контактну функцію. Для найменувань більшості телепрограм «*Еспресо*», «*Прямого*» і «*5-го*» характерні продуманість, лаконічність, узгодженість із назвою, ідеєю, концепцією усього каналу:

«Борковський & Валєвська. Політика», *«Великий ефір Василя Зими»*, *«Вердикт з Сергієм Руденком»*, *«Вечір з Миколою Княжицьким»*, *«Історична правда»*, *«Політклуб Віталія Портникова»*, *«Студія Захід»*, *«Тиждень з Марією Гурською»*, *«Шок. Скандал. Сенсація»*, *«Червона лінія з Сергієм Висоцьким (телеканал «Еспресо»)»*; *«Акценти»*, *«Анатомія тижня»*, *«Вата Шоу Андрія Полтави»*, *«Великі*

новини», *«Війна за незалежність»*, *«Гончаренко рулить»*, *«Ехо України»*, *«Ненаша Раша»*, *«Медексперт»*, *«Міністерство правди»*, *«Новий день»*, *«Новини від Христини»*, *«Новини країни»*, *«Політична кухня»*, *«По факту»*, *«Пряма мова»*, *«Прямий доказ»*, *«Прямий контакт»*, *«П'ята колонка»*, *«Саунд Чек»*, *«Ситуація»*, *«Хроніки вакцинації»*, *«Час пік»*, *«Щасливе інтерв'ю»*, *«Fake News»*, *«The Week»*, *«Watchdogs»* (телеканал «**Прямий**»); *«Дійові особи»*, *«Вечірній преЗЕдент»*, *«Є сенс»*, *«Кінозлива»*, *«Кондратюк у понеділок»*, *«Машина часу»*, *«Таємниці війни»*, *«Підсумки тижня з Анною Мірошниченко»*, *«Прямим текстом з Юрієм Луценком»*, *«Суботній політклуб»*, *«Таємниці війни»*, *«Час "Ч"»* (телеканал «**5-й**») та багато інших.

Зазначені назви добре корелюють зі змістом телепрограм, доволі точні, оригінальні, різноманітні, подекуди метафоричні, багатозначні, іноді з антропонімами у складі (що підкреслює важливість особистості автора-ведучого). Є поодинокі вестернізовані найменування («*Fake News*», «*The Week*», «*Watchdogs*») і ті, що постали під впливом живорозмовної стихії, з вкрапленнями суржику («*Влада хотала*», «*Гончаренко рулить*», «*Ехо України*», «*По факту*»). Припускаємо, що подібні відхилення від літературної норми зумовлені перш за все бажанням авторів привернути більшу увагу, привабити ширшу аудиторію.

Висновки. Аналіз онімів, актуалізованих у мовленні українських телеканалів «*Еспресо*», «*Прямий*», «*5-й*», доводить: 1) функціональна своєрідність пропріативів зводиться до трьох основних аспектів – номінативного, виразально-зображального, конструктивного; 2) джерелом і стимулом ономавживання є реальність, осмислювана українськими журналістами крізь національну призму, а провідним чинником, що детермінує функціонування пропріативів у телемовленні, можна вважати сенс журналістської діяльності у демократичному суспільстві; 3) усе вище зазначене зумовлює і високу концентрацію пропріативів (часто об'єднаних тематично у конгломерати), домінування реальних імен (антропонімів, ергонімів, идеонімів, прагматонімів, топонімів), які зберігають реальні взаємозв'язки; і підпорядковане критичному осмисленню дійсності емоційно-експресивне навантаження різних за складом, структурою та з походження одиниць; і конструктивну роль власних найменувань в архітектоніці всього телетовру; 4) пропріативи у телемовленні становлять розмаїту, динамічну, відкриту систему, котра віддзеркалює просторово-часовий континуум і є важливою частиною ефективної реалізації таких основних культуромовних категорій, як правильність, точність, логічність, ясність, гнучкість, виразність, різноманітність, багатство, дотепність, естетичність.

Література

1. Карпенко Ю.О., Мельник М.Р. Літературна ономастика Ліни Костенко. Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 261 с.
2. Ковалик І.І., Мацько Л.І., Плющ М.Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту. Київ: Вища школа, 1984. 120 с.

3. Словник української ономастичної термінології / Уклад. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Харків: Ранок – НТ, 2012. 256 с.
4. Сюсько М. Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови: Вибране. Монографія. Ужгород: Гражда, 2014. 624 с.
5. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови. Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 548 с.
6. Шебештян Я.М. Пропріальні засоби компресії друкованого медіамовлення. *Записки з ономастики*. Одеса: Астропринт, 2013. Вип.16. С. 146–156
7. Шебештян Я. Функціональний потенціал ономазасобів у медіатексті *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія; Соціальні комунікації*. Ужгород, 2011. Вип. 25. С. 177–181.

References

1. Karpenko Yu.O., Melnyk M.R. (2004) Literaturna onomastyka Liny Kostenko. Monohrafiia [Literary onomastics of Lina Kostenko. Monograph]. Odesa: Astroprynt, 120 s. [in Ukrainian].
2. Kovalyk I.I., Matsko L.I., Pliushch M.Ia. (1984) Metodyka linhvistychnoho analizu tekstu [Methods of linguistic analysis of the text]. Kyiv: Vyshcha shkola, 120 s. [in Ukrainian].
3. Slovnyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii / Uklad. Buchko D.H., Tkachova N.V. (2012) [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. Kharkiv: Ranok – NT, 256 s. [in Ukrainian].
4. Siusko M. (2014) Pytannia suchasnoi ukrainskoi literaturnoi ta zhyvorozmovnoi mowy: Vybrane. Monohrafiia [Questions of modern Ukrainian literary and colloquial language: Selected. Monograph]. Uzhhorod: Grazhda, 624 s. [in Ukrainian].
5. Torchynskyyi M.M. (2008) Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi mowy. Monohrafiia [The structure of the onymic area of the Ukrainian language. Monograph]. Khmelnytskyi: Avist, 548 s. [in Ukrainian].
6. Shebeshtyan Ya.M. (2013) Proprialni zasoby kompresii drukovanoho mediamovlennia [Proprial means of compression of print media speech]. *Zapysky z onomastyky*. Odesa: Astroprynt, Vyp. 16. S. 146–156 [in Ukrainian].
7. Shebeshtyan Ya. (2011) Funktsionalnyi potentsial onomazasobiv u mediateksti [Functional potential of onomastic means in media text] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia; Sotsialni komunikatsii*. Uzhhorod, Vyp. 25. S. 177–181 [in Ukrainian].

FUNCTIONAL ORIGINALITY OF MODERN PROPRIATIVES IN MODERN UKRAINIAN MEDIA TEXT: ANALYSIS OF TV SPEECH

Abstract. In the field of literary onomastics the greatest interest is a literary text, and another important segment of the existence of proper names – media text - remains on the periphery of science. This attempt to consider the functional specifics of television onymia can help fill theoretical gaps in literary onomastics, media text theory and be useful for solving applied problems of journalistic speech. Purpose: to determine the main features of the functioning of proper names in modern Ukrainian media text. Tasks: to identify nominative, expressive and pictorial, constructive features of actualization of propriatives in TV speech; to establish the connection of cultural categories as criteria for the effectiveness of professional journalistic speech with the main features of the functioning of proper names in TV speech.

Results. Based on the analysis of onyms selected from Ukrainian television channels «Еспресо», «Прямий», «5-й», it turned out that the main features of the functioning of onyms are manifested at the nominative, expressive, pictorial, constructive levels; the source and stimulus of this use is the reality understood by Ukrainian journalists through the national prism, and an important communicative circumstance is the meaning of journalistic activity; this leads to a high concentration of propriatives, their thematic arrays (Russian-Ukrainian war, coronavirus pandemic, consequences of populist policy, etc.), dominance of real names (anthroponyms, ergonims, ideonyms, pragmatonyms, toponyms), which preserve the real relationships; constructive role, emotional and expressive load, figurative use and production of propriatives are subject to a critical understanding of reality, the main task of journalism.

Conclusions. Propriatives in television broadcasting are a diverse, dynamic, open system that reflects reality and serves to interpret it, participates in the implementation of the categories of language culture – accuracy, logic, clarity, flexibility, expressiveness, diversity, richness, wit, aesthetics.

Keywords: aspects of functioning, cultural language categories, media text, TV speech, propriative.

© Шебештян Я., 2021 р.

Ярослава Шебештян – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; yaroslava.shebeshtyan@gmail; <https://orcid.org/0000-0002-3003-5218>

Yaroslava Shebeshtyan – Candidate of Philology, Associate Professor of the Journalism Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; yaroslava.shebeshtyan@gmail; <https://orcid.org/0000-0002-3003-5218>

ЗАПОЗИЧЕНІ ЧОЛОВІЧІ ТА ЖІНОЧІ ІМЕНА В ІМЕННИКУ УЖГОРОДА ХХ СТОЛІТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'373.231(477.87-25):81'373.45

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).499–508

Шоля І. Запозичені чоловічі та жіночі імена в іменнику Ужгорода ХХ століття; бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано запозичені чоловічі та жіночі власні особові імена, які потрапили в антропонімкон ужгородців переважно через посередництво угорської мови, зокрема власне угорські, давньогерманські, німецькі, а також оніми англійського, арабського, італійського, румунського, французького походження. Мета статті – дослідити динаміку функціонування запозичених імен в іменнику Ужгорода протягом ХХ століття, з'ясувати їхню кількість, походження, ступінь популярності, частотність та ймовірні причини вживання. Джерельною базою послужили матеріали церковних метричних книг Закарпаття 1900–1945 рр. та книги архівного фонду 1945–2000 рр.

Визначено, що найбільшу групу чоловічих імен утворюють давньогерманські запозичення (*Vilmos, Imre, Ervin, Zsigmond, Leopold, Norbert, Otto, Hugó*), жіночих – німецькі й угорські (*Elvira, Emma, Irma, Malvina, Ella; Edita, Yolán, Etelka, Aranka*).

Невелику групу запозичень утворюють так звані східні імена. Вони з'являються в іменнику міста з 1960-х років і, зазвичай, вказують на національну належність їхніх носіїв. Наприклад: *Джиран, Наргіз, Равшан, Дінара* – азербайджанці, *Арутюн, Карен, Тігран, Лусік і Наіра* – вірмени, *Каміль, Заміра і Зухра* – узбеки, *Рустам, Рашид* – татари, *Нана і Натела* – грузинки.

Аналіз дослідження показав, що динаміка функціонування запозичених жіночих і чоловічих імен дуже схожа. Спостерігається активне використання онімів угорського, німецького, давньогерманського походження в першій половині ХХ ст., що є наслідком довготривалого перебування Закарпаття під Австро-Угорщиною, а також поява нових запозичень з англійської, італійської, німецької, французької мов та східні запозичення з тюркських – азербайджанської, вірменської, узбецької в другій половині ХХ ст.

За кількістю носіїв чоловічі та жіночі запозичені імена не перевищують групу християнських онімів. Це свідчить про те, що в минулому столітті, обираючи імена для новонароджених хлопчиків і дівчаток, ужгородці надавали перевагу не модним запозиченим, а християнським, канонізованим Православною або Католицькою церквою, залежно від національної та конфесійної належності їхніх батьків.

Ключові слова: антропонімкон, власне особове ім'я, етимологія, іменник, іменний репертуар, онім, широкочислені імена.

Постановка проблеми. Усебічне вивчення власних імен, глибокий інтерес до них змушує науковців звертатися до ряду важливих проблем. Для сучасної ономастики предметом дослідження стають питання складу та динаміки особових чоловічих і жіночих імен окремих регіонів України, чинників, що впливають на зміни іменного репертуару, мотиви вибору, ступінь їхньої популярності. Не менш важливе й актуальне питання – етимологія імен. Про це свідчить активізація наукових розвідок, присвячених проблемам етимологізування окремих власних імен людей.

На ономастичній мапі України антропонімія Закарпаття вирізняється багатством і різноманітністю чим заслуговує на особливу увагу. Склад та динаміка іменного репертуару ужгородців упродовж ХХ ст. вже стали предметом дослідження [Шоля 2018]. Проте цікавим і актуальним залишається ряд питань: як, чому і звідки в іменник Ужгорода потрапили угорські, німецькі, чеські, кельтські, тюркські, арабські, скандинавські та інші імена, рівень їхньої популярності, частотність вживання.

Аналіз досліджень. Склад іменного репертуару в контексті походження імен неодноразово ставав об'єктом уваги багатьох дослідників. В українській ономастиці відомі праці з етимології

онімів І.М. Желєзняк, О.П. Карпенко, В.П. Шульгача. Зокрема, етимологічні групи імен населення Закарпаття ґрунтовно проаналізував у своїй монографії П.П. Чучка. Значну увагу науковець приділив угорським, словацьким, чеським, румунським запозиченням, визначив специфічні особливості щодо території побутування, часу і умов входження, частотності вживання [Чучка 2008, с. 141]. Спостереження над етимологічним складом репертуару жіночих імен закарпатських німців представлені в наукових статтях Н.І. Головачак. Етимологічні групи у складі особового іменника м. Тернополя проаналізовано Н.О. Свистун. Окремі питання з теорії етимологічного аналізу особового іменника як предмета наукового дослідження викладені в працях Ю.О. Карпенка. За його спостереженням, «своє» в мові визначено як питоме, споконвічне, а «чуже» – як запозичення [Карпенко 2003, с. 86]. Докладнішу класифікацію шарів у складі сучасних імен подано у вступі до Словника власних імен людей Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківської. За наведеними прикладами класифікацій особових імен за походженням дослідниця О.В. Черноус у своїй праці виокремлює основні етимологічні групи особового іменника української мови: імена, що належать до слов'янського антропонімного фонду,

запозичені з різних західних та східних мов, імена-новотвори [Чорноус 2010, с. 390].

Мета статті – дослідити динаміку функціонування запозичених імен в іменнику Ужгорода протягом ХХ століття, з'ясувати їхню кількість, походження, частотність та ймовірні причини уживання. Джерельною базою послужили матеріали церковних метричних книг Закарпаття 1900–1945 рр. та книги архівного фонду 1945–2000 рр.

Ураховуючи специфіку та кількість аналізованого мовного матеріалу, а саме: 580 чоловічих (9026 ім'яжитків) і 668 жіночих (8455 ім'яжитків) власних особових імен, зокрема 196 чоловічих (1184 ім'яжитків) та 211 жіночих (1187 ім'яжитків) імен за 1900–1920 рр. (австро-угорський період); 211 чоловічих (799 ім'яжитків) і 201 жіноче ім'я (738 ім'яжитків) за 1925–1930 рр. (чехословацький період); 178 чоловічих (529 ім'яжитків) і 175 жіночих (457 ім'яжитків) імен за 1940–1945 рр. (угорський період); 6073 чоловічих та 6514 жіночих ім'яжитків за 1950–2000 рр., для його систематизації, докладної характеристики використано описовий метод дослідження.

Виклад основного матеріалу. В етимологічному співвідношенні іменник Ужгорода ХХ ст. дуже строкатий. Причиною цього стали нашарування різних соціально-економічних, суспільно-політичних, етнічних, історико-культурних і побутових процесів, культурно-освітні зміни, що відбувалися в Ужгороді протягом століття. Історичні зміни в національному складі населення і, як наслідок, співіснування представників багатьох національностей, не могли не позначитися на системі особових імен у плані їхньої етимологічної належності.

У сучасній ономастиці усталася традиція поділяти іменний фонд українців за походженням на дві групи – слов'янські та неслов'янські імена. За національно-мовним походженням неслов'янські імена ужгородців, як і українців Закарпаття, неоднорідні [Чучка 2008, с. 127]. Оскільки в іменнику Ужгорода серед уподобань багатонаціонального населення трапляються угорські, німецькі, кельтські, тюркські, арабські, скандинавські та інші імена, їх було віднесено до групи запозичених.

У випадку з чоловічим іменником Ужгорода поняття «запозичення» є неоднозначним. Протягом довготривалого періоду Закарпаття перебувало під владою різних держав. Тільки за останні 100 років населення міста по чергово опинилося у складі щонайменше семи різних державних утворень, кожне з яких мало свою власну політику: Австро-Угорщина, 1-а Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Україна. Були навіть періоди, коли територія сучасного Закарпаття підпорядковувалася одночасно різним державам [Шоля 2018, с. 33]. Тому закономірно, що зі зміною державної політики змінювалася також і мовна. Це не могло не вплинути на іменний репертуар ужгородців. Жителі Закарпаття, які проживали тут упродовж ХХ століття, у переважній більшості особисто пережили бодай одну зміну

держави, а разом з цим хоча б одну мовну реформу [Шоля 2018, с. 33].

Політика «насильницької мадяризації» [Чучка 2008, с. 142] призвела до того, що мовою ділових паперів була не українська, а латинська, угорська, німецька. Саме тому традиційні українські імена до 1940-х р. на позначення місцевого населення в офіційних документах практично не використовували. Натомість замість імен *Василь, Павло, Степан, Федір*, що використовували в побуті українці, ужгородців записували *László, Pál, István, Ferencz*. Уже на початку століття зафіксовано імена, які з погляду сучасної української мови є запозиченими, та на думку жителів міста – свої, оскільки їх використовували тут віками. До таких належать імена, що потрапили в антропонімікон ужгородців переважно через посередництво угорської мови, зокрема власне угорські, давньогерманські, німецькі. Серед найбільш уживаних чоловічих угорських імен зафіксовані такі: *Zoltán/Золтан, Béla/Бейла/Бейло, Amilla/Омілло, Arpád/Арпад, Andor Aladár/Аладар, Nándor, Kálmán/Калман, Чаб/Чабо, Iolan, Hentek/Hentik, Elemor, Елек, Жолт, Сілард, Чілла*; давньогерманські: *Вільгельм* і його угорська форма *Viltos, Emerix* і його угорська форма *Imre/Імре, Ervin, Erik, Zsigmond/Зігмунд, Leopold, Едаг/Едгард, Norbert, Otto, Armin/Армін, Henrik/Henrich/Генріх, Ричард/Ріхард, Hugó/Hugo, Роланд/Ролан, Hedvig, Alois, Bili, Menyhart*; німецькі: *Людвіг* і його найуживаніша угорська форма *Lajós/Лайош, Роберт, Károly/Karel/Карл, Ernő/Ернест, Ferencz/Ференц, Albert/Адальберт/Альберт, Emil/Еміл/Еміль, Adolf/Адольф, Rudolf/Рудольф, Arnold/Арнольд*.

Серед інших етимологічних пластів, використаних жителями міста, є латинські запозичення – *Herman/Герман, Mór/Mor* (угорська форма латинського імені *Maurus*), *Leon, Rene/Ренат, Tibor/Тіберій/Тіберій, Дезидерій* і його угорська форма *Dezső*; англійські – *Едуард/Едвард, Oskár, Alfred/Альфред, Ódón/Едмунд, Valter/Вальтер*; французькі – *Алан/Ален, Marczel/Марсель*; чеські – *Eliáš, Jindřich*; єврейські – *Pinkas/Пінкас, Chaim*; давньоскандинавські – *Gustav/Густав*.

Найбільшу групу становлять давньогерманські запозичення. У наших матеріалах зафіксовано 30 таких чоловічих онімів. Серед них можемо виділити десяток найпопулярніших серед місцевого населення імен: *Вільгельм* і його угорська форма *Viltos* (42 носії), *Емеріх* та його угорської форма *Imre/Імре* (29), *Ervin* (14), *Erik* (13), *Zsigmond/Зігмунд* (10), *Leopold* та його угорська форма *Lipót* (10), *Едаг/Едгард* (9), *Norbert/Норберт* (9), *Otto* (9), *Armin/Армін* (7), *Henrik/Henrich/Генріх* (7), *Ричард/Ріхард* (7), *Hugó/Hugo* (6), *Роланд/Ролан* (5), *Hedvig* (4).

Наступним за кількістю одиниць є угорський етимологічний пласт – 24 оніми. Серед них виділяємо десяток найуживаніших: *Zoltán/Золтан* (76), *Béla/Бейла/Бейло* (59), *Amilla/Омілло* (29), *Arpád/Арпад* (21), *Andor/Андор* (14), *Aladár/Аладар* (11), *Nándor/Нандор* (11), *Kálmán/Калман* (7), *Чаб/Чабо* (5), *Iolan* (4).

Таблиця 1. Запозичені чоловічі імена

Етимологічний пласт	Імена	Кількість носіїв
Давньогерманський	<i>Vilgelm</i> (його угорська форма <i>Vilmos</i>)	42
	<i>Emeryx</i> (його угорська форма <i>Imre/Imre</i>)	29
	<i>Ervin</i>	14
	<i>Erik</i>	13
	<i>Zsigmond/Зигмунд</i>	10
	<i>Leopold</i> (його угорська форма <i>Lipót</i>)	10
	<i>Edgar/Едгард</i>	9
	<i>Norbert/Норберт</i>	9
	<i>Otto</i>	9
	<i>Armin/Армін</i>	7
	<i>Henrik/Henrich/Генріх</i>	7
	<i>Richard/Rixard</i>	7
	<i>Hugó/Hugo</i>	6
	<i>Roland/Ролан</i>	5
	<i>Hedvig</i>	4
	<i>Alois</i>	3
	<i>Bili</i>	2
	<i>Meinhard</i> (його угорська форма <i>Menyhert</i>)	2
	<i>Adrehar</i> (його угорська форма <i>Adrös</i>)	1
	<i>Arland</i> (можливо скорочення від <i>Artaland</i>)	1
	<i>Edvin</i>	1
	<i>Jarfas</i>	1
	<i>Hubert</i>	1
	<i>Ferdinand</i>	1
	<i>Rezsö</i>	1
	<i>Oldrich</i>	1
	<i>Oliver</i>	1
	<i>Нормундз</i>	1
	<i>Manfréd</i>	1
	<i>Лорант</i>	1
Угорський	<i>Zoltán/Золтан</i>	76
	<i>Béla/Бейла/Бейло</i>	59
	<i>Атілла/Отілло</i>	29
	<i>Arpád/Арпад</i>	21
	<i>Andor/Андор</i>	14
	<i>Aladár/Аладар</i>	11
	<i>Nándor/Нандор</i>	10
	<i>Kálmán/Калман</i>	7
	<i>Чаба/Чабо</i>	5
	<i>Iolan</i>	4
	<i>Hentek/Hentik</i>	3
	<i>Elemor/Елемор</i>	2
	<i>Елек</i>	2
	<i>Чілла</i>	2
	<i>Сілард</i>	2
	<i>Жолт</i>	2
	<i>Алмос</i>	1
	<i>Балаж</i>	1
	<i>Valint</i>	1
	<i>Барна</i>	1
	<i>Саболч</i>	1
	<i>Magor</i>	1
	<i>Єрнев (від Ernye)</i>	1
<i>Карой</i>	1	

Єврейський	<i>Pinkas/Пінкас</i>	2
	<i>Авіель</i>	1
	<i>Інтах</i>	1
	<i>Рейхел</i>	1
	<i>Chaim</i>	1
	<i>Simon</i>	1
	<i>Ноемі</i>	1
	<i>Натан</i>	1
	<i>Iam</i>	1
	<i>Iberman</i>	1
	<i>Náczí</i>	1
	<i>Ізраел</i>	1
	<i>Гержон</i>	1
	<i>Gugen</i>	1
Німецький	<i>Людвіг</i> (його угорська форма <i>Lajós/Лайош</i>)	79
	<i>Роберт</i>	77
	<i>Károly/Karel/Карл</i>	50
	<i>Ernő/Arnošt/Ернест</i>	48
	<i>Ferencz/Ференц</i>	44
	<i>Albert/Адальберт/Альберт</i>	30
	<i>Emil/Еміл/Еміль</i>	23
	<i>Arnold/Арнольд</i>	16
	<i>Adolf/Адольф</i>	15
	<i>Rudolf/Рудольф</i>	15
	<i>Колош</i>	1
Латинський	<i>Tibor/Тиберій/Тіберій,</i>	90
	<i>Дезидерій</i> (його угорська форма <i>Dezső</i>)	38
	<i>Herman/Герман</i>	21
	<i>Maurus</i> (його угорська форма <i>Mór/Mor</i>)	6
	<i>Leon</i>	3
	<i>Rene/Ренат</i>	3
	<i>Румулус</i>	1
	<i>Руф</i>	1
	<i>Klement</i>	1
	<i>Marius</i>	1
Англійський	<i>Едвард/Едвард</i>	72
	<i>Oskár</i>	10
	<i>Alfred/Альфред</i>	4
	<i>Ľdōn/Едмунд</i>	4
	<i>Valter/Вальтер</i>	3
	<i>Ede</i> (можливо скорочення від <i>Edvárd</i>)	1
	<i>Edith</i>	1
	<i>Ерінг</i>	1
	<i>Стівен</i>	1
Арабський	<i>Halva</i>	16
	<i>Aron</i>	4
	<i>Юсун</i>	2
	<i>Малік</i>	1
	<i>Радж</i>	1
Французький	<i>Алан/Ален</i>	4
	<i>Marcel/Марсель</i>	2
	<i>Жан</i>	1
	<i>Евелін</i>	1
Чеський	<i>Eliaš</i>	1
	<i>Jindřich</i>	1
	<i>Frjtech</i>	1

Давньоскандинавський	<i>Gustav/Густа́в</i>	4
	<i>Айвар</i>	1
Кельтський	<i>Артур</i>	55
Іспанський	<i>Мапо</i>	2
Азербайджанський	<i>Джиран</i>	1
	<i>Наргіз</i>	1
	<i>Равшан</i>	1
Вірменський	<i>Арутюн</i>	1
	<i>Карен</i>	1
	<i>Тігран</i>	1
Карачаївський	<i>Джатдай</i>	1
Монгольський	<i>Тимур</i>	3
Татарський	<i>Рустам</i>	1
	<i>Рашид</i>	1
Тюркський	<i>Руслан</i>	43
	<i>Géza/Ге́йза</i>	15
Перський	<i>Бахтійор</i>	1
Узбецький	<i>Каміль</i>	1
Ромський	<i>Графо</i>	1
	<i>Фішта</i>	1
	<i>Форкош</i>	1
Новотвір	<i>Владлен</i>	1

У чоловічому іменнику найбільше таких запозичень зафіксовано в I-му хронологічному зрізі (1900–1920 рр.) – 50 імен, носіями яких виявилось 348 осіб. Загалом за першу половину XX ст. ужгородцями було використано 83 імені, що увійшли в іменник міста посередництвом угорської мови. Їхніми носіями є 684 ужгородці.

Незважаючи на популярність серед місцевого населення таких імен у першій половині XX ст., жодне з них у групі найуживаніших не зафіксовано, оскільки її складають переважно християнські та слов'янські оніми. З усіх запозичених тільки 21 онім зафіксований у групі широкоживаних: *Tibor/Тиберій/Тіберій*, *Роберт*, *Lajós/Лайош/Людвіг*, *Zoltán/Золтан*, *Едуард/Едвард*, *Béla/Бейла/Бейло*, *Артур*, *Károly/Karel/Карл*, *Ernő/Arnošt/Ернест*, *Ferencz/Ференц*, *Руслан*, *Vilmos/Вільгельм*, *Dezso/Дезидерій*, *Albert/Адальберт/Альберт*, *Амілла/Отілло*, *Imre/Імре/Емерих*, *Emil/Еміл/Еміль*, *Arpád/Арпад*, *Herman/Герман*, *Arnold/Арнольд*, *Halva*.

Угорські, німецькі, латинські, давньогерманські імена *Tibor/Тиберій/Тіберій*, *Lajós/Лайош/Людвіг*, *Zoltán/Золтан*, *Béla/Бейла/Бейло*, *Károly/Karel/Карл*, *Ernő/Arnošt/Ернест*, *Ferencz/Ференц*, *Vilmos/Вільгельм*, *Dezso/Дезидерій*, *Imre/Імре/Емерих*, *Emil/Еміл/Еміль*, *Arpád/Арпад*, *Herman/Герман*, *Arnold/Арнольд*, активно вживані ужгородцями у 1900–1920 рр., вже з 1925 по 1935 рр. трансформуються з угорського на словацький, чеський, а з 1940 р. – український лад (*Lajós – Ludvik/Ludvíh – Лайош – Людвіг*). Указані оніми функціонують серед жителів міста протягом усього досліджуваного періоду, але з 50–60-х років поступово втрачають свою популярність. Натомість у другій половині XX ст. до антропонімікону міста потрапляють нові імена, зокрема й запозичені з англійської (*Едуард/Едвард*, *Ерінг*, *Сті-*

вен), кельтської (*Артур*), німецької (*Адальберт/Альберт*, *Роберт*), угорської (*Сілард*) мов. Та кількість таких імен значно менша, ніж у першій половині досліджуваного періоду. Невелику групу запозичень утворюють так звані східні імена. Вони з'являються в іменнику міста з 1970-х років і, зазвичай, вказують на національну належність їхніх носіїв. Наприклад: *Джиран*, *Наргіз*, *Равшан* – азербайджанці, *Арутюн*, *Карен*, *Тігран* – вірмени, *Джатдай* – карачаївець, *Каміль* – узбек, *Рустам*, *Рашид* – татари. Ці імена функціонують у групі рідкісних, оскільки зафіксовані тільки в одному році. Також до східних запозичень належать монгольське *Тимур* (3), перське *Бахтійор* (1), тюркське *Руслан* (43) і *Géza/Ге́йза* (15).

У наших матеріалах зафіксовані імена невідомого походження. Їхніми носіями є представники ромської національності. Роми – одна з національних меншин, які віками проживали на території Закарпаття й Ужгорода зокрема. Ромські імена мають власне циганське або індійське походження, часто вони запозичені з інших мов чи культур. До рідкісних, власне циганських імен належать *Графо*, *Гудада*, *Гожо*, *Джанко*, *Ману*, *Ферка* та ін. Інколи роль імені в представників цієї національності можуть виконувати і прізвища. Зокрема, наприклад, 10.12.2009 р. у Середнянській сільській раді Ужгородського району Закарпатської області ромська родина зареєструвала свого новонародженого сина ім'ям *Янукович Іванович Бережанський*. Тому маємо всі підстави зафіксувати нами імена *Графо*, *Фішта*, *Форкош* вважати ромськими. Вони мають тільки по одному носієві й у межах ужгородського іменника належать до групи рідкісних.

Поняття «запозичення» з жіночими іменами, як і у випадку з чоловічими, є також неоднозначним. Усі оніми функціонували в однакових історич-

них і політичних умовах, а батьки зазнавали впливу з боку держави, обираючи ім'я для новонародженого. Як і чоловічі, жіночі особові імена в 1900 рр. «у примусовому порядку переіначувалися на угорський лад, де *Варвара, Катерина...* ставали *Borbála, Katalin*» [Чучка 2008, с. 142]. В активному вжитку вони перебували майже півстоліття. Саме тому в 1900–1945 рр. найпопулярнішими серед місцевого населення були угорські, німецькі, давньогерманські жіночі імена, які ми розглядаємо як запозичені.

До жіночого іменника міста потрапило 109 запозичених імен, що обслуговують 748 носіїв. Серед них немає жодного найуживанішого; 14 зафіксовано в групі широковживаних; 46 маловживаних і 49 рідкісних. Найбільшу групу утворюють німецькі й угорські запозичення. У наших матеріалах зафік-

совано по 25 таких онімів. Імена німецького походження становлять 17% від усіх запозичених імен та обслуговують 127 носіїв. Найпопулярніші серед місцевого населення *Emma/Ema/Емма/Ема* (20 носіїв) та *Elvira/Elvira/Ельвіра/Елвіра* (18). У репертуарі жіночих імен міста вони перебувають у групі широковживаних. Далі за рейтингом популярних німецьких запозичень імена розташовані так: маловживані – *Irma/Ірма* (11), *Malvin/Malvina/Мальвіна* (10), *Ella/Елла* (9), *Evelina* (8), *Matild/Matilda/Matilda* (7), *Eleonora* (7), *Lili* (6), *Lina/Linka/Lenke* (6), *Friderika/Фридерика* (4), *Inessa/Inesa* (4); найменш уживані та рідкісні – *Elza* (2), *Léni* (2), *Грета/Грета* (2), *Мелінда* (2), *Lotti* (1), *Netti* (1), *Zelma* (1), *Анрієтта* (1), *Армін* (1), *Ельміра* (1), *Ізольда* (1), *Ліана* (1), *Лонта* (1).

Таблиця 2. Запозичені жіночі імена

Етимологічний пласт	Імена	Кількість носіїв
Давньогерманський	<i>Erika</i>	62
	<i>Hermin/Hermina/Герміна</i>	12
	<i>Inga</i>	11
	<i>Berta/Берта</i>	10
	<i>Anima</i>	9
	<i>Frida</i>	7
	<i>Amalia</i>	3
	<i>Yetti</i> (скорочена форма від <i>Henriëtte</i>)	2
<i>Linda</i>	1	
Угорський	<i>Edita/Yudit/Edit/Юдіт/Едіт/Едіта</i> (угорський варіант давньоанглійського <i>Eadgyth, Eadgyð</i>)	87
	<i>Yolán/Iolán/Iolana/Йолана</i>	60
	<i>Etel/Etelka/Etela/Етелка/Етела/Етель</i>	44
	<i>Andrea/Андреа/Андрея</i>	19
	<i>Aranka/Аранка</i>	17
	<i>Tímea/Тімея</i>	16
	<i>Alisz/Alice/Alice/Аліса/Аліце</i>	15
	<i>Глдіко/Глдіка/Гльда/Глдіка</i>	15
	<i>Ibolya/Іболя/Ібоя</i>	13
	<i>Iarolka/Iarolta</i>	11
	<i>Livia/Лівія</i> (угорський варіант лат. <i>Livius</i>)	11
	<i>Bella/Белла</i>	8
	<i>Piroska/Пірошка</i>	6
	<i>Hajnalka/Hajnal</i>	3
	<i>Láli</i> (можливо похідне від чол. <i>Lajos</i>)	2
	<i>Fezér</i>	1
	<i>Jázmin</i>	1
	<i>Makana</i>	1
	<i>Sugárka</i>	1
	<i>Tünde</i>	1
	<i>Ануєлка</i>	1
	<i>Едіна</i>	1
	<i>Іца</i>	1
<i>Онїка</i>	1	
<i>Пінеса</i>	1	
Єврейський	<i>Fani/Fanni</i>	12
	<i>Гедї</i>	2
	<i>Leib</i>	1
	<i>Релї</i>	1
	<i>Фрума</i>	1
	<i>Цїлла</i>	1

Німецький	<i>Emma/Ема/Емма/Ема</i>	20
	<i>Elvira/Elvira/Ельвіра/Елвіра</i>	18
	<i>Irma/Ірма</i>	11
	<i>Malvin/Malvina/Мальвіна</i>	10
	<i>Ella/Елла</i>	9
	<i>Evelina</i>	8
	<i>Matild/Matilda/Матільда</i>	7
	<i>Елеонора</i>	7
	<i>Lili</i> (можливо скорочення від <i>Ліліана</i>)	6
	<i>Lina/Linka/Lenke</i> (можливо, скорочення від <i>Евелін</i>)	6
	<i>Friderika/Фридерика</i>	4
	<i>Inessa/Інеса</i>	4
	<i>Elza</i>	2
	<i>Léni</i>	2
	<i>Гретта/Грета</i>	2
	<i>Мелінда</i>	2
	<i>Lotti</i>	1
	<i>Netti</i>	1
	<i>Zelma</i>	1
	<i>Анрієтта</i>	1
	<i>Армін</i>	1
	<i>Ельміра</i>	1
<i>Ізольда</i>	1	
<i>Ліана</i>	1	
<i>Лонта</i>	1	
Латинський	<i>Роксолана</i>	6
Англійський	<i>Viola/Віола</i>	10
	<i>Неллі</i>	6
	<i>Анетта/Анетт</i>	3
	<i>Keli</i>	2
	<i>Nora/Нора</i> (від англо-норманського <i>Хонора</i>)	2
	<i>Дженія/Джені</i> (скорочена форма від <i>Дженіфер</i>)	2
	<i>Синди</i> (англ. <i>Cynthia</i>)	1
Арабський	<i>Halva</i>	29
	<i>Фатіма</i>	3
	<i>Аміна</i>	1
	<i>Джаміла</i>	1
	<i>Діна</i>	1
Французький	<i>Lujza</i>	6
	<i>Еліана</i>	1
	<i>Еліна</i>	1
	<i>Жаклін</i>	1
	<i>Olva</i>	6
Чеський	<i>Korina</i>	1
	<i>Рері</i>	1
Румунський	<i>Віоріка</i>	1
	<i>Маркуца</i>	1
Давньоскандинавський	<i>Інгрід/Інгред</i>	2
Іспанський	<i>Kreola</i>	1
Італійський	<i>Віолета/Віолетта</i>	12
	<i>Ноемі</i>	3
Азербайджанський	<i>Дінара</i>	1
	<i>Града</i>	1
Вірменський	<i>Лусік</i>	1
	<i>Наіра</i>	1
Грузинський	<i>Нана</i>	1
	<i>Натела</i>	1
Таджицький	<i>Рахта</i>	1
Тюркський	<i>Руслана</i>	18
	<i>Рузана</i>	1

Перський	Роксана	2
Узбецький	Заміра	1
	Зухра	1
Ромський	Иргина	1
Новотвір	Георгіна	7
	Владлена	3
	Толіанна	2
	Кіанна	1
	Лоріана	1

Угорський пласт також нараховує 25 онімів. Їхніми носіями протягом століття стало 325 ужгородок. Найактивнішими є оніми *Edita/Едіта* (87), *Yolán/Iolana/Йолана* (60) та *Etelka/Etela/Етелка/Етела* (44). До широковживаних угорських запозичень також належать *Andrea/Андреа/Андрея* (19), *Aranka/Аранка* (17), *Tímea/Тімея* (16), *Alisz/Alice/Аліса/Аліце* (15), *Ildiko/Ілдіко/Ільда/Ілдіка* (15), *Ibolya/Іболя/Ібоя* (13), *Iarolka/Iarolta* (11), *Livia/Лівія* (угорський варіант латинського *Livius*) (11), *Bella/Белла* (8), *Piroska/Пірошка* (6), *Hajnalka/Hajnal* (3). Усі інші з указанного пласту запозичень належать до найменш уживаних і рідкісних: *Láli* (можливо похідне від чол. *Lajos*) (2), *Fezér* (1), *Jázmin* (1), *Makana* (1), *Sugárka* (1), *Tünde* (1), *Ануелка* (1), *Едіна* (1), *Іца* (1), *Оніка* (1), *Пінеса* (1).

Групу давньогерманських запозичень складають 9 онімів. Ї очолює ім'я *Еріка*. Воно з'явилося у вжитку значно раніше (з 1955 р.), ніж чоловіче *Ерік* (з 1975 р.), за півстоліття знайшло достатню кількість денотатів (62), що дало йому можливість закріпитися в групі широковживаних. Решта 8 давньогерманських запозичень вище групи маловживаних не піднімалися й розташувалися у такій послідовності: *Hermin/Герміна/Герміна* (12), *Інга* (11), *Berta/Берта* (10), *Аніта* (9), *Frida* (7), *Amalia* (3), *Yetti* (скорочена форма від *Henriette*) (2). Указані оніми найменувають 116 дівчаток.

У наших матеріалах зафіксовано 7 англійських запозичень, що обслуговують 26 носіїв: *Viola/Віола* (10), *Неллі* (6), *Анетта/Анетт* (3), *Keli* (2), *Nora/Нора* (від англо-норманського *Хонора*) (2), *Дженія/Джені* (скорочена форма від *Дженіфер*) (2), *Синди* (англ. *Synthia*) (1).

До групи широковживаних потрапили імена, запозичені з арабської мови *Halva* (29), та тюркське *Руслана* (15). Решта антропонімів зафіксовані як маловживані та рідкісні.

Усі запозичені жіночі імена протягом століття функціонували по-різному. До 1950 рр. ХХ ст. були популярні переважно угорські, давньогерманські, німецькі, чеські запозичення: *Amalia*, *Ануелка*, *Армін*, *Bella/Белла*, *Berta/Берта*, *Jázmin*, *Iarolka/Iarolta*, *Elza*, *Emma/Ема/Емма/Ема*, *Keli*, *Korina*, *Kreola*, *Frida*, *Láli*, *Lili*, *Léni*, *Lotti*, *Makana*, *Malvin/Malvina*, *Matild/Matilda/Mamіlda*, *Netti*, *Olva*, *Piroska/Пірошка*, *Pepi*, *Tünde*, *Zelma*, *Friderika/Фридерика*, *Hajnalka/Hajnal*, *Hermin/Герміна/Герміна*, *Yetti*, *Sugárka*. Сюди належать також арабське *Halva*, єврейські *Leib*, *Fani/Fanni*, *Фрума*, *Реллі*, *Цілла*. Із 1950–1960 рр. ареал запо-

зичень розширився і до ужгородського іменника, крім угорських і німецьких, потрапили оніми англійського, арабського, італійського, румунського, французького походження – *Аміна*, *Анета/Анет*, *Аніта*, *Анріетта*, *Віолета/Віолетта*, *Віоріка*, *Гретт/Грета*, *Жаклін*, *Джаміла*, *Дженія/Джені*, *Діна*, *Евеліна*, *Едіна*, *Елеонора*, *Еліана*, *Еліна*, *Еріка*, *Ізольда*, *Ілдіко/Ілдіка/Ільда/Ілдіка*, *Інгред/Інгрет*, *Інесса/Інеса*, *Інга*, *Іца*, *Ліана*, *Лінда*, *Лонта*, *Маркуца*, *Мелінда*, *Неллі*, *Оніка*, *Пінесса*, *Роксолана*, *Синди*, *Тімея/Тімея*, *Фатіма* та новотвори *Владлена*, *Георгіна/Георгина*, *Кіанна*, *Лоріанна*, *Толіанна*. Деякі запозичення не виходили з ужитку протягом усього досліджуваного періоду. Наприклад, значна кількість носіїв імен *Edita/Едіта* (87) і *Etelka/Етелка* (44) свідчать про велику їхню популярність серед місцевого населення, особливо в представників угорської національності, чим забезпечують їхнє функціонування протягом століття. До імен, які використовували безперервно або з невеликою паузою, належать *Yolán//Iolán/Йолана*, *Elvira/Elvira/Ельвіра/Елвіра*, *Ibolya/Іболя/Ібоя*, *Alisz/Alice/Аліце*, *Aranka/Аранка*, *Livia/Лівія*.

Аналогічно до чоловічого, у жіночому іменнику також функціонують антропоніми, запозичені із східних мов. Вони з'явилися з 1960 рр. та вказують на національну належність їхніх носіїв. Наприклад, азербайджанки *Дінара* та *Ірада*, вірменки *Лусік* і *Наїра*, грузинки *Нана* і *Намела*, узбечки *Заміра* і *Зухра*, таджичка *Рахта*. Зафіксоване нами ім'я *Иргина* (1995 р.) має невідоме походження. Можемо припустити, що це ім'я є варіантом *Регіна*, утвореним на базі метатези (перестановки звуків). Оскільки його носієм є представниця ромської національності, то є всі підстави вважати його ромським.

Висновки. Отже, динаміка функціонування запозичених жіночих і чоловічих імен дуже схожа. Спостерігаємо активне використання онімів угорського, німецького, давньогерманського походження в першій половині ХХ ст., що є наслідком довготривалого перебування Закарпаття під Австро-Угорщиною, а також появу нових запозичень з англійської, італійської, німецької, французької мов та східні запозичення з тюркських – азербайджанської, вірменської, узбечької в другій половині ХХ ст.

Особові імена в українській традиційній формі жителів міста в першій половині ХХ ст. практично не використовувалися. Зміни в іменному репертуарі Ужгорода почали відбуватися з 1940-х років, особливо після входження Закарпаття до складу УРСР (1945 р.). До активного вжитку долучаються

не тільки традиційні українські імена. З потоком трудових мігрантів із різних кінців Радянського Союзу до антропонімікону міста потрапляють імена, запозичені з азербайджанської, вірменської, татарської, узбецької мов. Також унаслідок модних тенденцій з'являються нові запозичені імена з англійської, німецької, французької, іспанської, хоч їхня кількість значно менша, ніж у попередні роки.

За кількістю одиниць чоловічі запозичені імена значно перевищують групу християнських і слов'янських онімів та становлять 132 оніми, або 22,8%. Проте обслуговують всього 1307 носіїв, або близько 14,5%, що на 3,5% більше за кількість

прихильників слов'янських імен і на 56,1% менше за кількість носіїв християнських імен. У межах жіночого іменника за кількістю одиниць запозичені імена також не перевищують групу християнських онімів: їхня сума менша на 11,7%. Проте запозичення на 10% перевищують сукупність імен слов'янського походження. Це свідчить про те, що в минулому столітті, обираючи імена для новонароджених хлопчиків і дівчаток, ужгородці надавали перевагу не модним запозиченим, а християнським, канонізованим Православною або Католицькою церквою, залежно від національної та конфесійної належності їхніх батьків.

Література

1. Головчак Н.І. Етимологічний склад репертуару жіночих імен закарпатських німців. *Studia Slavakistika*: зб. наук. ст. 2009. Вип. 9. С. 25–33.
2. Карпенко Ю.О. Своє і чуже в українській мові. *Studia Slavakistika*: зб. наук. ст. Ужгород, 2003. Вип. 3. С. 86–89.
3. Свистун Н.О. Динаміка антропонімікону м. Тернопіль XIX–XX ст.: дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2006. 197 с.
4. Черноус О.В. Склад особового іменника української мови за походженням. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 89 (3). С. 388–393.
5. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: монографія. Ужгород: ТОВ «Папірус», 2008. 671 с.
6. Шоля І.С. Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у XX ст.: дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2018. 214 с.

References

1. Holovchak N.I. (2009) Etymologichnyi sklad repertuaru zhinochykh imen zakarpatskykh nimtsiv [Etymological composition of the repertoire of female names of Transcarpathian Germans]. *Studia Slavakistika*: zb. nauk. st. Vyp. 9. S. 25–33 [in Ukrainian].
2. Karpenko Yu.O. (2003) Svoie i chuzhe v ukrainskii movi [Own and foreign in the Ukrainian language]. *Studia Slavakistika*: zb. nauk. st. Uzhhorod. Vyp. 3. S. 86–89 [in Ukrainian].
3. Svystun N.O. (2006) Dynamika antroponomikonu m. Ternopil XIX–XX st. [The dynamics of the anthroponymicon of Ternopil of the 19th–20th centuries]: dys... kand. filol. nauk : 10.02.01. Chernivtsi. 197 s. [in Ukrainian].
4. Chornous O.V. (2010) Sklad osobovoho imennyka ukrainskoi movy za pokhodzhenniam [The composition of the personal noun of the Ukrainian language by origin]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 9 (3). S. 388–393 [in Ukrainian].
5. Chuchka P.P. (2008) Antroponimiia Zakarpattia: monohrafiia [Anthroponymy of Transcarpathia: monographiia]. Uzhhorod: TOV «Papirus». 671 s. [in Ukrainian].
6. Sholia I.S. (2018) Dynamika imennyka zhyteliv m. Uzhhoroda u XX st. [The dynamics of Name Vocabulary of Uzhhorod Citizens in the 20th century]: dys... kand. filol. nauk : 10.02.01. Lutsk. 214 s. [in Ukrainian].

BORROWED MALE AND FEMALE NAMES IN THE NAME REPERTOIRE OF UZHGOROD OF THE 20TH CENTURY

Abstract. The article analyzes borrowed male and female personal names that entered the anthroponymicon of Uzhhorod residents mainly through the Hungarian language, in particular mainly Hungarian, Old German, German, as well as onyms of English, Arabic, Italian, Romanian, French origin. The aim of the article is to investigate the dynamics of the functioning of borrowed names in the name repertoire of Uzhhorod during the 20th century, to find out their number, origin, degree of popularity, frequency and probable reasons for use. The source base was the materials of the church metric books of Transcarpathia in 1900–1945 and the books of the archival fund of 1945–2000.

It has been determined that the largest group of male names is formed by Old Germanic borrowings (*Vilmos, Imre, Ervin, Zsigmond, Leopold, Norbert, Otto, Hugó*), the largest group of female names is formed by German and Hungarian (*Elvira, Emma, Irma, Malvina, Ella; Edita, Yolán, Etelka, Aranka*).

A small group of borrowings is formed by the so-called oriental names. They appear in the city's name repertoire from the 1960s and usually indicate the nationality of their bearers. For example: *Dzhyran, Narhiz, Ravshan, Dinara* – the Azerbaijani, *Arutiun, Karen, Tihran, Lusik and Naira* – the Armenians, *Kamil, Zamira and Zukhr* – the Uzbeks, *Rustam, Rashyd* – the Tatars, *Nana and Natela* – the Georgians.

The analysis of the study has shown that the dynamics of the functioning of borrowed female and male names is very similar. There is an active use of onyms of Hungarian, German, Old German origin in the first half of the 20th century, which is a consequence of the long abundance of Transcarpathia under Austro-Hungary, as well as the emergence of new borrowings from English, Italian, German, French languages as well as Eastern borrowings from Turkic languages, such as Azerbaijani, Armenian, Uzbek in the second half of the twentieth century.

In terms of the number of bearers, male and female borrowed names do not exceed the group of Christian onyms. This indicates that in the last century, when choosing names for newborn boys and girls, Uzhhorod residents preferred not fashionable borrowed, but Christian, canonized by the Orthodox or Catholic Church, depending on the national and religious affiliation of their parents.

Keywords: anthroponymicon, personal name, etymology, noun, name repertoire, onym, common names.

© Шоля І., 2021 р.

Іванна Шоля – кандидат філологічних наук, доцент кафедри менеджменту туристичного та готельно-ресторанного бізнесу Ужгородського торговельно-економічного інституту КНТЕУ, Ужгород, Україна; ivka.uz@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9701-3523>

Ivanna Sholia – Candidate of Philology, Assistant Professor of the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business Management, Uzhhorod Trade and Economic Institute, KNTEU, Uzhhorod, Ukraine; ivka.uz@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9701-3523>

КОСМОНІМИ ЯК НЕВІД'ЄМНА СТИЛІСТИЧНА СКЛАДОВА СТВОРЕННЯ ПОЕТИЧНО-МЕТАФОРИЧНОГО ХРОНОТОПУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.111'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).509–514

Шотова-Ніколенко Г. Космоніми як невід'ємна стилістична складова створення поетично-метафоричного хронотопу в художньому тексті; кількість бібліографічних джерел – 27; мова українська.

Анотація. У статті розглядаються особливості використання та функціонування космонімів (власних назв об'єктів у межах космічного простору) в поезії, а саме на матеріалі ліриці англійських поетів-романтиків Дж.Г. Байрона і Джона Кітса. Оповита романтичним та міфологічним серпанком космопоетонімна лексика моделює потужний метафоричний контекст та надає підвищеного експресивного забарвлення оповіді у структурі поетичного тексту як єдиного образно-семантичного простору. Виконуючи головним чином такі функції як емоційно-естетичну та символічну функції, космоніми концентрують в собі зміст значної частини поетичного тексту, де в міру свого розгортання поетична оповідь накопичує інформацію, необхідну для появи того чи іншого космоніма для вираження основних поетичних мотивів ліричного сюжету.

За волею автора власна назва може суттєво змінювати свою функцію, називаючи не той або не зовсім той об'єкт, який закріплений за ним носіями мови. Нове образне значення розкривається контекстом й обумовлене змістом тексту в цілому. Це потребує при аналізі ономастичної лексики у поетичних творах Дж.Г. Байрона і Джона Кітса максимально повно враховувати всі фактори, що визначають образний зміст космонімів, у їх комплексі. Космоніми у поетичних творах репрезентують індивідуальний неповторний стиль митців, виступають яскравими та активними показниками специфіки їх онімного письма, створюють барвистий онімний простір поезій. Проведений аналіз доводить, що вживання тих чи інших космопоетонімів передусім залежить від змісту та тематики поетичного твору авторів, що й зумовлює функціонування певної космонімної лексики, організацію особливостей онімного простору.

Ключові слова: космонім, хронотоп, онімний простір, символічна функція, поетичний контекст.

Постановка проблеми. Динамічний характер семантики власних назв, їх властивість акумулювати всі форми інформації, що відноситься до названих об'єктів, зробили їх вкрай надзвичайно важливим засобом образності [Калинкін 1999, с. 222], що створює стислі яскраві метафоричні контексти [Фонякова 1990, с. 77], відповідну тональність, настрій та атмосферу у художньо-літературному творі. Велика вагомість онімів у створенні художнього часу-простору в творах загальновідома. У поезії вона особливо зростає: і лаконічніше, і точніше [Карпенко, Мельник 2004, с. 19]. У поета-митця дуже кропітка відповідальна робота: вміти максимально точно виразити свої думки та представити потрібні акценти на мінімальній «площі» мінливого поетичного полотна. Уже констатовано та стовідсотково перевірено вченими-ономастами, що без аналізу власних назв, цих «центрально-вузлів» [Співак 2004, с. 275] художньо-літературного твору, «справжнє розуміння тексту, його глибинних, підтекстових шарів просто неможливе» [Карпенко 2000, с. 69].

Аналіз досліджень. Космоніми (власні назви в межах космічного простору) займають важливе місце серед семіотично-цінних категорій авторської онтології, продуктивно беруть участь у формуванні художньої картини світу художнього твору. Це блискуче довели в своїх наукових роботах вчені Ю.О. Карпенко, О.Ю. Карпенко, Л.Ф. Фоміна, Т.Ю. Ковалевська, В.М. Калінкін, М.Р. Мельник, О.Д. Полянничко. Космічна образність зоряних назв поза всякого сумніву, слугує незамінним тлом для

створення відповідного настрою в художньому тексті. У всіх випадках, коли в пейзажі, роздумах персонажів або в авторських відступах згадуються зірки або інші назви космічних об'єктів, вони сприймаються як невід'ємний компонент стану ліричного героя чи самого митця [Калинкін 2002, с. 6], створюють своєрідно особливий поетично-метафоричний хронотоп у творі.

Мета статті – здійснити аналіз космопоетонімного наповнення ліричних творів видатних поетів-романтиків англійської літератури Дж.Г. Байрона і Джона Кітса і виявити та простежити особливості функціонування космічних назв як невід'ємної стилістичної складової створення поетично-метафоричного хронотопу в художньому тексті на прикладі розглянутих поетичних творів.

Методика дослідження. У статті запроваджено традиційний описовий метод і його основні прийоми: спостереження, інтерпретація, узагальнення; застосовано базовий для вивчення літературно-художньої ономастики функціонально-стилістичний метод, який передбачає широке залучення контекстуального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Як правило, космічні назви в художньому тексті слугують передусім засобом локалізації дії, становлячи собою вагомий складник хронотопічних засобів [Карпенко 1998, с. 13], а також містять величезний насичений образно-стилістичний потенціал, що покликаний романтизувати, експресивно забарвити художній текст [Ковалевська 1994, с. 7], тим самим витончено і невимушено працюючи на художню єдність та

відповідний контент заданої поетонімосфери твору. Онімний простір поетичних творів порівняно з онімним простором прозових творів більше насичений переносним, конотативним значенням власних назв, де поетоніми вживаються як засіб образності, мають вищу емоційну напругу [Карпенко, Мельник 2004, с. 7] та експресивну концентрованість свого вживання.

Проаналізуємо деякі поезії, де наявні назви зоряного неба, одного з найяскравіших представників англійського романтизму XIX століття Дж. Г. Байрона (1788–1824).

Вірш «From Анакреон» («З Анакреону») було вперше опубліковано у збірнику «Hours of Idleness» («Години дозвілля») у 1807 році. Анакреон – древньогрецький поет (570–478 до н.е.), відомий своїми поезіями написаними на іонічному діалекті давньогрецької мови, в яких оспівав чуттєве кохання, вино, насолоду [Демурова 1973, с. 452]. У цій поезії Дж. Байрон персоніфікує астронім *Bootes* – сузір'я *Волопаса*, найяскравішою зіркою якого є Арктур – з грецької мови ‘страж ведмеда’. На старовинних астрономічних мапах Волопас зображувався у вигляді пастуха з посохом, у супроводі Гончих Псів, що переслідують Велику Ведмедицю [Карпенко 1981, с. 67]. Поет використовує цей метафоричний образ для підкреслення мирної величі ночі, загаковості й таємничості нічного пейзажу, для зв'язку природи й людей: «*Twas now the hour when Night had driven // Her car half round yon sable heaven; // Bootes, only, seem'd to roll // His Arctic charge around the Pole*» [Byron 1973, p. 33].

У першій своїй італійській poemі «Верро» (1817), що іскриться усіма барвами венеціанського карнавалу, де багато гри легких святкових пристрастей [Усі зарубіжні письменники 2006, с. 205], Дж. Г. Байрон згадує широковідомий астронім *Pleiad* в однині *Pleiad* (*Плеяда* – Г. Ш.), пишучи про мінливість та непередбаченість кохання. Як відомо, *Плеяди* (з грецької мови ‘доньки Плейони’), добре помітна завдяки своїй скупченості група слабких зірочок у сузір'ї Тельця, згідно з давньогрецьким міфом, – сім красунь-сестер (*Алціона, Цілена, Електра, Тайгета, Майя, Стеропа, Мерона*), доньок Атланта та океаніди Плейони, перевтілених у сьомисузір'я богами, які, таким чином, врятували їх від переслідувача – велетня Оріона. В небі найменш помітна з цих зірок – *Мерона*, і міф також пояснює цю обставину: сьома з них, *Меропа*, вийшла заміж за простого смертного, Сізіфа, що відомий своєю вічною покаятною працею, і, таким чином, сама стала смертною. Соромлячись своєї участі, часто ховається від очей людей і не помітна на небосхилі [Карпенко 1981, с. 48–49], що й має на увазі митець, говорячи про *the lost Pleiad* – (*загублена Плеяда* – Г. Ш.): «*In many a nameless being we retrace, // Whose course and home we knew not, nor shall know. // Like the lost Pleiad seen no more below*» [Byron 1973, p. 393].

У вірш «To M →» (1807), що присвячений Анні Хоусон, у яку був закоханий поет, згадуються два космоніми в метафоричному сенсі: астронім

Berenice's hair та множинний планетонім *the seven*, що не можуть, за словами поета, затьмарити красу коханої: «*Tis said that Berenice's hair // In stars adorns the vault of heaven: // But they would never permit thee there, // Thou wouldst so far outshine the seven*» (To M →). [Byron 2004, p. 80]. Тут йде мова про сузір'я *Волося Вереніки*, у якому згадується ім'я історичної особи, дружини фараона Птолемея Евергета, єгипетської цариці (III ст. до н. е.), чиє волосся було принесено в жертву Афродіті, зникли з храму і, згідно з легендою, перетворились у сузір'я [Карпенко 1981, с. 36]. У згаданій поезії числівник *seven* з означеним артиклем *the* перетворюється в контекстуальний множинний відчислівниковий космонім, виразова форма якого одночасно означає сім планет Сонячної системи згідно астрономічним уявленням часів Дж. Г. Байрона – *Сонця, Місяця, Меркурія, Венери, Юпітера, Сатурна*. Тут семантичний потенціал форми *the seven* відповідає основному смисловою принципу віршованого мовлення: одночасне поєднання конкретності й узагальнення за участю асоціативного компонента [Ревзина 1991, с. 176].

Як правило, митець, будуючи свій індивідуально-авторський текст, вдається до різних стилістичних засобів, «вмонтовуючи» їх у твір з однією метою – якомога яскравіше вирізьбити основну ідею» [Боева 2000, с. 157]. Поетичною перифразою *Cynthia's noon* – з онімним компонентом *Cynthia* – митець позначає астронім *Місяць*, що є одним з атрибутів грецької богині полювання Артеміді (Діани) – одне з найменш якої – Кінтія походить від ороніма Кінт на острові Астерія (Делос), де вона народилася [Мифы народов мира 1998, т. 1, с. 107]: «*On many a lone and lovely night // It soothed to gaze upon the sky... // And oft I thought at Cynthia's noon...*» [Byron 1973, с. 141] (*One Struggle More, and I am Free*). Також звертаючись до космоніма *Місяць*, поет використовує дві перифрази: одну з оксиморонним наповненням – *Sun of sleepless* – *сонце безсонних* та іншу – поетично-метафоричного плану – *melancholy star* – *сумна зірка*: «*Sun of the sleepless! melancholy star! // Whose tearful beam glows tremulously far; // That show'st the darkness thou canst dispel, // How like art thou to Joy remembered well!*» [Byron 1973, с. 185] (*Sun of Sleepless*).

Як бачимо, Дж. Г. Байрон переважно використовує наукові назви сузір'їв *Bootes*, *Berenice's hair*, *Pleiad*, а також перифрастичні звороти *Cynthia's noon*, *Sun of sleepless*, *melancholy star* на позначення астроніма *Місяць*, що виконують стилістичну, художньо-зображальну функцію і набувають додаткового, символічного сенсу, передаючи різноманітні емоційні нюанси. У всіх цих виразистих зоряних образах застосовано поетичний прийом лексичного синкретизму, конкретніше – «суміщення прямого й переносного значення слова як основа метафоричного синкретизму, який моделює образну структуру твору» [Зубова 1989, с. 60].

Інший визначний представник англійського романтизму Джон Кітс (1795–1821), відомий своїми новаторськими пошуками в різноманітних по-

етичних формах (поемах, сонетах, віршах), неперевершеним взірцем лірики якого є віршовані твори – «*Ode to a Nightingale*» («Ода до солов'я») та «*Ode to Psyche*» («Ода до Психеї»). У цих творах проявилось притаманне Джону Кітсу чуттєве сприйняття природи, безмежна сила уявлення, надзвичайна здатність одухотворити увесь оточуючий світ, а також піднімати до ступеня істинно прекрасного явища й предмети реального життя [Аникст 1956, с. 255]. Естетичний ідеал поезій Джона Кітса полягає в пошуках краси та гармонії, що існують в природі й для поета зв'язані з реальністю та невід'ємні від істини: «*Beauty is truth, truth beauty – that is all you know on earth and all you need to know*» [Аникст 1956, с. 255]. («Краса є істина, істина є краса – ось все, що ми можемо пізнати на землі, і все, що треба знати». – Г. Ш.). У творчій спадщині Джона Кітса поанує ліричний жанр анакреонтичних од, в яких поету особливо точно вдалося передати красу, гармонію та велич природи, апелюючи до античної культури та мистецтва.

У поетичному творі «Ода до Психеї» (1820) Джон Кітс звертається до назв зоряного неба досить витончено та оригінально.

Як відомо, *Психея* – одне з пізньоантичних божеств, уособлення душі, дихання, що асоціювалось з дмуханням вітру, вихором, крилатістю [Мифы народов мира 1998, т. 2, с. 344]. Відома головним чином завдяки роману Апулея «Золотий осел», у якому письменник об'єднав різні міфи про Психею і створив поетичну казку про мандри людської душі, яка жадає злитися з коханням (любов'ю). Згідно з твором Апулея, Психея (Душа) смертна з народження, але здобула безсмертя завдяки вірності своєму чоловіку Амуру (Любові). Канонічно до класичного пантеону Психея не увійшла й набула загальновідомості тільки в епоху Ренесансу, де цей сюжет набув великої популярності та послугував темою багатьох значних творів літератури та витворів мистецтва у різних країнах Європи. Як зауважує Джон Кітс у своєму листі до Джорджа та Джорджиани Кітс від 30 квітня 1819 року: «Ви звичайно, пам'ятаєте, що Психею не зображували богинею до часів Апулея Платоніка, який жив вже після часів Августа, а це означає, що цю богиню ніколи не шанували і не поклонялися їй із всім завзяттям античності – а може бути, ніколи і не думали про неї у древній релігії; я (Джон Кітс – Г. Ш.) більш правдивий і не можу собі дозволити поганській богині залишатися у такій зневажливості» [Витковский 1975, с. 651]. Отже, зрозуміло, звідки такі зауваження Кітса: «в родині безсмертних молодша вона», «храму в неї немає»: «*O latest born and loveliest vision far // Of all Olympus' faded hierarchy! // Fairer than Phoebe's sapphire-regioned star, // Or Vesper, amorous glow-worm of the sky; // Fairer than these, though temple thou hast none, // Nor altar heaped with flowers*» [Keats 2004, с. 153]. Оспіваючи неповторну красу і душевність Психеї, Джон Кітс ставить цей міфопоетонім вище за весь пантеон олімпійських богів. Як відомо, міфотопонім *Олімп* – священна гора древніх греків у північній

Фессалії, яку вважали місцеперебуванням богів, що має усталене значення у літературі – зібрання, сонм олімпійських богів [Мифы народов мира словарь 1985, с. 99] у контексті оди набуває конотацію «знебарвлений пантеон богів» у порівнянні з душевною та зовнішньою яскравістю Психеї на думку митця.

Як відомо, Аполлон – бог мистецтва і художнього натхнення [Мифы народов мира 1998, т. 1, с. 95], а також божество сонячного світла та зірок. У зв'язку з цим виникає розповсюджене вже у поезії інше ім'я – *Феб* – з грецької мови – *сяючий, блискаючий* [Мифологический словарь 1985, с. 19], що й відобразив Джон Кітс, зазначаючи, що Психея прекрасніше і яскравіше за «*сафірову королівську зірку Феба*» («*Phoebe's sapphire-regioned star*»), маючи на увазі другу за яскравістю (після Арктура, що в сузір'ї Волопаса) зорю північної півкулі неба – *блакитну (сафірову) Вегу* в сузір'ї Ліри [Климишин 2005, с. 18–19]. Астронім *Ліра* (на зоряному небі це сузір'я – ідеальний паралелограм) – у давньогрецьких міфах вічний атрибут Аполлона (Феба), музичний інструмент, який він зробив, натягнувши струни на панцир черепахи [Климишин 2005, с. 19]. Отже, маємо тут поетичну перифразу на позначення астроніма *Vega* з онімним компонентом *Phoebe*, що має усталене значення в поезії – поетичне позначення сонця і зірок. Що стосується іншого поетоміфоніма *Vesper* (грецький варіант – Геспер) – божество вечірньої зірки, є одним з назв планети Венери як вечірньої зорі, звідси епітет «любовний», і, отже, також є астронімом: «*Or Vesper, amorous glow-worm of the sky*» [Keats 2004, с. 153] («*O, Vesper, любовний палаючий світляк небес*» – Г. Ш.). Стародавні греки впродовж довгого часу не знали, що ранішня і вечірня зірки є єдиним космонімом – планетою Венерою [Мифологический словарь 1985, с. 46]. В англійській поезії існує розповсюджений сюжет про черв'яка або світляка, який плекається закоханою в нього квіткою. Цікаво відмітити, що якщо у підтексті оди і знаходиться протиставлення сердечності духовного світу труднощам і терням життя, то, у всякому випадку, античність не являється тут ідеалом, оскільки вона нарівні з сучасністю нехтувала Душею (Психеєю). Отже, в аналізованій оді Джон Кітс у метафоричному контексті персоніфікує Психею: «*Surely I dreamt to-day, or did I see // The winged Psyche with awakened eyes?*» [Keats 2004, с. 152]; а також поетизує в образі *Психеї* не тільки загальний духовний світ людини, але й особливу ніжність, душевність цього світу, що уособлює в собі цей міфонім: «*But who wast thou, O happy, happy dove? // His Psyche true!*» [Keats 2004, с. 152] («*Але, хто ти, о щасливий, щасливий голуб? // Це його справжня Психея*» – Г. Ш.). В цих рядках Джон Кітс ототожнює Психею з голубом, що, як відомо, у релігійній традиції символізує душу, яка покидає людину в момент смерті. Але існує і інше традиційне трактування візуального обліку Психеї – це метелик або молода дівчина з крилами метелика, що склалося у V – IV ст. ст. до н. е. [Мифологический словарь 1985, с. 125].

Джон Кітс також використовує поетичну метафору *Cynthia* на позначення космоніма Місяць

у поезії адресованої його брату Джорджу (To My Brother George): «*E'en now, dear George, while this for you I write, // Cynthia is from her silken curtains peeping // And she her half-discovered revels keeping*» [Keats 2004, с. 15]. Як зазначалося вище, Кінтія (Сінтія), одне з наймень Артеміди, грецької богині полювання та місяця, що походить від назви ороніма Кінт на острові Делос, де, згідно давньогрецьким міфам, Артеміда народилась [Мифы народов мира 1998, т. 1, с. 107]. Місяць – вважається одним з атрибутів Артеміди, звідси поетична метафора з міфонімом *Cynthia*, що в контексті поезії стає назвою зоряного об'єкта – Місяця, який персоніфікується автором: «Поки, я пишу тобі Джордж, *Кінтія* заглядає крадькома крізь шовкові штори» – Г. Ш.).

Висновки. Отже, аналіз специфіки використання зоряних назв у художньому тексті, зокрема в поетичному, засвідчує, що космоніми виконують

текстотвірну і експресивно-естетичну функції, набувають підвищеної поетично-ліричної символічної конотації свого ономавжитку. Поетична ономастика – невичерпна царина та джерело потужних словесно-образних засобів поетичної творчості, де космопоетоніми із засобів вираження перетворюються на засоби зображення, що вибудовують неповторний пейзажно-філософський, романтичний, підвищено-ліричний зміст поезій. Створене Дж.Г. Байроном і Джоном Кітсом символічне мовлення за допомогою космопоетонічних номінацій у контексті своїх авторських поетично-романтичних творів є унікальним, насамперед, завдяки різнобарвним мерехтінням метафоричних сенсів ужитих ними зоряних назв, що випромінюють неповторним ономастично-конотативним сяйвом, створюючи яскравий образний контекст та відповідну локально-темпоральну єдність розглянутих поетичних творів.

Література

1. Аникст А.А. История английской литературы. Москва, 1956. 483 с.
2. Боева Е.В. Номінаційне поле у контексті художнього простору оповідань Б. Грінченка. *Восточноукраинский лингвистический сборник: Сб. науч. тр.* Донецк: Донеччина, 2000. Вип. 6. С. 157–164.
3. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. Москва: Гослитиздат, 1959. 655 с.
4. Витковский Е. Примечания. Поэзия английского романтизма XIX века. Москва: Художественная литература, 1975. С. 599–656.
5. Григорьев В.П. Ономастика Велимира Хлебникова: Индивидуальная ономастическая норма. *Ономастика и норма.* Москва: Наука, 1976. С. 181–200.
6. Демурова Н. Комментарий. Selections from Byron. Москва: Progress Publishers, 1973. Р. 449–526.
7. Зубова Л.В. Поэзия Марины Цветаевой: Лингвистический аспект. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1989. 263 с.
8. Калинин В.М. Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, 1999. 408 с.
9. Калинин В.М. Тайный смысл их царственных имен. *Восточноукраинский лингвистический сборник: Сб. науч. тр.* Донецк: Донеччина, 2002. Вып. 8. С. 3–19.
10. Карпенко О.Ю. Прагматична спрямованість власних назв у художньому тексті. Методичні вказівки до спецкурсу. Одеса, 1998. 24 с.
11. Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики. Зб. наук.праць.* Одеса: Астропринт, 2000. Вип. № 4. С. 68–74.
12. Карпенко Ю.А. Названия звездного неба. Москва: Наука, 1981. 184 с.
13. Карпенко Ю.О. Типологія поетичної онімії: М. Бажан, Б. Пастернак, П. Тичина. Шляхи посилення ефективності практичного курсу української мови та виховання читацької майстерності: Матеріали обл. міжвуз. наук.-метод. конф. Одеса, 1992. С. 19.
14. Карпенко Ю.О. Питання типології літературної ономастики. *Проблеми контрастивної лінгвістики: Тези міжвуз. наук. конф.* Кіровоград, 1993. С. 102–103.
15. Карпенко Ю.О., Мельник М.Р. Літературна ономастика Ліни Костенко. Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 206 с.
16. Климишин І.А. Зоряне небо України. Івано-Франківськ, 2005. 87 с.
17. Ковалевська Т.Ю. Стилiстичний потенціал космічних назв в українській поезії XIX – XX століть: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 1994. 19 с.
18. Мифологический словарь: Кн. для учителя. 4-е изд., испр. и перераб. Москва: Просвещение, 1985. 176 с.
19. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т. Москва НИ „Большая Российская энциклопедия”, 1998. Т. 1. 672 с.
20. Немировская Т.В. Некоторые проблемы литературной ономастики. *Актуальные вопросы русской ономастики: Сб. науч. тр.* Киев: УМК ВО, 1988. С. 112–122.
21. Ревзина О.Г. Собственные имена в поэтическом идиолекте М. Цветаевой. *Поэтика и стилистика: 1988–1990.* Москва: Наука, 1991. С. 172–192.
22. Співак С.М. Кореляція між функціями власних назв у віршованому тексті та стратегіями його композиції. *Літературознавчі студії: Збірник наукових праць.* Київ: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2004. Вип. 7. С. 275–279.
23. Усі зарубіжні письменники. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. 384 с.
24. Фоянкова О.И. Имя собственное в художественном тексте. Ленинград, 1990. 104 с.

25. Byron D.G. Selections from Byron. Moscow: Progress Publishers, 1973. 526 p.
26. Byron D. G. The Poems. Moscow: Raduga, 2004. 768 p.
27. Keats J. Selected Poems. London: Collector's Poetry Library, 2004.

References

1. Anikst A.A. (1956) *Istoriya angliyskoy literatury* [History of English literature]. Moskva. 483 s. [in Russian].
2. Boieva E.V. *Nominatsiine pole u konteksti khudozhnoho prostoru opovidan B. Hrinchenka. Vostochnoukraynskyi lnhvystycheskyi sbornyk* [Nomination field in the context of the artistic space of B. Hrinchenko's stories. East Ukrainian linguistic collection] Donetsk: Donechchyna, 2000. Vyp. 6. S. 157–164 [in Ukrainian].
3. Vinogradov V.V. (1959) *O yazyke hudozhestvennoy literatury* [About the language of fiction]. Moskva: Goslitizdat. 655 s. [in Russian].
4. Vitkovskiy E. (1975) *Primechaniya. Poeziya angliyskogo romantizma XIX veka* [Comments. Poetry of English Romanticism of 19th Century]. Moskva: Hudozhestvennaya literatura. S. 599–656 [in Russian].
5. Grigoryev V.P. (1976) *Onomastika Velimira Hlebnikova: Individualnaya onomasticheskaya norma. Onomastika i norma* [Velimir Khlebnikov's onomastics: Individual onomastic norm. Onomastics and norm.]. Moskva: Nauka. S. 181–200 [in Russian].
6. Demurova N. (1973) *Komentariy. Selections from Byron* [Comment. Selections from Byron]. Moscow: Progress Publishers. P. 449–526 [in Russian, in English].
7. Zubova L.V. (1989) *Poeziya Mariny Tsvetaevoy: Lingvisticheskiy aspekt* [Poetry of Marina Tsvetaeva: Linguistic Aspect]. Leningrad: Izd-vo LGU. 263 s. [in Russian].
8. Kalinkin V.M. (1999) *Poyetika onima* [Poetics of onym]. Donetsk: Yugo-Vostok. 408 s. [in Russian].
9. Kalinkin V.M. (2002) *Taynyi smysl ikh tsarstvennykh imen. Vostochnoukraynskiy lingvisticheskiy sbornik* [The secret meaning of their royal names. East Ukrainian linguistic collection]. Doneck: Donechchina. Vip. 8. S. 3–19 [in Russian].
10. Karpenko O.Yu. (1998) *Prahmatychna spriamovanist vlasnykh nazv u khudozhnomu teksti. Metodychni vkazivky do spetskursu* [Pragmatic orientation of proper names in the literary text. Methodical instructions for the special course]. Odesa. 24 s. [in Ukrainian].
11. Karpenko O.Yu. (2000) *Pro literaturnu onomastyku ta yii funktsionalne navantazhennia. Zapysky z onomastyky* [On literary onomastics and its functional load. Notes on onomastics.]. Odesa: Astroprynt. Vyp. № 4. S. 68–74 [in Ukrainian].
12. Karpenko Yu.A. (1981) *Nazvaniya zvezdnogo neba* [Names of the starry sky]. Moskva: Nauka. 184 s. [in Russian].
13. Karpenko Yu. O. (1992) *Tipologiya poetichnoi onimii: M. Bazhan, B. Pasternak, P. Tichina. Shliakhy posylennya efektyvnosti praktychnoho kursu ukrainskoi movy ta vykhovannya chytatskoi maysternosti* [Typology of Poetic Onimia: M. Bazhan, B. Pasternak, P. Tychina. Ways of Enhancing the Effectiveness of the Practical Course of the Ukrainian Language and Educating Reading Skills]. Odesa. S. 19 [in Ukrainian].
14. Karpenko Yu. O. (1993) *Pytannia typolohii literaturnoi onomastyky. Problemy kontrastivnoi lingvistyky* [Questions of typology of literary onomastics. Problems of contrastive linguistics]. S. 102–103 [in Ukrainian].
15. Karpenko Yu.O., Melnyk M.R. (2004) *Literaturna onomastyka Liny Kostenko. Monohrafiia* [Literary onomastics of Lina Kostenko: Monograph]. Odesa: Astroprynt. 206 s. [in Ukrainian].
16. Klymyshyn I.A. (2005) *Zoriane nebo Ukrainy* [The Starry Sky of Ukraine]. Ivano-Frankivsk. 87 s. [in Ukrainian].
17. Kovalevska T. Yu. (1994) *Stylistychnyi potentsial kosmichnykh nazv v ukrainskii poezii XIX–XX stolit* [Stylistic potential of cosmic names in the Ukrainian poetry of the 19th–20th centuries]. Dnipropetrovsk. 19 s. [in Ukrainian].
18. *Mifologicheskii slovar: Kn. dlia uchitelia. 4-e izd., ispr. i pererab.* [Mythological dictionary: Book for the teacher. 4th ed., corrected and reworked]. Moskva: Prosveshhenie, 1985. 176 s. [in Russian].
19. *Mify narodov mira. Encyklopediya: v 2-h t.* [Myths of the peoples of the world. Encyclopedia: in 2 v.] Moskva: NI „Bolshaya Rossiyskaya encyklopediya”, 1998. T. 1. 672 s. [in Russian].
20. Nemirovskaya T.V. (1988) *Nekotorye problemy literaturnoy onomastiki. Aktualnye voprosy russkoy onomastiki* [Some problems of literary onomastics. Topical issues of Russian onomastics]. Kiev: UMK VO. S. 112–122 [in Russian].
21. Revzina O.G. (1991) *Sobstvennyye imena v poeticheskom idiolekte M. Cvetaevoy. Poetika i stilistika: 1988–1990* [Proper names in the poetic idiolect of M. Tsvetaeva. Poetics and stylistics: 1988–1990]. Moskva: Nauka. S. 172–192 [in Russian].
22. Spivak S.M. (2004) *Koreliatsiya mizh funktsiyamy vlasnykh nazv u virshovanomu teksti ta stratehiyamy yoho kompozytsii. Literaturoznavchi studii: Zbirnyk naukovykh prats* [Correlation between the functions of proper names in a poetic text and the strategies of its composition. Literary Studies: Collection of Scientific Papers]. Kyiv: Vydavnychiy Dim Dmytra Buraho. Vyp. 7. S. 275–279 [in Ukrainian].
23. *Usi zarubizhni pysmennyky* (2006). [All foreign writers] Kharkiv: TORSINH PLIU S. 384 s. [in Ukrainian].

24. Fonyakova O.I. (1990) *Imia sobstvennoe v hudozhestvennom tekste* [Proper name in the literary text]. Leningrad. 104 s. [in Russian].
25. Byron G.G. (1973) *Selections from Byron*. Moscow: Progress Publishers. 526 p. [in English].
26. Byron G.G. (2004) *The Poems*. Moscow: Raduga Publishers Moscow. 768 p. [in English].
27. Keats J. (2004) *Selected Poems*. London: Collector's Poetry Library [in English].

COSMONYMS AS AN INTEGRAL STYLISTIC COMPONENT OF CREATING A POETIC-METAPHORICAL CHRONOTOPE IN A LITERARY TEXT

Abstract. Cosmonyms (proper names within outer space) occupy an important place among the semiotic-valuable categories of the author's ontology, productively participate in the formation of the artistic picture of the world in a literary work. The scientists Yu.O. Karpenko, O.Yu. Karpenko, L.F. Fomina, T.Yu. Kovalevska, V.M. Kalinkin, M.R. Melnyk, O.D. Polyanichko proved the figurativeness of cosmonyms is undoubtedly an indispensable background for creating the appropriate mood in the literary text. In all cases when stars or other names of cosmic objects are mentioned in landscapes, characters' reflections or in author's digressions, they are perceived as an integral component of the state of the lyrical hero or the artist himself, and also create a special poetic-metaphorical chronotope in the work. The purpose of the article is to analyze the cosmopoetonymic content of lyrical works of prominent romantic poets of English literature G.G. Byron and John Keats, to identify and trace the features of cosmic names as an integral stylistic component of creating a poetic-metaphorical chronotope in a literary text. As a rule, cosmic names in a literary text serve primarily as a means of localizing the action, being an important component of chronotopic means, and also contain a huge rich figurative and stylistic potential to romanticize, expressively color the literary text, thereby subtly working for artistic unity and the corresponding content of a given poetonymosphere of the work. Thus, the analysis shows that cosmonyms perform text-forming and expressive-aesthetic functions, acquire poetic-lyrical symbolic connotation of their stylistic usage. Poetic onomastics is an inexhaustible source of powerful verbal and figurative means of poetic creativity, where cosmopoetonyms are transformed from means of expression into means of representation that build a unique landscape-philosophical, romantic, elevated-lyrical meaning of poetry. Created by G.G. Byron and John Keats, symbolic speech with the help of cosmopoetonymic nominations in the context of their poetic-romantic works is unique, first of all, due to the colorful flickering of metaphorical meanings of cosmonyms which create a bright figurative context and the corresponding local-temporal unity of the considered poetic works.

Keywords: cosmonym, chronotope, onymic space, symbolic function, poetic context.

© Шотова-Ніколенко Г., 2021 р.

Ганна Шотова-Ніколенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Одеського державного екологічного університету, Одеса, Україна; shotova.anna@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0277-6008>

Anna Shotova-Nikolenko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Odesa State Environmental University, Odesa, Ukraine; shotova.anna@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0277-6008>

ЕКОЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАН СУЧАСНОГО ФІРМОНІМІКОНУ м. СКОЛЕ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.161.2'373

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).515–520

Юрса Л. Еколінгвістичний стан сучасного фірмонімікону м.Сколе; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню еколінгвістичного аспекту українського фірмонімікону міста Сколе на сучасному етапі становлення та розвитку. Визначено проблемні зони українського ономастикону посттоталітарної доби, які стали наслідком глобалізаційних процесів, екстра- та інтралінгвальних передумов, а також відхиленням та недотриманням норм чинного «Українського правопису».

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що важливим елементом дослідження мови в цілому є вивчення його еколінгвістичного аспекту. Адже естетика та культура слова – важливий елемент у формуванні історичної спадщини народу, демонстрація його уподобань, культури та пріоритетів розвитку.

Мета нашого дослідження полягає у вивченні еколінгвістичних особливостей онімного простору на прикладі міста Сколе, зокрема фірмонімікону сучасної доби.

Основними завданнями нашої статті є простежити тенденції розвитку українського фірмонімікону посттоталітарної доби.

У процесі аналізу онімної лексики ми дійшли висновку, що сучасний стан фірмонімікону міста Сколе формується під впливом національних особливостей мешканців, їхніх традицій, а також демонструє культурницькі вподобання народу.

Проаналізовано фірмоніми міста Сколе, які формуються та функціонують на сучасному етапі розвитку суспільства. Зазначимо, що спостерігається тенденція до порушення чинних правописних норм. Зокрема, значний відсоток фірмонімів формується на базі неадаптованої до українськомовного середовища лексики. Інша група порушень спостерігається у застосуванні латини, або ж поєднання латини з кирилицею.

Український ономастичний простір посттоталітарної доби є одним із головних аспектів функціонування мови, без якого вона не може існувати.

Необхідно вкрай уважно ставитись до процесу утворення нових назв чи їхнього запозичення з інших мов. Адже це формує мовний світогляд суспільства, а також демонструє його культуру, рівень освіченості. Процес становлення, розвиток та функціонування власних назв має врегулюватися як на мовному, так і на законодавчому рівні. Дієва мовна політика повинна забезпечувати та регулювати розбіжності у процесі становлення мовних одиниць.

Ключові слова: еколінгвістика, фірмонім, фірмонімікон, онімна лексика, ономастика.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення українського ономастикону відбуваються важливі соціально-культурні події, спричинені змінами ідеологічних пріоритетів сучасних українців.

У багатьох дослідників викликають велике зацікавлення ті видозміни, які відбуваються у сфері українського ономастикону на сучасному етапі становлення, розвитку та функціонування.

Важливими також є процеси державотворення, які беруть початок від 24 серпня 1991 року, і які знайшли своє відображення у сфері не тільки у розвитку української мовознавчої науки в цілому, але й її онімного складу, зокрема й фірмонімікону. Також можна простежити динаміку в урбанонімах, які відображають формування та розвиток національного світогляду українців, що зазнає змін під впливом глобалізації.

Проблема вивчення власних назв існує вже давно і нині багато лінгвістів приділяють цьому лексичному пласту особливу увагу, оскільки він у більшості аспектів зазнає значних видозмін у порівнянні із іншими онімними класами.

У XIX ст. з ім'ям австрійського мовознавця Ф. Міклошича були пов'язані перші слов'янські ономастичні студії, які вивчались паралельно з історією розвитку слов'янських мов.

Сучасний стан українського ономастикону характеризується докорінними змінами, які зумовлені трансформацією суспільної свідомості мовців, інтра- та екстралінгвальними причинами, які стали передумовою формування нових онімних одиниць. Усебічний та системний характер змін суспільної свідомості українців безпосередньо позначається на темпах та масштабах видозмін українського ономастичного простору посттоталітарної доби. Важливе значення для вивчення розвитку ономастичної науки на сучасному етапі становлення та розвитку має еколінгвістичний аспект дослідження системи власних найменувань. Адже саме він допоможе описати та оцінити специфіку пропріальної лексики української мови пострадянського періоду.

Соціально-культурне середовище пострадянської України творять явища, різноманітні за своєю природою: ідеологічні, демографічні, національні, світоглядні, релігійні, економічні, психологічні тощо. Вплив таких екстралінгвальних чинників, як лібералізація суспільно-політичного життя, деідеологізація культурної сфери, надання широкої культурної автономії національним меншинам України, офіційна легалізація приватної власності та законодавче визнання багатокладності української економіки, потребує детального розгляду лінгвістів крізь призму еколінгвістики. Еколінгвістичний аналіз

української пропріальної лексики виявив тенденцію до зниження вагомості впливу діалектної диференціації перед соціальною диференціацією та глобалізаційними впливами. Проте необхідно зважати на той факт, що еколінгвістична оцінка онімних варіантів, у структурі яких наявні риси народнорозмовної мови, є досить складною. Адже вона повинна враховувати не лише особливості живомовної (діалектної) стихії, в якій з'явився та функціонує конкретний варіант власної назви, а й специфічну природу онімної лексики, що передбачає широту її джерельної бази [Нуждак 2014, с. 206].

У процесі розвитку мовознавчої науки дослідники виокремили два підходи у вивченні онімів. Перший об'єднував учених, які використовували оніми як історичне джерело. Другий – учених-філологів, котрі використовували оніми в дослідженнях з історії мови. Якщо розглядати це питання з точки зору історичної науки, то ономастика вважається спеціальною історичною дисципліною, яка вивчає оніми як історичне джерело. У той час як ономастика в філології – частина лінгвістики, дослідницький об'єкт істориків мови. Отож, в онімних одиницях розділяються форма власної назви та її конкретний зміст.

Сучасні українські науковці виявляють велике зацікавлення українською ономастикою, фірмонімами зокрема. Український фірмонімікон пострадянської доби демонструє зміни, які відображають формування та розвиток національної свідомості українців і спричинені глобалізаційними впливами.

Дослідженню української фірмонімічної лексики пострадянської доби присвячено чимало ономастичних праць українських лінгвістів.

Наше дослідження зумовлене потребою поглибленого вивчення українського ономастикону, зокрема ергонімікону на сучасному етапі становлення та розвитку.

Вплив глобалізації на український ономастикон став помітним лише в посттоталітарний період його розвитку. Глобалізація українського ономастикону найдужче позначилася на таких підсистемах українського ономастикону, як ергонімія, антропонімія, віртуальна онімія та зоонімія. Українська посттоталітарна топонімія та урбонімія залишаються поза межами впливу глобалізації. Незважаючи на об'єктивний характер своєї природи, глобалізація негативно позначається на еколінгвальному стані українського ономастикону посттоталітарної доби, оскільки вона породжує проблемні зони щодо дотримання чинного національного законодавства у сфері мовного будівництва, а також спонукає до ігнорування норм «Українського правопису» [Нуждак, 2010, с. 112].

Для розвитку лінгвістичної науки важливе значення має теоретичне та прикладне вивчення еколінгвістичного аспекту дослідження українського ономастикону посттоталітарної доби. Саме еколінгвістичне вивчення онімної підсистеми української мови кінця ХХ – поч. ХХІ ст. допоможе детально описати особливості взаємозв'язку трансформаційних процесів у пропріальній системі української

мови, а також виявить зміни в соціальному середовищі, а також, що дуже важливо, дасть можливість зробити оцінку українського ономастичного простору, який функціонує та розвивається на сучасному етапі формування, взаємодії та розвитку.

На сучасному етапі становлення української ономастичної науки відомі лише принагідні праці вітчизняних мовознавців, які розкривають зміст понять у сфері еколінгвістичних аспектів взаємодії мови та мовців.

У європейському мовознавстві вивчення проблем еколінгвістичних аспектів взаємодії мови та мовців розпочалися з кін. 80-х років ХХ ст. Ці роботи пов'язані з іменами шведських, німецьких, чеських та польських учених, зокрема Е. Гаугена, І. Огнгайзера, П. Зіми, В. Любаса та ін.

В українському мовознавстві еколінгвістичні праці присвячені переважно дослідженню культури української мови.

Аналіз досліджень. У статті ми намагалися продовжити еколінгвістичні студії відомих українських мовознавців, зокрема О. Сербенської, Б. Ажнюка, О. Бондаря, Л. Белея, О. Белея.

Увагу до проблем природи, систематизації та класифікації власних назв приділяли такі вчені, як Д. Бучко, В. Горбаневський, В. Горпинич, Ю. Карпенко, В. Німчук, Н. Подольська, М. Торчинський, О. Суперанська, В. Шульгач, Л. Белей та багато інших. Зокрема, фірмонімічну лексику, особливості структури фірмонімів, їх семантику, мотивацію, походження вивчали такі ономасти, як Л. Кирилюк, С. Ковтюх, Р. Коутс, Н. Рядченко, М. Сюсько, Я. Шебештян, П. Чучка, О. Белей та інші.

У своєму дослідженні ми зробили спробу поновому оцінити взаємодію літературного стандарту української мови, а також способів вираження соціальних особливостей пропріальних одиниць української мови; також ми намагалися простежити способи, які представляють іншомовні запозичення в лексичному складі української мови, використання яких значно зросло за часів здобуття Україною незалежності. Проведене дослідження дозволить краще зрозуміти структуру сучасного фірмонімікону міста Сколе, а також окреслити причини, які сприяють його структурній видозміні. Першим в українському мовознавстві пострадянської доби, хто звернув увагу на дотримання норм української літературної мови, зокрема чинного українського правопису (на прикладі українській ергонімії лексики посттоталітарного періоду), був О. Белей. Зокрема цьому питанню вчений присвятив монографію «Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття». За словами О. Белея, українська ергонімія сучасного періоду становлення та розвитку «практично ніким як слід ще не збиралася і не досліджувалася, панує правописний хаос. Правописна нормалізація та підвищення культури української фірмонімії ускладнюється і через об'єктивні фактори: упродовж останнього десятиліття відбулося раптове, стихійне «новотворення» українського фірмонімікону. Тому фірмоніми масово творяться з частими порушеннями норм

«Українського правопису» [Белей 1999].

На думку О. Белей, еколінгвістика представляє сучасні світоглядні позиції, на базі яких реалізується сучасна європейська демократична мовна політика, зокрема в умовах посттоталітарних слов'янських країн, в т. ч. й України. Основним знаряддям ефективною мовної політики в умовах демократичного громадянського суспільства можуть і повинні стати законодавчі акти, ухвалені національним парламентом, та нормативні документи, підготовлені урядом та відповідними державними установами й інституціями. Ефективна мовна політика у галузі пропріальної лексики має ґрунтуватися на удосконаленні засад і методів її кодифікації, які також допомагає сформулювати сучасна еколінгвістика [Белей 1999].

Після того, як світ побачила монографія О. Белей, дослідження українського ономастикону крізь призму еколінгвістики значно поживались. Так, зокрема з'явилися монографії С.О. Шестакової, Н.В. Кутузи, М.М. Цілиної, Н.М. Лесовець.

За словами Н.М. Лесовець, актуальним на сьогодні залишається питання мовного врегулювання найменувань міських ергооб'єктів, дотримання орфографічних та лексичних норм у процесі назвотворення [Лесовець 2007].

Мета статті полягає у вивченні специфіки взаємодії українського фірмонімікону міста Сколе та середовища, яке його формує, а також передбачає реалізацію таких **завдань**: виявити і покласифікувати онімні одиниці, зокрема фірмоніми міста Сколе; оцінити вплив глобалізаційних процесів на становлення та розвиток українського ономастикону пострадянського періоду; показати особливості функціонування фірмонімів на сучасному етапі.

Методика та методи дослідження. У нашій роботі ми використовували описовий метод.

Виклад основного матеріалу. У своєму дослідженні ми здійснили аналіз фірмонімікону міста Сколе сучасної доби.

Онімний простір українців формувався протягом тривалого часу і сьогодні можна вважати, що ономастика займає особливе місце серед усіх галузей мовознавства. Ономастика – це наука про власні назви.

У кожній мові чітко протиставлено дві групи лексики — апелятивну (загальні назви) й онімну (власні назви).

Сучасний стан української онімної лексики характеризується своїми глибинними та системними змінами. Характер цих змін суспільної свідомості безпосередньо позначається на темпах та масштабах трансформаційних змін в українському ономастиконі, а також культурі та пріоритетів на роду в цілому.

Важливе значення має еколінгвістичний аспект дослідження системи власних найменувань. Адже саме він допоміг нам описати та оцінити специфіку пропріальної лексики української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст. Еколінгвістика – це міждисциплінарна галузь науки, яка розвивається на перетині соціолінгвістики, лінгвістичної філософії та пси-

хололінгвістики. Предметом її досліджень є мова у складі системи «людина – природа – суспільство».

Еколінгвістика – наука, яка інтенсивно розвивається. Вона всебічно та широко охоплює всі розділи та галузі мовознавства.

При аналізі наукової літератури ми виявили, що дослідники трактують поняття «еколінгвістика» як у вузькому так і в широкому значенні. А під впливом ідей еколінгвістики розширює свою проблематику і теорія культури назвотворення. Водночас ми дослідили, що перші спроби пояснити українську пропріальну лексику були зроблені ще в давньоруських літописах.

У цілому ономастика як галузь мовознавства виникла внаслідок широкого розмаїття власних назв у житті людини.

Система онімів не є однорідною за своєю природою, тому вчені підрозділяють її на певні частини, однією з яких є ергонімія.

Кожен онім – власна назва містить інформацію про особливості іменованого об'єкта, історичну епоху, в якій виникла назва, етнос, котрий створив назву, мову, якою створена назва і багато іншого.

Не можемо не згадати про такий важливий чинник розвитку українського ономастикону як глобалізація. Процес глобалізації нині обговорюється в усіх галузях сучасної науки: соціології, культурології, політології, інформатиці і, безумовно, у лінгвістиці.

Виникнення еколінгвістики зумовлене необхідністю вирішення проблем взаємодії між мовою, людиною та природою. Вона охоплює надзвичайно різно-спрямовані дослідження, які відображають важливість екологічної проблематики в суспільстві.

Процес глобалізації обговорюється в усіх галузях сучасної науки: соціології, культурології, політології, інформатиці і, безумовно, у лінгвістиці. Як науковий термін глобалізація використовується передусім, у дослідженнях пов'язаних із вивченням динаміки розвитку реального світу.

Глобалізація, на думку Б. Ажнюка, – це, «насамперед, інформаційна відкритість, а отже, й інформаційна присутність чужоземних учасників комунікативного процесу. За своєю природою вона наднаціональна, навіть космополітична» [Ажнюк 2001, с. 48]. Учений вважає, що складно однозначно оцінювати результати впливу глобалізації на українську мову, оскільки вони є як позитивні, так і негативні.

Сама природа глобалізації має загальновізантану інформаційну, комунікативну складову, яка не існує поза мовним середовищем і мовними засобами. Дослідники вказують на ускладнення ідентифікаційних процесів в умовах глобалізації. З одного боку, формується щось на зразок глобальної ментальності, поширюються схожий спосіб життя, стандарт поведінки, ціннісні та мовні уподобання. З іншого боку, інтенсифікується процес утвердження народами групової, територіальної, етнічної ідентичності. одні вчені вбачають у глобалізації обнадійливі перспективи, що відкривають інтелектуальні й освітні горизонти, пов'язані з поширен-

ням спільної для всіх мови – засобу міжнародного спілкування і співробітництва. Інші вважають, що глобалізація становить загрозу багатомовності, культурній та етномовній багатоманітності світу.

Процеси, що відбуваються в умовах глобалізації, потребують розроблення нового погляду на роль мови і культури в житті суспільства. На наш погляд, існує багато питань, пов'язаних із темою «мова й глобалізація», які потребують свого подальшого дослідження з метою постійного контролю за мовною ситуацією, виявлення можливих негативних тенденцій та прогнозування наслідків впливу глобалізації на розвиток української мови.

Глобалізація як вагомий чинник впливу на еколінгвальний баланс українського ономастикону стала помітною лише в посттоталітарний період його розвитку. Глобалізація українського ономастикону найдужче позначилася на таких субсистемах українського ономастикону, як ергонімія, антропонімія, віртуальна онімія та зоонімія. Українська пострадянська топонімія та урбанімія практично залишаються поза межами впливу глобалізації. Незважаючи на об'єктивний характер своєї природи, глобалізація негативно позначається на еколінгвальному стані українського ономастикону посттоталітарної доби, оскільки вона породжує проблемні зони щодо дотримання чинного національного законодавства у сфері мовного будівництва, а також спонукає до ігнорування усталених національних традицій українського назовництва та норм «Українського правопису» [Нуждак 2014, с. 206].

У сфері сучасної української ергонімії глобалізаційні впливи позначаються не лише на лексичному рівні онімів, а й поширюються на процес їхнього словотворення. Так, зокрема, все частіше як в офіційно-діловому, так і публіцистичному стилях української літературної мови українська фірмонімна лексика без огляду на її морфологічну специфіку, переводиться у розряд невідмінюваних. Адже в англійській мові онімна лексика, зокрема ергоніми, прізвища, в т.ч. прізвища-прикметники, як і решта іменників, не відмінюються. Поширення глобалізаційних впливів і на словозміну українських онімів є вагомим свідченням глибини їх глибинності [Юрса 2020, с. 170–171].

У мовній практиці сучасного періоду помітним явищем стали різноманітні відхилення від настанов нормативних словників, граматик і правопису, які поширюються на всі рівні мовної структури, охоплюючи й систему лексики української мови. Очевидно, що це торкається й ономастикону, зокрема ергонімії одиниць.

Найвищий відсоток помилкових орфограм сучасних онімних одиниць міста Сколе, зокрема фірмонімів, зумовлений процесами ігнорування правил передачі чужомовних назв засобами української як апелятивних, так і онімних лексем, які стали основною джерельною базою під час творення власних назв об'єднань людей.

На сучасному етапі становлення та розвитку українського фірмонімікону міста Сколе високою є

питома вага ненормативних варіантів українських ергонімів, які зумовлені ігноруваннями дотримання одного із головних принципів українського правопису, зокрема відбувається застосування поєднань української абетки, яка сформована на основі кириличного письма із латиникою.

Дуже часто при передаванні на письмі сучасних українських ергонімів міста Сколе одночасно використовуються засоби кириличного та латинського алфавітів, наприклад: «*Твій Burger*» (бургер-кафе); «*J.zone, wille Італія-Джинс-Груп*» (магазин одягу); «*Фед&КО*» (приватна клініка родини Феденків) тощо.

Н.М. Лесовець вказує на помилки у вживанні великої літери при передачі на письмі сучасних українських ергонімів, зокрема на думку мовознавиці: «Так, згідно з правилами орфографії, усередині складного за будовою слова не вживається велика літера. Однак у практиці сучасного творення ергонімів зафіксовано: ЛФ КБ «*ПриватБанк*», ЛФ КБ «*БрокбізнесБанк*», ВАТ «*ЦентроКуз*» та ін. [Лесовець 2007, с. 11].

У фірмоніміконі міста Сколе ми теж простежили динаміку до творення онімних лексем із порушеннями чинного правопису, які стосуються використання великої літери. До прикладу: «*Райффайзен Банк Аваль*» (банк); «*Магазин Джинсів*» (магазин одягу); «*Автосервіс Авто-Дубина*» (авто майстерня) та інші.

Помилкове написання через дефіс є причиною появи ненормативних варіантів українських ергонімів міста Сколе сучасної доби. Найчастіше усупереч правилам українського правопису через дефіс записують ергоніми-композити, першим компонентом яких виступають частини *агро-, авто-, евро-, інтер-, спец-* тощо. Наприклад: «*Авто-Дубина*» – (авто майстерня); «*Котедж-шале Тіара*» (котедж); «*Концерт-Електрон*» (підприємство); «*Енергоресурс-інвест*» (підприємство); «*Мобі-люкс*» (магазин).

На думку Н.М. Лесовець, у деяких випадках причиною помилкових написань українських ергонімів через дефіс може бути прагнення власників підприємств за допомогою ігнорування правописних норм віддиференціювати новостворене підприємство «*Інтер-пласт*» від існуючого «*Інтерпласт*» [Лесовець 2007, с. 12]. Зрозуміло, що нехтування нормами правопису не може бути диференційною ознакою в сучасній українській ергонімії.

Ще одним грубим порушенням лексичних норм української мови можна розглядати численні випадки утворення сучасних українських ергонімів на базі чужомовної, неадаптованої лексики. Наприклад: «*Богема*» (квітковий магазин), «*Оазис*» (квітковий магазин), «*Анді*» (магазин одягу), «*Сандаліно*» (магазин взуття), «*Дольче Віта*» (садиба), «*Версаль*» (магазин одягу), «*Оріяна*» (котедж), «*Еліт*» (садиба), «*Славира*» (сільська садиба), «*Бюргер Тростян*» (готель) тощо.

Під час творення таких ненормативних онімних одиниць часто їхній процес формування зводиться до транслітерації чужомовних лексем і найгірше у цьому випадку, що не враховується ні

фонетична, ні морфологічна, ні лексична специфіка української літературної мови.

Некваліфіковані спроби залучити до джерельної бази онімної підсистеми української літературної мови неадаптовану чужомовну лексику породжують появу цілих варіантних рядів ненормативних ергонімів. Грубим порушенням норм української літературної мови є також використання латинської графіки, наприклад: «*Zarinok*» (садиба), «*Cottedge Smerokovui*» (котедж), «*Mansarda Guest House*» (хостел), «*Art d'ECO*» (хостел), «*AMIK Energy*» (АЗС), «*OKKO*» (АЗС), «*OLLIO PIZZA*» (піцерія), «*SAMISVOI*» (садиба), «*Guest House Pid Dubom*» (котедж), «*WOG*» (АЗС), «*Dream Forest*» (готель), «*Krokus-Luxe*» (готель), «*ANP*» (АЗС), «*Blizzard*» (готель), «*Perfect*» (перукарня), «*VIKSO*» (ресторан).

Як бачимо, глибинні трансформаційні процеси, що відбуваються в субсистемі української фірмонімії посттоталітарного періоду становлення та розвитку, стали причиною появи численних ненормативних варіантів власних назв об'єднань людей. Найпоширенішими порушеннями норм української літературної мови є хибна адаптація чужомовних лексем, використання латинської графіки, помилкове вживання великої літери, поєднання кирилиці та латини тощо.

Висновки. Традиційно недостатній підхід щодо вивчення української онімійної лексики крізь призму еколінгвістики з боку мовознавців сприяв поширенню помилкової думки щодо особливого статусу пропріальної лексики. Серед значної частини носіїв мови утвердилося неправомірне переконання, що норми української літературної мови не поширюються на онімійний клас лінгвістики, або ж їх номінація не є такою однозначною. Результатом таких припущень стала наявність значного відсотка онімійних одиниць, який порушує норми чинного

українського правопису. Порушення норм української літературної мови в сучасному ономастиконі, зокрема фірмоніміконі міста Сколе, наявні на всіх рівнях української мови – фонологічному, морфологічному, словотвірному, лексичному, а також при писемному їх відтворенні.

Цілісний підхід до вивчення еколінгвістичного аспекту взаємодії мови та мовців в сучасному суспільстві у порівнянні з подібними зарубіжними дослідженнями забезпечить глибше розуміння особливостей трансформаційних змін, які відбуваються у сфері української пропріальної лексики посттоталітарної доби.

Результати наших досліджень можуть стати перспективою для соціо-, психо- та еколінгвістичних досліджень, адже демонструють уподобання українців крізь призму історичних подій та змін.

Аналізуючи ергонімійну лексику міста Сколе пострадянської доби можемо стверджувати, що ній відбулись значні зміни, які стали наслідком глобалізаційних процесів.

У процесі дослідження з'ясувалося, що часто трапляються помилки в офіційних назвах, які суперечать нормам сучасного «Українського правопису».

Також ми зафіксували такі порушення, як:

- неправомірне використання латини замість кирилиці;
- поєднання кирилиці та латини;
- неадаптовані назви;
- назви, які містять орфографічні помилки.

У формуванні сучасного фірмонімікону необхідно дотримуватися правил чинного «Українського правопису», традицій та колориту українців. Дієва мовна політика повинна сприяти нормативному функціонуванню власних назв, які б підсилювали національний колорит українського народу, а також естетику творення та вживання онімійної лексики.

Література

1. Ажнюк Б. Мовні зміни на тлі деколонізації і глобалізації. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 48–54.
2. Белей О. Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття. Ужгород, 1999. 111 с.
3. Лесовець Н.М. Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Луганськ, 2007. 18 с.
4. Нуждак Л.В. Вплив глобалізації на еколінгвальний стан українського ономастикону посттоталітарної доби. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. 2010. Вип. 22. С. 108–110.
5. Нуждак Л.В. Еколінгвістичні особливості сучасної української пропріальної лексики. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 43. С. 206–208.
6. Юрса Л.В. Вплив глобалізації на еколінгвальний стан онімної лексики Львова посттоталітарної доби. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2020. Вип. 9(77). С. 169–171.

References

1. Azhniuk B. (2001) Movni zminy na tli dekolonizatsii i hlobalizatsii [Linguistic changes against the background of decolonization and globalization]. *Movoznavstvo*. № 3. S. 48–54 [in Ukrainian].
2. Belei O. (1999) Suchasna ukrainska erhonomiia: vlasni nazvy pidpriemstv Zakarpattia [Modern Ukrainian ergonomics: proper names of enterprises Transcarpathia]. Uzhhorod. 111 s. [in Ukrainian].
3. Liesovets N.M. (2007) Erhonomiia m. Luhanska: strukturno-semantychnyi i sotsialno-funktsionalnyi aspekty [Luhansk: structural-semantic and socio-functional aspects]. PhD the author's abstract: 10.02.01. Luhansk. 18 s. [in Ukrainian].

4. Nuzhdak L.V. (2010) Vplyv hlobalizatsii na ekolinhvalnyi stan ukrainskoho onomastykonu posttotalitarnoi doby [The impact of globalization on the ecolingual state of Ukrainian onomasticon of the post-totalitarian era]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia Filolohiia*. Vyp. 22. S. 108–110 [in Ukrainian].
5. Nuzhdak L.V. (2014) Ekolinhvistychni osoblyvosti suchasnoi ukrainskoi proprialnoi leksyky [Ecolinguistic features of modern Ukrainian proprial vocabulary]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Filolohichna»*. Vyp. 43. S. 206–208 [in Ukrainian].
6. Yursa L.V. (2020) Vplyv hlobalizatsii na ekolinhvalnyi stan onimnoi leksyky Lvova posttotalitarnoi doby [The impact of globalization on the ecolingual state of anonymous vocabulary Lviv of the post-totalitarian era]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Filolohichna»*. Vyp. 9(77). S. 169–171 [in Ukrainian].

ECOLINGUISTIC STATE OF THE MODERN FIRM NAME OF SKOLE

Abstract. The article is devoted to the study of the ecolinguistic aspect of the Ukrainian firm name of the city of Skole at the present stage of formation and development. The problem areas of the Ukrainian onomasticon of the post-totalitarian era, which were the result of globalization processes, extra-and intralingual prefaces, as well as the deviation and non-compliance with the norms of the current “Ukrainian spelling” were identified.

The relevance of our study is that an important element of the study of language in general includes the study of its ecolinguistic aspect. After all, aesthetics and culture of the word are an important element in shaping the historical heritage of the people, demonstrating their preferences, culture and development priorities.

The purpose of our study is to study the ecolinguistic features of the anonymous space of the city of Skole, in particular the firm icon of the modern era.

The main objectives of our article are to trace the development trends of the Ukrainian firm name icon of the post-totalitarian era.

In the process of analyzing the onymic vocabulary, we came to the conclusion that the current state of the company name of Skole is formed under the influence of national characteristics of the inhabitants, their traditions, as well as demonstrates the cultural preferences of the people.

We analyzed the companies of the city of Skole, which are formed and function at the present stage of development of society. It should be noted that there is a tendency to violate the spelling that is valid today. In particular, a significant percentage of company names are formed on the basis of vocabulary not adapted to the Ukrainian-speaking environment. Another group of violations is observed in the use of Latin, or a combination of Latin and Cyrillic. The Ukrainian onomastic space of the post-totalitarian era is one of the main aspects of the functioning of language, without which it cannot exist.

It is necessary to pay special attention to the process of forming new names or borrowing them from other languages. After all, it forms the linguistic worldview of society, as well as demonstrates its culture, the level of enlightenment. The process of formation, development and functioning of proper names should be regulated both at the linguistic and legislative level. An effective language policy must ensure and resolve all differences in the process of formation of language units.

Keywords: ecolinguistics, firmonym, onymic vocabulary, onomastics.

© Юрса Л., 2021 р.

Людмила Юрса – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; Lnuzhdak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3944-375X>

Liudmyla Yursa – Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Applied Linguistics of Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine; Lnuzhdak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3944-375X>

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ТОВАРОНІМІЇ (на матеріалі власних назв промислових товарів)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811'161'2: 81'44

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).521–526

Янчишин А. Історія розвитку української товаронімії (на матеріалі власних назв промислових товарів); кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Власні назви промислових товарів у назвотворчому процесі займають особливе місце, оскільки вони найбільш динамічно розвиваються з-поміж інших ономастичних класів. Історія вивчення товаронімів пов'язана із працями значної кількості досліджень як вітчизняних, так і закордонних науковців. Проте спеціальних ґрунтовних робіт із проблем товаронімії немає, що і зумовлює актуальність обраної теми. Нині в цій галузі відзначаємо певні проблемні питання, що стосуються фіксації, термінопозначення, окреслення меж, розробки класифікації та студіювання певних закономірностей назвотворчого процесу власних назв промислових товарів.

Товаронім – штучний онім, пов'язаний із матеріальною сферою людського життя, що описує власну назву окремого товару, тобто об'єкта, призначеного для продажу чи обміну. Власне до машинонімів зараховуємо: аудіовідеоніми, комп'ютероніми, сервісмашиноніми, транспортоніми. Нами було зафіксовано 22 064 оніми, що належать до ангастро-німів, і які активно функціонують на території України з кін. ХІХ–ХХІ ст.

Під час дослідження власних назв промислових товарів відзначаються різноманітні історичні, економічні, політичні та лінгвістичні впливи з певною періодичністю, що вказують на темпоральну градацію товаронімікону. Нами було виділено 4 періоди розвитку машинонімів, які характеризуються своїми особливостями та відносними межами. Зазначимо, що досить виразною ознакою системи власних назв машин і апаратів є встановлення співвідношення між найменуваннями товарів вітчизняного та іноземного виробництва, яке істотно відрізняється. Із-поміж товаронімів виокремлено 8 603 (38,99 %) та 13 461 (61,01%) номінацій українсько- та іншомовного походження. Саме такі показники пов'язані з тим, що товари можуть бути вироблені всередині держави чи імпортовані з інших країн.

Сучасні умови, пов'язані з поширенням COVID-2019, внесли свої корективи на формування новітнього, четвертого періоду функціонування товаронімії, і зумовили виробництво значної кількості пристроїв у сфері медицини, які утворюють окрему групу, що потребують у подальшому дослідження.

Ключові слова: аудіовідеонім, власна назва промислового товару, комп'ютеронім, машинонім, прагматонім, сервісмашинонім, товаронім, транспортонім.

Постановка проблеми. Нині сучасна українська ономастична наука у коло свого дослідження залучає не лише традиційні онімні класи (антропоніми, топоніми), але й малопоширені, до яких зараховують товароніми. Власні назви такого типу займають важливе місце у назвотворчому процесі, оскільки вони не лише активно утворюються, функціонують, але і надзвичайно швидко проходять різноманітні лінгвістичні стадії.

Аналіз досліджень. Історія вивчення найменувань товарів пов'язана з науковими працями таких вчених, як О.Л. Василевський, А.А. Ісакова, З.П. Комолова, І.В. Крюкова, Н.Г. Мордвінова, В.А. Москович, М.С. Новичихіна, Т.А. Соболева, О.В. Суперанська, Є.В. Трифонова, Н.Л. Шведова та ін. Проте в Україні власні назви матеріальних об'єктів почали досліджувати лише у ХХІ ст., причому лише паралельно із вивченням інших розрядів онімного простору. Це, зокрема, стосується робіт Д.Г. Бучка, Ю.А. Грушевської, О.Ю. Карпенко, М.А. Курушиної, Г.П. Лукаш, М.М. Торчинського і С.О. Шестакової.

Незважаючи на значну кількість праць, існують певні проблемні питання, що стосуються теоретичного аспекту опрацювання товаронімії, зокрема: термінопозначення, визначення суті поняття, окреслення меж; також практичного – фіксації власних назв, як активного онімного класу сучасної української літературної мови, що і визначає

актуальність. Отже, **метою** нашого дослідження є вивчення характерних рис назвотворчого процесу товаронімії на матеріалі власних назв промислових товарів із початку ХІХ ст. до сьогодення (2021 р.).

Для досягнення вказаної мети передбачаємо виконання таких **завдань**: 1) описати суть поняття та складники машинонімів; 2) виявити та зафіксувати власні назви промислових товарів; 3) окреслити періодизацію функціонування власних назв машин та апаратів; 4) сформулювати основні тенденції та перспективи розвитку товаронімікону. У роботі використано **описовий** метод.

Виклад основного матеріалу. Уперше такі найменування як окремий клас онімної лексики були засвідчені в часи Київської Русі, це пов'язано з поняттям так званих «знамен». Їх видавлювали на різноманітних знаряддях праці, кухонного начиння, випалювали на тілі худоби, висікали на камінні, вирізали на деревах. Пізніше з розвитком ремесел і торгівлі майстри почали позначати свої товари особистими клеймами, які вважали авторськими знаками. У першому збірнику законів Ярослава Мудрого «Руська Правда» описано перелік покарань стосовно будь-якого пошкодження клейма, і можна стверджувати, що це, по суті, перший закон, який стосується охорони приватної власності [Фокин 2002, с. 17–18]. Однак використання торгових марок у цілому в ті часи не регламентувалося і не регулювалося жодним законом.

Першим таким законодавчим актом став статут, виданий у Росії 1667 р., який наказував ставити клеймо на вітчизняних товарах для того, щоб відрізнити їх від іноземних. У 1830 р. указом Сенату Російської імперії було прийнято Положення «Про таврування фабричних виробів», де описувалося значення товарних клейм, визначався порядок їх застосування, реєстрації та встановлювалася відповідальність за їх підробку. Обов'язковою вимогою була інформація стосовно імені, прізвища фабриканта та місцезнаходження фабрики [Романенко: ел. ресурс]. Мабуть, саме цей момент став фундаментом для створення та функціонування товарної групи лексем.

Уперше на власні назви товарів як мовну одиницю звернув увагу Р.М. Майер, який 1902 р. розробив класифікацію товарних знаків – «рекламних слів», паралельно зауваживши, що це особливий клас лексики, який потребує лінгвістичного вивчення [Майер 1902].

Нині товарним пройшов певні стадії свого термінологічного становлення. Саме тому можемо стверджувати, що він входить до складу прагматонімів і кваліфікується, переважно як штучний онім, пов'язаний із матеріальною сферою людського життя, що описує власну назву окремого товару, тобто об'єкта, призначеного для продажу чи обміну. Схоже значення за своєю природою мають інші терміни типу: «товарний знак», «рекламна назва», «бренд». Проте такі терміни функціонують стосовно дотичних наук і мають на меті дослідження товару з погляду реклами, економіки, менеджменту.

У цілому товарніми мають досить широке коло денотатів.

Як зазначає С.О. Шестакова, складниками цього підсектора онімного простору можуть бути такі групи слів: 1) найменування побутової техніки, 2) найменування автомобільної техніки, 3) найменування продуктів харчування та напоїв (цукерки, печиво, вино, вода, пиво, коньяк, горілка, шампанське, настоянка, напій, шоколад, бальзам, вафлі, кава, мармелад, джем, зефір, торт, крекер, кетчуп, лікер, майонез), 4) найменування засобів побутової хімії (мило, пральний порошок, шампунь), 5) найменування інших предметів людської діяльності, зокрема квітів (лілія, тюльпан, клематис) та меблів [Шестакова 2002, с. 8]. Варто звернути увагу на те, що практично в усіх переліках відзначаємо наявність машин і апаратів, тобто машиноніми.

М.М. Торчинський зазначає: «машиноніми, тобто власні назви різних механізмів (від [франц. *mashine* < лат. *mashina* – пристрій, знаряддя, споруда] – механізм або сукупність механізмів, що здійснюють певні доцільні рухи для перетворення енергії, виконання робіт або для збирання, обробки й використання інформації» [Торчинський 2008, с. 212]. До складу цього класу лексики входять такі групи власних назв, як:

1) аудіовідеоніми – номінації апаратів, пов'язаних із передачею звуку і зображення. Зокрема фіксуються: аудіоплеєроніми – власні назви малабаритних апаратів звуковідтворення з дисплеєм

та іншими пристроями, змонтованими в пластмасовому корпусі з навушниками, пультом керування: «Білорусь-303», «Спектр»; відеокамероніми – номінації портативних телевізійних камер, конструктивно об'єднаних із касетним відеомагнітофоном: «АКС-1», «Лада-2»; відеоплеєроніми – власні назви пристроїв, призначених для запису, зберігання та відтворення відеоінформації: «Малахіт», «Сатурн»; диктофононіми – найменування апаратів для магнітофонного записування й подальшого відтворення людської мови: «Гном 007», «Дайнет Ревере-ФМ550» (англ. “*Dainet RVR-FM550*”); мобітелефоніми – номінації мобільних телефонів «Енпл» (англ. “*Apple*”), «Флай» (англ. “*Fly*”); проектоніми – найменування проекційних апаратів для демонстрації діапозитивів, діафільмів та інших носіїв на прозорій основі: «Веселка», «Вогник»; радіоніми – власні назви радіоприймачів: «Алтай», «Зоря»; тівіоніми – власні назви телевізорів: «Весна», «Рекорд»; фотоапаратоніми – номінації пристрою, що використовуються для отримання та фіксації нерухомих зображень матеріальних об'єктів: «Зеніт», «Силует» [Янчишин 2019, с. 67–68].

2) комп'ютероніми – номінації пристроїв електронної обробки інформації. До їх складу входять: електронбуконіми – власні назви електронних книг: «Ейрбук Сімі Лайт Тач» (англ. “*AirBook City Light Touch*”); ноутбуконіми – номінації портативних персональних комп'ютерів, зокрема і планшетів, у корпусі яких об'єднано дисплей, клавіатуру, вказівний пристрій, акумулятор тощо: «Асус Ібук Е 502» (англ. “*Asus EeeBook E502*”), «Леново Джі-50-45» (англ. “*Lenovo G50-45*”); принтероніми – найменування пристроїв ЕОМ для друкування комп'ютерно-цифрової інформації: «Делл» (англ. “*Dell*”), «Епсон» (англ. “*Epson*”); сканероніми – власні назви будь-яких пристроїв, призначених для створення зображень певних об'єктів шляхом обробки променів, які відбиваються від поверхні об'єкта або проходять крізь об'єкт: «Брозер» (англ. “*Brother*”), «Кориця» [Янчишин 2019, с. 63].

3) сервісмашиноніми – власні назви побутових приладів, що використовують для полегшення насамперед домашніх робіт, зокрема: аерогрильоніми – найменування пристроїв, що використовуються для смаження: «Вест» (англ. “*West*”), «Вімар» (англ. “*Vimar*”); айроніми – найменування електропрасок: «Малюк», «Олімпіада-80»; арідоніми – номінації апаратів для сушки овочів і фруктів: «Гореньє», «Термія Н086»; вакуоніми – номінації пристроїв (пилосмоків), які створюють розрідження повітря за допомогою повітряного компресора, що дозволяє їм всмоктувати пил і бруд: «Буран», «Рубін»; вошероніми – власні назви електропобутових машин для прання: «Агат», «Ауріка»; джусмашиноніми – номінації приладів для виготовлення соків, фрешів : «Журавлинка», «Росинка-106»; електрорадоніми – найменування електробритв: «Харків 650», «Чайка 2»; калькулятороніми – номінації калькуляторів: «В'ятка», «Електроніка»; кулероніми – власні назви холодильників: «Дніпро 2М», «Норд»; лебетоніми – номінації електропри-

ладів для нагрівання питної води: «*Ariete*» (англ. “*Ariete*”), «*Кенвуд*» (англ. “*Kenwood*”); міксероніми – власні назви пристроїв, призначених для механічного перемішування, створення однорідної маси: «*Аврора*», «*Вітек*» (лат. “*Vitek*”); мінсероніми – найменування пристроїв для подрібнення м’яса: «*Белвар Помічниця КЕМ-П2У/302-01*», «*Гореньс Емджі 1600В*» (слов. “*Gorenje MG 1600W*”); мультівароніми – номінації багатофункціональних побутових кухонних електроприладів з програмним управлінням, призначених для приготування широкого спектра страв в автоматичному режимі: «*Молінекс*» (франц. “*Moulinex*”), «*Реймонд*» (англ. “*Redmond*”); файроніми – номінації електроплит: «*Електра*», «*Кубань*»; феноніми – власні назви електричних приладів, що генерують спрямований потік підігрітого повітря: «*Лілія*», «*Русалка*» [Янчишин 2019, с. 64–66];

4) транспортоніми – найменування транспортних засобів різного виду. Серед них активно побутують: автотранспортоніми – номінації легкових і вантажних автомобілів, автобусів тощо: автобус «*Богдан*», автомобіль «*Запорожець*»; автопандоніми – найменування вантажного автотранспорту різного характеру: «*ЗІЛ-130*», автомобіль-цистерна «*ТЗА-7*»; армотранспортоніми – власні назви військових транспортних засобів: бронетранспортер «*БТР-50*», реактивна система залпового вогню «*Верба*»; велотранспортоніми – власні назви велосипедів різного виду: велосипед-тандем «*Ранід*», чоловічий дорожній велосипед «*Україна В-120*»; гідротранспортоніми – номінації морської техніки: судно «*Алсіор*», підводний човен «*Волхов*»; флай-транспортоніми – найменування транспортних засобів наземного сполучення: літак «*Ан-26*», космічний корабель «*Союз-19*»; локомотивотранспортоніми – власні назви залізничних транспортних засобів: електровоз «*ЗЕЛ-5*», потяг «*Хюндай*»; мототранспортоніми – найменування мотоциклів, мопедів тощо: мопед «*Альфа*», мотоцикл «*Урал*»; функціотранспортоніми – номінації багатофункціональних транспортних засобів для виконання певних робіт: комбайн «*Колос*», трактор «*Т-150*» [Янчишин 2019, с. 60–61].

Особливої уваги стосовно вивчення власних назв промислових товарів потребує визначення структури самої назви, оскільки з розвитком товару назва може істотно змінюватися, ускладнюватися. М.М. Торчинський зауважує: «конкретизації номінації денотатів, що вже мають одну власну назву, яка, однак, уточнюється додатковою, що відбивається і на якості товару, який іменується (особливо це стосується так званих «фірмових» товарів, «торгових марок» на кшталт: автомобілі «*Онель*» – «*Вектра*», «*Кадет*» тощо). Пропонується «загальні» власні назви таких товарів кваліфікувати як марконіми (від [нім. “*Marke*”] – ...2) фабричне клеймо, знак фірми на виробках, товарах; 3) тип виробу, сорт, якість), а більш детальні різновиди продукції вважати сортонімами (від [франц. “*sorte* < лат. *sors* (*sortis*”) – частина, різновид] – рід товару, що має певні якісні ознаки, гатунок: горілка

«*Хортиця*»(марконім) і її різновиди (сортоніми): «*Срібна*», «*Золота*», «*Платинова*») [Торчинський 2008, с. 212].

Під час дослідження промислових товарів ми зафіксували 22 064 власні назви такого типу. Виразною ознакою системи власних назв машин і апаратів є встановлення співвідношення між найменуваннями товарів вітчизняного та іноземного виробництва, яке істотно відрізняється. Із-поміж машинонімів виокремлено 8 603 (38,99 %) та 13 461 (61,01 %) номінацій українсько- та іншомовного походження. Саме такі показники пов’язані із тим, що товари можуть бути вироблені всередині держави чи імпортовані з інших країн. Співвідношення вітчизняних та іноземних товарів (відповідно – україно- та іншомовних власних назв товарів) не є сталою величиною; навпаки, залежно від того, як у країні складається політична, економічна, соціальна ситуація, вказана пропорція може істотно змінюватися.

Досліджуючи значний проміжок часу, простежуємо зміни структури сталих, традиційних власних назв, які з роками ускладнюються сортонімами.

Крім того, варто зауважити, що певні історико-суспільні та економічні передумови певної доби впливають на кількість, продуктивність, виокремлення певних груп онімної лексики у порівнянні з іншими класами. Саме на цих ознаках у сукупності і ґрунтується градація товаронімів – темпоральна, в основі якої – виокремлення періодизації, тобто своєрідних етапів становлення і розвитку товаронімії:

перший період (кінець XIX ст. – 1917 р.) – фактично початковий, оскільки фіксуємо лише окремі механічні засоби праці. Цей часовий зріз характеризується найменшою кількістю власних назв 78 (0,35 % від загальної кількості) одиниць. Більшість із них це транспортоніми (67; 85,9 %): комбайн «*Клас*» (нім. “*Claas*”), трактор «*Нова Голландія*» (англ. “*New Holland*”); значно менше аудіовідеонімів (7; 8,97 %): диктофон «*Едісон*» (англ. “*Edison*”), фотоапарат «*Дружок*». Сервісмашиноніми не фіксуються. Лише 12 назв є вітчизняними, що становить 15,38 % від загальної кількості у цьому періоді: пілосмок «*Люкс*» (англ. “*Lux*”), фотоапарат «*Учень*». Незважаючи, на незначну загальну кількість назв, варто відзначити наявність сортонімів у співвідношенні між марконімами (24) і сортонімами (54). Тобто, на кожну назву в середньому припадає 2,25 моделей: автомобіль «*Бенц*» (нім. “*Benz*”) – “*Benz Patent-Motorwagen*”, “*Benz Velo*”; автомобіль «*Мерседес*» (англ. “*Mercedes*”) – “*Mercedes Phaeton*”, “*Mercedes Simplex*”;

другий період (1917–1945 роки) вирізняється досить обмеженим колом власних назв машин і апаратів, які використовувалися насамперед у суспільному виробництві. Значний вплив на формування, функціонування та виробництво тогочасних промислових товарів різного спрямування здійснювали певні історичні, економічні передумови, які по суті перешкоджали повноцінному розвитку промисловості. Саме тому товари переважно імпортувалися, і лише згодом окремі з них почали вироблятися в

нашій державі. У загальному ми зафіксували 668 власних назв (3,03 %: фотоапарат «Зміна», телевізор «ТЗФ»). Продуктивністю відзначаються транспортні (437; 65,42 %): автомобіль «Акура» (англ. “Acura”), велосипед «Україна»; вдвічі менше фіксуємо аудіовідеонімів (230; 34,43 %): диктофон «Едісон» (англ. “Edison”), магнітофон «Маяк»; та лише 1 (0,15 %) сервісмашинонім: калькулятор «Сітізен» (англ. “Citizen”). Серед механонімів – 320 вітчизняних, що становить 47,9 %: мотоцикл «Бойовий мотоцикл Гроховського», трактор «РКЗ». Співвідношення між марконімами (172) і сортонімами (496), відповідно становить 2,88 моделей: фотоапарат «АФА» – «АФА-27-Т1», «АФА-27Т-49», радіоприймач «КУБ» – «КУБ-2», «КУБ-3». Як бачимо, в порівнянні із попереднім періодом збільшилася загальна кількість власних назв, крім того простежуємо перевагу українськомовних номінацій над іншомовними, наявні певні хитання з погляду сортонімів;

третій період (1946–1991 рр.) характеризується збільшенням як кількості, оскільки зафіксовано 6 564 (29,75 %) власних назв, так і складу машинонікону. Така тенденція пов’язана із традиційною системою виробництва, яка була впроваджена у СРСР, тобто промисловість побудована на кооперації. Практично кожний регіон виготовляв певний вид товару. Цікавим є те, що за короткі проміжки часу виробництво настільки налагодилося, що почали виробництво складних пристроїв, зокрема: автомобілів, телевізорів, холодильників тощо. Незважаючи на місце розташування відповідних заводів, кваліфікуємо такі вироби як вітчизняні, тим паче, що їхні назви активно функціонували у мовленні мешканців усіх республік колишнього Радянського Союзу, зокрема й України. Із-поміж машинонімів активно побувають аудіовідеоніми (2 918; 45,14 %: радіоприймач «Байкал», магнітофон «Верховина»), та транспортні (2 910; 45,01 %: велосипед «Зайчик», мотоцикл «Карпати»), менше сервісмашинонімів (736; 9,85 %: електроплита «Дарина», електропраска «Ладомір»). Відзначимо значне збільшення кількості власних назв промислових товарів у порівнянні із попереднім періодом майже у десять разів. Простежуємо і співвідношення марконімів (1 315) та сортонімів (5 213), тобто на кожну назву є майже по 4 моделі: електробритва «Бердськ» – «Бердськ-10», «Бердськ-11»; трактор «ДТ» – «ДТ-54», «ДТ-75». Вітчизняних назв нараховуємо 4 358 (66,39 %: телевізор «Весна», калькулятор «Електроніка»). Ці дані ілюструють чітке спрямування на розвиток вітчизняної промисловості;

четвертий період (1991–2021 роки) знаменується значними змінами у державотворенні, які відкрили можливості для вільного функціонування різнопланових товарів і їхніх власних назв. У цей час засвідчено найбільшу кількість власних назв промислових товарів – 14 754 (66,87 %) онімів: телевізор «Олімп», електропраска «Яромір». Стосовно кількісного співвідношення, то збільшилася кількість всіх класів власних назв у 3 рази. Відповідно найпродуктивнішими є аудіовідеоніми (5 750;

38,97 %: телевізор «Електроніка», відеокамера «Соні» (англ. “Sony”) та сервісмашиноніми (5 286; 35,82 %: фен «Русалка», холодильник «Холодок») менше транспортні (3 718; 25,21 %: велосипед «Аврора», мотоцикл «Бенелі» (італ. “Benelli”). Цей період характеризується зменшенням кількості товарів вітчизняного виробництва – 2 886 (5,11 %: електрообігрівач «Астра», мотоблок «Зубр»).

Кількісний склад марконімів – 1 213, сортонімів – 13 541, тобто в середньому по 11 моделей, типу: електроплита «Злата» – «Злата 113Т», «Злата 213Т»; холодильник «Орськ» – «Орськ 161-05», «Орськ 220». Відзначимо й кількісні зміни, що стосуються сервісмашинонімів у порівнянні з транспортними, які простежуються у попередньому періоді.

Під час вивчення назв промислових товарів спостерігаємо певні особливості: перший і другий період здебільшого ми фіксували у засобах масової інформації, періодичних виданнях, науковій літературі, саме тому не можемо зробити висновків, щодо їх функціонування, лише констатуємо факт наявності, проте студіювання третього і четвертого періоду відкривають нам можливості простежити їх і в розмовній мові. Зокрема зауважимо, що в усній мові простежується факт синкретизації назви, що виявляється у спрощенні назви (часто опускається сорт певного виду товару). Повні назви, тобто поєднання всіх складників, функціонують лише у певних колах, групах людей, які займаються цим видом товару професійно, тобто продавці, менеджери.

Цікавим фактом синкретизації назви є наявність сленгу. Здебільшого це стосується транспортних, оскільки цей вид онімної лексики має відносну продуктивність, стабільність, і нині перетворився в хобі багатьох людей. Сленгові назви утворилися нині внаслідок складених структур, де поєднуються марконім із сортонімом, причому головним компонентом, який визначає назвотворення, виступає сорт, наприклад: автомобіль «Бочка» ← “Audi 80 Avant”, автомобіль «Сотка» ← “Audi 100 Avant”; автомобіль «Зозулення» ← «ВАЗ 1111 Ока», автомобіль «Дев’ятка» ← «ВАЗ 2109».

Крім того, фіксуємо і функціонування власних назв іншомовного походження, здебільшого назв марок, які пристосовуються до української мови за допомогою різних словотворчих формантів рідної мови. Таке явище частіше спостерігаємо серед транспортних (автомобіль «Беха» ← “BMW”, автомобіль «Мерин» ← “Mercedes-Benz”) та аудіовідеонімів (плеєр «Сонька» ← япон. “Sony”, телевізор «Фунжік» ← “Fujifilm”) рідше у сервісмашинонімах: електропраска «Тефалька» ← “Tefal”). Саме такий факт дає нам можливість простежити вплив власних назв промислових товарів на формування лексичного складу сучасної української літературної мови в подальшому. Нині маємо цілком оформлені поняття, які сприймаються як окреслення певного предмета, тобто, по суті, це визначається зворотнім поняттям до онімізації. До таких лексем зараховуємо: диктофон, джип, фен [Янчишин 2019, с. 179].

Вивчення власних назв у діячності дає можливість визначити найбільш популярні та стали марки різних класів. До прикладу, найдавнішим транспортним є марки автомобілів: «Альфа Ромео» (італ. “Alfa Romeo”), «Додж» (англ. “Dodge”), «Мерседес» (нім. “Mercedes”). Причому такі назви вже в першому періоді функціонують із сортонами, що свідчить про те, що вони утворилися ще раніше та пройшли свій шлях становлення. Серед сервісмашинонімів відзначаються назви пральних машин, типу: «Бош» (нім. “Bosch”), «Віпул» (англ. “Whirlpool”), «Електролюкс» (англ. “Electrolux”). У подальшому такі марки не лише залишилися на ринку донині, але й розширили сферу свого виробництва. Стосовно аудіовідеонімів, то в першому періоді траплялися лише назви диктофонів: «Едісон» (англ. “Edison”), «Колумбія Фонограф» (англ. “Columbia Phonograph”). У процесі розвитку спостерігаємо не лише занепад назви, але і втрату попиту на такі вироби внаслідок науково-технічної революції, появою багатофункціональних пристроїв, які цілком замінюють диктофон.

У ході ґрунтовного вивчення машононімії визначаємо такі ознаки, притаманні цьому виду лексики: штучність утворень; індивідуалізація найменувань; наявність номенклатури, функціонування за принципом «двопласової семантики»; особлива структурно-семантична різноманітність; наявність великої кількості товарів з однаковою назвою; юридичний акт реєстрації; недовговічність, відносно швидка деонімізація товаронімів, перехідність найменувань; виконання товаронімами, зокрема і машинонімами, номінативної, ідентифікаційної, комунікативної, рекламної, естетичної,

диференційної, інформативної, охоронної, гарантійної, психологічної та інших функцій зі значним підвищенням ролі рекламної; відчутний вплив на назви екстралінгвальних та соціолінгвістичних характеристик певного періоду, зокрема підвладність впливу «моди» на певні типи номінацій і велика імовірність трансформації товаронімів у жаргонізми [Янчишин 2019, с. 52].

Власні назви промислових товарів – це один із найбільш численних класів онімного поля сучасної української літературної мови на утворення яких впливає значна кількість чинників, зумовлених здебільшого часовими характеристиками. У власних назвах такого типу чітко простежуються штрихи певної історичної доби, розвиток економіки, етапи науково-технічного прогресу та риси ментальності народу, які визначають кількісні співвідношення, різноманіття типів товарів.

Висновки. Кожен період, по суті, є визначальним, саме тому потрібно звернути увагу й на інші процеси, що зумовлюють розвиток та функціонування певних класів товаронімії в цілому та машинонімії зокрема. Насамперед це пов'язано із сучасними умовами світового масштабу – поширенням COVID-2019, що внесло свої корективи у формування новітнього етапу розвитку машинонімії. Ці процеси зумовили виробництво значної кількості пристроїв для збереження та полегшення життя людини, які утворюють окрему групу на потребують дослідження. Саме такі активні процеси вимагають ґрунтовнішого дослідження складників товаронімії. Вважаємо, що такі найменування займуть свою нішу не як підвид прагмонімів, а як самостійне онімне поле поряд із іншими великими класами власних назв.

Література

1. Романенко Д. Еволюція торгової марки. URL: <https://romanenko.biz/ua/32-publications-ua/83-evolyutsiya-torgoveloji-marki> (дата звернення 14. 05.2021).
2. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови. Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 546 с.
3. Фокин Е.В. Урок тридцять шестой: история товарных знаков в России. *Техника молодежи*. 2002. №5. С. 17–19.
4. Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації у системі української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 17 с.
5. Янчишин А.М. Власні назви промислових товарів: типологія, походження і функціонування: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Черкаси, 2019. 356 с.
6. Meyer R.M. Zur Terminologie der Reklame. *Zeitschrift für deutsche Wortforschung* / Hrsg. F.Kluge, Bd.2, 1902.

References

1. Romanenko D. Evoliutsiia torhovoï marky [The evolution of the brand]. URL: <https://romanenko.biz/ua/32-publications-ua/83-evolyutsiya-torgoveloji-marki> (data zvernennia 24. 05.2021) [in Ukrainian].
2. Torchynskiy M.M. Struktura onimnogo prostoru ukrainskoi movy [The structure of the anonymous space of the Ukrainian language]. Monohrafiia. Khmelnytskyi: Avist, 2008. 546 s. [in Ukrainian].
3. Fokin E.V. Urok trydtsat shestoy: istoriya tovarnykh znakov v Rossii [Lesson the Thirty-sixth: The History of Trademarks in Russia]. *Tekhnika molodezhi*. 2002. № 5. S. 17–19 [in Russian].
4. Shestakova S.O. Leksyko-semantychni innovatsii u systemi ukrainskoi nominatsii (na materialii erhonimiv i prahmonimiv) [Lexical and semantic innovations in the system of Ukrainian nomination (based on ergonomics and pragmonyms)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : 10.02.01. Kharkiv, 2002. 17 s. [in Ukrainian].

5. Yanchyshyn A.M. (2019) Vlasni nazvy promyslovykh tovariv: typolohiia, pokhodzhennia i funktsionuvannia [Proper names of industrial goods: typology, origin and operation]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01. Cherkasy. 356 s. [in Ukrainian].
6. Meyer R.M. (1902) Zur Terminologie der Reklame. Zeitschrift fur deutsche Wortforschung / Hrsg. F.Kluge, Bd.2 [in German].

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN TOVARONIMY (on the material of proper names of industrial products)

Abstract. Proper names of industrial goods in the naming process occupy a special place because they are the most dynamically developing among other onomastic classes. The history of the study of tovaronyms is connected with the works of a significant number of works of both domestic and foreign researchers. However, there are no special thorough works on the problems of tovaronyms, which determines the relevance of the chosen topic. Today in the field of tovaronyms we have noted certain problematic issues related to the fixation, term designation, and delineation of the boundaries of tovaronyms, development of classification and study of certain patterns of the naming process.

A tovaronym is an artificial onym related to the material sphere of human life, which describes the proper name of an individual product, i.e. an object intended for sale or exchange. The proper names of this type include: audio-video names, computer names, service machines, transport names. We recorded 22,064 onyms belonging to angastronyms that have been actively operating in Ukraine since the end of 19th–21st centuries.

During the study of proper names of industrial goods, various historical, economic, political and linguistic influences have been noted with a certain periodicity, which indicates the temporal gradation of the tovaronyms. We have identified 4 periods of development of tovaronimicon, which are characterized by their features and relative limits. It should be noted that a very clear feature of the system of proper names of machines and devices is the establishment of the relationship between the names of goods of domestic and foreign production, which differs significantly. Among tovaronyms 8,603 (38.99%) and 13,461 (61.01%) nominations of Ukrainian and foreign origin have been singled out. These indicators are due to the fact that goods can be produced domestically or imported from other countries, but at the level of functioning in the spoken language.

The current conditions associated with the spread of COVID-2019, made adjustments to the formation of the latest, fourth period of operation of tovaronyms, and led to the production of a significant number of devices in the field of medicine, forming a separate group in need of further research.

Keywords: audio-videoonym, proper name of industrial goods, computer name, machine name, pragmatonym, service machine name, product name, transport names.

© Янчишин А., 2021 р.

Анатолій Янчишин – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української філології Хмельницького національного університету, Хмельницький, Україна; anatolii_yanchyshyn@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6821-2152>

Anatoliy Yanchyshyn – Candidate of Philology, Lecturer of the Ukrainian Philology Department, Khmelnytsky National University, Khmelnytsky, Ukraine; anatolii_yanchyshyn@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6821-2152>

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТВІРНИХ ОСНОВ У ПРИЗВИЩАХ ЛЬВІВЩИНИ (Базарко, Мойко, Терлецький)

Науковий вісник Ужгородського університету.
Серія: Філологія. Випуск 1 (45).
УДК 811.161.2'373.23

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).527–534

Яцій В. Про деякі особливості твірних основ у прізвищах Львівщини (*Базарко, Мойко, Терлецький*); кількість бібліографічних джерел – 43; мова українська.

Анотація. Метою дослідження є морфологічний та лексико-семантичний аналіз твірних основ трьох львівських прізвищ *Базарко, Мойко* та *Терлецький*. Для досягнення поставленої мети передбачено: а) провести морфологічний та лексико-семантичний аналіз твірних основ зазначених прізвищ; б) проаналізувати способи і засоби творення цих особових назв. У запропонованій статті простежено мотиваційні особливості, обґрунтовано всі наявні фонетичні та граматичні модифікації; аргументовано, що антропоніми Львівської області *Базарко, Мойко* та *Терлецький* – питомо українські автохтонні деривати, які мають аналогічні відповідники в інших слов'янських суміжних і несуміжних регіонах, що вказує на їх давній період утворення. ОН *Базарко* утворене від ОН *Базар* + суфікс *-к-о*. Твірне *Базар* розглядаємо як варіант від первісного *Паз(с)ар- / Paz(s)ar-* (результат одзвінчення анлауту та зміна кореневого *-з- < -с-*). У результаті отримуємо антропонімічні праформи **Pasara, *Pasarъ*, які мають споріднені інослов'янські відповідники: ст.-рос. Дмитро Евсвѣев сын *Базар*, 1535 р., блр. *Базар*, рос. *Пазарь*, пол. *Vazar* та ін.

ОН *Мойко* постало в результаті продовження первісної назви **Мојько*. Твірним онімом для цього утворення став праантропонім **Мојь*. Антропонім має онімічний паралель: укр. **Мойко > Моїків* (топонім), ст.-пол. *Moisko*, 1177 р., пол. *Moisko*, луж. *Moisko*, 1222 р. ~ кашуб. *tojka* 'моя дружина, моя кохана'.

ОН *Терлецький* утворена від ойконіма *Терло* та суфікса *-цьк-ий*, який, відповідно, вказує на відтопонімне походження. Твірне *Терло* розглядаємо як: а) онімизований апелятив, пор. укр. *тєрло* 'місце, де нереститься риба', *тєрло* 'час, коли риба нереститься', діал. *тєрло* 'нерестовище'; б) лексико-семантичне утворення від апелятива *тєрло*, пор. укр. *тєрло* 'пасовище', варіанти: *тірло* 'місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водопою', діал. (гуц.) *тірло* 'місце водопою', рос. *тырло* 'місце стоянки худоби під час спеки і вночі' тощо.

Проаналізовані прізвища Львівщини будуть дуже важливими для повного історико-етимологічного словника антропонімів України загалом та Львівщини зокрема.

Ключові слова: антропонім, топонім, прізвище, апелятив, онімизація, похідне утворення, дериват.

Постановка проблеми. Прізвища як один із різновидів антропонімів та «невід'ємна велика складова частина лексичного складу мови кожного народу» [Худаш 1977, с. 5] завжди привертають увагу дослідників таємничістю своєї семантики (особливо складні, неясні, «затемнені» деривати), оригінальністю утворення й словотворчої будови, географією поширення, а іноді й із елементами деякої міфічності та чіткими ознаками первісності. Щодо українського антропонімікону, то він, як і інші слов'янські ономастичні, вирізняється передусім тим, що його незліченний склад упродовж століть сформувала велика кількість тематичних груп і підгруп, які становлять «певну цінність для вивчення національного складу населення, встановлення фактів асиміляції, визначення міжнаціональної або етнічної межі, особливо в складі однієї великої багатонаціональної держави» [Худаш 1977, с. 13].

Аналіз досліджень. В останні десятиліття з-поміж дослідників української антропонімії (як історичної, так і сучасної) помітно актуалізувалися скрупульозні науково-дослідні пошуки і вирішення ономастичних проблем виключно на синхронному рівні. Відомий український антропоніміст М.Л. Худаш у свій час звертав увагу на те, що «дослідники української історичної антропонімії обмежуються, звичайно, антропонімічним матеріалом писемних пам'яток того чи іншого мі-

німального історичного періоду, нерідко звужуючи предмет дослідження лише до якогось одного питання (переважно словотвору). Таких наукових праць, присвячених українській історичній антропонімії, маємо небагато, до того ж серед них переважають тематично розрізнені невеличкі статті»¹ [Худаш 1977, с. 5].

Українську антропонімію в різних історико-етнографічних регіонах України досліджували й продовжують досліджувати чимале коло вітчизняних ономастів. Нині є чимала низка науково-дослідних робіт, присвячених вивченню цього питання. Так, П.П. Чучка в 1965–2011 роках дослідив антропонімікон Закарпаття [«Словник власних особових імен українського населення Закарпаття: Рукопис», «Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник», «Антропонімія Закарпаття: Монографія», «Слов'ян-

¹ На нашу думку, ці слова вченого нині доречно буде уточнити деякою конкретною інформацією, а саме: 1) наукове дослідження М.Л. Худаша «З історії української антропонімії» (видане в Києві у видавництві «Наукова думка»), в якому автор розмірковує про ці важливі для української ономастики питання, датується 1977 роком, тобто понад сорок років назад; 2) від 1977 року досі написано і переважно опубліковано низку наукових праць із української антропоніміки, в яких дослідники порушують надзвичайно актуальні питання вітчизняної ономастики якраз у діахронному плані, почасти етимологізуючи їх крізь призму сучасних онімів.

ські особові імена українців: історико-етимологічний словник»], *О.Д. Неділько* в 1969 році дослідила антропонімійну систему Північної частини Лівобережної України [«Антропонимия северной части Левобережной Украины (вторая половина XVII – первая половина XVIII вв.)»], *Л.В. Кракалія* в 1974 році дослідила ономастикон радянської частини Буковини [«Антропонимия Советской Буковины»], *М.Л. Худаши* у 1977 році опублікував ґрунтовне теоретичне дослідження про українську антропонімію [«З історії української антропонімії»], *В.О. Шевцова* в 1978 році дослідила антропонімію середньодніпровського Лівобережжя України [«Антропонимия Среднеднепровского Левобережья Украины (на материале среднеднепровских левобережных памятников второй половины XVII – первой половины XVIII вв.)»], *Т.Д. Космакова* у 1980 році вивчила антропонімійну систему правобережного Побужжя [«Лингвистический анализ антропонимов правобережного Побужья»], *В.Д. Познанська* у 1983 році дослідила антропонімікон південно-східної України [«Антропонимия юго-восточной Украины»], *С.С. Панцьо* у 1985 році проаналізувала антропонімію давньої Лемківщини [«Антропонимия давней Лемковщины»], *Г.С. Бучко* у 1986 році дослідила антропонімійну систему Бойківщини [«Фамилии Бойковщины в период их становления и в наши дни»], *Л.О. Тарновецька* у 1990 році дослідила антропонімію Буковинського Подністров'я [«Становление украинских фамилий Буковинского Поднепровья (на материале ревизских сказок первой половины XIX века)»], *Л.Т. Масенко* опублікувала теоретичне дослідження про імена і прізвища українців [«Українські імена і прізвища»], *Б.Б. Близнюк* у 1997 році вивчила антропонімікон Гуцульщини [«Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку»], а *Т.В. Марталого* у тому ж році – Північного Степу України [«Антропонимия Північного Степу України»], *Г.Д. Панчук* у 1999 році дослідила антропонімійну систему Опілля [«Антропонимия Опілля»], *І.Д. Скорук* у тому ж році проаналізувала динаміку антропонімікону м. Луцька [«Динаміка антропонімікону м. Луцька в XX ст.»], *В.О. Горпинич* у 2000 році опублікував роботу про прізвища степової України, а в 2007 році – про імена та прізвища всієї Гуляйпільщини [«Прізвища степової України: Словник», «Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах: Словник»], *Г.В. Бачинська* у 2001 році описала антропонімікон Закарпаття [«Антропонімікон переселенців з Польщі на Тернопільщину»], *І.Д. Фаріон* у тому ж році вивчила антропонімію Прикарпатської Львівщини [«Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником): Монографія»], а *І.В. Сфименко* – описала прізвищеві назви українців XVI ст. [«Українські прізвищеві назви XVI ст.»], *Л.О. Кравченко* у 2002 році дослідила антропонімійну систему Лубенщини [«Антропонимия Лубенщины»], *С.В. Шеремета* у тому ж році описала антропонімію північної Тернопільщини [«Антропонимия північної Тернопільщини»], *І.І. Ільченко* у 2003 році вивчила антропонімікон Нижньої Наддніпрянщини (надвеликолузький регіон) [«Антропонимия

Нижньої Наддніпрянщини в її історичному розвитку (надвеликолузький регіон)»], *Н.І. Головачук* у тому ж році проаналізувала німецьку антропонімію на Закарпатті [«Німецькі прізвища Закарпаття»], *Н.І. Рупльова* у 2004 році дослідила антропонімійну систему Західного Поділля [«Антропонимия Західного Поділля кінця XVIII–XX ст.»], *І.А. Корнієнко* у тому ж році описала антропонімію Дніпровського Припоріжжя [«Прізвища Дніпровського Припоріжжя (граматична структура, морфемна структура, лексико-семантична база, походження)»], *Н.Ю. Булава* у 2005 році вивчила антропонімікон північної Донеччини [«Сучасні українські прізвища північної Донеччини»], *І.І. Трійняк* у тому ж році опублікував ґрунтовну лексикографічну роботу з антропонімії [«Словник українських імен»], *Н.О. Свистун* у 2006 році дослідила антропонімійну систему м. Тернополя [«Динаміка антропонімікону м. Тернополя XIX–XX ст.»], *Ю.І. Блажчук* у 2008 році вивчила історичну антропонімію Уманщини (XVII – початок XXI ст.) [«Антропонимия Уманщины XVII – початку XXI ст.»], *Г.Л. Аркушин* у 2009 році опублікував лексикографічну працю про варіанти власних імен північно-західної України та тритомну роботу з прізвищ цього ж регіону [«Словник варіантів власних імен північно-західної України», «Словник прізвищ північно-західної України» (у 3-х т.)], *К.Д. Глуховцева* разом із *І.Я. Глуховцевою* та *В.В. Лесною* у 2010 році підготували й опублікували лексикографічну роботу про прізвища Луганщини [«Словник прізвищ жителів Луганщини» (у 2-х т.)], *М.М. Габорах* у 2019 році дослідив прізвища Галицької Гуцульщини [«Прізвища Галицької Гуцульщини: Етимологічний словник»] та ін. Водночас необхідно наголосити на тому, що антропонімікон України все ще досі залишається недостатньо зібраним, а тому як результат – маловивченим. Особливо це стосується історичного антропонімікону XVI–XVIII ст., засвідченого у багатьох історичних пам'ятках української мови. Нині, на переконання вчених-ономастів, усе ще залишаються невирішеними та дискусійними теоретичні питання антропоніміки, які чекають своїх потенційних дослідників.

Беззаперечно, що спочатку особові назви, які характеризували людину-носія, містили інформацію про її світогляд, фізіологічні особливості тощо, а тому, як правило, в результаті вони ставали прізвищами, які найчастіше були поширенішими й більш відомими суспільству, а ніж саме прізвище тієї чи іншої конкретної особи.

Мета пропонованої розвідки – морфологічний та лексико-семантичний аналіз твірних основ, засвідчених у складі трьох сучасних львівських антропонімів *Базарко*, *Мойко* і *Терлецький*². Для досяг-

² Пропонована стаття продовжує дві попередні публікації з цієї проблематики: Деякі прізвища Львівщини з погляду походження (*Бахор*, *Біак*, *Бута*, *Заруба*). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна: Зб. наук. праць* / [редколегія: Т. Салига (гол. ред.), Я. Гарасим, М. Гірняк]. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. Вип. 71. Ч. II. С. 45–54; Деякі прізвища Львівщини з погляду походження (*Бовтач*, *Богун*, *Бодай*, *Бодня*). *Студії з ономастики та етимології. 2019–2020* / (у друці).

нення поставленої мети передбачено розв'язання таких очевидних завдань, як-от:

а) зафіксувати й здійснити морфологічний та лексико-семантичний аналіз твірних основ наведених українських прізвищ;

б) проаналізувати способи і засоби творення цих особових назв, залучивши для дослідження інослов'янський прапріальний матеріал, щоб унаочнити споріднені онімні відповідники в інших мовах для аргументованого підтвердження праслов'янського періоду їхнього утворення;

в) охарактеризувати онімну й апелятивну лексису, відображену в основах розглядуваних прізвищ Львівщини.

Методи та методика дослідження. Основним методом наукового дослідження став метод внутрішньої реконструкції з елементами етимологічного аналізу для відтворення потенційних праформ зазначених прізвищ Львівської області. Стосовно методики дослідження, то вона визначається його метою.

Виклад основного матеріалу. **Базарко** (1995; с. Сугрів Жидачівського району) [Книга пам'яті України: Львівська область ... 1995, т. 1, с. 512]. У доступних лексикографічних джерелах засвідчено споріднені особові найменування, наприклад, сучасне укр. *Базар* [Книга пам'яті України: Івано-Франківська область ... 2003, с. 273], ст.-рос. Дмитро Евсвьев сын *Базар*, 1535 р., Сергій *Базарь*, 1551 р. [Шульгач 2016, с. 316, із покликанням на: Лихачев 1895, вып. I, с. 11; Угличские акты ... 1889, с. 104], блр. *Базар* [Бірыла 1969, с. 33], (похідні патроніми з суфіксом посесивності *-ов*) блр., рос. *Базаров* < *Базар-ов* [Памяць 2000, с. 349; Тверская земля в военной истории России ...], (комполитне) блр. *Базарбаев* < іменник + дієслово [Памяць 2000, с. 324], пол. *Bazar* [Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1992, т. I, s. 213], хорв. *Bazara* [Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske 1976, s. 32], слвн. *Bazarič* < *Bazarič* [Začasni slovar slovenskih priimkov 1974, s. 27] та ін. Розглядувана назва хоча й етимологічно складна, проте вважаємо, що зазначений антропонім надзвичайно цікавий передовсім з точки зору етимологічного аналізу твірної основи. На перший погляд може здатися, що це суфіксальне утворення на *-к-о*, мотивоване іншою особовою назвою *Базар*, яка, у свою чергу, постала в результаті онімізації поширеного в слов'янських мовах, зокрема і в українській – апелятива укр. *базár* 'торгівля (переважно приватна) продуктами харчування або предметами широкого вжитку (часто в певні дні тижня) на площі або в спеціально збудованому приміщенні', 'місце, де відбувається така торгівля', 'час такої торгівлі', 'організована торгівля спеціальними товарами в певні сезони або періоди найбільшого попиту на них' [Словник української мови 1970, т. I, с. 87–88]. Таке пояснення зрештою має право на існування, проте воно спонукає й до нових етимологічних пошуків. Так, тлумачення аналізованого прізвища як похідного утворення від ідентичного апелятива із наведеними вище стрижневими значеннями не бездоганне, оскільки суперечить логіці номінації осіб. По-перше, воно не з'ясовує цілісної структури назви *Базарко*.

Також незрозуміло, наприклад, як можна надати людині прізвисько (первісно, найвірогідніше, було саме так), а вже згодом – прізвищеву назву з якимось із цих значень, якими, як усім відомо, безпосередньо називають певні місця у містах чи селах, які призначені для торгівлі. По-друге, семантика таких загальних назв, як-от: *базар*, *майдан*, *площа*, *ринок*, *торг*, *ярмарок* і под. аж ніяк не стосується особи, тим більше, не може слугувати для її ідентифікації³.

Твірний антропонім *Базар* для розглядуваного прізвища *Базарко* В.П. Шульгач розглядає як вторинне утворення від первісного *Пазар- / Pazar-* (результат одзвінчення анлауту), підтвердженням чого, як переконливо констатує дослідник, є відповідний засвідчений слов'янський антропонімний матеріал: укр. *Пазарюк* [Словник прізвищ ... 2002, с. 263], рос. *Пазарь* [Жертвы политического террора в СССР ...], пол. *Pazarek* [Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1993, т. VII, s. 245], хорв. *Pazarac* [Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske 1976, s. 490] і под. Стосовно кореневого *-з-*, то, як припускає В.П. Шульгач, воно також вторинне, оскільки існує низка слов'янських варіантів із *-с-*, зокрема: укр. *Басар* [Богдан 1974, с. 8], хорв. *Basar* [Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske 1976, s. 29], макед. *Басаров* [Шульгач 2016, с. 316, із покликанням на: Речник на презимињата кај македонците 1994, р. 96], пол. *Basar* [Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1992, т. I, s. 188], слвц. *Basár* [Шульгач 2016, с. 316, із покликанням на: Telefónny zoznam. 2002–2003 2002, s. 19] ~ укр. *Пасарюк* [Словник прізвищ ... 2002, с. 266], хорв. *Pasar* [Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske 1976, s. 482], слвн. *Pasar* [Začasni slovar slovenskih priimkov 1974, s. 425], пол. *Pasarek* [Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1993, т. VII, s. 211]. Таким чином, вважає дослідник, наведений матеріал дає аргументовані підстави звести ці факти до праобразів **Pasara*, **Pasarь*, мотивованих певними апелятивами. Стосовно апелятивних відповідників пор., наприклад, чеськ. діал. *pasary* 'шалені витівки, пустощі; нісенітничі' [Козлова 2006, с. 210]. Докладніше про це ще див.: [Шульгач 2016, с. 316].

Мойко (2003; смт Павлів Радеківського району) [Телефонний довідник ... 2003, с. 104]. Прізвище *Мойко* має чимало антропонімних паралелей у

³ Сказане все ж таки піддамо певній критиці, оскільки в східнослов'янських ономастиконах, зокрема, поодинокі існують особливі антропоніми на зразок укр. *Майдан* [Київський національний ... 2005, с. 275], **Площа* < *Площик* [Жертвы политического террора в СССР ...], блр. *Пляц* (пор., апелятив блр. *пляц* 'територія, призначена для забудови в місті чи в селі', 'площа для військових парадів і стройових занять (істор.)'; Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы 2002, с. 482], рос. **Рынок* < *Рынков*, **Ярмарок* < *Ярмарков* [Жертвы политического террора ...] та ін., що, до речі, надає актуальності словам відомого українського ономаста М.Л. Худаша про те, що «ще й досі в українській антропонімічній літературі залишається дискусійним питання про шляхи формування, стабілізації і остаточного сформування українських прізвищ» [Худаш 1977, с. 54].

багатьох слов'янських ономастиконах і топоніміконах (хоч і часто-густо ці паралелі іносуфіксальні). Так, у доступних нам лексикографічних джерелах засвідчено: укр. **Мойко* > *Мойків* – сучасний топонім на Харківщині [Українська РСР ... 1947, с. 604], ст.-пол. *Моуко*, 1177 р. [Шульгач 2016, с. 328, із покликанням на: Tazyski 1958, s. 110], пол. *Mojejk*, *Mojka*, *Mojko* [Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1993, т. VI, s. 423], чеськ. *Mojka*, *Mojko* [Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки ...], болг. *Мойко* [Заимов 1988, с. 158], хорв. *Mojko* [Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske 1976, s. 442], слвн. *Mojka*, *Mojko* [Шульгач 2016, с. 328, із покликанням на: Keber 2008, s. 366], серб. (похідне на *-ov-ić*) *Mojković* – ойконім [Imenik mesta ... 1956, s. 296], луж. *Моуко*, 1222 р. [Wenzel 1992, Bd II/2, 28] та ін. ~ кашуб. *тојка* ‘моя дружина, моя кохана’ [Шульгач 2016, с. 328, із покликанням на: Keber 2008, s. 366]. Розглядувану особову назву *Мойко* В.П. Шульгач пояснює як дериват, який продовжує первісне **Можько*. Твірним онімом для наведеної реконструйованої назви, на переконливу думку вченого, був праантропонім **Можь*, співвідносний із особовою назвою *Мой* (< присвійного займенника *мой*). Фіксація цього антропоніма у слов'янських ономастиконах тільки підтверджує висловлені твердження. Наприклад, антропонім укр. **Мой* збережений у складі сучасного ойконіма *Мойька*, що в Чернівецькому районі на Вінниччині [Українська РСР ... 1947, с. 40], також у композиті *Мийдень* – прізвище емігранта у США [Holutia-Hallick S.P. Jr. 1994, с. 281], в інослов'янських ономастиконах, наприклад: пол. *Moj* [Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1993, т. VI, s. 422], чеськ. *Moj* [Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки...], хорв. *Moj* [Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske 1976, s. 442], луж. *Моу*, 1509 р. [Wenzel 1992, Bd II/2, s. 28]), від якої постала низка інших праформ, як-от: **Можьта*, **Нетожь*, **Можакь*, **Можікь*, **Можіца*, **Можьса*, **Можіць*, **Можань* та ін., а також у складі деяких композитів **Можьдѣдь*, **Можьгожь*, **Можь'идь*, **Можьміль*, **Можьмірь*, **Можьслава* і под. Докладніше про реконструйовані спільнокореневі архетипи див.: [Шульгач 2016, с. 327–329].

На вірогідність викладених вище етимологічних пояснень свідчить також наявність інших деяких займенників у складі *nomina propria*. Наприклад, не можна оминути увагою присвійний займенник *свій* (< первісного **svoję*), який відобразився у сучасному прізвищі рос. *Свойкин* (< ОН **Свойка* < ОН **Свой* < займенника *свой*) [Тверская земля в военной истории России ...], ойконімі *Svojdruk* у Сербії [Imenik mesta ... 1956, s. 421]; займенник *ваш* (< первісного **vašь*) засвідчений у прізвищі укр. *Ваши*⁴ (с. *Лоца Хустського району Закарпатської області*) [Пришавщина ... 2006, с. 67] та ін.

Терлецький (2004; с. Батягичі Кам'янка-Бузького району) [Анкета Інституту української мови

⁴ Якщо, звичайно, наведений антропонім не вважається одним із варіантів особового чоловічого імені *Іван*, пор. ОН **Ваи* < імені *Іван* [Трійняк 2005, с. 144].

...]. Суфікс *-цьк-ий* у розглядуваній особовій назві *Терлецький* указує на її відтопонімне походження та уможливило виокремлення в ній твірного слова *Терло*. На підтвердження цього наведемо зокрема ойконім *Терло*, що в Старосамбірському районі Львівської області [Україна ... 2012, с. 228]. Щодо назви поселення, то її етимологія не становить великих труднощів. Аналіз твірної основи досліджуваного українського прізвища *Терлецький* дає підстави вважати, що для неї, швидше за все, можливі дві альтернативні версії пояснення: 1) цілком вірогідно, що твірну основу *Терло* міг мотивувати відповідний апелютив, на користь чого свідчать, наприклад: укр. *тєрло* ‘місце, де нереститься риба’ [Желехівський, Недільський 1886, т. 2, с. 958], *терло* ‘час, коли риба нереститься’ [Словник української мови 1979, т. X, с. 87], споріднене діал. *телло* ‘нерестовище’, *тірло* ‘т. с.’ [Етимологічний словник ... 2006, т. 5, с. 553], гуц. *терло* ‘запліднення риби’ [Жегуц, Піпаш 2001, с. 142], пол. *terlo* ‘нерестовище’ [Етимологічний словник ... 2006, т. 5, с. 553] та ін. Упорядники “Етимологічного словника української мови” схильні виводити цей апелютив від дієслів *тєрти*, *тєртися* ‘метати ікру, нереститися’, опираючись у своїх етимологічних поясненнях на рос. *терётся* ‘нереститися’. Докладніше див. ще: [Етимологічний словник ... 2006, т. 5, с. 553]; 2) ойконім можна кваліфікувати і як лексико-семантичне утворення від іншого географічного апелютива *тєрло* з дещо відмінною семантикою. На потенційність пропонованої мотивації ойконіма вказує відповідний апелютивний матеріал, пор., наприклад, укр. *тєрло* ‘пасовище’ [Желехівський, Недільський 1886, т. 2, 958], а також деякі фонетичні варіанти: *тірло* ‘місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водопою’, ‘вибите, витолочене ким-небудь місце’, ‘лігво, кубло звірів’, ‘місце, де птахи токують або збираються для відпочинку, на ніч’, (застаріле) ‘місце тимчасового поселення’ [Словник української мови 1979, т. X, с. 121], діал. (гуц.) *тірло* ‘місце водопою’ [Ономастичний ...: у Коломийському районі Івано-Франківської області], *тєрло* ‘натовп, черга’ [Жегуц, Піпаш 2001, с. 142], наддністрянськ. *тєрло* ‘місце на пасовищі, де відпочиває худоба’ [Шило 2008, с. 252], полт. *тірло* ‘місце стоянки скоту’ [Ващенко 1960, с. 94], а також паралелі з інших слов'янських мов, наприклад: рос. *тѣрло* ‘місце стоянки худоби під час спеки і вночі’, рум. *tîrlă* ‘загін для овець’, схв. *тѣрло* ‘загін, загорода, обора; місце зимівлі худоби’, болг. *тѣрло* ‘літній загін для овець’ тощо. Дослідники переконливо пояснюють ці номени як деривати, що мають південнослов'янське походження, генетично пов'язані з первісним **tęrti* ‘терти’. Більше див.: [Етимологічний словник ... 2006, т. 5, с. 572–573]⁵.

⁵ У цьому контексті вважаємо доцільним додати цікаве тлумачення аналогічної лексеми *тирла* зі значенням ‘сарана’, засвідченої в одній із українських народних казок: «цю назву дали сарани, бо пройдені нею місця вона робить чорними, як земля, або подібними до тирла, тобто місця стояла овець у полі» (примітка П.В. Іванова) [«Народні казки», зібрані Петром Івановим ... 2003, с. 492].

Спираючись на таке апелятивне підгрунття, схиляємося саме до цієї версії етимологізації розгляданого ойконіма *Терло*. Тут же принагідно відзначимо, що на перспективність саме цієї точки зору вказує зафіксований сучасний мікротопонім *Тёрло* – назва поля в с. Рудківці Жидачівського району Львівської області [Словник мікротопонімів Новороздільщини ... 2004, с. 308].

Висновки. Здійснений лінгвістичний аналіз сучасних антропонімів Львівської області *Базарко*, *Мойко* і *Терлецький* дає можливість зробити такі висновки:

1. Ці антропоніми – українські автохтонні деривати, які мають аналоги в інослов'янських суміжних і несуміжних регіонах, що, як результат, вказує на їх давній (хронологічно праслов'янський) період утворення.

2. Наведені антропоніми питомо слов'янські, про що свідчить, як видно з проведеного дослідження, наявність чималої кількості інослов'янських аналогів (як повністю ідентичних, так і їхніх фонетичних варіантів) й засвідчують безперервний зв'язок пропріальної науки (ономастики) з апелятивною лексикою зокрема й діалектною, яскравим прикладом чого можуть послугувати: ОН *Базарко* (~ чеськ. діал. *pasary* 'шалені витівки, пустощі; нісенітниця', оскільки твірна ОН *Базар* для розгля-

дуваного суфіксального антропоніма пояснюється як вторинна стосовно первісного *Паз(с)ар-* / *Паз(с)ар-* [результат одзвінчення анлауту та зміна кореневого *-з-* < *-с-*] і ОН *Терлецький* [крізь призму сучасного ойконіма *Терло*, що в Старосамбірському районі Львівської області]: а) укр. *тёрло* 'місце, де нереститься риба', *терло* 'час, коли риба нереститься', споріднене діал. *телло* 'нерестовище', *тірло* 'т. с.', гуц. *терло* 'запліднення риби', пол. *terlo* 'нерестовище' < дієслів *тёрти*, *тёртися* 'метати ікру, нереститися'; б) укр. *тёрло* 'пасовище', фонетичні варіанти: *тірло* 'місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водопою', 'вибите, витолочене ким-небудь місце', 'лігво, кубло звірів', 'місце, де птахи токують або збираються для відпочинку, на ніч', (застаріле) 'місце тимчасового поселення', діал. (гуц.) *тірло* 'місце водопою', *тёрло* 'наовп, черга', наддністрянськ. *тёрло* 'місце на пасовищі, де відпочиває худоба', полт. *тірло* 'місце стоянки скоту', рос. *тірло* 'місце стоянки худоби під час спеки і вночі', рум. *tîrlă* 'загін для овець', схв. *трло* 'загін, загорода, обора; місце зимівлі худоби' тощо.

Насамкінець зауважимо, що проаналізовані прізвища – один із фрагментів до повного історико-етимологічного словника антропонімів України загалом і Львівської області зокрема.

Література

1. Анкета Інституту української мови НАН України для збору ономастичних матеріалів.
2. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск: Навука і тэхніка, 1969. 506 с.
3. Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді. Вінніпег; Ванкувер: Накладом Ономастичної комісії Української вільної академії наук і Канадського Назвознавчого Інституту, 1974. 354 с.
4. Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. Харків: Видавництво Харківського державного інституту імені О.М. Горького, 1960. Вип. 1. 107 с.
5. Етимологічний словник української мови у 7 т. / [за ред. О.С. Мельничука]. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1.
6. Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. Мюнхен: Quickdruck, 2001. 180 с.
7. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Львів: З друкарні товариства імені Шевченка, 1886. Т. 1–2.
8. Жертвы политического террора в СССР. URL: <http://lists.memo.ru> (дата звернення 06.04.2021).
9. Заимов Й. Български именник. София: Издателство на българската академия на науките, 1988. 310 с.
10. Іршавщина: край зачарованої долини / [ред. Л. Яцишин]. Ужгород: Краєвиди Карпат, 2006. 72 с.
11. Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область / [ред. колегія: В.Ю. Маланчук (голова), М.Я. Гнидок, Б.К. Дудикевич та ін.]. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1968. 980 с.
12. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Незабутні постаті / [автори-упоряд.: О. Матвійчук, Н. Струк]. Київ: Товариство з обмеженою відповідальністю «Світ Успіху», 2005. 464 с.
13. Книга пам'яті України: Івано-Франківська область у 3 т. / [ред. колегія: Б.М. Томенчук, М.І. Солошенко, П.М. Шевчук та ін.]. Львів: Каменяр, 2003. Т. 3. 295 с.
14. Книга пам'яті України: Львівська область у 4 т. / [ред. колегія: М.В. Косів, Ю.В. Зима, Я.С. Лялька, В.М. Савчак (гол. ред.) та ін.]. Львів: Видавничий центр "Пам'ять", 1995. Т. 1. 536 с.; Т. 2. 560 с.
15. Козлова Р.М. Славянская гидронимия. Пра slavянский фонд. Минск: Право и экономика, 2006. Т. IV. 310 с.
16. Лихачев Н.П. Сборник актов, собранных в архивах и библиотеках. СПб., 1895. Вып. I–II.
17. «Народні казки», зібрані Петром Івановим / [упоряд. І.В. Неїло]. Київ: «ЕксОб», 2003. 507 с. (книга містить «Діалектний словничок»).
18. Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.
19. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага раёна / [ред. колегія: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.]. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2000. 592 с.

20. Речник на презимията кај македонците / [обработувачи: М. Коробар-Белчева, М. Митков, Т. Стоматоски]. Скопје: Institut za makedonski јазик «Krstе Misirkov», 1994. Т. 1: А–Љ. 768 р.
21. Словник мікротопонімів Новороздільщини (Львівська обл.) / [уклад. С.Є. Король]. *Студії з ономастики та етимології. 2004* / [відп. ред. О.П. Карпенко]. Київ: Науково-видавничий центр Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 2004. С. 302–311.
22. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / [укладачі: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук'янюк (гол. ред.), М.В. Скаб, Я.П. Редьква]. Чернівці: Букрек, 2002. 424 с.
23. Словник української мови / [гол. ред. І.К. Білодід]. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
24. Тверская земля в военной истории России. Книга памяти. URL: <http://www.history.tver.ru> (дата звернення 06.04.2021).
25. Телефонний довідник: Радехів 2003. Червоноград: Панорама, 2003. 120 с.
26. Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Выд. трэці / [пад. рэд. М.Р. Судніка]. Мінск: «Беларуская Энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 2002. 784 с.
27. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.
28. Угличские акты XVII в. / [изд. М.А. Липинский]. *Временник Демидовского юридического лицея*. 1889. Кн. 48. С. 1–80.
29. Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.) / [відп. ред. Г.П. Скопченко; упоряд. В.І. Гапотченко]. Київ: Парламентське видавництво, 2012. 784 с.
30. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. / [відп. ред. М.Ф. Попівський]. Київ: Українське видавництво політичної літератури, 1947. 1064 с.
31. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. Київ: Наукова думка, 1977. 236 с.
32. Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки за даними Міністерства внутрішніх справ ЧР станом на 01.04.2004. URL: <http://www.mvcr.cz> (дата звернення 06.04.2021).
33. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів; Нью-Йорк: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України; Наукове товариство імені Т. Шевченка в Америці, 2008. 288 с. (серія «Діалектологічна скриня»).
34. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ: [б. в.], 2016. Ч. III. 472 с.
35. Holutiak-Hallick S.P. Jr. Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia: Slavic Onomastic Research Group, 1994. 493 s.
36. Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji / [sast.: V. Đorđević, M. Đukić, A. Kalderon]. Beograd: Službenog lista FNRJ, 1956. 499 s.
37. Keber J. Leksikon imen: onomastični kompendij. 4 dop. izd. Celje, 2008.
38. Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske / [urednici: V. Putanec, P. Šimunović]. Zagreb: Tipograf, 1976. 772 s.
39. Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / [wyd. K. Rymut]. Kraków: PAN, 1992–1994. Т. I–X.
40. Taszycki W. Rozprawy i studia polonistyczne. I. Onomastyka. Wrocław; Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1958. 337 s.
41. Telefónny zoznam. 2002–2003. Bratislava: MEFIATEL, 2002. 408 s.
42. Wenzel W. Studien zu sorbischen Personennamen. Bautzen: Domowina, 1987–1994. Bd I–III.
43. Začasni slovar slovenskih priimkov / [odg. red. F. Bezljaj]. Ljubljana: SAZU, 1974. 723 s.

References

1. Anketa Instytutu ukraińskiej mowy NAN Ukrainy dla zboru onomastychnych materialiv [Questionnaire of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine for the collection of onomastic materials] [in Ukrainian].
2. Biryła M.V. (1969) Bielaruskaja antrapanimija. 2: Prozviščy, utvoranyja ad apieliatyünaj lieksiki [Belarusian anthroponymy. 2: Surnames formed from appellative vocabulary]. Minsk: Navuka i technika. 506 s. [in Belorussian].
3. Bohdan F. (1974) Slovnyk ukraińskych prizvyshch u Kanadi [Dictionary of Ukrainian surnames in Canada]. Winnipeg; Vancouver: Nakladom Onomastychnoi komisii Ukrainśkoi vilnoi akademii nauk i Kanadśkoho Nazvoznavchoho Instytutu. 354 s. [in Ukrainian].
4. Vashchenko V.S. (1960) Slovnyk poltavskych hovoriv [Dictionary of Poltava dialects]. Kharkiv: Vydavnytstvo Kharkivśkoho derzhavnogo instytutu imeni O.M. Horkoho. Vyp. 1. 107 s. [in Ukrainian].
5. Etymolohichniy slovnyk ukraińskoi movy u 7 t. (1982) [Etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 volumes] / Za red. O.S. Melnychuka. Kyiv: Naukova dumka. Т. 1 [in Ukrainian].
6. Zheguts I., Pipash Yu. (2001) Slovnyk hutsulśkoho hovoru v Zakarpatti [Dictionary of Hutsul dialect in Transcarpathia]. Myunkhen: Quickdruck. 180 s. [in Ukrainian].
7. Zhelekhivskiy Ye., Nedil'skiy S. (1886) Malorusko-nimetskiy slovar [Malorussian-German dictionary]. Lviv: Z drukarni tovarystva imeni Shevchenka. Т. 1–2 [in Ukrainian].
8. Zhertvy politicheskogo terrora v SSSR [Victims of political terror in the USSR]. URL: <http://lists.memo.ru> (data zvernennya 06.04.2021) [in Russian].

9. Zaimov Ī. (1988) Bŭlgarski imennik [Bulgarian noun]. Sofiya: Izdatelstvo na bŭlgarskata akademija na naukite. 310 s. [in Bulgarian].
10. Irshavshchyna: kraj zacharovanoi dolyny (2006) [Irshavshchyna: the edge of the enchanted valley] / Red. L. Yatsyshyn. Uzhhorod: Kraievdydy Karpat. 72 s. [in Ukrainian].
11. Istorija mist i sil Ukrainskoi RSR: Lvivska oblast (1968) [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: Lviv region] / Red. kolehiia: V.Yu. Malanchuk (holova), M.Ya. Hnydyuk, B.K. Dudykevych ta in. Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainskoi radanskoj entsyklopedii AN URSSR. 980 s. [in Ukrainian].
12. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Nezabutni postati (2005) [Taras Shevchenko National University of Kyiv. Unforgettable figures] / Avtory-uporyad.: O. Matviychuk, N. Struk. Kyiv: Tovarystvo z obmezenoyu vidpovidalnistyu «Svit Uspikhu». 464 s. [in Ukrainian].
13. Knyha pamiati Ukrainy: Ivano-Frankivska oblast u 3 t. (2003) [The book of memory of Ukraine: Ivano-Frankivsk region in 3 volumes] / Red. kolehiia: B.M. Tomenchuk, M.I. Soloshenko, P.M. Shevchuk ta in. Lviv: Kamenyar. T. 3. 295 s. [in Ukrainian].
14. Knyha pamiati Ukrainy: Lvivska oblast u 4 t. (1995) [The book of memory of Ukraine: Lviv region in 4 volumes] / Red. kolehiia: M.V. Kosiv, Yu.V. Zyma, Ya.S. Lyalka, V.M. Savchak (hol. red.) ta in. Lviv: Vydavnychij tsentr «Pamyat». T. 1. 536 s.; T. 2. 560 s. [in Ukrainian].
15. Kozlova R.M. (2006) Slavyanskaya gidronimiya. Praslavjanskiy fond [Slavic hydronymy. Proto-Slavic Foundation]. Minsk: Pravo i ekonomika. T. IV. 310 s. [in Russian].
16. Likhachev N.P. (1895) Sbornik aktov, sobrannykh v arkhivakh i bibliotekakh [Collection of acts collected in archives and libraries]. Sankt Peterburg. Vyp. I–II [in Russian].
17. «Narodni kazky», zibrani Petrom Ivanovym (2003) [«Folk tales», collected by Peter Ivanov / Uporyad. I.V. Neyilo. Kyiv: «EksOb». 507 s. (*knyha mistyt «Dialektnyj slovnychok»*) [in Ukrainian].
18. Onomastychnyi arkhiv Instytutu ukrainskoi movy NAN Ukrainy [Onomastic archive of the Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine] [in Ukrainian].
19. Pamiac: Historyka-dakumentalnaja chronika Lojeŭskaha raĕna (2000) [Memory: Historical and documentary chronicle of Loev district] / Red. kaliehija: H.P. Paškoŭ (hal. red.) i inš. Minsk: Bielaruskaja Encyklopedyja. 592 s. [in Belorussian].
20. Reĕnik na preziminjata kaj makedoncite (1994) [Dictionary of surnames among Macedonians] / Obrabotuvaĕi: M. Korobar-Belĕeva, M. Mitkov, T. Stomatoski. Skopje: Institut za makedonski jazik «Kŕste Misirkov». T. 1: A–LJ. 768 p. [in Macedonian].
21. Slovyk mikrotoponimiv Novorozdilshchyny (Lvivska obl.) (2004) [Dictionary of microtoponyms of Novorozdilshchyna (Lviv region)] / Uklad. S.Ye. Korol. *Studiyi z onomastyky ta etymolohii. 2004* / Vidp. red. O.P. Karpenko. Kyiv: Naukovo-vydavnychyy tsentr Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho. S. 302–311 [in Ukrainian].
22. Slovyk prizvyshch: praktychnyi slovozminno-orfohrafichnyi (na materiali Chernivechchyny) (2002) [Dictionary of surnames: practical word-change-orthographic (on the material of Chernivtsi region)] / Ukladachi: N.D. Babych, N.S. Kolesnyk, K.M. Lukianiuk (hol. red.), M.V. Skab, Ya.P. Redkva. Chernivtsi: Bukrek. 424 s. [in Ukrainian].
23. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] / Hol. red. I.K. Bilodid. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. T. I–XI [in Ukrainian].
24. Tverskaya zemlya v voyennoy istorii Rossii. Kniga pamyati [Tver land in the military history of Russia. Memory book]. URL: <http://www.history.tver.ru> (data zvernennya 06.04.2021) [in Russian].
25. Telefonnyi dovidnyk: Radekhiv 2003 (2003) [Telephone directory: Radekhiv 2003]. Chervonohrad: Panorama. 120 s. [in Ukrainian].
26. Tlumaĕalny sloŭnik bielaruskaj litaraturnaj movy [Explanatory dictionary of the Belarusian literary language]. 3-je vyd. (2002) / Pad. red. M.R. Sudnika. Minsk: «Bielaruskaja Encyklopedyja» imia Pietrusia Broŭki. 784 s. [in Belorussian].
27. Triiniak I.I. (2005) Slovyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].
28. Uglichskiy akty XVII v. (1889) [Uglich acts of the 17th century] / Izd. M.A. Lipinskiy. *Vremennik Demidovskogo yuridicheskogo litseya*. Kn. 48. S. 1–80 [in Russian].
29. Ukraina: Administratyvno-terytorialnyi ustrij (stanom na 1 sichnya 2012 r.) (2012) [Ukraine: Administrative-territorial system (as of January 1, 2012)] / Vidp. red. H.P. Skopnenko; uporyad. V.I. Hapotchenko. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. 784 s. [in Ukrainian].
30. Ukrainska RSR: Administratyvno-terytorialnyj podil na 1 veresnia 1946 r. (1947) [Ukrainian SSR: Administrative-territorial division on September 1, 1946] / Vidp. red. M.F. Popivskiy. Kyiv: Ukrainske vydavnytstvo politychnoi literatury. 1064 s. [in Ukrainian].
31. Khudash M.L. (1977) Z istorii ukrainskoi antroponimii [From the history of Ukrainian anthroponymy]. Kyiv: Naukova dumka. 236 s. [in Ukrainian].
32. Cholovichi prizvyshcha hromadyan Cheskoyi Respubliky za danymy Ministerstva vnutrishnikh sprav CHR stanom na 01.04.2004 [Male surnames of citizens of the Czech Republic according to the Ministry of Internal Affairs of the Czech Republic as of 01.04.2004]. URL: <http://www.mvcr.cz> (data zvernennya 06.04.2021) [in

Czechian].

33. Shylo H. (2008) Naddnistrianskyi regionalnyi slovnyk [Transnistrian regional dictionary]. Lviv; New York: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Naukove tovarystvo imeni T. Shevchenka v Amerytsi. 288 s. (seria «Dialektolohichna skrynia») [in Ukrainian].

34. Shulhach V.P. (2016) Narysy z praslovianskoi antroponimii [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Kyiv: [b. v.]. Ch. III. 472 s. [in Ukrainian].

35. Holutiak-Hallick S.P. Jr. (1994) Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia: Slavic Onomastic Research Group. 493 s. [in English].

36. Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji (1956) / Sast.: B. Đorđević, M. Đukić, A. Kalderon. Beograd: Službenog lista FNRJ. 499 s. [in Serbian].

37. Keber J. (2008) Leksikon imen: onomastični kompendij. 4 dop. izd. Celje [in Slovenian].

38. Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske (1976) / Urednici: V. Putanec, P. Šimunović. Zagreb: Tipograf. 772 s. [in Croatian].

39. Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wyd. K. Rymut. Kraków: PAN, 1992–1994. T. I–X [in Polish].

40. Taszycki W. (1958) Rozprawy i studia polonistyczne. I. Onomastyka. Wrocław; Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 337 s. [in Polish].

41. Telefónny zoznam. 2002–2003 (2002). Bratislava: MEFIATEL. 408 s. [in Slovakian].

42. Wenzel W. Studien zu sorbischen Personennamen. Bautzen: Domowina, 1987–1994. Bd I–III [in German].

43. Začasni slovar slovenskih priimkov (1974) / Odg. red. F. Bezljaj. Ljubljana: SAZU. 723 s. [in Slovenian].

ABOUT SOME FEATURES OF CREATIVE BASES IN THE SURNAMES OF LVIV REGION

(*Базарко, Мойко, Терлецький*)

Abstract. The purpose of the research is morphological and lexical-semantic analysis of the creative bases of the three Lviv surnames *Базарко*, *Мойко* and *Терлецький*. The solution of problems is provided: a) to carry out the morphological and lexical-semantic analysis of the creative bases of the given surnames; b) analyze the ways and means of creating these personal names.

In the offered article motivational features are traced, all available phonetic and grammatical modifications are substantiated; it is argued that the anthroponyms of Lviv region *Базарко*, *Мойко* and *Терлецький* are specifically Ukrainian autochthonous derivatives that have similar equivalents in other Slavic regions. PN *Базарко* is formed from PN *Базар* + suffix *-к-о*. We consider the creative basis of the *Базар* as a variant of the original *Паз(с)ар-* / *Паз(с)ар-* (the result of ringing offset and changing the root *-з-* *-с-*). So, we get the anthroponyms **Pasara*, **Pasarъ*, which have related non-Slavic equivalents: old.-russian. Дмитро Евчвьев сын *Базар*, 1535, blr. *Базар*, russian. *Пазарь*, pol. *Bazar* et al.

PN *Мойко* arose from the anthroponymic proforma **Можько*. The creative anonym for this derivative, respectively, was the proto-anthroponym **Можь*. Parallels are recorded: ukr. **Мойко* > *Мойків* (toponym), old.-pol. *Мойко*, 1177, pol. *Mojko*, serb. *Mojković* (oikonum), lusat. *Мойко*, 1222 ~ kashub. *тојка* 'my wife, my beloved'.

PN *Терлецький* is formed from the toponym *Терло* + suffix *-цьк-ий*. Creative *Терло* is explained as: a) onimized appellation, cf. ukr. *тєрло* 'a place where fish spawn', *терло* 'time when a fish spawns', dial. *телло* 'spawning ground'; b) lexical and semantic formation from the appellation *тєрло*, cf. ukr. *тєрло* 'pasture', phonetic variants: *тїрло* 'a place for cattle to rest, most often near a watering hole', dial. (huts.) *тїрло* 'place of watering', russian. *тїрло* 'cattle parking lot during the heat and at night', etc.

The analyzed personal names of Lviv region will be especially important for the complete historical and etymological dictionary of anthroponyms of Ukraine in general and Lviv region in particular.

Keywords: anthroponym, toponym, personal name, appellative, onymization, derivative formation, derivate.

©Яцій В., 2021 р.

Василь Яцій – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України, Київ, Україна; jatsiy@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3691-2154>

Vasyl Yatsiy – PhD in Philology, senior Researcher at the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; jatsiy@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3691-2154>

Олександра ІГНАТОВИЧ

РОМАН СЕРГІЯ СТЕПИ «ДЕРЕВО ДІРАКА»: ПОЕТИКА ЗАГОЛОВКА.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 821.161.2-31.09 Степа(477.87-87).

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).535–541

Ігнатівч О. Роман Сергія Степи «Дерево Дірака»: поетика заголовка; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. Сергій Степа – український письменник, котрий нині проживає в Угорщині. У національному літературному процесі митець знаний ще з кінця 80-х років ХХ століття. Із того часу його доробок перебуває в полі зору критиків, літературознавців, письменників (П. Скунець, Н. Ребрик, О. Талабірчук...). На початку ХХІ століття повість прозаїка «Не сьогодні, тільки вчора і завжди» перекладена О. Городецьким польською мовою. Роман С. Степи «Дерево Дірака» (2013) досліджується вперше.

Мета розвідки – простежити поетику заголовка роману «Дерево Дірака». Актуальність дослідження полягає в необхідності осягнення цілісної картини сучасного національного літературного процесу.

У статті визначено, що назва роману Сергія Степи «Дерево Дірака» належить до заголовків кульмінаційного типу і метафорична за суттю. Сміслові навантаження, що несуть собою ці слова («Дерево, Дірака») – корелюються. Дерево сприймаємо як філософський символ упорядкованого часопростору, а ім'я фізика Дірака наштовкує нас до намагання людини пояснити принципи його влаштування. У поєднанні ці слова, як дві величини, створюють нове семантичне поле, до осмислення якого веде нас застосований у творі Сергієм Степою «принцип айсберга».

Форма заголовка: два слова, кожне з яких складається із шести букв. При цьому впадають в око алітерація (д, р) та асонанс (е, е, а, а), також візуально об'єднує слова велика буква Д, якою обидва — починаються. Ці елементи, окрім звукової «оркестровки», мовби відтіняють певну симетрію в змісті назви, що переростає водночас у симетрію внутрішньотекстуальну, відображену в назвах частин, у розгортанні сюжету, у часопросторових координатах тощо. Саме ж *дерево Дірака* постає метафорою невідворотності закладеного вищими силами в долю людини і залишається відбитком на всьому, до чого торкнеться її рука. Епіграф твору і його назва встановлюють між собою діалог, коли читач розуміє, що й марнота підвладна фатуму. Отже, зважаючи на форму, зміст, сутність заголовка, а також співвідношення його зі самим романом, можемо стверджувати, що книга Сергія Степи «Дерево Дірака» становить розгорнутий заголовок.

Ключові слова: заголовок, метафора, поетика, зміст, форма, роман, симетрія.

Сергій Степа – український письменник (нар. 1956 року в с. Грушево Тячівського району Закарпатської області), котрий проживає в Угорщині. Його набуток налічує п'ять книжок, що представляють літератора як автора малої прози, повістей та двох романів – «Дерево Дірака» (Львів, 2013) і «Геп» (Будапешт, 2015). Хоча в національному літературному процесі він знаний ще з кінця 80-х років ХХ століття (повість «Острів посеред Дунаю» була визнана в 1989 році кращим прозовим твором журналу «Дніпро», а на початку ХХІ століття повість «Не сьогодні, тільки вчора і завжди» – перекладена О. Городецьким польською мовою), та й перебувала його творчість у полі зору літературознавців (Н.Ребрик, О. Талабірчук, О. Городецький) і письменників (П. Скунець, В. Габор), – усе ж доробок Сергія Степи понині малодосліджений. У цій статті роман «Дерево Дірака» вперше підлягає науковому осмисленню.

Постановка проблеми. Оскільки кожен твір окреслюється заголовком, що не лише втілює задум автора, а й є найпершим повідомленням, яке комунікує з читачем, то слушним видається аналіз твору

почати саме із заголовкової частини. Тим більше, розуміємо, що в кращих випадках слова, дібрані для назви роману, відтворюють його ідейно-символічну сутність.

Дослідження заголовкового матеріалу викликало широкий інтерес у науковій спільноті порівняно недавно і поштовхом до його осмислення стала праця С. Кржижановського «Поетика заголовку» (1931). У сучасному літературознавчому просторі відомі розвідки з цієї проблеми В. Мартинова, А. Ламзіної, Н. Веселової, Л. Юлдашевої та ін. **Мета статті** – спираючись на теоретичні набутки, простежити поетику заголовка роману «Дерево Дірака» як складне структурно-семантичне ціле, що є виразником авторської ідеї, яку письменник послідовно викладає в тексті» [Юлдашева 2016, с. 88]. У роботі використано структурний підхід, культурно-історичний і психологічний методи.

Актуальність дослідження полягає в необхідності осягнення розвитку сучасної української літератури загалом, аби сформувати цілісну картину сучасного мистецького процесу національного красного письменства.

Виклад основного матеріалу. За спостереженнями А. Ламзіної: «Заголовок – це перший знак тексту, що дає читачеві цілий комплекс уявлень про книгу. Саме він найбільше формує у читача передрозуміння тексту, і стає першим кроком до його інтерпретації» [Ламзіна]. Як сам художній твір, заголовок має зміст і форму.

Змістовий складник заголовка означеного роману Сергія Степи вказує на поняттєве утворення «**Дерево Дірака**», в якому прочитується невідоме читацькій більшості ім'я у поєднанні з широкоживаним іменником «*дерево*». Одразу зауважимо, що слово «*дерево*» малює в нашій уяві не лише певний образ, але й пропонує відомі «зрощення», які супроводжують людину з колиски: *дерево життя, дерево пізнання, дерево роду, дерево Будди, дерево Піфагора і т.д.*, тож пробуджує в реципієнта асоціативні смисли. У нашій свідомості *дерево* найчастіше постає символом організації енергії первинного хаосу в космос [Войтович 2005, с. 142]. У найпростішому розумінні людини це відбувається шляхом упорядкованого з'єднання минулого, сучасного і майбутнього: дерево ж водночас і закорінене в глибини колишнього (земля, пам'ять, імпліцитні уявлення, традиції, звичаї тощо), і виводить правіковічні джерела назовні в реальний світ, і захищає й обдаровує (в різному сенсі) людину під постійно оновлюваною кроною, що сягає неба.

Проте інтриги заголовку надає вжите, незнане пересічним читачем, ім'я – Дірак. Поль Адрієн Моріс Дірак (Paul Adrien Maurice Dirac (1902-1984)) – видатний фізик, лауреат Нобелівської премії (1933), автор робіт з релятивістської квантової механіки, що пропонують рівняння Дірака, передбачення існування магнітних монополів, симетрії між додатними і від'ємними електричними зарядами тощо. Тож названий антропонім огортає назву роману флером невідомості, разом з тим доповнюючи «знаний», звичний образ *дерева* новизною. Як людина, що присвятила усе своє життя фізиці, Дірак намагався засобами науки пояснити кроки перетворення хаосу в космос.

Тому, як не дивно, смислові навантаження, що несуть собою ці слова («**Дерево Дірака**») – корелюються. Дерево сприймаємо як філософський символ упорядкованого часопростору. Коли ж згадати ставлення людства до науки, то ще зовсім недавно всі галузі здобутих знань об'єднувались під назвою – філософія. І фізика у своїй невичерпності долучає багатющий матеріал для розширення пізнання, займаючись питаннями світоустрою. Тож, підсумовуючи думки про зміст заголовка «**Дерево Дірака**», можна припустити, що в його знаках своєрідно сполучені даність буття із намаганням людини пояснити, насамперед собі, принципи його влаштування. Однак у поєднанні ці слова, як дві величини, створюють нове семантичне поле, і назва твору складається в метафору.

Підтвердженням “двошаровості” змістового значення заголовку постає його форма: це два слова, кожне з яких складається із шести букв («**Дерево Дірака**»). При цьому впадають в око алітерація (д,

р) та асонанс (е, е, а, а), також візуально об'єднує слова велика буква **Д**, якою обидва – й починаються. Ці елементи, окрім звукової “оркестровки”, мовби відтіняють певну *симетрію* в змісті назви, що переросте й у симетрію внутрішньотекстуальну.

Продовженням заголовкової частини постає епіграф, скріплений з нею смислово і який звучить наче ехо – це слова Екклезіяста: «*Нема згадки про перше, / а також про наступне, що буде, – / про них згадки не буде між тими, / що будуть потому...*», що ведуть до всесвітньовідомої фрази: «*марнота усе*». Ці слова можуть породжувати сумнів у душі людини: чи є сенс в діяннях, відкриттях земних, якщо «марнота все». А відтак, питання самоаналізу: чи правильним шляхом я йду? Тож епіграф привідкриває один із елементів коду особистості-інтелектуала – сумнів. Сумнів животворчий, котрий скеровує людину до пізнання нового, сумнів, який відповідає за самозбереження думки й індивідуума, сумнів, що веде людину до наступного елемента код – вибору.

Назвою роману й епіграфом закладається певний *діалог* у тіло художнього тексту, сказати б, між тимчасовим і вічним, між божественним і рукотворним. Водночас назва й епіграф формують частину рамки твору. Інша її частина, відповідно, – у фіналі роману. Як спостеріг С. Кржижановський, заголовок, наче голка з ниткою, здатний зшити твір. Чи зшиває назва «**Дерево Дірака**» роман у чотирьох частинах Сергія Степи?

Насамперед роман складений у формі *діалогу* між Оповідачем-Героєм (вживатимемо симетрично) і його Пам'яттю; властива твору певна *симетрія*, що простежується вже у назвах частин: «**Жанна**», «**Балатонфюред**», «**Самотність**», «**Ени**» (одразу ж помічаємо своєрідне обрамлення в назвах); вживається тут і «принцип айсберга», який зрештою пов'язується з іменем Дірака і, показуючи зовнішній прояв переживання героя, залишає за кадром внутрішню “природу речей”, причину поведінки, ціннісний пласт його буття (тут слід віддати належне Пам'яті, яка до останнього рядка зберігає таємницю Героя). Міф про Дірака, що розбудовувався в уявленні Оповідача, переливається у створення міфу про останнього. Таким чином відбувається означене С. Кржижановським: «Заголовок, який потребує книга, виникає у свідомості письменника певним імперативом, що поступово в процесі роботи прикріплює до себе главу за главою, шукаючи їх на різних коліях, мов локомотив, який збирає свої рухомі складники» [Кржижановський 1931, с. 22].

Симетрія твору досягається шляхом повторюваності ситуації, яка розвивається у різних просторово-часових світах: у першому випадку – це Ужгород і життя за московським часом (частина «**Жанна**»), у другому ж – це Балатонфюред із середньоевропейським часовим відліком (частини «**Балатонфюред**», «**Самотність**»). Проте основна подія для героя, як виявиться, відбулася зовсім у інших і невідомих нам координатах.

Постійна прив'язка до часу, у різний спосіб повторювана Оповідачем, а також образ Пам'яті,

веде нас до окреслення роману як, певною мірою, хроніки життя Героя: бо ж йдеться про минуле і сучасне, а рисунок часових відрізків то лінійний, то переривчастий. Майбутнє залишається замкненим для всіх. Продовжити твір можна лише словами Екклезіаста: *«про них згадки не буде між тими, / що будуть потому...»*.

Роман складається як збіг ситуацій, що тягнуть візок життя, проте розуміємо – ситуації завжди тісно пов'язані з характером героя (певний герой притягує у своє життя лише певні халепи). Тож в основі *«Дерева Дірака»* Оповідач-Герой на початку вступу в самостійне життя й у дорослому житті. Тобто спостерігаємо властивість об'єкта відтворювати себе при певних змінах, перетвореннях і трансформаціях.

Початковий ситуативний вузол зав'язується у першій частині *«Жанна»*, овіяній молодістю й абсолютним щастям для Оповідача (*«є чекання снігу, і жадання гарячого поцілунку, теплого сну, і жадоба, жадоба, жадоба обійняти доволка все і всіх, і переповнитися неусвідомленим до кінця знанням чогось, знанням, у котрому ще немає смерті, є лише мудрість і саме знання, знання у знанні, і увібрати у себе дзвінкий сонячний день цілком, кожну його хвилину і кожну мить... і казати собі – я живу, і знати напевне – я живу, живу, живу...»*) [Степа 2013, с. 37]. Те, що відбувається, сприймається ним як пригода, із впевненістю, що на ранок негарзди неодмінно з'ясуються. Так він опиняється в трикутнику взаємин: Герой, Тіберіус, Жанна (відлунням чується ще ім'я Марини). Це не цілком любовний трикутник, хоча присутнє всеохопне кохання Тіберіуса до Жанни, а дівчина і Герой вирішують у трикутнику (й поза ним) всілякі свої питання: дерево пізнання вкотре пропонує свій плід жінці і вона розпоряджається отриманим на власний розсуд.

Занурення в особистісні стосунки, любов до прекрасного Ужгорода, насолода життям у Героя тільки посилюються від ознайомлення з азами квантової механіки, які пізнавав разом з Тіберіусом. Студенти фізичного факультету зацікавлюються постаттю науковця-сучасника Поля Дірака й через його праці осягають нову й нелегку дисципліну. Дірак їм симпатичний і як людина, і як творча натура, і як вчений-новатор, що мовби розсіює своєю особистістю яскраві барви життя. Сіро і буденно на його тлі виглядає доцент, котрому випало читати лекції з квантової механіки, які часто зводилися до двох «перекличок» студентів на лекції: на початку першої півпари і на початку – другої. Десь у такий спосіб обнулюючи провінційність розкрилля цікавої науки, заважаючи молодим фізиком *“пити кольори життя”* [Степа 2013, с. 37].

Рефрен-речення *«не думав про своє майбутнє серйозніше»* [Степа 2013, с. 10, 19, 28, 32, 37...], що у різних випадках виринає в Оповідача, стосується насамперед ставлення його до навчального процесу, але згодом розуміємо, – це зітхання за тим, як «навчався» у школі життя, не замислюючись над прийдешнім. Або, іншими словами: чи виніс герой уроки із життя в Ужгороді за московським часом?

Одразу зазначимо, що цей рефрен виступає перспекцією часу в творі (забігання вперед за допомогою суб'єктивного зауваження оповідача), налаштовуючи реципієнта до наступних подій. Проте, наче щаслива казка, закінчується ця частина весіллям Тіберіуса й Жанни. А французьке звучання дівочого імені злучається із загадковим – Діраковим... Так минув студентський період для Героя, залишившись в його Пам'яті специфічним щасливим поєднанням ідилічного та авантюрного часів. Отож, зрозуміло, чоловік завжди повертатиметься до них.

Наступний смисловий вузол (частини *«Балатонфюред»*, *«Самотність»*) зав'язується симетричною ситуацією, що склалася через чверть століття. Оповідач, відпочиваючи і проходячи лікування у Балатонфюреді, мимохіть вибудовує новий трикутник взаємин: Герой – Олойош – Енн (а відлунням наразі проходить образ коханця Енн), який у цьому випадку не тримається на коханні жодним чином. Тепер врожаєм дерева пізнання користується Енн, а Герой, не поділяючи особливої емоційної прив'язаності, покійно й із задоволенням приймає цей плід. Як і в минулі роки, чоловіка супроводжує авантюрний час, як і в минулі роки, він є постійним відвідувачем корчми, як і в минулі роки – товаришує з інтелігентним чоловіком, як і в минулі роки – проживає дні з чужою жінкою, як і в минулі роки – стає причетним до її весілля з незнайомим сивочолим коханцем-мільйонером, як і в минулі роки – полюбляє прогулянки набережною.

Друга частина роману теж має рефрен рядок із недописаного вірша: *«невже кохання лиш початок болю...»* і флер-згадку про Жанну, з якою довелося зустрітися через кілька років після закінчення університету. Цікаво, що щасливі роки, проведені в Ужгороді, викликали тільки спалах радості від зустрічі з дівчиною, але нова розмова не клеїлася: минуле залишилося в минулому...

Схожа життєва ситуація у Балатонфюреді, і підсвідомий зв'язок Героя з ужгородським періодом настійно викликає до життя ретроспективний час із його персоналіями, бо, як думалося: *«...все моє майбутнє у минулому, і що цього факту, а також наслідків з нього, не може змінити ніхто і ніщо»* [Степа 2013, с. 132]. Проте хай би як вабило минуле, Героеві так і не вдається відновити ідилічного складника того періоду. Наразі спрацьовує тільки авантюрний час, що дарує чоловікові нові зустрічі, ірраціональні ходи, словом, підкидує сюрпризи долі.

Відпочинок на Балатоні сприяє самозаглибленню Оповідача, він затискує читачів новим часом — містерійним, коли подієвість замінюється самоаналізом, самоідентифікацією, сумнівом, зануренням у прожите, переживаннями, відчуттями, спробою катарсису. І тут рух роману уповільнюється. Якщо історія про кількарічне студентське буття вкладається в одну частину роману, то кількатижнева пригода на Балатоні розтікається двома частинами (*«Балатонфюред»*, *«Самотність»*). Водночас, якщо перший подієвий вузол формується на ідилічному й авантюрному часах, то другий — на хроносі авантюрному й містерійному.

До речі, з роману не дізнаємося деталей про достудентські літа Героя, як потім – про останні 25 років (окрім: «*і ти ніби топчешся на місці... згорблений... не в змозі випрямитись... не в змозі підняти голову... не в змозі сказати слово... ночі і ранки застать тебе зненацька, ти не готовий до них... а потім ти відчуєш, що й сили не маєш уже підготуватись... і пливеш за течією... пливеш...пливеш... пливеш...*» [Степа 2013, с. 73]), мовби ці дві ситуації виносять героя в позачасся. Справді, обидві події (знову симетрія) так і сприймаються, бо проходять за межами дому Героя (постійної часопросторової лакуни для людини), тому стосовно основного життя – це епізоди. А можливо, гадає читач, тут спрацьовує принцип світосприйняття книжника, який фіксує в літопису тільки “гарячі події”, а в іншому пропускає роки, записуючи просто “мирно бысть” (як зауважував Ю. Лотман), хоча, що там було за тим миром?

Слід підкреслити, Оповідач, знайомлячи нас із усіма персонажами роману: Тіберіусом, Жанною, Енн, Олойошем, описує їх найчистішими фарбами художньої палітри. Натомість сам Герой виступає не вельми привабливим, відчувається в ньому зверхність до інших, відстороненість від оточення, буває, навіть цинічність у взаєминах. Їхні ж діалоги з Пам’яттю зазвичай перетворюються у прирікання, нагадуючи стосунки між старим, вимученим життям, подружжям. І в цьому способі опису буття, як і в зображенні поведінки Героя на різних вікових витках теж пролягає симетрія твору.

Протагоніст роману Дірак теж симетрично вписується у другий вузол роману. Він з’являється цілком органічно, як відповідь на прогулянки Героя (а відомо, що Дірак полюбляв довгі піші проходи, отже, мовби підтверджується перший закон магії “подібне викликає подібне”) і втручання долі, аби надати якоїсь вищої змістовності поїздки Оповідача в Балатонфюред. Отож випадково (за збігом долі) наш Герой натрапляє на алею з деревами, висадженими видатними людьми. І біля одного з них побачив табличку, з якої дізнався, що в 1977 році дерево було висаджене Полем Адрієном Морісом Діраком... Зазначеному факту присвячується третя частина роману – «*Самотність*», в якій глибинно розпростерся містерійний час (для порівняння – у першому змістовому вузлі постаті П. Дірака відведені сторінки; у другому – частина книги). І знову фатум: виявляється, науковець висаджував своє деревце саме того року, коли Герой складав у вузі іспит з квантової механіки. Мовби вчений хотів допомогти, хотів пояснити незрозуміле, хотів підтримати і бути вдячним за те, що його думки торкнулися сердець молодих фізиків. Міф, який будували хлопці про загадкового Дірака, відлунув раптово. І виявилось: душевні струни, у далекому 1977 році, великого вченого і Героя вібрували на одній хвилі. Так містерійний час відкрив таємниці долі людей, зовсім не пов’язаних між собою в часі дійсному...

Коли через десятиліття Герой перебуває в самотності, розділяє її з ним теж Поль Дірак своїм самотнім деревом, яке виглядає цілком не як інші

«одноплемінники». Герой, котрий звиряється лише своїй Пам’яті, й Дірак, символом пам’яті про якого проростає деревце, зустрілися на алеї на не рідній для обох землі (симетрія для обох). Чомусь у самотності, окрім Дірака, Героєві нікому допомогти. Це другий збіг долі, а для тексту це вкотре – симетрія. Як висловився сам Герой: «*Адже природа має свої чудові закони, якими вона керується, а одним із них є великий закон симетрії*» [Степа 2013, с. 137], – а ці слова у різних сплетіннях стають рефреном третьої частини.

Тому, як склалося в молоді роки, коли захоплення квантовою механікою і її вивчення не лише в обов’язковому обсязі, але й з додаткових джерел, вилилося для Героя у фіаско, – викладач не повірив, що це знання студента, а не списані з невідомого джерела-шпаргалки відомості, – так і в Балатонфюреді «взаємини» між ученим і Героєм, сказати б, не залагодилися через *посередників*. Оскільки дерево Дірака набрало предивних форм і відрізнялося від прямовигнаних угору дерев, то дбайлива рука провінціала-естета його спиляла («*Дерево хтось спилувало. До самого кореня. Невелика кількість тирси біліла деформованим колом. І все. Древа не було. Ось так*» [Степа 2013, с. 138]), аби посадити натомість рівеньку «здорову» рослинку. І як симетрія до сірого образу викладача (частина «*Жанна*») виступає образ бургомістра містечка, котрий і дав наказ підрівняти алею (частина «*Самотність*»).

Емоційна лава в душі Героя, розбурхана безглуздою дією (спиляти дерево, яке посадив сам Дірак!), виводить цей елемент роману на кульмінаційну вершину (відповідно заголовок твору за типом можемо вважати кульмінаційним [Ламзина]). Лише образ відомого науковця і міф про нього, – котрий з відомої і невідомої інформації склали юнаки Тіберіус і Герой, відкривши для себе світ креативу, фантазії, куражу, любові у фізиці й у житті, – залишався завжди по-справжньому важливим і рятівним для Героя, куди б не запливав його човен долі. Проте вітри часу відносили все далі і далі це світовідчуття. Тому другу вузлову історію роману від першої відрізняє саме брак любові (як у широкому, так і в вузькому, особистісному контексті), а відтак – креативу, фантазії, куражу – всього того, що, не встигнувши зміцніти в душі людини, поступово розвіювалося. На цій стадії роману розуміємо, що йдеться про вміння автора виявити і показати особливе психічне явище в людині: любов й інтерес до світу, прагнення розгадувати таємниці особисті та Всесвіту, захоплення відкриттями, що сфокусувалися для Тіберіуса й Героя у нестандартній, а може й десь викличній постаті Дірака. Вчений став для них символом молодості, безтурботності, пізнання нового.

У сучасності ж для Оповідача проходить не так життя, як проєкція минулого на сучасні події. Тирсу, від своєрідного «дерев’яного костюму» Дірака, Герой зібрав у поліетиленовий мішечок, а свої речі у валізу, і вирушив, перервавши лікування на половині, додому.

«*Невже кохання лиш початок болю...*» – формулює Оповідач питання («*Балатонфюред*»), пря-

муючи до відповіді на нього в останній частині твору *«Енн»*. Фінал роману розповідає про повернення Героя на лікування до Балатонфюреда через три роки. Дія розгортається неспішно: спостерігаємо, які зміни відбулися з Героем, – це прискіплива увага до свого зовнішнього вигляду (одяг, відвідування перукарні, використання послуг манікюру, педикюру), безцільне курсування на власній машині, що допомагає заповнити внутрішню порожнечу. Надмірна зайнятість собою, зверхність і неухважність до оточення, мовби зумисне підкреслення примітивізму довколишньої спільноти, виносить нашого Героя в якийсь особливий простір, де він проживає, втішаючись сам собою. Цей стан Героя найкраще ілюструє жарт Папи Франциска: мовляв, людина видряпується на вершину свого *ego...* і зривається з неї. А так званий егоїзм лише підкреслює, що «егоїст любить себе не надто сильно, а надто мало, загалом, він себе ненавидить... Він обов'язково нещасливий і особливо прагне взяти від життя задоволення, яке він сам собі і не дозволяє отримати. Складається враження, що він надто піклується про себе, та насправді він лише здійснює невдалі спроби замаскувати і компенсувати своє невміння потурбуватися про своє справжнє “я”» [Фромм 2002, с. 127].

Тож Герой знову постає таким собі мандрівником, котрий потрапляє у пастку авантюрного часу. «Парадокс приречення» – сюжетний прийом, що практикує Сергій Степа, заводить Героя повторно у ситуацію побачення з Енн, яке він активно ініціює. Пригадуючи опис його зустрічі з Жанною через кілька років по закінченні університету й наступне розчарування, не важко здогадатися: за законами симетрії, запланована романтична пригода з Енн теж завершиться драматично. Річ у тім, що і авантюрний час, і сюжетний прийом «парадоксу приречення» вимагають від героя певного переродження. Поки цього не сталося, він потраплятиме у пастку.

Побачення з Енн привело Героя до Пізнання Великої Поразки із осягненням: *«...у мені зіпсувалося щось усередині. Якось пружинка у моєму тілі чи то вискочила з місця, чи то зламалась. І я нічого не міг із собою вдіяти. Я став не тим, яким мав би бути, я став таким, яким був насправді»* [Степа 2013, с. 184], що спонукало переродження в душі людини, збурило, здається, приспану роками, а може десятиліттями, рану в свідомості Героя, яку він «зав'язав», «заклеїв», забрав з очей, вдавав, що не розуміє, про що йдеться в рядкові-рефрені: *«невже кохання лиш початок болю...»*. Тепер в Оповідача проривається рядок-продовження, рядок-підсумок до відомих слів. Від чого Пам'яті доводиться ще сутужніше, бо вона нічого не забуває і надто втомилася носити за собою біль Героя, котрий на решті зізнається і їй, і нам, і собі: *«А взагалі-то кажучи, це велике паскудство – бути закоханим лише раз у житті. А потім повторювати кожного ранку, кожного дня: невже кохання лиш початок болю? Холодного і гострого, як лід.*

Так, це величезне паскудство, згоджується зі мною Пам'ять» [Степа 2013, с. 186].

І все. Із зізнання усвідомлюємо – коли щезає головне, то можна будувати ситуації, складати нові моделі стосунків, але вони слугуватимуть лише сурогатом, заміником, який не дає очікуваної сатисфакції, необхідного осяяння життю. Відтак два віршовані рядки у прозовому творі відкривають поезію душі Героя, моментально окресливши події, що виявилися підводною частиною айсберга в структурі роману.

Розв'язка припиняє «розщеплення» Героя на того, що був у юності, й сучасного. І тільки тепер осягається, виписаний автором, характер Оповідача, який подекуди протиставляє себе світу, подекуди шукає привід для кпинів над іншими, подекуди взагалі ігнорує людей і їхні прохання, потреби, умовності. Розчарування і біль замикають Героя у стінах такої уваги до себе, яка не передбачає душевних сил для будівництва мостів-стосунків із оточенням. Лише окремі «вилазки» його у світ, справді, як і висловлюється Герой, не дають відчутти повноти життя, того «драйву», яким була заповнена молодість. Прийом твісту, вжитий Сергієм Степом, показує основне – невігійну рану і постійний біль людини від того, що не збулося.

Майстерний режисерський хід письменника одразу формує міф про Оповідача, переодягаючи його в інші шати і виповнюючи «принципом айсберга» текст роману. Два вузли твору виявляються тепер художньою рамкою для історії, яка так і не розказана. Таємниця Героя, фундамент якої закладався у частині *«Жанна»*, несподівано відкрилася у частині *«Енн»*... Тепер здогадуємося, що у роки, які залишилися за канвою роману, далеко не «мирно бысть». А невідома і відома історія вказує читачеві на причини, що розгорнули прапор ненависті Героя до себе, спустошеності фрустрованої людини [Степа 2013, с. 127].

...А водночас спостерігаємо за новим деревом Дірака, висадженим на місці спиланого – воно росте так, як йому хочеться, і знову, очевидно, не задовольнятиме своєю конфігурацією бургомістра. Герой твору, прощаючись з Балатонфюредом, вбирає в себе молекули подиху Дірака, що той залишив у 1977 році. Через ці малі частинки долі Оповідача й Дірака мовби перехреснюються. Символізуючи не лише діалог минулого і сучасного, а переконання, що доля людини напередзакладена. І цього – не змінити ні життям, ні відходом у вічність. Тому дерево Дірака росте таким нестандартним, скільки б його не спилували і не пересаджували. І гадаються давньовідомі слова «Фізіолога»: «так і ти, людино...»

Дивина: але в житті Героя, котрий був залюблений у квантову механіку, починає спрацьовувати теорія ймовірності. І лише вона «відповідальна» за 1977 рік, коли складав іспит із квантової механіки, а Дірак поруч висаджував дерево; за алею, на яку натрапив мовби випадково; за знайомство із «деревом Дірака» і втрату його. Щире захоплення молодості поклато відбиток на рух усього життя Героя-Оповідача. Тож магія твору зумовлена фізичними законами.

Фінал роману закріплює рамку твору: у відповідь на спостереження Еклезіяста *“усе марно-*

та” приходиться Пізнання Героєм Великої Поразки, як результат екстраполяції на людину споконвічної повторюваності буттєвих ситуацій та дій. Таким чином, спостерігаємо, як «епіграф пропонує той контекст, в якому розгортається ... заголовок» [Веселова 1998, с. 22]. А саме *дерево Дірака* постає метафорою невідворотності, того, що закладено вищими силами в долю людини і залишається відбитком на всьому, до чого торкнеться її рука. С.Кржижановський наголошував, що заголовок – це стрижень «із живого стебла. Хто не відчуває імені, не може назвати ім'ям те, що він любить, не любить, те, про що він пише» [Кржижановський 2001]. Сергій Степа віднайшов органічне ім'я для роману.

Висновки. Таким чином, назва твору Сергія Степи *«Дерево Дірака»* належить до заголовків кульмінаційного типу і метафорична за суттю. Сміслові навантаження, що несуть собою ці слова (*«Дерево Дірака»*), – корелюються. Дерево сприймаємо як філософський символ упорядкованого часопростору, а ім'я фізика Дірака веде нас до намагання людини пояснити, насамперед собі, принципи його влаштуван-

ня. У поєднанні ці слова, як дві величини, створюють нове семантичне поле, до осмислення якого веде нас застосований у творі Сергієм Степою «принцип айсберга». Форма заголовка: два слова, кожне з яких складається із шести букв. При цьому впадають в око алітерація (*д, р*) та асонанс (*е, е, а, а*), також візуально об'єднує слова велика буква *Д*, якою обидва – починаються. Ці елементи, окрім звукової «оркестровки», мовби відтіняють певну симетрію в змісті назви, що переростає й у симетрію внутрішньотекстуальну, відображену в назвах частин, у розгортанні сюжету, у часопросторових координатах тощо. Саме ж *дерево Дірака* постає метафорою невідворотності, що закладена вищими силами в долю людини і залишається відбитком на всьому до чого торкнеться її рука. Епіграф твору і його назва встановлюють між собою діалог, коли читач розуміє, що й марнота підвладна фатуму. Отже, зважаючи на форму, зміст, сутність заголовка, а також співвідношення його зі самим романом, можемо стверджувати, що книга Сергія Степи *«Дерево Дірака»* становить «розгорнутий до кінця заголовок» [Кржижановський 1931, с. 3].

Література

1. Войтович В. Українська міфологія. Київ, 2005. 664 с.
2. Веселова Н. Заглавие литературно-художественного текста: онтология и поэтика. Автореф. дисерт. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. Специальность 10.01.06 – Теория литературы. Тверь, 1998. 24 с. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://docplayer.ru/54411266-Veselova-natalya-anatolevna-zaglavie-literaturno-hudozhestvennogo-teksta-ontologiya-i-poetika-specialnost-qp-teoriya-literatury.html>.
3. Ламзина А. Заглавие. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://studfile.net/preview/5836254/page:9/>.
4. Кржижановский С. Поэтика заглавий. Москва, 1931. 32 с. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://padabum.com/d.php?id=44913>.
5. Кржижановский С. Пьеса и ее заглавие (подготовка текста, вступ.статья, коммент. А.А. Колгановой). *Новое литературное обозрение*, 2001. № 52. Электронный ресурс. Режим доступа: http://az.lib.ru/k/krzhizhanovskij_s_d/text_0380.shtml.
6. Степа С. *Дерево Дірака*. Львів, 2013. 196 с.
7. Фромм Э. Искусство любить. Санкт-Петербург, 2002. 216 с.
8. Юлдашева Л. Заголовок як особлива номінантно-предикативна одиниця. *Філологічний часопис*, 2016. № 1(7). С. 87–93. Электронный ресурс. Режим доступа: https://library.udpu.edu.ua/library_files/filologichniy-chasopys/2016/1/13.pdf.

References

1. Voitovych V. (2005) *Ukrainska mifolohiia*. [Ukrainian mythology]. Kyiv. 664 s. [in Ukrainian].
2. Veselova N. (1998) *Zaglavie literaturno-khudozhestvennogo teksta: ontologiya i poetika*. [The title of the literary and artistic text is ontology and poetics]. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Spetsialnost 10.01.06. – Teoriiia literaturi. Tver. 24 s. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://docplayer.ru/54411266-Veselova-natalya-anatolevna-zaglavie-literaturno-hudozhestvennogo-teksta-ontologiya-i-poetika-specialnost-qp-teoriya-literatury.html> [in Russian].
3. Lamzina A. *Zahlavie* [Title]. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://studfile.net/preview/5836254/page:9/> [in Russian].
4. Krzhizhanovskiy S. (2013) *Poetika zaglaviy*. [Poetics of titles]. Moskva. 32 s. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://padabum.com/d.php?id=44913> [in Russian].
5. Krzhizhanovskii S. (2001) *Pyesa i ee zaglavie (podgotovka teksta, vstup. statya, komment. A.A. Kolganovoi)*. [Play and its title]. *Novoe literaturnoe obozrenie*. № 52. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: http://az.lib.ru/k/krzhizhanovskij_s_d/text_0380.shtml [in Russian].
6. Степа S. (2013) *Derevo Diraka*. [Dirac's Tree]. Lviv. 196 s. [in Ukrainian].
7. Fromm E. (2002) *Iskusstvo liubyt*. Sankt-Peterburg. 216 s. [in Russian].
8. Yuldasheva L. (2016) *Zaholovok yak osoblyva nominantno-predykativna odyntysia*. [Title as a special nominative-predicative unit]. *Filolohichnyi chasopys*, 2016. № 1(7). S. 87–93. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: https://library.udpu.edu.ua/library_files/filologichniy-chasopys/2016/1/13.pdf [in Ukrainian].

**THE NOVEL OF SERHIY STEPА “DIRAC’S TREE”:
THE POETICS OF THE TITLE**

Abstract. Serhiy Stepа is a Ukrainian writer, residing in Hungary. He is known since the late 80s of the 20th century in the national literature process. From that time his works have been on radar of critics, specialists in literature and writers (P. Scunc, N. Rebryk, O. Talabirchuk...). At the beginning of the 21st century this prose-writer’s novel “Not today, only yesterday and always” was translated into Polish by O. Gorodetsky. Stepа’s novel “Dirac’s Tree” (2013) has not been profoundly analyzed, and therefore this article has a scientific novelty.

Research objective: to follow the poetics of the title of the novel “Dirac’s Tree”. The relevance of the research embraces the necessity of understanding the coherent picture of the modern national literary process.

It was identified in the article that the title of the novel “Dirac’s Tree” by Serhiy Stepа falls under the culmination type titles and it is metaphorical in its essence. There is a correlation of the semantic meaning which these words deliver (“Derevo” (in English Tree), “Dirac”). We perceive the tree as a philosophical symbol of ordered space and time, and the name of the famous physicist Dirac we associate with attempt of a human being to explain the principles of its evolvement. These words in combination, as two units, create a new semantic field, which the subtextual letter of Serhiy Stepа encourages us to comprehend, and that is revealed by this written work. The title form comprises of two words, each of these words consists of six letters. Upon that our attention is drawn by the alliteration (Ukr.: *d, p*) and assonance (Ukr.: *e, e, a, a*), and also the beginnings of two words with the capital letter D visually unites the combination. In addition to the sound “orchestrating” these elements seem to accentuate a certain symmetry in the title content, which at the same time grows into internal textual symmetry, reflected in the names of the parts, in the development of the plot, in the space and time coordinates. The Dirac’s Tree itself (Ukr.: Derevo Diraca) emerges as a metaphor for inevitability of everything which is put by supreme forces into a person’s destiny, and it imprints into everything it touches. The epigraph of the work and its title establish a dialogue with each other, and the reader understands that vanity is also sensitive to the fate. Thus, considering the form, the content and the essence of the title, as well as its correspondence to the novel, we can claim that the novel of Serhiy Stepа “Dirac’s Tree” has absolutely explicated title.

Keywords: title, metaphor, poetics, content, form, symmetry, novel.

© Ігнатович О., 2021р.

Олександра Ігнатович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; ihnalex@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

Oleksandra Ihnatovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; ihnalex@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

ТВОРЧИСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ ХХІ СТОЛІТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 821.161.2 – 1.09 «Леся Українка»

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).542–548

Кузьма О. Творчість Лесі Українки в літературознавчому дискурсі ХХІ століття; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. У статті досліджено літературознавчу рецепцію творчості Лесі Українки у працях сучасних учених. Зазначено, що студії із вивчення доробку письменниці започатковані ще за її життя (І. Франко, М. Євшан та ін.), потім вони продовжилися у працях дослідників 20-30-х рр. ХХ століття (М. Зерова, М. Драй-Хмари, П. Филиповича, Б. Якубський тощо). Наголошено, що наступний етап осмислення доробку письменниці йшов двома векторами: в межах канонів радянського літературознавства та в руслі здобутків еміграційної науки (Ю. Бойко, Є. Маланюк, П. Одарченко, Ю. Шерех та ін.).

Часи незалежності стали якісно новим етапом у дослідженні творчості Лесі Українки. Нові методологічні підходи, апробовані вченими 90-х рр. ХХ ст. – 2000-х рр, дозволили розширити інтерпретаційну парадигму доробку письменниці. На базі досліджень, закладених незаангажованою критикою, формується й сучасне лесеукраїнознавство. Продовжуючи трактування попередників, вчені ХХІ століття розгортають науковий дискурс у різних методологічних площинах, що забезпечує поліваріативне прочитання спадщини Лесі Українки. Методологічний плюралізм в оцінці творчих досягнень авторки «Лісової пісні» включає застосування методик психобіографізму (Л. Мірошниченко), текстології (Г. Гаджилова), психоаналізу (Н. Зборовська), архетипно-міфологічної критики (Л. Скупейко), фемінізму (В. Агеева), структурно-семіотичної школи (Г. Левченко, С. Кочерга), екзистенціалізму та ін. Новим кроком в освоєнні творчого світу Лесі Українки стали праці О. Забужко, яка застосувала до аналітики художньої спадщини письменниці міждисциплінарний підхід. Монографія дослідниці «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (2007) – це фундаментальна історико-культурна праця, інтердисциплінарне дослідження, яке викликало різні реакції і сформувало поле для широкого обговорення ролі і місця Лесі Українки в національній духовності.

Важливим напрямом розвитку сучасних лесеукраїнознавчих студій є оновлення біографічного канону, опрацювання архівних матеріалів, листування письменниці. За принципом родинної ієрархії та із застосуванням сучасного інструментарію вибудовує свої дослідження Т. Скрипка, вчена із США (УВАН). Цикл матеріалів про рід Драгоманових-Косачів є надзвичайно цінним джерелом для осягнення феномену Лесі Українки.

Значним досягненням сучасного лесеукраїнознавства стало видання творів Лесі Українки в 14 томах до 150-річчя від дня її народження. Це колективна праця вчених, які виконали велику роботу із осучаснення академічного зібрання текстів письменниці. Нове видання творів письменниці є зразком скрупульозного наукового студіювання доробку авторки.

У цілому констатуємо позитивну динаміку в розробці лесеукраїнознавчого дискурсу, методологічне розмаїття в оцінці мистецького доробку цієї самотньої авторки, людини із потужним культурницьким та громадянським мисленням.

Ключові слова: Леся Українка, науковий дискурс, інтерпретація, наукова біографія, методологічний плюралізм, повне видання творів, академізм, сучасний формат.

Постановка проблеми. Леся Українка, поза всяким сумнівом, належить до тріади українських класиків, і в тій тріаді урівноважує власне чоловічу іпостась нашої класики – Шевченкову вибухову силу, яку Євген Маланюк влучно окреслив як вияв національної ЕМОЦІЇ, Франкове потужне розмислове начало, що, за спостереженням вченого, є утіленням нашого національного ІНТЕЛЕКТУ. Леся Українка поєднала і Шевченкову пристрасть, волю до життя, і Франковий розум, структурність, потужний аналітизм. Аполлонівське й діонісійське начала української національної психіки гармонійно сплелися в жіночій іпостасі «поетки українського рісорджіменту», авторки «Кассандри», «Лісової пісні», «Камінного господаря», яка невтомно працювала на розбудову Української держави духу. Уся її творчість саме про це – про будівництво храму української душі. Леся – жіноча грація української душі, її аристократизм і висока культура.

Статус канонізованого письменника, звичайно, передбачав розгортання наукового дискурсу довкола усіх сфер життєдіяльності Лесі Українки.

Лесеукраїнознавство (вживаємо такий термін, бо він нам імponує і відображає суть дисципліни, пов'язаної із студіюванням доробку авторки) як окремий напрям українського літературознавства, безумовно, запрацювало ще за життя авторки (праці І. Франка, М. Євшана), утвердило себе в дослідженнях вчених 20-х рр. ХХ століття (зокрема, в доробку митців-неокласиків – М. Зерова, П. Филиповича, М. Драй-Хмари; Б. Якубського та ін.), а далі розділилося на материкове (підрадянське) та діаспорне лесезнавство.

Із здобуттям незалежності наукові пошуки в царині вивчення творчості письменниці збагатилися новими методологічними підходами, і таке розмаїття дозволило трактувати здобутки Лесі Українки в широкому інтерпретаційному контексті. У науковий обіг було залучено невідомі або малодоступні матеріали літературознавців діаспори (Петра Одарченка, Юрія Бойка, Юрія Шереха та ін.), архівні знахідки (листування, мемуаристика, біографістика) тощо. І з того часу почалося пильне вглядання в постать мисткині, уважне перепрочитання її текстів із залученням

новознайдених матеріалів, новітніх методологій. У ХХІ століття лесеукраїнознавство увійшло із досить ґрунтовною теоретичною, джерельною, текстологічною базою, яка стала підґрунтям для прочитання творчості Лесі Українки крізь призму духовних шукань людини ХХІ сторіччя. Ця база дозволяє вченим нашого часу суттєво доповнити й збагатити наукові студії про письменницю новими інсайтами, новою аналітикою, суголосною основним трендам розвитку науки, зокрема літературознавства.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі розвитку лесеукраїнознавства є порівняно небагато джерел, які систематизують й глибоко аналізують праці дослідників спадщини письменниці, які введені в науковий обіг в останнє двадцятиріччя. Звичайно, маємо різні бібліографічні джерела, що включають перелік досліджень доробку Лесі Українки. Наприклад, поширеною і цілком доцільною є практика видавати такі джерела до ювілейних дат. Особливо продуктивним в цьому плані є 2021 рік, бо до 150-річчя від дня народження мисткині активно долучилася уся науково-освітня, культурно-мистецька спільнота. Слід відзначити тут роботу працівників всеукраїнської бібліотечної мережі. Більша частина бібліотек до ювілею письменниці видали відповідні покажчики, у яких подано з-поміж інших матеріалів й перелік лесеукраїнознавчих досліджень. Нашим завданням не є аналіз таких покажчиків, але до прикладу наведемо роботу працівників Національної бібліотеки України імені Вернадського, які в межах науково-дослідної теми «Теоретичні, методичні та прикладні аспекти формування національної бібліографії в контексті вивчення спадщини діячів української науки та культури» (2019–2021) здійснювали виконання проекту «Леся Українка. Твори. Переклади. Література про життя та творчість» (відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про відзначення 150-річчя з дня народження Лесі Українки» від 8 лютого 2018 р.)¹. За словами С. Кіраля, завідувача відділу національної бібліографії, працівники установи працюють над «Науковою бібліографією Лесі Українки», що складатиметься з чотирьох томів: 1-й – спадщина Лесі Українки, 2-й – Леся Українка в критиці, 3-й – вшанування пам'яті Лесі Українки (Леся Українка в образотворчому мистецтві, музиці тощо), а четвертий том розповідатиме про те, як творчість Лесі Українки представлена в архівах і музеях України².

Що ж стосується окреслення аналізованого нами питання – сучасної літературознавчої рецепції доробку письменниці – то погоджуємося із думкою О. Подлісецької, що в «сучасному методологічному прочитанні творчість Лесі Українки набуває неоприятливих досі смислових аспектів та інтерпретацій»

[Подлісецька 2014, С. 17]. Кожна мистецька доба актуалізує нові смисли у творчості класиків. Початок ХХІ століття так само вимагає скрупульозної роботи із текстами Лесі Українки, адже її творчі прозріння, її духовні шукання суголосні й людині інформаційного суспільства, яка прагне знайти ментальні опори в цьому світі, що стрімко розвивається й змінюється. Літературознавство, яке з часу здобуття незалежності Україною розширило методологічний інструментарій, зараз орієнтується на поліваріативне прочитання художнього доробку класиків, тому концептуалізація і доповнення наукових ідей, закладених у розробках учених-лесеукраїнознавців ХХ століття, важливі й зараз.

Мета статті – розкрити досягнення сучасних вчених у трактуванні творчості Лесі Українки відповідно до завдань літературознавства ХХІ століття.

Основні завдання статті – простежити ключові вектори наукової рецепції творчості Лесі Українки в останнє двадцятиріччя; з'ясувати принципи літературознавчої аналітики у працях дослідників; окреслити перспективи лесеукраїнознавчих досліджень.

Методи та методика дослідження. Наше дослідження ґрунтується на загальнонаукових методах аналізу і синтезу, індукції та дедукції, узагальнення та систематизації матеріалу, пов'язаного із досягненнями сучасного лесеукраїнознавства. Також застосовано історико-культурний (для характеристики специфіки літературознавчого дискурсу ХХІ ст.), герменевтичний (для осягнення наукових концепцій у лесеукраїнознавчих студіях); естетичний (для окреслення рецепції художнього феномену Лесі Українки) методи дослідження.

Виклад основного матеріалу. Часи незалежності стали якісно новим етапом у дослідженні творчості Лесі Українки. Нові методологічні підходи, апробовані вченими 90-х рр. ХХ ст. – 2000-х рр, дозволили розширити інтерпретаційну парадигму доробку письменниці. На базі досліджень, закладених незаангажованою критикою, формується й сучасне лесеукраїнознавство. Продовжуючи трактування попередників, вчені ХХІ століття розгортають науковий дискурс у різних методологічних площинах, що забезпечує різновекторне тлумачення спадщини Лесі Українки. Методологічний плюралізм в оцінці творчих досягнень авторки «Лісової пісні» включає, зокрема, застосування методик психобіографізму (Л. Мірошніченко [Мірошніченко 2011]), текстології (Г. Гаджилова [Гаджилова 2018]), психоаналізу (Н. Зборовська [Зборовська 2002]), архетипно-міфологічної критики (Л. Скупейко [Скупейко 2006] та ін.), гендерних студій, фемінізму (В. Агеєва [Агеєва 2008]), структурно-семіотичної школи (Г. Левченко [Левченко 2013], С. Кочерга [Кочерга 2010]) та ін. Окремо слід відзначити працю вчених, які розробляють наукову біографію Лесі Українки. Системністю, ґрунтовністю, глибоким входженням в осмислюваний матеріал характеризуються дослідження Т.Скрипки [Скрипка 2021], вченої із США (УВАН). Т. Скрипка уклала 2 томи спогадів про Лесю Українку (за принципом родинної ієрархії). Вона активно працює над зведенням

¹ Ширше про бібліографічні джерела, видані Національною бібліотекою імені В.Вернадського, – в матеріалі Світлани Дзюбич за посиланням: Леся Українка в українській бібліографії ХХ ст. крізь призму сучасного лесеукраїнознавства. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. 2019. Вип. 5. С. 233–241.

² Поети прокладають сходи своєму народові. URL: <http://nbuv.gov.ua/node/5479>

родинного архіву Драгоманових-Косачів у єдиний цикл матеріалів про цей благодатний український рід. За словами вченої, через призму сприйняття сучасників письменниці розкривається її «характер, громадянська позиція, особисті якості, своєрідність поведінки, деталі побуту. Завдяки таким свідченням увиразнюється тогочасний історико-літературний процес... Мемуаристи (кожен в міру обдарування) виявили своє відчуття українського інтелектуально-духовного простору, прозирнули витоки творчого життя генія...» [Скрипка 2021, С. 10].

Звичайно, дослідники, названі тут, застосовують не лише один зазначений підхід, праці вчених є зразком концептуальної наукової аналітики, спрямованої на всебічне розкриття творчості Лесі Українки. Так само варто наголосити, що сучасне лесеукраїнознавство не обмежується тільки призищами авторів, указаних вище.

Не можемо оминати увагою і внесок *закарпатських науковців* у процес осмислення творчості видатної письменниці. Талантом відчитувати художні послання Лесі Українки, осягати таїну її мистецького світу була наділена й Л. Голомб, професор кафедри української літератури Ужгородського національного університету, авторитетна літературознавиця із потужним науковим мисленням. Праці, у яких здійснюється літературознавчий аналіз творчості Лесі Українки, займають особливе місце в доробку вченої [Голомб 1988; Голомб 2005; Голомб 2008; Голомб 2015]. Постає видатної поетеси зламу XIX і XX століть, аристократки духу, яка збагатила українське письменство європейським змістом і якісно оновила його художнє обличчя, не могла залишитися осторонь наукових шукань дослідниці раннього українського модернізму. Спостереження щодо природи творчості поетеси Л. Голомб, викладені в монографії «Особа і суспільство в українській ліриці кінця XIX–початку XX ст.» [Голомб 1988], знайшли своє продовження й конкретизацію в інших її працях, що розкривають нові аспекти творчої індивідуальності Лесі Українки як лірика та драматурга. Заслуговують на увагу, зокрема, такі статті вченої, як «Музично-звукові прийоми в композиції поетичних циклів Лесі Українки» [Голомб 2005], «Символіка Старого Заповіту в творчій самосвідомості Лесі Українки як митця в країні неволі» [Голомб 2005], «Легенди Середньовіччя в драмі «Камінний господар» та ліриці Лесі Українки» [Голомб 2005], «Проблеми психології творчості в осмисленні І. Франка та Лесі Українки» [Голомб 2015] та ін. Усі праці Л. Голомб є вагомою складовою лесеукраїнознавчого дискурсу початку XXI століття, а також свідченням того, що можна тримати високу планку академічної науки, базуючи її на здобутках попередників і враховуючи нові віяння сучасного літературознавства.

Зазначимо, що своєрідний «квантовий стрибок» в осмисленні доробку Лесі Українки здійснила Оксана Забужко, сучасна письменниця, лауреатка Шевченківської премії, філософ, культуролог. Її монографія «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (2007) – фундаментальна іс-

торико-культурна праця, міждисциплінарне дослідження, яке викликало різні реакції в українській спільноті. Ця книга відзначена багатьма престижними нагородами і є спробою прочитання міфу Лесі Українки крізь призму історії «України, яку ми втратили» [Забужко 2007, С. 11]. В одному зі своїх щогорічних інтерв'ю (на Радіо Свобода) О. Забужко зазначила: «Я кажу, чому я свого часу за «Notre Dame d'Ukraine» сіла. Щоб якось прокричати, що люди добрі, дивіться, що ми обминаємо і без чого ми виховуємо зараз наших дітей. Тому що Лесю Українку не видавали за Сталіна, як тільки «Справа СВУ», Голодомор, як тільки пішла ось ця наша катастрофа, у 1920-і неокласики встигли підготувати, а далі спускається темна ніч Сталінщини, і вже аж за лібералізації, Хрущова, і треба ж давати гнівну відсіч «українським буржуазним націоналістам», які підготували передрук цього книгоспілковського видання неокласиків 1920-х років» [Забужко 2021]. О. Забужко вважає Лесю Українку аристократкою і еретичкою, спадкоємицею древнього лицарського роду і продовжувачкою гностичної традиції. Сюжети текстів письменниці вчена розглядає на тлі багатовікової європейської культури. За її словами, все, чого вона прагнула, пишучи свою монографію, – «це по-справжньому уважно прочитати, для тої частини української аудиторії, яка ще не втратила культури читання, на позір загальноприступні тексти одної із найвидатніших європейських письменниць XX ст.» [Забужко 2007, С. 610].

Наукові ідеї, викладені в монографії О. Забужко, звичайно, є дискусійними, такими, що провокують до глибокої розмови про світогляд Лесі Українки, її художньо-філософську систему. І в цьому, вважаємо, і полягає цінність праці, адже вона стає простором для широкої інтерпретації і засвідчує готовність наукової, культурно-мистецької, освітньої спільноти до обговорення основоположних питань, пов'язаних не лише із творчістю української авторки, але й загалом питань національної духовності в умовах XXI століття.

О. Забужко, на наш погляд, виконує зараз важливу місію одного із популяризаторів та інтерпретаторів творчості Лесі Українки. Не можна оминати увагою і таке видання, як «Апокриф» [Апокриф 2020], що вийшло друком у 2020 році. Воно містить чотири розмови предстоятеля УГКЦ Святослава Шевчука й О. Забужко щодо біблійного контексту спадщини письменниці, її складних стосунків із християнством, морально-ціннісного ядра її текстів. Має рацію дослідниця, коли говорить про потребу фахового теологічного аналізу творів Лесі Українки. І цілком вдалим є вибір для професійної розмови про заявлену проблему Глави УГКЦ Святослава Шевчука, адже він, за словами О. Забужко, не тільки глибокий знавець морального богослов'я, але й «людина, наділена бездоганним художнім чуттям і смаком» [Апокриф 2020, С.9]. Чотири бесіди про «поетку українського рісорджименто» є справжньою інтелектуальною насолодою. Вони відкривають нові аспекти в образі Лесі Українки як культурної героїні свого часу. Особисто

нам імпонує такт і обережність, повага до постаті письменниці, яку виказують учасники розмови. Цілком справедливими є спостереження, висловлені Блаженнішим Святославом щодо природи християнізму Лесі Українки, яку він називає «зболеним мислителем» [Апокриф 2020, С. 12]. Наприклад, дуже тонко він характеризує суть світогляду мисткині: «Найперше, я би хотів відразу сказати, що ми не можемо трактувати Лесю Українку як якогось канонічного екзегета. Думаю, було би цілком хибно читати її твори як віроучительний документ, бо це абсолютно різні жанри, кожен із яких ставить перед собою іншу мету й інше завдання. Хоча, що мене особисто вражає, це її постійне бачення в Божому Слові – Слові, яке написано через реальні події, реальну історію, – в історичності тих елементів, які є важливими чи й джерельними для християнської віри, – певних еталонів. Еталонів, з якими вона себе співвідносить. Еталонів, до яких вона постійно апелює. Еталонів, які вона намагається запитувати, шукаючи відповіді на екзистенційні питання її особистого життя, особистого досвіду, а відтак і досвіду життя тогочасного українського суспільства» [Апокриф 2020, С.15–16]. У процесі розмови О. Забужко та Блаженнішого Святослава було обговорено драми авторки «Одержима», «На полі крові», «Руфін і Прісцилла», «Адвокат Мартіан» та ін. Сюжети з ранньохристиянської та євангельської історії в інтерпретації письменниці стали для співрозмовників своєрідним інтелектуальним тлом для осмислення різних проблем національного та загальнолюдського буття.

На наш погляд, праці О. Забужко в руслі вивчення й оновлення лесеукраїнознавчого канону спрямовані на широку читацьку аудиторію, яка має вироблений естетичний смак, відповідну освітню базу і володіє здатністю до критичного мислення.

150-річчя поетеси, яке відзначалося цьогоріч, знаменне виданням 14-томника її доробку, здійсненого зусиллями численних науковців, справжніх ентузіастів своєї справи. Презентація 14-томного видання творів Лесі Українки стала основною подією цілого ряду заходів до ювілейної дати. Над зібранням працювали провідні науковці Волинського національного університету імені Лесі Українки та інших навчальних і наукових інституцій України (усього було 14 команд учених). Один із керівників проекту, доктор філологічних наук Сергій Романов зазначив: «За 150 років від народження в нас так і немає повного зібрання творів Лесі Українки. Усі дотеперішні видання були неповними, мали й інші хиби. Наприклад, через ідеологічні причини не повністю відображали погляди письменниці на релігію, національне та мовне питання. Зараз у незалежній країні ми можемо спробувати упевнено й вільно прочитати та прокоментувати творчість письменниці» [Антонюк 2021].

Ідею такого видання, за свідченням Українського інституту книги, висунули і активно відстоювали доктор філологічних наук, професор, народний депутат України Ірина Констанкевич, народний депутат Микола Княжицький та академік НАН України, директор Інституту літератури Микола

Жулинський. Її обговорювали і просуvalи всіма можливими способами Ірина Подоляк (тодішня заступниця міністра культури), Оксана Забужко і Віра Агеєва [Український інститут книги 2021]. Координаційну роботу виконував Український інститут книги, адміністрував роботу з підготовки текстів Волинський національний університет імені Лесі Українки. До такої фундаментальної праці були залучені такі відомі вчені, як В. Агеєва, О. Забужко, О. Вісич, Т. Данилюк-Терещук, С. Кирилюк, Н. Колошук, С. Кочерга, Т. Левчук, М. Моклиця, В. Сірук, С. Романов, Р. Тхорук та ін.

Повне оновлене академічне видання творів Лесі Українки поділене за тематично-жанровим принципом за такими напрямками:

Том 1-4. Драматургія;

Том 5. Поезія та ліро-епічні поеми;

Том 6. Художня проза;

Том 7. Літературна критика та публіцистика;

Том 8. Переклади;

Том 9. Записи народної творчості та пісні, записані з голосу Лесі Українки;

Том 10. «Стародавня історія східних народів» та конспекти, виписки, нотатки;

Том 11-14. Листування.

14-томне видання містить розлогі, ґрунтовні наукові коментарі, зразки авторського рукопису, іконографію і живопис, першодруки тощо. Важливо те, що всі томи оцифровані і є у вільному доступі, тож кожен може собі завантажити твори. Таким чином, фундаментальна справа – академічне перевидання творів Лесі Українки – зроблена, і до неї долучилися вчені, які власне формують «обличчя» лесеукраїнознавчих студій на початку ХХІ століття.

Окремо наголосимо й на мистецькому проекті «Леся Українка: 150 імен», який було відкрито в Українському домі з нагоди ювілею письменниці. Експозиція проекту була поділена на тематичні зали: «Лінія життя», «Образ», «Особисте», «Акценти», «Ілюстрації», «Гра», також був простір театру, книжок і дискусій [150 імен 2021]. У межах проекту працювала інтелектуально-дискусійна платформа «Косач Talks», що мала на меті актуалізувати для сучасників грані біографії та численні різноманітні праці Лесі Українки, які є актуальними, суголосними духовним шуканням людини ХХІ сторіччя. У програмі «Косач Talks» були задіяні представники сучасної української інтелектуально-мистецької еліти: письменниця Оксана Забужко, канадський історик з України Сергій Єкельчик, літературознавець, професор Гарвардського університету Григорій Грабович, перекладач та дослідник Максим Стріха, літературознавиця і критикиня Віра Агеєва, вчений Ростислав Семків та ін. Було обговорено ряд важливих питань, пов'язаних із родом Драгоманових-Косачів, із освоєнням художнього доробку авторки та його сучасної рецепції, із презентацією 14-томного видання творів Лесі Українки тощо. Зустрічі на платформі «Косач Talks» збережені у формі відеозаписів³.

³ <https://150imenlesi.org/kosachtalks>

Висновки. У цілому констатуємо позитивну динаміку в розробці лесеукраїнознавчого дискурсу в XXI століття, методологічне розмаїття в оцінці мистецького доробку цієї самобутньої авторки. Звичайно, потужним і продуктивним в осмисленні творчих світів Лесі Українки слід назвати ювілей-

ний 2021 рік. Важливим досягненням сучасної науки про доробок письменниці, безумовно, є академічне видання 14-томника її текстів. Залишається сподіватися, що значні зусилля науковців, зроблені для системного вивчення спадщини Лесі Українки, знайдуть належну реалізацію і в наступні роки.

Література

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ: Факт, 2008. 360 с.
2. Антонюк Н. Вперше в Україні вийде повна збірка творів Лесі Українки Режим доступу: <https://uain.press/news/vpershe-v-ukrayini-vyjde-povna-zbirka-tvoriv-lesi-ukrayinky-1257745> (дата звернення 06.06.2021)
3. Гаджилова Г. Проблематика раннього християнства у драмі Лесі Українки: становлення тексту в русі авторських рішень. Київ: Академперіодика, 2018. 221 с.
4. Голомб Л. Из спостережень над українською поезією XIX–XX століть: збірник статей. Ужгород: Гражда, 2005. С. 109–118.
5. Голомб Л. Новаторські тенденції в українській літературі кінця XIX–перших десятиліть XX ст. Ужгород: Гражда, 2008. 296 с.
6. Голомб Л. Особа і суспільство в українській ліриці кінця XIX – початку XX століття. Київ: Вища школа, 1988. 146 с.
7. Голомб Л. Проблеми психології творчості в осмисленні І. Франка та Лесі Українки *Творчість Лесі Українки в контексті світової культури: зб. наук. пр. / Філологічний вісник / за заг. ред. А.В. Березовенко*. Вип.2. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. С. 80–100.
8. Дзюбич С. Леся Українка в українській бібліографії XX ст. крізь призму сучасного лесезнавства. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. 2019. Вип. 5. С. 233–241.
9. Забужко О. «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. 640 с.
10. Зборовська Н. Моя Леся Українка / Есей. Тернопіль: Джура, 2002. 228 с.
11. Зібрання творів Лесі Українки у 14 т. / Український інститут книги Режим доступу: <https://book-institute.org.ua/uk/activity/zibrannya-tvoriv-lesi-ukra-nki-u-14-i-tomah> (дата звернення 12.04.2021)
12. Кочерга С. Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз текстів. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. 656 с.
13. Левченко Г. Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки. К.: Академвидав, 2013. 332 с.
14. Леся Українка. Апокриф. Вибране / Леся Українка. Чотири розмови про Лесю Українку / О. Забужко, С. Шевчук. Київ: Видавничий дім «КОМОРА», 2020. 632 с.
15. Леся Українка. 150 імен / проєкт Режим доступу: <https://150imenlesi.org/>
16. Мірошниченко Л. Леся Українка. Життя і тексти Київ: Смолоскип, 2011. 264 с.
17. Подлісецька О. Методологія досліджень творчості Лесі Українки у XXI ст. *Вісник ОНУ. Сер.: Філологія*. 2014. Т. 20. Вип. 1(11) Режим доступу: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/405574.pdf> (дата звернення 23.04.2021)
18. Скрипка Т. Спогади про Лесю Українку. Т. II. Львів: Видавництво: «Астролябія», 2021. 512 с.
19. Скулейко Л. Міфопоетика «Лісової пісні» Лесі Українки. Київ: Фенікс, 2006. 416 с.
20. «Януківич украв клейноди Лесі Українки»: інтерв'ю Оксани Забужко / розмову вела Інна Кузнецова. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/lesya-ukrainka-oksana-zabuzhko/31111684.html> (дата звернення 23.02.2021)

References

1. Aheieva V. (2008) Zhinochy prostir: Feministychnyi dyskurs ukrainskoho modernizmu [Women's space: Feminist discourse of Ukrainian modernism]. Київ: Fakt, 360 s. [in Ukrainian].
2. Antoniuk N. (2021) Vpershe v Ukraini vyide povna zbirka tvoriv Lesi Ukrainky [For the first time in Ukraine, a complete collection of works by Lesya Ukrainka will be published] Rezhym dostupu: <https://uain.press/news/vpershe-v-ukrayini-vyjde-povna-zbirka-tvoriv-lesi-ukrayinky-1257745> (data zvernennia 06.06.2021) [in Ukrainian].
3. Hadzhylova H. (2018) Problematyka rannoho khrystyianstva u dramy Lesi Ukrainky: stanovlennia tekstu v rusi avtorskykh rishen [Problems of early Christianity in Lesya Ukrainka's drama: formation of the text in the movement of author's decisions]. Київ: Akademperiodyka, 221 s. [in Ukrainian].
4. Holomb L. (2005) Iz sposterezhen nad ukrainskoiu poeziiu XIX–XX stolit: zbirnyk statei [From observations on Ukrainian poetry of the 19th–20th centuries: a collection of articles]. Uzhhorod: Grazhda. S. 109–118 [in Ukrainian].
5. Holomb L. (2008) Novatorski tendentsii v ukrainskii literaturi kintsia XIX–pershykh desiatylyt XX st. [Innovative tendencies in Ukrainian literature of the end of the 19th–first decades of the 20th century]. Uzhhorod: Grazhda, 296 s. [in Ukrainian].
6. Holomb L. (1988) Osoba i suspilstvo v ukrainskii lirytsi kintsia XIX–pochatku XX stolittia [Person and society in Ukrainian lyric poetry of the end of the 19th - beginning of the 20th century]. Kyiv: Vysycha shkola, 146 s. [in Ukrainian].

7. Holomb L. (2015) Problemy psikhologii tvorchosti v osmyslenni I. Franka ta Lesi Ukrainky [Problems of creativity psychology in the understanding of I. Franko and Lesya Ukrainka]. *Tvorchist Lesi Ukrainky v konteksti svitovoi kultury: zb. nauk. pr. / Filolohichniy visnyk / za zah. red. A.V. Berezovenko. Vyp. 2. Kyiv: NTUU «KPI». S. 80–100 [in Ukrainian].*
8. Dziubyeh S. (2019) Lesia Ukrainka v ukrainiskii bibliografii XX st. kriz pryzmu suchasnoho leseznavstva [Lesya Ukrainka in the Ukrainian bibliography of the twentieth century through the prism of modern forestry]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho. Vyp. 5. S. 233–241 [in Ukrainian].*
9. Zabuzhko O. (2007) Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka v konflikti mifolohii [Notre Dame d'Ukraine: Ukrainian woman in the conflict of mythologies]. Kyiv: Fakt, 640 s. [in Ukrainian].
10. Zborovska N. (2002) Moia Lesia Ukrainka [My Lesya Ukrainka]. Ternopil: Dzhura, 228 s.[in Ukrainian].
11. Zibrannia tvoriv Lesi Ukrainky u 14 t. (2021) [Collection of works by Lesya Ukrainka in 14 volumes] / Ukrainyskyi instytut knyhy Rezhym dostupu: <https://book-institute.org.ua/uk/activity/zibrannya-tvoriv-lesi-ukranni-u-14-i-tomah> (data zvernennia 12.04.2021) [in Ukrainian].
12. Kocherha s. (2010) Kulturosofia Lesi Ukrainky. Semiotychnyi analiz tekstiv [Culturosofology of Lesya Ukrainka. Semiotic analysis of texts]. Lutsk: PVD «Tverdynia», 656 s. [in Ukrainian].
13. Levchenko H. (2013) Mif proty istorii: Semiosfera liryky Lesi Ukrainky [Myth versus history: The semiosphere of Lesya Ukrainka's lyrics]. Kyiv: Akademydav, 332 s. [in Ukrainian].
14. Lesia Ukrainka. Apokryf. Vybrane (2020) [Lesia Ukrainka. Apocrypha. Selected] / Lesia Ukrainka. Chotry rozmovy pro Lesiu Ukrainku / O. Zabuzhko, s. Shevchuk (2020) Kyiv. 632 s. [in Ukrainian].
15. Lesia Ukrainka. 150 imen / proiekt (2021) [Lesya Ukrainka. 150 names]. Rezhym dostupu: <https://150imenlesi.org/> [in Ukrainian].
16. Miroshnychenk L. Lesia Ukrainka. Zhyttia i teksty (2011) [Lesya Ukrainka. Life and texts]. Kyiv: Smoloskyp, 264 s. [in Ukrainian].
17. Podlisetska O. (2014) Metodolohiia doslidzhen tvorchosti Lesi Ukrainky u XXI st. [Methodology of research of Lesya Ukrainka's creativity in the 21st century]. *Visnyk ONU. Ser.: Filolohiia. T. 20, Vyp. 1(11) Rezhym dostupu: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/405574.pdf> (data zvernennia 23.04.2021) [in Ukrainian].*
18. Skrypka T. (2021) Spohady pro Lesiu Ukrainku [Memories of Lesya Ukrainka]. T. II. Lviv: Vydavnytstvo: «Astrolia», 512 s.[in Ukrainian].
19. Skupeiko L. (2006) Mifopoetyka «Lisovoi pisni» Lesi Ukrainky [Mythopoetics of Lesya Ukrainka's «Forest Song»]. Kyiv: Feniks, 416 s.[in Ukrainian].
20. «Yanukovyeh ukrav kleynody Lesi Ukrainky»: interviu Oksany Zabuzhko (2021) [«Yanukovyeh stole Lesya Ukrainka's jewels»: interview with Oksana Zabuzhko] / rozmovu vela Inna Kuznetsova. Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/lesya-ukrainka-oksana-zabuzhko/31111684.html> (data zvernennia 23.02.2021) [in Ukrainian].

THE WORKS OF LESIA UKRAINKA IN LITERARY STUDIES DISCOURS OF THE 21ST CENTURY

Abstract. The article considered the literary studies reception of the works of Lesia Ukrainka in the works of modern scientists. It is noted that studios for the study of the writer's heritage were started during her lifetime (I. Franko, M. Yevshan, etc.), then they continued in the works of researchers of the 20-30s. of the 20th century (M. Zerov, M. Drai-Khmara, P. Fylypovych, B. Yakubskyi, etc.). It is emphasized that the next stage of comprehension of the writer's heritage was in two vectors: within the canons of Soviet literary studies and in line with the achievements of emigration science (Yu. Boiko, Ye. Malaniuk, P. Odarchenko, Yu. Sherekh, etc.).

The time of independence became a qualitatively new stage in the study of Lesia Ukrainka's works. New methodological approaches tested by scientists of the 90s. of the 20th century – 2000s, allowed to expand the interpretive paradigm of the writer's heritage. On the basis of research based on unbiased criticism, modern literary studies studios is being formed. Continuing the interpretation of their predecessors, scientists of the 21st century develop scientific discourse in various methodological planes, provides a multivariate reading of the heritage of Lesia Ukrainka. Methodological pluralism in the assessment of the creative achievements of the author of «Forest Song» («Lisova pisnia») includes the use of methods of psychobiography (L. Miroshnychenko), textology (H. Hadzhylova), psychoanalysis (N. Zborovska), archetypal-mythological criticism (L. Skupeiko), feminism (V. Aheieva), structural-semiotic school (H. Levchenko, S. Kocherha), existentialism, etc. A new step in the comprehension of the creative world of Lesia Ukrainka was the works of O. Zabuzhko, who applied an interdisciplinary approach to the analytics of the writer's artistic heritage. Researcher's monograph «Notre Damed' Ukraine: Ukrainka in the conflict of mythologies» (2007) – it is fundamental historical and cultural work, interdisciplinary research, which provoked various reactions and formed a field for a wide discussion of the role and place of Lesia Ukrainka in national spirituality.

An important direction in the development of modern literary studies studios is the updating of the biographical canon, the processing of archival materials, and the correspondence of the writer. According to the principle of family hierarchy and using modern tools, builds her studies T. Skrypka, a scientist from the USA

(UVAN). The series of materials about the Drahomanov-Kosach family is an extremely valuable source for understanding the phenomenon of Lesia Ukrainka.

A significant achievement of modern literary studies studios was the publication of the works of Lesia Ukrainka in 14 volumes to the 150th anniversary of her birth. This is a collective work of scientists, who did a great job of modernizing the academic collection of the writer's texts. The new edition of the writer's works is an example of a meticulous scientific study of the author's heritage.

In general, we note the positive dynamics in the development of literary studies discourse, the methodological diversity in assessing the artistic heritage of this original author, a person with a powerful cultural and civic thinking.

Keywords: Lesia Ukrainka, scientific discourse, interpretation, scientific biography, methodological pluralism, full edition of works, academism, modern format.

© Кузьма О., 2021 р.

Оксана Кузьма – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

Oksana Kuzma – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

ФЕНОМЕН НАРОДНОГО ПРАВОСЛАВ'Я ТА ЙОГО ВЕРБАЛІЗАЦІЯ В УСНІЙ СЛОВЕСНОСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45).

УДК: 271.2.81'373.21:398:37

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).549–557

Мушкетик Л. Феномен народного православ'я та його вербалізація в усній словесності; кількість бібліографічних джерел – 29; мова українська.

Анотація. Історично в Україні церква відігравала більшу роль у національному самовизначенні, ніж інші інституції. Народний світогляд позначений обрядовіством та забобонністю, що добре видно на прикладі фольклору, в якому давні язичницькі вірування переплелися з християнськими поглядами. Вивчення народної релігійності через фольклорні джерела є актуальним з погляду важливості поглиблення і розширення студій духовної сфери життя українців, їх світоглядних та ментальних рис, етичних та естетичних заснов, здобутків сучасної антропології. Метою статті є з'ясування поняття народного православ'я та особливостей його омовлення в уснопоетичній традиції українців, зокрема в межах певних жанрів, творів, сюжетики і тематики. Методика роботи має комплексний, міждисциплінарний характер, серед методів, за допомогою яких розкрито поставлену проблему, виокремлено аналітичний, синтетичний, порівняльний, культурно-історичний, а ще методи етнетики, антропології та етнопсихології.

Тексти народних казок зазвичай ілюструють певні біблійні сентенції, поради, максими. Біблійні оповіді трансформувалися в народні легенди, казки та притчі, обростали українськими реаліями, це зокрема оповіді про Соломона, про Йосифа і його братів, про Самсона. У духовних віршах представлено правила належної поведінки і засудження людських гріхів та пороків. Любов-милосердя поєднується в одне ціле зі справедливістю, це загально оцінне поняття «правди». Високо підноситься добродійність як милосердно-діяльнісне відношення до ближнього.

У народній вірі важливою є Божа присутність і заступництво. Найчастіше заступниками виступають Ісус Христос, Мати Божа та святі, в уснословесних творах вони сприяють людям у житті та господарській діяльності (календарно-обрядові, весільні та ін. пісні). Щира молитва, прохання, звернене до Бога, допомагає у вирішенні багатьох проблем. Релігійними темами у фольклорі свого часу цікавилися П. Житецький, М. Сумцов, Х. Ящуржинський, М. Костомаров, Ю. Яворський, В. Гнатюк, М. Грушевський та ін., у наші часи – М. Гайдай, Л. Іванікова, Г. Разумцева, О. Кісь, О. Сироїд, М. Гримич та ін.

Ключові слова: релігія, народне православ'я, український фольклор, вербалізація, сюжети, мотиви, жанри, образи, мораль.

Постановка проблеми. Колонізаційне минуле українського народу призвело до того, що в Україні церква відігравала більшу роль у національному самовизначенні, ніж інші інституції. М. Костомаров писав: «Український народ – глибоко релігійний народ у як-найширшому розумінні цього слова; чи так, чи інакше склалися його обставини, чи таке, чи інше було його виховання, він берегтиме в собі релігійні основи доти, доки існуватиме сума головних ознак, що становлять його народність: це неминуче виходить із того поетичного настрою, яким одріжняється його духовий склад» [Костомаров 1920, с. 43]. Дослідники констатують, що віра українців є кордоцентрична, емоційна, не заритуалізована, В. Антонович свідчив: «У русина віра живе чуттям інтимним. Він мало звертає уваги на обрядовість. Релігійне чуття його видається великим теплом і щирістю. До сього ще характерним з'являється поважання віри другого: не чіпай мого і я не займу твого» [Антонович 1995, с. 6–7].

Українську релігійність характеризує етноконфесійний синкретизм. Науковці розрізняють офіційну релігію, офіційний церковний обряд та так звану *сільську релігію*: «Те, що ми називаємо „сільською релігією” – більшою або меншою мірою співвідноситься з термінами „народна релігія”, „народне православ'я”, „побутове православ'я”, „народне християнство”, „двовір'я”, часом навіть

просто „язичництво”. Як не дивно, всі ці терміни позначають приблизно одне й те саме: а саме сільську релігію. Опозиційність у визначеннях полягає у концептуальній позиції тих, хто вживає ці терміни: язичницького детермінізму, а чи християнського (православного). Однак і слово „язичницький”, і „православний чи християнський” є однобокими і не можуть повною мірою відобразити суть поняття. Термін „народна релігія” є дещо точнішим, однак, наприклад, більшість тих явищ, які кваліфікуються „народною релігією”, побутують лише в сільській місцевості. Саме тому поняття „сільська релігія” є найбільш містким і включає в себе цілий комплекс найрізноманітніших, різностадіальних, різнофункціональних явищ» [Гримич 2000, с. 4].

Аналіз досліджень. В українській фольклористиці згадувана тематика, як окремо, так і в складі іншої, зосібна родинної, гендерної, морально-етичної та ін. проблематики цікавила учених як у минулому, так і в наш час. Релігійними темами у фольклорі свого часу займалися П. Житецький, М. Сумцов, Х. Ящуржинський, М. Костомаров, Ю. Яворський, В. Гнатюк, М. Грушевський та ін. У наші часи ними цікавилися і цікавляться як у суто фольклорному, так і в міждисциплінарному аспекті М. Гайдай, С. Грица, Л. Іванікова, Г. Разумцева, О. Кісь, М. Гримич, О. Сироїд та ін. Окрему збірку творів під назвою «Християнська мораль» уклад О. Беринда.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є з'ясування поняття народного православ'я та особливостей його омовлення в уснопоетичній традиції українців. Серед завдань – розгляд тем і мотивів, жанрів та образів релігійного походження, їх етико-естетичний модус, філософське, дидактичне та ін. спрямування; перероблення, переосмислення християнських понять, сентенцій та максимум у народній уяві, тематика гріховності та її покарання у фольклорних текстах (твори про рай і пекло).

Методи та методика. Методика роботи має комплексний, міждисциплінарний характер. Серед методів, за допомогою яких розкрито поставлену проблему, виокремлено аналітичний, синтетичний, порівняльний, культурно-історичний. При аналізі текстової частини вжито текстологічний, аксіологічний, герменевтичний, стилістичний та ін. методи. Використання етнографічних та етнопсихологічних напрацювань, методів етнетики, антропології та етнопсихології допомогло глибше розкрити семантику окремих мотивів та їх походження.

Виклад основного матеріалу. Обрядовіство – це засаднича риса української народної релігії, що полягає в неглибокому знанні християнського віровчення і водночас прагненні дотримуватися обрядів як самодостатнього для своєї релігійності. Дотримання обрядів певною мірою означало причетність до свого етносу. Український народний світогляд маркований і великою забобонністю, вірою у магічну силу, різноманітні прикмети. Українська віра характеризується великим розмаїттям християнських уявлень, що можна пояснити різноплановістю християнських джерел та їх тлумачень, низьким рівнем місцевої церкви – священики не мали достатньої освіти, були вихідцями з селян, роздробленістю культу, різним часом і способом прилучення до православ'я. Християнські постулати доходили до селян зазвичай через переклади зі спрощеними компліціями, апокрифічну літературу, повчання сільських священиків. Угорський дослідник Ш. Браун писав: «Священики розповідали, народ слухав і, прикрасивши отриманими в спадок образами власної фантазії, передавав ці оповіді далі» [Braun 29, с. 190]. Народ на буденному рівні свідомості сприймав християнство, пропускав його через свій практицизм. Через це формується власне осмислення догматики і обрядодійства, пошуки заступництва. Християнство у світосприйманні поєднувалося з різними повір'ями язичницького походження (так зване двовір'я, двовірність). Давні язичницькі вірування переплелися з християнськими поглядами, які нашаровувалися на поганську тематику пізніше, були пристосовані до її специфіки, частково перероблені, переосмислені, не завжди однозначно. Спаситель і святі у духовних віршах та колядках ходять по землі, працюють на полі, сіють, орють і навіть відвідують господаря як гості у свята:

*«Посадив Бога посеред стола,
Святу Пречисту при другим столи,
Усех святих навколо неї;
Прыймає Бога зеленым вином,*

*Святу Пречисту солодким медом,
Усех святих шумнов горілков»*

[Народные песни 1878/ II, с. 31].

Отже, біблійні історії та мотиви обростають українськими реаліями, певною мірою переосмислюються і пристосовуються до іншої дійсності. Події Святого Письма стають символами етичних правил, прикладом для тогочасного релігійного та ідейного життя. Їх моральне спрямування співзвучне виховній спрямованості усної словесності, чому сприяло й те, що християнська релігія виникла серед найбідніших прошарків, її симпатія до бідного і знедоленого близька фольклорним уподобанням.

Ілюстрацією до біблійної заповіді «Не збирати собі скарбів на землі» є притча «Не дбай про завтра», в якій Господь радить чоловікові нагромаджувати не земні, а духовні багатства, жаліти знедолених: «То багатство – не для душі. Тільки приобрати багатство для душі – часто нищим давати, таким бідним подсоблять, що воно не піде по хатам просити, а страмиться – в хаті сидить та голодне вмирає» [Християнська мораль 2010, с. 70].

Закону помсти, таліону Ісус Христос протиставив заповідь милосердної любові: «Не опирайся злomu» (терпляче перенось образи і зло); «І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, – підстав йому й другу»; «Любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, робіть добро тим, хто ненавидить вас і моліться за тих, хто кривдить і переслідує вас...». (українське прислів'я «Він тобі каменем, а ти йому хлібом»).

Християнська деонтологія першим загальним обов'язком висуває прагнення духовної досконалості, боротьби з моральним злом. Моральне зло – це зло, яке людина обирає. Його дві головні «протоформи» виражені в людських вадах (етично негативних якостях), це гнів (ворожість, агресивність, ненависть) і розбещеність. Перша є активним свідомо заподіюваним злом, спрямованим на інших людей, їх життя і благополуччя; друга – це зло, направлене на себе, вади людини (лінь, обжерливість, боягузтво, гордіня тощо). Розбещена людина стає рабом своїх пристрастей, порушує соціокультурні заборони, не здатна до діяльної любові до ближнього. Тому обов'язком вважалася подача милостині жебракам, інші вияви співчуття до людей.

Гріх багатих згідно з народною думкою лежить саме в немилосердності, у фольклорних творах любов-милосердя поєднується в одне ціле зі справедливістю, це поняття *правди*. Так, широкий відгук отримала в народі євангельська притча про багатого і Лазаря, оскільки відповідала народним поняттям про несправедливе володіння багатством, цю тезу ілюструють численні казки і паремії («святої милостині не давали»).

Вищим виявом моральності Сократ вважав добродійність. Біблія вчить «любити ближнього як самого себе», тобто безумовно любити людей і допомагати їм, надто, коли людина того потребує, це так звана діяльна любов. «Служити ближньому – це основа Євангелія, основа всього християнства. Без братньої служби один одному наш світ існувати не

може і не буде щасливим. Що значить любити? – Робити добро! Якщо я не роблю комусь добра, то я не люблю його, тобто не служу йому. Служба – це та сама любов, але активна, любов на ділі. Любити ближнього – це служити йому активно, ділом, чим хто може» [Бурячок 1995, с. 112].

Особливе ставлення в давнину було до калік і убогих, церква вчила опікуватися ними, подавати милостиню тощо (приказка «Милостиня нікого не зубожить»). Ще в часи Київської Русі у «Поученні дітям» Володимира Мономаха (XII ст.) читаємо: «Усього ж паче — убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуєте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіть самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте [і] не повелівайте вбити його; якщо [хто] буде достойн [навіть] смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської» [Літопис руський 1989, с. 457].

Однак віддавати людина має від щирого серця, з любові та співчуття до ближнього, не маючи при цьому корисливих думок, не шкодуючи утрачених грошей тощо. Таким чином, добрий вчинок людини не вимірюється кількістю грошей – до того ж відданих недбало, без співчуття, а лише тому, що так ведеться. Бо за все – погане й добре – слідує відплата: «Бо хто дає – той отримує, хто забуває про себе – той здобуває; хто прощає – тому буде прощено, хто помирає – той прокидається до вічного життя» (молитва святого Франциска Азиського). Одна з народних казок завершується подібним моральним уроком: «Яка з того наука? Ота тая: добра услуга вимагає також доброї услуги, і той, хто не милує ближнього свого, не найде помилювання у нього для себе» [Казки Покуття 2001, с. 331].

«Поряд з монастирським ідеалом християнської моральності, – пише Разумцева, – в народі створюється свій духовно-моральний ідеал, який можна було б назвати ідеалом „мирського благочестя“. У духовних віршах у найменших подробницях представлений „моральний кодекс“ народу, моральний закон, що надає правила належної поведінки й викриває людські гріхи та пороки. Цей кодекс „народної етики“ складався з трьох частин: 1) телуричної, що надає правила „родової“ поведінки й осуджує гріхи проти матері-землі і законів роду (образа батьків, кровозмішення, дітовбивство, недбайливе відношення до природи і т.п.); 2) ритуальної, зв'язаної з дотриманням ритуальних норм і церковних обрядів (релігійних свят, посту, молитов, земних поклонів і т.ін.) і 3) каритативної, що відноситься до християнського закону любові (милосердно-діяльнісне відношення до ближнього). Найбільш характерним вираженням останнього є обов'язок милостині, що є для народу необхідною умовою на шляху до спасіння» [Разумцева 2004, с. 13].

Християнська любов – *agape* – є безумовною, не залежною від жодних обставин, її вияви: безкорисливість, діяльність, милосердя, однакове ставлення до всіх людей, яке людина має виховувати в собі. Однак люди часто по своєму розуміють альтруїстичні повчання Христа, вони бачать лише їх

зовнішню сторону, не розуміючи глибокого змісту або переінакшуючи на свій лад. У такому випадку стосунки з Богом тлумачаться як здобування власної користі, як відношення: ти – мені, а я – тобі, тобто послуга – за послугу: «Вона йист бідна калыка, темна, без рук і без ніг, ми будем їй шанувати. А пан-бог дасть за то богацтво» [Галицькі народні казки 1895, с. 41]. У казці «Про корчмаря та діда-всевіда» корчмар, наслуховавшись проповідей попа: «Блажен той, хто роздає майно бідним, йому відплатиться сторицею» роздає своє майно біднякам, та не з добрих почуттів до людей і Бога, а через сподівання на віддачу, тобто отримання земного багатства. Він іде мандрувати світом разом з дідом-всевідом, який допомагає йому, та згодом бачить, що корчмар плакає лише корисливі наміри: «Видиш, зробив ти мудре діло, що роздав своє багатство бідним. Айбо ти захотів бути не мудрим, а хитрим. Можеш собі взяти усі гроші, та нам із тобою не по дорозі. Бо мудрість і хитрість – то не є одно!» [Таємниця скляної гори 1975, с. 23]. Це, так би мовити, фарисейське благочестя. Добро у такому випадку людина робить не від щирого серця, це нагадає гешефт – за свою милостиню вона хоче купити собі спасіння на небі чи земне багатство. М. Бердяев наголошував: «„Добрі справи“, що творяться не з любові до людей і не з турботи про них, а для спасіння власної душі, аж ніяк не добрі. Де немає любові, там немає і добра. Любов не вимагає і не чекає нагороди, вона сама вже є нагородою, є просвітленням і перетворенням буття, є променем райського буття... Любов до людини самоцінна, вона містить у собі іманентну якість добра» [Бердяев 1931, с. 116].

Дослідниця Н. Савранська виокремлює «справжню» та «девіантну» благодійність. Перша спрямована на благоотримувача (бенефіціарія), він є її метою та центром. Друга – на самого благодійника, у такій ситуації вона виступає лише засобом розважитись та урізноманітнити своє життя, отримати суспільну повагу або певну психологічну користь: «Милосердна благодійність неможлива без готовності до самопожертви, а це притаманне не кожному благодійнику» [Савранська 2008, с. 6–7].

Отже, здійснений заради вигоди моральний вчинок не є достовірно моральним. Адже він має чинитися безкорисливо, без прагматичної мети – «добро заради добра»; єдиною метою має бути самовдосконалення людини. У казці «Милосердна пані» жінка заради спасіння своєї душі дала дідові-жебраку яйце, дід їй подякував і побажав різних благ тощо. Однак жадібна пані, вочевидь, жалкуючи, кілька разів повертала діда, аби він підтвердив її доброту і не забував помолитися за неї, врешті, дід не витримав, повернувшись, кинув пані яєчко, вилаявши її. Завдяки внутрішньому діалогу психологічно майстерно передано вагання і сумніви жінки, якій «хочеться і колеться» – і дає і шкодує, тому поводить себе недоречно і, врешті, терпить фіаско. Тут ідеться про невідповідність моральної мети моральним намірам, тому нібито етичний вчинок жінки закінчується розчаруванням для обох сторін. Насміх зі слабших, жорстокість показово карається

в народних наративах. У переказі «Скам'яніла багачка» немилосердна багата жінка замість хліба поклала до рук старої жебрачки камінь, мовляв, «на, їж», за що та прокляла її. Прокляття сповнюється – багачка стає каменем при дорозі як нагадування для інших: «І котрий з вас, батьків, як син хліба проситиме, подасть йому каменя? Або, як проситиме риби, замість риби подасть йому гадину?» (Євангеліє від Луки 11:11).

Чимало релігійних мотивів – у своєрідній інтерпретації – увійшло до народних казок. Їх тексти зазвичай ілюструють певні біблійні сентенції, поради, максими, що є загалом притаманним для структури казки. У народних наративах біблійні мотиви, так би мовити, «спускаються на землю», прив'язуються до нібито реальних подій, підтверджуються життєвим досвідом. Так, давнє правило віддяки зі Старого Завіту подано у казці як приклад помсти: «Обвинували його в убивстві газди, а закон такий: око за око, зуб за зуб, голову за голову» [Три золоті слова 1968, с. 208].

У цілу фабулу в народному дискурсі розрослася біблійна дихотомія *принижений/возвеличений*, як відновлення знехтуваної справедливості, прагнення установити істину, що було животрепетним питанням для спільноти й окремої людини. Згідно з біблійними уявленнями знедолені в посеїбичному, земному житті за гідну поведінку, віру в Бога та виконання його заповідей заслужать собі царство небесне, тобто возвеличаться у потойбічному житті. Людина має упокоритися своїм життєвим обставинами і не гнівити Бога наріканнями та скаргами, а чинити все, щоб потрапити до раю. У казці «Як кухар цісарем став» (АТУ 757 (*Покарання пихатого імператора*)) дається дещо відмінне трактування даної бінарії: тут трансформація відбувається уже «на цьому світі» і має соціальний підтекст: пихатого та мстивого цісаря виганяють люди, на його місце стає кухар, що справедливо править людьми. Висновок звучить так: «Хто вищий, той буде нижчий, а хто нижчий, той буде вищий».

Гордіня завжди засуджувалася церквою, народ теж не любить пихатих і зарозумілих: «щоб пави не носив (не був пишний)». Про це складено чимало паремій: «Гордість є справа диявольська; «Хто високо літає, той низько сідає»; «Хто чим несеється, на тім і посковзнется»; «Нема в світі над „ми“, що над „ми“ – надми та й пусти»; «Дере голову, як попова кобила»; «Хто терпить, той спасеться»; «Лазар – страждання і спасіння»; «Гордість не любить і не є люблена». «Гордий – дурного брат». Останнє твердження актуалізується в популярних казках про тварин «Два папи», «Кінь і осел» та ін., де на вузькому містку зустрілися кінь та осел, кожен з яких вважав себе кращим. Осел, що в народній уяві наділяється епітетами «дурний» і «впертий», пишається тим, що на ньому їздив Спаситель і Божа матір, у той час як кінь поїв усе сіно в яслах Ісуса. Своєю чергою кінь гордиться користю, яку він приносить людям. Так вони сперечалися, поки обоє не попадали в рівчак. Наслідки їхньої тупості, впертості і пихатості підсумовано у словах собаки,

що пробігала містком: «Обидва ви дурні! Гордість і глупість – між собою брати. Якби один із вас був учтивий, дав би другому дорогу, то все було б по хорошому» [Казки про тварин 1976, с. 336].

Чванливості, зневазі до людей протиставляється скромність, покірливість, терплячість. У народних творах услід за релігійними високо цінується **сумирність** не лише перед людьми, а й перед життям. «Істинна сумирність не означає втому, а, швидше, тихий тріумф, який святкує воля до життя, що відчуває тяжкий тиск зовнішніх обставин. Така сумирність розквітає лише на ґрунті глибокого світо- і життєствердження» [Швейцер 1973, с. 283].

До основних християнських чеснот належить упокорювання. Згідно з повчаннями Володимира Мономаха його приносить усвідомлення власної смертності: «Паче всього – гордості не майте в серці і в умі. А скажімо: „Смертні ми єсмо, нині – живі, а завтра – у гробі. Се все, що ти нам, [боже], дав еси, – не наше, а твоє, [його] нам поручив ти еси на небагато днів“. І в землі не ховайте [нічого], – се нам великий єсть гріх» [Літопис руський 1979, с. 457]. Істинний християнин повинен підкорятися волі Божій, сумирно приймати послані йому біди і випробування, визначене йому Богом місце на землі (мириться з бідністю, низьким соціальним положенням); не умножати кількості зла в світі, бути покірливим, негнівливим; усмиряти свої пристрасті і амбіції; це також такі чесноти як віра, надія, любов.

Українським селянам була близькою християнська аскеза, її моральний смисл для народу полягав у культивуванні стриманості, помірності, гамування пристрастей з метою сприяння силам добра. Про поцінування згаданих якостей свідчать прислів'я і приказки: «Покірне телятко дві матки ссе, а зле ні одної»; «Будь смирний, то будеш і вірний»; «З поклону голова не болить нікому»; «Спокій п'є воду, а неспокій – мед»; «Терпеливий перемагає сильного»; «Терпи, козак, горе, будеш пити мед».

Біблійні притчі переносяться на український ґрунт. Казка «Як Михайлик став царем» побудована на біблійному сюжеті про Йосифа та його братів, які продали брата в рабство до Єгипту. Біблійний мотив про Христове диво – перетворення Ісусом води у вино залучено до жартівливої казки про сватання Марійки «святими». Тут перевдягнені парубки підміняють воду вином, а наївна матір з дочкою вірять, що вони справді святі.

Моральність людини визначається не зовнішніми ритуалами і діями, а її внутрішніми, душевними якостями. Про це говориться у притчах «Як молились святі встарину», «Священик і чоловік», «Дикий чоловік», «В чому лежить правдива побожність», «Молитва дикого чоловіка». В останній йдеться про те, що священик вирішив навчити чоловіка, який молився неправильно, по-своєму, канонічним молитвам. Зробивши це, він пішов, та переходячи через греблю, угледів чоловіка, який біг за ним по воді і просив нагадати слова молитви. На це священик відповів, мовляв, це вже йому не потрібно. Адже простий невчений чоловік виявився таким невинним і чистим душею, як Христос, який міг

ходити по воді. Відомо, що великі мудреці (боги, апостоли, герої, святі) ходили по воді, це означало вихід за межі матеріального світу.

До фольклорного дискурсу увійшла й християнська символіка. Хрест, розп'яття асоціюються з образом Христа, стражданнями, мученицькою смертю. Ісус на хресті виступає як символ спаплюженої у світі правди (відомий сюжет про «Правду та Кривду»). У казках на полі битви воїни бачать прихованого героя Березовабія з хрестом. Вони тікають з поля бою, бо думають – «То йист сам Господь Бог» [Галицькі народні казки 1995, с. 79]. Бог часто постає в образі діда з білою бородою, у цій ролі виступає і всевідаюче Сонце. Від святого хреста зникає зла сила, варто тричі перехрестити нечистий скарб і гроші, і вони перетворюються в гнилі колоди, попіл тощо («Скарб зникає до хреста»). Адже здобути не власною працею, без зусиль багатство не приносить щастя людині. Недарма у цих сюжетах скарби завжди супроводжує, стереже злий дух, чорт.

У народній вірі важливою є Божа присутність і заступництво: «Треба Богу вірити і бог чоловіка ніде не згубить»; «Він знає, що починає; Бог те знає, а не ми, грішні». Найчастіше заступниками постають Ісус Христос, Мати Божа та святі, вони сприяють людям у житті та господарській діяльності. Так, у весільній пісні «Не вийте, вітри»:

*«... Сам Бог коровай місе,
Пречистая свате,
Янголи да воду носять
Миколая на помоч просять;
Просили, просили, да й не упросили,
Дак вони сами замисили»*

[Труди етнографіческо-статистической экспедиції 2010, с. 224].

Бог не лише всеприсутній, у фольклорі він персоналізується і з'являється у селянській хаті, він усе знає і контролює:

*«Бо в сему дому Господь буває,
Господь буває тай сам відає:
Що донька з мамков не сперечає,
Що син на вітцьи рук не здіймає,
Сестра на сестру чвир не шукає,
Й брат на брата міч не знімає»*

[Гуцульщина 1908/4, с. 152].

Згідно з апокрифічними уявленнями, боги спускаються на землю, аби самим вирішити, кого карати, а кого милувати. Існує багато творів про ходіння апостолів, часто вони супроводжують Христа. У деяких оповідях і піснях виступають лише два апостола – Петро і Павло (Петро-Павло). Та зазвичай це Господь і святий Петро, які прикидаються простими подорожніми, вони мандрують по землі, Господь випробовує людей, нагороджує добродійних і карає гріховних, іноді сперечається зі своїм супутником, повчає його. Він усе бачить, усе знає наперед, його дії справедливі і виважені, на відміну від Петрових, який часто помиляється і робить не те, що треба.

Чимало апокрифічних наративів складено про Соломона, його мудрі рішення. Соломон хотів збудувати церкву, однак не мав достатньо каміння й

дерева для цього. Це побачив чорт і спитав, що він буде, тож Соломон відповів, що корчму і там буде музика, танці, пиятика, будуть битися і щось перепаде чортові. Чорти вирішили допомогти, наносили мармурового каміння і Соломон збудував корчму, а потому обернув її на церкву. Чорт побачив, що там вже є образи, хрести та ін. перед дверима і втік [Галицько-руські народні легенди/1, с. 51].

Серед українських духовних пісень знаходимо твори про Божу матір, св. Миколая, св. Гергія, Іоанна Хрестителя, Золотоуста та ін.

Щира молитва, прохання, звернене до Бога, допомагає у вирішенні багатьох проблем. Так, Бог задовольняє бажання жінки, яка довго молиться, просить послати їй дитину. За ревну молитву Бог веде людину правильним шляхом: «– Іди, ти, дитино моя дорога, в світ, де тебе пан Бог запровадить, і чей буде Божа воля, що ти не загинеш» [Казки Покуття 2001, с. 65]. Жінка не гине, а навпаки – «сила Божа робить їй руки».

У творі «Без Бога ні до порога» роль мудро-го помічника, всезнаючого дідика виконує Бог, усе тут відбувається лише за його велінням. Так, чудеса «дає Бог», за його наказом караються грішники, він повчає героя, як спокутувати гріхи. Так само Бог карає – перетворює в камінь жадібного пана, який, хоч як намагався, та нічого не міг зробити без Божої волі. Праведникам він дає вічне життя: «А так вже Господь сьйитий дав тий жоні, шо си любили, тай шьинували, таке шьистьи, тай єму, шо бідних шьинував, тай за дльи них маетки потратив. Тай жили, докив жили, аж померли, тай пішли в царство, бо за ними бідні просили» [Гуцульщина 1904/5, с. 129]. Надії на Бога, його заступництво звучать у висловах: «Що Бог дасть, то буде»; «Хто з Богом – Бог за ним»; «Як Бог дає, то й вікном пхає»; «Якби не Біг, хто б нам поміг»; «Чоловік мислить, а Бог керує»; «Богові Святому дякуйте»; «Без Бога ні до порога, а з Богом хоч і за море»; «Хто Бога не боїться, той людей не соромиться».

Однак народ не знімає з людини відповідальності за власні вчинки, визнає її особистий відвіт перед Богом: «Не розумом грішать – волею». Селянин розуміє, що сподівання лише на Божу допомогу є марними, Бог допомагає тим, хто діє сам. Про це існують і філософські притчі. Так, чоловік (християнин, єврей та ін.) під час потопа сидів на даху будинку і молився, аби Бог врятував його. Коли повз нього проплив човен і люди запропонували йому допомогу, він відмовив, мовляв, його врятує Бог. Так повторилося кілька разів і, врешті, вода дійшла до даху і чоловік потонув. На тому світі він постав перед Богом і спитав у нього: чому ти мене не врятував? Бог відповів: Я кілька разів пропонував тобі допомогу, та ти її не прийняв. Побувають і подібного спрямування народні афоризми: «Богу молися, а до берега гребися, бо утопишся»; «На бога покладайся, та до розуму прислухайся»; «"Боже, помози!" – „А ти, небоже, не лежи!"».

Всюдисутність Бога виявляється у народній мові, яка пересипана формульними висловлюваннями, згадками про вищу силу. Вживалися вони

механічно, несвідомо, що свідчить про глибоку вкоріненість у психології потреби присутності Бога біля себе або в собі. Так, сакральну функцію мали звертання «Слава Ісусу Христу», «Бог у поміч», «дай Боже», які виголошувались як привітання і благословення водночас. Якщо людина вирушала в дорогу, їй бажали «з Богом», «хай Бог береже» тощо. Це також уживання імені Божого замість інвективи: «о, Господи!», «о, Боже!», «Боже милосердний!», «Господи-Творче!», «ой, любий Боже», «Боже, Христе» та ін. У різноманітних побутових ситуаціях: «іди славити Бога», «що за Боже чудо», «в ім'я Бога». Похідні – «божественно зробив» тощо. Коли людині ставало зле, вона зверталася до Бога в молитвах чи просто через вживання стійких формульних висловів «Боже, допоможи», «хай Бог боронить», «Господи Ісусе, не покидай мене». Головною функцією Бога є функція всевишнього судді – «покарай його, Господи».

В уснословесних творах народ по своєму переробляє тезу про терпіння і страждання на землі, які винагородяться посмертно. У чарівній казці герой шукає щастя у земному житті й знаходить його, пройшовши випробування. Покарання грішника відбувається тут таки і в цьому світі, що притаманне оптимістичним поглядам казки, її оптимістичним вимірам. Погляди казки у цьому аспекті близькі до т.зв. гуманістичних релігій – раннього буддизму, даосизму, вчення Ісаї, Ісуса, Сократа, Спінози, деяких напрямів в єврейській та християнській релігії (особливо містицизму), до релігії Розуму у французькій революції. Власне, і сам Христос за Біблією був людиною-богом і переймався людськими справами. Він допомагав бідним і знедоленим, учні його теж були простими людьми – рибалками тощо. Він зображується у Біблії як життєлюб, що вміє насолоджуватися життям, його радощами. Учення месії було гуманним, людським, адже на першому місці він завжди ставив любов, любов знімала всі гріхи. Віра Ісуса була оптимістичною, що він довів власним життєвим прикладом, прийняттям смерті і воскресінням. Е. Фромм писав: «Мета людини в гуманістичній релігії – досягнення величезної сили, а не величезного безсилля; добродійність – у реалізації, а не в послушенстві. Віра – в достовірності переконання, вона опирається на досвід думки й почуття, а не на тому, щоб бездумно приймати чужі судження. Панівний настрій – радість, а не страждання й вина, як в авторитарній релігії» [Фромм 1992, с. 168]. Однак з часом вчення Ісуса було пристосоване до поглядів офіційної, правлячої релігії, з'явилися уявлення про рай і пекло, невідворотність земних страждань та ін.

Дослідники вважають, що українці не схильні до аскези: «Нація, попри релігійну формацію душі, що йшла з Візантії, а також трагічний історичний досвід, демонструє величезну життєлюбність і життєздатність з орієнтацією на сьогодні, а не на трансцендентну далечінь» [Храмова 1992, с. 29]. Головний герой казки – це не сумирний, затурканий селянин, а весела, життєрадісна людина, яка любить життя і людей, бореться із несприятливими

обставинами і покладається насамперед на себе самого. Йому не страшні ані чорти, ані пекло, бо він «і чортам раду дає», змагається з самою Смертю, не боїться суперечити самому Богові, що гумористично зображено в казці «Іван Торбина». У раю героєві нудно, бо немає ні музики, ні дівчат, ні випивки, з пекла його виганяють, бо хоче наводити свої порядки («Москаль у пеклі»). Бог через Івана дає завдання Смерті йти та гризти людей. Іван усе переінакшує і наказує тій їти гризти дерева. Врешті, він обдурює саму Смерть, яка відтоді боїться його. Таким у казках є типовий герой – бідний парубок, хитрий гуцул, русин, вояк, наймит і т.п., який «з бідною, як з рідною мамою. Вітер йому завжди в очі віє». Завдяки своєму розуму наймит виходить переможцем у змаганнях з чортами, провчає їх. Не шкодує він і офіційних представників церкви – дурних попів. У казці «Хочеш до раю – кукурікай!» гуцул під виглядом Бога допомагає дурному попові «потрапити до раю». «Ану, панотче, кукурікай, аби ангели почули і понесли тебе далі. – Піп надувся і тоненько заціяв: Ку-ку-рі-ку-у-у!... – Ади, файно пієш, – прихвалив гуцул. – Ану ще раз, бо чогось не йдуть оті лайдаки!» [Соціально-побутові казки 1997, с. 226–227]. Та попа чекає гірке розчарування: «Піп виглянув та побачив жінку: – Тьху, я чекав ангелів, а сатани діждався!» [Соціально-побутові казки 1997, с. 228].

Гумором сповнені дотепні народні фразеологізми: «Бог за того, в кого гроші»; «Богу не молися, але й чорта не гніви»; «”Бога побійся!” – „Та хіба бог розбійник, щоб його боятися?”»; «Сотворив бог – та й сім день після того сміявся»; «Усе боже, тільки гріхи наші». М. Гайдай наводить думку Т. Рильського про те, що в східних слов'ян, зокрема в українців, зберігається сильний струмінь «гумору при загальній серйозності релігійного почуття» [Гайдай 1972, с. 96]. Походження смішного пов'язане з десакралізацією, порушенням табу. Відміна табу на називання бога і святих всею призводила до створення гумористичних ситуацій у фольклорних і авторських творах.

Висновки. Українську релігійність характеризує етоноконфесійний синкретизм. Народний світогляд позначений обрядовіством та забобонністю, що добре видно на прикладі фольклору, в якому давні язичницькі вірування переплелися з християнськими поглядами. Біблійні оповіді трансформувалися в народні легенди, казки та притчі, обростали українськими реаліями, це зокрема оповіді про Соломона, про Йосифа і його братів, про Самсона. Події Святого Письма стають символами етичних правил, прикладом для тогочасного релігійного та ідейного життя. Тексти народних казок зазвичай ілюструють певні біблійні сентенції, поради, максими. У духовних віршах представлено правила належної поведінки і засудження людських гріхів та пороків. Любов-милосердя поєднується в одне зі справедливості, це поняття «правди». Високо підноситься добродійність як милосердно-діяльнісне відношення до ближнього.

У народній вірі важливою є Божа присутність і заступництво. Найчастіше заступниками висту-

пають Ісус Христос, Мати Божа та святі, в усно-словесних творах вони сприяють людям у житті та господарській діяльності (календарно-обрядові, весільні та ін. пісні). Щира молитва, прохання, звернене до Бога, допомагає у вирішенні багатьох проблем. Всюдисутність Бога виявляється у народній мові, яка пересипана формульними висловлюваннями, згадками про вищу силу. Однак народ не

знімає з людини відповідальності за власні вчинки, визнає її особистий відвіт перед Богом.

У фольклорі відбилися і матеріалістичні, іррелігійні настрої українців. Відміна табу на називання Бога і святих всею призводила до гумористичних ситуацій, десакралізації понять. Зустрічаються й неканонічні, пародійні описи пекла, де Бог і святі діють як звичайні люди з їх вадами і недоліками.

Література

1. Антонович В. Три національні типи народні. *Антонович В.Б. Моя сповідь : Вибрані історичні та публіцистичні твори / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський*. Київ: Либідь, 1995. С. 91–101.
2. Бердяев Н. О назначении человека (Опыт парадоксальной этики). Париж: Современные записки, 1931. 318 с.
3. Бурячок А. Про богословську ідею митрополита Іларіона «Служити народові – то служити Богові». *Київська старовина*. 1995. №. 5. С. 108–116.
4. Гайдай М. Народна етика у фольклорі східних та західних слов'ян. Київ: Наукова думка, 1972. 200 с.
5. Галицькі народні казки: в Берліні пов. Бродського із уст народу списав О. Роздольський ; упоряд. і порівняння додав І. Франко. *Етнографічний збірник*. Львів, 1895. Т. 1. 120 с.
6. Галицько-руські народні легенди: Зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів, 1902. Т. XII. Т. 1. 219 с.; Т. XIII. Т. 2. 288 с.
7. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія). Київ: АТ «Віпол», 2000. 380 с.
8. Грушевський М. Історія української літератури: у 6 т., 9. кн. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. 392 с.; Т. IV. Кн. 2. 262 с.
9. Гуцульщина: Четверта часть / написав проф. В. Шухевич. Львів, 1904. 272 с.; П'ята часть, 1908. 300 с.
10. Іваннікова Л. Народна псалма про дітозгубництво в контексті вірувань та обрядовості Південно-Східної Волині (за матеріалами с. Губча Хмельницької обл.). *Міфологія і фольклор*. № 3–4(10). 2011. С. 49–70.
11. Казки Покуття / зібрав О. Кольберг; упоряд., підг. текстів, вст. ст., прим. та словн. І.В. Хланти. Ужгород: Карпати, 2001. 330 с.
12. Казки про тварин / упоряд., вступ. ст. та прим. І.П. Березовського. Київ: Наукова думка, 1976. 574 с.
13. Костомаров М. Дві руські народності / пер. О. Кониський, з переднім словом Д. Дорошенка. Київ; Лайпціг: Українська накладня [1920?].
14. Літопис руський; пер. з давньорус. Л.Є. Махновця / відп. ред. О.В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. XVI+591 с.
15. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я.Ф. Головацким. Москва: Университетская типография, 1878. Т. I–III.
16. Разумцева Г. Морально-етичні погляди українського народу за фольклорними джерелами: аксіологічний аспект: автореф. дис... канд. філософ. наук. Київ, 2004. 18 с.
17. Савранська Н.О. Етико-філологічний аналіз благодійності: автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2008. 20 с.
18. Сироїд О. Духовна пісня в українській усній традиції першої половини XIX століття: проблеми функціонування та інтерпретації: автореф. дис... канд. філол. наук. Львів, 2017. 20 с.
19. Соціально-побутові казки / упоряд., передм. та прим. О.Ю. Бріциної. Київ: Дніпро, 1987. 284 с.
20. Сумцов Н. Очерки Истории Южно русских апокрифических сказаний и песенъ. Київ, 1888. 161 с.
21. Таємниця скляної гори: Закарпатські народні казки, зібрані М. Фінцицьким / пер. з угор. та післям. Ю. Шкробинця. Ужгород, 1975. 190 с.
22. Три золоті слова: Закарпатські казки Василя Королівича / запис текстів та впоряд. П.В. Лінтура. Ужгород: Карпати, 1968. 240 с.
23. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряженной ИРГО. Юго-Западный отдѣль. Матеріали и изследованія собранныя д. чл. П.П. Чубинскимъ. Санкт-Петербург: репринт. вид. в 7-и т. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2010. Т. 4. 798 с.
24. Фромм Э. Душа человека / пер. с нем. и англ. Москва: Республика, 1992. 429 с.
25. Храмова В. До проблеми української ментальності. *Українська душа*. Київ: МП «Фенікс», 1992. С. 13–28.
26. Християнська мораль в українській усній поетичній творчості / упоряд. О.С. Беринда. Львів: ПАІС, 2010. 340 с.
27. Швейцер А. Культура и этика. Москва: Прогресс, 1973. 344 с.
28. Ящуржинській Хр. Колядки релігійно-апокрифического содержания. *Киевская старина*. 1895. № 2. С. 207–217.
29. Braun S. A népmese. Bevezetés az összehasonlító mesekutatóba. Budapest: Geniusz K., 1923. 205 p.

References

1. Antonovych V. (1995) Try natsionalni typy narodni [Three national types of folk]. *Antonovych V.B. Moia spovid: Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory [My confession: Selected historical and journalistic works]* uporiad. O. Todiiichuk, V. Ulianovskyyi. Kyiv: Lybid. S. 91–101 [in Ukrainian].
2. Berdiaev N. (1931) O naznachenii cheloveka (Opyt paradoksalnoi ehtiki) [On the appointment of a person (Experience of paradoxical ethics)]. Parizh: Sovremennyye zapiski, 318 s. [in Russian].
3. Buriachok A. (1995) Pro bohoslavsku ideiu mytropolity Ilariona «Sluzhyty narodovi – to sluzhyty Bohovi» [On the theological idea of Metropolitan Hilarion «To serve the people is to serve God»]. *Kyivska starovyna*. №. 5. S. 108–116 [in Ukrainian].
4. Haidai M. (1972) Narodna etyka u folklori skhidnykh ta zakhidnykh slovian [Folk ethics in the folklore of Eastern and Western Slavs]. Kyiv: Naukova dumka, 200 s. [in Ukrainian].
5. Halytski narodni kazky (1895) [Galician folk tales]: v Berlini pov. Brodskoho iz ust narodu spysav O. Rozdolskyi; uporiad. i porivniannia dodav I. Franko. *Etnohrafichnyi zbirnyk*. Lviv. T. 1. 120 s. [in Ukrainian].
6. Halytsko-ruski narodni liegendy (1902) [Galician-Rus folk legends]: Zibrav Volodymyr Hnatiuk. *Etnohrafichnyi zbirnyk*. Lviv. T. XII. T. 1. 219 s.; T. XIII. T. 2. 288 s. [in Ukrainian].
7. Hrymych M. (2000) Tradytsiinyi svitohliad ta etnopsykholohichni konstanty ukraintsiv (Kohnityvna antropolohiia) [Traditional worldview and ethnopsychological constants of Ukrainians (Cognitive anthropology)]. Kyiv: AT «Vipol». 380 s. [in Ukrainian].
8. Hrushevskyyi M. (1993) Istoriia ukrainskoi literatury [History of Ukrainian literature:] : u 6 t., 9. kn. Kyiv: Lybid. T. 1. 392 s.; T. IV. Kn. 2. 262 s. [in Ukrainian].
9. Hutsulshchyna: Chetverta chast (1908) [Hutsulshchyna: Fourth part]/ napysav prof. V. Shukhevych. Lviv, 1904. 272 s.; Piata chast [Fifth part]. 300 s. [in Ukrainian].
10. Ivannikova L. (2011) Narodna psalma pro ditozghubnytstvo v konteksti viruvan ta obriadovosti Pivdenno-Skhidnoi Volyni (za materialamy s. Hubcha Khmelnytskoi obl.) [Folk psalm about child murder in the context of beliefs and rituals of South-Eastern Volhyn (based on materials from the village of Gubcha, Khmelnytsky region)]. *Mifolohiia i folklor*. № 3–4 (10). S. 49–70 [in Ukrainian].
11. Kazky Pokuttia (2001) [Tales of Pokuttia]/ zibrav O. Kolberh; uporiad., pidh. tekstiv, vst. st., prym. ta slovn. I.V. Khlanty. Uzhhorod: Karpaty. 330 s. [in Ukrainian].
12. Kazky pro tvaryn (1976) [Tales about animals] / uporiad., vstup. st. ta prym. I.P. Berezovskoho. Kyiv: Naukova dumka. 574 s. [in Ukrainian].
13. Kostomarov M. Dvi ruski narodnosti [Two Russian nationalities]/ per. O. Konyskyi, z perednim slovom D. Doroshenka. Kyiv; Laiptsig: Ukrainska nakladnia [1920?]. [in Ukrainian].
14. Litopys ruskyi (1989) [Russian chronicles]; per. z davnorus. L.Ye. Makhnovtsia / vidp. red. O.V. Myshanych. Kyiv: Dnipro. XVI+591 s. [in Ukrainian].
15. Narodnye pesni Galitskoi i Ugorskoi Rusi (1878) [Folk songs of Galician and Ugrian Rus], sobrannyye I.F. Golovatskim. Moskva: Universitetskaia tipografiia, T. I–III. [in Russian].
16. Razumtseva H. (2004) Moralno-etychni pohliady ukrainskoho narodu za folklornymy dzherelamy: aksiolohichnyi aspekt [Moral and ethical views of the Ukrainian people according to folklore sources: axiological aspect]: avtoref. dys... kand. filosof. nauk. Kyiv. 18 s. [in Ukrainian].
17. Savranska N. (2008) Etyko-filolohichnyi analiz blahodiinosti [Ethical and philological analysis of charity]: avtoref. dys... kand. filol. nauk. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
18. Syroid O. (2017) Dukhovna pisnia v ukrainskii usnii tradytsii pershoi polovyny XIX stolittia : problemy funktsionuvannia ta interpretatsii [Spiritual song in the Ukrainian oral tradition of the first half of the 19th century: problems of functioning and interpretation]: avtoref. dys... kand. filol. nauk. Lviv. 20 s. [in Ukrainian].
19. Sotsialno-pobutovi kazky (1987) [Socio-domestic fairy tales]/ uporiad., peredm. ta prym. O.Yu. Britsynoi. Kyiv: Dnipro. 284 s. [in Ukrainian].
20. Sumtsov N. (1888) Ocherki Istorii Iuzhno russkikhie apokrificheskikhie skazanii i pesenie [Essays on the History of South Russian apocryphal legends and songs]. Kiev. 161 s. [in Russian].
21. Taiemnytsia sklianoi hory (1975) [The mystery of the glass mountain]: Zakarpatski narodni kazky, zibrani M. Fintsytskym / per. z uhor. ta pisliam. Yu. Shkrobyntsia. Uzhhorod. 190 s. [in Ukrainian].
22. Try zoloti slova (1968) [Three golden words]: Zakarpatski kazky Vasyliia Korolovycha / zapys tekstiv ta vporiad. P.V. Lintura. Uzhhorod: Karpaty. 240 s. [in Ukrainian].
23. Trudy etnograficheskoi-statisticheskoi ehkspeditsii v Zapadno-Russkii kraii, snariazhennoi IRGO. Iugo-Zapadnyi otdel. (2010) [Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the West-Russian region, equipped with IRGO. South-West Department]. Materialy i izsledovannia sobrannyya d. chl. P.P. Chubinskimie. Sankt-Peterburg : reprint. vid. V 7-i t. Kiev: IMFE im. M. T. Rylskogo. T. 4. 798 s. [in Russian].
24. Fromm E. (1992) Dusha cheloveka [Human Soul]; per. s nem. i angl. Moskva: Respublika. 429 s. [in Russian].
25. Khramova V. Do problemy ukrainskoi mentalnosti [Before the problem of the Ukrainian mentality]. *Ukrainska dusha*. Kyiv: MP «Feniks». S. 13–28 [in Ukrainian].
26. Khrystyianska moral v ukrainskii usnii poetychnii tvorchosti (2010) [Before the problem of the Ukrainian mentality] / uporiad. O.S. Berynda. Lviv: PAIS. 340 s. [in Ukrainian].

27. Shveitser A. (1973) *Kultura i ehtika* [Culture and Ethics]. Moskva: Progress. 344 s. [in Russian].
28. Yashchurzhiński Khr. (1895) *Koliadki religiozno-apokrificheskago sodержaniya* [Carols of religious and apocryphal content]. *Kievskaiia starina*. № 2. S. 207–217 [in Russian].
29. Braun S. (1923) *A népmese. Bevezetés az összehasonlító mesekutatóba*. Budapest: Geniusz K. 205 p. [in Hungarian].

THE PHENOMENON OF FOLK ORTHODOX FAITH AND IT'S VERBALIZATION IN FOLKLORE

Abstract. The Ukrainian folk worldview is marked by ritualism and superstition, which is clearly seen in the example of folklore, in which ancient pagan beliefs are intertwined with Christian views. The study of folk religiosity through folklore sources is relevant in terms of the importance of deepening and expanding studies of the spiritual sphere of life of Ukrainians, their worldviews and mental traits, ethical and aesthetic foundations, the achievements of modern anthropology. The purpose of the article is to clarify the concept of folk orthodoxy and the features of its verbalization in the oral poetic tradition of Ukrainians, in particular within certain genres, works, their plots and themes. The method of work has a complex, interdisciplinary nature, among the methods by which the problem is revealed, analytical, synthetic, comparative, cultural-historical, as well as methods of ethnoethics, anthropology and ethnopsychology are selected.

Texts of folk tales usually illustrate certain biblical maxims and advices. Biblical stories were transformed into folk legends, fairy tales and parables, overgrown with Ukrainian realities, including stories about Solomon, about Joseph and his brothers, about Samson. The spiritual verses present the rules of proper conduct and condemnation of human sins and vices. Love-mercy is combined with justice, it is a generally valued concept of «truth». Charity is highly valued as a compassionate attitude towards one's neighbor.

God's presence and intercession are important in the folk faith. Most often the intercessors are Jesus Christ, the Mother of God and the saints, in oral works they help people in life and economic activities (calendar-ritual, wedding and other songs). Sincere prayer, a request addressed to God, helps to solve many problems. P. Zhitetsky, M. Sumtsov, Hr. Yashchurzhiński, M. Kostomarov, Y. Yavorsky, V. Hnatiuk, M. Hrushevsky, etc. were interested in religious themes in folklore at one time as well as M. Haidai, L. Ivanikova, G. Razumtseva, O. Kis, O. Siroyid, etc. in our time.

Keywords: religion, folk orthodoxy, Ukrainian folklore, verbalization, plots, motives, genres, images, morality.

©Мушкетик Л., 2021р.

Леся Мушкетик – доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, Київ, Україна; mushketik@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

Lesia Mushketyk – Doctor of Philology, Corresponding Member of NAS, main scientist researcher of Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology, Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine; mushketik@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

МЕДИТАЦІЇ-ВЕСНЯНКИ В ЖАНРОВІЙ СИСТЕМІ ЛІРИКИ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 1 (45)

УДК 821.161.2-1.09 «Самійленко»

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).558–563

Староста О. Медитації-веснянки в жанровій системі лірики Володимира Самійленка; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто особливості ліричних медитацій-веснянок в жанровій системі поезії Володимира Самійленка. Потреба краще вивчити окремі грані творчості цього самобутнього поета, належно оцінити його внесок у розвиток української лірики на одному з переломних етапів її історії зумовлюють актуальність цієї роботи. Основні завдання статті: визначити місце медитацій-веснянок у жанровій системі лірики письменника; окреслити витоки жанру та вивчити особливості його функціонування в доробку автора та в типологічному аспекті; продемонструвати значущість творчості В. Самійленка та його сучасників для подальшого розвитку жанру.

Було окреслено поетику досліджуваного жанру та його функціонування в жанровій системі філософсько-медитативної поезії автора. Визначено ключові концепції текстів, що репрезентують цю форму лірики: ідея космічної гармонії й досконалості природи, рефлексія від її споглядання, що переходить у самозаглиблення, музикальність ритмічного малюнку. Простежено засоби інкрустування цього жанру до структури ліричного циклу «Весняні пісні». На матеріалі твору «Весняна елегія» виокремлено творче новаторство В. Самійленка на жанровому рівні: зміщення акценту із суспільної проблематики на екзистенційні мотиви, посилення психологізму за рахунок відмови від пейзажної описовості. В аспекті розширення поетики медитацій-веснянок значущим є незавершений ліричний цикл В. Самійленка «Весна». Його аналіз у контексті типологічно близьких творів сучасників письменника – Б. Грінченка («Весняні сонети») та І. Франка («Веснянки») дає змогу простежити ключові риси та провідні мотиви творів цього жанру в поезії кінця XIX ст. (градація почуттів, викликаних очікуванням приходу весни; оновлення природи після весняного дощу; поклоніння ліричного героя перед красою та гармонією природи), а також відзначити внесок В. Самійленка в його розвиток (варіативність форм циклу, поява екологічної проблематики). Концептуально близькою до розглянутих текстів автора також є пейзажно-настроява лірика Лесі Українки, яка вважається вершиною розвитку досліджуваного жанру в поезії раннього українського модернізму. Таким чином, медитації-веснянки у творчості В. Самійленка органічно втілюють особливості творчої натури поета та актуальні мистецькі концепції його епохи. Ця самобутня форма стала важливим компонентом жанрової системи лірики письменника, виразником значущих елементів її художнього світу (космічна гармонія та краса природи, увага до внутрішнього світу людини та її взаємодії зі світом).

Ключові слова: медитації-веснянки, ліричні жанри, жанрова система, Самійленко, рефлексія, природа.

Постановка проблеми. Жанр медитації-веснянки становить цікавий об'єкт дослідження для літературознавців. Його розвиток у період середини XIX – початку XX ст. відображає шлях творчого освоєння поетами фольклорних джерел та вироблення національної традиції філософської лірики, збагаченої ідеями й концепціями західноєвропейських літератур. З'явившись унаслідок творчих пошуків поетів-романтиків (М. Шашкевича, Я. Головацького, Кс. Климковича, М. Петренка та ін.), він зазнав важливих модифікацій у доробку митців, праця яких уможливила складний перехід від реалістичної народницької парадигми до модерністської естетики. Відзначаючи ключову роль у цьому процесі таких видатних майстрів слова, як І. Франко та Леся Українка, важливо також наголосити на внеску В. Самійленка (1864–1925), історична важливість та естетична вартість поетичного доробку якого, на наш погляд, досі не здобули належного визнання.

Аналіз досліджень. Причина такого статусу письменника в рамках загальнознаного канону української літератури цікава й тим, що на феноменальності його творчості наголошували чимало авторитетних українських літературознавців різних епох (Ф. Матушевський, М. Обідний, В. Дорошенко, С. Єфремов, М. Рудницький, О. Бабишкін,

М. Чернопиский, Л. Голомб, М. Бондар, М. Мартинюк, Ю. Ковалів та ін.), з-поміж яких декілька були водночас поетами європейського рівня (М. Богданович, І. Франко, М. Зеров, М. Рильський). Однак попри наявність значної кількості праць, присвячених поетичній спадщині В. Самійленка, можемо констатувати, з одного боку, брак вузькоспеціалізованих студій жанрового аспекту його поезії, а з другого боку – потребу актуалізації цієї постаті в сучасному літературознавчому дискурсі.

Значущість поета у збагаченні форм філософської лірики підкреслював у статті-передмові до повного зібрання його творів М. Бондар [Бондар 1989, с. 31]. У науковому доробку вченого також відзначаємо фундаментальну працю «Поезія пошевченківської епохи. Система жанрів», у якій ґрунтовно вивчено витоки та особливості формування жанрових різновидів лірики 1860-их – 1870-их років, зокрема й медитацій-веснянок [Бондар 1986]. Важливі спостереження, релевантні обраному нами аспекту дослідження, містить монографія О. Ткаченко «Українська елегія», присвячена історії розвитку одного з найбільш варіативних і багатограних жанрів філософсько-медитативної поезії, у якій також помітний слід залишив В. Самійленко [Ткаченко 2004]. У контексті теми нашої роботи варто також відзначити статтю-передмову до двотомного

видання творів письменника О. Бабишкіна, який відзначив важливість творів «весняної» тематики в його ліриці [Бабишкін 1958]. Важливі міркування щодо природи поетичного мислення В. Самійленка, що, зокрема, виражається в рефлексії вражень і почуттів, викликаних красою весняної природи, містять праці М. Зерова [Зеров 1990] та С. Єфремова [Єфремов 1995].

Мета статті – дослідити особливості медитації-веснянки В. Самійленка як елемента жанрової системи його лірики, а також у контексті розвитку цього жанру в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.

Основні завдання статті: визначити місце медитацій-веснянок у жанровій системі лірики письменника; окреслити витоки жанру та вивчити особливості його функціонування в доробку автора та в типологічному аспекті; продемонструвати значущість творчості В. Самійленка та його сучасників для подальшого розвитку медитацій-веснянок в українській поезії.

Методи та методика дослідження. Обраний нами предмет дослідження зумовлює першорядну роль *генологічного* методу, що передбачає вивчення джерел, особливостей поетики медитацій-веснянок, їхньої художньої еволюції у творчості письменника. Важливим елементом роботи також є *типологічний* аналіз, який дає змогу виокремити ключові світоглядно-естетичні концепції лірики епохи В. Самійленка, а також об'єктивно оцінити значущість його творчості в контексті доробку видатних сучасників поета. Успішна реалізація окреслених мети та завдань статті також передбачає залучення інструментарію *культурно-історичного* (висвітлення особливостей літератури перехідної доби, появи та розвитку модерних рис у поезії), *психобіографічного* (врахування особливостей світосприйняття письменника, характеру його поетичної рефлексії), *естетичного* (вивчення філософського підґрунтя, мистецьких орієнтирів поета) методів.

Виклад основного матеріалу. Жанр медитації-веснянки становить самотню поетичну форму, у якій гармонійно поєднуються пейзажно-настрєва та філософсько-медитативна складові. В українській ліриці XIX ст. він бере початок у творчості М. Шашкевича («Вже сонце красно», «Веснівка»), О. Гороцького («Весна»), Кс. Климковича («Моя туга»). Простеживши історію його становлення, М. Бондар відзначив психологічну основу мотивів та образності цих творів: «Мотив цього жанру заснований на відомому міфологічно-фольклорному ахретипі: весною пробуджується природа, а з нею – й людські сподівання радісних перемін» [Бондар 1986, с. 105]. Згідно з висновками вченого, повноцінного розвитку жанру медитації-веснянки зазнав уже після пошевенківської епохи – у «франківську» добу, коли були написані цикл «Веснянки» І. Франка, «Весна» М. Старицького, «Веснянка» Лесі Українки [Бондар 1986, с. 106–107].

Цю віршовану форму, як і низку інших різновидів філософсько-медитативної поезії, М. Бондар у контексті свого ґрунтовного дослідження «Поезія

пошевенківської епохи. Система жанрів» слушно відносить до медитативно-зображальної лірики [Бондар 1968, с. 105]. Цей напрям у поезії, що продовжив розвиватися й оновлюватися в наступні десятиліття після зазначеного періоду (його межі визначено в рамках 1860–1870-их років), був чи не найбільш органічним для В. Самійленка, чия власне лірична творчість (без урахування сатиричних віршів) демонструвала виразне тяжіння до рефлексії, медитативності, умоглядності.

М. Зеров, стверджуючи про віддаленість поезії В. Самійленка від «справжньої» (емоційно-настрєвої) лірики, вважав сильною стороною його творчості саме інтелектуальну складову: «Поет рефлексивний, раціоналістичний, розмисловий, він скрізь і завжди тяжів до епіграматичного стилю, до афоризму, до сентенції. <...> Дидактична струя чи не найлегше одстоювалась в його простих, неоздоблених і чітких рядках. В своїх дидактичних, «учительних» поезіях він ніби окрилявся часом, і щось подібне до пафосу проблискувало в ньому» [Зеров 1990, с. 529]. Обґрунтована характеристика, подана вченим у статті «Володимир Самійленко і український гумор» (1926), містить, на наш погляд, певну суперечливість в оцінці самотнього ліризму, позначеного, за влучним визначенням С. Єфремова, «чимось античним, супокоем справжнього філософа» [Єфремов 1995, с. 522]. Вдалим доповненням до точки зору поета-неокласика також може слугувати судження Е. Соловей, яка, дослідивши внесок В. Самійленка в розвиток української філософської лірики, спостерегла, що письменник «індивідуалізує не почуття-переживання, а, насамперед, спосіб мислення, бачення світу – і, відповідно, ставиться вельми вибірково до тих особистих подробиць, які б роздрібнювали узагальнення суто об'єктивним сприйняттям» [Соловей 1998, с. 108].

Розглянуті оцінки дослідників дають змогу сформулювати уявлення про ключові особливості художнього мислення поета, для якого найбільш відповідними ліричними формами стають *роздум* («Зорі», «Людськість»), *розмірковування* («Непевність», «Невже для нас...»), «Думи Буття») *медитація* («Ридання душі», «До душі»), *елегія* («Сумна наша пісня...»), цикл «Елегії»), *алегорія* («Орел», «Українська мова (Пам'яті Т. Шевченка)»), *загадка* («Найдорожча перлина»). З-поміж них *медитацій-веснянки* авторства В. Самійленка вирізняються цікавим поєднанням різних естетичних та світоглядних концептів: розуміння природи як втілення космічної гармонії, оригінальності ритмічної структури, рефлексії від споглядання зовнішнього світу, що переходить у самозаглиблення.

Фрагментарне використання цього жанру простежуємо в диптиху «Весняні пісні» (1888), у першій частині якого в руслі романтичної традиції зображено прихід весни: «Веселиться земля, / Зелениють поля, / Розвилися гаї і діброви; / Соловейко в гайку / Тьохка пісно дзвінку; / Од квіток дух несеться чудовий» [Самійленко 1990, с. 52]. Ця картина, як і її пейзажно-настрєве узагальнення («І розкішна природа України / У величній красі /

Вабить погляди всі, / Наче личко вродливе дівчини» [Самійленко 1990, с. 52]), стає об'єктом рефлексії ліричного героя, стимулом пробудження почуттів, творчої насаги: *«А повітря легке / І проміння палке / В серці мрії роєм підіймають; І мов сила нова / У грудях прибува, / І в душі якісь співи лунають»* [Самійленко 1990, с. 52]). Як слушно відзначив М. Бондар, цей твір належить до текстів, що дають змогу простежити синтез споглядання та розмірковування, характерний для всієї творчості В. Самійленка, внаслідок чого «пейзажна предметність окремих творів <...> переходить у роздум» [Бондар 1989, с. 21].

Водночас слід зауважити, що перший вірш диптиху слугує радше ліричним прологом до наступної, основної частини, де в рамках народницької естетики втілено головну ідею – радість митця від праці на благо свого народу. Її відображено в картині хліборобської праці, справжнє щастя якої може пізнати лише «той, у кого нива / Своя, не найнята на рік» [Самійленко 1990, с. 52] – людина інтелектуальної праці, яка спрямовує свої сили передусім на духовне збагачення власної нації. Антагоністом до цього образу постає той, хто обирає шлях найманця і тому, на думку автора, ніколи не пізнає насолоди від результатів власної роботи: *«Посіє він, та жать не буде, / Або поже, та не собі, / Втішатись будуть інші люди, / А він зістанеться в журбі»* [Самійленко 1990, с. 53]. Ця авторська концепція, роз'яснена в циклі із аллюзією на вірш Т. Шевченка «Не нарікаю я на Бога...», дає підстави віднести розглянутий твір до жанру вірша-алегорії, до якого поет додав виражений екзистенційний мотив, пов'язаний із поетикою медитацій-веснянок: *«Тим сумно робиться мені, / Що дарма йдуть життя хвилини – / Без праці, в мимовільнім сні. / Тим сумно знати, що наше ціле / Життя – годинонька мала / І що тимчасом знов без діла / Мине весна, як і прийшла»* [Самійленко 1990, с. 53]. Його поява в контексті саме цієї ліричної форми не випадкова: як слушно відзначив О. Бабишкін, онтологічна проблематика у творчості письменника вилася в «боротьбу між «дарма» і «треба жить»», однак «що «жити треба», найбільше говорила йому весна на Україні» [Бабишкін 1958, с. 19].

Поглиблення й розвиток цього мотиву простежуємо у творі «Весняна елегія» (1889). Винесення авторської концепції жанру (елегія) в заголовок – важливий прояв генологічної свідомості автора, (на що, зокрема, вказує дослідниця цього явища О. Костецька [Костецька 2003, с. 104]), який проявляється в тональності твору, плавності розвитку ліричного сюжету. Це продовження традицій української романтичної елегії, що, як спостерегла О. Ткаченко, часто реалізувалася в жанрах думки, рефлексії та медитації [Ткаченко 2004, с. 109]. Водночас образний ряд та лейтмотив «Весняних елегій» дають підстави розглядати цей твір саме як медитацію-веснянку. Зокрема, він починається з традиційного для цього жанру прологу – пробудження почуттів ліричного героя з приходом весни: *«В порі такій / В душі моїй / Якесь чудне чуття*

стає» [Самійленко 1990, с. 64]. Відзначимо, що мотив, окреслений у цих рядках, не розвивається за примітивною схемою – мова йде про емоційне збурення внутрішнього світу, складність і багатогранність якого зумовлюють труднощі в експресії: *«Таким чуттям / Ім'я не дам / Не розберу я, що в них є, / Тут море дум, / Утіха й сум / І наче жаль стає чогось...»* [Самійленко 1990, с. 64].

Досліджуючи розвиток жанру медитацій-веснянки в українській поезії другої половини XIX ст., М. Бондар відзначав, що його виникнення «усвідомлювалось як опозиція до «канонічної веснянки», що виливалось у злам основного мотиву утвердження життя, пафосу піднесення» [Бондар 1986, с. 106]. Це простежується в наступних рядках «Весняної елегії». Ліричний герой твору розмірковує про брак гармонії у своїй душі, дошукуються його причини: *«О знаю я, Чого моя / Душа смуткує й болять, / Яка печаль / І що за жаль / Її радість хоче затруїть»* [Самійленко 1990, с. 65]. На відміну від більшості творців цього жанру, що вкладали у свої тексти важливий суспільний, громадянський підтекст [Бондар 1986, с. 107], В. Самійленко зосереджується на екзистенційному мотиві плінності життя й неминучості смерті, які становлять причину душевного неспокою його ліричного героя: *«Того вона / Болять, що зна / Непевність радощів своїх, / Що час мине / І Поглине / Самую змогу бачить їх»* [Самійленко 1990, с. 65].

На наш погляд, головне новаторство «Весняних елегій» полягає в майстерному використанні психологічної складової поезії. У творі практично відсутні пейзажні елементи (як і описовість у цілому), проте, зануривши читача в зображений світ думок і почуттів, автор дає йому змогу через емпатію осягнути красу весняної природи, здатну пробуджувати в людській душі волю й любов до життя: *«В природі ж сій, / Повік живій, / Вона бажала б вічно жити, / В красі її / Чуття свої / Хотіла б вічно веселити»* [Самійленко 1990, с. 64]. Усвідомивши невідворотність смерті, ліричний герой намагається втішити себе тим, що по завершенні життєвого шляху він стане часткою прекрасного світу, який йому так не хочеться залишати (*«Коли я вмру, / То в ту пору / Природі я себе віддам, / І тіло все / Перенесе / Вона у свій величний храм»* [Самійленко 1990, с. 64]), і, позбувшись обмежень, зможе повністю злитися з його космічною гармонією: *«Ніщо ніде / Не пропаде; / Як її, мені кінця нема; / В її красу / Я все внесу, / Що надала вона сама»* [Самійленко 1990, с. 65] Проте ця спроба виявляється невдалою, адже герой знає, що в цьому стані його свідомість уже не буде здатна осягнути себе, і тому твір завершується у традиційному для медитацій-веснянок мінорному тоні: *«Та я смутний, / Що в добі тій / Я вже не буду існувати»* [Самійленко 1990, с. 64].

Жанр медитацій-веснянки В. Самійленко також майстерно опрацював у незавершеному циклі «Весна» (1892), 11 частин якого становлять складне й водночас гармонійне поєднання різних жанрових форм. Розвиток його ліричного сюжету – закликання весни (частини I–II), очікування на її жадане тепло

й цілощу силу (частини III–V), вітання її приходу (частини VI–VII) та опис весняних картин (частини VIII–XI) – близький до композиції циклу «Весняні сонети» Б. Грінченка (1888). Крім подібності в градації настрою очікування (передчуття → хвилювання, занепокоєння → піднесення), ці цикли також споріднюють частини, де весну зображено в образі вродли-

вої дівчини – концепція, яку згодом по-новому актуалізували у своїй творчості М. Вороний та П. Тичина. У цьому аспекті цікаво простежити відмінність між яскравою любовною сценою, зображеною Б. Грінченком, та платонічним обоюванням ліричного героя В. Самійленка, майстерно втіленим у формі середньовічної канцони:

7-й вірш «Весняних сонетів»:

*Вона! вона! я бачу – між куцями
Рукав уже з сорочки забілів;
Ще мить одна – тремтячими руками
Я стан її дівочий обхопив.*

*Ще мить одна – злилися ми устами...
Вона прийшла, прийшла уже вона,
Найкращий квіт між пишними квітками,
Що нам дає багатая весна*

[Грінченко 1990, с. 46–47].

«Канцона І» циклу «Весна»:

*Вона вже йде
І серце жде
Її, мов кралою молоду
Йди ж скоріш,
Мене потіш,
Тобі назустріч я піду.*

*В ряснім гаю
Журбу свою
Забуду, щастя там знайду,
По муках всіх
До чар твоїх
З сльозами щастя припаду*

[Самійленко 1990, с. 75]

На ідейно-художньому рівні порівнювані твори також споріднені з циклом І. Франка «Веснянки» (1880). За змістом він ближчий до «Весняних сонетів» Б. Грінченка, оскільки в обох текстах важливе місце займають символічні сцени хліборобської праці, розроблені в руслі народницької естетики [Франко 1976, с. 26–28; Грінченко 1990, с. 48–49], в основі яких лежить та ж концепція, що й у розглянутому нами вище диптиху В. Самійленка «Весняні пісні». Натомість у його циклі «Весна», замість суспільно-політичного підтексту, розвинута філософська проблематика: **кордоцентричні мотиви, роздуми про гуманізм** («Під впливом тим добріші станем ми, / І крига в серці нашому розтане, / Неначе покрив лютої зими. / Від нашої душі злоба відстане, / А промінь твій чуття засвітить ясне, / І довго, довго світло те не згасне» [Самійленко 1990, с. 74]; «Тебе, благе, небесне проміння, / Тебе вітають наші вбогі хати, / Бо ти зогріло нам чуття холодні. Любов небес – ти вчиши любити землю, / І серце землю всю зогріти хоче, / Бо ти в йому холодний лід розбило» [Самійленко 1990, с. 76–77]; «Якби ти й кожне серце обновила! / Якби й наш дух ти так красою вкрила, / Щоб без злости, зневір'я й горювання / Твоїх пташок ми чули щебетання» [Самійленко 1990, с. 78]), **проблема взаємодії людини і природи** («Вже скрізь травиця пишна землю вбрала, / Поглянь на гору, як там на узбоччі / Природи сили молоді, робочі / Її засіяли без плуга й рала» [Самійленко 1990, с. 77–78]; «І дощ пройшов. Сіяє знов проміння / З ясних небес над пишною землею, / Вона ж така хороша стала й свіжа, / Неначе в ті щасливі дні творіння, / Коли ще не глумилися над нею / Ні лютий звір, ані людина хижа» [Самійленко 1990, с. 78]).

Філософський аспект та поглиблення психологізму спонукають до висновку, що цикл В. Самійленка в ідейній площині типологічно ближчий

саме до твору І. Франка, який, з огляду на змістовно-композиційну завершеність (цікаво, що в циклі В. Самійленка, відповідно до авторського задуму [Самійленко 1990, с. 551], також мало бути 15 частин, як і у Франкових «Веснянках»), репрезентує ширше коло авторських ідей. На особливу увагу заслуговує те, як в обох текстах на символічному рівні розвивається мотив оновлення природи після дощу: у тексті В. Самійленка (частини X–XI) він постає в площині гуманістичної та екологічної проблематики, тоді як у циклі «Веснянки» його продовжують **революційні** («Гримить! Тайная дрожь пронймає народи, – / Мабуть, благодатная хвиля надходить... / Мільйони чекають щасливої зміни, / Ті хмари – плідної будущини тіни, / Що людськість, мов красна весна, обновиць... / Гримить!» [Франко 1976, с. 26]), **антеївські** (частина V («Земле, моя всеплодющая мати,...»)), **релігійні** (частина XV («Vivere memento!»)) **мотиви**.

Творче опрацювання жанру медитації-веснянки, як і «весняної» тематики в поезії загалом, вишло на якісно новий щабель розвитку у творчості Лесі Українки, зокрема в таких текстах, як «Напрвесні», «В магазині квіток», «Веснянка», «Галого снігу платочки сивенькії», циклах «Зоряне небо», «Мелодії» та ін. Поетична самобутність цих поезій зумовлює складність їх безпосереднього типологічного зіставлення із ідейно й тематично спорідненими творами сучасників письменниці, розглянутими нами вище. Водночас можна відзначити, що творчі пошуки Лесі Українки та В. Самійленка мають низку точок дотику на концептуальному рівні: осмислення природи як втілення космічної гармонії та досконалої краси, увага до проблеми взаємодії людини з природою, співзвучність образів-символів.

Зокрема, це можна простежити на матеріалі першої поезії циклу Лесі Українки «Зоряне небо»

(близько 1891), яка становить різновид вірша-медитації на весняну тематику. Новаторство твору зумовлене вибором у якості об'єкта ліричної рефлексії саме нічного пейзажу, споглядання якого стимулює поглиблення психологізму й розвиток **екзистенційних мотивів** («*Ти, прекрасна вечірня зоре! / Урочисто й лагідно ти сяєш, / Ти на людське не дивився горе, / Тільки щастя й кохання ти знаєш*» [Українка 1975, с. 50]) та **онто-гносеологічної проблематики** («*Як тремтить тее світло! Неначе / Промовля до нас небо вогнями. // Горда, ясна, огнистая мова! / Ллється промінням річ та велична! / Та ми прагнем лиш людського слова, / І німа для нас книга одвічна...*» [Українка 1975, с. 50]). Художня інтерпретація образів небесної сфери в цьому творі перегукується з ідеями, втіленими у віршах В. Самійленка «Зорі», «Дві планети», «Елегії», а емоційна складова рефлексії дає підстави проводити паралель із його «Вечірньою піснею», де об'єктом споглядання є призахідне сонце («*Не слухає сонце, / За гору сідає / І нам посилає / На всю ніч: прощай! / Ой сонечко ясне! / Невже ти втомилось, / Чи ти розгнівилось? / Іще не лягай!*» [Самійленко 1990, с. 86–87]).

З-поміж творів, які репрезентують новий етап розвитку досліджуваного нами жанру, М. Бондар називає поезію Лесі Українки «Веснянка» (1890) [Бондар 1986, с. 107]. Цей вірш, подібно до розглянутих вище текстів В. Самійленка, І. Франка, Б. Грінченка, сповнений життєствердного пафосу, проте відрізняється наявністю інтимного мотиву (адресація сестрі, значущість якої в структурі тексту дає підстави стверджувати, що він становить синтез медитації та послання) та особливою строфічною організацією із варійованим рефреном. Як і в IX та X частинах циклу В. Самійленка «Весна», спостерігаємо традиційне протиставлення морозу й дощу переможному весняному промінню. Медитативну складову твору вирізняє більш виражене суб'єктивне начало – відображення особистої внутрішньої боротьби поетеси в третій строфі канонічного варіанту «Веснянки» («*Як дрібнії дощі*

/ Заслонять нам світ навесні, / Як нам молодіці / Пов'ються у хмари сумні, – / Не тратьмо надії / В літа молодії!» [Українка 1975, с. 114]) та особливо – у строфі, яка наявна в автографі тексту, проте не увійшла до його першодруку: «*Ховаю я сльози, / Співаю пісні голосні, / Хоч люті морози / Приблили мене навесні. / Ти ж, сестро, гуляєш, Ти лиха не знаєш...*» [Українка 1975, с. 404]. У цих рядках простежуємо відгомін написаного невдовзі вірша-медитації «*Contra spem spero!*» (датування автографу «Веснянки» – 6 квітня 1890 р., другого твору – 2 травня 1890 р. (за старим стилем) [Українка 1975, с. 56; с. 404]) – одного з найбільш самотвора творів «весняної» тематики в українській літературі. У подальшій творчості Лесі Українки жанр медитації-веснянки зазнав нових модифікацій, пов'язаних, зокрема, із глибоким вивченням народнопісенного пласти, що демонструє одну із важливих складових творчої лабораторії письменниці, на яку вказував В. Погребенник: «створення на традиційній основі нового образу в новому контексті»; «звернення до фольклорної поетики як до природної палітри для відтворення багатой гами світовідчуття» [Погребенник 2002, с. 71]. Ці трансформації засвідчили переосмислення зазначеного жанру та відхід від традицій пошевченківської епохи та повернення до джерел «канонічної» веснянки, що простежується і у творчих пошуках сучасників поетеси.

Висновки. Таким чином, медитації-веснянки у творчості В. Самійленка органічно втілюють особливості творчої натури поета та актуальні мистецькі концепції його епохи. Ця самотвора форма стала важливим компонентом жанрової системи лірики письменника, виразником значущих елементів її художнього світу (космічна гармонія та краса природи, увага до внутрішнього світу людини та її взаємодії зі світом). Разом з іншими видатними письменниками своєї епохи – Б. Грінченком, І. Франком, Лесею Українкою – він посприяв оновленню цього жанру, збагативши його новими образами та ідеями, що згодом стали основою для творчих експериментів символістів та неокласиків.

Література

1. Бабишкін О. Володимир Самійленко *Самійленко В. Твори: у 2 т.* Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1958. Т. 1. С. 5–52.
2. Бондар М. Поезія пошевченківської епохи. Система жанрів. Київ: Наукова думка, 1986. 327 с.
3. Бондар М. Творчість Володимира Самійленка *Самійленко В. Твори.* Київ: Дніпро, 1989. С. 5–46.
4. Грінченко Б. Твори: у 2 т. Т. 1: Поетичні твори. Оповідання. Повісті. Київ: Наукова думка, 1990. 640 с.
5. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. 688 с.
6. Зеров М. Володимир Самійленко і український гумор. *Твори: у 2 т.* Т. 2. Київ, 1990. С. 526–536.
7. Костецька О. Генологічна свідомість письменника як підсистема естетичної свідомості автора *Studia Methodologica* / гол. О. Лещак; відп. ред. І. Папуша. Тернопіль: ТДПУ, 2003. Вип. 13. С. 94–100.
8. Леся Українка Зібрання творів: у 12 т. Т. 1: Поезії. Київ: Наукова думка, 1975. 446 с.
9. Погребенник В. Фольклоризм української поезії (остання третина XIX – перші десятиліття XX століття). Київ: Юніверс, 2002. 158 с.
10. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. Київ: Наукова думка, 1990. 608 с.
11. Соловей Е.С. Українська філософська лірика. Київ: Юніверс, 1999. 368 с.
12. Ткаченко О. Українська класична елегія: монографія. Суми: Видавництво СумДУ, 2004. 256 с.
13. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 1: Поезії. Київ: Наукова думка, 1976. 502 с.

References

1. Babushkin O. (1958) Volodymyr Samiilenko [Volodymyr Samiilenko]. [in:] Samiilenko V. Tvory: u 2 t. [Works: in 2 v.]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury. V. 1. S. 5–52 [in Ukrainian].
2. Bondar M. (1986) Poeziia poshevchenkivskoi epokhy. Systema zhanriv [The Poetry of the Post-Shevchenko's Times. The system of genres]. Kyiv: Naukova dumka. 327 s. [in Ukrainian].
3. Bondar M. (1989) Tvorchist Volodymyra Samiilenka [The Works of Volodymyr Samiilenko]. [in:] Samiilenko V. Tvory [Works]. Kyiv: Dnipro. P. 5–46 [in Ukrainian]. Yefremov S.O. (1995) Istoriia ukrainskoho pysmenstva [The History of Ukrainian Literature]. Kyiv: Femina. 688 s. [in Ukrainian].
4. Hrinchenko B. (1990) Tvory: u 2 t. [Works: in 2 v.] T. 1: Poetychni tvory. Opovidannia. Povisti [V. 1: Poems. Stories. Novelle]. Kyiv: Naukova dumka. 640 s. [in Ukrainian].
5. Yefremov S. (1995) Istoriia ukrainskoho pysmenstva [The History of Ukrainian Literature]. Kyiv: Femina. 688 s. [in Ukrainian].
6. Zerov M. (1990) Volodymyr Samiilenko i ukrainskyi humor [Volodymyr Samiilenko and Ukrainian Humour]. [in:] Tvory: u 2 t [Works: In 2 v]. V. 2. Kyiv. S. 526–536 [in Ukrainian].
7. Kostetska O. (2003) Henolohichna svidomist pysmenyky yak pidsystema estetychnoi svidomosti avtora [The Writer's Genologic Consciousness as a Subsystem of the Author's Aesthetic Awareness]. [in:] Studia Methodologica [Studia Methodologica]. Ternopil: TDPU. Vol. 13. S. 94–100 [in Ukrainian].
8. Lesia Ukrainka (1975) Zibrannia tvoriv: u 12 t. [The Set of Works: in 12 v.] T. 1: Poezii [V. 1: Poems]. Kyiv: Naukova dumka. 446 s. [in Ukrainian].
9. Pohrebennyk V. (2002) Folklorizm ukrainskoi poezii (ostannia tretyna XIX – pershi desiatylittia XX stolittia) [The Folklorism of Ukrainian Poetry (The Last Third of XIX – The First Decades of XX Centuries)]. Kyiv: Yunivers. 158 s. [in Ukrainian].
10. Samiilenko V. (1990) Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady [Poems. Prose. Drama. Rehashes and Translations. Articles and Memoirs]. Kyiv: Naukova dumka. 608 s. [in Ukrainian].
11. Solovei E. (1999) Ukrainska filosofska liryka [Ukrainian Philosophic Poetry] Kyiv: Yunivers. 368 s. [in Ukrainian].
12. Tkachenko O. (2004) Ukrainska klasychna elehiia: monohrafiia. [Ukrainian Classical Elegy: monograph]. Sumy: Vydavnytstvo SumDU. 256 s. [in Ukrainian].
13. Franko I. (1976) Zibrannia tvoriv: U 50 t. [The Set of Works: in 50 v.]. T. 1: Poezii [V. 1: Poems]. Kyiv: Naukova dumka. 502 s. [in Ukrainian].

THE SPRING MEDITATIVE POEMS IN VOLODYMYR SAMIILENKO'S POETRY GENRE SYSTEM

The article considers the peculiarities of lyrical spring meditative poems in Volodymyr Samiilenko's poetry genre system, shedding the light on certain aspects of his original works and assessing his contribution to the Ukrainian poetry development at the turning point in its history. The main research objectives are to determine spring meditative poems place in the writer's genre system, outline the genre origins and its functioning and typological features, and demonstrate how Volodymyr Samiilenko's and his contemporaries' works influences the further development of the genre.

The article explores poetics of analyzed genre and the way it functions in the genre system of the author's philosophical and meditative poetry. The key concepts represented in spring meditative poems are the idea of cosmic harmony and nature perfection, reflection from nature contemplation which turns into self-immersion, musicality, and rhythmicity. The research traces the means for genre inlaying into lyrical cycle «The Spring Songs». Volodymyr Samiilenko's genre innovations are investigated in «The Spring Elegy» where the author shifts the emphasis from social issues to existential motives and strengthens psychologism by abandoning descriptive landscapes.

Samiilenko's unfinished lyrical cycle «The Spring» is significant step in genre development of spring meditative poem. Analyzing it in the context of typologically similar works written by poet's contemporaries such as «The Spring Sonnets» by Borys Hrinchenko and «The Spring Poems» by Ivan Franko allows us to trace the key features and leading motives in this genre in the late 19th century – feelings gradation caused by spring anticipation, nature renewal after spring rain, persona worshipping nature's beauty and harmony – as well as underline Samiilenko's contribution to spring meditative poem development which manifests itself in form variability and emergence of environmental issues. Analyzed Samiilenko's works are conceptually close to emotional-topographic poetry by Lesia Ukrainka which is considered to be the culmination of this genre development in early Ukrainian modernism. Thus, Volodymyr Samiilenko's spring meditative poems organically embody the peculiarities of the poet's creativity and artistic concepts in his era. This original form has become an important component of writer's lyrics genre system, expressing significant elements in his artistic world, namely cosmic harmony and nature beauty as well as attention to the inner world of a person and their interaction with the world.

Keywords: spring meditative poems, lyric genres, genre system, Samiilenko, reflection, nature.

© Староста О., 2021 р.

Олександр Староста – аспірант кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oleksandrstarosta@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4710-2982>

Oleksandr Starosta – Postgraduate student of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oleksandrstarosta@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4710-2982>

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЗАГРОБНЕ ЖИТТЯ ДУШІ У ФОЛЬКЛОРІ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 398.2 (477.87):189.922.4:257.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).564–570

Тиховська О. Етнопсихологічний аспект міфологічних уявлень про загробне життя душі у фольклорі Закарпаття; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Метою статті є осмислення етнопсихологічної специфіки міфологічних уявлень українців Закарпаття про життя душі після смерті та ймовірний її вплив на живих. Джерельною базою дослідження стали фольклорні записи Ф. Злоцького, П. Богатирьова, Ю. Жатковича, П. Світлика, Ф. Потушняка, І. Хланти, І. Сенька. У статті проаналізовано магичні ритуали, пов'язані з поховальною обрядовістю, та бувальщини Закарпаття про реінкарнацію, чистилище, передчуття людиною смерті, про мерців, що не мають спокою через незакінчені справи або ж скоєні ними злочини. Розглянуто етнопсихологічне підґрунтя бувальщин, які відображають віру людей в зумовленість життя душі після смерті її земними вчинками (гріх спокутує або сам небіжчик, або хтось замість нього: служниця краплинами крові рятує душу померлої попаді, що перетворилася на кішку); померлий потребує прощення або жертвоприношення від живого (жінка пробачає померлого чоловіка-зрадника, потерча отримує освячену річ або ім'я). Бувальщини художньо моделюють різні сценарії життя душі після смерті, відображають метафоричний спосіб подолання людиною страху перед небіжчиками, відкуплення від зустрічі з ними, забезпечення померлим спокою через жертвоприношення, примирення людини з конечністю її життя та усвідомлення смерті як початку нового існування. Водночас проаналізовані сюжети міфологічних оповідей, повір'я та ритуали відображають віру українців у можливість взаємодії зі світом мертвих. У статті розглянуто специфіку уявлень українців про перевізника душ й плату за потрапляння небіжчика в потойбіччя. Народні повір'я про шлях душі у світ мертвих, зустріч з персоніфікованими днями тижня чи святим Петром, які здійснюють над нею суд, метафорично відображають ритуал переходу, пов'язаний зі складними випробуваннями (шлях душі через вогонь або каміння, а звідси – важливість взуття для небіжчика). У статті акцентовано на символіці води, землі, зерна, муки, солі, грошей, сита, горілки в поховальних ритуалах, з'ясовано їх психологічне підґрунтя. Розглянуто магичні обряди, спрямовані на відсторонення душі небіжчика від рідних, дружини, господарства. Отже, магичні ритуали, пов'язані з поховальною обрядовістю, повинні були або допомогти душі покійника потрапити в потойбіччя, або убезпечити живих від впливу мерця та пов'язаної з ним енергії смерті на живих родичів.

Ключові слова: український фольклор, міфологія, етнопсихологія, душа, магичний ритуал, бувальщина, смерть.

Постановка проблеми. Народні уявлення про душу людини та її життя після смерті тіла стали основою багатьох магичних ритуалів та знайшли своє відображення в бувальщинах, повір'ях та легендах українців. Фольклорні записи та розвідки закарпатських фольклористів про душу та поховальні ритуали є мало вивченими і потребують комплексного дослідження.

Аналіз досліджень. Народні вірування Закарпаття про душу та магичні ритуали, пов'язані з поховальною обрядовістю, були зафіксовані Ф. Злоцьким, П. Богатирьовим, Ю. Жатковичем, Ф. Потушняком, П. Світликом. Важливий внесок у дослідження міфології та обрядовості Закарпаття здійснив російський учений П. Богатирьов (1893–1971), який 1923 року вивчав фольклор сіл Марамороського й Ужанського комітатів, а в наступні роки – і інших регіонів Закарпаття. Наслідком експедицій науковця стала ґрунтовна праця «Магические действия, обряды и верования Закарпатья», що вийшла друком 1929 року французькою мовою, 1971 – російською і 1998 – англійською під назвою «Вампіри в Карпатах» [Мазурок 2009, с. 518]. Науковець акцентував на специфіці сприйняття магії закарпатськими селянами, на зв'язку магичних ритуалів з контагіозною та гомеопатичною магією. П. Богатирьов класифікував магичні ритуали, виокремивши два різновиди магичних дій (усвідомлені й неусвідомлені). Виконавець магичної дії може усвідом-

лювати зв'язок між дією та результатом відповідно до законів магії або не усвідомлювати, йому «невідомо, чому дія повинна призвести до бажаного результату» [Мазурок 2009, с. 243], вона є немотивованою магично. Зафіксовані уявлення про душу Ф. Потушняк називає своєрідною філософією, яка витворює специфічну реальність, що підноситься над дійсністю, котра не вмотивується причинно-наслідковими зв'язками, а базується на аналогії. Ф. Потушняк розглянув вірування закарпатців про шлях душі у світ мертвих [Потушняк 1943, с. 73–74]. Бувальщини про загробне життя душі були опубліковані І. Хлантою [Хланта, с. 93–98], І. Сеньком та Ю. Бідзілею [Сенько, Бідзіля, с. 103–104].

Мета статті – проаналізувати міфологічні уявлення українців Закарпаття про посмертне життя душі, які відображені в магичних ритуалах та бувальщинах.

Методи дослідження: структурно-семантичний, структурно-типологічний, порівняльно-історичний, генетичний.

Виклад основного матеріалу. У фольклорі Закарпаття збереглися уявлення про посмертне життя душі. У народних бувальщинах воно інтерпретується по-різному: 1) відповідно до язичницьких уявлень утверджується віра в переселення душі померлого в тіло нащадка; 2) під впливом апокрифів і Біблії розгортається ідея про суд над душею померлого, подорож до чистилища, пекла або раю. За спостере-

женням О. Маркуша, «слов'яне, хоч і були поганями, вірили в посмертне життя. Вірили, що добрі і хоробрі люди по смерті підуть в рай. Там в краснім саду між вічнозеленими деревами живуть далі, співають і веселяться. Тому слов'яни клали до гробу померлого все, чого він міг потребувати на іншому світі, а саме: гарний одяг, зброю, знаряддя, навіть і страву і напої» [Маркуш 2001, с. 81]. Особливі предмети клали в труну дитині, що померла нехрещеною. Зокрема, Ф. Злоцький описав такий звичай, поширений на Закарпатті в кінці XIX століття: «У труну дитини, що померла без хрещення, якщо хлопець, кладуть косу і мотику, зроблені з дерева або воску, якщо дівчина – кужіль, веретено і т.п.» [Злоцький 2017, с. 302]. Певною мірою на ці предмети метафорично проектувалася уява наших предків про посвячення підлітків у доросле життя: хлопець і дівчина мали різні форми ініціальних практик, що були пов'язані з гендерним розподілом робіт.

Згідно з законом контагіозної магії, енергія смерті могла спроектуватися на живих, тому існували ритуали, які мали на меті спрямувати думки родичів небіжчика до символічного об'єкта, пов'язаного з ростом і розвитком. За спостереженням П. Богатирьова, часто такими об'єктами були дерева: «Коли небіжчика виносять, родичі дивляться на ліс (чащу), аби були такі здорові, як чаща» [Богатирьов 2009, с. 322]. Але одного споглядання дерев було недостатньо, дослідник виявив у селі Присліп (Міжгірський р-н Закарпатської області) і більш розлогий ритуал: «Коли покійника винесли і дім підмели, челядь збирається за столом, і їх тричі окроплюють водою з чашки (конв); потім вони повинні подивитися на дерево, яке росте (сире дерево) і сказати: «Як то дерево здорове, так і ми здорові!»» [Богатирьов 2009, с. 322]. Погоджуємося з висновком П. Богатирьова, що на Закарпатті існує багато обрядів, де вода і стіл відіграють благотворну роль, дають здоров'я і багатство. «Це стосується дій, що здійснювалися під час народження і хрещення дитини, на Святий вечір, на Пасху та інші свята. За законом контакту, тому, хто дивиться на дерево, передаються його властивості. Правда, контакт тут встановлюється тільки за допомогою зору» [Богатирьов 2009, с. 323].

Народні вірування про подорож душі у світ мертвих у 40-х роках XX століття записав на Закарпатті Ф. Потушняк. «Перед душею на той світ стоїть довга і тяжка дорога. Тому мертвому кладуть в руки зразу, як помре, свічку, бо інакше «душа буде блукати темнотами». Доки не задзвонить, душа говорить із своїми рідними, потім повертає на землю. Мертвого, крім того, взувають у чорні черевики, інколи – молодих і жінок – у білі, завжди нові або зшиті з чорного полотна, іноді – і в правдиве взуття, бо босому не годиться йти на той світ» [Потушняк 1943, с. 176–177]. Символічно складним уявлявся і сам шлях душі у світ мертвих: «є загальним віруванням, що душа іде на той світ, праведна чи грішна, кам'янистою дорогою, терням і т. д.» [Потушняк 1943, с. 177], що метафорично окреслює складність переходу між світом живих і мертвих. Водночас Ф. Злоцький навів інше пояснення того, чому по-

кійники мають бути взутими у труні: «померлих стараються поховати в чоботах, бо вважають, що на той світ треба йти через вогонь» [Злоцький 2017, с. 301]. Вважаємо, що і вогонь, і кам'яниста дорога символізують складне випробування для душі небіжчика в потойбіччі.

Згідно з народними віруваннями Закарпаття, коли тіло небіжчика ще лежить на «лавиці, – душа сидить у вікні, коли відбувається одповід – літає над труною. Під час провадження тіла на цвинтар душа літає довкола, а грішну душу ведуть, б'ючи, чорти і перестають лише тоді, коли читають «перестави». Коли тіло спускається у гріб, душа сідає на хрест і одклониться од тіла. Зразу по смерті або і тепер іде вона на той світ, на суд» [Потушняк 1943, с. 177]. Після похорону душа небіжчика, відповідно до уявлень закарпатців, могла навідуватися до рідних. Спосіб, який допомагав з'ясувати, чи прийшов покійний вночі чи ні, описав Ф. Злоцький: «Після поховання померлого в наступну ніч кладуть на тарілку муку і добре розгладжують: з цього виявляється, чи приходила вночі душа померлого, яка – вірять – шукає своє тіло, і, не знайшовши, піде далі» [Злоцький 2017, с. 302]. Сліди на муці трактувалися як свідчення відвідування душею небіжчика хати. Подібні народні вірування записав П. Богатирьов у с. Присліп. За спостереженням дослідника, у деяких селах Закарпаття існує переконання, що душа покійника має той самий зовнішній вигляд, що й жива людина: «Якщо хтось помер, і в першу ніч один із родичів розсипає на столі муку, то покійник, який у цю ніч вернеться до дому, залишить на ній слід: ніби хтось по ній ходив» [Богатирьов 2009, с. 326].

Схожий ритуал, вмотивований він народним повір'ям про можливість з'ясування долі душі людини після смерті, записав П. Світлик: оскільки в позагробному світі до душі померлого могли поставитися або доброзичливо, або вороже, «відкинувши її до певного часу, щоб закінчила свої невиконані повинності на цьому світі. Пересвідчитися зовсім легко, це не потребує жодних спеціальних сеансів, лише треба насіяти муку на столі обернутим решетою відразу після поховання мертвого, і якщо дух з'явився першої ночі в хаті тієї родини, лишить за собою знак на тій муці, аби [родичі – О.Т.] допомогли йому яким-небудь способом, бо не прийняли його там добре» [Світлик 1929, с. 87]. Допомогти небіжчику можна було, здійснивши жертвоприношення – дати милостиню жебракам та проводити парастаси. Це мало метафорично забезпечити спокій померлому родичу в потойбіччі. Жебрак, бідний, обездолений, який отримує дарунок, постає посередником між родичами й померлим.

Ю. Жаткович зафіксував магичний ритуал, що мав на меті вберегти господарство від занепаду після смерті господаря. Щоб душа небіжчика не забрала з собою те, що було важливим для нього за життя, після того, як закінчувався «опровід», стають дві жони по двох боках деревнища і передають одна другій під деревнище тричі узлик, в котрім є зав'язане зерно і сіль. Сіль ту дають худобі, щоб не пішла за газдою, а зерно висипають до насіння, щоби ся не

переводило» [Жаткович 2007, с. 173]. Можливо, у такий спосіб відбувався метафоричний розрив зв'язку між душею померлого чоловіка і його господарством, худоба й насіння символічно ставали захищеними від енергії смерті.

Страх перед можливістю зустрічі з небіжчиком породив ряд магічних ритуалів. Декілька зафіксував П. Богатирьов у селі Богдан (Рахівський р-н Закарпатської області): коли вдова хотіла розірвати зв'язок з померлим чоловіком і позбутися страху, вона «тричі викрикує його ім'я у пічну трубу (у ціюку)» [Богатирьов 2009, с. 324]. Можемо припустити, що у такий спосіб жінка намагалася метафорично відсторонити від себе спогад про покійного – його ім'я «опинялося» в пічній трубі (яка є символом переходу між світами, магічним «тунелем» трансформації) й страх перед небіжчиком мав теж там залишитися назавжди.

Колись на Закарпатті виконувався різні магичні ритуали, які мали на меті розривання духовного зв'язку з небіжчиком. Один з них описав Ф. Злоцький (у кінці XIX століття вже існувала лише згадка про нього): «Якщо померлого хотіли б забути, треба поставити під стіл, на якому він лежить, воду, яку після поховання померлого п'ють, або на ніч кладуть на його могилу воду або горілку, котру ранком вип'ють і пляшку викинуть до могильного хреста зі словами: «Дай Боже!» Цей забобон живе тільки в спогадах!» [Злоцький 2017, с. 288]. Очевидно, вода чи горілка, котра стоїть у безпосередній близькості до небіжчика, за законом контагіозної магії, метафорично «вбирає» в себе енергію смерті, і в душі людини, котра випиває її, символічно помирає спогад про небіжчика. Ще один ритуал, записаний Ф. Злоцьким, був пов'язаний з вірою в магичну здатність землі, узятої з могили, «умертвити» спогади про того, хто під нею похований. «Після поховання померлого мати і родички кладуть на свої груди землю з його могили, щоб легше було забувати» [Злоцький 2017, с. 301]. Подібний ритуал записав на Закарпатті і Ю. Жаткович: «Декуди, як спроводжують мерця до гробу, кладуть у пазуху із гроба грудку землі, щоби за вмерлого скоро забути» [Жаткович 2007, с. 173].

Окремий магичний ритуал виконувала вдова, щоб бути щасливою після смерті чоловіка: «Жінка, чоловік якої помер, розрізає крейцер на чотири частини, кожну з них кладе в чотири вугли кімнати, щоб після смерті чоловіка не побачити злиднів; у той же час на поверхні хати вона обертає сито, щоб до неї прийшло багато женихів» [Злоцький 2017, с. 302]. У цьому ритуалі чотири частини крейцера у чотирьох кутках кімнати символізують багатство, а обернене сито метафорично усуває «відсіювання» (не розглядання чоловіками) вдови як потенційної нареченої.

Ю. Жаткович зафіксував народні вірування про вплив смерті (мерця) на неодружених дівчат, щаслива доля і любов яких можуть метафорично «замертвіти» через віддалений «дотик» до смерті, який є можливим під час одного з похоронних ритуалів: «в деяких околицях дівки не йдуть на опровід, бо вірять, що та дівка ніколи не віддасться, котра на опровід піде» [Жаткович 2007, с. 173].

У народних віруваннях Закарпаття суддею над душами померлих уявлявся святий Петро, який стояв біля брами і скеровував душі небіжчиків у те місце, на яке вони собі заслужили протягом земного життя: «праведні – в царство, грішні – у пекло» [Потушняк 1943, с. 177]. Крім того, за спостереженням Ф. Потушняка, святий Петро вважався дуже сердитим: «кричить, гойкає, свариться, немилосердний» [Потушняк 1943, с. 177], тому його слід було «задобрити» символічною платнею.

На Закарпатті небіжчику у труну клали гроші, які набували семантики своєрідного пропуску у світ мертвих та відкуплення родичів від уваги померлого. П. Богатирьов зафіксував декілька різних інтерпретацій цього звичаю: «Родичі кладуть в руку покійника гроші, «щоб святий Петро пустив його у свій човен», або, за другою версією, «в могилу кладуть гроші як платню за місце на цвинтарі, щоб померлий спочивав у мирі» [...] «для спокути його гріхів. Коли його будуть брати чорти, він від них відкупиться». У всіх цих прикладах гроші, покладені в труну, повинні пригодитися покійнику на тому світі і показати турботу родичів про нього» [Богатирьов 2009, с. 317]. П. Богатирьов знайшов і інше пояснення цього звичаю у селі Присліп: «Гроші повинні розірвати будь-який зв'язок померлого з живими: «Якщо хтось з родичів не хоче знову побачити покійника на цьому світі, він йому платить (кладає в руку гроші). Той, хто відкупився, впізнає на тому світі свою жінку, але вона його не впізнає, тому що очі в неї будуть заманені»» [Богатирьов 2009, с. 317].

У народних віруваннях, поширених на Мараморощині, суд над душею померлого здійснює вже не святий Петро, а персоніфіковані дні тижня відповідно до того, чи дотримувалася людина за життя ритуальної поведінки, продиктованої звичаєм. «Душа після смерті тіла, облетівши світ, на третій день являється на небо, де її починають судити «сім днів» символічно – її добрі і злі діла, виконані і не виконані повинності відносно цих днів» [Потушняк 1943, с. 177]. Відповідно першим зустрічає душу померлого Понеділок, який метафорично перебуває на часовій межі між двома тижнями й за аналогією уявляється перевізником між світом живих і мертвих. «Хто завжди держав його – честував, говів, постив – того понеділок перевозив на той світ, бо він тут служить за «перевізника». Хто не честував понеділок – той мусить сам на той світ переходити по «берві», тонкій, як ниточка, кладці. Понеділкові платиться тими грошима за перевіз, що даються мертвому в рот, в руку, в деревище, гріб і под.» [Потушняк 1943, с. 177]. На відміну від строгого Понеділка, Вівторок і Четвер уявлялися доброзичливими і пропускали душу померлого відповідно до Середи і П'ятниці, які теж прискіпливо оцінювали дії небіжчика за життя: «Середа строга а немилосердна. Грішних і тих, що її «не чествовали, не постили або не говіли» – завертає і посилає на муки. Хто її «держав», того вона любить і пускає [...] П'ятниця споминає всі гріхи од сьомого року. Вона – найстрогіший суддя. Хто її говів, постив, честував і т. д., до того вона більш добра, як до інших, і скорше

пропустить» [Потушняк 1943, с. 177]. Як відомо, в Україні існувало багато табу, пов'язаних з образом П'ятниці (або Параскеви-П'ятниці). Зокрема, у цей день, як зауважує В. Милорадович, жінкам не можна було прясти, «прати білизну, чесатися, заплітати волосся, чепуритися і гарно вдягатися» [Милорадович 1991, с. 376]. Порушення цих заборон, згідно з народними віруваннями, передбачало покарання, котре особа отримувала і за життя (прояв девіантної, божевільної поведінки [Милорадович 1991, с. 376–382]), і після смерті [Потушняк 1943, с. 177]. Зокрема, на Закарпатті ще в кінці XIX століття вірили, що «хто у п'ятницю пряде, у того рука на тому світі матиме судорогу і якась дівка колотиме її веретенем» [Злоцький 2017, с. 292]. Зв'язок П'ятниці із забороною прядіння і ткацтва відображає її подібність з образом богині Мокоші, котра метафорично плела долю людини, була божественною пряхою. А символічне «дублювання» жінками її праці – прядіння і ткацтво у день, присвячений її вшануванню, мабуть, сприймалося як акт прояву гордині, свавільне прагнення дорівнятися до божества, прилучитися до магічного акту «долетворення», оскільки в п'ятницю прясти могла лише богиня. Заборона гарно вдягатися, чепуритися, чесати волосся теж символічно відображала визнання жінками вищої божественної краси богині Мокоші (Параскеви-П'ятниці). Відмова жінок від бажання бути гарними в п'ятницю є метафоричною жертвою богині, проявом її вшанування, визнання її незаперечної вишесті і краси. Тож під час суду, який здійснювала П'ятниця над душами померлих, більш прискіпливим було ставлення саме до жінок, оскільки для них існувало більше заборон, ніж для чоловіків.

Після суду, здійсненого П'ятницею, душа потрапляла до Суботи, котра вважалася днем Пресвятої Діви. Субота «чекає кожну душу і веде її до «Петрового помічника». Петрів помічник із ангелами важить гріхи і добрі діла душі. Злі душі передає він чортові, котрі летять із ним «стрімголов» у пекло, а праведні передає Петрові, який пускає їх у царство. Коли душа коло Петрового помічника стоїть, вона має можливість явитися у сні своїх ближніх і просить, щоб за неї молилися, просили-«гадали» на неї» [Потушняк 1943, с. 176]. Згідно з народними бувальщинами, ті душі, котрі були повернуті назад Понеділком, Середою чи П'ятницею, блукають по світу, «доки не спокутують свій гріх. Потім їм одпускається, і вони йдуть на відповідне місце...» [Потушняк 1943, с. 176]. Очевидно, «блукання душ по світу» семантично ототожнюється з чистилищем.

Цікаві бувальщини про посмертне життя душі записав І. Хланта в селі Косівська Поляна на Рахівщині в кінці XX століття. «Коли людина, точніше її тіло, помирає, душа її покидає. Перші дев'ять днів душа гуляє навколо тіла, оберігає і спостерігає за ним, супроводжує його до могили, коли необхідно – охороняє його. Після цього 31 добу душа лаштується до чистилища. В основному вона блукає на обійсті та в оселі покійного. Сорокової доби після смерті людини душа покидає оселю й обійстя, переселяється в чистилище, де вичікує вироку за все

скоєне впродовж життя тіла» [Хланта 2002, с. 93]. Бувальщини окреслюють сценарій відвідин родичів душею померлого: «Нерідко (за різних необхідностей) душа навідується до своїх рідних у вигляді тіла покійного, заходить до оселі, подає голос, чогось вимагає, щось радить; з'являється також уві сні» [Хланта 2002, с. 93]. Але не кожна душа померлого, згідно з народними віруваннями Закарпаття, з'являється своїм живим нащадкам: «Не показуються і не ходять ті, що померли «своею смертю» і прожили свій вік, себто 80 – 100 і більше – річні» [Хланта 2002, с. 93]. У такий спосіб народні вірування розмежують два сценарії людського життя: 1) спокою після смерті досягає душа, яка засвоїла всі життєві уроки, пройшла різні випробовування, зазнала повною мірою страждань та радощів; 2) допомоги рідних потребує душа, яка з певних причин передчасно перервала свій життєвий шлях і через це повинна спокутувати гріх, тому періодично об'єктивується у світі живих.

Збереглися у фольклорі Закарпаття й бувальщини про реінкарнацію в межах родини. Зокрема, про переселення душі дідуся в тіло онука йдеться в народній оповіді, записаній І. Хлантаю: «Ще десь на початку минулого століття в селі Росішка жив Іван Вінтаняк. Постарів, і прийшла пора помирати. Одночасно зі смертю батька почалися пологи у наймолодшої, одинадцяти в родині доньки Ярини. Народився хлопчик, а дідуся похоронили, і його ім'ям назвали внука. Іванко підростав здоровим, вродливим і таким талановитим, що буцімто все навколо йому було відоме і знайоме» [Хланта 2002, с. 93]. Під час храмового свята, у день Івана Хрестителя у с. Росішці, «з Іванком почало творитись щось нечуване. Спочатку він заявив, що всі місця, навіть хати йому відомі, більшість людей знайомі, що знає і шлях до храму та ін. Але, так би мовити, вершиною його спогадів була церква, яку він розпізнав до найменших подробиць, вказав і те місце, де він раніше стояв і молився. Рідні добре знали, що на тому самому місці, під вікном, посередині церкви, завжди стояв і молився давно покійний дід Іван» [Хланта 2002, с. 93]. Згідно з бувальщиною, малий Іванко згадав своє вінчання з дружиною Анною біля іконостасу за попереднього втілення на землі. «Таких випадків було більше у наших селах і краях, їх часто розповідав Микола Костанюк» [Хланта 2002, с. 93]. Таким чином, ще у XX столітті подекуди в народній пам'яті закарпатців збереглися язичницькі вірування в можливість кількарізного народження душі в межах свого роду.

Водночас на Закарпатті відомі бувальщини про посмертне життя душі, сюжет яких сформувався на основі апокрифічних легенд та Біблії, на основі уявлень про чистилище, і в них уже заперечується можливість реінкарнації: «Дуже грішна душа багато років перебуває у чистилищі, тож і досить часто приходиться до рідних. Коли в чистилищі вдається гріхи спокутувати – душа потрапляє в царство небесне. Якщо – ні, то душа повічно залишається у митарстві. За всіх обставин вона вже ніколи не повертається на обійстя та в оселю. За найважчі гріхи, мається на увазі за порушення 10-ти Божих запо-

відей та ін., душу швидко з чистилища забирають чорти, і вона потрапляє в пекло, де її чекають вічні муки. Душа людини вічна і безсмертна. Вона живе і після Божого суду, який скоро настане» [Хланта 2002, с. 93].

На Закарпатті збереглися бувальщини та легенди про пекло, яке нібито було сховане під землею, під високими скелями, зовсім поруч з оселями людей. Зокрема, на Рахівщині, у с. Косівська Поляна, згідно із записами І. Хланти, пекло називали Супонецьким і проєктували уявлення про нього на гори – Трансільванські Альпи (на території Румунії): «Після смерті людей їх душі потрапляють або в рай (на небо), або в пекло (на землю). Старожили переконливо знають, що Супонецьке недалеко. З гори Діл, а ще краще з півторакілометрової Кобилі вдалині видніються затисянські гори в Румунії. Вони починаються напроти села Луг і простягаються на південь, ніби паралельно з Тисою, напроти Великого Бичкова, Солотвина, Сигета, Хуста. Це є Трансільванські Альпи» [Хланта 2002, с. 93]. У міфологіях світу, за спостереженням Х. Керлота, внутрішня частина гори інколи «сприймається як місце знаходження землі мертвих [...]. Всі ці міфи пов'язані з таємницею зникнення між появою і воскресінням» [Керлот 1994, с. 148]. Таким чином, гори сприймалися селянами як сакральна межа між світом живих і мертвих, місце перебування грішних душ, що очікували Страшного суду.

Загадковість гір, згідно з бувальщиною, також зумовлюється їх кольором – специфічним освітленням: «Старше покоління називає ці гори Супонецьким і глибоко вірять, що саме там, під цими горами (у підніжжі) розташоване пекло, що в ньому знаходяться і мучаться грішні душі. І дивно, що цілі ночі ці гори світяться (звечора – від променів сонця, а потім – від місяця). А люди вважають, що то пекло загорається, але слабого місяця затихає (бо місяць не світить)» [Хланта 2002, с. 93]. У бувальщині окреслюється достовірність уявлень про пекло, сховане під горами, через посилення на очевидців: «Чимало відомо розповідей і про те, як в окремі ночі чабани і пастухи, яким не спалося (90-річний Цюнюк, 80-річні Глушман, Варивода, Данюк і Геф'юк), аж на Кобилі неодноразово чули страшні крики і стогони, що доносились із Супонецька» [Хланта 2002, с. 93]. У бувальщині йдеться і про зустрічі живих з душами покійників, які приречені на страждання в пеклі й потребують підтримки з боку живих: «Окремі із покійників приходили звітіль і розповідали про страшні муки, просили рідних молитись за них (однак показувались вони лише окремим близьким їм особам). А ще окремими незнайомими людьми, що приходили в село, покійники нерідко передавали (усно), щоб молились за них рідні. Бували навіть випадки, коли померлі просили надіслати їм щось із одягу і взуття, щоб усе це прикривало їхне порізане і закатоване тіло» [Хланта 2002, с. 93].

У деяких бувальщинах спілкування з померлим віщує смерть живому, душа якого вже перебуває на межі й тому здатна бачити й чути те, що не під силу іншим. У бувальщині, записаній І. Хлан-

тою на Рахівщині, стара хвора жінка спілкується з померлою матір'ю напередодні своєї смерті: «Була в мене в гостях мати й обіцяла взяти мене з собою на той світ. А я дуже зраділа, тільки не мала-м чим пригостити маму» [Хланта 2002, с. 98]. Уранці жінку донька Олена знайшла померлою, «потормосила і побачила, що очі в старій стали скляними. Бо мати забрала її на той світ» [Хланта 2002, с. 98]. В інших міфологічних оповідях (зафіксованих на Закарпатті студентами філологічного факультету Ужгородського університету 1994 року) душа небіжчика не може покинути світ живих, оскільки має незавершені справи на землі: 1) В одній із таких мати-покійниці приходиться годувати свою дитину-немовля, оскільки не встигла це зробити за життя: «Годували дитину козячим молоком, айбо дитина дуже плакала. Та мати померлої виділа, як її донька (все було заперто, і двері не відкривалися) приходила загуряти дитину. Дасть дітині цицьку і дитина замовкне» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. Відвідини мертвої жінки припиняються після здійсненого ворожками магічного ритуалу. 2) В іншій бувальщині душа покійника не має спокою через те, що їй не повернули обіцяний за життя борг: «У нас одну жону забив поїзд. А я перед нею була винна, бо-м брала у неї трави за муку, та не встигла-м муку віддати. Та приходила до мене, виділи її вночі коло моєї хижі» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. Після того, як оповідачка віддала муку родичам померлої, небіжчиця перестала до неї приходити. 3) Ще одна бувальщина акцентує на існуванні тісного взаємозв'язку між людиною і речами, які були для неї цінними за життя. Коли таку річ забували покласти в труну, покійник нібито приходив до родичів у снах і нагадував про це: «У моєї рідної сестри помер чоловік. Десь через сорок днів він явився їй у сні і сказав: «Марійко, принеси мені очки, бо не вижу газети читати». Айбо вона подумала, що то так, просто сон. Айбо він явився їй і на другу ніч, і на третю. І тогди вона пішла до ворожки. А ворожка порадила віднести очки на могилу його. Сестра так і зробила: пішла на цвинтар і поклала на його могилу його очки. І більше до неї не приходив» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. 4) У деяких бувальщинах небіжчик не має спокою після смерті, бо почувається винним перед кимось з рідних, знайомих чи незнайомих: А) Померлий чоловік з'являється своїй жінці, прагнучи отримати її прощення, оскільки колись покинув її з маленькими дітьми: «коли вмирав, то покликав мене, оби-м його простила. Але ж він мені зрадив, і я не могла йому простити. Та він тяжко помирав. А по смерті почав являтися мені. Просив, оби-м йому простила, бо не може покинути землю [...]. І простила я йому, запалила-м за нього свічку, і більше він до мене не приходив» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. Б) Спокути потребує небіжчик, який недобросовісно ставився до своїх обов'язків за життя. Зокрема, в одній із бувальщин розповідається про ціну, яку повинен заплатити за свої гріхи священник, який «брав гроші за служби задушні і не відслужив їх, та тому служив по смерті» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. Свідком однієї з таких служб стає оповідач бувальщини, ко-

трий почув, що вночі в церкві моляться, а коли відкрив двері, побачив «багато людей, деяких упізнав, але всі давно повмирили. Піп його увидів і каже: «Йди звідси, бо тут тобі не місце! І не смій нікому казати про це». Чоловік знав, що коли б про це розповів, то вмер би. Він мовчав довгі роки і розповів лише при смерті» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. В) В одній з бувальщин грішна душа небіжчиці-попаді (яка була дуже жадібною, «жебракори окраєць хліба шкодувала» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]) спокутує свою провину, переродившись в образі тварини – постає перед живими у вигляді кішки. «Проїшов час, попадає померла. Несе служниця свиням їсти, а перед нею з'явилася кішка. І так другого дня, так і третього. Розповіла служниця людям про кішку, і один чоловік порадив: «Запитай, що хоче? « На другий день прийшла кішка, а служниця питає: «Що ти ходиш тут? «А кішка вповіла: «Я попадаю. Доти буду ходити, доки ми не даш із перста мало крові твоєї, чистої, негрішної». Служниця уколола мізинчик і капнула кров'ю на кішку. І та відразу пропала» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. Мотив перетворення попаді в кішку певною мірою зближує образ покійниці з відьмою, яка теж наділялася здатністю до такої метаморфози. Водночас ця реінкарнація грішної душі виявляється тимчасовою: покійницю може звільнити від страждань жертвоприношення, здійснене живою людиною, котра мала чисте сумління й здійснювала напротивагу їй добродійні акти. Такою бувальщина змальовує служницю, яка хліб «украде та дасть жebraкови» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. Заради спасіння душі попаді служниця має принести в жертву свою кров, якою метафорично «змиває»/спокутує гріхи покійниці.

До розряду неупокоєних, блукаючих душ у фольклорі Закарпаття належать також потерчата – діти, які померли насильницькою смертю відразу

після народження, не пройшовши обряду хрещення. Метафорично послідовність ритуалів переходу була порушена, тож душа немовляти не може потрапити у світ мертвих, не пройшовши посвячення у світі живих. Подорожній, який чує голос потерчати, повинен «у той бік рукою перехрестити і сказати: «Коли ти хлопець – ім'я тобі Іван, коли ти дівчинка – ім'я тобі Анна!»» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 103] або кинути в той бік якусь річ освячену в церкві: «У одній молодиці був шурц або катран свячений [...], в ньому вона ходила паску святити – і піп, коли святив паску, то й катран посвятив. Кинули у корчі той шурц та й пішли собі [...] Коли йшли назад додому, пішли подивитися у ті корчі [...], де кинули катран, а там уже нічого не було» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 103]. Потерча потребує символічної причетності до ритуалу хрещення, причому достатньо хоча б одного з елементів обряду: або наречення іменем, або отримання в подарунок речі, освяченої в церкві (еквівалент крижми).

Висновки. Отже, наші предки усвідомлювали необхідність символічно узгодити у своєму світосприйнятті співіснування двох площин – земного й позагробного світу. Рід уявлень про шлях душі у світ мертвих, зустріч з персоніфікованими днями тижня чи святим Петром, які здійснюють над нею суд, метафорично відображають ритуал переходу, пов'язаний зі складними випробуваннями. Уявлення про життя душі після смерті стало основою ряду магичних ритуалів, одні з яких повинні були допомогти душі покійника потрапити в потойбіччя, а інші – убезпечити живих від впливу мерця та пов'язаної з ним енергії смерті на живих родичів. Бувальщини художньо моделюють різні сценарії життя душі після смерті (реінкарнація в межах роду, відбування покарання в тілі тварини тощо). Зокрема, незакінчені справи та моральні переступи тримають людину на межі світів, аж допоки вона не спокутує скоєне зло.

Література

1. Богатырев П. Магические действия, обряды и верования Закарпаття. *Вчені Росії про Закарпаття. Із карпатознавчої спадщини* / упоряд., підготовка текстів, передмова та примітки О. Мазурка та І. Мандрика. Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2009. С. 221–353.
2. Вчені Росії про Закарпаття. Із карпатознавчої спадщини / упоряд., підготовка текстів, передм. та прим. О. Мазурка та І. Мандрика. Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2009. 520 с.
3. Дещо з демонізму і загробного життя / записав І. Хланта від Ю.О. Піпаша. *Карпатський край*. Ужгород, 2002. № 1–4 (122) Річник 12. С. 93–98.
4. Жаткович Ю. Етнографічний очерк угро-руських: Комплексне видання / упоряд. і передм. О. Мазурка. Ужгород: Мистецька лінія, 2007. 392 с.
5. Злоцький Ф. Забобони, вірування та деякі звичаї підкарпатського русинського народу. *Хланта І. Моє Копашново: історико-етнографічні, фольклорні статті та матеріали*. Ужгород: Патент, 2017. С. 286–320.
6. Керлот Х.Э. Словарь символов. Мифология. Магия. Психианализ. Москва: REFL-book, 1994. 608 с.
7. Маркуш О. Наш рідний край. Народознавчі матеріали про Закарпаття / упорядник, автор передмови і приміток І. Сенько. Ужгород, 2002. 176 с.
8. Милорадович В. Малорусские народные поверья и рассказы о пятнице. *Українці: Народні вірування, повір'я, демонологія* / упор., прим. та біогр. нариси А. Пономарьова, Т. Косміної, О. Боряк; вступ. ст. А. Пономарьова. Київ: Либідь, 1991. С. 375–382.
9. Світлик П. Народні повір'я, ворожки, примовки и обычаї села Имстечева. Бер. Верховина. *Подкарпатська Русь*. Ужгород, 1929. Річник V. Число 4. С. 86–91.
10. Сенько І., Бідзіля Ю. Тлін тіла і безсмертя душі. *Карпатський край*. Ужгород, 2000. № 1–4 (120). Річник 10. С. 103–104.
11. Ф. П. [Федір Потушняк] Подорож душі на другий світ *Літературна неділя*. Ужгород, 1943. Річник III. Ч. 15. (1 серпня). С. 176–177.

References

1. Bogatyrev P. (2009) Magicheskie deystviya, obryady i verovaniya Zakarpattia [Magical actions, rituals and beliefs of Transcarpathia]. Vcheni Rosii pro Zakarpattia. Iz karpatoznavchoi spadshchyny / uporiad., pidhotovka tekstiv, peredmov a ta prymitky O. Mazurka ta I. Mandryka. Uzhhorod: Uzhhorodska miska drukarnia. S. 221–353 [in Russian].
2. Vcheni Rosii pro Zakarpattia. Iz karpatoznavchoi spadshchyny (2009) [Russian scholars about Transcarpathia. From the Carpathian heritage] / uporiad., pidhotovka tekstiv, peredm. ta prym. O. Mazurka ta I. Mandryka. Uzhhorod: Uzhhorodska miska drukarnia. 520 s. [in Ukrainian].
3. Dshcho z demonizmu i zahrobnoho zhyttia (2002) [Some facts about demonism and the afterlife] / zapysav I. Khlanta vid Yu. O. Pipasha. *Karpatskyi kraj*. Uzhhorod. № 1–4 (122) Richnyk 12. S. 93–98 [in Ukrainian].
4. Zhatkovich Yu. (2007) Etnohrafycheskii ocherk uhro-ruskykh: Kompleksne vydannia [Ethnographic sketch of Ugric-Russian: complex edition] / uporiad. i peredm. O. Mazurka. Uzhhorod: Mystetska liniia. 392 s. [in Ukrainian].
5. Zlotskyi F. (2017) Zabobony, viruvannia ta deiaki zvychai pidkarpatskoho rusynskoho narodu [Superstitions, beliefs and some customs of the Subcarpathian Ruthenian people]. *Khlanta I. Moie Kopashnovo: istoriko-etnografichni, folklorni statti ta materialy*. Uzhhorod: Patent. S. 286–320 [in Ukrainian].
6. Kerlot Kh.E. (1994) Slovar simvolov. Mifologiya. Magiya. Psikhhoanaliz [Dictionary of symbols. Mythology. Magic. Psychoanalysis]. Moskva: REFL-book. 608 s. [in Russian].
7. Markush O. (2002) Nash ridnyi kraj. Narodoznavchi materialy pro Zakarpattia [Our native land. Ethnographic materials about Transcarpathia] / uporiadnyk, avtor peredmovy i prymitok I. Senko. Uzhhorod. 176 s. [in Ukrainian].
8. Myloradovych V. (1991) Maloruskie narodnye poverya i rasskazy o pyatnicze [Malorussian folk beliefs and stories about Friday] / upor., prym. ta biohr. narusy A. Ponomarova, T. Kosminoi, O. Boriak; vstup. st. A. Ponomarova. Kyiv: Lybid. S. 375–382 [in Russian].
9. Svitlyk P. (1929) Narodi poviria, vorozhky, prymovky y obychai sela Imstecheva. Ber. Verkhovyna [Folk beliefs, divinations, sayings and customs of the village of Imstychevo]. *Podkarpatska Rus. Uzhhorod*. Rochnyk V. Chyslo 4. S. 86–91 [in Ukrainian].
10. Senko I., Bidzilia Yu. (2000) Tlin tila i bezsmertia dushi [The decay of the body and the immortality of the soul]. *Karpatskyi kraj*. Uzhhorod. № 1–4 (120). Richnyk 10. S. 103–104 [in Ukrainian].
11. F. P. [Fedir Potushniak] (1943) Podorozh dushi na druhyi svit [Journey of the soul to the other world]. *Lyteraturna nedilia*. Uzhhorod. Rochnyk III. Ch. 15. (1 serpnia). S. 176–177 [in Ukrainian].

ETHNO-PSYCHOLOGICAL ASPECT OF MYTHOLOGICAL IDEAS

ABOUT THE AFTERLIFE OF THE SOUL IN THE FOLKLORE OF TRANSCARPATIA

Abstract. The aim of the article is to comprehend the ethno-psychological specifics of the mythological ideas of the Ukrainians of Transcarpathia about the life of the soul after death and its probable influence on people. The source base of the research was the folklore records of F. Zlotsky, P. Bogatyrev, Yu. Zhatkovich, P. Svitlyk, F. Potushnyak, I. Khlanta, I. Senko. The article analyzes the magical rituals associated with funeral rites and Transcarpathia stories about reincarnation, purgatory, feelings about death, about the dead who cannot rest in peace because of unfinished business or crimes committed by them. The ethno-psychological basis of stories, which reflect people's beliefs in the conditionality of the soul's life after death by its earthly deeds is considered (sin is redeemed either by the dead themselves or someone instead: the maid saves the soul of the deceased with drops of blood); the deceased needs forgiveness or sacrifice from the living (the woman forgives the deceased husband-traitor, the potercha receives a consecrated thing or name). Old stories artistically model different scenarios of the soul's life after death, reflect the metaphorical way of overcoming fear of the dead, buying out to meet them, providing peace to the dead through sacrifice, reconciling man with the finiteness of his life and awareness of death as the beginning of a new existence. At the same time, the analyzed plots of mythological stories, beliefs and rituals reflect the faith of Ukrainians in the possibility of interaction with the world of the dead. The article considers the specifics of Ukrainians' ideas about the carrier of souls and the fee for the deceased to get to the afterlife. Folk beliefs about the soul's path to the world of the dead, meeting the personified days of the week or St. Peter, who judge it, metaphorically reflect the ritual of transition associated with difficult trials (the path of the soul through fire or stones, and hence the importance of shoes for the deceased). The article focuses on the symbolism of water, earth, grain, flour, salt, money, sieves, vodka in funeral rituals, clarifies their psychological basis. Magical rites aimed at setting aside the soul of the deceased from relatives, wife, household are considered. Thus, the magical rituals associated with the funeral rites were either to help the soul of the deceased to get to the afterlife, or to protect the living from the influence of the dead and the energy of death which can affect living relatives.

Keywords: Ukrainian folklore, mythology, ethno-psychology, soul, magic ritual, old story, death.

© ТИХОВСЬКА О., 2021 р.

Оксана Тиховська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

Oksana Tykhovska – PhD of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

АНТРОПОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ (за творчістю Яни Дубинянської)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 821 (470+430)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).571–576

Чонка Т. Антропологічна сутність сучасної української прози (за творчістю Яни Дубинянської); кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. Літературознавчий підхід до аналізу сучасної літератури обумовлений її специфікою. Особливого значення набуває вивчення антропологічної сутності прози сучасної української літератури, зокрема у творчості Яни Дубинянської.

У статті проаналізовано жанрово-тематичну специфіку та здійснено інтерпретацію повісті «Дружини привидів». Охарактеризовано двоплановість сюжетної лінії, акцентовано на історичному підґрунті фантастичної держави, у якій прозора прочитуються реалії стосунків СРСР й Америки та кульмінаційної екологічної катастрофи – вибуху ядерного реактора на ЧАЕС.

Здійснено аналіз проблематики та мотивів, порушених у повісті, з їх необхідним переосмисленням у контексті нашого сьогодення та екстраполяцією на загальнолюдські й власне українські суспільно-політичні та екологічні нагальні проблеми. Навіть на рівні художніх деталей-символів (годинник, безперервний радіаційний дощ) простежується гуманний пафос повісті.

У результаті дослідження можемо констатувати, що саме непрості особистісні, родинні й міжнаціональні напружені стосунки між «іхніми» й «нашими», проблеми сімейного щастя, життєвих пріоритетів і загальнолюдські вічні питання війни й миру – стали предметом соціально-психологічного та художньо-естетичного переосмислення, утіленого у двох світах – реальному й фантастичному.

Морально-етична проблематика повісті та характеристика персонажів, (зокрема фантомів померлих під час вибуху, що стали уособленням ідеалу чоловіка, для якого пріоритетом є щастя коханої, та головної героїні Вікторії, сильної жінки, здатної виправдати своє ім'я – «перемога», а отже, й віра у майбутнє, яке неможливе без усвідомлення цінності кожної окремої людини й родини), дає нам підстави вважати її не фантазмагоричною повістю-«фентезі», а притчею-попередженням усьому людству, особливо актуальною, зокрема, сьогодні для України.

Дослідження антропологічної сутності сучасної української літератури є актуальним і перспективним, адже вчасом необхідність уведення таких текстів до навчальних програм як вищих, так і загальноосвітніх навчальних закладів.

Ключові слова: Яна Дубинянська, антропологізм, повість-«фентезі», повість-притча.

Постановка проблеми. Предметом нашого дослідження є творчість сучасної української письменниці та журналістки Яни (Тетяни) Юрївни Дубинянської (1975 року народження, Феодосія, Крим, УРСР), яка пише російською та українською мовами¹, зокрема її повість «Дружини привидів», у якій розкрито проблеми сучасного сьогодення, актуальні не лише для України, а й людства загалом. Ім'я авторки ще мало знане в Україні: незважаючи на досить вагомий доробок, практично відсутні літературознавчі дослідження її творчості, чим і обумовлено актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень. У довіднику «Фантасти сучасної України» зазначено: «Творам Яни Дубинянської властиві лаконічність, динамізм, на-

*пружений сюжет, неочікувані й парадоксальні фінали, яскравість характерів. Закордонні імена персонажів й топонімів створюють атмосферу екзотичності та умовності. Фантастична складова зазвичай просуває сюжет, надає творам казкове чи містичне забарвлення. Критики часто не можуть надати жанрове означення деяким творам, відмічаючи, що Дубинянська пише на межі фантастики, містики і психологічної прози, або на перехресті любовної історії, горору, містики, студентської прози, сатири»². Повість «Дружини привидів» видавці відносять до соціальної фантастики, нерідко подибуємо визначення «повість-фентезі». Визначень фентезі існує чимало, тому окреслимо лише декілька його провідних рис, визначальних для нашого дослідження: «Фентезі (англ. *fantasy*: ідея, вигадка) – жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, лицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією» [Ковалів 2007, с. 65]. Фентезі апелює до казки, міфу, лицарського*

¹ Письменниця проживає в Києві. В одному з інтерв'ю вона зауважила: «Мій чоловік (Ярослав Мишанич – Т. Ч.) – киянин, але батьки в нього родом із Закарпаття. Тобто у нас є кримські і закарпатські родичі. І коли ми приїжджаємо на захід – я розмовляю українською мовою, коли ми приїжджаємо до Криму – він розмовляє російською мовою. А коли ми вдома – кожен розмовляє своєю, і діти в нас мають дві різні мови, і страшенно тим пишаються, в садочку і в школі. Бо для деяких дітей є проблема – перейти з мови на мову. А ми – крутіші. В нас має місце цей білінгвальний культурний діалог, якого ми прагнемо в Україні, беріть з нас приклад» <https://lifepravda.com.ua/society/2009/09/14/26811>.

² Фантасти сучасної України (довідник) = Фантасты современной Украины (справочник). Харків: «Інвестор», 2007.

роману. Відповідно, йому притаманні риси всіх цих жанрів: «його повчальність, прагнення до гри і нав'язлива гуманність від казки, епічність, трагічність і хтонічна спрямованість від міфу, благородство і жертвовність героїв від лицарського роману» [Бондина 2009, с. 136]. А. Трокай вважає, що твори, написані у стилі фентезі, не підлягають логічному розумінню, тому визначальними для них є фатум, етична позиція «добро – зло», винагорода за зусилля подолання перешкод, диво тощо [Трокай 2010, с. 28].

У контексті досліджуваної тематики вагомою є думка Наталії Логвіненко, яка констатує, що «вивчення творів сучасного українського фентезі сприяє не тільки розкриттю важливих для молодого читача морально-етичних норм, а й спонукає досліджувати величезні пласти національної культури; розвиває здатність мріяти, уявляти, фантазувати, що з часом стає визначальною для молоді, якій притаманне бажання змінювати, перебудувати» [Логвіненко 2013, с. 36].

Саме у фентезі представлено найяскравіші риси міфологічного світогляду, тому літературу фентезі вважають «спадкоємицею» міфології. В аналізованій повісті бачимо розвінчання радянського міфу і водночас спостерігаємо творення нової міфології – гуманістичної, основою якої є щастя кожної особистості як необхідної умови побудови щасливого суспільства.

Н. Логвіненко служно зауважує, що для літератури 80-90-х років ХХ ст. визначальними є «розмаїття та змішання жанрів і стилів (детективна, фантастична, містична, історична, філософська проза, що представлена есеями, оповіданнями, новелами, повістями, романами)» [Логвіненко 2013, с. 40].

Можемо констатувати, що синкретизм жанрів і стилів є типовою рисою літератури початку ХХІ ст., підтвердженням чому слугує і творчість Яни Дубинянської. Більшість критиків зараховують її твори до фентезі, проте сама письменниця зауважує: «Я не маю жодного стосунку до фентезі... Фентезі – лише один з напрямів фантастики. А вона буває і філософською, і психологічною, і соціальною – це вже більше про мене. Фантастичний елемент у літературі дозволяє

дивитися на життя під будь-яким кутом, досліджувати людину і суспільство, прогнозувати, висловлювати будь-які ідеї... взагалі, можна все. Єдина умова – чесність, це стосується літератури взагалі, незалежно від жанру»³.

Метою статі є визначення й характеристика жанрової специфіки повісті «Дружини привидів», виокремлення характерних жанрових ознак та аналіз проблематики, мотивів, героїв, стилістичних особливостей повісті крізь призму заявленої теми.

Методи дослідження. У роботі використано описовий, культурно-історичний методи та частково метод системного аналізу художнього твору.

Виклад основного матеріалу. Уперше читач зміг ознайомитися з повістю у санкт-петербурзькому журналі «Полдень, ХХІ» ще 2005 року. Тоді вона була опублікована під назвою «Виза для вдови». «Це драматична фантасмагорична історія, яку критики порівнюють то з “Пікніком на узбіччі”, то з “Солярисом”», – коментує в анотації до повісті сама письменниця⁴. Права на екранізацію повісті купила російська компанія Централ Партнершип.

В анотації до українського перекладу повісті (2008) (переклад Ірини Калити) сказано, що в ній зображено дві безіменні тоталітарні держави, прообразами яких явно стали СРСР і США. На секретній ядерній базі «через стихійні лиха» відбувається пожежа, лише завдяки «нашим» бравим хлопцям загрозу катастрофи вдається ліквідувати. Але самі пожежники гинуть, щоб згодом з'явитися в зоні катастрофи вже «фантомами-відбитками», інакше кажучи – привидами. Кожен привид – «інформаційна матриця», яка впливає на всі органи почуттів людини, з якою побажає зайти в контакт. Фантоми можуть їсти й пити, вони цілком тілесні (і місцеві повії інколи обслуговують їх «за так», задля задоволення). Фантоми являються не всім, та й допуск у Ф-зону отримує не кожен: тут високий рівень радіації, жінки, які потрапили сюди, ніколи не матимуть дітей, і взагалі ризикують життям, але водночас це зона великих можливостей, де піднята залізна завеса між «нашою» тоталітарною державою та «їхнім» загніваючим капіталізмом.

Отже, окреслимо два світи, зображені у повісті – світ реальний і фантасмагоричний.

Фантасмагоричний світ	Реальний світ
поділ світів на «їхній» і «наш»	прообразами є США і СРСР / «наша» тоталітарна держава та «їхній» капіталізм
Скороминуща війна	чорнобильська катастрофа
«Вічний мир» між двома великими державами	відносини між США і СРСР
ідеальний готель «Меморіал»	ідеалізоване уявлення про життя за кордоном
підпільні готелі у Ф-зоні	реалії соціально-побутових умов у країнах СРСР
фантом-відбиток (матеріалізовані душі) («івасики» – слово, видумане «їхніми», але вони його вимовляли без жодного зневажливого забарвлення, проте у вустах наших чиновників воно якраз і звучало зневажливо)	той ідеал чоловіка для жінки, який вона кохала

³ <https://rozmova.wordpress.com/2016/10/11/yana-dubynyanska/>

⁴ <https://tsn.ua/analitika/yana-dubinyanska-nosit-kosuyuli.html>

Розвиток подій починається з того, що «пані Вікторія Марченко, двадцять вісім років, почесна вдова героя Скороминуцької війни старшого лейтенанта Ігоря Марченка» [Дубинянська 2008, с. 86] вирушає до Ф-зони, щоб побачитися з фантомом-відбитком свого чоловіка, колишнього бійця елітного спецпідрозділу «хоробних вояків, самовідданими зусиллями яких було відвернено глобальну ядерну катастрофу на Землі» [Дубинянська 2008, с. 16].

Фантоми-відбитки, заради яких приїжджали в цю зону їхні дружини, незважаючи на радіацію, – це матеріалізовані душі загиблих, які уособлювали той ідеал чоловіка для жінки, який вона кохала. Алгоритми ідеальних «фантомів-відбитків» – матеріалізованих душ у фантастичній Ф-зоні далеко не ідеальних чоловіків – набагато сумніша у реальному світі: чоловіки, для яких головною справою життя (через обов'язок, патріотизм чи гроші) стає війна, залишають на цій війні свою душу, і навіть залишаючись фізично живими, повертаються у свої сім'ї мертвими духовно – бездушними, більше не здатними відчувати таких необхідних для повноцінного людського життя почуттів як любов до дружини й власної дитини. І ці наслідки для людства є фатальними, незворотними, як і фізичне знищення.

Усе почалося з того, що «...місцевий контингент регулярних військ... відмовився виконувати накази зверхників, мотивуючи це смертельною небезпекою перебування на місці пожежі. Наших хоробних хлопців небезпека не зупинила...» [Дубинянська 2008, с. 17], «...там, на «їхній» ракетній базі, на Скороминуцькій війні, правда про яку навіки похована..., з Ігорем трапилося щось страшніше від ядерної пожежі та радіоактивного випромінювання. Щось таке, проти чого вона була цілком безсила. І вже не могла його врятувати» [Дубинянська 2008, с. 94].

Ігор, чоловік Віки, дивом залишився живим, проте мертвим духовно: «У нього були причини для депресії. Цілий букет, і кожна – така, якій годиться звалити з ніг найвитривалішого чоловіка. У якого забрали практично все: здоров'я, службу, друзів, гроші, власне ім'я... і навіть Скороминуцьку війну» [Дубинянська 2008, с. 93]. «...стало вже очевидним, що Ігор... що він усе ж таки помер тоді» [Дубинянська 2008, с. 92]. «Віка не спала ніч за ніччю, болісно намагаючись вигадати, за що б він все ж таки міг зачепитися. Не за неї ж із її шаленим коханням...» [Дубинянська 2008, с. 93]. Він почав ображати дружину, не хотів працювати, «Ігор узагалі не підходить до сина. Наче геть його не бачить... тільки болісно щупиться від звуку дзвінкого голосу...» [Дубинянська 2008, с. 93]. Віка боролася за чоловіка, як могла: діставала для нього найкращих лікарів, відшуквала навіть психоаналітика, возила до моря, знаходила для нього пристойну роботу, сама прочитала про променеви хворобу та радіофобію стільки, що могла б консультувати. Але коли він однієї ночі заявив: «Якщо він [син] зараз не заткне пельку, я його прибію» [Дубинян-

ська 2008, с. 94], вона вирішила: незважаючи на радіацію, вона поїде до Ф-зони, щоб знайти свого Ігоря, бо поряд з нею «безвольний, м'явий, як мокра промокашка, її чоловік... зухвалий з лікарями... спускав у туалет страшенно дорогі ліки; як свиня нализувався в гостях і методично влаштовував у громадських місцях скандали; а на роботі протримався від сили місяць... Він навмисно все робив їй на зло. А потім плакав, і ліз у зашморг, і різав судини, – завжди низькопробно, театральню, омиваючи, звісно, будь-який ризик для життя» [Дубинянська 2008, с. 97].

І коли вона опинилася у небезпеці, він з'явився до неї, хоча й нематеріалізований: «...смерть тіла та смерть душі – дві різні речі, цілком незалежні одна від одної... То ти приїхала по мою душу?» [Дубинянська 2008, с. 101]. Він пояснив їй, що знову почалася війна, але їй пощастило, бо в цьому бункері, де її ув'язнили, насправді добрий захист від радіації – всі ж, хто перебував у Ф-зоні, повинні були загинути, пояснив, що її скоро обміняють як військовополонену. Повернувшись додому, вона почула від сина: «Тато пішов на війну». У Сашка були величезні, світлі, горді очі... Він сказав – «тато» [Дубинянська 2008, с. 104]. Фінал відкритий: не знаємо, чим закінчиться чергова війна для обох країн, для цієї родини. Але сталося головне: син пишався своїм батьком, а не зневажав його – і це зробило головну героїню щасливою.

Один з героїв повісті – дослідник Павло так охарактеризував появу фантомів: «...фантом-відбиток є набором інформації про конкретну людину. І не більше. Всі його матеріальні характеристики – то є голограми, орієнтованої щось на кшталт на всі п'ять органів чуття. Вона активізується, коли в цьому є необхідність: під час контакту з людиною... Найчастіше – з жінкою...», «Нормальні хлопці. Надійні, чесні...» [Дубинянська 2008, с. 79, 81]. Ці фантоми мають зовсім інші пріоритети, ніж реальні чоловіки: їх зовсім не цікавить політична ситуація чи ще що-небудь, окрім їхньої коханої жінки, тому вони не зберегли інформацію щодо самої секретної інформації тієї справи, до якої вони були причетні і яка призвела до їхньої смерті, та навіть і сам факт смерті ніяк не відбився в інформації фантома. «Проста ієрархія: щастя коханої жінки – понад усе. І фантом-відбиток здатний дати їй щастя, затуливши собою все інше. Якщо вона того насправді потребує» [Дубинянська 2008, с. 89]. Підтвердженням є фантом-відбиток старшого лейтенанта Славка Чаусова: «Як живий... Молодий, усміхнений, він не бажає знати ні про що, окрім їхнього кохання. Дійсно: хіба щось інше – важить?» [Дубинянська 2008, с. 70].

Для повісті характерна моральна насиченість, що простежується насамперед на рівні проблематики:

Проблематика:

– війни та миру; ядерної катастрофи; безвідповідальності влади; бюрократизму та хабарництва чиновництва; життєвих пріоритетів; пошуків

ілюзорного щастя, що яскраво ілюструють долі героїв повісті: повії Наталки: *«Наталка – нелегалка... їй три чверті виручки доводиться розговувати різним «їхнім» скотам... ну ї давати за так, само собою. Тому ї зла, як собака»* [Дубинянська 2008, с. 26]. *«Щоб у «Меміку» працювати, знаєш, скільки треба «їхнім» відстьогувати? Не-є... там я просто живу. Коли це вийде пожити людському...»* [Дубинянська 2008, с. 73]; *«...А родина велика, три старших брати: на її, Настину, освіту в батьків зрошей вже не стало. І куди накажете після школи? А мамин колишній... він працює в комісії по Ф-зоні. Звісно, за довідками довелось побігати, і в лапу дати скільки разів, – а що відієш, в інститут це дорожче!., та ї кому він потрібний, той інститут...»* [Дубинянська 2008, с. 21]. Настя приїхала в зону з метою вдало вийти заміж. На зауваження, що вона не зможе народити дітей через перебування в зоні радіації, вона зневажливо відповіла: *«Коротше, було б чого переїматися. Джесс, до речі, ї не хоче дітей, він за жіночі права...»* [Дубинянська 2008, с. 22]. Їй байдуже, за кого заміж, тому у неї кілька варіантів: хоч старі ї негарні, аби лише отримати їхнє громадянство); *«Жінка, що приїхала сюди заради комфорту ї ситості – нічим не краща від Насті, – і тепер карає себе через чоловіка, який ї коханий не був... за життя»* [Дубинянська 2008, с. 23];

– кохання та зради: Олена Маргуліс *«схожа на безмежно втомлену вчительку чи бібліотекарку»* [Дубинянська 2008, с. 43] – вдова майора Євгена Маргуліса, який належав до командного складу елітного спецпідрозділу, який знав, куди та з якою метою їх направляють, знав, як усе було насправді, тому ї хотів уберегти свою дружину, подавши на розлучення в шпиталі. Та *«вона прорвалася... була з ним увесь час. Дванадцять з чотирнадцяти днів клініки променевої хвороби. Коли в нього пасмами падало волосся, то сірішало, то буряковіло обличчя, тріскалася шкіра, текла кров ї сукровка, як виходили з блювотою шматки нутроців, як плоть відвалювалася від кісток...»* [Дубинянська 2008, с. 46]. Її довше від інших не впускали до Ф-зони: *«Коли вичерпали себе виховні бесіди ї банальна тяганина, запустилися більш делікатні механізми: у неї вимагали хабар ї намагалися ввіймати за руку, їй навіть організували неправдоподібне підвищення на роботі, а під кінець шантажували обнародуванням якогось компромату на покійного чоловіка... Довелось подавати скаргу до правозахисного комітету – «їхнього», звісно. Подіяло»* [Дубинянська 2008, с. 47]. Жень Маргуліс так ї не з'явився до своєї дружини: як здогадалася пізніше Вікторія, ще за його життя Олена зраджувала Євгену з їхнім другом – Павлом;

– сімейних та моральних цінностей; обезцінення людського життя, що може призвести до знищення наступних поколінь: після смерті чоловіка подруга головної героїні Маринка втрачає ї ненароджену дівчинку, а отже, в майбутньому нема місця для кількох поколінь через загибель одного чоловіка.

Мотиви:

– фатальні політичні помилки: ядерний вибух через стихійні причини призвів до злочинного оголошення війни;

– комплекс вини: колосальні кошти на створення ї утримання Ф-зони, *«...які «їхні» ділки давно ї успішно тут відмивають»* [Дубинянська 2008, с. 63]; приїзд «рудой» до Ф-зони для зустрічі з фантомом-відбитком свого чоловіка, з яким у реальному житті вона була розлучена ї навіть не навідала його у лікарні;

– ставлення до вдів, чоловіки яких віддали свої життя під час виконання обов'язків перед державою: *«...а «почесні вдови» на урочистому вечорі з приводу річниці Вічного миру одержали по гвоздиці на довгій стеблині, по маленькій скриньці з «їхнім» хрестом ї по нашій грамоті про присвоєння звання Героя формату А-4 без рамки»* [Дубинянська 2008, с. 6–7];

– фіктивна приналежність до списку героїв людей, які насправді не зробили нічого героїчного, але різними шляхами домоглися цього звання (Дубинянська, 2008, с. 8);

– наживи навіть на катастрофі – хабарництво: за медичну довідку потрібно було дати хабаря *«гладкій дамі-головлікарці спецшпиталю»*; *«Цікаво, скільки таких настє ця пані благословила своєю круглою печаткою... у скільки її батькам стала головна лікарка»* [Дубинянська 2008, с. 22]; існування підпільних готелів для наших, які потрапили до Ф-зони нелегально. Ці готелі були повною протилежністю фешенебельним «їхнім» – малі, брудні, незатишні з хамовитим персоналом, *«дивний узагалі заклад, «їхні» до нього не те, що не доклали рук – не ворухнули ї пальцем. Але ж, по ідеї, вони мають контролювати все, що відбувається у Ф-зоні. Втім, раз тут промишляють юнки, охочі до зам'їжжя, та банальні повіі...»* [Дубинянська 2008, с. 39];

– відмивання коштів на так званих «гуманітарних проектах» [Дубинянська 2008, с. 63];

– культура музики: Оля з нелегального готелю, яка підспівує російській попсі, що лунає з приймача [Дубинянська 2008, с. 41];

– культура поведінки: зовнішній вигляд, одяг, мова «наших» ї «їхніх» – барменка Оля, повія Наталка, «руда»;

– обезцінення вищої освіти та науки в державі: *«Їхні дослідження... ніяк не назвеш системними та комплексними – цьому єenna кількість причин. Замало сучасного обладнання, немає багатьох потрібних приладів, реактивів, не вистачає людей, фінансування – як пощастить, ї востаннє щастило аж у минулому році... Більш того, у разі цонайменшого проколу наша країна відразу ж відмовиться від них: це було обумовлено від початку»* [Дубинянська 2008, с. 57]. *«Деякі хлопці, що надсаджують тут, колись мали всі шанси зробитися вченими зі світовим ім'ям – тут, у Ф-зоні, вони ніхто. Так само, як ї результати їхньої роботи, нікого, здається, не цікавлять. Роки три-чотири тому – так, тоді*

квартильні звіти відривали з руками. І... відразу ж передавали спецслужбам..., але, певно, ті вже втратили надію віднайти в них хоч якусь цінну інформацію за своїм профілем. ...Наша офіційна наука ...дуже точно тримає носа за вітром, стежачи за зовнішньополітичною ситуацією. А в цьому аспекті в нас... тиша, благодать і вічна дружба між народами. Ф-зона – гарантія та доказ всього цього, а зовсім не об'єкт дослідження. І всі згодні з таким станом речей – як не рахувати кукли нелегалів» [Дубинянська 2008, с. 58];

- продажності засобів інформації: «Втім, не можна вірити всьому, що пишуть про Ф-зону, – як «їхнім» джерелам, так і нашим» [Дубинянська 2008, с. 18];

- здатність на самопожертву: фізик-ядерник і біохімік Павло «Люди працюють не за гроші, не за наукові ступені, зі шкодою для здоров'я, в умовах сумнівної романтики ризику, конспірації та шифрування. Хіба їхній голий... ентузіазм не вартій поваги?» [Дубинянська 2008, с. 57].

Ключовими видаються художні деталі: радіаційний дощ (в експозиції він ледь помітний, у розвитку подій «у вікно так само барабанів дощ», «тепер дощ припустив по-справжньому», у кульмінації – «і шумів безперервний дощ» [Дубинянська 2008, с. 51, 56, 76]), який не припинявся у Ф-зоні ні на хвилину, та годинник («показував тів на дванадцять») [Дубинянська 2008, с. 51]: з одного боку, майже північ – пора жахить, з іншого – після півночі приходить новий день, який зупинився перед поїздкою Віки й почав працювати, коли знову почалася війна – від струсу атомної бомби (то не вже для того, щоб людина отямилася, обов'язково повинно статися щось трагічне, що найстрашніше, можливо, й незворотне?!). У контексті повісті значення цих деталей є традиційним для світової літератури: дощ – слюзи природи, отруєної людьми, яка оплакує саму людину й водночас карає її ж трупом (проте більшість продовжує поводити себе, наче знаходячись у фешенебельному ресторані, де є усе – і безкоштовно, «чисто, ясно й святково, а про те, що десь іде дощ, краще забути» [Дубинянська 2008, с. 60]); годинник – нагадування про тимчасовість перебування людини на Землі й про неочікуваний, але неминучий кінець людської цивілізації, який люди самі ж і наближають своїми непродуманими вчинками, що часто пояснюються необхідними кроками технічного прогресу.

Стилістичні засоби:

– наявність риторичних питань: двері в «Меморіалі» зачинилися за Вікою зовсім безшумно – і тишина «Чи в мишоловках воно якимось інакше?», «Хоча до чого тут слова...», «Хіба їхній голий...

ентузіазм не вартій поваги?», «Молодий, усміхнений, він не бажає знати ні про що, окрім їхнього кохання. Дійсно: хіба щось інше – важить?» [Дубинянська 2008, с. 10, 47, 57, 70];

– уживання тире і трьох крапок, обірваних фраз і слів на місці недоказаного, але завжди важливого як пропозиція читачеві статі співтворцем тексту [Дубинянська 2008, с. 2, 52, 55, 67, 69];

– епітети: заплакане місто, заплаканий ранок, каламутна відраза, вицвіла щаслива родина, радіоактивний дощ, холодна й липка паніка, як пастка для мух [Дубинянська 2008, с. 8, 10, 22, 27, 29, 35].

І все-таки надія є: цьому «заплаканому світові» кинула виклик головна героїня з ім'ям Вікторія: «Вікторі – то є «перемога», – прорік із жахливим акцентом на весь КПП полісмен уже на початку повісті [Дубинянська 2008, с. 6]. Вона акуратна «любила організувати маленький особистий затишок всюди, де лишалася хоча б на одну ніч» [Дубинянська 2008, с. 15], сором'язлива й вихована «фамільярність давалася їй важко» [Дубинянська 2008, с. 16], виважена «треба ж зібратися з думками, обміркувати, зважити, зіставити» [Дубинянська 2008, с. 43], любляча мати й дружина, здатна на самопожертву заради найціннішого, що було в її житті, – родини.

Висновки. На основі проаналізованого окреслимо жанрову специфіку твору. Визначимо ознаки «фентезі», характерні для повісті «Дружини привидів» Яни Дубинянської: гуманність, трагічність, благородство і жертвність героїв, повчальність. Проте можемо констатувати відсутність віртуальних світів, ірраціональних мотивів, фантастичних персонажів.

Ознаки повісті-притчі: відсутні будь-які вказівки на історичний хронотоп та реальні топоніми. Наявні описи двох світів («їхніх і наших») є алегоричними, і ця алегорія прозора, адже в ній легко упізнаються реалії побуту країн СРСР, зокрема й радянської України, і країн закордону ХХ ст. Щодо часових меж, то вони в контексті повісті екстрапольовані на філософський вимір існування людської цивілізації: не важливо, де і коли відбулася чи відбудеться подібна «Скороминуща війна», адже якщо станеться глобальна ядерна катастрофа на Землі, то трагічні наслідки не оминуть жодну людину, бо для цієї зброї не існує «їхніх і наших».

Отже, дослідження антропологічної сутності сучасної української літератури, на нашу думку, є актуальним і перспективним напрямом сучасного літературознавства, адже вбачаємо необхідність уведення таких текстів до навчальних програм як вишів, так і загальноосвітніх навчальних закладів.

Література

1. Бондина Е.С. К типологии жанра фэнтези. *Пограничные процессы в литературе и культуре*, Пермь, 2009. С. 136–137.
2. Дубинянська Я. Дружини привидів: повісті (Дружини привидів, Комуна). Київ: Нора-друк. (сер. «Популярні книжки»), 2008. 237 с.
3. Ковалів Ю.І. *Літературознавча енциклопедія в 2 т.* Київ: Вид. центр «Академія», 2007, т. 2.
4. Логвіненко Н. Своя фантастика в Україні є, вона живе, розвивається, родить... *Українська літе-*

ратура в загальноосвітній школі. 2013. № 3. С. 40–45.

5. Логвіненко Н. Сучасне українське фентезі: формування змісту поглибленого вивчення національної літератури. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2013. № 6. С. 36–40. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2013_6_14

6. Трокай А. Фантастика і фентезі в сучасній українській літературі. *Бібліотечна планета*. 2010. № 2. С. 28–30. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bp_2010_2_10.

7. Фантасти сучасної України (довідник). Харків: Інвестор, 2007. С. 19–20.

References

1. Bondina E.S. (2009) K tipologii zhanra fentezi [On the typology of the fantasy genre]. *Pogranichnye protsessy v literature i kulture*. Perm. S. 136–137 [in Russian].

2. Dubynianska Ya. (2008) Druzhyny pryvydiv [Ghost Wives]: povisti (Druzhyny pryvydiv, Komuna), Kyiv: Nora-druk. (ser. «Populiarni knyzhky»). 237 s. [in Ukrainian].

3. Kovaliv Yu.I. (2007) *Literaturoznavcha entsyklopediia v 2 t.* [Literary encyclopedia in 2 volumes]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademii», t. 2 [in Ukrainian]

4. Lohvinenko N. (2013) Svoia fantastyka v Ukraini ye, vona zhyve, rozvyvaietsia, rodyt... [Ukraine has its own fiction, it lives, develops, gives birth...]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*. № 3. S. 40–45 [in Ukrainian]

5. Lohvinenko N. (2013) Suchasne ukrainske fentezi: formuvannia zmistu pohlyblenoho vyvchennia natsionalnoi literatury [Modern Ukrainian fantasy: the formation of the content of in-depth study of national literature]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*. № 6. S. 36–40 [in Ukrainian]

6. Trokai A. (2010) Fantastyka i fentezi v suchasni ukrainskii literaturi [Fiction and fantasy in modern Ukrainian literature]. *Bibliotekna planeta*. № 2. S. 28–30 [in Ukrainian]

7. Fantasty suchasnoi Ukrainy (dovidnyk) (2007) [Fiction of modern Ukraine (reference book)]. Kharkiv: Investor. S. 19–20 [in Ukrainian].

ANTHROPOLOGICAL ESSENCE OF MODERN UKRAINIAN PROSE (based on the literary works by Yana Dubynianska)

Abstract. The article deals with the works by the modern Ukrainian writer Yana Dubynianska, in particular analyzes the genre specifics and gives the interpretation of the novel “Ghost’ Wives”.

The complicated personal, the tense family and inter-ethnic relationships between “their” and “ours”, the problems of family happiness, life priorities and universal eternal questions of war and peace – became the subject of socio-psychological, artistic and aesthetic rethinking embodied in the novel of two worlds – the real and the fantastic.

Literary approach to the analysis of contemporary literature is conditioned by its specificity. Investigation of the anthropological essence of prose of modern Ukrainian literature, acquires special significance, in particular in the works by Yana Dubynianska.

The article analyzes the genre-thematic specifics and carries out the interpretation of the novel “Ghost’ Wives”. It also characterizes the duality of the plot line, emphasizes the historical basis of the fantastic state, in which the realities of the relations between the USSR and America and the culminating ecological catastrophe – the explosion of the nuclear reactor at the Chernobyl nuclear power plant – are clearly read.

The paper deals with the analysis of the problems and motives raised in the novel, with their necessary rethinking in the context of our present and extrapolation to human and actually Ukrainian socio-political and ecological urgent problems. The paths of the humanity can be traced in the novel even on the level of artistic details-symbols (clock, continuous radiation rain).

According to the *results of the research*, it can be concluded that difficult personal, family and interethnic tense relations between “theirs” and “ours”, problems of family happiness, life priorities and eternal human problems of war and peace – have become the subject of socio-psychological and artistic-aesthetic rethinking embodied in two worlds – real and fantastic.

Moral and ethical issues of the novel, the characteristics of the characters (including the phantoms of those who died in the explosion, who embodied the ideal of a man for whom the priority is the happiness of his beloved, and the main character Victoria, a strong woman who can justify her name – ‘victory’ and, consequently, faith in the future, which is impossible without realizing the value of each individual and family) give us reason to believe that it is not a phantasmagoric story-“fantasy”, but a parable-warning to the mankind, especially actual today, in particular, for Ukraine.

The study of the anthropological essence of the modern Ukrainian literature is actual and promising, because we see the need to introduce such texts in the curricula of both universities and secondary schools.

Keywords: Yana Dubynianska, anthropologism, novel “fantasy”, story-parable, science fiction, reality.

© Чонка Т., 2021 р.

Тетяна Чонка – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології (українського відділення) Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, Берегово, Україна; tchonka14@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5567-813X>

Tetyana Chonka – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Philology, Ferents Rakotsi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Berehovo, Ukraine; tchonka14@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5567-813X>

ХРОНІКИ

ТЕКТОНІЧНИЙ ЗЛАМ У ГУМАНІТАРИСТИЦІ, або Три новелі-панелі про роботу Міжнародного конгресу «Василь Стефаник і світова культура» в Русові на Покутті та в Івано-Франківську (14–15 травня 2021 р.)

«Василь Стефаник – велет у літературі»
(І. Чендей)

ПАНЕЛЬ-НОВЕЛА ПЕРША – «САМОМУ СОБІ»

На жаль, в умовах ковідного карантину «моя бесіда» із колегами, особливо на наукових конференціях, де завжди душа відчувала себе таки «панком» і ніколи не була «сама-саміською», а ставала «чистою як плуг, що оре» й шептала «до людей як ярочок до берега шепче», ловила серед гурту друзів «чужі наметности та спліталася з ними», була практично поруйнована¹. І от нарешті щедра на ювілеї перша половина 2021 року подарувала таку нагоду (Леся Українка, Агатангел Кримський, Володимир Гнатюк, Василь Стефаник відзначають 150 річчя від дня народження, Трохим Зінківський – 160 річчя). Спочатку захопливе он-лайн спілкування 11–12 травня на всеукраїнській конференції «Володимир Гнатюк у європейському науковому просторі» з нагоди ювілею видатного фольклориста та вченого в Тернополі (щира дяка сестрам-професоркам Мар'яні та Зоряні Лановикам за її організацію), а 14–15 травня – в Русові та Івано-Франківську на міжнародному конгресі «Василь Стефаник і світова культура». А ще 3–4 червня в Бердянську відбудеться всеукраїнська конференція «Творчість Трохима Зінківського в контексті української літератури 70–90-х рр. XIX ст.» (об'єкт моєї докторської дисертації), а 11–13 червня на Волині в мальовничому селі Світязь – міжнародний науковий симпозіум «Леся Українка: особистість, нація, світ».

Організатори Стефаниківського конгресу вперше в Україні застосували інноваційну (так її охрестимо) «пандемічну технологію» (мається на увазі кількість залучених учасників та доповідей). Головне, така форма роботи не потребувала обов'язкової «вакцинації» конгресантів, оскільки було визначено шість панельних дискусій, про що мова піде далі. Так, наприклад, 15 травня відомі учені з України, Угорщини та Польщі виголосили особливо цікаві доповіді з літературознавства та мовознавства. Усі – бездоганні, актуальні, мудрі... Однак найбільше заворожило присутніх слово львівського професора, декана філологічного факультету Святослава Пилипчука, який «захопив» слухачів-підпанельників у дискурсивний полон філігранною інтерпретацією проблеми фольклору

¹ Тут і надалі використано назви та цитати з новел В. Стефаника, позначені курсивом. – С. К.

у творчості письменника-ювіляра, зокрема в новелі «Давня мелодія». Чи, скажімо, виступ доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства Львівського університету ім. І. Франка Михайла Гнатюка (його дід, як розповів промовець, особисто знав ювіляра, портрет якого був на покуті в їхній хаті, і це шанували в родині), який розглянув творчість В. Стефаника в контексті європейського модернізму. А який несподіваний ракурс у прочитанні новелістичного доробку митця – про звук як повноцінний елемент художнього дискурсу в новелі «Камінний хрест» – презентувала докторка філологічних наук, професорка із Сум Лариса Горболіс. А як вишукано розповіла про переклади творів автора «Синьої книжечки» угорською мовою кандидатка філологічних наук, доцентка Евеліна Балла з Ужгородського національного університету. А як цікаво... Та такі всіх не перелічити, бо треба було це бачити і чути виступи, зокрема мовознавців, де панелював знаний лінгвіст, активний член «Прогресу» доктор філологічних наук, професор Микола Лесюк (підготував перший випуск мови творів В. Стефаника).

А поки тривали невеличкі міжпанельні перерви в роботі конгресу, я мольфарив (уроки брав безоплатно в чародійки-мольфарки, обдарованої поетки, учасниці конгресу Влади Власенко, і таки не безуспішно). Моє мольфарство вивело мене, на радість «самому собі» та й всім людьом, на новий покутський путівець, на якому, зачарований доповідями, я аді прозрів: у Русові стався тектонічний злам у гуманітаристиці, як би сказала Ліна Костенко, і не без участі геніального Стефаника. Я довго чекав сего зламу: уперше за довгі літа самостійності України ми не били поклонів перед Європою та Гамериков, а навпаки – учені сих країн били поклоном нашим ученим, які так чудово і науково розкішно презентували творчість геніального В. Стефаника. І ось тут, у Русові, було нарешті знято віковичну «паранджу» з лица нашої наукової еліти, величавої, мудрої, талановитої, працюючої. І так захотілося дзвінко вигукнути, аби з усіх покутських плаїв та доріг полинуло на весь світ наше слово: «І ми в Європі»!!!

І хто б міг подумати, що нова панельна форма роботи конгресу буде такою успішною і результативною. Увесь люд схилив свої голови перед Стефаником та Русовим. І як слушно зауважив український поляк, професор Люблінського університету ім. М. Кюрі-Склодовської Ігор Набитович, що тут пульсувала така дивовижна інтелектуальна енергетика, яка із сільської локації дивовижно й потужно ринула у світові простори.

Усі панелісти й учасники дискусій, тобто підпанельники, від Ужгорода до Сум і Херсона у цьому трикутнику найдаальших межових локацій України із центром у Русові засвідчили: ми є, ми маємо геніальних письменників, ми маємо багату українську мову, якою можемо передати найскладніші порухи людської душі й висловити найгеніальніші думки. Ми маємо наукову національно мотивовану еліту. До речі, не можна не згадати у цьому контексті Світлану Лавочкину, письменницю й перекладачку, яка мешкає в Німеччині й пише англійською мовою (народилася й виросла в Запоріжжі). В інтерв'ю

«Літературній Україні» (№ 8, 24 квітня 2021 р., с. 23) вона зауважила, що «твори, написані українською, дуже впевнено почувуються на іноземних ґрунтах», оскільки українська мова «вельми пишна, гнучка, універсальна, емоційна» й на відміну «від «втомлених» світових мов» має «дорогоцінні невичерпні копалини лексики та синтаксису. Це великий шанс для українських митців», адже такими «невичерпними копалинами» є наші діалекти, які, на думку європейки, «було б дуже добре обійняти» разом, які є в «українській, і щоб література відбивала ці різноманіття» (ними, як відомо, так щедро послуговувався у своїх творах Василь Стефаник, а тому для багатьох і був «нечитаємий»).

Дякую усім, хто причетний до цієї знакової події, зокрема професорам Степану Хоробу, Роману Голоду, Миколі Лесюку, Роману Піхманцю, ректорові університету Ігореві Цепенді за таке свято науки і розкіш інтелектуального спілкування. Івано-Франківськ – це потужна наукова гуманітаристика в Україні.

ПАНЕЛЬ-НОВЕЛА ДРУГА – «АКАДЕМІЯ»

Якщо в незакінченому творі В. Стефаніка «Академія» мовиться про товариство з *«двадцяти людей, селян найбільше, дві пані, кілька інтелігентів, зодягнених напів по-сільському»*, то в перший день роботи міжнародного конгресу «Василь Стефанік і світова культура» письменників Русів зібрав велелюдну академію за участі селян, священицтва, багатьох учених пань та панів, професуру, – інтелектуальний цвіт нації, – зодягнену якщо не *«напів по-сільському»*, але й не дуже по-панському, відповідно до соціального статусу професора в наш час.

З опублікованих матеріалів про ювілейні заходи з нагоди 150-ліття В. Стефаніка прагну донести до читачів найважливіше. Конгрес став пуантом усіх святих дійств і згуртував провідних учених не тільки України, але й Польщі, Угорщини, Чехії та Сполучених Штатів Америки (зголосилося понад 170 учасників!!!), які не просто досліджують творчість геніального покутянина, а й захоплені непересічною особистістю митця. Учасників цього поважного наукового зібрання привітали: ректор Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка, проф. *Ігор Цепенда*, акад., директор Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України *Микола Жулинський*, ректор Ягеллонського університету, проф. *Яцек Попель* (свого часу В. Стефанік був студентом цього навчального європейського закладу), директор Інституту української мови НАН України, проф. *Павло Гриценко*, проф. *Андже́й Романовський* (Краків), проф. *Леонід Рудницький* (Філадельфія, США), Генеральний консул України в Кракові *В'ячеслав Войнаровський*, народний депутат України, член парламентського комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики, співголова групи з міжпарламентських зв'язків з Республікою Польща *Микола Княжицький*, голова Івано-Франківської обласної ради *Олександр Сич* та його перший заступник *Василь Гладій*, голова Іва-

но-Франківської ОДА *Андрій Бойчук*, голова Краківського осередку Об'єднання українців Польщі *Андрій Олійник*, представники громадськості та духовенства Прикарпаття, а також члени родини письменника – правнук *Василь Стефанік*, правнучка *Олеся Стефанік*. До слова, у Львові живуть онуки сина В. Стефаніка, Кирила: Василь і Олеся з дітьми Андрієм, Остапом і Дарієм.

Особливість конгресу і в тому, що це свято науки відбувалося просто неба в саду біля садиби письменника серед черешень та яблунь, які колись посадив сам В. Стефанік, у місці, з якого учасники наукової академії могли спостерігати всю оту красу Покуття, яку бачив і сам письменник. Цілоще прикарпатське повітря та вишнево-яблуневий запах пробивалися через захисне скло мого монітора і витали в робочому кабінеті. Таким чином, вдалося створити неповторну атмосферу для дискусій усіх науковців. Як згадувалося вище, обрано оригінальну форму проведення конгресу, а саме: організатори відмовилися від традиційних секцій, а окреслили так звані тематичні панелі, на кожну з яких дібрано по шість доповідачів, ув обговоренні виступів яких могли брати участь усі охочі.

Перша панель – *«Василь Стефанік: діалог поколінь»*; **друга панель** – *«Василь Стефанік і культурно-історичні контексти»*; **третя панель** – *«Василь Стефанік: дискурс інтерпретацій»*; **четверта панель** – *«Феномен художнього мислення Василя Стефаніка: дилема змісту та форми»*; **п'ята панель** – *«Творчість Василя Стефаніка в інтертекстуальних горизонтах»*; **шоста панель** – *«Мовностилістичні особливості художнього світу Василя Стефаніка»*. Модераторами цих панелей були відповідно професори, доктори філологічних наук Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка *Степан Хороб*, *Роман Голод*, *Роман Піхманець*, *Наталія Мочернюк*, *Микола Лесюк*.

Йшлося у доповідях та дискусіях про сучасність новеліста, традиції творчості В. Стефаніка в українській та світовій літературах у розрізі його особистого досвіду та переживань, діалектику національного та інтернаціонального, про проблеми рецепції творчості письменника у світі, про важливість його інтелектуального «оточення», про новелістику митця в іномовних середовищах (компаративний вимір), про долю літературних текстів на сцені та в образотворчому мистецтві, про генезу художнього образу в аспекті перехрестя різних видів мистецтв, про феноменологічний підхід у потрактуванні новел В. Стефаніка, про фольклорно-мітологічну парадигму художнього мислення як такого, національно-історичні коди покутянина, екзистенційні моделі поведінки Стефанікових героїв, наратологічні структури художньої антропології письменника, його модернізм, новелістику в контексті розвитку української прози кінця XIX – поч. XX ст., наукові і творчі рецепції В. Стефаніка у світі, роль прозаїка в розвитку української літературної мови, про літературну мову й діалект (співвідношення форми), мовосвіт творів новеліста у перекладах іноземними мовами (автентичність тексту) та ін.

Вертаюся до першої редакції «Академії» з підзаголовком «Засідане»: *«Антось, голова цієї академії, говорить: Наша рада постановила, аби жінок не пускати на нашу академію, аби не варити чай, бо всі думають, заглядаючи крізь вікна, що ми так багато фарбованої горівки п'ємо, і аби на цім вечері кінчати наші сходи»*. Щодо конгресу в Русові, то жінок таки «пустили на академію» (правда, чи «варили чай» для жінок і чи «багато фарбованої горівки» було випито того вечора, вивідати в організаторів конгресу мені, на жаль, а чи на щастя, не вдалося) і за моїми підрахунками у програмі вписано аж 118 жіночих імен із усього світу зі 170-ти

учасників загалом (географія конгресу охоплює практично всі наукові філологічні осередки з усієї України). Бо, скажімо, на четвертій панелі із шести панелістів четверо – то жінки: Світлана Кирилук (Чернівці), Тереза Левчук (Луцьк), Лариса Горболіс (Суми), Олександра Вісич (Острогор).

Оскільки всі події відбувалися під накритим шатром просто неба, то, зрозуміло, у вікна ніхто не заглядав, а зі слів завідувача кафедри української літератури проф. Степана Хороба, на плечі якого ліг чи не весь «літературознавчий» тягар організації конгресу, відомо, що першого дня наукові «сходи» завершилися близько 24 години виставою Івано-Франківського академічного музично-драматичного театру ім. І. Франка «Вона – Земля» (*«Наше діло з землею; пустиш її, то пропадеши, тримаси її, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою душу; ти припадаєши до неї, горбишиє, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочуться, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина...»*).

«Це був сильний та незабутній фінальний акорд святкування 150-річчя Василя Стефаніка 14 травня в Русові!», – з гордістю повів Степан Хороб. А ректор Ігор Цепенда, зауважив мій співбесідник, подякував акторам за цікаве прочитання В. Стефаніка, зокрема наголосив на тому, що місце для вистави поблизу садиби для втілення образів із творів Стефаніка вибрано дуже вдало. До того ж після цієї вистави на базі обсерваторії на горі Піп Іван – це ще одна цікава локація, а театр розширює географію своїх сценічних майданчиків. Цю думку підтримав Ростислав Держипільський, режисер і директор театру, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка, який висловив надію на те, що надалі Русів правдоподібно може стати постійною діючою сценічною локацією.

ПАНЕЛЬ-НОВЕЛА ТРЕТЯ І ОСТАННЯ – «МОЄ СЛОВО»

Святкування ювілею В. Стефаніка на Прикарпатті не обмежилось лише проведенням конгресу, але й іншими знаковими подіями, про які варто сказати окреме слово. У Русові було оголошено переможців обласної премії ім. В. Стефаніка у трьох номінаціях: «Поезія» – Богдан **Томенчук** за збірку «Переступний день», «Проза» – Іван **Монолатій** «Від Донецька до Перемишля. Як сучасна література «пам'ятає» українські міста», «Документальна і науково-критична література» – Ігор **Любчик** за книжку «Лемківські долі: трагізм і пам'ять поколінь».

Завдяки фахівцям Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка в Русові створено інтерактивний музей європейського рівня їхнього патрона. Саме з відвідин цього музею розпочалися урочисті святкування Дня університету та ювілею письменника! 14 травня відбулась також онлайн-прем'єра модернізованої п'єси англійською мовою «Камінний хрест» за мотивами однойменної новели В. Стефаніка.

Правнучка В. Стефаніка, Олеся, передала до меморіального музею-комплексу в Русові віднайдені листи письменника. Директорка музею Ольга Ленько розповіла про оновлення експозицій, присвячених життю та творчості В. Стефаніка, які розгорнуто у двох приміщеннях: у трьох меморіальних кімнатах садиби письменника зберігаються його меблі, побутові речі, одяг, та в колишній школі, де зараз відкрито згаданий вище інтерактивний музей.

У контексті відзначення цієї знаменної дати спільними зусиллями Генерального Консула України В. Войнаровського в Кракові, ректора І. Цепенди, голови Івано-Франківської обласної ради О. Сича та за підтримки Краківського Об'єднання українців Польщі і вагомої допомоги українського підприємця-прикарпатця Андрія Абрам'яка вдалось укряїстислі фрази реалізувати проєкт ревіталізації частини фасаду будинку по вул. Аріанській, 1 у Кракові, де мешкав видатний український письменник (15 жовтня 1971 р. на честь В. Стефаніка тут було встановлено меморіальну дошку).

У стінах Прикарпатського університету з нагоди ювілею В. Стефаніка та за ініціативи кафедри філології Коломийського навчально-наукового інституту, зокрема доцента Ганни Волощук та професора Олександра Солецького проводився інтелектуальний онлайн-турнір «Шлях Василя Стефаніка» між учнями навчальних закладів Івано-Франківської області. Взяти участь у цій грі виявило бажання аж 78 команд, у тому числі навіть із Закарпаття: розроблено унікальну мапу, яку кидає карпатська рись, вона ж ставить кожному учасникові 20 запитань (загалом у грі існує 300 запитань). Одночасно грає шість осіб, гру супроводжує автентична покутська музика кінця XIX – початку XX ст. На основі цього досвіду ухвалено рішення про проведення всеукраїнського турніру «Шлях Василя Стефаніка».

Свій ваговитий внесок зробили й працівники наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету, підготувавши електронну версію дуже цінного покажчика: Стефанікознавство у вищих закладах освіти України : бібліографічний покажчик : [електронний ресурс] / уклад. О.М. Блинчук, ред. С.В. Олейник ; відповід. за вип. та ред. О.М. Блинчук ; наук. ред. О.Б. Гуцуляк ; вступ. ст. Н.Р. Галярник. – Івано-Франківськ, 2021. – 77 с.

Неабиякою подією не лише для Прикарпаття, але й загалом для України став вихід творів Василя Стефаніка у 3 томах і 4 книгах, зокрема факсимільне видання усіх прижиттєвих збірок письменника, за редакцією С. Хороба та викладачів кафедри української літератури Р. Піхманця, Є. Барана. Варто наголосити, що вперше в одному томі (том 2) зібрано переклади творів В. Стефаніка мовами світу (презентовано 12 мов). Окрім цього, підготовлено такі видання: 1. Василь Стефанік у дослідженнях і спогадах (упоряд. С. Хороб); 2. Словник мови художніх творів Василя Стефаніка (Фрагмент) (автор-укладач М. Лесюк); 3. Антологія художніх творів і наукових праць лавреатів премії імені В. Стефаніка – викладачів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаніка (упоряд. Є. Баран); 4. Слоновьовска О. Василь Стефанік: маестро української новели: монографія. Готується до видання збірник матеріалів Міжнародного наукового конгресу «Василь Стефанік і світова культура», а також антологія у 2-х томах, присвячена рецепції творчості В. Стефаніка в Україні та світі.

У цьому контексті не можемо не згадати своїх колег зі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. Як заявив в лютому 2021 р. генеральний директор бібліотеки В. Ферштейн у доповіді на засіданні Президії Національної академії наук України, що в червні цього ж року заплановано проведення міжнародної наукової конференції «Василь Стефанік в українському та світовому соціокультурному просторі». Обговорюватимуться такі наукові проблеми: 1. Бібліотечна стефанікіана (фонди, видання, заходи). 2. Стефанікова спадщина українською та іншими мовами. 3. Рецепція творчості Василя Стефаніка у міжвоєнних західноукраїнських та еміграційних виданнях. 4. Василь Стефанік в українській та європейській пресі. 5. Архівна стефані-

кіана (епістолярій, рукописи, особові документи). 6. Василь Стефанік в образотворчому мистецтві (екслібриси, ілюстрації до творів, мистецькі рефлексії тощо).

До ювілею у цій бібліотеці побачила світ книжка «Василь Стефанік у європейській пресі. 1899–1936: антологія» (презентація відбулася 14 травня 2021 р.). Антологія об'єднує найповніше зібрання газетних та журнальних публікацій від перших відгуків і рецензій на «Синю книжечку» 1899 р. до численних некрологів, опублікованих на шпальтах української галицької, еміграційної та зарубіжної преси. Бібліотека готує до друку низку подарункових видань, зокрема видання творів письменника українською та польською мовами у форматі білінгва з численними ілюстраціями, переважно з фондів Бібліотеки і Національного музею ім. А. Шептицького. Пропонована книга-білінгва охоплюватиме твори В. Стефаніка, які становили значний інтерес для читацького середовища України та Польщі на межі XIX–XX століть.

Отож, цей щедрий ужинок свідчить, що В. Стефанік не дарма писав, що *«слово своє остригти буду на креміню душі моєї і намочене в труті-зіллю пускати буду на ліво»*.

А слово своє буду ломати на ясні промінчики соняшні і вмочу его в кождо чічку, що з неї пчола мід зносить і пускати буду на право».

А яке своє слово мовили організатори та учасники конгресу в Русові та Івано-Франківську, то, прошу паньства, слухати:

«Ми дуже раді, що модернізували модель проведення конгресу, регламентували виступи і більшість часу присвятили дискусіям, які були дуже жваві, яскраві і новаторські. Прозвучало багато нових думок, які будуть опубліковані у матеріалах конгресу. Вони по-новому розкриватимуть творчість Василя Стефаніка», – переконаний доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури **Степан Хороб**.

«Та форма конгресу, яку ми втілили, абсолютно себе виправдала. І ми маємо дуже багато позитивних відгуків від наших колег, які працювали з нами як в он-лайн, та і у Русові, – зазначив професор Роман Голод, декан факультету філології Прикарпатського університету. – Від традиційного проведення форумів такого рівня ми залишили тільки публікації матеріалів у збірнику, який невдовзі буде виданий. Ну а головний акцент зробили на панельних дискусіях науковців. Стефанік заслуговує того, щоб ми не реферати читали про нього, а щоб ми мали живу, емоційну, експресивну розмову про нашого видатного земляка і патрона університету. І ця змістовна та різноаспектна розмова вдалася!».

«Дискусії об'єднали навколо постаті Стефаніка кілька країн, не тільки Україну. Це демонструє, що він є актуальним й у європейському та американському просторі. Коли ми говоримо про кінець XIX – початок XX століття, то Стефанік у цьому проміжку є одним із лідерів в українській літературі переходу від реалізму до модернізму. Тобто він поєднує у собі всі ці елементи, і сьогодні про це багато

говорилося. *Постать Стефаніка є для нас знаковою та межевою. Він приходить в українську літературу тоді, коли українська література не має жодних комплексів щодо інших літератур європейських, і Стефанік репрезентує українську літературу, як літературу високої культури і високого стилю*», – переконаний доктор філологічних наук, професор університету імені Марії Кюрі-Склодовської у Любліні (Республіка Польща) **Ігор Набитович**.

Думаю, що якби сталося чудо й Василь Стефанік аді вернувси би на зимлю та й увидів сесі праці й светочні торжества, та почув сказані професорами та академіками похвали на його адресу, то гет би спродав до решти свої морги поля та й частував би щедро усіх тих чічаних та файних вчених газдів та газдинь, що так гойно його вшанували на 150-му році народження.

Та й на кінці аді не обійтиси без мудрого Василя Стефаніка, який скаже про се найліпше у новелі «У нас все свято»: «*А найновішого інтересного я небагато годен розповісти. [...] Так, панове колегі, це є найцікавійше, що я вам мав вповісти, а більше нічого не знаю, бо вже-м старий, но, і дурний*». Але попри те, то були на правду файні Стефаніківські ювілейні дні, бо й «*пани спацірують тай мужики спацірують*», бо Бігме, «*таких свет у нас кілька раз*» на десятиліття, тай то лиш «*Бог знає до кого прийдуть*» вони ще.

Сидір Кіраль,

доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського; lingvo_dek@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3925-3203>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО МІФОЛОГІЧНІ ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ ЗАКАРПАТТЯ*

Упродовж століть філософи, учені, священники замислювалися над феноменом людини, зосібна над нестійкістю, роздвоєністю її природи, багатовекторністю її поривань і інтенцій, прагнень і жадань. Що ж рухає людиною? Чому вона інколи планує одне, а робить інше? Чому зло часто перемагає добро, а гамувати свої пристрасті буває не під силу і найраціональнішій особистості, озброєній ригористичними постулатами? Що стоїть за цим усім? І чому, не зважаючи на наш раціональний, технізований вік ми віримо в зурочення, темні сили, сахаємося від порожнього відра і перев'язуємо зап'ястя червоною ниткою?

Свого часу біхевіористи заявили, що слід змінити обставини, оточення, і людина стане іншою, якщо житиме в гарних умовах. Але й це виявилось помилкою, людина не стала щасливішою, навпаки, наш тривожний, здавалось би, ситий – принаймні для розвинутих країн, вік несе з собою депресії, невдоволення, втрату традиційних цінностей, непогамований потяг до задоволень. З відкриттям підсвідомості, неусвідомлених чинів людини поглибилися інтерпретації психічних явищ, які сформувалися у дуже віддалені часи і збереглися у вигляді колективних архетипів, що впливають і на індивідуальну свідомість. Міфологічний період розвитку людства, що був набагато довшим від наукового, залишив – що зараз доведено – відбиток на наших душах і досі відлунує у наших снах, страхах, з'явах, діях. Нині бачимо інопланетян, снігову людину, лох-неське чудовисько, а раніше відьом, чортів, вовкулаків...

На чимало подібних питань проливає світло праця Оксани Тиховської, яка порушує низку цікавих і досі маловивчених проблем народної культури, які довгий час замовчувалися в радянській науці, а нині стали предметом міждисциплінарних студій. Новітньою є тематика праці, авторка не про-

сто розглядає міфологічні витoki фольклорних творів, а з'ясовує їх етнопсихологічне підложжя та архетипну специфіку, застосовуючи для цього методу етнопсихології та психоаналізу. Свої висновки вона робить на регіональному матеріалі, розглядаючи міфологію, етнологію та фольклор Закарпаття, адже відомо, що в краї з багатьох причин гарно збереглися архаїчні народні вірування та обряди, а студій з цих питань у наш час відверто бракує, так само як і фольклористів.

Джерельною базою монографії є матеріал, який збирався у кінці XIX – XXI столітті, це серед інших зібрання закарпатських дослідників минулого Федора Потушняка, Петра Світлика,

Теодозія Злоцького, доробок яких ще теж є недостатньо поцінованим у сучасній науці. Відомо, що значний матеріал по віруваннях зібрав у тогочасній Угорській Русі і Володимир Гнатюк. О. Тиховська ввела у науковий обіг і багато нових джерел з місцевої періодики, що виходила і виходить у краї, й де фіксувалися спостереження з різних місцевостей. Це такі ще мало розглядувані раніше видання як «Наш рідний край», «Заря – «Најна́л», «Русская Правда», «Подкарпатська Русь», праці з сучасних закарпатських часописів тощо, записи, відомості, студії фольклористів Івана Сенька та Івана Хланті. Таким чином, до монографії увійшов дуже багатий матеріал народних вірувань, ритуалів, забобонів, замовлянь, клятв та ін., перед нами розкривається широка картина давнього світогляду – язичницького та християнського. Авторка залучає до аналізу і взірці з інших регіонів України та й поза неї, з території Пряшівщини у Словаччині та ін., проводить паралелі з міфологією та фольклором близьких чи сусідніх спільнот та народів – румун, сербів, угорців, білорусів та ін.

Розглядаючи певне явище, ритуал, персонаж, образ О. Тиховська дошукується причин його постання, давніх витоків, які ведуть, зосібна, до патернів, первісних архетипних утворень, пов'язаних

* Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород: РІК-У, 2021. 512 с.

з людською підсвідомістю, згідно з працями К.-Г. Юнга, З. Фрейда, М.-Л. Фон-Франц та ін., це образи Самості, Тіні, Его, Анімуса тощо. Ці феномени є у сув'язі з давніми язичницькими культами, тотемними, анімістичними уявленнями, проте існують і психологічні причини появи демонічних істот та духів – це намагання позбавитися суто людських страхів і переживань, оформити їх у знаній антропоморфній іпостасі, персоніфікувати, сублімувати тощо. Авторка пише: «Все те, що збуджує наші почуття, а відповідно й афекти страху, надії, любові, ворожнечі, бажань і т.д. – все це втілюється перед нами у формі живих істот. Таким чином, візуалізований в образі демона страх позбувається своєї невизначеності, його загрозна сила уявляється слабшою. На образ демона людина переносить частину рис та властивостей, притаманних їй самій, а це, з психологічної точки зору, сприяє послабленню емоційно-чуттєвої напруженості (с. 333).

Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та літератури. У *Вступі* до монографії наголошено на важливості вивчення міфологічних витоків світогляду людини, її етнопсихології, серед іншого і з метою вивчення, у виразненні національної картини світу, національного характеру та менталітету українця, загальнолюдських рис свідомості загалом. Дослідниця пише про причини і особливості формування демонологічних образів та магічних ритуалів і їх віддзеркалення в українському фольклорі, роль несвідомого в людській психіці, боротьбу в її душі добра і зла, наводить думки вчених з терену психоаналізу тощо.

У першому розділі «Методологія, історіографія та джерела дослідження» описано джерельну базу роботи та використовувані наукові праці, у кінці книги їх представлено так само в окремих рубриках, згадаймо, що бібліографія є солідною, містить 535 джерел.

У другому розділі «Психоаналітичне підґрунтя космогонічних, етіологічних і теологічних міфів українців у контексті світової міфології» йдеться про архаїчні міфи світотворення, уламки яких знаходимо в пісенному чи оповідному фольклорі. Тут розглянуто сюжети та мотиви про двох чи трьох деміургів, які творили світ, образ яйця як моделі світотворення, роль Сонця як символу добра, мудрості, знання, воно асоціюється з принципом Самості – вищої мудрості, інших небесних світил, а ще детально проаналізовано образи язичницьких богів, які згодом злилися з християнськими і збереглися переважно в обрядових жанрах фольклору. У світлі психоаналізу авторка говорить про їх зв'язок з виокремленням на певному етапі індивідуальної свідомості людини (Его), свідомості загалом з не-свідомості, що означало певний етап розвою людини, перехід нею на систему координат добра і зла.

У третьому розділі «Етнопсихологічна специфіка магічних ритуалів та замовлянь у фольклорі Закарпаття» проаналізовано обрядовість календарного року, зокрема різдвяну, великодню, купальську, їх зміст та ритуали. Оксана Тиховська свідчить, що виконання календарних обрядодій створювало ілю-

зію причетності людини до процесу світотворення, наповнювало сакральною змістовністю її життя, допомагало структурувати його. На Закарпатті збереглося кілька специфічних ритуалів: випікання хліба-карачуна, умивання перед вечерею снігом, обв'язування стола ланцюгом, настилання соломи («баби») під скатертю, «обкурювання» дерев. У купальській обрядовості активізувалася рослинна магія, обрядодії та вірування, що збереглися у піснях та оповідках. Авторка розглядає і такий важливий ритуал наших предків, як жертвопринесення, його еволюцію, вона вважає, що його виникнення обумовлене прагненням захисту, забезпечення людини перед загрозою, уникнення психологічних травм шляхом задобрення божества (і поганого, лихого теж). Жертвами були тварини, рослини, їжа, напої, предмети побуту. Згадаймо, що, за О. Фрейденберг, прообразом сучасного столу був вівтар, де приносили жертви, він був високим, ближчим до бога, а згодом модифікувався у предмет обстановки, та хто зараз знає про це! О. Тиховська свідчить, що поява ритуалів жертвоприношення зумовлена особливостями психології людини, її прагненням спокути та тим, що лякає та постає персоніфікацією загрози або жорстокого судді. Вочевидь, різні види жертвоприношень мали на меті асимілювати страх або докори сумління й у такий спосіб дати можливість людині уникнути різних типів внутрішніх психологічних травм.

Ще одним засобом захисту від негативної внутрішньої Тіні, на думку дослідниці, були різноманітні замовляння, клятви, прокляття, де слову надавалася матеріальна сила в поєднанні з ритуалом. Згадуються тут і уламки архаїчних клятв, що збереглися лише в регіоні, дається їх пояснення. Замовляння були спрямовані і проти зурочення, вроків, що теж змальовано в праці. Дію ритуалів та слів підсилювали певні просторові та часові координати, наприклад, межа, готар між селами, полуденний та опівнічний час, де можливий вплив потойбіччя, і що теж з'ясовано авторкою на основі різноманітних «пригод» на межі у народних наративах.

До четвертого розділу «Етнопсихологічне підґрунтя уявлень про душу та дводушників в українській міфології Закарпаття» увійшли відомості про так званих дводушників, цими персонажами повниться фольклор Закарпаття. Поняття про душу відлунує і в культурі предків, що зберігся до нашого часу у поховальній обрядовості. Авторка пише: «З психологічної точки зору, ритуали, пов'язані з цим культом, відображали: 1) прагнення людини утвердити ідею безсмертя душі, безконечності життя; 2) бажання усунути страх перед смертю та перед ображеними небіжчиками; 3) прагнення виконати свій морально-етичний обов'язок, належним чином ушанувавши померлих предків, допомігши їм почуватися комфортно в потойбіччі, й отримати за це належну винагороду – щасливе й гармонійне життя, не затьмарене бідами» (с. 256). Народна фантазія породила багато зооморфних, тератоморфних та антропоморфних істот, що діють у мальовничих обставинах гірського краю.

Отже, дводушники представлені мерцями (відомий у світовій культурі сюжет про коханого-мерця), самогубцями, а ще це відьми (босоркани), босоркуні, упирі, нічники, вовкуни, які репрезентують темний бік образу колективної Тіні і є зловорожими стосовно людини (узагальнений образ страхів, неврозів, фобій). Усі ці персонажі, яскраво змальовані у різноманітних наративах, биличках і бувальщинах, увійшли до багатьох казок, де виконують виховну і розважальну функцію. Щодо відьми, то, можливо, варто було б згадати про розправи над відьмами, які в українському фольклорі підлягали самосуду, як люди з надприродною силою, чарівники, в той час як у Європі їх судили офіційно і спалювали за зв'язок з верховним злом, Сатаною, Люцифером, тобто це були дії проти церкви і Бога.

У п'ятому розділі «Етноархетипна семантика образів демонів, духів природи та надприродних істот у фольклорі Закарпаття» дослідниця з'ясовує народні уявлення про такі персонажі українського фольклору як чорт, водяник, лісовик, мавка, повітруля тощо, які є володарями різних стихій (води, землі та повітря), вони можуть як шкодити, так і чинити добро людям. На її думку, жіночі образи є породженням архетипу Аніми, непізнаної внутрішньої фемінності чоловіків, яка викликає в них страх. В українській уснопоетичній творчості збереглося чимало оповідок про чорта, як основного призвідника гріха. Авторка пише, що в образі чорта людина персоніфікує свої злі прагнення, почуття, справи тощо. У такий спосіб відбувається метафоричне розщеплення внутрішнього світу особистості, зло «вноситься за межі» людського Его, усвідомлюється як темне alter-ego, стає персоніфікацією архетипу негативної Тіні. «Такі вірування, – свідчить О. Тиховська, – відображають найважливішу функцію чортів – спокушати людей, зароджувати в їх душах гординю, уподібнювати людей до себе (адже саме гордість, згідно з апокрифами, зумовила падіння Люцифера). Таким чином, в образах чортів персоніфіковані примітивні інстинкти людини та її підсвідоме прагнення до вседозволеності, подолання певних морально-етичних норм» (с. 341).

Лише в закарпатських казках, оповідках існує літаюча русалка – повітруля, яка має ознаки і людини, і птаха. Онтологічні уявлення про людську долю, смерть і народження, на думку О. Тиховської, втілилися в образах Долі і Недолі, Смерті, демонів хвороб тощо. Широко описано персоніфікований образ Смерті у фольклорі регіону, його психоаналітичне підґрунтя, міфологічний характер, християнські та філософські нашарування у формуванні образу. Висновки до монографії є детальними і розлогіми, вони відтворюють зміст праці і є логічними та умотивованими.

Хочемо додати й певні зауваги. В описі шарканя – дракона варто зазначити, що саму назву перейнято з угорської – *sárkány* (дракон), від угорського населення Закарпаття, як, зрештою і назву босорканя – відьма, чарівний кінь – татош та інші. В угорському, як і в європейському фольклорі це популярний образ, в той час як в українців інших територій – це змії. Цікавим місцевим персонажем є казка Поган-дівка, Поган-дівча, жорстока володарка закарпатських замків, що поєднала в собі риси тварини і людини. А ще можна було згадати і про таких специфічних персонажів закарпатських казок як демони солерудника, Страхопуд тощо, які, хоч і виникли пізніше, та теж поставали в умовах підземелля, які навіювали страх на людей і потребу задобрення місцевих демонів.

Праця Оксани Тиховської спонукає до цікавих паралелей і думок, які можуть продовжуватися в подальших порівняльних чи інших дослідженнях. До прикладу, згадані нею уявлення про «стілець для відьми», тобто способи виявлення відьми в українців Закарпаття, є аналогічними до вірувань Угорщини, тому було б цікаво простежити їх витоки, адже в загальноукраїнській традиції такого немає. Або ж глибше дослідити, у чому полягає благотворний вплив казок на психіку дитини, адже практикується і психотерапія за допомогою казок тощо. Либонь, було б цікаво проаналізувати міфологічні, фольклорні образи у сув'язі з сучасними дослідженнями мозку, його нейрофізіології, діяльності «старого» і «нового» мозку, лімбічної системи, де містяться наші страхи і афекти, ці напрацювання нині застосовуються у психологічній практиці, психотерапії тощо (книги Д. Аннібалі, Л. Бройнінг, Д. Ардена та ін.). Праці з міфології та етнопсихології потребують широких знань, зокрема у порівняльному плані, вони є складними і не завжди достатньо обґрунтованими, тож нагромадження дедалі більших відомостей, інформації, студій допомагає дослідникам спиратися на більш тривкий ґрунт у своїх висновках, залучаючи відомості з різних, часто відлеглих теренів знань. Сподіваємося, що цьому сприятиме солідне, дуже розлоге дослідження Оксани Тиховської, цінне як з теоретичного, так і практичного боку для подальшого розвитку різних теренів сучасних знань.

*Леся Мушкетик,
доктор філологічних наук,
член-кореспондент НАНУ
провідний науковий співробітник Інституту
мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського
НАН України, mushketik@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>*

ЮВІЛЕЇ

ДО ЮВІЛЕЮ ЮЛІЇ ВАСИЛІВНИ ЮСИП-ЯКИМОВИЧ

Цьогоріч свій ювілей святкує зна-ний науковець, філолог-славист, талановитий і досвідчений викладач, кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Юлія Василівна Юсип-Якимович.

35 років наукової та педагогічної діяльності Юлії Василівни пов'язані з філологічним факультетом Ужгородського національного університету. В академічному середовищі філологічного факультету сформувалося коло наукових пошуків та інтересів ювілярки, відбулося становлення її як активного науковця, блискучого педагога, зразкового наставника.

Народилася Юлія Василівна 17 січня 1961 року в мальовничому селі Руське Поле Тячівського району Закарпатської області. Після закінчення середньої школи з відзнакою вступила на українське відділення філологічного факультету Ужгородського державного університету. Здібності до наукових досліджень допитлива та творча Юлія Юсип виявляла ще в студентські роки, брала активну участь в наукових студентських конференціях не тільки в рідній альма-матер, але й в Одеському університеті, Полтавському та Луцькому педінститутах, з інтересом працювала над курсовими роботами, слухала лекції таких відомих українських учених, як проф. Й.О. Дзендзелівський, проф. П.П. Чучка, проф. В.І. Добощ, проф. Л.Г. Голомб, доц. К.Й. Галас, доц. Ю.М. Сак та ін.

Філологічний факультет Юлія Василівна закінчила з відзнакою у 1983 році. Успішно склавши вступні іспити і витримавши конкурс, була зарахована в аспірантуру на кафедрі української мови УжДУ, її науковим керівником став доктор філологічних наук, професор Й.О. Дзендзелівський. У цей період була головою ради молодих учених філологічного факультету, за її участю почали виходити перші збірники праць молодих учених УжДУ. Кандидатську дисертацію на тему «Структура онома-топів та їх похідних в українських говорах Карпат» молода дослідниця успішно захистила в червні 1989 року на Спеціалізованій ученій раді Київського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова.

Професійну діяльність Юлія Василівна почала в 1986 році на кафедрі загального і слов'янського мовознавства Ужгородського державного університету. Тут вона здолала шлях від асистента до доцента. Вчене звання доцента кафедри загального і слов'янського мовознавства Ю.В. Юсип-Яки-

вич було присвоєно 1993 року. Юлія Василівна успішно виявила себе як викладач давніх мов – латинської та старослов'янської мови, а також чеської мови, загального мовознавства, вступу до слов'янської філології.

Після реорганізації 1996 року кафедри загального і слов'янського мовознавства на кафедрі словацької філології Юлія Василівна з невтомною енергією працює на новоствореній кафедрі, де й донині викладає курси старослов'янської мови, історії Словаччини, а також порівняльну граматику слов'янських мов, методику викладання словацької. Завдяки невтомній праці Юлії Василівни світ побачили добре розроблені та конче необхідні навчальні посібники та підручники «Історія Словаччини», «Старослов'янська мова», які стали корисними на всіх славістичних відділеннях університетів України.

Окрім української мови, Юлія Василівна володіє чеською мовою, яку багато років викладала студентам українського та російського відділень філологічного факультету. Саме тому доц. Ю.В. Юсип-Якимович була однією з тих, хто підтримував заснування при кафедрі словацької філології спеціальності «Чеська мова та література» у 2013 році. Досвідчений педагог разом із колективом кафедри активно долучилася до створення необхідної бази для якісної підготовки бакалаврів та магістрів за освітньою програмою «Чеська мова та література». Сьогодні значний досвід та глибокі знання чеської мови дозволяють Юлії Василівні на високому академічному рівні забезпечувати викладання всіх базових мовознавчих дисциплін спеціальності «Чеська мова та література».

Із 2000 до 2002 успішно працювала ученим секретарем Спеціалізованої вченої із захисту докторських дисертацій зі спеціальності «Українська мова».

Юлія Василівна Юсип-Якимович не зупиняється на досягнутому. Нині вона працює над докторською дисертацією «Слов'янська фоностилістика періоду модернізму». Видала дві монографії «Моделювання системи звуконаслідувальної лексики. Семантика. Фонетика. Словотвір» та «Онома-топоетика українських говорів Карпат: семантична, фонетична, словотвірна структура та похідність онома-топів», які стали вагомим внеском в українську філологічну науку. У співавторстві з профе-

соркою Загребського університету О. Тимко-Дітко Юлія Василівна підготувала підручник у двох частинах «Historijska gramatika ukrajinskog jezika», що вийшов друком у 2017 та 2020 році у видавництві Філософського факультету Загребського університету (Хорватія).

У науковому доробку Юлії Василівни понад 120 публікацій, у яких вона досліджує ономапоетичні утворення в українських говорах Карпат, фонетичну структуру ономапів у слов'янських мовах, проблеми української та слов'янської фонетистики, фоностильові особливості української та слов'янської поезії. Юлія Василівна – активна учасниця закордонних форумів, міжнародних, всеукраїнських наукових конференцій, семінарів, опонентка на захистах кандидатських дисертацій.

Доцент Ю.В. Юсип-Якимович є членом редколегії Міжнародного Інтернет-проекту «Лінгвістичний іконізм» (Міжнародного проекту інформаційно-дослідницького інтерактивного порталу «Форум лінгвістичної вмотивованості (ФЛМ)», наукового збірника «Studia Slavistica» (Ужгород).

Юлія Василівна – принципова, відповідальна та вимоглива людина як до себе, так і до інших. Вона постійно удосконалює свій науковий рівень, педагогічну майстерність. На лекціях та практичних заняттях на філологічному та історичному факультетах доц. Ю.В. Юсип-Якимович застосовує найсучасніші методи викладання.

У ставленні до роботи Юлія Василівна завжди виявляє сумлінність, творчий підхід, особисту ініціативу, організаторські здібності. Це глибоко обізнаний, ерудований науковець і прекрасний педагог, який володіє фундаментальними знаннями з різних ділянок славистики. Це енергійна та цілеспрямована особистість, яка успішно поєднує наукову, педагогічну й суспільну роботу. Водночас Юлія Василівна є берегинею сімейного вогнища, вона – ніжна та любляча дружина й мати.

Колеги з кафедри словацької філології та колектив філологічного факультету бажає Вам, Юліє Василівно, міцного здоров'я, душевної гармонії та наукових злетів. Нехай доля до Вас буде щедрою на гарних людей, щасливі події, приємні враження. Хай Вас підтримують та надихають рідні люди, розуміють і поважають колеги. Бажаємо, щоб робота приносила Вам радість, а науковий доробок посів чільне місце в історії українського та слов'янського мовознавства.

Наталія Петрица,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри словацької філології УжНУ
<https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

Леся Буднікова,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри словацької філології УжНУ
<https://orcid.org/0000-0002-5964-1019>

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Галас Алла. Кирило Галас в ономастиці	6
Юсип-Якимович Юлія. Формування національномовного світогляду К.Й. Галаса в контексті мовної ситуації на Закарпатті (20 – 40-і роки ХХ ст.)	15
Шумицька Галина. Становлення і розвиток ономастичної наукової школи на філологічному факультеті Ужгородського університету	25
Аркушин Григорій. Колективні прізвиська підляшуків, мотивовані особливостями їхнього мовлення.....	32
Ахмедова Юлія. Морфологічна парадигматика українських чоловічих імен першої відміни м'якої групи	38
Бабух Надія. Автоергоніми в онімній картині міста (на прикладі назв об'єктів автомобільної тематики м. Чернівці)	45
Баган Мирослава. Конотації зоонімів у сучасному молодіжному мовленні і традиційній українській лінгвокультурі: константи і динаміка сприйняття.....	51
Баньої Вероніка. Назвотвірні особливості субстантивів, еліптитів, номінативів (на матеріалі міротопонімії басейну річки Ужа)	58
Барань Єлизавета, Барань Адальберт. Вплив будапештської славистичної школи на формування наукового світогляду закарпатських студентів (перша половина 40-х років ХХ ст.).....	65
Бачинська Галина, Тишковець Марія. Поетонімія у романі Галини Вдовиченко «Пів'яблука»: функціонально-стилістичний аспект.....	74
Божко Ірина. Квазітопоніми та конотативні топоніми на позначення провінційності в неформальному мовленні франкофонів	79
Брус Марія. Найменування жінок по батькові в історії української мови.....	86
Бучко Ганна, Вирста Наталія. Давньогрецькі та латинські основи в українській ономастичній термінології	93
Вакалюк Іванна. Функціонально-семантичні особливості дієслів із семантикою помірності дії в сучасній українській літературній мові	103
Вегеш Анастасія. Заголовок у романах Володимира Лиса – ядро художнього полотна	110
Венжинович Наталія. Фразеологізми в романі Панаса Мирного «Повія»: лінгвокультурний аспект	118
Вербич Святослав. Оронім Товтри (Медобори): у пошуках етимологічної істини	127
Висоцька Марія. Ойконіми на <i>-івк-а</i> як результат перейменування поселень	135
Вовченко Галина. Постаті в ономастиці: Любомир Белей.....	142
Габорак Мирослав. Лексична взаємодія ойконімії та гідронімії Галицької Гуцульщини.....	150
Галас Алла. Компаративізми з антропонімами компонентами у закарпатському говорі.....	157
Гербіл Іван. Дещо з української макро- та мікротопонімії Мараморощини (Румунія)	165
Гецько Ганна. Топоніми й антропоніми як складники метонімічних перейменувань у сучасних медіатекстах	175
Гнатюк Лідія. Агіоніми та похідні від них у мовній картині світу українців ХІХ ст. (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»)	182
Голотова Ірина. Вплив релігійного чинника на вибір імені в середовищі українських поляків на початку ХХІ століття	189
Грещук Валентина, Шкорута Ганна. Структурно-словотвірна характеристика мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області	196
Дашкова Катерина, Шкворченко Наталія. Лексико-семантична група «Flood» в сучасній англійській мові	202

Дворжакова Жанета. Přepis (nejen) ukrajinských osobních jmen z cyrilice do latinky z hlediska českého zákona	209
Зикань Христина. Географічні назви м. Ужгорода та його околиць із точки зору етимології	218
Зимовець Галина. Чинники творення назв туристичних фірм в Україні	223
Імріхова Марія. K termínom proprializácia, deaprelativizácia a transonymizácia	230
Калита Оксана. Прецедентні імена як маркери інтертекстуальності в поезії Оксани Забужко	237
Карпенко Олена, Варбанець Тетяна. Онімосфера комп'ютерних ігор	244
Колесник Наталія. Принципи функціонування фольклоронімів	250
Котович Віра. Астїоніми України: типологія онімного коду	256
Кравець Лариса. Онімний простір творів Семена Панька	262
Кровицька Ольга, Осінчук Юрій. Онімна спадщина в лексикографічних джерелах української мови XIV–XVIII ст.	268
Кузь Галина. Онімія буковинської діалектної фразеології	276
Купчинська Зоряна. Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі	282
Лавер Оксана. Історична роль літературно-художнього антропонімікону роману «Волинь» Уласа Самчука у розвитку української літературно-художньої антропонімії початку XX ст.	290
Миголинець Ольга. Антропоніми у складі календарно-обрядових назв (на матеріалі закарпатських говірок)	299
Михальчук Оксана. Антропонім як об'єкт лінгвістичної експертизи	305
Мороз Тетяна. Теоретичні підходи до аналізу паремій в українському, російському та польському мовознавстві	312
Мосур Оксана. Мікротопоніми кінця XVIII – початку XIX століття, мотивовані назвами рослин (на матеріалі онімів Самбірського циркулу)	321
Негер Оксана. Сучасна офіційна урбанонімія міста Ужгорода	327
Неклесова Валерія. Назви зоряного неба в асоціативно-меметичному осмисленні (на матеріалі вільного асоціативного онімного експерименту)	334
Нелюба Анатолій. «Епоха Зеленьського» в ономастичному словотвірному вимірі (спостереження тимчасово аполітичного мовознавця)	340
Нестерчук Оксана. Прізвища ромів двох населених пунктів Волині	347
Пахомова Світлана. Причини відсутності імені жінки в давньоруській антропонімній формулі	354
Петренко Оксана. Онімічна специфіка творів для дітей Роалда Дала	363
Петріца Наталія. Посесивний компонент у складі чеських антропонімних формул XIV–XVIII століть	369
Пискач Ольга. Конотоніми у творах Василя Шкляра	376
Попов Сергій. К етимології исчезнувших ойконимов Воронежского края украинского происхождения	383
Поповський Анатолій. Українські прізвища з компонентом <i>варен-</i>	389
Прокопович Лідія. Образно-стилістичний потенціал антропонімів як невід'ємний елемент структури художніх текстів Мирослава Дочинця	397
Сньозик Ганна. Світоглядно-мовна концепція Федора Потушняка	403
Сокіл-Клепар Наталія. Мікротопоніми на інтерактивних мапах: спроба презентації	410
Соприкіна Вікторія. Псевдоніми сучасних українських митців як синтаксичні сполуки: семантика та моделі творення	415
Тимко-Дітко Оксана. Деякі спільні моделі словотвору топонімів у хорватській і українській мовах	421
Томенчук Мар'яна. Електронні засоби візуалізації під час дистанційного навчання англійської мови як іноземної в умовах пандемії коронавірусу.	427

Торчинська Наталія. Сучасні гідронімічні студії в польському мовознавстві.....	434
Торчинський Михайло. Етимологічні особливості українських власних особових імен	441
Тачыла Наталля. Адэтанімічныя ўтварэнні ў анамастычнай прасторы Беларусі	447
Фаріон Ірина. Соціальні передумови динаміки функціонування прізвищевих моделей <i>-ич, -ович (-евич) / -енко</i> : діахронний аспект	456
Федурко Марія. Онімний простір інтелектуальних романів В. Домонтовича.....	463
Фернос Юлія. Прецедентні та фонові назви в онімному просторі роману Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма».....	470
Харківська Олеся. Прізвиська в говірках Закарпаття: лексико-семантичний та словотвірний аспекти (на матеріалі говірки с. Сокирниця Хустського району)	477
Царалунга Інна. Мікротопонімікон села Заруддя Красилівського району Хмельницької області	484
Шебештян Ярослава. Функціональна своєрідність пропріативів у сучасному українському медіатексті: аналіз телемовлення.....	492
Шоля Іванна. Запозичені чоловічі та жіночі імена в іменнику Ужгорода ХХ століття	499
Шотова-Ніколенко Ганна. Космоніми як невід'ємна стилістична складова створення поетично-метафоричного хронотопу в художньому тексті	509
Юрса Людмила. Еколінгвістичний стан сучасного фірмонімікону м.Сколе.....	515
Янчишин Анатолій. Історія розвитку української товаронімії (на матеріалі власних назв промислових товарів)	521
Яцій Василь. Про деякі особливості твірних основ у прізвищах Львівщини (<i>Базарко, Мойко, Терлецький</i>)	527

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Ігнатович Олександра. Роман Сергія Степи «Дерево Дірака»: поетика заголовка	535
Кузьма Оксана. Творчість Лесі Українки в літературознавчому дискурсі ХХІ століття	542
Мушкетик Леся. Феномен народного православ'я та його вербалізація в усній словесності	549
Староста Олександр. Медитації-веснянки в жанровій системі лірики Володимира Самійленка... 558	
Тиховська Оксана. Етнопсихологічний аспект міфологічних уявлень про загробне життя душі у фольклорі Закарпаття	564
Чонка Тетяна. Антропологічна сутність сучасної української прози (за творчістю Яни Дубинянської).....	571

ХРОНІКИ

Кіраль Сидір. Тектонічний злам у гуманітаристиці, або Три новелі-панелі про роботу Міжнародного конгресу «Василь Стефаник і світова культура» в Русові на Покутті та в Івано-Франківську (14–15 травня 2021 р.).....	577
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

Мушкетик Леся. Дослідження про міфологічні витоки українського фольклору Закарпаття (рецензія на монографію О. Тиховської «Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект»)	582
--	-----

ЮВІЛЕЇ

Петріца Наталія, Буднікова Леся. До ювілею Юлії Василівни Юсип-Якимович	585
--	-----

CONTENTS

LINGUISTICS

Halas Alla. Kyrylo Halas in onomastics	6
Yusyp-Yakymovych Yulia. Formation of K. Halas' National Language Worldview in the Context of Language Situation in Transcarpathia (within the period of 20-40s of the twentieth century)	15
Shumytska Halyna. The Establishment and Development of the Onomastic Science School at the Faculty of Philology at Uzhhorod University	25
Akhmedova Yulia. Morphological Paradigmatics of Ukrainian Masculine Names of the First Declination of the Soft Group	38
Babukh Nadia. Autoergonims in the Onym Picture of the City (on the example of names of automobile objects of Chernivtsi city)	45
Bahan Myroslava. Connotations of Zoonyms in Modern Youth Speech and Traditional Ukrainian Linguoculture: Constants and Dynamics of Perception.....	51
Banyoi Veronika. Namecreating Features of Substantyvyts, Eliptyts, Nominativits (on the Material of Mirotponymy of the Uzh River Basin).....	58
Baran Yelyzaveta, Baran Adalbert. The Influence of Slavic School of Budapest on the Formation of Scientific Worldview of Transcarpathian Students (the first half of the 40 ^s of the 20 th century).....	65
Bachynska Halyna, Tyshkovets Maria. Poetonyms in Halyna Vdovychenko's novel «Pivnyabluka» («Half An Apple») – Functional and Stylistic Aspect.....	74
Bozhko Iryna. Quasi-Toponyms and Connotative Toponyms with the Meaning of Provinciality in the Informal Speech of Francophones	79
Brus Maria. The Names of Women by Patronymic in the History of the Ukrainian Language	86
Buchko Hanna, Vyrsta Natalia. Ancient Greek and Latin Stems in Ukrainian Onomastic Terminology.....	93
Vakaliuk Ivanna. Functional-Semantic Peculiarities Verbs of Moderation Action in Modern Ukrainian Literary Language	103
Vehesh Anastasia. Title in the Novels of Volodymyr Lys – the Core of the Art Canvas.....	110
Venzhynovych Natalia. Phraseologisms in Panas Myrnyi's Novel "Whore": Linguo-Cultural Aspect.....	118
Verbych Svyatoslav. Oronym Tovtry (Medobory): Search for Etymological Truth	127
Vysotska Maria. Oikononyms Ending in -ivk-a as Result of a Settlement Renaming.....	135
Vovchenko Halyna. Personalities in Onomastics: Lyubomyr Beley.....	142
Haborak Myroslav. Lexical Interaction in the Oikonymy and Hydronymy of the Galician Hutsul Region.....	150
Halas Alla. Comparativisms with Anthroponymic Components in the Transcarpathian Dialect.....	157
Herbil Ioan. Aspects Regarding the Macro- and Microtoponymy of Maramureş (Romania)	165
Hetsko Hanna. Toponyms and Anthroponyms as Components of the Metonymic Renaming in Modern Media Texts.....	175
Hnatiuk Lidia. Hagionyms and Their Derivatives in the Language World Model of the Ukrainians in the 19 th Century (as Evidenced in the Matviy Nomys Collection «Ukrainian Sayings, Proverbs and the Like»)	182
Holotova Iryna. The Effect of Religious Identity on the Name Choice of Ethnic Poles Living in Ukraine in the Early 21 st Century	189
Greshchuk Valentyna, Shkoruta Hanna. Structural and Word-Forming Characteristics of Microtoponyms of Pidpechery Village, Tysmenytsia District, Ivano-Frankivsk region	196
Dashkova Kateryna, Shkvorchenko Natalia. Lexico-Semantic Group "Flood" in Modern English.....	202
Dvorzhakova Zhaneta. Transcription of (not only) Ukrainian Personal Names from Cyrillic into Latin from the Point of View of Czech Law.....	209

Zykan Khrystyna. Geographical Names of Uzhhorod and it's Suburbs from the Point of View of Their Etymology	218
Zymovets Halyna. Factors of Travel Agencies Names Formation in Ukraine.....	223
Imrichova Maria. Towards <i>Proprialisation, Deapellativisation and Transonymisation</i>	230
Kalyta Oksana. Precedent Names as Markers of Intertextuality in the Oksana Zabuzhko's Poetry	237
Karpenko Olena, Varbanets Tetyana. Onymic Sphere of Computer Games.....	244
Kolesnyk Natalia. Principles of functioning of folkloreonyms.....	250
Kotovych Vira. Astionyms of Ukraine: Typology of Onyms Code	256
Kravets Larysa. Onyms in the Prose of Semen Panko	262
Krovytska Olha, Osinchuk Yurii. Heritage of Onyms in Lexicographic Sources of the Ukrainian Language of the 14 th –18 th centuries.	268
Kuz Halyna. Onymy of Bukovyna Dialect Phraseology.....	276
Kupchynska Zoriana. Ukrainian Anthroponyms of the 17 th Century in a Little-Known Turkish Historical Source	282
Laver Oksana. Historical Role of the Literary Anthroponymicon of the Novel “Volyn” by Ulas Samchuk in the Development of Ukrainian Literary Anthroponymy of the Early Twentieth Century... 290	
Myholynets Olha. Anthroponyms in the Calendar-Ritual Names (on the material of Transcarpathian patois)	299
Mykhalchuk Oksana. Anthroponym as an Object of Linguistic Expertise.....	305
Moroz Tetiana. Theoretical Approaches to the Analysis of Paremias in Ukrainian, Russian and Polish Linguistics	312
Mosur Oksana. Microtoponyms of the End of 18 th – the Beginning of 19 th centuries, Motivated by the Names of Plants (on the material of onyms of Sambirskyi cyrkul).....	321
Neher Oksana. Modern official Urbanonymy of the City of Uzhhorod.....	327
Neklesova Valeria. Names of the Starry Sky in the Associative-Memetic Understanding (on the material of a free associative onymic experiment)	334
Nelyuba Anatoliy. «Zelenskyi Epoch» in the Onomastic Word-Formative Dimension (observation of the temporarily apolitical linguist)	340
Nesterchuk Oksana. Roma's Surnames in Two Localities of Volyn	347
Pakhomova Svitlana. Reasons For the Absence of A Female Name In Old East Slavic Anthroponymic Formula.....	354
Petrenko Oksana. Specific Nature of Onyms in Children's Literature by Roald Dahl	363
Petritsa Natalia. Possessive Component in the Czech Anthroponymic Formulas of 14 th – 18 th Centuries	369
Pyskach Olha. Conotonyms in Vasyl Shklyar's Works	376
Popov Sergey. On the Etymology of the Disappeared Oikonoms of the Voronezh Region of Ukrainian Origin.....	383
Popovsky Anatoliy. Ukrainian Surnames with the Component <i>varen-</i>	389
Prokopovych Lidia. Figurative and Stylistic Potential of Antroponyms as the Integral Part of the Structure of Fiction Works Written by M. Dochynets	397
Snyozyk Hanna. Fedir Potushnyak's Worldview and Language Concept	403
Sokil-Klepar Natalia. Microtoponyms on the Interactive Maps: an Attempt of Presentation.....	410
Soprykina Viktoriia. Pseudonyms of Ukrainian Singers and Writers as Syntax Compounds: Semantics and Models of Creation	415
Tymko-Ditko Oksana. Some Common Models of Toponym Word Form in Croatian and Ukrainian.....	421
Tomenchuk Maryana. Electronic Datavisual Aids in Distance EFL Teaching During COVID-19 Pandemic	427
Torchynska Natalia. Hydronymic Studies in Polish Linguistics	434
Torchynskyi Mykhailo. Ethymological Features Ukrainian Proper Personal Names	441

Tochylo Natallia. Adethnonymic Formations in the Onomastic Space of Belarus	447
Farion Iryna. Social Preconditions of Dynamics of Functioning of Surname Models -ych, -ovych (-evych) / -enko: Diachronic Aspect.....	456
Fedurko Maria. Onymic space of V. Domontovych's Intellectual Novels.....	463
Fernos Yulia. Precedent and Background Names in the Onym Space of the Ovel "I see you are interested in darkness" by Illarion Pavliuk.....	470
Kharkivska Olesya. Nicknames in Transcarpathian Patoises: Lexical-semantic and Word-forming Aspects (Based on the Patois of Sokyrnytsia Village, Khust District).....	477
Tsaralunha Inna. Microtoponymicon of Zaruddia Village of Krasyliv District in Khmelnytskyi Region	484
Shebeshtyan Yaroslava. Functional Originality of Modern Propriatives in Modern Ukrainian Media Text: Analysis of TV Speech.....	492
Sholia Ivanna. Borrowed Male and Female Names in the Name Repertoire of Uzhhorod of the 20 th century	499
Shotova-Nikolenko Anna. Cosmonyms as an Integral Stylistic Component of Creating a Poetic-Metaphorical Chronotope in a Literary Text	509
Yursa Liudmyla. Ecolinguistic State of the Modern Firm Name of Skole.....	515
Yanchyshyn Anatoliy. History of the Development of Ukrainian Tovaronymy (on the material of proper names of industrial products).....	521
Yatsiy Vasyl. About Some Features of Creative Bases in the Surnames of Lviv Region (Базарко, Мойко, Терлецький)	527

LITERARY AND FOLKLORE STUDIES

Ihnatovych Oleksandra. The Novel of Serhiy Stepa "Dirac's Tree": the Poetics of the Title	535
Kuzma Oksana. The Works of Lesia Ukrainka in Literary Studies Discours of the 21 st Century	542
Mushketyk Lesia. The Phenomenon of Folk Orthodox Faith and It's Verbalization in Folklore	549
Starosta Oleksandr. The Spring Meditative Poems in Volodymyr Samiilenko's Poetry Genre System.....	558
Tykhovska Oksana. Ethno-Psychological Aspect of Mythological Ideas about the Afterlife of the Soul in the Folklore of Transcarpathia.....	564
Chonka Tetyana. Anthropological Essence of Modern Ukrainian Prose (based on the literary works by Yana Dubynyanska).....	571

CHRONICLES

Kiral Sydir. Tectonic Break in the Humanities, or Three Short Stories-Panels about the Work of the International Congress "Vasyl Stefanyk and World Culture" in Rusov on Pokuttya and in Ivano-Frankivsk (May 14–15, 2021).....	577
--	-----

REVIEWS

Musketyk Lesya. Research on the Mythological Origins of Ukrainian Folklore of Transcarpathia (Review of O. Tykhovska's Monograph "Magic and Mythology in the Ukrainian Folklore of Transcarpathia: Ethnopsychological Aspect").....	582
--	-----

ANNIVERSARY

Petritsa Natalia, Budnikova Lesya. To the anniversary of Yulia Vasylivna Yusyp-Yakymovych.....	585
---	-----

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Філологія

Виходить двічі на рік

ВИПУСК 1(45)
2021

За науковий рівень і мовне оформлення публікацій
відповідальні автори

Верстання та макетування
Василя Путрашика

№ 34 **Науковий вісник Ужгородського університету**. Серія: Філологія. На пошану Кирила Йосиповича Галаса (до 100-річчя з дня народження) / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т [М. Номачі (голов. ред.), Н. Венжинович (голова редакц. ради), Ю. Бідзіля (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2021. Вип. 1(45). 593 с.

ISSN 2663–6840(Print)
УДК 800(066)+070

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45)

Підписано до друку 30.06.2021. Формат 60x84/8
Папір друкарський. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 61,1. Зам. № 36.
Наклад 150 прим.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ПП Данило С.І.

м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1
Тел.: 61-23-51; e-mail: danulosi.druk@gmail.com